واڄٽَ ويرُاڳين جا

سائين جي. ايم سيد ڏانهن

مِيان محمد امين کوسي جي لکيل خطن جو مجموعو

جلد پهريون - سال ١٩٣٨ع کان سال ١٩٦٦ع تائين

ترتيب ڏيندڙ:

عبدالواحد آريسر

۽

تاج جويو

سنڌي اديبن جي سهڪاري سنگت

حيدرآباد سنڌ.

١٩٨٧ع

واڄٽ ويراڳين جا

ساڻين جي. ايم. سيد ڏانهن ميان محمد
امين کوسي جا لکيل خط- جلد پهريون
(١٩٣٨ع کان ١٩٦٦ع تائين)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

واجٿ وڏيراڪين جا

سائين جي. ايم. سيد ڏانهن ميان محمد
امين کوسي جا لکيل خط- جلد پهريون
(۱۹۳۸ع کان ۱۹۶۶ع تائين)

ترتيب ڏيندڙ
عبدالواحد آريسر
۽ تاج جويو

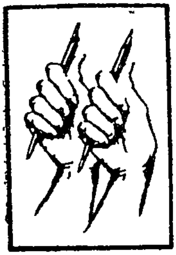

سنڌي اديبن جي سهڪاري سنگت
حيدرآباد سنڌ

۱۹۸۷ع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڀ حق ۽ واسطا محفوظ

ڇاپو: پهريون   اپريل ١٩٨٧ع   ١٠٠٠ ڪاپيون
پاران   ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

قيمت ٥٠-٠٠ روپيا

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

هيءُ ڪتاب آڪاش پرنٽنگ پريس، گاڏي کاتي، حيدرآباد، مان ڇپائي، محمد ابراهيم جويي، سنڌي اديبن جي سهڪاري سنگت، ٨-٣ منظور چيمبرس، حيدرآباد سنڌ، پاران شايع ڪيو.

www.sindhsalamat.com   books.sindhsalamat.com

واڄٽ ويراڳين جا

مضمونن جي فهرست

پيش لفظ — عبدالواحد آريسر ١
۽ تاج جويو
فصل پهريون: ميان محمد امين خان ٧
عبدالعزيز خان کوسي جي
حياتيءَ جو احوال
فصل ٻيو: ميان محمد امين کوسي جا خط، ٣٨
سال ١٩٣٨ع کان ١٩٦٠ع تائين
— جوابي خط ٨٠
فصل ٽيون: ميان محمد امين کوسي جا خط ٨٥
سال ١٩٦٥ع جا
— جوابي خط ٢٠٠
فصل چوٿون: ميان محمد امين کوسي جا خط ٢١٨
سال ١٩٦٦ع جا
— جوابي خط ٤٤٩

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

واڄٽ ويراڳين جا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”واڇُٽَ ويراڳِين جا، مُون وَٽِ وَڏِي وَٽُ،
سُون سُپُوئِي سِڱِيونُ، ڀَسِي ڪِين ڪَمَٽُ،
ويساهِي ويلَ ڪَنهِين، ڀورَبَ ويندو ڀَٽُ،
هَلُ! ڪِنياٽُون هَٽُ، آءٌ نه جِيئَندِي اُن رِي.“

”واڇُٽَ ويراڳِين جا، مُون وٽ وڏو مالُ،
مَقالان مَهَند ٿيا، ڪونهي وٽن قالُ،
حاصِلُ جنين حالُ، آءٌ نه جِيئندي اُن رَيَ.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پيش لفظ

هن ڪتاب ۾، سنڌ جي هڪ صاحب دل انسان ۽ حق گو سياستدان، مرحوم ميان محمد امين کوسي، جي ياد تازي رکڻ لاءِ، سندس زندگيءَ جي مختصر احوال سان گڏ، محترم سائين جي. ايم. سيد ڏانهن، سال ١٩٣٨ع کان ١٩٧٣ع تائين، هن جي موڪليل سادن پنجن سون خطن (جن جي ٽور اڌ مڃ کن ۽ صفحا ٦٥٦٧ ٿين تـا) مان ٽي سؤ چورانوي (٣٩٤) خطن جو اختصار، سائين جي. ايم. سيد جي جوابي خطن سميت سهيڙي، تاريخ جي صفحن تي محفوظ رهڻ لاءِ پيش ڪريون ٿا.

ميان محمد امين کوسو مرحوم، گوناگون صفتن جو صاحب ۽ انيڪ خوبين جو مالڪ هو. سندس دوستيون وسيع، دشمنيون محدود، خيالات پاڪيزا ۽ ارادا بلند هئا. هو وڏو محب وطن، جنگ آزاديءَ جو سرفروش مجاهد، بيباڪ سياستدان، سخي دل، رواداريءَ جو مجسمو، انسانيت دوست ۽ محبتي انسان هو.

سندس دوستن ۾ هڪ طرف مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي هستي هئي، ته ٻئي طرف مولانا مودوديءَ جي شخصيت. هڪ طرف شهيد سنڌ الهه بخش سومري جو مداح ۽ عاشق هو، ته ٻئي طرف علامه اقبال جي صحبت جو شائق. هڪ طرف فخر سنڌ شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جو گرويدو هو، ته ٻئي طرف پير علي محمد شاهه راشديءَ سان به سڪ جو سڳو ڳوڙيندو آيو.

هن جي طبيعت ۾ مختلف خيال ۽ نظريا هڪ ئي وقت عجيب وغريب ترتيب سان موجود هئا؛

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ولِس عليٰ الله بمستنڪر
ان يجمع العالمَ في واحد.

(اها ڳالهه الله لاءِ مشڪل نہ آهي تہ سڀ خوبيون هڪ انسان ۾ گڏ ڪري.)

هو هڪ طرف سنڌ جو شيدائي هو، تہ ٻئي طرف مذهب اسلام جو فدائي، جنهن جي آڙ ۾ مهاجر پنجابي مستقل مفاد سندن سامراج قائم رکيو پئي آيا.

مرحوم جي سياسي واٽ سائين جي- ايم- سيد کان مختلف پئي رهي آهي، جيڪا مسلم ليگ جي مجوزه پاڪستان جي سخت مخالفت ڪان شروع ٿي، اُن جي سخت حمايت تي پهچي ٿي. جڏهن سيد صاحب، پاڪستان جي قيام لاءِ ويهن ڏينهن جو زور لڳائي رهيو هو، اُن وقت ميان محمد امين خان پنهنجي مختصر ٽولي ۽ سرويچ سائين سان انهيءَ تاريخي حادثي کي روڪڻ لاءِ موثر آواز بلند ڪندو رهيو. پاڪستان جي ٺهڻ بعد جڏهن سائين جي- ايم- سيد، پاڪستان ۾ رونما ٿيندڙ حالتن کي نقصانڪار ڄاتي، پاڪستان جي هيئت ترڪيبيءَ کي سنڌ ۽ سنڌي عوام لاءِ هاڃيڪار، غير مفيد ۽ پنجابي پناهگير سامراج جو چراگاهہ سمجهي، برصغير جي انسان جي مفاد ۽ انسانيت جي ترقيءَ خاطر اُن جي ڍانچي ۾ مناسب ردوبدل جو نظريو پيش ڪري، اُن کي عملي جامو پهرائڻ لاءِ جدوجهد شروع ڪئي- تہ ميان محمد امين پاڪستان جي موجوده ڍانچي کي باقي رکڻ لاءِ اصرار ڪندي، سيد صاحب سان اختلاف راهہ جو اظهار ڪيو.

باوجود جدا جدا سياسي رستن جي، هڪ ڳالهہ، جيڪا ٻنهي ۾ مشترڪ ۽ ساڳي هئي، سا هئي سرزمين سان محبت ۽ عقيدت. ٻنهي جي خيال موجب سرزمين سنڌ ۽ اُن جي رهواسين جي ذهني ساخت، پوريءَ دنيا کان مختلف ۽ ممتاز هئي. ان ذهني جوڙجڪ سبب، سرزمين سنڌ وٽ ساريءَ دنيا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي امن ۽ آشتيءَ جو ڪهوارو بڻائڻ لاءِ هڪ خاص پيغام هو.
موجوده دنيا جي ماده پرست ماحول ۾، انسان جنهن نفسياتي پريشانيءَ ۽ ذهني ولوڙ ۾ مبتلا آهي، انهيءَ بيماريءَ جو علاج صرف سنڌ جي پيغام ۾ ممڪن آهي.

ذهني لاڙن ۽ سياسي خيالن جي انهيءَ اشتراڪ، ٻنهي رهنمائن ڪي محبت ۽ دوستيءَ جي لازوال رشتن ۾ ڳنڍي ڇڏيو. زماني جون ڪيتريون ڦيريون گهيريون، ماحول جون ناخوشگواريون سياسي مخالفتون، حوادث جون هولناڪ آنڌيون، ۽ هڪ لاءِ قيد و بند ۽ نظربنديءَ جون صعوبتون، انهيءَ سدا بهار رشتي کي مرجهائي نه سگهيون.

يتزول الجبال الراسيات وقلبهم
عن الحب لايخلو ولا يتزلـزل.

(زماني جي ڦيرين گهيرين سبب، مضبوط جبل پنهنجي جاءِ تان هٽي ويا، پر محبت وارن جون دليون محبت کان خالي نه ٿيون.)

جيسين هٿي جهري، وساري نه ويئي،
وڃي پونهه پيئي، ساربندي کي سڄڻين!
(شاهه)

ميان محمد امين کوسي جا خط، نه صرف محبت، عقيدت ۽ سياسي خيالن جي بي تڪلفانه اظهار جو اعليٰ نمونو آهن، پر سنڌي زبان ۽ ادب جي خطوط نويسيءَ جي فن ۾ هڪ بهترين اضافو، انوکو انداز ۽ اسلوب پڻ رکن ٿا.

سنڌي زبان ۾، اسان جي ڄاڻ مطابق، خط نويسيءَ جا هيٺيان ڪتاب ڇپجي چڪا آهن:- (١) جواهرلعل جا خط، اندرا جي نالي، (٢) مهاتما گانڌيءَ جا خط، (٣) رهاڻ (مهران محمدشاهه جا خط، (٤) ساهڙ جا سينگار (علامه آءِ. آءِ. قاضيءَ جا خط)، (٥) علي محمد راشديءَ جا خط، (٦) جي ڪاڪ

ڪڪوريا ڪاڙي (شيخ آياز جا خط). اهي سڀ ڪتاب، خط نويسيءَ جي دنيا ۾ وڏي اهميت رکن ٿا. ليڪن هنن خطن جو اسلوب ئي علحده ۽ نرالو آهي. زبان ۽ بيان، گرامر ۽ محاورا، ترڪيبون ۽ تشبيهون، استعارا ۽ اشارا، جنهن ڍنگ ۽ رنگ ۾ استعمال ٿيل آهن، سي سڀ بي ساخته ۽ بناوٽ کان خالي آهن. انهن پيو پاڻ‌جي ته اندر جو آواز اهاڪون ڏيئي، لفظن جي صورت وٺندو وڃو آهي. درحقيقت هنن خطن ۾ مرحوم کوسي صاحب، سائين جي. ايم. سيد سان مڪالمي ۽ گفتگو جو جيڪو انداز اختيار ڪيو آهي ۽ جنهن سليقي ۽ صفائيءَ سان اِن انداز کي نڀايو آهي، اهو انداز اسان جي سمجهه موجب گهڻ ۾ گهٽ سنڌي ٻوليءَ ۾ نئون ۽ دل آويز آهي. اُردوءَ ۾ مرزا غالب وٽ اهو انداز قدري مِلي ٿو، پر هن جا خط مختصر ۽ داخلي اظهار تائين محدود ٿي رهيا آهن. مرحوم امين جا خط، آن جي پيٽ ۾ ڏکيا آهن، جن ۾ اظهار ذات کان وٺي تصوير ڪائنات تائين جا موضوع اچي وڃن ٿا. هي خط سنڌي زبان ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهن.

هنن خطن ۾ ٻين ڳالهين سان گڏ، ٻه ڳالهيون بار بار ٿي آيون آهن، جن جي وضاحت پڙهندڙن اڳيان پيش ڪرڻ ضروري ٿا سمجهون:

(١) مڪتوب اليه جي ساراهه.
(٢) ڌارين قيادت جي مخالفت.

پهرينءَ ڳالهه کي ڪي سطحي ذهن وارا صرف عقيدتمنديءَ جو اظهار تصور ڪري، نظرانداز ڪري ڇڏين. جيڪڏهن ائين ٿيو ته، اهو مڪتوب نگار جي مقصد سان نسورو ظلم ٿيندو.

حقيقت هيءَ آهي ته دنيا ۾ اڄ تائين، انقلابي تاريخ بابت، ٻن قسمن جي خيال آرائي ٿيندي رهي آهي. هڪڙن جو چوڻ آهي ته تاريخ ۽ انقلاب ۾ اصلي ۽ فيصلي ڪن قوت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سماجي حالتون آهن، فرد ۽ شخصيت ثانوي حيثيت رکن ٿا. ٻنهي جو ڇوڻ آهي ته انقلاب نظريي ۽ سماجي حالتن کان وڌيڪ ڪنهن فولادي عزم واريءَ شخصيت جو محتاج هوندو آهي.

ان موضوع تي ڪافي ڪجهه لکجي ۽ ڇپجي چڪو آهي، ٻنهي طرفن جا دليل پنهنجي پنهنجي جاءِ تي وزن رکن ٿا.

ميان محمد امين کوسي مرحوم جو ان باري ۾ خيال هو ته شخصيت ئي سڀ ڪجهه آهي، روشن ضمير شخص تاريخ ۾ فيصلي ڪن ڪردار ادا ڪري سگهن ٿا. نظريو ڪهڙو به دلفريب ۽ انسانيت دوست هجي، پر جيستائين ان جو ظهور ڪنهن عظيم ۽ اڏول شخصيت ۾ نٿو ٿئي، تيستائين ڪوبه انقلاب عمل ۾ نه ٿو اچي سگهي. ان نقطي نگاهه کي اڳتي رکي، هن خيال ڪيو هو ته سنڌس خطن وسيلي، محب سنڌ، جي. ايم. سيد، جي شخصيت کي سنڌ جي عوام اڳيان پيش ڪري، سنڌ کي اڳوڻو اوج ۽ عروج وٺائي سگهجي ٿو.

هيءَ ڳالهه جي باري ۾ سندس خيال هو ته سنڌ لاءِ هر ٻاهرين غير سنڌي قيادت نقصان جو باعث ٿي بڻي آهي، ۽ اڳتي به ائين ٿي سگهي ٿو. ان لاءِ، ثبوت ۾ هو جناح کان يحيٰ خان تائين هر غير سنڌي قيادت جي ڪارگذارين کي مثال طور پيش ڪندو رهيو آهي، جن سنڌ ۽ سنڌ جي مفادن سان هٿچراند ٿي ڪئي آهي. هن جي خيال ۾ سنڌ ٻين کي سهارو ڏيندڙ ملڪ آهي ۽ نه ٻين جي دستگيريءَ ۾ هلندڙ خطو. سندس چوڻ هو ته سنڌ هڪ اهڙو هيرو آهي، جنهن کي ٻئي سان ملائي ڪري ان جي سونهن ۽ سوڀيا تي ڪارنهن جو ڌڪو اچي سگهي ٿو. انهيءَ ڪري ئي هن خان غفارخان کان وٺي شيخ مجيب الرحمان تائين، هر غير سنڌي سياستدان جو سنڌ جي سياست ۾ دخل پسند نٿي ڪيو- جيتوڻيڪ هڪ حد تائين سندن صلاحيتن جو معترف به هو. سندس هيءُ به خيال هو ته هر آهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي، جو پنجاب جي قوت ۽ طاقت تي پاڙي ٿو، سو نہ سنڌي آهي، نہ سنڌ جي مفادن سان سچو ۽ وفادار آهي. انهيءَ نقطي نگاه جي مدنظر ئي هن شهيد الهہ بخش سومري جي حڪومت کي، جوڪا ليگ ۽ ڪانگريس جي اثرات کان آجي هئي، نج ۽ نبار ”آزاد سنڌي حڪومت“ سمجهيو ٿي، ۽ انهيءَ راهہ تي هلڻ سان هن سنڌ جي تابناڪ مستقبل جو ڏڪ معلوم ڪيو هو.

مرحوم کوسو صاحب، پنجاب جي سنڌ سان لاڳاپي جو سخت مخالف هو، البت سندس خيال موجب سنڌ ۽ بلوچستان جو اتحاد ۽ الحاق ٿي سگهيو ٿي، جو تہ سنڌ ۽ بلوچستان، تاريخي ۽ تهذيبي لحاظ کان هڪ ٻئي کي ويجها آهن.

مرحوم کوسي صاحب جي سڀ کان وڏي خواهش اها هئي، تہ محب سنڌ، سائين جي. ايم. سيد، ڏي سندس لکيل خطن سان چوالہ ڏڪرا، ڪتابي صورت ۾ ڇپائي، سندس ئي زندگيءَ ۾ پڌرا ڪيا وڃن، تہ جيئن هو پنهنجي خيالات کي ڇپيل حالت ۾ ڏسي سگهي، ۽ سنڌي عوام تائين پهچائي سگهي. افسوس، سندس اها تمنا سندس حياتيءَ ۾ پوري نہ ٿي سگهي. اڄ جڏهن پاڻ، پنهنجي محبوب استاد، مولانا عبيدالله سنڌيءَ، ۽ عزيز دوست، الهہ بخش شهيد، سان گڏ، روحاني دنيا ۾ وڃي ملهيو آهي، تہ سندس تمنائن کي عملي جامو ڏيئي، سندس خط سهيڙي، سنڌ واسين تائين پهچائي رهيا آهيون.

مرحوم ميان محمد امين کوسي جهڙا محبوب ماڻهو روز پيدا نہ ٿيندا آهن. قدرت شايد اهو سانچوئي ٽوڙي ڇڏيو، جنهن مان مرحوم محمد امين جهڙا ماڻهو وجود پذير ٿيندا رهيا آهن.

عبدالواحد آريسر، ۽
تاج جويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فصل پهريون

ميان محمد امين خان عبدالعزيز خان کوسي جي حياتيءَ جو احوال (عزيز آباد، جيڪب آباد)

هيءَ جيڪب آباد ضلعي جي کوسن بلوچن مان ريش دراز، عابد، صاحبدل، بلند همت، معامله فهم، نصف گوشه نشين، مخلص قومي ڪارڪن هو، جنهن جو حال ۽ قال، گفتگو ۽ فڪر، سياسي نظريو ۽ عمل ايتريقدر معمائي ۽ معنيٰ پربحل هئا، جو انهن جي سمجهڻ ۽ سُلجهائڻ جو تورن کي پتو پيو ٿي. گفتگو گهٽ، پلئي پوندڙ معنيٰ مختصر، پُڄندي توري دعويٰ بلند - سندس ڪردار جون اهڙيون ڳالهيون هيون، جي مشغولَ مالڪن، صاحب ثروت ۽ اقتدار، ترقي پسند نوجوانن ۽ دقيانوسي مُلن کي، سندس نزديڪ ٿي، وٽانئس مستفيض ٿيڻ کان مانع هيون.

منهنجي سائس واقفيت ١٩٣٨ع کان ٿي، جڏهن هي مير زين الدين خان سُندراڻيءَ جي وفاتءَ ڪري، خالي ٿيل اسيمبليءَ جي ميمبريءَ جي جاءِ تي، سردار شير محمدخان بجاراڻيءَ جي مقابلي ۾، ڪانگريس جي ٽڪيٽ تي، چونڊجي آيو. هن ٢٩- مارچ ١٩٣٨ع تي اسيمبليءَ ۾ حلف وفاداري ڪيو. مرحوم الهه بخش جي وزارت جو دور شروع ٿيو هو. هيءَ به جذباتي هو ۽ آءٌ به ان لهس ۾ لوساڻل هوس. هن کي بلوچ هٿ ڪري سيدن ۽ پيرن لاءِ عزت هئي، ليڪن، بقول عبيدالله سنڌي مرحوم، "سيد روحانيت ۽ سعادت ڪري، بيشڪ عزت جي لائق هئا، پر عملي سياسي معاملي فهميءَ ۾ هميشه قاصر رهيا هئا." چنانچه هن کي منهنجي سياسي پختہ خياليءَ ۾ ابتدا کان ئي شڪ ويٺل هئا.

اتحاد پارٽي، ڪانگريس ۽ هندو انڊيپينڊنٽ پارٽين طرفان الهه بخش وزارت کي وجود ۾ آندو ويو هو، جن سڀني پنهنجن مقصدن ۽ مرادن سان آن جي مدد ڪئي هئي. مون کي الهه بخش جي گذشته روايات کان پوري واقفيت هئي. ليڪن باوجود آن جي، مون کيس انهيءَ نوجوانيءَ ۾ آن بار وزارت لاءِ، سندس قابليت، پارليامينٽري تجربي، غير فرقيوارانه ذهنيت، خوش خلقيءَ ۽ ملنساريءَ جهڙين صفتن ڪري، منتخب ڪيو هو. ميان محمد امين کيس ڪهڙين صفتن ۽ وصفن ڪري مدد ڪئي ٿي، آن جو پتو ڪونه هو. الهه بخش وزارت کي مسلمان ميمبرن جي اڪثريت جي مخالفت آڏو هئي. آها مسلم پريس ۽ طبقي جي عتاب هيٺ هئي. آن جي باوجود مون ان لاءِ هيءَ راءِ قائم ڪئي هئي ته جي ملڪ ۽ ماڻهن جي ڀلي جا ڪم اڳين وزارت سرانجام نه ڪري سگهي هئي، سي ان جي ذريعي پورا ڪرايا وڃن. آءٌ انتها پسند آئيڊيلسٽ هوس. انتظامي ڏشوارين، وزارت کي مدد ڪندڙ پارٽين جي متضاد مفاد، ڪامورا شاهيءَ جي سُستيءَ ۽ قدامت پسنديءَ جي طريقن ۽ مسلم عوام جي خواب غفلت ۽ سندن نمائندن جي خود غرضيءَ، حڪومت پرستيءَ ۽ بي اصوليءَ جو پتو ڪونه هوم. هندو ڪاموري ۽ پائيميند ڪلاس جيءَ طبقاتي مفاد ۽ مسلم ڪاموري ۽ عوام جي مفاد جي متضاد هئڻ جو پورو احساس نه ٿيو هوم.

مون الهه بخش وزارت کان بلاتاخير جي آن پروگرام تي عمل ڪرائڻ تي گهريو، جنهن جي سرانجاميءَ ۾ مٿي ذڪر ڪيل سڀ رڪاوٽون موجود هيون. الهه بخش جي جو بهو اها حالت هئي ته—

مون کي مون پرين، ٻڌي وڌو ٻار ۾،
آيا ائين چون، تـه متان پانـد پسائين!
(شاهه)

مون سخت گيريءَ کان ڪم ورتو. براداشت جي به

حد ٿيندي آهي. آخر ۾ مستقل مزاج طبيعتن جو ٽڪر ٿي پيو. آءٌ وزارت جي ٽُرت انقلابي ۽ اصلاحي قدمن کڻڻ ٿي هوڏيل هوس. الهه بخش مٿي ذڪر ڪيل محدود دائري ۽ نامناسب حالات ڪري، منهنجي مرضيءَ موافق مقرر ڪيل پروگرام جي پوئواري ڪري نه سگهيو. هڪ طرف تجربي جي ڪمي، ٻئي طرف حالتن جي مجبوري نمايان طور نمودار ٿي ويئون. ويتر ڏلن کي "سلائيڊنگ اسڪيل" جي بنياد تي، پارٽيءَ جي اجازت کان سواءِ، ترڙهڻ آن ابتدائي اختلاف کي وڌائي، ٿئين مخالفت جي صورت اختيار ڪرائي. ان مون کي غير تجربيڪار ۽ هوا ۾ آڏامندڙ آئيڊيلسٽ سمجهي، ڪانگريس، هندو انڊيپينڊنٽ پارٽي ۽ مسلم وڏيرن جي آڌار ۽ حڪومتي طاقت جي ڀروسي تي، نظرانداز ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. مون کي پنهنجي جوش جوانيءَ، جذبي ايمانداريءَ ۽ بي‌انتها قوت عمل تي ڀروسو هو. اها حالت ڏسي، رجعت پسند گروه ۽ افراد، جن کي ڪيڏي نئون دور آندو هوم، سي ڦري اچي منهنجا پشت‌پناهه ٿيا.

باوجود آن جي، پهرين مون ڪانگريس هاءِ ڪمانڊ کي حالتن درست ڪرڻ لاءِ اپيل ڪئي. مولانا ابوالڪلام آزاد ۽ سردار پٽيل، ڪانگريس پارليامينٽري بورڊ جا ميمبر، سنڌ ۾ پهچي ويا.

ڪانگريسي ڪارڪن ٻن راين ۾ ورهائجي ويا: هڪڙا منهنجي راهه جا ٿيا ته ڏلن جو سوال پارٽين جي منظوريءَ تائين معطل ڪيو وڃي، نڪتل آرڊر سسپينڊ ڪيا وڃن يا وزارت کي استعيفا ڏيڻ گهرجي. سنڌ مان مرحوم ڊاڪٽر چوئٿرام جو گروه ۽ مولانا ابوالڪلام آزاد ان راهه جا هئا. ٻيو گروه مرحوم رستم سڌوا ۽ محمد امين کوسي جو هو، جنهن کي پٺڀرائي سردار پٽيل جي هئي— ان گروه جو خيال هو ته منهنجا 'يوٽوپين' پروگرام ناممڪن‌العمل هئا، ڏلن جا پاس ڪيل آرڊر رد ڪري نه ٿي سگهيا، ۽ الهه بخش جي وزارت جو قيام آل انڊيا سياسي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مصلحتن خاطر ضروري هو. اختلاف وڌندا ويا. جوش ۽ غصي جي حالت ۾ دماغي توازن اعتدال تي رهي نٿا سگهن. مون حالت کي درست ڪرڻ خاطر مستقبل جي نتيجن جي پرواه نه ڪئي. هنن هڪ ايماندار، عمل ۽ اصول جي مجذوب کي، مختلف وجوهات جي بنا تي، نظرانداز ڪيو. حالتون بگڙنديون ويون. سرزمين سنڌ ڪانگريس ۽ مسلم ليگ جي سياسي اختلافن جو آکاڙو بڻجي پيئي. ڪانگريسي گروه کي عارضي ڪاميابي حاصل ٿي ويئي. الهه بخش وزارت کي ڪجهه عرصي لاءِ مهلت ملي ويئي؛ ليڪن نتيجو اهو نڪتو ته انهن اختلافن جي آڙ ۾، خلاف توقع، رجعت پسند، فرقي پرست، نفرت آميز طاقتن اچي ديرو ڄمايو. آخر ۾ حالتون اسان جي وس کان ٻاهر نڪري ويون. نيڪ ارادن جي باوجود، غير تجربيڪاريءَ ۽ حالتن جي صحيح اندازي نه ڪرڻ ڪري، سمجهه ۽ جذبي جي قوتن جو ٽڪر ٿي پيو. جذبو ڪامياب ٿيو. عقل کي شڪست آئي. ڪانگريس جي سنڌ سان ڀاڱ ڦٽجي ويئي. الڳ الڳ راهن ۽ تقسيم کان سواءِ ٻيو ڪو چارو ڪونه هو.

انهن سمورن ڏوهن ۽ ثوابن جي ورهاست مون تي ۽ برادرم محمدامين کوسي تي ڪيتري قدر پوندي، سو فيصلو مستقبل جي تاريخ نويسن کي ڪرڻو آهي. اهي تاريخي حقيقتون ۽ حالات آهن، جن جي پس منظر ۾ مستقبل جي سوالن تي غور ۽ فڪر ڪرڻو آهي.

انهيءَ وقت کوسي صاحب جا هيٺيان ڪارناما ۽ سياسي عقيدا هئا:

(١) مغربي سنڌ ۽ بلوچستان جي پوئتي پيل خطي ۾ سياسي بيداري ۽ آزاديءَ جي جذبي پيدا ڪرڻ لاءِ پين قومي ڪارڪنن سان گڏ، هن محب وطن يوسف عليخان منگسيءَ جي سنگت ۾ ڪوشش ڪئي.

(٢) مسلم ليگ جي نظريي کي اتحاد ۽ آزاديءَ هند ،

جي خلاف سمجهي، اُن جي هن مخالفت ڪئي.

(٣) هن مرحوم الهه بخش کي سنڌ جي مقامي خود اختياريءَ جو علمبردار، فرقيوارانه ۽ نفرت واريءَ پاليسيءَ جو مخالف، ۽ آل انڊيا سياسي جهڳڙن کي سياست ۾ ٽپائي اُٽڻ جي برخلاف سمجهي، بغير چُون چرا جي، هن جي مدد ڪرڻ شروع ڪئي.

(٤) هن سر زمين سنڌ کي اتحاد، امن ۽ ترقيءَ انسانيءَ جو پيغام رسان ۽ مشنري سمجهيو هو.

(٥) الهيءَ پيغام جي آخري اشاعت جو مرڪز، هن پير صاحب پرچونڊيءَ جي درگاهه سمجهي هئي، جنهن مولانا تاج محمد امروٽيءَ ۽ مولانا عبيدالله سنڌيءَ جهڙا حريت جا دلداده ۽ مستقل سياسي ڪارڪن پيدا ڪيا هئا.

(٦) مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي سياسي ۽ مذهبي فڪر جو صحيح وارث ۽ پورو ترجمان پاڻ کي سمجهيو هئائين.

سنڌس رائن ۾ تعجب آميز ڳالهه اها هئي ته هن هڪ وقت مولانا ابوالڪلام آزاد، مولانا عبيدالله سنڌي ۽ علامه شيخ محمد اقبال جي مختلف خيالن ۽ متضاد رائن ۾ يڪرنگي ڏٺي هئي.

بهرحال، برصغير جي ورهاڱي بعد، جي حالتون پيدا ٿيون، تن ميان محمد امين ۽ امان کي پس پشت اُڇلائي ڇڏيو، ليڪن باوجود سياسي حالات جي ناسازگاريءَ جي، قوت فڪر ۽ جذبو ڪمزور نه ٿيا هئا. مون سياسي ميدان ۾، بقول شاهه عبداللطيف عليه الرحمت،

هيڪلائي هيل، پوربنديس پُنهونءَ ڏي.

پڻي پاڻ پتوڙيو، هن زياده توجهه، نهن حالتن جو جائزو وٺي، ڪنهن مستقل فڪر جي همٿ ڪرڻ ۾ صرف ڪيو.

برصغير جي ورهاڱي ۽ پاڪستان جي قيام بعد، ڪي واقعات رونما ٿيا، مثلاً (١) ڪراچيءَ کي سنڌ کان جدا ڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مرڪزي حڪومت جي ماتحت ڪيو ويو. سنڌين آن کي موروثي ملڪيت جي کسجڻ ۽ غصب ٿيڻ برابر سمجهي، آن جي مخالفت ڪئي. آن ۾ مون کي انهيءَ تحريڪ جو محرڪ سمجهي، گهوٽ ۾ نظربند ڪيو ويو. (٢) سنڌ جي هزارها ورهين جي روايات، پنهنجي سياسي حيثيت، اقتصادي مفاد ۽ ڪلچرل ورثي جي باوجود زوريءَ ڪن مخصوص مفادن ۽ طبقاتي ضرورتن خاطر، ختم ڪري آن کي ون يونٽ ۾ اتڪائڻ وقت، وري مون کي قيد ۽ نظربند ڪرڻ لاءِ منتخب ڪيو ويو. (٣) مارشل لا قائم ٿيڻ بعد، ڪن خسروانه مصلحتن سبب، وري مون کي نظربند ڪيو ويو.

انهن ڳالهين هن دور دراز پنڌ تي گهوٽڙي ۾ ويٺل گوشه نشين، سياسي اختلاف رکندڙ دوست کي جهڙو بيچين ڪيو ۽ صدمو رسايو، آن جو اظهار سندس ساڻن پنجن سوَن خطن ۽ ٦٥٦٧ فولسڪيپ پنن جي صورت ۾ مون وٽ موجود آهي. اهي خط سندس منهنجي لاءِ جذبي محبت، سندس سياسي شعور ۽ احساس جو بين ثبوت آهن. انهن جملي خطن ۾ هن جنهن مودت جو اظهار ڪيو آهي، جن لفظن سان همت افزائي ڪئي آهي. مون کي جنهن درجي تي پهچائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، آن جو مختصر احوال هن ڪتاب ۾ ڏنل خطن مان معلوم ٿي سگهندو. سندس اهي خيال مون تي اثر ڪرڻ کان سواءِ رهي نه سگهيا.

دل هي تو هے نه سنگ و خشت، درد سے بهر نه آئے کیون،
روئينگے هم هزار بار، کوئي همين ستائے کيون.

مون پنهنجي ايام سياست ۾ ناپخته دماغيءَ، غيرمعامله فهميءَ کان ڪئي غلطيون ڪيون هونديون، ۽ جڏهن گذشته ايام جي ڪارڪردگيءَ تي نظر ٿو ڪريان، ته مر ندامت کان هيٺ ٿيو وڃي. ”پلئه پايو ڪيچ، آچيندي لڄ مران“ جو حال

اثر، پر ان ساري معاملي ۾ مون کي جي ڪابہ ڳالھ، آئت ڏيندڙ رھي ھئي، تہ اھا ھيءَ ھئي تہ منھنجي ساري ڪارڪردگي، ھر موقعي تي، خود مطلبيءَ، جاھ طلبيءَ، قوم فروشيءَ، بُزدليءَ ۽ خريد ٿي وڃڻ جي آلائشن کان ڪجھ مڙيوئي پري ھئي. اجتھادي ۽ معاملي فھميءَ جون خطائون گھڻيون ٿيون ھونديون. ممڪن آھي آھي خطائون ڪيترن بزرگان دين ۽ اعليٰ سياستدانن کان بہ سَرزَد ٿيون ھجن؛ انھن جي پاداش ۾ پراوَن کي ڇڏي، پنھنجن طرفان جا سردمھري ۽ جو غيرالتفاتيءَ جو برتاءُ اختيار ڪيو ويو ھو، آن سزا جو لائق نہ ھوس.

"خوني نہ ڪرده‌ام ڪسي را نہ ڪشتہ ايم،
جرم ما ھمين است ڪہ عاشق روي تو گشتہ ايم!"

انھيءَ سموري عرصي ۾ نہ ڪنھن سنڌي اخبار کي جرئت ٿي، جو منھنجو نالو آچارين، نہ جلسي ۾ منھنجي نظربنديءَ تي ٺھراءُ پاس ڪرڻ جو ڪنھن کي ڪو خيال پيدا ٿيو. ڪيترا ڏسڻا وائسڻا دوست مون سان ملاقات ڪرڻ، بيماريءَ جي وقت ۾ طبيعت پُرسيءَ لاءِ اچڻ، والده ۽ عزيزن جي انتقال ڪرڻ وقت عذر خواھي ڪرڻ جي جرئت ساري نہ سگھيا، تہ متان حڪمران طبقي کي خبر پئجي وڃي تہ ھو ناراض ٿين. سنڌيءَ ۾ چوڻي آھي تہ "جنين لاءِ مياس، سي ڪُلھي ڪانڌي نہ ٿيا!" ڪھڙا قصا بيان ڪريان. ھڪ عزيز جھڙو عملدار، جو منھنجي وسيلي ڊپوٽي ڪليڪٽر جي درجي تي پھتو ھو، سو ساڍن ستن سالن ۾، باوجود نزديڪ ھئڻ جي، بيماريءَ جي حالت ۾ بہ طبيعت پرسيءَ لاءِ آن ڪري نہ آيو تہ متان سندس عملدار ناراض ٿين. ھڪ سنڌي ڊسٽرڪٽ عملدار غير واجبي ڏِل مڙھي ڇڏي، ڪوس سبب ڏيئي اپيل ڪئي ويئي. اھا رد ڪري ڇڏيائين. ڪمشنر کي اپيل ڪئي ويئي. جيستائين فيصلو ٿئي، آن وچ ۾ مختيارڪار کي گھرائي چيائين تہ ضبطي ڪئي وڃي! اسان جي "آليون ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇاڙهيون، ڏٺ ڏيهاڙي ٿومرا" جي حالت جو پتو پوس: هڪ دفعي علاج لاءِ ڊاڪٽر جي اجازت سان ڪراچيءَ ويس. ٿين بيماريءَ جي حالت ۾ موڪل رد ڪري، ان ساڳئي عملدار کوٽ موٽڻ لاءِ مجبور ڪيو، صرف انهيءَ واسطي ته حڪمران طبقي وٽ سرخروئي ٿئيس. هڪ سنڌي ڊاڪٽر منهنجي والده جي علاج لاءِ اڌ ڪلاڪ ڏسڻ واسطي هزار رپين جي فيءَ جي تقاضا ڪئي- ان حالت ۾ جڏهن هڪ غير سنڌي ڊاڪٽر سوين دفعا بنا اجوري جي خدمت ڪرڻ لاءِ تيار هجي. هڪ ٻيو طريقت، باوجود اظهار محبت ۽ مودت جي، طبيعت پرستيءَ لاءِ آن ڪري مون وٽ اچڻ کان انڪار ڪيو، ته متان سي- آءِ- ڊي رپورٽ ڪري، هن جو سياسي مستقبل خراب ڪري.

ڪهڙا بيان ڪجن! آنهيءَ اُوٿيهين اونداهيءَ جي وقت ۾، هڪ گوشي نشين، سياست ۾ هميشه مخالفت ڪندڙ، دور دراز پنڌ تان پنهنجي محبت ۽ مودت جي اظهار ۾ هزارها صفحا ڪارا ڪري، درگاهه الاهيءَ ۾ روئي ۽ ٻاڏائي، پنهنجون نيم شبي دعائون موڪليندو رهي، نند ۽ آرام ڦٽائي مجنون وار دانهون ڪري، سا ڳالهه معمولي نه هئي.

اڄڪلهه جڏهن چوطرف خود مطلبي، بزدلي، فرض ناشناسي، قوم فروشيءَ جي بازار گرم لڳي پئي آهي، آن وقت هڪ مخلص، بي‌لوث دوست جي دعا ۽ همت افزائي ڪا گهٽ قيمت واري شيءِ نه آهي. اڄڪلهه، وفا ۽ محبت آڻ لڀ وٿون آهن. انهيءَ اثر وفاداريءَ ۽ اظهار مودت، بمصداق "دلڙي، گهر ته گهرانءِ" جي، مون ڪي سندس طرف رجوع ڪيو، ته آن ۾ ڪهڙي خطا هئي!

جز محبت هرچه بردم — سود در محشر نداشت
دين و دانش عرض کردم — کس به نيم جو نخواست
قيمتي چشم ترم را — قيمت کوثر نداشت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهيءَ پس منظر ۾ هن وفادار دوست جي زندگيءَ جو ذڪر لکي رهيو آهيان.

نسبت ۽ خاندان جو احوال:

هيءَ مشهور معروف بلوچ قوم جي ڪوسي قبيلي سان تعلق رکندڙ آهي. بلوچ قوم جي اصل بابت ٻه روايتون آهن: هڪڙن ڪين مشهور ”آريہ نسل“ جي شاخ قرار ڏنو آهي. ٻين ڪين ”ساماٿيٽ“ نسل جي شاخ چاٿائيندي، سندن نسبت اميرحمزي سان ڳنڍي آهي. ان سوال تي بحث ڪري، ڪنهن نتيجي تي پهچڻ هن ڪتاب جي دائري کان ٻاهر آهي. هتي صرف ڪوسا قبيلي بنسبت تاريخي روايتي حوالا ڏيئي، سندن موجوده رهائش ۽ مختلف شاخن جو مختصر ذڪر ڪندس.

هن قبيلي جو احوال مون کي مختصر طور هيٺين انگريزي ڪتابن مان مليو آهي:

(١) پنجاب جون قومون: مصنف سر ڊينزال ايبيٽن K.C.S.I، ١٨٨٣ع ۾ ڇپيل.

(٢) اٿڪراس دي بارڊر - پٺاڻ ۽ بلوچ: مصنف ايڊورڊ اوليور، ١٨٩٠ع ۾ ڇپيل.

(٣) بلوچي فوڪلور ۽ پوئٽري: مصنف لانگ‌ورٿ ڊيمس، ١٩٠٧ع ۾ ڇپيل.

(٤) سنڌ گزيٽيئر.

(٥) هسٽري آف بلوچ ريس اينڊ بلوچستان. مصنف محمد سردارخان، ١٩٥٨ع ۾ ڇپيل.

ٻيا ڪتاب مون کي هٿ اچي نه سگهيا آهن. نه مون کي ڪو انهيءَ مسئلي تي کوجنا ڪري، مستند احوال لکڻ جو خيال هو. ان ڪري مٿين ڪتابن ۽ مڪاني هٿ ڪيل احوال مان هيٺيون ذڪر مختصر طور بيان ڪريان ٿو.

ڪوسا بلوچن جي رند قبيلي جي شاخ آهن. اصل ڪيچ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي طرف جا وِيٺل هئا. هن وقت سنڌن گهڻو تعداد پنجاب ۾ ڏيري غازيخان ۾ ڪڇ، بهاولپور ۾ ويٺل آهي، پنجاب ۾ سنڌن مکيه پاڙا: (١) ڀهيلاڻي، (٢) عيساڻي، (٣) جاڪيل، (٤) جندواڻي، (٥) جَروار ۽ مهراڻي آهن. ڏيري غازيخان جي ڪوسن جو سردار جاڪيل شاخ مان آهي.

١٨٤٨ع ۾ جڏهن سِکن ۽ انگريزن جي وچ ۾ لڙائي ٿي هئي، ته آن ۾ ڪوسن جي سردار ڪوڙاخان ڏيري غازيخان تي قبضو ڪري، شهر انگريزن جي حوالي ڪيو.

ميجر پولڪ سنڌس رمارڪن ۾ ڪوسن لاءِ لکيو آهي ته هو "جرائم پيشي جا ماڻهو هئا" ليڪن ڪوجهنا بعد معلوم ٿيو هوس ته اهاڳالهه برابر نه هئي. هُو بهادر، جنگجو ۽ غيرت مند قبيلي جا فرد هئا. ڪوسن بابت "سنڌ گزيٽيئر" جو به چوڻ آهي ته اهي رِندن جي شاخ هئا، جن کي همايون بادشاهه کي مدد ڏيڻ ڪري، وڏيون زمينداريون عطا ٿيل هيون.

سنڌ ۾ جيڪب آباد، دادو، حيدرآباد ۽ ٿرپارڪر ضلعن ۾ مختلف پاڙن جا ڪوسا رهندڙ آهن. جيڪب آباد ضلعي ۾ (١) جاماڻي، (٢) بکراڻي، (٣) بليلاڻي پاڙن جا ڪوسا رهن ٿا. سنڌن مکيه سردار عبدالرحيم خان ٿي گذريو آهي، جنهن جي بنا اولاد وفات ڪرڻ ڪري، آن جي جاءِ تي هن وقت سردار عبدالرزاق مسند نشين آهي. دادو ضلعي ۾ ميهڙ ۽ خيرپورناٿن شاهه تعلقن ۾ (١) بڊاڻي، (٢) دوست لاڻي، (٣) هدواڻي، (٤) روحلاڻي، (٥) بليلاڻي، (٦) اوزاڻي ۽ (٧) باشواڻي پاڙن جا ڪوسا رهن ٿا، جن جو هن وقت سردار غلام حيدرخان آهي. دادو ضلعي جي ڪوٽڙي تعلقي جا ڪوسا چئن مکيه پاڙن ۾ ورهايل آهن:

(١) مٿيوال، (٢) سلمن، (٣) ڪلولاڻي ۽ (٤) للاڻي، جن مان هرهڪ پاڙي جون شاخون ۽ ننڍيون شاخون نڪرن ٿيون. مٿيوال پاڙي جون مکيه شاخون هيٺيون آهن:

(١) بندواڻي، (٢) مڪڙاڻي، (٣) رحماڻي، (٤) سنجراڻي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٥) ڦرياڻي، (٦) موندراڻي، (٧) ڏتاڻي، (٨) جهنڊاڻي، (٩) عيساڻي، (١٠) جوڳياڻي، (١١) ٽڳياڻي، (١٢) کهنوراڻي ۽ (١٣) ملا. انهن مان هرهڪ جون وري اچانڊي ننڍيون شاخون آهن، جن جو ذڪر طوالت جو باعث سمجهي، پيش نٿو ڪجي.
هن وقت سندن چڱو مڙس لعل بخش خان سنجراڻي هو. اهڙيءَ طرح سلمن پاڙي جون هيٺيون مکيه شاخون آهن:
(١) ڦاناڻي، (٢) ملهواڻي، (٣) عيساڻي، (٤) ميرواڻي، (٥) للاڻي، (٦) چاڪراڻي، (٧) الوداڻي، (٨) فتحلاڻي، (٩) نهالواڻي، (١٠) جوڳياڻي، (١١) بايلاڻي، جن جون وڏيڪ ننڍيون شاخون طوالت ڪري، هت نٿيون ڏجن. انهيءَ ساري قبيلي جو وڏيرو غلام حسين خان ڦاناڻي هو، جنهن کان پوءِ سندس پڳ سندس وڏي فرزند درل خان تي آئي، پر آنهيءَ جي زماني ۾ انهيءَ پاڙي ۾ باهمي اختلاف پيدا ٿي پيا، جنهن جي صلح نه ٿيڻ ڪري، وڏيرا اٿر وچاڻي ويٺا، ۽ هن کان پوءِ ڪنهن کي پڳ ڪانه ٻڌائي ويئي. ٻيون مکيه پاڙو للاڻي يا سخاڦاڻي جو آهي، جنهن جون مکيه شاخون هيٺيون آهن:
(١) سخاڦاڻي، (٢) پنجاڻي، (٣) درياڻي، (٤) کهراماڻي، (٥) زيمڪاڻي، (٦) پٺالاڻي، (٧) ڏيرناڻي، ۽ (٨) مٺاڻي آهن. آنهن جون به ڪيتريون وڏيڪ ننڍيون شاخون آهن. سندن چڱو مڙس هن وقت الياس خان آهي. چوٿون مکيه پاڙو ڪلوﻻڻي آهي، جنهن جون مکيه شاخون هيٺيون آهن:
(١) لاسي، (٢) پوراڻي، (٣) هوبتاڻي، (٤) ڪملاڻي، (٥) ڪوڪاڻي، (٦) چندواڻي، ۽ (٧) گاهياڻي. آنهن جون به ننڍيون شاخون آهن، منجهانئن خان محمد خان، وريل خان، عمر خان وغيره مکيه ماڻهو ٿي گذريا آهن. اڙانسواءِ سنڌ جي حيدرآباد ۽ ٿرپارڪر ضلعن ۾ هنين مکيه پاڙن جا ڪوسا رهن ٿا:
(١) کهراماڻي، (٢) احمداڻي، (٣) صاحباڻي، (٤) مهڪاڻي وغيره.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌس شخصي زندگيءَ جو احوال:

ميان محمدامين خان چاماڻي پاڙي جي ڪوٺن مان سنڌس ناناڻي ڳوٺ ميرحيات‌خان، تعلقي ٽنڊي، ضلعي جيڪب‌آباد، ۾ ١١- ڊسمبر ١٩١٣ع تي ڄائو. سنڌس پڙ ڏاڏي جو نالو ميان ولي‌محمدخان عرف وليوخان هو، جو پنهنجي تر ۾ سخي مرد ٿي گذريو آهي. اُن کي ٻه فرزند پيدا ٿيا:

(١) ميرحيات‌خان، ۽ (٢) محمدامين‌خان. محمدامين‌خان پوليس جي نوڪريءَ ۾ گهوڙي، سب‌انسپيڪٽريءَ جي عهدي تي پهتو، ۽ خلاف معمول، سارو وقت ايماندار ٿي رهيو. ان کي هڪ فرزند ميان عبدالعزيزخان نالي سان پيدا ٿيو، جنهن زمين سنڀالڻ جو ڪم ڪيو، ۽ ڪفايت شعاريءَ ۽ محنت سان سکيو ستابو ٿي ويو. هن پنهنجي چاچي ميرحيات‌خان جي نياڻيءَ سان شادي ڪئي، جنهن مان کيس ٻه فرزند ڄاوا: (١) محمدامين‌خان ۽ (٢) ميان نظام‌الدين‌خان.

ميان محمدامين‌خان ابتدائي تعليم ڪريم‌بخش‌خان کوسي جي ڳوٺ، تعلقي ٿل ۾ ورتي، جتان هو آدمپور، تعلقي نصيرآباد ۾ ماستر عبدالرسول کوسي وٽ وڃي پڙهڻ ويٺو. اُتان پنجون درجو پاس ڪري، موٽي اچي، جيڪب‌آباد هاءِ اسڪول ۾ انگريزي پڙهڻ ويٺو. اُتي کيس (١) مسٽر غلام‌قادرخان وڪيل، ۽ (٢) مسٽر شيوارام ياڪچند جهڙن لائق استادن جي شاگرديءَ جو شرف حاصل ٿيو. هن ١٩٢٨ع ۾ جيڪب‌آباد هاءِ اسڪول مان مئٽرڪ جو امتحان پاس ڪيو. اُن کان پوءِ ساڳئي سال جي آخر ۾، هي عليگڙهه ڪاليج ۾ اعليٰ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ داخل ٿيو. اُتان ١٩٣٣ع ڌاري بي-اي پاس ڪري، گريجوئيٽ ٿيو. اُن کان پوءِ، هي وڪالت پڙهڻ لاءِ اُتي ئي لاڪاليج ۾ پڙهڻ لاءِ ويٺو، ۽ ١٩٣٦ع ڌاري فرسٽ ايل-ايل-بيءَ جو امتحان ڏنائين. انهي سال پروفيسر حليم، پرو وائيس چانسلر، ڪن-سين

ڪري، هن کي ڪاليج مان خارج ڪري ڇڏيو. آن تي ڇوڪرن ڪهڙي هلچل هلائي، پر هن کي وري داخلا ملي نه سگهي، تنهنڪري هن کي واپس ڳوٺ اچي رهڻو پيو.

عليڳڙهه جي رهائش جي عرصي ۾ هن سر راس مسعود، ڊاڪٽر محمد اقبال ۽ نواب محمد اسماعيل ميرٺ واري سان واقفيت پيدا ڪري، سندن صحبت مان مستفيد ٿيڻ جي ڪوشش ڪئي. عليڳڙهه ۾ رهڻ وقت، هن جي ڪيترن نوجوانن سان واقفيت ۽ دوستي ٿي، جن مان ميان غلام احمدخان بن نواب محمد اسماعيل خان خاص ذڪر جي لائق آهي.

١٩٣٥ع جي سڌارن جي ائڪٽ پاس ٿيڻ ۽ سنڌ جدا ٿيڻ بعد، ١٩٣٧ع جي اسيمبلي چونڊن ۾، جيڪب آباد ضلعي مان سردار جعفرخان بليدي، مير سهراب خان سرڪي ۽ مير زين الدين خان سندراڻي ميمبر چونڊجي آيا هئا. سال جي آخر ۾ مير زين الدين خان وفات ڪري ويو. آن جي خالي ٿيل جاءِ لاءِ ٻه اميدوار بيٺا: هڪ سردار شيرمحمد خان بجاراڻي ۽ ٻيو محمد امين خان کوسو. هڪ طرف اڳوڻو بمبئي ڪائونسل جو ميمبر، لکها روپين جو مالڪ، سرڪار ۾ خاص اثر رکندڙ، لقب بردار، قوم جو سردار، عمر رسيده ماڻهو اميدوار هو. ٻئي طرف عليڳڙهه مان تازو آيل غيرتجربيڪار نوجوان شاگرد، وڏي قبيلي جي فرد هئڻ جي باوجود مال ۽ ملڪيت ۾ مقابلتاً گهٽ، سرڪار جي مخالف جماعت ڪانگريس جو اميدوار هو. سوبه اهڙي ضلعي مان، جتي فرنٽيئر ائڪٽ جي موجودگيءَ ڪري، عملدار سياهه وسفيد جا مالڪ هئا. ملڪي ۽ قومي بيداريءَ جو نالو ڪونه هو. پر تازو اهڙي ڏي ڀتي پيل لاڙڪاڻي ضلعي ۾، جيڪو زميندارن ۽ وڏن ماڻهن جي جاگير رهندو آيو هو، شيخ عبدالمجيد سنڌي ضلعي جي پهرئين نمبر خاندان، زميندار ۽ سنڌ جي گورنر جي صلاحڪار سر شاهنواز ڀٽي کي اليڪشن ۾ شڪست ڏني هئي. هيءَ ٻي آزمائش هئي. آن اليڪشن ۾ ڊاڪٽر چوئٿرام گدواڻي، پير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

علي محمد راشدي ۽ ڪيترن قومپرست مولوين ميان محمد امين خان
جي مدد ڪئي. بخت ياور هوس. والدبزرگوار ۽ پير صاحب
پرچونڊيءَ جون دعائون شامل هيس. هن مارچ ١٩٣٨ع تي
چونڊ ۾ ڪاميابي حاصل ڪئي. آها ڪاميابي سنڌ اندر قومي
خادمن ۽ جماعتي عيوضين جي ئي ڪاميابي هئي.

هن وقت ته حالتون پنجاهه ورهيه پوئتي وڃي چڪيون
آهن، ليڪن آن ڪان پوءِ وري سنڌ جي عوام اهڙيءَ بيداريءَ
۽ بلند همتيءَ جو ڪو ثبوت نه ڏنو آهي.

الهه بخش وزارت ابتدا ۾ چڱا قدم کنيا. آن لوڪلباڊيز
مان نامينيشن جو دستور ختم ڪيو. پير الاهي بخش، ريونيو وزير،
جو گشت خاص اهميت وارو هو، جنهن ڪاموري طبقي جي
رعب کي گهٽو ڌڪ هنيو ۽ عوام جي اميدن کي آياري ڇڏيو،
ليڪن اڳتي هلي، هن مضمون جي اول ۾ ذڪر ڪيل سببن
جي ڪري، وزارت ۽ اتحاد پارٽيءَ ۾ اختلاف پيدا ٿي پيا. اسان
وڃي مخالفت ۾ وياسون. شيخ عبدالمجيد جي مشوري سان
اڳوڻن نڪتل وزيرن جي طرفدارن جي مسلم ليگ پارٽي ٺهي،
جا به مخالفت ۾ ويئي. ان ڪان پوءِ جا احوال گهڻا ۽ ڏکيا
آهن. جن جو مون "نئين سنڌ لاءِ جدوجهد"، "پنهنجي ڪهاڻي
پنهنجي زباني" ۽ "جنب گذاريم جن سين" ۾ مختلف سياستدانن
جي زندگيءَ جي احوالن جي سلسلي ۾ ذڪر ڪيو آهي. هتي
دوباره انهن جو ذڪر ڪرڻ طوالت جو باعث سمجهي نٿو ڪريان.

البت هتي هي چوڻ ڪافي ٿيندو ته آهو سمورو وقت
ميان محمد امين خان خانبهادر الهه بخش مرحوم جو مددگار ٿي رهيو
هو. هڪ وقت، بيمار هوندي، پاڻ کٽائي، ڪانگريس پارٽيءَ
جي مخالفت هوندي، الهه بخش وزارت کي بچائڻ لاءِ اچي
ووٽ ڏنائين.

هي اڳ ۾ قومپرست مسلمانن جو مصاحب ۽ حامي هو.
وبتر جو خانبهادر الهه بخش مرحوم جي ڪوشش سان مولانا عبيدالله

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي، سنڌ ۾ موٽي آيو، ته هن آن جي صحبت مان مذهبي ۽ سياسي معلومات حاصل ڪئي. مولانا مرحوم سنڌ جي طريقت، پير صاحب پرچونڊيءَ، جو فيض يا فتح بزرگ هو. پيو هن سياست هند تي، پنهنجي جلاوطنيءَ جي زماني ۾ حاصل ڪيل تجربي ۽ فڪر جي بنا تي، نئين نقطي نگاه کان روشني وڌي تي، جا مسلم ليگ ۽ ڪانگريس جي طريقي ڪار کان ڪجهه علحده هئي.

منزلگاهه فسادن کان پوءِ، جڏهن هندن ۽ مسلم ليگ گڏجي الهه بخش وزارت کي شڪست ڏيئي. نئين وزارت قائم ڪرائي، ته انهيءَ موقعي تي، ١٩٤٠ع ۾، دهليءَ ۾ قوم پرست مسلم پارٽين گڏجي "آزاد ڪانفرنس" الهه بخش جي صدارت هيٺ ڪوٺائي. ميان محمد امين خان آن وقت به ساڻس شريڪ ڪار هو. ليڪن، ١٤ مئي ١٩٤٣ع تي، الهه بخش مرحوم جي شهادت کان پوءِ سنڌي قوم پرست سياست ۾ جو خال پيدا ٿي پيو، آن هن کي دل شڪستو ڪري وڌو. سکهوٽي اسان جو به مسلم ليگ سان ڳڪر ٿي پيو، ليڪن اسان اجا آن جي مقصد جي حمايت ڪندا آياسون ٿي، ان ڪري هي نه اسان سان گڏجي سگهيو ٿي، نه مسلم ليگ ۾ وڃي سگهيو ٿي.

هي ١٩٤٥ع تائين سنڌ اسيمبليءَ ۾ ميمبر هلندو آيو. آن کان پوءِ جيئن فرقي پرستيءَ جو دور شروع ٿيو، ته هي اسان سڀني وانگر اسيمبليءَ کان ٻاهر رهجي ويو.

سياست ملڪ ۾، هن جا مون سان ڪيترين ڳالهين تي اختلاف هوندا هئا، ليڪن هن شخصي محبت ۽ عزت کي ڪڏهن ڪمزور ڪرڻ نه ڏنو. عين انهيءَ وقت جڏهن اسان، وٽ الهه بخش جي وزارت خلاف سڀئي پيئون سٽيون هيون، ۽ پنهي گروهن جي وچ ۾ اهڙا اختلاف هوندا هئا، جو باهمي ملاقاتون به بند ٿي ويئون هيون، هيءُ شخصي مروت ڪري مون وٽ ويندو رهندو هو. بعضي منهنجا ڪي شريڪ اڻين به چئي ويهندا هئا ته هي الهه بخش جو جاسوس ٿي، مون وٽ حال معلوم ڪرڻ

اچي ٿو، ليڪن اِن ڳالهه نه هن جي مروت ۾ رڪاوٽ وڌي، نه وري هن جي صداقت ۾ ڪو شڪ پيدا ٿيو. مرحوم ميران محمدشاهه کانِ پوءِ هي ٻيو دوست هو، جنهن سياسي اختلافن ڪري دوستانه تعلقاتن ۾ ڪڏهن به ويڇو نه وڌو.

پاڪستان جي قيام کان پوءِ، حالتن جي ناسازگاريءَ ڪري، هي قريباً گوشه نشين زندگي گذارڻ لڳو. ليڪن ملڪي سياست تي هي مستقل راءِ رکندو آيو، ۽ مون سان تعلقات ٺوربندو آيو. ڪراچيءَ کي جڏهن سنڌ کان جدا ڪيو ويو، ۽ مون کي اُن جي راهه ۾ رنڊڪ سمجهي ڳوٺ ۾ نظربند ڪيو ويو، ته هن کي ارمان ٿيو. ون يونٽ ٺاهڻ وقت وري مون کي قيد ۽ نظربند ڪيو ويو، تڏهن هن جيل ۾ ڪيئي خط لکي، اظهار همدردي ۽ صداقت ڪيو. اُن کان پوءِ مارشل لا جو قيام ٿيو ته وري قيد ۽ نظربنديءَ جي فال منهنجي نالي تي پئي. مون نه سمگلنگ ڪئي هئي، نه عهدن جو طالبو رهيو هوس، نه پرمٽون وٺي ملڪيت وڌائي هئم، نه وطن سان غداري ڪئي هئم، نه پاڪستان جو مخالف هوس- بلڪ هڪ حد تائين اُن جي قيام ۾ منهنجو خاص هٿ هو. سنڌ اسيمبليءَ ۾ پاڪستان جو ٺهراءُ مون پيش ڪري پاس ڪرايو هو، سنڌ ۾ مسلم ليگ جي تحريڪ کي زور وٺائڻ ۾ به مون وس آهر هرڪا ڪوشش ڪئي هئي؛ تنهن هوندي به ان وقت جو مون کي ساڍن ستن سالن تائين قيد ۽ نظربند ڪيو ويو، اُن لاءِ منهنجو ٻيو قصور ته نه هو، سواءِ اُن جي ته ون يونٽ جو مخالف هوس، ۽ سنڌ جي حقن جي حفاظت جو حامي هوس. اُن جو غير واقفن کي ته ڪٿي پتو نه به هو، ليڪن ٻنهنجن کي ته هو. اُن تي اهل وطن، جو برتاءُ ڪيو، اُن جو مختصر ذڪر مٿي ڪري آيو آهيان.

۽ هن صاحب جنهن انتهائي خلوص ۽ محبت جو اظهار ڪيو، آهو به ٻڌائي آيو آهيان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آزاد ٿيڻ کان اڳ آءٌ هنن نتيجي تي پهتو هوس تہ سياسي محاذ تي اسان "ڊنڪرڪ" جي درجي تي پهچي چڪا هئاسون. اسان جي اڪثريت "سرڪار جي دعاگو" جون صفتون اختيار ڪري ويٺي هئي. سياسي آزاديءَ، يڪجهتيءَ ۽ قومپرستيءَ جا عارضي طرح سلا سڙي چڪا هئا. عنصري حادثن اسان جي سياسي راه ۾ اهي اٽڪ رڪاوٽون وجهي ڇڏيون هيون، جن جو ٽاڪڻ هن وقت اسان جي طاقت کان مٿي هو. اهڙين حالتن ۾ قومن جي قافلي کي ڪنهن ناسازگار موسم جي گذرڻ تائين ترسڻو پوندو آهي. ان وچ ۾ سندن قوت عمل کي ڪنهن ٻئي رستي تي مشغول ڪرڻو پوندو آهي.

تاريخ ۾ ڪيئي اهڙا مثال ملن ٿا، جڏهن ڪن قومن کي سياسي ۽ اقتصادي طرح ملياميٽ ڪيو ويو هجي، ليڪن سندن ڪلچرل ۽ اخلاقي بنياد پڪا هئڻ ڪري، ٿوري وقت اندر اهي پاڻ جهلي ويٺا. يونان تي روم جي قبضي بعد يوناني سياسي طرح محڪوم ٿي ويا، ليڪن ثقافتي نقطي نگاه کان هو مستقل ۽ مضبوط هئا. ٿوري وقت اندر هنن رومن کي پنهنجي رنگ ۾ رچي ڇڏيو. اڄ تائين مغربي تهذيب يوناني تهذيب جي بنيادن تي اڏيل هلي اچي. ساڳي حالت مسلم ايرانين جي ٿي. منگولن هٿان وچ ايشيا جي مسلم دنيا پائمال ۽ تباه ٿيڻ بعد، ڪنهن نٿي سمجهيو تہ هو وري اڳوڻيءَ جاءِ تي موٽي ايندا؛ پر سندن ڪلچر ۽ تهذيب سلامت هئڻ ڪري ٿوري وقت ۾ هنن، فاتحن کي پنهنجي رنگ ۾ رڱي، مفتوح ڪري ڇڏيو.

اهڙين حقيقتن کي نظر ۾ رکي، مون خيال ڪيو هو تہ حال سياست کان ڪناره ڪش ٿي، قوم کي اتحاد، حب الوطنيءَ، قومپرستيءَ، خود شناسيءَ، امن ۽ اصلاح نفس جي پيغام ڏيڻ لاءِ، ڪلچرل پليٽفارم تان تعليم ۽ تربيت جي اهڙي ڪا مهم شروع ڪجي، جنهن ۾ نہ حڪام وقت کي سندن رموز مملڪت ۾ دست اندازيءَ جو انديشو پيدا ٿئي، نہ مختلف سياسي گروهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ مفاد کي سنڌن حاصلات ۽ ڪارڪردگيءَ ۾ دخل اندازيءَ
جو خطرو محسوس ٿئي؛ بلڪ سيپ ۾ پرڏن پسڻ جي نقطي نگاهه
کان هڪ اهڙو پليٽفارم تيار ڪجي، جنهن تي مختلف عقيدن،
سياسي نظرين، جماعتي گروهن ۽ طبقاتي مفاد جا ماڻهو، رواداريءَ
جي بنياد تي، پنهنجا نقطه نگاهه ۽ مفاد محفوظ رکندي، ملڪ
جي گڏيل مفاد ۽ تحفظ لاءِ هڪ جاءِ تي ملي، صلاح مصلحت،
تبادلهء خيالات ڪري، گڏيل قدم کڻي سگهن، ۽ انهن ڳالهين
جو سياست سان ڪو واسطو نه رهي،

مون کي تاريخ جي مطالعي مان اهو معلوم ٿيو ته، نه
صرف دنيا جي تاريخ بلڪ مسلم تاريخ ۽ سنڌ جي تاريخ ۾ ڪي
اهڙا موقعا آيا آهن، جن ڪي منهن ڏيڻ لاءِ اسان جي بزرگن
متي ذڪر ڪيل طريقن تي ڪم ڪيو آهي. بني اميه، بني عباسين
يا ٻين مسلم حاڪمن جي دور حڪومت ۾ جڏهن خود مطلبي،
نفس پرستي، خانه جنگي وڌي ويئي ته راسخ العلم، صالح ۽ دوربين
حضرات، قوم جي شيرازي کي درهم برهم ٿيڻ ۽ بداخلاقيءَ کان
بچائڻ لاءِ، سياست ماڪ کان ڪناره ڪشي ڪري، عوام جي
بنيادي خامين کي، تاليف قلوب ذريعي، نفسي ۽ ذهني تربيت
ڏيڻ طرف توجهه ڪيو، جنهن کي قديم مذهبي زبان ۾ ”روحاني
طريقه ڪار“ سڏيو ٿي ويو. اُن جو جديد زبان ۾ ترجمو ”ڪلچرل
اصلاح“ ڪري سگهجي ٿو.

سنڌ ۾ پڻ اهڙين حالتن کي مدنظر رکي، اسان جي
بزرگان طريقت، جهڙوڪ قلندر شهباز عليه الرحمت، مخدوم بلاول
عليه الرحمت، شاهه عنايت صوفي عليه الرحمت، شاهه عبداللطيف
عليه الرحمت، سچل سرمست عليه الرحمت ۽ پير صاحب پرچوندي
عليه الرحمت ۽ ٻين اڪيچار بزرگن مرده قوم ۾ خودشناسيءَ،
حب الوطنيءَ، اتحاد ۽ محبت ۽ امن جي پيغام کي پکيڙيو. افسوس
اهو آهي ته ورهين گذرڻ بعد هڪڙن انهن جي ساديءَ ۽
سليس تعليم کي رکيو ڪرامتن، خدارسيدگيءَ ۽ روحانيت سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منسوب ڪري، فوق الفطرت ڳالهين سان مشابهت ڏيئي، سندن پوين لاءِ ڪمائيءَ جو ذريعو ڪئي بڻايو. پين آنهن جي پوين کي نفس پرستيءَ، رجعت پسنديءَ، توهمات ۽ بدعات جو ڪارڻ سمجهي، نظرانداز ڪرڻ گهربو. اسان کي دراصل "لقد ڪان في قصصهم عبرت الاولي الباب" مان سبق وٺڻ گهرجي. جڏهن ڪنهن قوم ۾ تنزل جا آثار نمايان نظر ايندا آهن، ته سندن اصلاحي رهبرن، قومي هيرن، ذهني حڪيمن جي روايتن، قولن ۽ حڪمن احڪامن مان مدد وٺڻ پوندي آهي.

جهڙيءَ طرح هنن اصلاحي بزرگن جا تــالا چاڻايا اٿم، اهڙيءَ طرح اسان جي دنيـاوي مجاهدن جـي زندگيءَ جا ڪارناما بـه اسان ۾ وطن پرستي ۽ همت‌افزائي پيدا ڪري سگهن ٿا.

مثلاً: (١) دودو سومرو، (٢) نواب دريا خان، (٣) مخدوم بلاول عليه الرحمت، (٤) سيد حيدر عليه الرحمت، (٥) مير شير محمد خان ٽالپر، (٦) رئيس غلام محمد خان پرڳڙي، (٧) سيٺ هرچندراءِ وشنداس، (٨) مسٽر جمشيد مهتا، (٩) مولانا عبيدالله سنڌي، (١٠) مرحوم الهه بخش سومرو، (١١) شيخ عبدالمجيد سنڌي ۽ ٻين قومي سرفروشن جي زندگين جا احوال اسان ۾ ڪافي بيداري ۽ حوصلي افزائي پيدا ڪري سگهن ٿا.

انهيءَ نقطي نگاهه کان جڏهن حڪومت سون تان نظربنديءَ جا احڪام هٽائي، ٻاهر گهمڻ ڦرڻ جي اجازت ڏني، ته ٻهريائين سنڌ جي مکيه صوفياي ڪرام جي درگاهن جون زيارتون ڪري، سروي ڪيم ته آيا آهي صاحب، جن سنڌ جي تهذيب، اصلاح نفس، خودشناسيءَ ۽ حب‌الوطنيءَ لاءِ پنهنجي قول ۽ فعل ذريعي خدمت ڪئي هئي، جن جي درگاهن تي اچا تائين لکين ماڻهو سال بـه سال وينديڙ آهن، تن مرڪزن جي ذريعي سنڌين کي مٿي ذڪر ڪيل ڳالهين جو پيغام پهچائي سگهجي ٿو يا نه؟ ڪن منهنجي دوستن منهنجي مذهبي عقيدن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ گذشته روايات کي مدنظر رکي، آن کي ليڪ (Camouflage)، منافقي ۽ خوش‌فهميءَ سان تعبير ڪيو. ڪن منهنجي ان تحريڪ کي گمراهي، رجعت پسندي، شڪسته خيالي ۽ ڪج فهميءَ سان تشبيهه ڏني. مون مٿي ذڪر ڪيل ڪنهن به عتاب يا طعني جي پرواه نه ڪري، رٿيل پروگرام کي پورو ڪيو. مون کي خبر هئي ته آءٌ انهن درگاهن تي فيض حاصل ڪرڻ، ڪرامتون طلبڻ، روحاني رمزن پروڙڻ لاءِ ڪونه وڃي رهيو هوس، ۽ نه پيرپرستيءَ، سجاده نشينن جي اقتدار کي وڌائڻ ۽ ماڻهن کي توهمات ۾ ڦاسائڻ جي خيال سان زيارتون تي ڪيم. منهنجو مقصد پڌرو هو. آنهن بزرگن کي مون محبت، حب‌الوطنيءَ، خودشناسيءَ، امن ۽ قربانيءَ جو پيغام پهچائيندڙ ڄاتو هو آنهن جي سلام ڪرڻ ۾ ڪهڙو عيب هو! جڏهن اچڪلهه لينن، نيپولين، سن يت سين، مصطفيٰ ڪمال، مهاتما گانڌي ۽ جناح صاحب جي مزارن ۽ مرقدن تي وڃڻ نه صرف عيب شمار نٿو ڪيو وڃي، بلڪ قومي فرض سمجهيو وڃي ٿو.

اِن سفر ۾ مون نه صرف صوفياي ڪرام جي زيارت ڪئي، بلڪ نواب دريا خان، بلاول شهيد، الهه بخش سومري جي مزارن تي به سلام پيريو.

آخري سلامي زنده ماڻهن سان مهان محمدامين کوسي جي پيرين. هاڻ سوال اٿندو ته اڪين درويشن، قومي هيروئن جي زيارت مان ته ڪجهه معنيٰ ۽ مطلب نڪري سگهيو ٿي، پر محمدامين کوسي جهڙي گوشه‌نشين، نيم مجذوب سياستدان ۾ مون ڇا ڏٺو هو، جو آن وٽ سندس ڳوٺ هاڻي ويس. آن لاءِ سندس سياسي ۽ مذهبي اعتقادات ۽ ڪردار جو ذڪر ڪري، ناظرين تي ڇڏيندس ته نتيجا پاڻ ڪڍن.

سندس سياسي ۽ مذهبي نظريا ۽ اعتقاد:

هي بنيادي طرح جذباتي ماڻهو هو، پر غور ۽ فڪر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي صفتن کان خالي نہ ھو. سندس اڪثر سياسي ۽ مذھبي نظريا ۽ اعتقاد ڪن سوچيل خيالن تي ٻڌل ھئا. ۽ سي بہ زماني جي تبديل سان مختلف مرحلن مان ٿي گذريا ھئا. ھڪ مذھبي گھر ۾ پيدا ٿيڻ ڪري ديني اثر ھن تي اصل کان پيل ھو، ليڪن ھر تعليم يافتہ، صاحب فڪر نوجوان وانگر ھڪ وقت ھن تي اھڙو بہ گذريو، جو ذري گھٽ ھو وڃي ناستڪ ٿيو ھو. ليڪن آھستي آھستي موٽي پنھنجي ماڳن تي آيو. ھن وقت خدا، پيغمبر، ولين، دين اسلام جي افاديت ۾ پڪو ويساھ ويٺل ھوس. روزي نماز جو پابند ۽ تھجدگذار ھو. پير صاحب پرچونڊيءَ جي روحاني رھبريءَ، مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي سياسي نظريي، سرزمين سنڌ جي روشن مستقبل ۽ اتحاد انساني، امن عالم ۽ ماڻھن جي ترقيءَ لاءِ سنڌ جي خاص حيثيت ۽ پيغام ۾ پڪو ويساھ ويٺل ھئس.

ھن اڪثر مختلف خيالن ۽ نقطہ نگاھن کي ڪثرت الفاظ ۾ اھڙو منجھائي ڇڏيو ٿي، جو رواجي طرح اُنھن کي ساڃھائي، معنيٰ ۽ مطلب ڪيڻ ڏکيو لڳو ٿي. جيتوڻيڪ ڪي ڳالھيون آسان ۽ عام فھم ڪيائين ٿي، ليڪن لفظن جي انبار ۾ اھي ڳجھارتون بڻجي ٿي ويون. اڄڪلھ مشغولين جي ڪثرت ڪري، ماڻھو ھرشيءِ تي نظر ڪرڻ جا عادي ٿي پيا آھن. ڪنھن کي فرصت آھي تہ لمبيون تقريرون ۽ ڊگھا خط پڙھي، اُنھن مان معنيٰ ۽ مطلب ڪيڻ جي ڪوشش ڪري؟ جيتريقدر سون سندس مذھبي ۽ سياسي نقطي نگاھن کي سمجھيو آھي، اُن جو لب لباب ھيٺ ڏيان ٿو.

(١) دين اسلام کي آخري ۽ مڪمل مذھب سمجھائين ٿي. (٢) ھو انسان ذات جي نجات اُن جي پوئلڳيءَ مان ٿيڻ جو قائل ھو. (٣) حقيقي اسلام جي صحيح تشريح ۽ تعبير صرف سر زمين سنڌ مان ٿيڻ تي يقين رکيائين ٿي. (٤) انھيءَ تعبير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو جملي اولياءِ ڪرام سنڌ طرفان آخري مفسر پير صاحب پرچونديءَ کي ڄاڻائون ٿي. (٥) هن جو چوڻ هو ته مولانا عبيدالله سنڌي پير صاحب پرچونديءَ جو فيض يافته هو، تنهنڪري آنهيءَ جي پيغام جي، شاهه وليالله دهلويءَ جي فلسفي ۽ حاصل ڪيل تجربي جي بنا تي، هن صحيح ترجماني ڪئي آهي. (٦) مولانا عبيدالله جي ان ترجمانيءَ ۽ تعليم کي سمجهڻ لاءِ جنهن روحاني ۽ علمي ڪليد جي ضرورت هئي، سا سنڌس (يعني ميان محمد امين جي) هٿ ۾ ڏني ويئي هئي.

اهي اهڙيون دعوائون آهن، جن ۾ هاڻوڪي دور جو مذهب کان برگشته نوجوان ويساهه رکي، ساڳالهه ذرا مشڪل نظر اچي ٿي. ازان سواءِ روايتي مذهب جا دعويدار به ان کي ايڏي اهميت ڏيڻ لاءِ تيار نه آهن.

اڄڪلهه جي مذهب کان ڇرڪيل نوجوان جا سنڌس متي ذڪر ڪيل خيالن بابت هيٺيان تاثرات ڏين ٿا:

(١) جنهن دين اسلام کي دنيا جو آخري ۽ مڪمل مذهب سمجهيو وڃي ٿو، آن جي ترجماني ۽ تشريح اڪثر جاهل ملا ۽ وهم پرست پيرن طرفان پئي ڪئي ويئي آهي، جي اڪثري حڪمران طبقي جا دوالهبند ۽ پيٽ جا پڄاري ٿي رهيا آهن، سندن دين جي تشريح چند عبادات، رسومات، توهمات، ۽ قديم، فرسوده اعتقادات ۽ قوانين شريعت تائين محدود ٿي رهي آهي جا موجوده هنري ۽ سائنسي دور جي بدليل معاشري، وقتي تقاضائن، ۽ نين علمي کوجنائن ڪري بيڪار ۽ بي معني پيئي ڏسڻ ۾ اچي.

(٢) سنڌ جي درويشن ۽ بزرگن اڳي ڇا به ڪيو- برابر ملڪ ۽ ماڻهن جي رهبريءَ ۽ خدمت لاءِ پاڻ پتوڙيو، انهن جي اصلاح ڪيائون؛ پر هن وقت آنهن جا اڪثر جاءِ نشين قديم روايات ۽ "پيغام سنڌ" وساري، درگاهن کي پنهنجي گذرمعاش، هوس پرستي، اقتدار ۽ معتبريءَ جي حصول لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪتب آڻي رهيا هئا. انهن جو اهو گروهه بيڪار ۽ نقصانڪار بنجي چڪو هو. هن زماني ۾ روحانيت جي ناليءَ ۾ ماڻهن کي وري اَنِ طرف رجوع ڪرائڻ، رجعت پسنديءَ جي اڏن کي تقويت پهچائڻ جي برابر هو.

(٣) مذهبن جو رول اڳئين زماني ۾ ڪهڙو به رهيو هجي، هن وقت آهي ماڻهن ۾ نفاق، نفرت، فرقه پرستي ۽ رجعت پسندي ڦهلائي، عقل کان منحرف ڪرڻ جا ذريعا بنجي چڪا هئا. آهي چند ڪتابن، بزرگن جي صداقت ۽ معصوميت ۾ وسواس رکائي، ملا ۽ پير جي عوام مٿان تسلط قائم رکڻ جا ذريعا ٿي ڪم اچن ٿا. ترقي پسند، صاحب علم نوجوان سمجهي نٿو سگهي ته اهڙي قسم جي مذهب مان انسانذات جي نجات ڪهڙيءَ طرح حاصل ٿي سگهي ٿي.

(٤) هنن کي ميان محمدامين کوسي جي اها دعوي ته اسلام جي صحيح تعبير ۽ تشريح سرزمين سنڌ مان ٿيڻي آهي، ان جو آخري پيغام رسان پير صاحب پـرچونڊي ۽ ترجمان مولانا عبيدالله آهي، سمجهڻ ذرا ڏکيو پيو لڳي- خصوصن جڏهين ڏسن پيا ته پير صاحب پرچونڊيءَ جا موجوده پوئلڳ انهيءَ تعليم جو صحيح نمونو پيش نٿا ڪن.

(٥) مولانا عبيدالله بيشڪ موجوده دور جي عالمن ۾ جليل القدر بزرگ ٿي گذريو آهي، ليڪن هن ولي اللاهي فلسفي جي بنياد تي جيڪا اسلام جـي نئين تعبير ڪئي آهي، سا موجوده دور جي مذهبي عالمن، جهڙوڪ علامه شيخ محمداقبال، علامه مولانا ابوالعلي مودودي ۽ ٻين جي تشريح ۽ قديم روايتي اسلامي تعبير کان مختلف هئي. ازان سواءِ خود اها تشريح به موجود هنري ۽ سائنسي دنيا جي معلومات ۽ ضروريات جي ڪسوٽيءَ تي ٺهڪي نٿي اچي.

(٦) کوسي صاحب کي، سنڌس ڪثرت گفتگو، مذهب،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سياست ۽ روحانيت جي متضاد تشريحن جي موجودگيءَ ۾، اڄڪلهه جو نوجوان مذهب، روحانيت ۽ سياست جو ڪليدبردار تسليم ڪري، اها اهڙي ڪڙي ڳولي آهي، جا کيس هن لاءِ مشڪل پئي نظر آئي.

ڪوسي صاحب هاڻ جا نئين ڪوجنا ۽ دعوا ڪئي هئي، سا هيٺينءَ طرح آهي:

(١) مذهب جي غلط تشريح ۽ ان جي استعمال غرضيءَ (ايڪسپلائٽيشن) ڪري دهريت جي زور وٺي وڃڻ کان بچاءُ ڪرڻ لازمي آهي.

(٢) مذهب ۽ روحانيت جي عدم موجودگيءَ ۾ اتحاد ۽ امن عالم جو حصول مشڪل ٿي پوندو.

(٣) اتحاد ۽ امن جي غيرموجودگيءَ ۾ دنيا ترقيءَ جي عيوض تباهيءَ ڏي وڃي رهي هئي.

(٤) انهيءَ عالمي مشن جي سرانجاميءَ لاءِ سر زمين سنڌ کي خاص پيغام ڏيڻو هو.

(٥) انهيءَ پيغام پکيڙڻ لاءِ سنڌ جي سياسي، اقتصادي ۽ ذهني آزاديءَ جي ضرورت هئي.

(٦) اها آزادي پاڪستان جي مضبوطيءَ ۽ حفاظت جي ضمانت هئي.

(٧) ايشيائي ۽ آفريڪائي ملڪن جي آزادي، اتحاد، امن ۽ ترقيءَ لاءِ هندستان ۽ پاڪستان جي باهمي سمجهوتي جي ازحد ضرورت هئي.

(٨) ايشيائي ۽ آفريڪائي ملڪن جي آزادي ۽ ترقي امن عالم جي ضامن هئي.

(٩) انهن ڪمن جي سرانجامي اسلام جي ڇوڏهن سون ورهين جي مشن جو مقصد هئي.

(١٠) انهن سمورن ڪمن جي سرانجاميءَ جو بار، بقول

ڪوسو صاحب، سنڌ جي وڏين بزرگن ۽ قدرت طرفان مون تي يعني جي- ايم- سيد تي رکيو ويو هو.

"آسمان بار امانت نتوان ڪشيد، قرعہ فال بہ من ديوانہ زدند"

اهي اهڙيون دعوائون آهن، جن جي صداقت ۽ صلاحيت ۾ عوام ۽ خاص کي اعتبار اچي، سو ته مشڪل پيو نظر اچي. مون لاءِ ته اها ڳالهه ڪرڻ به پنهنجي پاڻ تان مذاق ڪرڻ کان گهٽ ڪانهي. مون کي پنهنجن عيبن ۽ ڪمزورين جي مدنظر ڪوسي صاحب کان اها ڳالهه ٻڌندي ڏپ وٺيو تي ويو.

هاڻ اچو ته سنڌ انهن ڪمن جي سرانجاميءَ لاءِ سنڌس رٿيل طريقي ڪار تي نظر ڪريو:

(١) سياست علميءَ جي جٽابندين ۽ خلفشارن کان علحده ٿي، هڪ گڏيل پليٽفارم تيار ڪجي، جتان انهيءَ پيغام جي مشتهري ڪجي.

(٢) مٿي ذڪر ڪيل سنڌي بزرگن طرفان سنڌي پيغام کي سنڌ مرڪزن تان، نئين زبان ۽ انداز ۾ پيش ڪري، عوام تائين پهچايو وڃي.

(٣) سنڌ جي قديم ۽ جديد هيرن ۽ قومي خادمن جي ڪارڪردگيءَ ۽ خدمت کي عوام تائين پهچايو وڃي.

(٤) حڪومت وقت سان مٿين ذڪر ڪيل مقصدن جي حصول لاءِ تعاون ڪري، ان جي نزديڪ اچڻ جي ڪوشش ڪئي وڃي.

(٥) حڪومت خلاف موجوده سياسي پارٽين جي جمهوريت مذهب ۽ مختلف نعرن جي ڦندي ۾ ڦاسڻ کان ڪنارو ڪجي؛ ڇاڪاڻ ته، هن جي راءِ موجب، نه انهن جمهوريت جي علمبردارن، نه مذهبي مهندارن جون روايتون ۽ ڪارناما اهڙا جن سان سنڌ جي مشڪلاتن جو حل حاصل ٿي سگهڻ وارو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٦) هن کي جنرل ايوب جي صلاحيت ۾ ويساهه ويٺل هو. سمجهيائين ٿي ته سنڌيءَ صلاح ۽ مشوري سان کيس سنڌس ماحول ۽ پابندين کان آجو ڪري، هن کان وڏا ڪم ڪرائي سگهجن ها.

(٧) هن شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ کي موجوده دور جو سنڌ، پاڪستان ۽ ڀارت جو بهترين مفڪر، ايماندار ۽ مدبر سياستدان سمجهيو ٿي. سندس خواهش هئي ته ڪهڙيءَ به طرح شيخ صاحب کي باز آڻي، سندس مٿي ذڪر ڪيل پاليسيءَ مطابق ڪم ڪرڻ لاءِ آماده ڪري.

(٨) هن مرحوم الهبخش کي مسلم ليگ جي متابعت نه ڪرڻ، هندستان جي ورهاڱي جي مخالفت ڪرڻ، مسلمانن جي جداگانه قومي نظريي ۾ اعتماد نه رکڻ، سنڌ کي آل انڊيا سياسي جماعتن جي آکاڙي ٿيڻ جي پاليسيءَ کان بچائڻ جي رويي اختيار ڪرڻ سبب بهترين سياستدان چاتي، ان کي سنڌ جي خادم سياستدان جو مثالي نمونو يا ماڊل بنائڻ گهريو ٿي.

(٩) هو سندس ڳوٺ عزيزآباد کي سنڌي نوجوان ڪارڪنن جي تربيت لاءِ خانقاه (آشرم) بنائڻ جو خواهشمند هو- جهڙيءَ طرح مهاتما گانڌيءَ برمستي سا ۽ واردا کي آشرم بنايو هو.

اهي ڳالهيون هيون، جي مون ڏانهن سندس لکيل مختلف خطن ۾ هن ظاهر ڪيون هيون. انهن خطن کي مون کان سواءِ نه ڪنهن پڙهيو هو، نه ڪو شايد پڙهڻ لاءِ تيار ٿئي. اُن لاءِ عام ماڻهو ڪهڙا رايا رکن ٿا، اُن لاءِ مثال طور هيٺ ٻن صاحبن جا رايا ملاحظي لاءِ درج ڪريان ٿو.

محترم ميان حيدربخش جتوئي هڪ دفعي مون وٽ ملاقات لاءِ آيل هو، ان وقت ميان محمدامين کوسي جي خطن جو بنڊل ٽپال ۾ آيل هو. انهن مان مختصر لب لباب کيس ٻڌائڻ جي ڪوشش ڪيم. هن جواب ڏنو ته ”مون سمجهيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو ته ساڍن ستن سالن جي نظربنديءَ جي عرصي ۾ ڪمال مطالعي، غور ۽ فڪر بعد ڪو عقل ڀرابو هوندو، پر ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته توکي ڪجهه به عقل نه آيو آهي، ههڙيءَ خرافات جي طويل خطن پڙهڻ، خلاف عقل ۽ شيخ چليءَ جهڙين ڳالهين طرف توجهه ڪرڻ مان توکي آخر ڪهڙو ٿو فائدو ٿئي! خبردار، جيئن اڳي منڊل خيالن ۽ غلط جذبات جي بنياد تي ڪي اهڙا ڪم ڪيئي، جن جو ڪيترو نون ۽ اسان لوڙي رهيا آهيون، تيئن متان ڪا وري هي دفعي اهڙي غلطي ڪئي اٿئي!"

هي دفعي سيد ميان خير شاهه نوابشاهه وارو مجلس ۾ ويٺو هو، ته مون کي هڪ وڏو بنڊل خطن جو سوين صفحن تي مشتمل مليو. مون ڪجهه پڙهي ان جو اختصار ڪيس ٻڌائڻ جي ڪوشش ڪئي. جواب ڏنائين ته "ميان محمدامين کوسو واندو آهي، جو هر هفتي سوين صفحن جا خط توڏي موڪلي ٿو. تون به واندو آهين، جو اهي غور سان پڙهين ٿو. پيٽي پنهنجو قيمتي وقت اهڙيءَ طرح ضايع ڪري رهيا آهيو. اهو اوهان جو ڪم آهي. ماڻهو ناول پڙهڻ ۾ واندڪائيءَ جي وندر لاءِ ڪيترو وقت صرف ڪن ٿا. جي اوهان به انهيءَ نقطي نگاهه کان وقت صرف ڪندا ڪريو ته فڪر نه آهي، پر توکي هڪڙو عرض ڪري ٿو ڇڏيان ته متان تون انهيءَ ڌوکي ۾ اچين ته واقعي سنڌ، ڀارت، ايشيا ۽ آفريڪا جي معاملات سلجهائڻ جي واڳ، بقول کوسي صاحب، سنڌ جي درويشن ۽ بزرگن طرفان تنهنجي حوالي ٿي ويئي آهي، ۽ تون واقعي انهيءَ حد تي پهچي ويو آهين. اها ڳالهه شيخ چليءَ جي هوائي قلعن جي برابر ٿيندي. توکي تاريخ مان سبق وٺڻ گهرجي ته علامه شيخ محمد اقبال اهڙن ئي هوائي خيالن جي بنياد تي هندستان جي ڀٽي ڀهل مسلمانن کي وحدت خيال ۽ عمل تي بيٺل قوم قرار ڏيئي، کين دنيا جي رهبريءَ ۽ امانت جو حقدار بنائي، جدا ملڪ وٺڻ جي ترغيب ڏني. توکي خبر آهي ته گذريل چالهه

حالن ۾ عوام ۾ سجاڳي آڻي ۽ خواص کي سندس قومي فرض
ادائيءَ کان واقف ڪرڻ لاءِ تو ۽ تنهنجي پٺين سائين ڪيڏا
نه ڪشالا ڪاٽيا، محنت ۽ مزدوري ڪئي! ليڪن ورڻو ڪجهه
نه ڪونه آهي. سنڌين جي مٿانهين طبقي، جنهن ۾ پير، سيد،
زميندار، ڪامورا ۽ واپاري اچي وڃن ٿا، تن نه خودمطلبي
ڇڏي آهي، نه قومشناسيءَ جو جذبو پيدا ٿيو اٿن. منجهن
بزدلي ۽ بيغيرتي گهر ڪري ويئون آهن. خانہ جنگيءَ ڪري
هزارن ورهين جي ميراث يعني سنڌ هٿن سان وڃائي ويٺا آهن.
اڃا تائين ڪين ڪيل گناهن ۽ حرڪتن جو احساس پيدا ڪونه
ٿيو آهي. ’ڇوري ڪيٽن جي ويران وير وڏ‘ هر روز حڪمران
طبقي جي خوشنوديءَ لاءِ هڪٻين تي چڙهت ڪري رهيا آهن.
عوام اهڙي خواب خرگوش ۾ ستل آهي، جو باوجود مٿي ذڪر
ڪيل حرڪتن جي، انهيءَ طبقي جا پوئلڳ ٿيا وتن. اهڙيءَ
حالت ۾، آن لشڪر جي آڌار تي، تون ۽ ميان محمدامين
کوسو سنڌ جو وجود بحال ڪرائڻ، ۽ پاڪستان ۽ هندستان
کي سمجهوتي تي آڻي، ايشيائي اتحاد ۽ امن قائم ڪرائي، ۽
انسان ذات کي تباهيءَ کان بچائڻ جي خوشفهميءَ ۾ مبتلا
نه ٿجو! درويشن جون دعائون ڪنهن ڪم نه اينديون. متان اٿين
سمجهيو اٿيئي ته واقعي اوهان ۾ اهڙي قوت پيدا ٿي ويئي
آهي! تون سنڌ خاطر سادا ست سال جيل ۽ نظربنديءَ ۾ رهئين.
ڪنهن ماڻهوءَ آواز نه ڪڍيو، نه اخبارن اکر لکيو، وڏا ماڻهو
باوجود دوستيءَ جي دم جي، تنهنجي نزديڪ اچڻ کان به پيا
ڊڄن ته متان اهي ڦاٿا. سنڌن آقائن جي ناراضگيءَ جو باعث
بنجي. سنڌي مختلف گروهن ۾ ورهايا پيا آهن. هڪڙا خود
مطلب، بزدل ۽ بيغيرت آهن، ٻيا ملاجي آڳر سان ٻڌا پيا آهن،
جن کين مذهب جي نالي ۾ مفلوج ڪري ڇڏيو آهي، ٽيان مٿين
ٻنهي گروهن جي ردعمل ۾ مذهب کان بيزار ٿي، دهريت ۽
ڪميونزم ۾ ملڪ جي نجات ڏسن ٿا. آهي ٽيئي گروهه هڪٻين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪان ابترو ٻري ۽ متضاد آهن، جو آنهن جو اختلافن ڪي پاسي رکي، ڪن گڏيل مقصدن خاطر هڪ پليٽ فارم تي گڏجي، صلاح مصلحت ڪرڻ ۽ اختلافن جي باوجود باهمي رواداريءَ جو سلوڪ اختيار ڪرڻ مشڪل نظر اچي ٿو - اهو خيال ست و محال ست و جنون."

ليڪن اهڙين صريح ۽ واضح نصيحتن ۽ هدايتن هوندي به، مون ساريءَ سنڌ جي اڪثر مکيه درگاهن جي زيارت ڪري انهن جي مرڪزي جاذبيت کي ملڪ ۽ قوم ۾ احساس خودشناسيءَ، اصلاح نفس ۽ اخلاقي درستگيءَ لاءِ مرڪز ڪري ڪتب آڻڻ لاءِ ٻروي ڪئي، ۽ بزم صوفياءِ سنڌ جي قائم ڪرڻ جو ارادو ڪيم. ڪي دوست ان وقت مون کي چئي رهيا هئا تہ آهي درگاهون سنڌن موجوده حالت ۾ پيرپرستيءَ، هوس پرستيءَ، ۽ جهالت جا اڏا ٿي ڪم اچي رهيون هيون. منجهائن روحانيت قوم پرستيءَ، خودشناسيءَ، اتحاد، امن ۽ ترقيءَ جا ڪم حاصل ٿيڻ مشڪل مسئلو هو. ليڪن باوجود آن جي، انهيءَ نئين تجربي جي آزمائش لاءِ ڪوششون ڪندو رهيس.

اڪثر ڏٺو ويو آهي تہ جڏهن ڪي ماڻهو بيماريءَ يا ڪنهن تڪليف ۾ ڦاسن ٿا، علاج ۽ حيلن سان ڪو فائدو حاصل نٿو ٿئين، تہ دعائن ۽ لڪل فوق الفطرت طاقتن طرف رجوع ٿين ٿا. آن مان اگر جسماني صحت يا فائدو حاصل ڪري نٿا سگهن، تہ نفسياتي تسڪين حاصل ڪن ٿا. ائين. پيو ٿئي ۽ ٿيندو آيو آهي. شاهہ صاحب اهڙين حالتن لاءِ چيو آهي تہ،

> گهڙو پڪو، منڊ مٿي، وسيلا وڏا،
> تهان پوءِ سڏا، سهڻيءَ سڏ ميهار جا!
> ويچاريءَ واري، وڏا ڪم ڪريم تي!

جڏهن ظاهري اسباب سامهون آيل مصيبتن ۽ مشڪلاتن مان نجات حاصل ڪرڻ جا مفقود ڏسڻ ۾ اچن ٿا، چوطرف

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اونده انڌوڪار پيٽي نظر اچي، ته آن وقت نوان حيلا وسيلا ڳولڻا پون ٿا. تاريخ شاهد آهي ته جڏهن ڪن شخصن يا قومن جي ترقيءَ جي راهه ۾ ڪي پهاڙ آڏو اچيو وڃن، ته آنهن مان ڪيترا عام راهون ۽ رستا ڇڏي، نيون راهون ۽ رستا اختيار ڪري، زندگيءَ جي جدوجهد ڪي ڪنهن نه ڪنهن نموني قائم رکيو اچن. شاعر چيو آهي ته "اگر کوگيا اڪ نشيمن توکيا غم، مقامات آهه و فغان اوربي هين". اسان پڻ ساڳئي دور مان گذري رهيا آهيون. اسلام، پاڪستان، مسلم قوم جي ناليءَ ۾ اسان جي ٻزرن ورهين جي قومي روايات، حاصلات، آزادي ۽ ڪلچر جي تباهيءَ جا جملي اسباب اچي ڪٺا ٿيا آهن. داد رسيءَ جا آئيني طريقا ختم ٿي چڪا آهن، غير آئيني رستا بدامنيءَ جو باعث آهن. ازانسوءِ نه اسان آن لاءِ تيار آهيون نه توفيق اٿئون. هن وقت اسان لاءِ صرف ڪلچرل پليٽفارم بچيو آهي، جنهن تان عوام ۾ خودشناسيءَ، همت، حب الوطنيءَ، محبت، امن ۽ انصاف جو پيغام پکيڙي سگهون ٿا. آن ۾ حڪمران طبقي جي مفاد سان سڌو ٽڪر نٿو ٿئي. حاڪم ڪير به هجي، اسان کي آن ۾ ڪا دلچسپي نه هئڻ گهرجي. اسان کي صرف اصلاح نفس، ذهني تربيت ۽ اخلاق جي درستيءَ لاءِ ڪم ڪرڻ گهرجي. موجوده دور ۾ سر سيداحمدخان اعليٰ مذهبي ۽ سياسي مجتهد ٿي گذريو آهي. هن جڏهن محسوس ڪيو ته انگريزي حڪومت انتظامي صلاحيت، علم، سائنس ۽ جديد اسلحه ڪري مضبوط ۽ مستحڪم ٿي چڪي هئي، ۽ آنهن کان سياسي ميدان تي جنگ کٽڻ جو ترت ڪو امڪان نظر نٿي آيس، ته باوجود حريت پسند ديوبندي گروه طرفان متس بزدليءَ ۽ غلاميءَ جي طعني ۽ الزام لڳڻ جي، هن مسلمانن جو سمورو توجهه انگريزي تعليم پرائڻ، ۽ پنهنجي ڪلچر جي بچائڻ طرف ڏياريو. پاڪستان اڄ آن جو نتيجو آهي. مهاتما گانڌيءَ جڏهن به ڏٺو ٿي ته حڪومت جي سختيءَ قومي ڪارڪنن جي همت ۽ حوصلو ڪمزور ڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي ڇڏيو، ته هن يڪدم طريقي ڪار بدلي، سياست کان ڪناره ڪشي ڪري، سوشل رفارم، اڇوتن جي اصلاح، ايڪانامڪ ترقيءَ ۽ صحت عام طرف توجهه ڏنو ٿي.

تعداد ۾ اسان گهٽ آهيون. علم، اخلاق، يڪجهتي، خودشناسيءَ، سرمايي وغيره ۾ پوئتي پيل آهيون. جمهوريت جو قيام ڪهڙيءَ طرح ترت اسان جي جملي مسئلن جو حل ٿي سگهي ٿو! جيستائين اسان قوم جي ڪلچرل ناجي پيتي کي مضبوط بنائڻ لاءِ ڪوشش نه ڪئي آهي، تيسين اسان پراڻن آزمايل سياسي پيچرن سان قومي منزل مقصود تي پهچي ڪين سگهنداسون.

اسان جي سياست هن وقت تائين قومي خدمت، عوام جي ڀلي ۽ ملڪ جي ترقيءَ لاءِ نه پئي رهي آهي، بلڪ شخصي ۽ طبقاتي مفاد لاءِ پئي ڪتب آندي ويئي آهي. اُن اسان ۾ نفاق، بزدلي ۽ خودمطلبيءَ جي موتمار عيبن کي پئي پيدا ڪيو ۽ وڌايو آهي.

آءٌ ڀيا پيو ڪوبه اڪيلو ڪجهه ڪري نٿو سگهي. مون کي ملڪ ۽ قوم جي مستقبل لاءِ ترقي پسند اديبن ۽ عوام ۾ اميدون آهن.

محمد امين کوسو اسان جي مجلس قومي ڪارڪنن مان هو. سنڌس زندگيءَ جي احوال پيش ڪرڻ ۾، انهيءَ جي نقطي نگاهه کي سنڌس جملي خوبين ۽ خامين سان ظاهر ڪيو اٿم. هاڻ اهو ماڻهن تي ڇڏيل آهي، ته ان کي ڪهڙي رنگ ۾ وٺن.

برادرم ميان محمدامين خان کوسي، تاريخ .... ١٩٤٣ع تي، ڪراچيءَ ۾ وفات ڪئي، جتان کيس ڪڻائي، پنهنجي آبائي ڳوٺ، عزيزآباد، جي قبرستان ۾ دفنايو ويو.

جي. ايم. سيد

[”جنب گذاريم جن سين“ مان ورتل]

فصل ٻيو

ميان محمدامين کوسي جا خط

(سال ۱۹۳۸ع کان ۱۹٦۰ع تائين)

هن دور ۾ مرحوم ميان محمدامين کوسي جا ۴۰ خط آيل آهن جن مان وڏيءَ خط پيش ڪريون ٿا، ۽ سائين جي-ايم-سيد جا ٦ خط ڏجن ٿا.

(مرتب)

[(نوٽ): هيءُ اهو زمانو هو، جڏهن سنڌ بمبئيءَ کان جدا ٿي چڪي هئي، ۽ آن جي ترقيءَ ۽ تعمير لاءِ ڪيئي تجويزون رٿي، سنڌ اسيمبليءَ ۾ ڪم شروع ڪيو هوسين. مون "سنڌ اتحاد پارٽي" ٺهرائي، آن ذريعي ڪم ڪرڻ شروع ڪيو هو، ۽ اسان جو ڪانگريس پارٽيءَ سان تعاون هو. سنڌ اسيمبليءَ جا جملي ٦۰ ميمبر هئا، جن مان ۲۲ هندو، ۳ يورپين ۽ ۳۵ مسلمان هئا.

"اتحاد پارٽيءَ" جي ٽڪيٽ تي ۲۴ مسلمان ميمبر چونڊجي آيل هئا، پر آن جي ٻن مکيه ليڊرن سر حاجي عبدالله هارون، ۽ سر شاهنوازخان ڀٽي کي چونڊن ۾ شڪست اچڻ تي، گورنر سنڌ سر لئنسليٽ گرهام، ان ڳالهه جو فائدو وٺي، ۵ ميمبرن جي ليڊر، سر غلام حسين، کي وزارت ٺاهڻ جو موقعو ڏيئي، مدد ڪئي. سر غلام حسين، سنڌي ميمبرن جي ڪمزوريءَ جو فائدو وٺي، ڪن لالچ ڏيئي، ٻين هندن جي آزاد ميمبرن کي به عهدا، وزارت ۽ اسپيڪريءَ جا، ڏيئي، خريد ڪيو. ان کان پوءِ بلوچ گروپ کي وزارت جي لالچ ڏيئي، سندن ڏهه ميمبر خريد ڪري ورتا. باقي اسان ۱۴ ميمبر وڃي مخالفت ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ويٺا سون، ٻي ڌر ڪانگريس جي هئي، جيڪا اسان سان گڏ مخالفت ۾ ويٺي. ڪانگريس ۽ اسان اسيمبليءَ ۾ گڏجي ڪم ڪرڻ شروع ڪيو. سر غلام حسين وزيراعظم ٿيو. اُن اسان جي بچيل ميمبرن کي خريد ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. نتيجو اهو نڪتو جو باقي ٩ ڪن ميمبر وڃي مخالفت ۾ رهيا سين. ٻيا سڀ ميمبر، لالچ ۽ خوف جي بنياد تي، وزارت ڌر سان وڃي شامل ٿيا. اسان پنهنجو ليڊر الهه بخش کي چونڊيو، ڪانگريسي ميمبرن سان گڏجي، اسيمبليءَ اندر ۽ ٻاهر مخالفت ۾ ڪم ڪرڻ شروع ڪيو.

مرحوم محمد امين کوسو، ١٩٣٨ع جي ابتدا ۾، ڪانگرس جي ٽڪيٽ تي، جيڪب آباد جهڙي پڇتي پهل ضلعي مان شير محمد خان بجارانيءَ جهڙي وڏي سردار جي مقابلي ۾ چونڊجي آيو. انهيءَ سال ۾ سر غلام حسين جي وزارت کي شڪست ڏيئي، الهه بخش جي وزارت کي وجود ۾ آندو سين. ليڪن جن اميدن سان کيس وزارت ۾ آندو ويو هو، اُنهن کي هندو ميمبرن جي اثر برصواب ڪرڻ نه ڏنو. نتيجو اهو نڪتو ته اسان کي مجبور ٿي، آل انڊيا مسلم ليگ کي سنڌ ۾ آڻڻو پيو.

ان کان پوءِ جو احوال، منهنجي ڪتاب، ”نئين سنڌ لاءِ جدوجهد“ ۾ مفصل ڏنل آهي. اختصار هي آهي ته الهه بخش وزارت ويئي ۽ سر غلام حسين وزارت وري آئي. الهه بخش شهيد ٿيو. سنڌ جي مسلمانن ميمبرن جي اڪثريت، وڃي ليگ ۾ شريڪ ٿي. آل انڊيا اختلافن ڪري پاڪستان قائم ٿيو. ماڻهن کي نيون اميدون جاڳيون.

انهيءَ دور ۾، پاڪستان جي قيام کان وٺي، سنڌ سان هيٺيان ويل وهايا ويا:

(١) لکن جي تعداد ۾ سنڌي هندن کي سنڌ مان زوريءَ ڪڍي، اُنهن جي جاين تي، هندستان ۽ پنجاب جا ماڻهو آڻي، آباد ڪيا ويا.

(۲) هندن جي جملي ڇڏيل زمين، ڪارخانا، دڪان، نوڪريون، سڀ ڌارين جي حوالي ڪيا ويا.

(۳) سنڌ جي وزارتن، جيڪڏهن سنڌين جي حقن جي حفاظت لاءِ گهر ئي ڪئي، ته مرڪز طرفان انهن کي بدلائي، پيا هٿ ٺوڪيا وزير مقرر ڪيا ئي ويا. اهو سلسلو هلندو رهيو. اسان کي انگريز گورنر ۽ عملدارن معرفت، سنڌ ۾ شڪست ڏياري ويئي.

(۴) جناح صاحب کي، مهاجر - پنجابي سامراجين، ”باباءِ قوم“ تصور ڪرائي، ماڻهن کي اهو ذهن نشين ڪرايو ته هو بي عيب، نڪته چيني کان مٿاهون، ملڪ جو گهڻگهرو ۽ مسلمانن جو نجات دهنده آهي. پوءِ ان ملڪ تي ڌارين اردوءَ کي قومي زبان طور مڙهيو، سنڌ ۾ هندن جون جملي ملڪيتون زمين، واپار بئنڪون، ڪارخانا، نوڪريون ٻاهران گهرايل مهاجرن جي حوالي ڪيون، ۽ ٻاهرين ماڻهن جي مرڪز بنائڻ لاءِ ڪراچيءَ کي سنڌ کان جدا ڪيو.

جناح صاحب جي مرڻ کان پوءِ، لياقت علي خان، سنڌس جاءِ نشين ٿيو، سنڌ سان جي ويل وهايا، سي منهنجي مختلف ڪتابن مان معلوم ٿي سگهندا. لياقت عليءَ جي قتل کان پوءِ، مهاجرن جي عيوض پڪ پنجابين تي آئي. مهاجرن ۽ پنجابين گڏجي حڪومت هلائڻ شروع ڪئي. جڏهن ڏٺائون، ته انهيءَ مان پيٽ نٿو ڀرجي، ته صوبن جي حيثيت ختم ڪري، ون يونٽ قائم ڪيائون. انهيءَ دور ۾ جيڪي ٿيو، سو وڏو قصو آهي، جو منهنجي ڪتابن مان تفصيلي طور معلوم ٿي سگهندو.

نيٺ ۱۹۵۸ع ۾ ملڪي آئين کي رد ڪري، جنرل محمد ايوب خان جي هٿ هيٺ آمرانه راڄ قائم ڪيو ويو.

ميان محمد امين جيتوڻيڪ ان وقت عملي سياست کان ٻاهر هو، ليڪن حساس دل قومي ڪارڪن جي حيثيت ۾ انهيءَ ساريءَ ڪارگذاريءَ کي ناپسند ڪندو رهيو. هن باب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جا خط مقدس ان احساس ناپسنديءَ جي ترجماني ٿا ڪن.
—جي. ايم. سيد

(۱)

....۱۹۳۸ع- بخدمت شريف، جناب سيد غلام مرتضيٰ شاهه صاحب!

هي ننڍڙو مضمون موڪليان ٿو:

اوهان، جي پاڪ ۽ مقدس مراقبن ۾ ويٺا هوندؤ، آنهن کي هندستان ۽ سنڌ جي بکين، بي حالن، مظلومن ۽ بي دست وپا ماڻهن جي ڪهڙي پرواهه ۽ اونو!

اوهان جي روح کي اطمينان هوندو، قلب کي راحت هوندي، تهجد هوندا، نمازون هونديون، ۽ روزا هوندا !!

روزا، نمازون، ايءُ پڻ چڱو ڪم،
آ ڪو ٻيو فهم، جنهن سان پسجي پرين!

پلي! غريبن جي ڪمائيءَ تي، "نديءَ ڪناري" ويهي، "الله سان روح رهاڻ ڪريو."

پلي، سرمائيدارانه گهوڙها گاڙيو، پر، ڏجو آن ڏينهن ڪان جنهن ڏينهن هارين ۽ مزدورن جو آهني چنبو هوندو ۽ اوهان جا ڳلا هوندا!

اوهان جو الله، شال اوهان کي ڪا حقيقي "درد" ذري عطا ڪري! - امين.

[نوٽ: ۱۹۶۵ع ۾، مون ڪيس مقدس مٿيون خط ڏياري موڪليو، ۽ لکيو مانس:

"آن وقت آءٌ تهجدن ۽ نمازن ۾ هوس، تون پري هئين، جيئن تنهنجي خط مان معلوم ٿئي ٿو؛ ۽ هاڻ تون منهنجي مذهبي خيالات جي آزادانه اظهار تي، نڪته چيني ڪري رهيو آهين."
—جي. ايم. س.]

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۲)

انڙ واهه، جيڪب آباد، ٦-٩-١٩٤٥ع — حضرت شاهه صاحب!
الله ۽ اُن جي حبيب جي حُب کان جيڪو به خالي پروگرام آهي، سو لغو، بي معني ۽ فساد پيدا ڪندڙ آهي. دنيا جي ڪمن ۾ به خدا جي خوشنوديءَ جو مقصد پيش نظر رکي سگهجي ٿو.
توهان کي، جي اهو ڏسڻو آهي ته زماني جي ڳالهين ۾ خدا پرستي ڪيئن ڪبي آهي، ته مرحوم حضرت مولانا عبيدالله جن جي زندگيءَ تي نظر ڪريو.
مسلمان مظلوم آهن، انهن جي صحيح معنيٰ ۾ خدمت، هڪ ڪار ثواب آهي. پر توهان ائين ڪريو ٿا؟ پاڻ فيصلو ڏيو!
اسان جي هٿ ۾ رکيو اهو آهي ته توهان کي چئون، ته اهو سمورو خطا جو ڪم آهي، جيڪو توهان کان ٿي رهيو آهي. خدا ۽ اُن جي حبيب جي ڪاوڙ کان ڊڄو ۽ اهو ڪم نه ڪريو، جنهن ۾ مسلمانن جي سراسر تباهي ۽ بربادي هجي. سنڌ تي وري رشوتين، چورن ۽ ڌاڙيلن جو قبضو ڪرايو ٿا. اُن بابت خدا توهان کان پڇندو، ڇا جواب ڏيندا؟ رشوتين جو ساٿي رشوتي، ڌاڙيلن جو ساٿي ڌاڙيل!
مسلمانن جا دشمن، ڊاڪٽر چوئٿرام ۽ جيرامداس پارا بيغرض ۽ جيلن جون مصيبتون سهندڙ اسان جا پاڙيسري هندو نه، پر آهي آهن، جي مسلمانيءَ جي پردي ۾ مسلمانن کي رشوت ۽ بداخلاقي سيکارين ٿا ۽ مسلمانن جو دين ۽ دنيا ٻئي ڇٽ ڪن ٿا.
توهان سمجهو ٿا ته توهان اُنهن ۾ نه آهيو؟ رکيو وزارت نه ونڻ ڪا وڏي ڳالهه ڪانه آهي. اهو پاڻ هڪ قسم جو گناهه آهي، جو هڪ ڌاڙيل ۽ چور جي حوالي اما جاهه ڪريو ٿا. مسلمانن کي اُنهن ڌاڙيلن جي حوالي نه ڪريو. مسلمانن جي سياست کي ڌڪ نه ڏيو. جڏهن هندن پاران قومي خدمتن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جا سرٽيفڪيٽ ڪٽي جيلن جون تڪليفون سهندڙ ماڻهو اهن، تن ۾ توهان ٻاران لکن جون ملڪيتون ڪٺ ڪندڙ ۽ ٽالي جا مسلمان، مسلمانن جي خون سان هٿ ڳاڙها ڪيل، اميدوار اڇن.

توهان کي شرم اچڻ گهرجي اهڙي پارليامينٽري بورڊ ٺاهڻ ۾، جيڪو هاڻي ٺاهيو اٿو. هڪ ئي ماڻهو جيڪو انهن بورڊن ۾ اچي سگهي ها، سو ڪونه آهي، يعني شيخ عبدالمجيد. حقيقت ۾ هو ايترو قدر بلند ماڻهو آهي، جو اُن جو هنن ماڻهن سان هجڻ، هنن جي بيعزتي آهي. هن پاڻ کي پاڻ خوار ڪيو آهي. هو توهان جي وڏيرن جي قوم جو نه آهي. توهان سڀ وڏيرا هڪ آهيو. سڀ هڪبئي جا دهل وڄائيندڙ .... وقت سر هڪبئي سان وڙهو، جڏهن نه ٿيو.

شاه صاحب! الله جي سرڪار وڏي سرڪار آهي. اُن وٽ پائي پائيءَ جو حساب ٿيندو. ڏک ٿو ٿئيم، جڏهن ڏسان ٿو ته توهان کي خدا جو ڪو به خوف ڪونه آهي. رڳو ناحق ٿي سنڌ کي اوڙاهه ۾ وجهي رهيا آهيو. هٿو لٽون انهن لائن ۽ مناڻن کي- نه ليگ ۾ انهن کي جاءِ هئڻ گهرجي، ۽ نه ڪانگريس ۾- پڙ وڃي هندو ٿي جٽيا پائين! اسلام جا دشمن اهي ٿي آهن. ڊاڪٽر چوئٿرام، زماني جي ڪهن ۾ اسلام جي وڌيڪ خدمت ڪري ٿو، بنسبت انهن جي، جن جي اڳيان توهان اڄ ناچ ڪري رهيا آهيو.

هيءَ تلخ مگر سچي گفتار معاف فرمائيندا. نيازمند،

محمدامين کوسو.

[نوٽ: هيءُ خط، ان وقت جو لکيل آهي، جڏهن آءٌ سنڌ صوبائي مسلم ليگ جو صدر هئس، ۽ مسلم ليگ وزارت، مسلم ليگ هاءِ ڪمانڊ جي آڌار تي، طرحين طرحين بدعنوانين جو شڪار هئي. انهيءَ وقت نئين چونڊن ڪرائڻ واسطي سنڌ مسلم ليگ طرفان، هڪ نئون پارليامينٽري بورڊ چونڊيو ويو هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ليڪن مسلم ليگي وزيرن جناح صاحب کي چئي، ان کي بدلرائي، آن ۾ صوبي مسلم ليگ جي اڪثريت جي راءِ خلاف، وزارت ڏر جي اڪثريت مقرر ڪرائي. انهيءَ قدم کان پوءِ ڇا ٿيو، سو ڪتاب ”نئين سنڌ لاءِ جدوجهد“ مان معلوم ٿي سگهندو. کوڙي صاحب، هيءَ خط، مسلم ليگ هاءِ ڪمانڊ طرفان مقرر ڪرايل پارليامينٽري بورڊ تي نڪته چيني ڪندي لکيو آهي.

(جي. ايم. سيد)

(٣)

رائيل هوٽل، ڪراچي، ٥-٢-١٩٥٧ع.

قبلا شاهه صاحب!

توهان کي احساس ٿيندو هوندو. بندي جي برخلاف، انهن علائقن ۾، جتي اسان جي وڏن عزت ۽ مرتبي جي زندگي گذاري، لاڙڪاڻي تي چڙهي خانصاحب سردارخان وارن ”امين برباد“ جا نعرا هڻايا. آخر دنيا جي گهٽتائي، انسانيت جي گهٽتائي ته نه آهي!

اها پارٽي بندي، جيڪا الله جي اصولن خاطر نه آهي، جيئن توهان جون پارٽيون آهن، ته انهن ڪري انساني تعلقات کي ختم ڪرڻ شرعي طرح به گناهه آهي. بندي جي توهان سان نيازمندي، گذريل ١٠ يا ١١ سالن کان آهي. جيتوڻيڪ سياسي خيالن جي لوڏن ۽ هچڪولن ۾، مان آن کي ٽُٽڻ نه ڏنو. توهان جي پارٽيءَ جي بناوتيءَ بندي جي برباد هجڻ جا نعرا بلند ٿين. سا ڳالهه ڏک جهڙي آهي. پيو رواجي طرح ائين ڪري ها، ته بنده آن جو منهن ڏسڻ به عيب سمجهي ها، پر توهان سيد آهيو، توهان نوڪري ۽ نيازمندي ڪرڻ ۾ ٿي پنهنجي دني دوڙي دُنيوي ڀلائي ڏٺان ٿو.

دنيا ۽ دولت جو نشو انسانيت جي مٿان حملو ڪري ته آن ۾ نه پارٽي ڪا شيءِ هوندي آهي ۽ نه ڪو اصول

هوندو آهي. اصول اِن ۾ آهي زر ۽ زرپرستي!!
توهان هاڻي به سنڌ جي خدمت ڪرڻ جهڙي طاقت هٿ ڪري سگهو ٿا. پر شرط اهو آهي ته ڪنهن مرد مجاهد جو ساٿ هجي. اُن جي صلاح ۽ اُن جي اشاري تي هلندڙ اسان ڪان غلطي ڪجهه ٿيندي آهي. منهنجو اشارو آهي پير صاحب پرچونڊي شريف ڏانهن. نياز آگين، محمد امين کوسو.

[نوٽ: هيءُ خط، پاڪستان جي اعلان تي وچن ۽ اُن جي قيام ڪان اڳ جو لکيل آهي. اُن وقت آءٌ ۽ منهنجو دوست ليگ ڪان ٻاهر نڪري چڪا هئاسين.
جي. ايم. سيد]

(۴)

شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جي ڪهر جي وڻ هيٺ،
ڪراچي، ۱۱-۳-۱۹۴۷ع، محترمي شاهه صاحب، قبلا!
عنايت نامو باعث صد خورسندگي ٿيو.
وڳو، توهان جي لکڻ موجب، اليڪشن جو معاملو درگذر ڪجي ٿو. اميد ته آئينده خواهه مخواهه اسان جي آزار جي درپيءَ نه ٿيندا. هر موقعي تي اهو خيال رکندا ته غريب آزاري نيڪ نه آهي.
”اسلامي“ ۽ ”سنڌي“ توهان ٻئي آهيو. جناح صاحب کي هرويرو مٿي تي سوار ڪرڻ ڪان سواءِ به سنڌ ۾ حضرت پير صاحب قبلي پرچونڊي شريف جي دعا سان مسلمانن جي سياسي طاقت اڏي سگهجي ٿي. مسلمانن جي سياست معنيٰ اسان جي پنهنجي ذاتي مسائل جو حل به آهي. جي حضرت پيرصاحب جن ليگ ۾ اچڻ لاءِ چون ٿا ته ڪين ميڄجي. حڪومت نااهلن جي، حڪومت ظالمن ۽ خراب آدمين جي، ته پوءِ ڪهڙو حال ٿيندو؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بندو توهان کي ٻيڻکي تي چاڙهي، "اورءون" ڏيڻ نٿو گهري. عمل جو دور آهي. پاڻ عمل نٿا ڪري سگهو ته اسان جي مدد ۽ دعا ڪريو. توهان جهڙو هڪ حرارت پيدا ڪندڙ سياسي ماڻهو، يا هندن ڪسي "يهودي" سڏي يا سندن سياست ٺاهي، اهو ڪو ٺيڪ مشغلو ڪونه آهي. "آرام" پَل ڪريو، پر اسان کي ته آرام جي بدران اکين ۾ چواتيون ٿيون لڳن- ڪراچيءَ ۾ "مهاجر" آهيان.

توهان کي بڌي عجب ٿيندو ته محنت ۽ ڪوشش کان پوءِ جڏهن سپرنٽينڊنٽ انجنيئر صاحب بهادر والي بنده کي ڏيارءو، ته خانبهادر کهڙي صاحب اُن ڪان سبب گهريو آهي ته ڇو رشوتون وٺي توهان پاڻي استعمال ڪيو آهي؟! هاڻي ته خير، سپرنٽينڊنٽ صاحب منهنجو واقفڪار آهي، پر آئيندي جي ڪو آلوءَ جي پٽو اچي ته گذارو ڪيئن ڪجي؟ زندگي ائين سهل ۽ آسان نه آهي، ۽ اسان ڇو خواه مخواه لچن ۽ لفنگن جي هٿن ۾ قسمت ڏيئي، پاڻ لاءِ روئڻ ۽ تڏن شوڪارن پرڻ جو مشغلو خود پاڻ منتخب ڪريون؟

اسان واڻين جي غلامي مڃڻ لاءِ تيار ڪونه آهيون، ۽ نه وري بيڪار آدمين هٿان ذلت برداشت ڪرڻ ڪو آسان ڪم آهي. تنهنڪري انهيءَ عمل جي تلاش ۾ آهيون، جنهن سان پنهنجي جند آزاد ڪريون ۽ عزت ۽ مان حاصل ڪريون. بندي وڏا قافلا ڪاٽيا آهن، مقابلا ڪيا ۽ ڏٺا آهن. زندگيءَ جي هر بازي لڳائي اٿم. بندو الله جي فضل تي ڀروسو رکي ٿو، ۽ اُن لاءِ آخر دم تائين ڪوشش جاري رکندس ته ڪيئن اسلامي سياست موجوده حدن اندر قائم ڪجي؟

اسان کي کهڙي جيترو حق آهي جيتري رهڻ جو!
الله اسان جي واهر ۽ مدد فرمائي. آمين!
نياز آگين، محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

[نوٽ: هيءَ خط بہ پاڪستان جي قيام کان اڳ جو لکيل آهي.
اُن وقت ۾ خانبهادر کهڙو وزارت ۾ هو. ڏسڻ ۾ ٿو اچي تہ
کوسي صاحب کي زمين جي پاڻي ملڻ جي تڪليف هئي. هيءَ
خط انهيءَ سلسلي ۾، پنهنجي دلي حال اورڻ لاءِ، مون کي لکيو اٿس.
-جي. ايم. سيد]

(۵)

مشن اسپتال، ڪوئيٽا، بلوچستان. ۴-۹-۱۹۵۳ع

قبلا جناب جي- ايم- سيد صاحب!

توهان جي بار بار سنڌي ۽ السڌي مخالفت منهنجي
دل ۾ اهو پڪو نقش ويهاريو آهي تہ اسان، جن الهہ بخش
سان گڏجي توهان جهڙن جي غلط، ڪوتاهہ ۽ سنڌ کي تباهي
ڏيندڙ پاليسيءَ جو مقابلو ڪيو، تن سان توهان جو ازلي وير
آهي پڻ سان توهان نهي سگهو ٿا، پر اسان -ان ڪونہ. اسان
جو هو هڪ آدمي شيخ عبدالمجيد صاحب، سو بہ پٽڪي آيو.
تو اڳيئين دفعي سردارخان جي امداد ۾ پنهنجو نالو ڏنو. هن
دفعي وري برڪت علي آزاد پيدا ڪيو. توکي معلوم ڪرڻ کپندو
هو تہ تو جهڙا هزارين ”جناحي“، ڪنهن بہ اسيمبليءَ يا وائسراءِ
جي نالي، منهنجي انفراديت کي ختم ڪونہ ڪري سگهندا.
مان آنم ڪہ مان دانم.

تنهنجي سياست، موقعي پرستيءَ جي بدترين قسم جي
سياست آهي. کهڙو، توکان ٿي ڪروڙ، ٿي لک، ٿي هزار، ٿي سؤ ست
دفعا گهڻو خطرناڪ آهي. توکي نہ دين، نہ ڌرم، نہ مذهب،
نہ اُصول— تنهنجو فرض هو، جڏهن منهنجو نالو اچي ويو هو
تہ پئي ڪنهن بہ نالي سان منهنجي مخالفت نہ ڪرين ها. گويا
سيئي طاقتون، ليگ ۾ پيون، هڪ نج ۽ ڪٽر سنڌيءَ، سنڌ پرست
جي مقابلي ۾ اچي ويون. منهنجو تہ سجدي گاهہ سنڌ آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ جي سر زمين سان مان کي اها نسبت آهي، جا مولانا عبيدالله سنڌيءَ کي هئي. منهنجي پوڙ جو وطن آهي سنڌ.

تون جناح جي اڳيان ڪنڌ نمائي سگهين ٿو، تون محمدعليءَ کي آقا بڻائي سگهين ٿو، تون ٻئي ڪنهن به آدميءَ کي پنهنجو ليڊر مڃي سگهين ٿو؛ پر مان انهن ڪونه ڪري سگهندس. سر زمين سنڌ جو پوڄاري آهيان. سنڌ منهنجي لاءِ قبلهءنما آهي. ان هوندي به، مان انقلاب پرست آهيان. توکان به ڪم وٺڻ منهنجو ڪم آهي. توکي جي ڪنهن ڏک لاتم، ته به خوب.

هاڻ ٻڌڻ ۾ اچي ٿو ته ليگ وارا ڪو اميدوار ڪانسٽيٽيوئنٽ اسيمبليءَ ۾ بيهارين ٿا. توکي منهنجي صلاح آهي ته تون اُن جو مقابلو ڪر، توڙي جو توکي رڳو پنهنجو ووٽ ملي. متان ڪنهن به وقتي صلح ۽ جذبات جي ڪري اها جاءِ ٻنان مقابلي ڏني اٿو. موقعي پرست نه ٿجو. اهو اصولي موقعو آهي، اُن لاءِ ڊڪ ڊوڙ ڪري، ڪٿان نه ڪٿان جا ووٽ هٿ ڪريو. ٻئي کي بيهارڻ جي حالت ۾ ابتري طاقت اهاڳالهه نه وڻندي. قبله شيخ صاحب موزون ترين اميدوار آهي، پر تنهنجا وڏيرا دوست، جن جو ڪوڙ ڳالهائڻ ۾ تون ڳرو ٿئين، اهي شيخ صاحب کي ووٽ نه ڏيندا. جهڙا وڏيرا تهڙو سندن پير. پير مرڻوئي پير ٿيندو آهي. تون انهن کان سندن فن ۾ اڳرو آهين. تنهنڪري تنهنجو بيهڻ ضروري آهي. متان ڪمزوري ڏيکاري اٿو. متان اهو موقعو هٿان وڃايو اٿئي!

خاص ڪري بروهيءَ جهڙو آدمي، جنهن جو وجود ئي هڪ سياسي لعنت آهي، بيهاريو وڃي ٿو. اهڙو ڪريل قسم انسانيت جو مان نه ڏٺو نه ٻڌو. توکي مان انهن ڪونه چوندس، جو تون سيد آهين. تنهنجا آن سان لاڳاپا ٿي سگهن ٿا، پر آهي لاڳاپا ڪٿي ڇڏ. خوشامدي ۽ موقعي پرست نه ٿيءُ.

مان کي تعجب آهي ته تنهنجي پارٽي، اسيمبليءَ ۾ وڏي چو نه ٿي، تون چو ٿو. مائهن کي پاڻ کان برگشته ڪرين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ٿورو عقل ڪان ڪم وٺون، ته تنهنجي پارٽي اڄ به سنڌ اسيمبليءَ ۾ اڪثريت واري پارٽي ٿي سگهي ٿي. اهي سڀ پنهنجو پاڻ ڪُلم ڪُلا توسان ملي ويندا، پر توکي عقل ڪير ڏئي ۽ توکي سياسي طرح "چڱو" ڪير بڻائي؟

مان سان وڙهڻ، آن ڪان وڌيڪ ٻيو ڪهڙو قبيح فعل ٿي سگهي ٿو. آهو سنڌي، جو شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ ۽ ٻئدي سان مقابلو ڪري، اهو سنڌي نه ڇئبو. شيخ صاحب ڪهڙيءَ به حالت ۾ سنڌي آهي، پر افسوس جو سنڌ سندس قدر نه ڪيو. وري ٻنده، جو پاڻ هڪ مستقل تحريڪ آهي، آن سان برڪت علي آزاد جهڙي سرڪاري نوڪر کي ڪُڙو ڪرڻ — تو تي افسوس نه پر برڪت عليءَ تي افسوس آهي. آن کي منهنجي مقابلي ۾ ٻيهاريو ويو هو، ۽ اهڙيءَ طرح جڪراڻي ٻه — جڪراڻي هميشه کان منهنجا حليف هئا؛ گويا منهنجي سنگت ۾ قوت وڌي ويئي، آئين ته خود بلاول اسان جو دوست رهندو ٻئي آيو. ڪيئن به تون اها سيٽ ٻنان مقابلي نه ڇڏ. ٻندو فارغ ٿي سگهيو ته اچي نڪرندو.

پير صاحب پاڳاري سان منهنجا ناتا ٿي وڃن ته غنيمت. حضرت پير صاحب نوجوان آدمي آهي، آن سان تو جهڙي آدميءَ جو ميلاپ ڪي آصول وارا آدمي ڪن ته چڱو. پر ائين نه ٿئي، جو "يڪ نه شد دو شد"— پير صاحب پاڻ سان ڳهلي وڃي، خود دار بڻج. ڪنڊ مٿي ڪري سنڌ جي نجات لاءِ جدوجهد ڪرڻ کان دريغ نه ڪر. رستو پنهنجو علحده هجي، ٻوءِ ٺاهه ڪرڻ به ڪنهن مرد مانجهيءَ جو ڪم آهي. تون لڙندو آهين جاتي ٺاهه ڪجي، ٺاهه ڪندو آهين جاتي لڙجي.

پنهنجي آصولي فتح لاءِ شيطان سان ٺاهه ڪجي، پر ان قسم جو شيطان بروهي نه آهي. آن جي نالي ڪان مان کي اُلٽي ايندي آهي. اهو، خبر نه آهي ته ڪهڙي قسم جو ڪريل انسان آهي. راشي ۽ بدطينت سردار کوسو ۽ راڻيپور وارو خوني نامنهاد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سيد، راشدي صاحب جي چوڻ تي، چڙدي ڏنائين- يعني صفا
بي ايمانيءَ جي راهه ڏنائين. ان آدميءَ کي نه بي ايمانيءَ جي راهه
ڏيڻ جي تهمت هئي، ڪيس ڪري، جيل موڪلڻ گهرجي.
بي گناهه شهيدن جي خون ۾ ڪوڙي ۽ جانبدار راهه ڏنائين. ان
خبيث جو مقابلو ضروري آهي. پر تون هرگز نه ڪندين. ڪو
چڱو آدمي هجي ها، ته ان جو مقابلو ڪرين ها.

ڏسجي ٿو ته پيرزادو، جنهن ۾ ٿوري الهه بخش جي بوءِ
آهي، نه تون ان جو مخالف آهين- يعني پيرزادو جيئن ته ليگ
وارن جو غلام آهي ان ڪري ساڻس هٿ ملائين ٿو، پر ڇاڪاڻ
جو ڪجهه وقت الهه بخش سان به رهيو آهي، ان ڪري تون ان
جو مخالف آهين.

همت ڌارڻ ”هاري، هاري“ چئي، سنڌ ۾ خانه جنگي
اٿيندڙ سنڌي هاريءَ جو دشمن آهي. ساري سنڌڙي توئي پنهنجي
عقل جي ڪري تباهيءَ ۾ وڃي، هاڻي ڪنهن ٻئي جو چيو
مڃي، ان کي ٻاهر ڪيڏڻ ۾ امداد ڪر. توکان پنهنجو پاڻ
سنڌ جي ڀلائي ۾ ڪانه سگهندي، ڇو جو تون سنڌ جي دشمن
گروه جو ليڊر رهيو آهين. سو جي تون اسان جو چوڻ مڃين،
ته سنڌ جو چاڙهو ٿي سگهي ٿو. اڳتي تنهنجي مرضي.

الراقم، محمد امين کوسو.

[نوٽ: هيءَ خط، آئين ساز اسيمبليءَ ۾ ميمبر چونڊڻ
لاءِ، سرڪار طرفان ٻروهي صاحب کي بيهارڻ جي سلسلي ۾
لکيل آهي. جي. ايم. س].

(٦١)

١٩٥٣ع · قبلا شاهه صاحب!

هڪ خط اڳي لکي چڪو آهيان. منهنجي نظر ۾ هيءَ
خودڪشي ٿيندي، سنڌ سان صفا سياسي زوراوري ٿيندي، جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بروهيءَ کي بنان مقابلي موڪليو ويندو. توهان پاڻ، حاجي مولابخش، يا شيخ صاحب اميدوار بيهي مقابلو ڪريو. اجائي سودا نه پچايو. سنڌ جي حالتن مطابق سنڌ کي تباهيءَ کان بچايو. توهان "هاري" ڪري، هاريءَ سان وڏو ستم ۽ بيداد ڪريو ٿا. هاري زمين ۽ آسمان ۾ تنگيل ڪونه آهي. هن ملڪن ۽ قومن جي حالتن مطابق هت نعرا بلند نه ڪريو. هاري آهي ڪٿي، جو ڪا حڪومت هلائي سگهندو. هو افلاس ۽ جهالت کان وڌيڪ، اڄوڪي دور ۾، هن ڪيترين زنجيرن ۾ جڪڙيل آهي.

سنڌ جي ڀلائيءَ لاءِ متحده محاذ- معنيٰ تون ۽ مير غلام علي ڳڌجو، يا توهان ۽ حاجي مولابخش ڳڌجو. منهنجي توهان سان ڳڌجڻ جو سوال ڪونه ٿو اٿي، ڇو جو توهان روز ميثاق کان اهو لکائي آيا آهيو، ته منهنجي مخالفت ڪندؤ ڇو جو توهان آهيو اصولن وارا شخص! آدمي توهان ڪونه آهيو. مان هڪ شخص آهيان، سو شخص ڦرن ڪرن، اصول زنده رهندا آهن. توهان ٿؤ اصول، سو بندي توهان سان ناتا ڪڏهن ٽوڙيا ڪونه. توهان هر وقت مقابلو ڪندا رهندا.

بروهيءَ جو مقابلو ڪريو، پر ضرور ڪريو. نه ڪيو، ته اها وري ٿئين ۽ بدترين سياسي موقعي پرستي ٿيندي، جيڪا توهان کان سرزد ٿيندي. توهان خطرناڪ قسم جا موقعي پرست (Opportunist) آهيو. آهو منهنجو ايمان آهي. پر ڪڏهن ڪڏهن توهان کان به غلطيءَ سبب سنڌ جي ڀلائيءَ جو قدم کڻڻ ۾ اسان ڪامياب ٿي ويندا آهيون.

ناٿون مل به ايڏو سنڌ جو دشمن نه هو، جيترو هي خسيس ۽ ادنيٰ وڪيل. پيرزادو وڃي مجاوري ڪري، جو هو سنڌ جي قسمت سان کيڏڻ ٿو گهري. هن باري ۾ تنهنجي هر قدم جي پوئواري صحيح ٿيندي. قدم کڻ کان باز نه اچ، جيتوڻيڪ هڪ ووٽ ملي. مقابلو ٿي هت اصول آهي. حاجي مولابخش کي اڪيلي آڻ جي ڪوشش ڪريو. آهي ايف-يو-بي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(Fellow University of Bombay)، پر بيڪار نہ آهي تون
”ڪربہ مسڪين“ نہ ٿيءُ. ”صحيح سيد ۽ جيدر منزل“ جو
مالڪ ٿي ڪم ڪر. توکي ڪهڙي حاجت آهي، جو تون اعتدال
جو رستو ڇڏي، رکو نعري بازيءَ کان ڪم وٺين ٿو.

مان توکي چيو هو جڏهن تو موٽر ورتي هئي تہ موٽر
جي اها خريد، سنڌ ۾ هڪ ڪامياب قدم هو. تنهنجي سوَن
تقريرن کان وڏيڪ اهم قدم اهو هو. جيڪا شيءِ تنهنجي نظر
۾ حقير هوندي آهي، سا حقير نہ هوندي آهي.

سيني سيدن کي ڪڏ گستاخي معاف، جي تون نہ هجين
تہ سنڌ جا سياست ۾ حصو وٺندڙ سڀ سيد ٽڪو نہ لهن. ڪهڙاه
نہ، پوري سليقي سان، پوريءَ ثڏائيءَ سان سنڌ جي نجات جو
رستو اختيار ڪر. ”ترقي“، ”رجعت“. اهي لفظ آهن.

سنڌ جي حالت ۾ نئين ڊڪشنري ٺاهڻي آهي. پين جا
بدل لفظ بي معني ۽ بيڪار آهن. وڏو، اڳتي وڌو، پر معاملي
فهميءَ کي هٿ کان نہ ڇڏيو.

پير سائين پاڳاري سان ڪو تعلق پيدا ڪرڻ جو رستو
ڪونہ آهي. غلام حيدر شاه، ميرپورخاص وارو توهان سان نہ
آهي. لک دفعا افسوس آهي، جو توهان کي ڇڏي ويو. ان کي
موٽايو. سيني سيدن کي موٽايو. مايوس نہ ٿيو ۽ نہ ڪاوڙجو
ڪاوڙجو تہ آئين ڪاريون ڏيو جيئن سان ڏيندو آهيان. جيڪو
ڪاريون نہ ڏيئي ڄاڻي، اُن جو قائل نہ آهيان. شيخ صاحب
تہ ڪارين ۾ ”استاد ڪل“ آهي.

منهنجو سوٽ محمدابراهيم خان، قدري عليل آهي. ڪوئيٽا
مشن اسپتال ۾ آهي. ڪوٺ ويو هوس، آتان موٽي ڪوئيٽا
وڃان ٿو.

منهنجو جائزو آهي، تہ سنڌ اسيمبليءَ جي ميمبرن جي
اڪثريت توهان سان بيهندي، جي توهان عقلمنديءَ کان ڪم
وٺو ۾ ڪامياب ٿيا. اصول پرستي، جذبات کي غلط طريقي سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيکارڻ جو نالو نه آهي. بروهيءَ جو مقابلو جذبات به آهي، ته اُصول به آهي. ايڏو خطرناڪ آدمي مان ڪڏهن نه ڏٺو ۽ ٻڌو. مجهول- آهي صفا مجهول انسانيت سان غداري آهي ان کي ووٽ ڏيڻ. گبول هن ڪان ڪروڙ دفعا وڌيڪ انسانيت جو حامل آهي. ٺڪر اکجي هن ڪان لک دفعا وڌيڪ بيدار مغز آهي. الانا مري ويو چا، آن کي وڌائي، اکيتي ڪريو....... مان، جنهن هڪ خود دار جو قائل آهيان سو آهي شيخ عبدالمجيد! هن بک مرندڙ آدميءَ جي خودي ۽ آنءَ ڪڏهن نه ويئي. "انفراديت خُودي آميز" هن جي ڪڏهن ختم نه ٿي. ور هڪ عادت اٿس. صحيح ڳالهه غلط موقعي تي، ۽ غلط ڳالهه صحيح موقعي تي ڪندو آهي.

چڱو خدا حافظ.

بنده، محمد امين کوسو.

(٧)

بولان هوٽل، ڪوئيٽا، بلوچستان، ١٧-٠٩-١٩٥٣ع

ڪرمفرماءِ بنده جي، ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم.

شاباس! بروهيءَ جو نالو ٻڌان مخالفت جي نه ويو. تنهن جي معني سنڌ اسيمبليءَ ۾ ١٥ آدمي سو مان پسنديده ۽ غيرت وارا آهن. هاءِ الهه بخش!! سنڌ جو سرمور ۽ سرتاج سياستدان، جي هن ڪان ڪي پيرزادي جهڙا ڪُڏا ڪم نه ڪرائين ها، ته سنڌ جو الائجي ڇا اوج هجي ها.

واقعي سنڌ جدا ملڪ آهي. سنڌ اسان جي قبلو گاهه آهي. ملڪن ۾ جڏهن تباهي ايندي آهي، ته بروهيءَ جهڙا آدمي آن جي نمائندگي ڪندا آهن. ساري پاڪستان ۾ خودليگي حرامين وٽ به ان جهڙو ٻيو ڪونه آهي.

سبق پڙهه ته پڙهايانءِ — ٽون جڏهن الهه بخش جو مقابلو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪندو هئين ته مان تو وٽ ايندو هوس، ان خاطر ته وات مهل توجهڙو آدمي به ڪم اچي ويندو آهي. اڄ سنڌ ۾ ساري سنڌي قوم جو تون سهنڪار آهين. آن وقت منهنجي تو سان ٿورڙ ڪي ماڻهو غلط سمجهندا هئا. بروهيءَ ڪي به آگر ڏيڻ ۾ تو ڪونه ڪهتايو هو. تنهنجو هر فعل غلط ثابت ٿيندو اچي ٿو. منهنجو پيرزادو ڪنهن نه ڪنهن وقت سنڌ ڪي ڪم ڏيندو. هاڻ جيتوڻيڪ هينئون پيل آهي. هيتان پوڻ به هڪ هنر آهي. ڪي وري ان ۾ ڪامياب به ٿيندا آهن، ۽ آن ڪي پنهنجي لاءِ عزت ۽ فخر جو سبب به سمجهندا آهن. پيرزادو به انهن مان آهي.

تو متان دل لاتي آهي. "سنڌي جدا قوم" جو جهنڊو هيٺ نه لاهه. پر عقلمنديءَ کي به نه ڇڏ.

هڪ ڳالهه، جيڪا مان تنهنجي بيان ۾ ڏٺي، سا قابل اعتراض– تو بروهيءَ ڪي سنڌي چيو، ته سنڌ جي ڪتي جي به اها بيعزتي ٿيندي، جو هيڙي ماڻهوءَ سان هنن جي تشبيهه ڏجي. ايمان فروش ۽ غدار! سجاد وارن تي ڪيس هلائڻ لاءِ اهڙو پيو ڪو ملئو هون! بيان ۾ تون چوين ها ته موجوده وزير سنڌ جو اعلانيه دشمن آهي. توکي ڳالهائڻ نه اچي، ته ڳالهائيندو نه ڪر. تنهنجي ٺهراءَ ۾ موجوده مرڪز ۾ نمائندگيءَ جو مطالبو باعث شرم آهي. تون هنن کي واقعي ۽ سچ پچ ميجون ٿو چيا؟ جي نه ته پوءِ اهڙو مطالبو نه ڪجي. اهڙي مرڪز جي هيتان پيل وزير پيرزادي جهڙا ڏي هوندا آهن. پاڻ کي هنن کان زخمي نه ڪراءِ. باقي مڪمل عدم تعاون هوندي به جوتو ڪنيون ڪاٽئن ڪم ڪيو.

هن اسيمبليءَ جو معرڪو تو جيتيو، جڏهن تو بروهيءَ جو مقابلو ڪيو. جزاڪ الله زنده باد جي. اير شاهه!

فرسوده ۽ بيجان ڳالهيون نه چوندو ڪر. ان ۾ شڪ ڏي ڪونه آهي ته تون "جهادِ اڪبر" ڪري رهيو آهين، پر جهاد لاءِ به عقلمندي ضروري شرط آهي. تون اسان جي نقش

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قدم تي هل. الهي‌بخش جي قبر طرف، سنڌ جي آزاديءَ جي هلچل هلائيندي، ڏسندو ڪر. بنده توکي عرض ڪري ٿو ته جي تو ذرو عقلمنديءَ سان ڪم ڪيو ته معاملو سڀ ٺهڪ هاڏوڪين حالتن ۾ مطلب ته جي - ايم - سيد زنده‌باد.

شيخ صاحب کي تمام آڪهور پريا سلام

بنده، محمدامين ڪوسو

(٨)

از ٺرڙي، ١٠-١٠-١٩٥٣ع

قبله شاهه صاحب!

السلام عليڪم. بندي کي اهو اندازو ٿيو آهي، توهان ڪنهن به وقت ۽ موقعي تي صحيح ڪم نه ڪري سگهندا آهيو. جهستائون ڪو ٻيو توهان کي ان تي مجبور نه ڪري اهو ٻيو، هن پيري آءٌ ٿڪ گهران ٿو.......

توهان نه مڪمل ۽ اثرائتي مخالفت ڪري چاٿو، ۽ نه وري موافقت. توهان پاڻ کي بي‌اثرائتو پاڻ ڪندا آهيو. حضرت قبله پير صاحب پرچوندي شريف جي معاملي ۾ توهان موجوده وزارت جا ڪن به چڪيو ها ۽ خود مرڪزي حڪومت جا ڏونها به ڪڍيو ها. پر خاموش رهيو. ايتريقدر موقعي کي وڃائڻ صحيح ڪونه آهي. حضرت پيرصاحب جن موجوده سنڌ ۾ هڪ فيصلي‌ڪن طاقت آهن. آخرين تجزيي ۾ سندن رُخ تي هرڪو ٺنيو وڏو فيصلو هن وقت تائون پئي ٿيو آهي. ليڪي وڏيرن جو اهو منصوبو ته حضرت پير صاحب کي هيسائي هيٺان ڪن، نهايت ناپاڪ آهي. هر گروه ۽ جماعت ۾ سڀ ڪنهن قسم جا آدمي هوندا آهن. حضرت صاحب جي جماعت جو تعداد به وڃي لکت تي پهچي ٿو. اها جماعت منجهڻ ۽ ڊيڄارڻ جهڙي نه آهي.

اول ته، سنڌ جي واحد ليڊر هڪڙ جي صورت ۾ انهيءَ وحدانيت ۾ شيخ صاحب به شامل آهي) توهان جو اهو فرض

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو تہ پنھنجو ڀاڱ ھن واقعي کي ھٿ ۾ ڪئو ھا. گويا لکن ماڻھن جي ڏک سُک ۽ دل آزاريءَ سان توھان جو ڪو تعلق ڪونہ آھي. پير صاحب ھڪ شخص واحد نہ پر ھڪ ادارو آھي. انھيءَ اداري جي برخلاف منصوبو، يارن سان حقارت آميز رَوش، وڏا دُور رس نتائج رکي ٿي. توھان، ھن ڏک سُور جي وقت ۾، جي ڪم نہ آيؤ، تہ پوءِ ڪڏھن ايندؤ. ھي شخصي نہ، اجتماعي ڪم آھي. پير صاحب جا متعلقين سڀ خواص نہ پر ”عوام“ آھن، جن جو توھان کي اڄڪلھ، احساس آھي، يا احساس بابت ڀاڱ فرمايو ٿا.

بندو ڪراچيءَ انھيءَ خيال سان آيو، تہ توھان ھڪ محاذ جھليون ٿا آھيو، ۽ اھو محاذ خُود اسان جو آھي، ۽ انھيءَ محاذ کي حرڪت ۾ آڻي، سڀڪجھ ڪري سگھجي ٿو. توھان وري وزارت جي جوڙ ٽوڙ ۾ لڳي ويا.

پيرزادي جي وزارت ۾ جو اھو ڪنو ڪم ٿيو آھي، ان جو نتيجو ضرور نڪرندو. توھان اسان سان ساٿ نہ ڏيئي ڏاڍو ھلڪو ڪم ڪيو آھي. پير صاحب جو پُٽ، ان جو لائق بہ نہ ھو جيترو ڪھڙو؟ ڪھڙي جھڙي آدميءَ لاءِ تـو سڪر ۾ ڪوڙي بچاءَ جي شاھدي ڏني، ۽ سڀ ڪا ڪوشش ڪئي! پيرزادو تہ سبڪ طبيعت جو آدمي آھي، ۽ سياڻو بہ ڪونہ آھي. اھڙو خود غرض آھي، جو ڪنھن کي خاطر لکن جو نقصان ڪري ھن ۾ بيجا مداخلت ڪانہ ھٿي، پر پوليس جيڪو بدمعاشيءَ جو ڪم ڪيو آھي، ان کي روڪڻ مقصود ھو. رحيمبخش پيرزادي جو ”ھيڊ بٽلر“ آھي. الھہ بخش جي پُٽ ۾ ھن ۾ نظر ڪانہ ٿي اچي. سندس ناناڻو پاسو صفا چِٽو آھي.

تون ھاڻي بہ حرڪت ۾ اچ، ۽ اسان سان ٿي بيھہ، ۽ ھيءُ موقعو ھٿان نہ وڃاءِ! انصاف پرور آھين تہ انصاف خاطر ۽ جي پراڻي خاندان ۽ شرافت جو لحاظ رک! حضرت صاحب جو وڏو پٽ تہ تو وٽ لنگھي آيو. تو وٽ ھزارين آدمي امداد

لاءِ ابتدا آهن. در آئي جو مان سنڌ جو بنيادي شان آهي.
جيڪو اهو نه ڪري چائي، سو سنڌ جي روايتن کان واقف
ڪونه چئبو. مهرباني ڪري، صفا بيدار ٿي ـــ هن معامليءَ ڪي
هٿ ۾ ڪن!
ـ بندو، محمد امين کوسو.

[نوٽ: پير صاحب پرچونديءَ جي پٽ جي خلاف
سرڪار طرفان ڪنهن ڪنيل قدم بنسبت لکيو اٿس. (جي. ايم. سيد)]

(٩)

جيڪب آباد. ١٩-١-١٩٥٤ع.

قبلا شاهه صاحب!

السلام عليڪم ورحمت الله وبرڪاته!

شهزادي عبدالڪريم خان، محمد حسين عنقا، ۽ ٻين بلوچستاني سياسي قيدين لاءِ هڪدم ڪجهه ڪرڻ فرمائيندا ته عين عنايت.

عبدالڪريم خان کي جيل ۾ چئو وجي ٿو ته هن اڪيلي کي هڪدم آزاد ڪيو وڃي - پر هو پنهنجي سائين کان سواءِ اڪ ۾ آزاد ٿيڻ لاءِ خواهشمند نه آهي. اها حقيقت، جيل مان هڪ آزاد ٿيل قيديءَ، اسان جي هڪ دوست کي لکي موڪلي آهي. بهر صورت، توهان هن باري ۾ ڪوشش ڪندا.

سنڌ بابت به ڪو صحيح عملي اقدام ڪندا.

پيرزادي صاحب، گورنر جنرل جي آمد وقت، جيڪا مهمان نوازي جيڪب آباد ۾ ڪئي، سا قابل صد افسوس آهي. سڀ حدون ۽ ليڪا ٽپي ويئو. ايتري ذليل خوشامد سنڌ لاءِ باعث ننگ آهي. پاڻ ته شايد شرم ۽ حدن کان لنگهيل آهي، پر ڊاڪٽر صاحب کي به هڪ حدتائين ”خراب“ ماحول ۾ وڌائين! پيرزادو، ايتريءَ حد تائين ويندو، تنهن مون کي سخت روحاني اذيت ڏني آهي. آفيسرن لاءِ ته جنسي ويل هو، شاباس آهي هتان جي ڪليڪٽر صاحب، مسٽر قاضيءَ، ڪـي، جنهن اهڙو

سارو انتظام ڪيو. انگريزن جي وقت ڪان وٺي هن ڏينهن تائين، هن سال جهڙو ڊوم ڊام ۽ ٺاٺ باٺ وارو گهوڙن جو جلسو ڪڏهن نه ٿيو. سنڌ جي سياسي عصمت فروشيءَ جو جو اهڙو مثال وري ڪونه ملندو. سنڌ سياسي طور نزع جي حالت ۾ آهي، اَن جو ثبوت هن سال جي گهوڙن جي جلسي ڏنو. پيرزادو صاحب صفا واهيات ۽ خسيس طريقي سان عملدارن کي خوش ڪرڻ جو مظاهرو ڪري رهيو آهي. هائي ”چيست ياران طريقت بعد اين تدبير ما.“

تون به شايد تڪل ۽ بيزار ٿي ويو آهين، ورنه هيڙين حالتن کي هڪدم چئلينج ڪرڻ گهرجي. انتظام صفا نابود ٿي ويو.

جواب هڪدم لکو. بندو، محمد امين کوسو.

(١٠)

جيڪب آباد، ١٠-٦-١٩٥٩ع

ڪرمفرماه بنده شاهه صاحب!

السلام عليڪم ورحمت الله و برڪاته!

عيدمبارڪ موڪلي هئم، معلوم نه آهي ته توهان تائين پهچائي ويئي يا نه؟ توهان جي ياد ايندي آهي. توهان سان ڪيڏي نه وابستگي آهي، اَن جو احساس نه پر پتو توهان کي آهي. جدائي به صبرآزما هوندي آهي. خبر نه آهي ته مطالعي جو انتظام اتي يا نه؟

٥

توهان جو ابآ ڪجهه تحرير ڪري سگهندا يا نه؟

ياد خدا جي معين طريقن تي عمل ڪرڻ جي تلقين ڪريان ٿو. بندي جي حق ۾ دعاي خير گهرندا رهو.

بنده، محمدامين کوسو.

[نوٽ: هيءُ خط، مون کي ڪراچي جيل ۾ موڪليو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هئائين، جتي آڪٽوبر ١٩٥٨ع واري مارشل لا لڳڻ بعد، مون کي جيل ۾ اندر قيد تنهائيءَ ۾ رکيو ويو هو.
[(جي. ايم. سيد)]

(١١)

جيڪب آباد سنڌ، ٢٥-٦-١٩٥٩ع
ڪرمفرمائي بنده شاه صاحب!

السلام عليڪم. محبت آميز ۽ عزت افزا رقعي لاءِ دلي شڪريو قبول. فرمايو ڪو به ڏينهن اهڙو گذري، جنهن ۾ توهان جي ياد نه اچي، سا وابستگي رکي نه چاڻان.

'ما قصهٔ سڪندر و دارا نه خوانده ايم
ازما بجز حڪايت مهر و وفا مپرس!'

هيءُ زمانو به عجيب ڪرشمي سازيون رکي ٿو. توهان جهڙو زنده ۽ ترهندڙ دل رکندڙ آدمي، محفلن ۾ نه هجيءَ ان کان محفل جي رنگ ۾ تغير ۽ تبيدل اچڻ ضروري آهي. ڪيترن واقعن جون تصويرون سامهون اچن ٿيون.

حيدر منزل جون محفلون ۽ بندي جون توهان سان ملاقاتون، آن سان اسان جي مقدس سنڌ جي هاڻوڪي تاريخ جا ڪيترا باب وابسته آهن. بندو چئي سگهي ٿو ته ڪيترن نے صاف لفظن ۾ بندي ايلاڻي ۽ عاجزيون ڪري، توهان سان گفتگو ڪئي.

الهه بخش، جو اڳتي هلي شهيد الهه بخش ٿيو، آن سان بندي جو مضبوط واسطو ته هڪ پردو آهي؛ بندي توهان کي پنهنجي خيال جي دام ۾ ڦاسائڻ جا وس ڪيا.

اڄ، ساريءَ سنڌ ۾ جيڪڏهن ڪنهن کي به توهان جي جدائيءَ ۽ فراق جو جيڪو صدمو آهي، بندو آن ۾ ٻئي ڪنهن کان به گهٽ ڪونه آهي. جاتي قريب هوندا، بندو به آتسي ڏي آهي.

پنهنجي ”زندگيءَ جو احوال“ سنڌيءَ ۾ لکو، جو اردوءَ ۾ ترجمو ٿئي. پر آن ۾ بيجا زور ”ليڪ“ وغيره تي نه ڏيو. ”ليڪ چو“، ليڪ چونه“، اهي اجايا خيال آهن، سنڌ اندر ”جي-ايم“ ۽ ”جي- ايميت“ جي مقابلي ۾ ڇا ڇا نه ٿيو. هڪ طرف تون ۽ تنهنجا چيلا، ٻئي طرف جيڪب آباد ضلعي جو هي ”مشت خاڪ“- اڄ تائين خيال جي هم آهنگي پيدا ٿي نه سگهي. محبت آها، جنهن جو مثال ڪونه، باقي خيال ۽ عمل جي رستي ۾ ڪيترو نه فرق!

تو جهڙو صاحب ذوق، اهل درد، سنڌ جو صاحب قلم، ٻندي ڪي ملي وڃي، ته سنڌ جي هر زمين مان زندگي ۽ خوشيءَ جا سرچشما اُٿا ”فازا“ وهي روانا ٿين. تنهنجو قدردان ڪوڪونه، ۽ نه تون وري ڪنهن ڏڪائي تي.

افسوس، نه واٿين منهنجي وقت تي پڏي، ۽ نه توئي پڏو. منهنجا لفظ صاف، منهنجو رستو ڪليل، نه آن ۾ ڳالڏيءَ جي تعليم، نه جواهر لعل جي پرستش، نه ٻئي ڪنهن غير ڪان مرغوبيت. سنڌ اندر، سنڌ وارن لاء، وقت جي تقاضائن مطابق، هڪ مختصر مگر مڪمل عمل جو دائرو- ”سنڌ الهه بخش جي الهه بخش سنڌ جو.“ ڪانگريس، الهه بخش جي قدمن ۾ ته ڳانڌي به آن تي نثار- ڪيڏو نه ڪامياب ڪم!

انهيءَ سنڌ ۾، مان غريب، داعي انقلاب امام عبيدالله سنڌيءَ ڪي آڻي ڪيڏيو. پاڪر ۾ رکيم ترڪي ۽ شيخ عبدالمجيد ڪي. ڏاڪ‍ي ۾ هجن جيرامداس، ڊاڪٽر چوئٿرام. مان وٽ ”تون ۽ الهه بخش“ ڪڏهن خدا شخصيتون نه رهيا هئا. مان ڪي اهو پسندئي ڪونه هو، ته ڪو تون مان ڪان جدا رهين- ڪهڙا جتن ڪيم، پر آن وقت ڪامياب نه ٿيس. اڄ تون ۽ الهه بخش، هڪ ٻئي ڪي جيترو قريب آهيو، شايد ئي ڪو ڪونه آهي. الهه بخش، زنده جاويد شهيد، منهنجي ۽ تنهنجي باهمي وابستگيءَ ڪي ڏسي رهيو آهي.

ٻاھر جلد اچو، ان لاءِ دعا ڪيو. ۽ منھنجي حق ۾ به دعا ڪيو.

دعا جي مقبوليت جو ھنڌ اھو آھي.

— محمد امين کوسو.

[نوٽ: ھي ۽ خط بہ ڪراچي جيل ۾ مون ڏانھن موڪليو ھئائين — جي - ايم - سيد]

(٦٢)

ڪوئيٽا، بلوچستان، ١١-٨-١٩٥٩ع

ڪرمفرماءِ بندہ شاھ صاحب!

السلام عليڪم و رحمت الله.

بندي گذشتہ خط ۾ توھانَ سان زماني جي حالات بابت ڪجھ، تلخ نموني سان ڳالھ، ٻولھ، ڪئي. ڪھڙو نہ، چڱو ٿئي جي بندي جي تنگ و دو جيڪا توھان جي سامھون آھي، ان جو پورو عڪس ھن وقت توھان جي ذھن ۾ اچيوڃي. سموري سياسي منڊ، توھان، شيخ صاحب، کھڙو، سيٺ ھارون، گذدر، الانا وغيرہ، مطلب تہ، ھر ڪس و ناڪس، سواءِ بندي جي، ھڪ ڪئمپ ۾ ھئا. بندو اڪيلو توھان جي سامھون ھڪ "محاذ" جي صورت ۾ ٿي بيٺو. اھڙي تلخ ۽ شدت آميز دور ۾ بہ بندو توھان جي نيازمندي قائم ڪيون آيو. توھان جي درٻار مان، منھنجي دوست مرحوم الھہ بخش کي ڪھڙا نہ خطاب پئي مليا. خود الھہ بخش توھانَ جو دوست ھو. افسوس— توھان منھنجي عاجزين کي ان وقت ۽ ان کان پوءِ ھميشه نظر انداز ڪندا رھيا. خود خان قلات جي باري ۾ توھان جا خيال صحيح نہ ھئا.

مون کي خبر نہ آھي تہ ٻيو ڪو آدمي اھڙو آھي يا نہ، پر بندو توھان جي ۽ پنھنجي وچ ۾ اھڙي نيازمنديءَ جو

رشتو جوڙي ڇڏيو آهي، جو سواءِ محبت جي ٻي ڪابه ڳالهه اسان کي هڪٻئي سان نٿي ڳنڍي.

توهان کي الله جلد ٻاهر آڻيندو. اهڙي هند تي آهيو، جاتي ياد خدا اثر رکي ٿي. توهان ته خود سيد ۽ گديءَنشين آهيو. سنڌ جي پيروي ڪريو ٿا. سنڌ ۽ بلوچستان ۾ بنده اها رسم قائم ڪئي، جنهن جي پيروي بنده جي هر شناسا ويندي نواب محبوبعلي خان، سندس فرزند سيف الله خان ۽ خان اعظم تائين، ضروري ٿي پيئي.

توهان سان ملندي، ڪڏهن به دل نه ڊاپي آهي. اهڙي شدومد جي مخالفت جي زماني ۾ به توهان ۽ بنده جا لاڳاپا استوار رهيا، ۽ بنده جو گهڻو وقت توهان وٽ گذرندو هو.

الله ڪري، توهان کي ٻاهر ڏسون. مايوسيون ۽ گهٻراهٽون انسان جو خاصو آهن. دل کي الله طرف متوجهه ڪريو. ذڪر ۽ فڪر جو اهو نمونو، جو صحيح مذهبي عقائد تي بنا رکي ٿو، جاري رکو. الله کان سواءِ ۽ الله جي رستي کان سواءِ هر دنوي معاملي ۽ مسئلي کي فنائيت آهي. انساني خيال ۽ منصوبا ته هيچ آهن، پر انسان جو الله سان تعلق ابدي ۽ ازلي آهي، ۽ ان کي فنا نه آهي. توهان سهاست ۾ رهي ڪري به تصوف جي مسئلي کان آگاهه آهيو.

لکندا ڪريو، اهي خط سوغاتون آهن. افسوس، انهن جو قدردان به ڪو ڪونه آهي.

— محمد امين کوسو.

○

(١٣)

گرانڊ هوٽل، ڪوئيٽا، ١٩-٨-١٩٥٩ع

ڪرمفرماءِ بنده، شاهه صاحب!

افسوس، منهنجون هزارين علمي تدبيرون ۽ ڳالهيون توهان جي ذهن ۽ دل تي اثرانداز ٿي نه سگهيون. انهيءَ جو هڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سبب اهو آهي ته توهان تي وقتي صحبت ۽ رفاقت جو بيحد
اثر پئجي ويندو آهي. بندو هميشه ۽ هروقت توهان سان گڏ
ڪونه هوندو هو. جيتوڻيڪ منهنجي وابستگي توهان سان به
ڪا رواجي وابستگي ڪانه آهي. رواج ۽ رسم ڪي ته مان
چاڻان ئي ڪونه. هڪ دفعي جنهن سان وابستگي رهي ته
اڻهي سان وابستگي ٿي رهندي. پر شڪر جو توهان جي
ڪنهن به عملي اقدام ڪي مان ڪڏهن به قبولي ڪونه سگهيس.
نيت سڀني هوندي، اوهان علمليات ۾ هميشه ڏنگو رستو اختيار
ڪندا آيا آهيو. اها ڏنگائي سنڌ کي نقصان رسائيندي آئي آهي
نه ڪه غيرن کي!
شاهه ڀٽائيءَ کي سنڌ ۾ جيڪا نئين زندگي ملي آهي،
بندو چائي ٿو ته اها فقط توهان جي بدولت آهي. ان وقت
بنده چيو ته "سنڌ ۾ شاهه عبداللطيف ڀٽائي قيد آهي، باقي
ان جو ڪلام آزاد آهي ته ان جو پتو ڪونه آهي."
ٿون جيل ۾ هجيز، ۽ ڀٽائيءَ تي ميلو لڳي، سمجهه
۾ فقط اها ڳالهه ٿي اچي، ته ڀٽائي کهوٽ جي قبر مان اهو
آواز اچي ٿو، جو منهنجي قلم مان نڪري ٿو — يعني شاهه
جو محب سيد غلام مرتضيٰ شاهه، سنڌي قيد آهي، ته پوءِ ميلا
۽ ملاکڙا ڇا جا؟ — شاهه، سنڌ ۽ سنڌين واسطي ڳايو آهي. اڄ
سنڌ ۽ سنڌي بند ۾ آهن. سنڌ مارئيءَ جيان قيد آهي.
— محمد امين کوسو.

(١٤)

١٩٦٠-٨-٢٥ع
قبلا شاهه صاحب!
ورهيه ٿيا، جڏهن توهان کي ٻين سبقن پڙهائڻ سان گڏ
هيءُ سبق به پڙهايو هوم ته "شاهه آزاد" ۽ "سنڌ غلام" به

(٦٤)

متضاد معاملا آهن. حسب معمول، ان وقت اهو سبق به توهان کي ياد نه بيٺو. هاڻ شاهه جي مقبري تي ڪڏهن هينگون ڪيون، ۽ ڪٿن ڪيهون ڪيون. پڙي ڪري، توهان جي روح کي ضرور فرحت آئي هوندي! توهان کي ڪروڙين مبارڪون جو پنهنجي حياتيءَ ۾ پنهنجي محنتن جو ثمر ڏسو ٿا! مان ساڳيو الهه بخش جو دوست، گنهگار آهيان، جنهن ڪيتي ڪلاڪ توهان کي سمجهائيندي ضايع ڪيا.

صحت جو ڇا حال اٿوَ؟

شاهه جي ٽالي، سنڌ جي غلاميءَ جي زنجير کي وڏيڪ مان وڏيڪ مضبوط ڪيو پيو وڃي.

— محمد امين کوسو.

(١٥)

جيڪب آباد، ٣-٩-١٩٦٠ع

حسن ۽ سونهن جو تذڪرو، هڪ خط ۾ فرمايو هوو. حسن ۽ رعنائي به هڪ اضافي چيز آهي. هر حالت جو حسن پنهنجو: خود توهان جو وجود سراپا زيبائش آهي. پر وقتي طرح ان کان ڪي اهڙيون لغزشون وجود ۾ آيون، جنهن جي ڪري خود توهان جي حسن ۽ رعنائين واري پيڪر ۽ وجود کي نقصان پهتو. حڪمت يا هوشمندي يا وقتي سياڻپ کان ڪم ورتو وڃي ها، ته اهي لغزشون به نه ٿين ها. سنڌ جي حالتن مطابق حسن ۽ آرائش جي تقاضا اها هئي ته توهان جي وجود کان وقتي ۽ بازاري ڪم نه ورتو وڃي. اهو قبح ۽ بدزيبائش هو. طبع سليم توهان کان اها توقع نه پئي رکي سگهي. اها ڪجي ۽ ڪج روي حسن ۽ خوبروئي جي سيني پهلوئن کي پئي مجروح ڪندي رهي. جڏهن اسان جي پاسي وارو سچو جهان توهان جي وجود جو دشمن ٿي بيٺو، بندي نهايت

ٻيباڪيءَ سان توهان جي لاءِ موثر مقابلو ڪيو. اهو مقابلو آن ڪري نه ته توهان تي ڪو احسان هو، پر توهان جي اهليت ۽ وجودي خوبين جي تقاضائن کي نه ڏسڻ ڪور-ذوقي آهي.
حسن ٻيڻ نگاهه وٺي، دنيا ۾ پيدا ٿيو آهيان. دل محبت پرست ۽ نگاهه، عشق‌آرا جو مالڪ مان کي ڪيو آهي. تو کي "آغيارن" وٽ ۽ "آغيارن" جيان ڪندو ڏسي، منهنجي دل تي، جي صدما پهتا هوندا، آن جو اندازو توجهڙوئي پيار پرڀو آدمي ۽ سيدزادو ڪري سگهي ٿو.

اسان جا پيا به ڪيترائي مخالف هئا، جن سان جيڪي ٿيو، يا جن جيڪي ڪيو، سو توهان کان مخفي نه آهي. منهنجي نظرن ۾ سنڌ تنهنجي آهي ۽ تون سنڌ جو آهين. سنڌ جي حسن ۽ زيبائش جو ذڪر، منهنجي قلم مان ٿيڻ مشڪل آهي. هيءَ مقدس ۽ پاڪ سرزمين ڏاڍي اهميت واري آهي. هن جو وڏو درجو ۽ پايو آهي. فقر هن جو ۽ درويشي هڪ اعليٰ حسن جو نمونو آهي؛ ازلي ۽ ابدي آهي.

"الهيءَ حسن ابديءَ ۽ ازليءَ جا ڪرتا، هن وقت تائين سنڌ جي سرزمين مان دنيا تي وسن ۽ روشني وجهن ٿا. انهيءَ ضياافگن ڪرڻ کي ڦهلائڻ جو ڪم اڃا باقي آهي.

اهو انهيءَ بنيادي انساني مسئلي جو هڪ قسم جو حل هو، جو سياسي نمونن ۽ طريقن سان، منهنجي پيڙي، مولانا، حضرت مجاهد اعظم، عبيدالله سنڌيءَ، دنيا کي پيش ڪرڻ تي گهريو - سياست اُن معنيٰ ۾ عين عبادت ۽ جهاد آهي. حق سراپا حسن ۽ باطل سراپا قبح ۽ اها بدزيبي، جا مقاڻ سان نه مٽجي سگهجي. حق ۽ باطل جو مقابلو ديرينه آهي.

ستيزه ڪار رها هي ازل سي تا امروز،
چراغ مصطفوي سي شرار بولهبي!

تنهنجي تڙپ، ڏسندي تو حسن ازليءَ جي پرستار-ڪان‌وقتي باطل پرستيون به بندي ڪان نه ٿيون ويون. خير، اهي دير تائين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هلي به نه سگهن ها. چنانچ ائين ٿيو، جيئن بندي شروع ۾ ٿي
چاتو، اهي بيشمار طاقت ۽ وقت جا پوڄاري، جن توکان فائدا
ورتا، سي درهم برهم ٿي ويا. تون پيڪر صداقت، حق پرستيءَ
۽ روشنيءَ جو منارو ٿي، چمڪڻ لڳين، پر هت به توکان ڪي
فروگذاشتون ٿي ويون. تون پاڻ هڪ مستقل شمع راهه آهين،
هيڏي هوڏي نهارڻ ۾ ٿي نقصان آهي. تنهنجو عمل به جدا
راهن جو متقاضي آهي.

تون تو جلتي هي ڪه پروانون ڪو هو سودا تيرا،
مين فروزان هون ڪه ميري فطرت مين هي سوز.

تنهنجو سوزوگداز ڪو تماشي ڪونه آهي، تون سطحي
۽ رواجي ماڻهو نه ڪونه آهين. تنهنجي هر آها حرڪت
جيڪا رواجي طرح توکان پاڻ ٿيندي يا توکان ڪرائي ويندي،
سا تنهنجي اندروني جذبي جي ترجمان نه رهندي، بلڪ تنهنجي
تب و تاب جي مخالفت ۾ هوندي. تنهنجي اندروني جذبي ۽
ظاهري عمل ۾ يڪسانيت پيدا ڪرڻ جي تمنا به هڪ قسم
جي هنرمندي گهرندي آهي. الحمدالله، آها هنرمندي بندي ۾
آهي. هر ڪجهي ۽ هر نقصانڪار حرڪت جي يا مخالفت ڪيم
يا آن سان شامل نه رهيس. جي تون رکو اهو ڏسين ها، ته
بندي جي رضامندي تنهنجي عملي ڪاروائن ۾ نه آهي، ته
تون ان کي نه قبول ڪرين ها. پر بندي جو توسان لڳاءُ
تنهنجي اصلي هنر ڪري آهي، تون آن لڳاءُ ۽ لاڳاپي جي
اصول کي نه قبول ڪيو. منهنجي مرضي ۽ رضامندو پاڻ لاءِ
ضروري قرار ڏين ها، نه هن وقت جي تڪليف ۽ اذيت کان
بندي کي بچائي وجهين ها.

تو جهڙا صاحب حسن و ڪمال آدمي عام جام نه پيدا
ٿيندا آهن، ۽ آنهن کان به جي رواجي آدمي نما گڏهن جو
ڪم ورتو وڃي ته ظلم ۽ ستم پهو چاکي چئبو آهي؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهي متضاد معاملا نه پيش اچن ها. قرباني ۽ ايثار،
وڏا انساني جوهر آهن، پر انهن جو استعمال ناجائز هنڌ ۽ نموني
۾ ڪرڻ گناهه عظيم آهي.

توهنجي طبع هڪ عجيب پياري طبيعت آهي. هڪ حد
تائين منهنجو قصور آهي، جو مان تمام ويجهو ۽ هروقت موجود
نه ٿي رهيو آهيان. جيڪو لاڳاپو منهنجو توهان سان آهي،
اهو پنهنجو پاڻ توهان کي مجبور ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿئي ها،
پر مان به وقتي ڳالهين کي اهميت ڏني ۽ توهان جي طبع
کي هيراڻي ڦيراڻي جي ڪم کي اوريچ تي لکي نه پوس.
ڪيڏا نه نقصان آن کان پهتا آهن! الله امان ڏي!!

بندو، محمد امين کوسو.

(١٦)

٣-٩-١٩٦٠ع

قبلا شاهه صاحب!

هڪ خط نما "دستاويز" اڄ ۾ موڪلي چڪو آهيان.
بندو پاڻ هاڻ قدري ڊاڪٽرن جي زير علاج آهي. درد گردي
جو دورو آهي. "اصلي انگريزن" جي وقت ۾ هڪ دفعي جيل
۾ هجڻ کان پوءِ هي درد شروع ٿيو. "اصلي انگريز" رکيو
اسان کي پنهنجي اندروني جذبات ڪري نا پسند هئا، ورنه
برادين ۾ خوبين جي انبار جا مالڪ هئا. "سودي" ۾ کهاٽي
۾ اسان رهيا هئون.

توهان جيل کان جلد ٻاهر نڪرڻ گهرجو. ڪو طريقڪار
عمل ۾ آڻيو. جنرل ايوب خان نه پاڻ ايتريقدر دشمني رکندڙ
آهي، ۽ نه ڪيس کا ضرورت به ان قسم جي آهي. انهيءَ
تائين خبر پهچائي، کهڻ ڦرڻ جو انتظام ڪرڻ ۾ اچي. مان
کي پڪ آهي ته هن کان ڪنهن معقول طريقي سان مطالبو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيو ويندو، ته بنا دير ۽ بنا عذر مڃي ويندو. افسوس ته اهو آهي، جو ڳالهائڻ وارو به اهڙو موجود ڪونه آهي. سيد ميران محمد شاهه صاحب اڄڪلهه ڪٿي آهي؟ سنڌ جي چوٽيءَ جو هڪ قابليت وارو آدمي آهي، پر غير معمولي دٻ ۽ دٻج ڪري بيڪار بڻائي ڇڏيو.

تو پاڻ کي انهيءَ ماحول اندر وجهي، جنهن ۾ جيل موڪلڻ ضروري ٿئي، سنڌ کي وڏو ڏک ڏنو آهي. ”خودساخته“ پروگرامن جو نتيجو اهين ٿي نڪرندو آهي. جن جو نه ٿوسان واسطو، نه سنڌ سان واسطو- نه زمين سان واسطو، نه آسمان سان واسطو- سي جڏهن تنهنجا ساٿي، ليڊر ۽ مشير ٿيندا ته ٻيو ڇا ڪندا؟

ياد اٿئي يا وسري ويو اٿئي، ته تنهنجي سياسي مشورن جو نالو ڇا رکيو هوم؟ ”چنبو خانو“ هرڪو سلفي چڪيون، مست ٿيو بيٺو آهي. ڪا معقول، ڪا اعتدال پسند تجويز يا طريقه ڪار، ”چنبو خاني“ جو مالڪ بينظير آهي! هٿي پاڻ کي ۽ ساري سنڌ کي ڦٽائي وڌو! تندرست، حقيقت پسند واقعات ۽ حالات سان ٺهڪندڙ ڳالهيون ڪيون آهن، آسمان جي ڳالهه زمين تي ۽ زمين جو قصو آسمان تي، ان مان اهو ورندو آهي جهڙو ڏسو ٿا!

سنڌ ۾ سواءِ چند آدمين جي ٻيو هن وقت ڪجهه به نه آهي. مولوي حقاني، ليڪ وارو مرحوم مغفور کهڙو نه چڱو آدمي هو. مان کي چوندو هو ته سنڌ ٽن آدمين جو نالو آهي، شيخ عبدالمجيد، جي - ايم - سيد ۽ تون. خير، مان ته هڪ ڳوٺاڻو آدمي ٿيس. مان کي چوندو هو ته توهان ٽن آدمين کي ڪنهن به صورت ۾ هڪٻئي کان جدا رهڻ نه گهرجي. اهڙو اتفاق به ٿي ويو. جناح جي ذاتي چوڻ تي، مان سائس ڪم ڪرڻ قبول ڪيو، پر ڪنهن چيم، ته مان کي سندس سڄي پروگرام سان اختلاف آهي. آئي وري توهان نه ٿيو. هاڻ به

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڻ تي رحم ڪريو. سنڌ تي ٻاجهه ڪريو. پتنگ اُڏائڻ ڇڏيو.

اها ماڻ ڪي پڪ آهي، ته توهان وري جي اِن طرف رخ ڪيو ته ڪامياب ٿي ويندا. توهان هر حالت ۾ مرد ميدان آهيو. هيٺو يا ڪمزور توهان ڪي ڪير چوي؟ يعني، پنهنجي آزاديءَ واسطي ڪُجهه ڦِرڻ جي انتظام جي صورت خود توهان ڪان ٿي نڪرڻي آهي. گهڻو ڪجهه ٻڌو آئُوَ! هڪ سهڻ ضروري هوندو آهي، هڪ اجايو معاملو هوندو آهي. منهنجي نظر ۾ اهو توهان جو سهڻ اجايو آهي.

جنهن ننڍڙي ملڪ ۾ تو جهڙا بي بها صلاحيتن جا مالڪ پنهنجي قدرتي صلاحيتن ۽ ماحول کان بيپرواهه ٿيندا، ته نتيجا اهڙين ٿي نقصان انگيز رهندا.

تون سيد آهين– سختي گرميءَ کي سهي، نئين فضا پيدا ڪرڻ چاڻين ٿو. تنهنجي خون ۾ اهو سيڪجهه آهي، جيڪي ٻيا صدين ۾ نه سکي سگهن. ماڻهن جي خدمتگذاري ۽ دستگيري– اهو تنهنجو حقيقي ورثو آهي.

نياز آگين، محمد امين کوسو.

(١٧)

٥-٩-١٩٦٠ع

قبلا شاهه صاحب!

هڪ تازي ناسي ۾، توهان ڪي پنهنجي زندگيءَ جي احوال لکڻ جو مشورو ڏنو هوم. اهو ڪتاب جيترو جلد ٿي سگهي، تيار ٿيڻ گهرجي. توهان جي زندگي، هڪ رواجي آدميءَ جي زندگي نه رهي آهي. عجيب معاملو آهي، پاڻ سراپا سنڌ آهيو، ’سنڌيت‘ جي آها تصوير، جا متاثر وارن کي متاثر ڇڏي؛ پر عمل جو هڪ اهڙو پهلو جنهن مان سنڌ صفا آخرين منزل تنزل تي بظاهر اچي پهچي! گويا توهان خود پنهنجي صورت ۽ شڪل متاثر جو ڪم پاڻ ڪيو آهي. پيو ڪو

ماڻهو اهڙيءَ محاذ کي شايد لوڙڻ ۾ ڪامياب نه ٿي سگهي ها، جو بنده سنڌ جسي نالي، نه پر ساري هندستان جي نالي، سيڪنڊ بچاءَ جو بند تيار ڪيو هو.

توهان ڏٺو ۽ محسوس ڪيو هوندو، ته هندي کهڙا کهڙا جڙا لڳاتار جدوجهد سان کڏ کيا هئا. اڳتي هلي، توهان جي امداد ۾ اسان جي فيڪٽريءَ مان تيار ڪيل ماڻهو، توهان کي ڪم آيا.

توهان جي حياتي "جناح" سان بحث ۽ مباحثي جو پهلو رکيو پيش نه ٿي ڪري. اهو ته هڪ سطحي پاسو آهي. اصل ته توهان خود جناح بنجي، سنڌ تي غضب جي صورت ۾ نازل ٿيا. پاڻ چاڙهو ٿا ۽ پاڻ کي خبر اٿو ته ڪيترين منٿون ۽ عاجزيون توهان کي باز آڻڻ ۾ خرچ ڪيم. پاڻ کي ٿي نظر ايندو، رکيو پوئتي نهاريندؤ ته سنڌ ڇا مان ڇا بڻجي وڃي ها، جي رکيو ضد ڇڏي ڏيو ها. جمنا جي ڪناري، لعل قلعي تائين الهه بخش جي روپ ۾ سنڌي آواز کي، پيچ در پيچ رستن سان پهچائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويا هئاسون. آزاد ڪانفرنس، سواءِ الهه بخش جي هڪ فضول مجموعي جو نالو هو. بندو ڪانگريس جو نالي ماتر طرفدار ڪونه هو. بندو هڪ نرالي ۽ تازي، شگفته، ملڪ گير ۽ قوم ساز رنگ ڍنگ سان، ڪانگريس جي معاونت کي استعمال ڪري رهيو هو. خود توهان "مهنجا" هئا. ڪيتري نه اذيت ۽ تڪليف مان کي پهچندي هوندي، جڏهن توهان منهنجي عرض ڪيل ڳالهين کي نظرانداز ڪري پين سان شامل ٿيؤ.

مختصر هي ته "جي. ايم. سيد" جي سوانح حيات ۾، هن باغ بهشت سنڌ، جو نقشو ڏسڻ گهران ٿو. لکو، جلد لکو! "جي. ايم. سيد" موجوده تاريخ جو هڪ اهم باب آهي. پنهنجي حياتي لکڻ هڪ فريضو ڪري ڇاڏو. صحت جو خيال رکو. گهڻو راڳ به رکڻ کي نرم ڪري ٿو. ڪنهن شئي يوناني

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حڪيم جي معالج طرف به متوجهه ٿيو.

معاف فرمائيندا، بندو توهان کي ماضيءَ جي اصل شڪل ڏيکارڻ ۾ تردد ۽ پس و پيش نه ڪندو آهي، ڇو جو توهان وٽ مؤرخانه قلم به آهي. سنڌ جهڙي ملڪ کي دوباره آباد ڪرڻ لاءِ آنهن آدمين جي قلم مان نڪتل جواهر ريزن کي وڏو دخل هوندو، جن پنهنجي دل و دماغ ۽ خون جگر سان سنڌ کي بچائڻ جي ڪوشش ڪئي. ظاهر آهي ته انهي لحاظ کان توهان جو درجو تمام بلند آهي. قلم توهان جو ۽ افسانو به توهان جو، ته ان کان وڌيڪ ٻيو ڇا کپي؟ صاحب هنر ۽ ميدان ڪارزار جا واقفڪار فنڪار آهيو. قلم ۽ جان جي بازيءَ جي هنرن کي هڪ ئي وجود ۾ قائم رکيو اٿوَ.

۽ "ليگيت" جو اثر توهان تي غالب آهي. اهو ڄاڻا چاڻي سگهو ته توهان کي ليگ ۾ اهميت ئي خود آن ڪري ڏني ويئي، جو سنڌ تي توهان کان سواءِ قبضي ڪرڻ جو منصوبو مڪمل نه ٿي سگهي ها. اسان کان اهو درد پريو داستان ٻڌو. ايشيا ۾ قومپرستيءَ جي آيار کي ڏڪي ڏيڻ ۾ توهان جي اسان کان ڏٺي وڃڻ (وقتي طرح ئي) کي وڏو دخل آهي. سنڌ تمام اهم خطو آهي. ان جي "اهميت" جو احساس افسوس آن وقت توهان کي نه ٿيو.

تاريخ جي - ابر - سهد هميشه ته پيدا ڪندي آهي. هڪ عجيب موڙ، موقعي ۽ مهل تي توهان کان لغزش ٿي ويئي، پوءِ ان کي سڌارڻ لاءِ ڇا نه ڪيو؟ اڄ به توهان جون تحريرون گواهي ڏين ٿيون. ۽ هرڪه شد شد.

— محمد امين کوسو.

(١٨)

جيڪب آباد، ١١-٩-١٩٦٠ع

قبلا شاهه صاحب!

گهڻي وقت کان وٺي اهو دستور ٿاهي ڇڏيو اٿم ته

کھڙي به دنيوي مسئلي تي ڇوڙو آهي ته توهان کي ڇوڙندو آهيان.
يادگيريءَ تي زور ڏيندا ته اِها روز روشن جيان توهان کي نظر ايندي. بارها مشڪل ۾ مشڪل مسئلا اُئين ئي حل ڪيا اٿم. سطحي نگاهن سان ڏسبو ته منهنجي توهان کي ڇوڻ سان آن مقصد جو ڪو خاص واسطو نظر ڪونه ايندو. پر ٿيو ائين آهي ته توهان راضي ٿي ويا، ته معاملو حل ٿيو. بعض مسئلن ۾ توهان انڪار نه ڇڏيو ته آن ۾ ڪاميابي نه ٿي. جيتوڻيڪ ورهين ڪان پوءِ منهنجو ئي پيش ڪيل معاملو صاف ۽ سچو نظر آيو. هاڻي ڇا لکان ۽ ڇا چوان؟ آن موضوع تي بارها لکندو رهيو آهيان. هن وقت جيڪو مسئلو لکان ٿو، سو آهي توهان جي ڪُهمڻ ڦرڻ بابت. توهان گهمو ڦرو. اهو هڪدم ٿئي. ان ۾ دير نه پوي. پنهنجي خيال ڪان، نه ته مان کي خوش ڪرڻ جي خيال کان ائين ڪريو. مان کي سخت تڪليف پهچندي آهي ۽ پهچي ٿي. توهان واسطو ڪهڙو نه قريبي آهي! صبر ۽ ضبط جون حدون مقرر آهن.

بدن کي تندرست رکڻ جا سمورا انتظام ڪريو.......
پنهنجي تندرستيءَ کي هڪ قسم جي ”امانت“ چائو.
ڪجهه وقت اڳ ” اي - جي - جي Agent of “
Governor General جوتار جو پتو ئي ”بلوچستان“ هوندو هو.
سندس ڪارن تي به ”بلوچستان“ لکيل هوندو هو. سنڌ هن وقت في زمانه نالو ئي هڪ آدميءَ جو آهي، اهو آهي ”جي - ايم - سيد“!

توهان جي عملي پروگرامن سان، ظاهر آهي ته مان شامل قطعاً ڪونه آهيان. جي هجان ها، ته اهو نه ٿئي ها، جو ٿي رهيو آهي. تدبر ۽ حڪمت عملي حضرت مولانا نديڙي جي زباني پڌي، آن کي ڳنڍ ڏيئي ڇڏي اٿم. شڪستون کائڻ سڄو عملي پهلو نه آهي، تا وقتيڪ پيو ڪو رستو ئي باقي نه رهي ....

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

توهان وٽ اچڻ جا مطالبا وڏا آهن دل ۾ پر اهو قبول نٿو ڪري سگهان. ڇو جو توهان جي گهمڻ ڦرڻ جي پروگرام جي بندش ڪي طبع پسند نٿي ڪري سگهي.

لفظ "بندش" ته قلم کان نڪري نٿو سگهي. "سهاست" خود توهان جي زندگيءَ جو هڪ پاسو آهي. اصل ۽ بنيادي طرح سنڌ جا سرويچ ۽ بهادر سيد آهيو. "سيديت" هر شيءِ تي غالب آهي. ضد ته آن ۾ اچي وڃي ٿو. ضد شيطاني معنيٰ ۾ نه، خيال جو لاڙو هڪ طرف!

توهان ڏنو آهي ته ڪهڙي نه اختلاف ڪي توهان سان تعلقات پڇڻ جي اجازت نه ڏنم. توها سان ڪهڙا اختلاف؟ ڏٺو خود توهان جي باري ۾ جهڙو بندي جو خيال مبارڪ پهرين ملاقات سان قائم ٿي ويو، انت صورت آها وڃي بيٺي. توهان جو اڳيون چوڻ ڪرڻ سڀ بيڪار ٿي ويا! اختلاف جا پهاڙ سڀ ڪري لڙهي ويا!! اچي آني بيٺا، جتي هڪ غريب ڳوٺائي "مريد قسم" جي ڪوسي عرض ڪيو هو!!!

شادم از زندگيءِ خويش ڪه ڪاري ڪردم

بنده، محمد امين ڪوسو.

(١٩)

انڙ واه، رياوي اسٽيشن، جيڪب آباد، ١٠-٩-١٩٦٠ع

ڪرمفرماه بنده شاه صاحب!

صبح جي نماز جي دعا ۾ توهان جو ۽ هڪ ٻئي عزيز دوست جو خيال آيو.

توهان ڪي چوڻو آهي ته توهان پنهنجي گهمڻ ڦرڻ جو فورن بندوبست ڪريو. بندي جي طبع تي سخت گرانيءَ جو احساس آهي، پاڻ محبت پرست آدمي آهيو. توهان تي ڪابه سختي بندي کي تڪليف ڏيندي آهي. مصلحت بين هرويرو

(۷۴)

ڪونه آهيان. حضرت مولانا سنڌي رحه جي مجاهدانه صبر ۽ خاموشي سامهون اڃي وينديي آهي. از راهه بنده نوازي ڪا صورت ڪيو. توهان هر حالت کي قابو ۾ رکڻ جا راز ڄاڻندا آهيو. وڏيڪ بنده نصيحت نٿو ڪري، رکو توجهه ڏيارڻ ته الله طرف رجوع ٿيو. مجاهده، عبادتون ۽ رياضتون سڀ لفظ ”سيد“ ۾ سمايل آهن. بهادري، بيپرواهي، استغنيٰ قيصرو ڪسريٰ کي نوڪر سان آڏائڻ، اهي سڀ معنائون لفظ ”سيد“ ۾ درج آهن. هن وقت سهامي ”سنڌ-ن“ ۾ آهي.

پنهنجي حفاظت بدني توهان تي فرض عين آهي. اسان کي ايترو بيوس، هيڻو ۽ ڪمزور نه بڻايو ها، ته پاڻ ڇو ائين ٿيو ها. ريب ترين ماڻهو انهيءَ لحاظ کان توهان جو بندو آهي. هر حياو، هر حجت، توهان کي باز آڻڻ لاءِ ڪم ۾ آنديم. ڇا ڇا نه توهان کي چيم. منهنجي خيال ۾ ڪنهن ٻئي آدميءَ توهان سان ايتري گستاخي نه ڪئي هوندي، جيتري بندي ڪئي آهي. قريب قريب روزانو ڪلاڪن جا ڪلاڪ منت زاري، عاجزي ۽ جهيڙا جهٽا ڪيم. پيا خوشامدڙيا پيچي پاسي ٿيا، ڪي ڪاني ته ڪي ڪاٽي. جسم ’سيد‘ جو سنڌ کي ڪم ڏيئي رهيو آهي. هاڻ به پاڻ ۽ اسان واسطي، پاڻ ڪو رستو ڳولي هٿ ڪرا

- محمد امين کوسو.

(۲۰)

آنڙ واهه، ريلوي اسٽيشن، ۲۱-۹-۱۹۶۰ع

قبلا شاهه صاحب!

توهان سنڌ جو سرمايو ۽ سنڌ جو امانت خزانو آهيو. پاڻ انصاف ڪر ته انهيءَ خزاني کي بچائڻ واسطي مان کهڙا نه وس ۽ جتن ڪيا. پين کي منهنجي ڪوشش جو ڪهڙو پتو! سنڌ هن زماني جي لحاظ کان معنيٰ ۾ هڪ آدمي آهي، اهو توهان آهيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهي "تون" کي محفوظ رکڻ لاءِ جيڪي منهنجي وس ۾ وت ۾ هو، ڪري ڇڏيم. ايڪ ۾ اچي بہ توکي بچائڻ جي جهاد ۾ لڳي ويس. شڪارپور اليڪشن ۾ سنڌ جي حفاظت لاءِ شيخ صاحب کي وٺي اچي پهتس. شيخ صاحب سان منهنجي الفت جو بہ توکي پتو آهي. اها الفت سنڌ جي ڪم آئي، هر وقت گذرڻ کان پوءِ.

پر تون بيخود ني وينـدڙ آدمي آهين، جيئن هاڻي بہ بيخوديءَ جو عالم اٿيئي. "آزاد خيال" يعني (Free Thinker) نہ ٿيءُ. "ڪربلا" آزاد خيالن جو ڪارنامو هو. نبيءَ جو اولاد ٿيو نہ ڇيا ٿيو، رقت جي حڪومت جو دشمن ٿي! حضرت امام جي مقابلي ۾ اچي، پيٽي جهان پنهنجا ڪارا ڪمائون، ۽ اسلام کي اهڙو ڌڪ هنيائون، جو اڃا تائين اُن زخم جو اثر باقي آهي.

هڪ مقرر راهہ، هڪ معين فڪر ۽ عمل ـ اهو آهي اسلام. واعظ هجڻ مان بہ راهہ ورسم عاشقيءَ جي آگاهہ جو ڪم آهي.

احوال ڏيندو ڪر. تنهنجا خط محض خط نہ ڪونہ هوندا آهن. اسان جي لاڳاپي بہ ڪئين طوفان ۽ ڪئين مقابلا ڏٺا. زيارت لاءِ بيتاب آهيان. پر موجوده حالتون قبول ڪري ڪونہ ٿو سگهان. توکي آنهن حالن ۾ ڏسي، دل جي برداشت ۽ صبر جواب ڏيئي ٿا ڇڏين.

دل هي تو هي نہ سنگ وخشت،
درد سي پر آئـے نہ ڪيون!

ضبط ۽ صبر جي حدن کان ٽپي پوڻ بہ انساني خاصو آهي. مان کي انهيءَ آزمائش ۾ نہ وجهہ!

مان لاءِ دعا گهرندو ڪر. ـــمحمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢١)

٣٠-٩-١٩٦٠ع

قبلا شاهه صاحب!

محبت آميز خط مليو. اچي نه ڪرندس.

توهان سان رشتو اهڙو ٿاهي ڇڏيو اٿم، جو دوري ٿيندي ئي ڪانه آهي. ڪيڏن اختلافن هوندي، توهان جو گهر بندي کان نه ڇٽو.

اسان جي زندگي، رواجي زندگي نه رهي آهي. افسوس، توهان وقتي ۽ هنگامي جوش ڪري بندي جون بنيادي صلاحيتون نه پرکيون. تاريخ ۾ اهي ڳالهيون اچن يا نه اچن، پر مان صاف ۽ واضح نموني ۾ محبت ۽ دوستيءَ جو واسطو ڏيئي، ڪلاڪن جا ڪلاڪ، ڏينهن جا ڏينهن، مهينن جا مهينا، توهان سان پٺي مٿو ماريو آهي. منهنجي لاءِ ڪابه ڳالهه، ان لحاظ کان تعجب انگيز نه آهي. هڪ نه ٻئي نموني، آن تي زاهه جو اظهار ڪري ڇڏيو اٿم. رهي مجذوبيت — منهنجي مجذوبيت، هڪ شخصي مجذوبيت هوندي. توهان جي مجذوبيت ته ڊينگاڻي ڊيري ڪري ڇڏيا. نه رهي بانس، نه وڄي بانسري. نه رهي سنڌ، نه سنڌ جا هندو، نه سنڌ جا مسلمان، سڀ فنا!

حسن ۽ عشق جو مسئلو ڇيڙيو اٿوَ. سنڌ آهي ئي حُسن ۽ عشق جي وادي. سهڻا صوفي، ڪامل فقير، ڇپي ڇپي تي موجود رهيا آهن. حسن ۽ رعنائي ته سنڌ جو خاصو آهي. فقيرن جا احوال به گڏ ڪريو. ڪيئي برگزيده الله وارا ٿي گذريا آهن، جن تي ڪوبه مفصل مضمون ڪونه ٿو لڀي. درگاهن ۽ خانقاهن تي رکو رسمي عقيدتمنديءَ جو اظهار ٿئي ٿو، باقي انهن درويشن جي اصليت عيان ڪانه ٿي ٿئي. توهان قلم کڻو ۽ لکو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فڪر اسلامي ٿي پنهنجو ڪريو. توهان جهڙي مدبر ۽ قوم-ساز لاءِ اهو ضروري آهي. باقي پاهريان لباس ڪهڙا به هجن. "دست به ڪار دل به يار." دين جي تبليغ پنهنجو پيدائشي حق ۽ خاصو آهي. دين جو رشتو، جي قائم ٿي نه سگهيو، ته پوءِ طاقت هٿ آئي، ته ان جو استعمال ظاهر "يزيدي ۽ نمرودي" ٿيندو. سڀ خوبيون دين ۾ آهن. پر دين زمين ۽ آسمان جي وچ ۾ تڪميل ڪونه آهي، ۽ نه وري پنهنجي وهم ۽ گمان جو نالو آهي. دين هڪ معين عقيدو، معين راهه عمل جي چوڪاٺ ۾ محويل آهي. نه هي سياست آهي، ۽ نه وري سياست سان ان جو واسطو نه پيو آهي. دين هم گير ۽ عالمگير به آهي. انهيءَ جي جائز تقاضائن کي توجهڙو مسلمانن جي هڪ وڏي گروهه جو سرغنو، خود با عمل، سخت ڪش، جانباز مجاهد چائي سگهي ٿو.

حيات انساني سياست جو پهو نالو آهي، پر اها رواجي حڪومت واري نه — حڪومتون ڦرنديون رهنديون — ديني سياست جيڪا حيات انسانيت تي اثر انگيز آهي، سا دائم ۽ قائم رهندي. توهان جهڙا اثر انگيز آدمي، ملڪن ۽ قومن ۾ ڪي جزوي ٿيا ۽ آهن، جڏهن جڏهن انهن پنهنجن اهڙن دوستن جو چهو نه سڃيو آهي جهڙوڪ بندو، ته ان جو نتيجو هميشه انهن ٿي پٺي نڪتو آهي. توهان جي همت، استقلال، ۽ مردانگيءَ ۾ ڪهڙو شڪ آهي. بندو ڪڏهن به، ڪهڙي وقت ڪان وٺي، توهان جي پروگرامن جي اصولن کي ڇڏي، طريقي ڪار سان متفق نه رهيو آهي. انهن نقصانڪار طريقي ڪارن جا ظاهر نتيجا وقتي شڪست ۾ پئي ظاهر ٿيا آهن.

منهنجي ۽ توهان جي گفتگو قوم سازيءَ سان واسطو رکندڙ هئي. سنڌ اسيمبليءَ اندر جڏهن بيوقوف هندن کي سنڌ مان ڪڍي ڇڏڻ جو توهان دڙڪو ڏنو هو، تڏهن بنده اڪيلي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آدميءَ آتي چيو ته ”تاريخ جا ورق الٽجي رهيا آهن.“

ماڻ خطرناڪ عملي آدمي آهيان ۽ حضرت مولانا ھيڏي عبيدالله جو سوزوگداز ورثي ۾ آيل اٿم. هڪ ٻر ٻه منهنجي اصل ڳالهه ۾ فرق نه آيو آهي. افسوس ته اهو آهي، جو بارها تجربن کان پوءِ به توهان اهو ضروري نه ڄاتو ته ٻنهي جي راهه ورتي وڃي.

ماڻ عافيت پسند آدمي ڪونه آهيان. مالي حالتون، زماني ۾ رهنديءَ جون درست ۽ نيڪ رهنديون آهن. ماڻ عيبن ۽ ثوابن سان هڪ مقصد ۽ خيال جو ترجمان رهيو آهيان. وقتي ترميون ٿينديون رهيون آهن، پر مدعا ۽ مقصد ساڳيو. اهڙا آدمي يا ائين رهندا آهن جيئن ڏون رهين ٿو؛ يا ائين رهندا آهن، جو ڦاسين جي تختن تي يا گمناميءَ ۾ بُک ۽ اُڃ جي وکهي مرندا آهن؛ يا وري ظاهري ڪامرانيون به پسند ڪندا آهن- پر هر حالت ۾ آنهن پنهنجي اصلوڪي انجام کان منهن نه موڙيو.

اها تپش ۽ حرارت به حُسن جو هڪ تجلو ۽ ڪرڻو آهي. بدصورت ۽ بيڄڙيءَ شيءِ کان نفرت، حسن واري ۽ موزون شيءِ جي طلب. هر آدميءَ واسطي بک ۽ ڏولاوا ڪٿي، هر آدميءَ واسطي ويرانا، جهنگل ۽ پهاڙ ڪٿي؟ هر آدميءَ واسطي پنجن پيرن شڪارپور، ۾ شهادت جو جامو پهري، آرام وٺي ڪٿي؟- ٿون پاڻ هڪ زنده جاويد شعلو آهين. جي-ايم-سيد، تون هروقت پيدا ڪونه ٿيندو آهين!

....

پنهنجيءَ حياتيءَ بابت به لکون عجيب تاريخ آهي اها به ذاتي دوستيون ۽ وري هنگامه خيز مُلڪي معاملا! جهڙي نموني سان شايع ٿي، جلد شايع ٿئي. پر تصوير جو هڪ رخ پيش نه ڪريو. ليگ ۽ جناح، سنڌ ۾، منهنجي زبردست مخالفت هوندي تو آندا. هڪ هڪ انچ تي مقابلو ڪيم. سڀ هڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

طرف- سوڻ هارون، گزدر، شيخ صاحب، کهڙو، راشدي، مطلب ته سواءِ بنديءَ جي، سڀ هڪ طرف. هڪ آدمي جيترو ڪري سگهندو آهي، سو ڪيو. شهيدن جي رت سنڌ کي بچائڻ خاطر ڏنو. هٿ به عشق آهي .... هي خط نه ٿيو، هڪ دستاويز مرتب ٿيو.

در بزم تو مي خيزد افسانه ز افسانه!

-محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي.ايم. سيد جا خط

(١)

سن، ١٠-٣-١٩٤٧ع

محبوبم ميان محمد امين خان!

السلام عليڪم:- اوهان جو نوازشنامو پهتو. مهرباني! اليڪشن جو معاملو جهونو ٿي ويو آهي. مون کي ٢٤ ڪلاڪن کان بعد ڪاوڙ دل ۾ رکڻ نه گهرجي. آن کي اميد ته اِن مسئلي کي درگذر ڪندا، ڪشاده دليءَ سان!

٢- پير صاحب پرچونديءَ جي لاءِ مون کي هميشه عزت ۽ احترام رهيو آهي. سندس بزرگيءَ ۽ شرافت ڪري هڪ طرف، ۽ پير صاحب پاڳاري کان بعد سياسي طاقت جي مالڪ هئڻ ڪري ٻئي طرف.

بدقسمتيءَ سان پير صاحب پاڳارو ڪانگريس ڌريان ڇڪجي ويو. نه پاڻ نفعو حاصل ڪيائين، ۽ نه ملڪ کي نفعي طرف رجوع ڪيائين. ڪهڙي صحيح ۽ سالم دماغن جي مدد سان گهر ڳالهه ڪرڻدو هو، پوءِ ٻئي جي مدد حاصل ڪري سگهي ها. پير صاحب پرچونديءَ، وري ٻئي طرف ليگ ڏانهن ڇڪجي ويا آهن، جا ساڳي غلطي آهي. گهر ڳالهه کان سواءِ سڀ ڳالهيون بيڪار آهن. سنڌ کي ٻاهر جي ليڊرشپ جو تابع رکڻ منهنجي غيرت گوارا نه ڪندي.

مسٽر جناح، سندس حوارين ۽ موجوده ليگ جي پاليسيءَ کي آءٌ اسلام، مسلمانن ۽ سنڌ لاءِ زهر قاتل مطابق سمجهان ٿو. هيءُ سارو ڍنگ عارضي ۽ ٿوري وقت جو مهمان آهي. پير صاحب قبلي جن مرضيءَ جا مالڪ آهن. سندن ليڊري قبول

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪري سگهبي، ڇاڪاڻ ته اسلامي ۽ سنڌي آهي؛ ۽ نه جناح جي، جا غير اسلامي ۽ غير سنڌي آهي.

٣- اوهان گهڻو وقت ڪراچيءَ ۾ رهي، هرويرو خرچ نه ڪريو. گهوٽ وڃو، گهوٽن ۾ ڪم ڪريو.

٤- آءٌ ڪجهه وقت لاءِ آرام وٺڻ گهران ٿو. سياست ۽ سياسي مسئلن لاءِ گهڻائي ماڻهو آهن.

مون ماڙيءَ جو سومرا، ٻنهي ٻارين ڏک
هت عمر جو اهڪ، هت مارو ڏينم مهڻا!

زياده خير و السلام، غلام مرتضيٰ.

(٢)

٣١-٣-١٩٥٢ع

برادرم ميان محمد امين کوسه!

السلام عليڪم: اوهان کان موڪلائي، جهاز ۾ روانا ٿياسون. ڏهين بجي ڌاري جهاز بحرين ۾ اٿو، ۽ اڌ ڪلاڪ کان پوءِ اتان نڪري سادي ٽين بجي رات جو سائپرس ۾ لٿاسون. اکي هي جهاز ڪيرو مان ويندو هو، ليڪن جنهن صورت ۾ هيءَ انگريزي ڪمپني هئي، ۽ مصر ۽ انگريزن جو ڄاڻ نه آهي، آن ڪري رستو ڦيرايو اٿن. ڇهين بجي ڌاري سائپرس مان اڏامي، ترڪيءَ جي لڪر ۽ يونان جي مٿان اڏامي، ١١ بجي ڌاري اٽليءَ ۾ روم جي هوائي اڏي تي لٿاسون. جتان جهاز بدلائي روانا ٿياسون ۽ ٿورو وقت ميدان ۾ لهي، پوءِ آلپس جبل جي مٿان برف جو نظارو ڏسندا، شام جو سادي ٽين وڳي زورق ۾ آيا آهيون. ملڪ عجيب آهي. تعريف ڪرڻ، اوهان کي پنهنجي ملڪ جي ڪسمپرسيءَ تي جوش ڏيارڻ برابر ٿيندو. آن ڪري وڌيڪ ڪجهه ڪونه ٿو لکان. ميان، اول خيرپراڳ ويندا سون. اتان پرينهن انشاءالله ماسڪو روانا ٿينداسون.

اوهان بعضي شڪايت ڪندا آهيو ته اوهان جي پوري حاضري نه ٿي ڏني وڃي. آن لاءِ جواب هيءُ آهي ته خوشامد ڪبي آهي انهن مالڪن جي، جي آن ٿي راضي ٿين. اوهان جي دوستي ۽ دشمني خداڪارڻ هئي ڪري؛ انهن خيالن ڪان بعيد آهي. البت سستي، ۽ بقول اوهان، چند و خاني جي ڪثرت ملاقاتن ڪري، جيڪڏهن پوريءَ طرح اوهان جي محبتي ملاقاتن جي موٽ نه ٿو ڪري سگهان، ته اميد ته اوهان پنهنجي فراخدلي ڪري آن کي درگذر ڪندا رهندا.

سلام جناب شيخ صاحب ۽ ٻين ميني ملاقاتين کي ڏيندا.

اميد ته خوش خورم هوندا. -غلام مرتضيٰ.

[نوٽ: ولايت وڃڻ وقت، ڪوسي صاحب کي هيءُ خط لکيو اٿم، زورق، سوئيٽز رلئنڊ، مان]

(٣)

ڪراچي، ١٣-١-١٩٥٤ع.

السلام عليڪم: عبدالصمد خان هن وقت تائين آزاد ٿي چڪو آهي. ٻين بابت ڪوشش ڪبي. شاهزادي عبدالڪريم بابت، شايد پاڻس کان سواءِ ڪم پورو نه ٿي سگهي.

اميد ته خوش و خورم هوندا. زياده خيروالسلام،

غلام مرتضيٰ.

(٤)

ڪراچي، ٣٠-٤-١٩٥٤ع.

السلام عليڪم: آڱوٺ هوس ۽ طبيعت ٺيڪ نه هئي. ڪالهه شام جو ڪراچيءَ اچڻ بعد، اوهان جا ٻيئي خط خان عبدالصمد خان جي خطن سميت گڏ پڙهيم.

خان ۽ لسان، جملي هڪ قطار ۾ آهيون، موجوده حڪام

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي نظر ۾، بهرحال سنگت لاءِ حتي الامڪان جيڪي ٿي سگهندو، ڪبو، ليڪن، حال ته امڪان اهو ٿو ڏسڻ ۾ اچي ته سموريءَ سنگت کي شايد تڪليف پهچائين.

٢- ڪهڙي مختيارڪار اوهان جي ملڪيت مان ڍل وصول ڪئي آهي؟ خان بادشاهه اچ مليو. طبيعت پوري ٺيڪ نه اٿس، پر خوش آهي. خدا، شال! انهن بزرگن جي حياتي دراز ڪري. سوڪڙي آهن. هتي قدر ڪمهنن جو آهي. اشرافن جي اچڪله، پيچا گهٽ آهي.

توکي سڀ سنگت ياد ڪري ٿي. زياده خير والسلام،
غلام مرتضيٰ

(٥)

سينٽرل جيل، ڪراچي، ٣-١-١٩٥٥ع.
برادرم محمدامين!
السلام عليڪم: اوهان جي ياد آوريءَ لاءِ شڪريو!
آءٌ خوش آهيان. اميد ته اوهان به خوش هوندا.
مون سيني دوستن کي چيو آهي ته هتي خط پٽ نه لکن. سبب ڏيڻ جي ضرورت نه آهي. موسم خراب آهي، هروپرو پاڻ کي تڪليف ۾ نه وجهن. اميد ته خوش هوندا.
ــــزياده خير و السلام، غلام مرتضيٰ.

(٦)

سن، ٢٨-٨-١٩٦٠ع
برادرم عزيز ميان محمد امين!
السلام عليڪم: اوهان جو خط گهڻي وقت کان پوءِ پهتو. اندر ته پهچندا رهندا هئا. مجذوبيت نمايان طرح منجهانئس ظاهر پئي ٿي، جنهن ۾ ڪيئي جواهرريزه مٽيءَ ۾ مليل، باريڪ بين نظرن کي ڏسڻ ۾ پيا اچن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪجهڙو وقت ٿيو آهي، ملاقات نه ٿي آهي. خبر نه آهي مالي حالت ڪيتري بيٺي اٿو. عمر وڏي ٿيڻ ڪري ۽ خوبرو جي ماحول کان پري هئڻ ڪري، حلقي مبارڪ کي ڪجهڙي رونق وٺائي اٿو.

اوهان جا سڀ خط فائيل ۾ گڏ ڪري رکيا ويا آهن.

هڪ طرف طبيعت ٺيڪ نه ٿي رهي. دل ۽ پيٽ جي تڪليف وقت به وقت ستائي رهي آهي. ٻيو ڏهه مهينا اندر گذارڻ بعد ۾ سال ٻڪو ڪوٽ ۾، سو به سمورو وقت اندر جاءِ تي رهڻ، ذرا ڳران ٿيو نظر اچي. پر نااميديءَ مان اميد جو ترورو نظر اچي، زندگيءَ جو سهارو بڻيو پيئو آهي.

هان مشو نااميد چون واقف نئي از سر غيب،
باشند اندر پرده بازي‌هائي پنهان، غم مخور.
(حافظ)

سياست ۾ سڌي السڌيءَ طرح حصو وٺڻ کان منع آهي، جنهن ۾ لکڻ، ڳالهائڻ، بلڪ خيال ڪرڻ به اچي وڃن ٿا. آن ڪري اوهان جي لکيل حقيقتن جي جواب ڏيڻ کان قاصر آهيان. هاڻ سمورو وقت پڙهڻ، ادبي ۽ ثقافتي ڳالهين تي فڪر ڪرڻ ۾ گذري ٿو. جي آن جا شائق هجو، ته فرصت ۾ ملاقات ڪرائي وڃو. راڪ خاص طور تي وندر جو ڪارڻ بڻجي ٿو.

"بدم گفتي و خورسندم تعالي‌الله نڪو گفتي" واري مصرع، ماحول ۽ واقعو ياد اٿو؟ زنده دلي هزار نعمت آهي.

اميد ته خوش هوندا

سلام سڀني دوستن کي رسن.

—زياده خير و السلام.

غلام مرتضيٰ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فصل ٽيون

خط سال ١٩٦٥ع جا

هن فصل ۾ مرحوم محمد امين جي موڪليل ١٠٢ خطن مان ٦٨ خطن جو اختصار، ۽ سائين جي. ايم. سيد، جا ٩ خط ڏجن ٿا. (مرتب)

[نوٽ: ١٩٦٠ع کان ١٩٦٥ع تائين، آءٌ جيل ۽ نظربندين جي حوالي هوس. حالت هيءَ هئي، جو جسم نظربند، زبان تي تالا ۽ قلم تي سنسرشپ لاڳو هئي. تنهنڪري، برادرم ميان محمد امين خط و ڪتابت نه ڪري سگهيو. دردُ دل ۾ سانڍيندو ويو، جو نيٺ ١٩٦٥ع ۾، جڏهن به آءٌ نظربند هئس، پرنڌڙ جيل جهان ڦاٽسي، "لاوي" جي صورت ۾، هنن خطن ذريعي ظاهر ٿيو. هن هڪ سال ۾ گهڻائي خط لکيائين، پر مون وٽ ١٠٢ خط محفوظ ٿي سگهيا.

مرحوم جا خط اهڙا دل آويز آهن، جو هوند جملي پيش ڪجن، پر هيٺين ٽن سببن ڪري، اختصار تي اڪتفا ڪجي ٿي:

(١) مواد جي گهڻائيءَ ڪري، جملي خطن جو ڇپجڻ مشڪل ٿي پوي ها.

(٢) اڄڪلهه پنو ۽ ڇپائي، گران ٿيڻ ڪري، خرچ تمام وڏي وڃي ها.

(٣) اڪثر ماڻهو، وڏن ڪتابن ۽ گهڻي مواد پڙهڻ جا عادي نه آهن. وقت جي گهڻتائيءَ ڪري، ننڍا مضمون پڙهڻ پسند ڪن ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪڏهن خدا گهريو، ۽ ملڪ آزاد ٿيو، ته هي سڀ خط ڇپجي، پڌرا ٿي سگهندا.
هنن خطن ۾، سنڌ سان ٿيل ظلمن جي ترجماني ڪيل آهي.
[-جي. ايم. سيد]

خط (۱)

جيڪب آباد، (بنان تاريخ)
حضرت جي. ايم. شاهه!

هت هڪ ادبي ڪانفرنس جي زيرسايي مشاعرو ٿي رهيو هو. حيدرآباد. جو ڊاڪٽر ابراهيم "خليل" ۽ سردار علي شاهه، موجود هئا. ماهرالقادري صاحب به هيو. بندي سائين جمالي هائوس ۾ ملاقاتون ڪيون. تنهنجو ۽ شيخ صاحب جو نالو پئي ورتم، ۽ ساريءَ فضا کي آزاديءَ ۽ حريت جي پيغام سان پئي معمور ڪيم.

جي. ايم. سيد ۽ شيخ صاحب جو حليو رکيو پئين نسه بگاڙيو آهي، هنن خود پاڻ سان هر نموني سان به ظلم و ستم گهٽ ڪونه ڪيو آهي. پر مان جيڪا سندن تصوير پيش پيو ڪريان، سائي سندن اصلي صورت ۽ شڪل هئي. اهي ٻـه نالا ڪڏي ڇڏجن، ته سنڌ سيد غلام رسول شاهه جيلانيءَ جي وجهي تي بچي. ان کان وڌيڪ، اڳ ۾ تباهه حال ٿيل سنڌ سان ايڏو ويل مان ڪرڻ لاءِ هرگز تيار نه آهيان.

اڳ به لکيو اٿم، سنڌ جي آدمشماري ۾ عدد انسان، جي. ايم. سيد، فخر سنڌ ۽ هند شيخ عبدالمجيد سنڌي ۽ هي بندو. جنهن خطي ۾ تو ۽ شيخ صاحب پارا هجن، آنهيءَ جي قسمت اڄ نه سڀاڻي ضرور روشن ٿيندي. يورپ، روس، آمريڪا وغيره جي مادي ترقين کان فائدو وٺجي، پر پنهنجي اصلي سرمائي کي ته ضايع نه ڪجي.

انسان محض فاني ۽ لابقا شيءِ ڪانهي آهي. هن جي ساخت ۾ اهڙو جزو به ته آهي، جو ابدي ۽ ازلي آهي. اُن ابدي ۽ ازلي جزي کي نظر انداز ڪرڻ ته معاملو ڪجهه به نه بڻندو. انسانيت جي اُن ابدي ۽ ازلي جزي جو فروغ اسلام جو پيغام آهي، جو ساريءَ انسانيت واسطي سڀني وقتن لاءِ آهي.

.... سيني ۾ دل ته داغدار آهي، هڪ اهڙي جذبي سان، جيڪو لافاني آهي. آهي داغ، اهو سينو ۽ آها دل، يورپ، روس ۽ مغرب جي ڪارخانن جي محتاج ڪا آهي.

تون سياسي طرح خريد ٿي نه سگهين ٿو، اهو اُن ڪري ڪونه هو، جو تون يورپ، آمريڪا، روس ۽ چين کان اهو سبق سکي آئين، پر اهو اُن ڪري آهي، جو تو ۾ آهو ابدي ۽ ازلي جزو موجود آهي. .... يورپ جي سحرڪارين ۾، حيات انسانيءَ جو راز لڪل ڪونه آهي. ها، دنيوي ترقيءَ جا ڪيئي دلفريب منظر هوندا. اصلي راز سياسي معنيٰ ۾ کولهندڙ تون سن جو ويٺل سيدزادو آهين. دنيا جي دلفريبين کي به ڏسجي، ڇو جو آنهن ۾ به قدرت جي ڪرشمي بازيءَ جو ڪونه ڪو جزو سمايل آهي. پر اصل انساني راز ته محمد عربي صلعم جي عظمت اڳيان عاجزي ۽ هيٺائيءَ سان لکين ڪروڙين دفعا سجدن ڪرڻ ۾ آهي — تون انهيءَ عظمت جي هڪ نشاني آهين. جيتوڻيڪ اُن جو مڪمل احساس توکي نه هجي، پر توکي باطل دٻائي نه سگهندو.......

—— محمد امين کوسو

(٢)

عزيز آباد، انڙ واهه، ضلعو جيڪب آباد، (بنان تاريخ)

بخدمت قبلا سيد جي. ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم ورحمة الله وبرڪاته!

هونئن ته تنهنجي ياد رهندي آهي، پر اڄڪاهه دل ڏاڍا

ڏٺي ٿي، ته آڏري ڪري به تو وٽ پهچي وڃان. خيال ڪيم ته توکي تار ڪري، تنهنجي طبيعت جو احوال معلوم ڪريان. تو هن وقت ڏاڍين پاڻ سان منهنجي نيازمنديءَ جي گهراڻن جو احساس به نه ڪيو. آهي پاڻ کي چورائيندو ته محبت پرست آهين، پر محبت وارن سان تنهنجو پلئه پورو نه اٽڪيو آهي.

شنيده ڪي بود مانند ديده

رکو منهنجا طواف پنهنجي جاه جا ياد رکي سگهين، ته معلوم ڪري وچين ته الفت ۾ نيازمندين جا ڪيڏا نه طوفان مان کي تو وٽ کهلي ابتدا هئا. الهه بخش ته هو بــ منهنجو هڪ محبوب قسم جو يار، پر تو سان ۾ شيخ صاحب ســان جهڪي لاڳاپا مان پاڻ قائم ڪيا آهن، آن جو احساس توهان پنهي کي پوريءَ طرح نه آهي ....

شيخ صاحب ۾ جي- ايم- سيد پارن سان بلا جي محبت هوندي به سندن غلط سياسي قدمن جي اعلانيه مخالفت ڪئي اٿم. ....

.... شيخ صاحب غلطيون ته ضرور ڪيون آهن، پــر سياست ۾ آن جهڙن سون سالن ۾ ارشيا ته ڇا، دنيا ۾ اهڙي پادي جو آدمي ته ڪو مان کي ڏيکاري! پيو جي- ايم- سيد ـــ ذالي وڏي شان سياسي باطل پرستين ۾ لرزو پيدا ٿي وڃي تو

حيدرآباد کان مس جناح سکر وئي ته شيخ صاحب جي خدمت ۾ پرڳوڻي صاحب جي موٽر ٿي مان به ويس. هزارين احمق آدمي اچي ڪٺا ٿيا هئا .... هن هل هنگامي ۾ دل تي ياد ٿي تنهنجي هئي. چنانچ جهڪو سامهون واقفڪار آيو، آن سان تو بابت پڇي ڳالهايم. شمس الدين شاه وڪيل مليو، هو ته مس جناح جون تعريفون ڪرڻ جي ڪم ۾ مستغرق هو، مان تـو بابت افسانو شروع ڪيو. ڪڇا مس جناح ڪڇا جي، ايم، سيدا .... تو پاري کي نظربندين ۾ ڏسڻ جو ڏک ۾ انسوس جهڪو مان کي ٿئي ٿو، آن جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

احساس ته ڪر.................... تو پنهنجي مقابلي لاءِ ”لنڊن ۾ ماڪوڙا“ پاڻ کي بچائي ڇڏيا! ماڪوڙن ۾ لنڊن کان پاڻ کي پتائي، ڪانؤن جي ۾ ڪهڙي سياست آهي؟ دنيا جي تاريخ اهڙن دورن سان ڀريل آهي. جاتي اعليٰ اولي العزم آدمين پنهنجي تا اهل حڪمرانن کان سختيون سٺيون، زهر جا پيالا پيتا، ڦاسيءَ ۽ سوريءَ تي چڙهيا، قيد ۽ بند جون مصيبتون سٺيون، آني اهڙا به آن کان وڌيڪ سيانا هئا، جن هڪ گوشائتي هند ۾ ويهي ڪري، قومن کي بچائڻ جو ڪم ڪيو. حق لاءِ مرڻ شهادت آهي، ته جيئڻ به جهاد آهي. تنهنجو پابندين ۾ نه هجڻ ئي سنڌ جي وڏي ۾ وڏي خدمت آهي. پيا جيلن ۾ وڃي، اهو ڪجهه نه ڪري سگهندا، جيڪو تون سنڌ جي هڪ ڪنڊ کان ٻيءَ ڪنڊ تائين وڃي، ڪري سگهندو آهين. تو کي جيلن ۾ پوڻ جو ڏک ڏسيو جنهن، تنهن غلط نسخو ڏسيوا.............. .... منهنجا خط توڏي صرف هڪ موضوع تي آهن. اهو آهي تنهنجي ئي شخصيت ۽ تنهنجا ئي ڪارناما! ”من بتو، تو، به عمر و زيد!“ تون پاشاني، بادشاهه خان، پڙهندو رهه، سان جي - ايم - سيد چوندو رهان—— آهي ته ظلم ۽ ويل مان محمد امين کوسي مسڪين سان!

چڱو خدا حافظ - من کا ڳالهه مڃي وڃهين!
دعا طالب، محمد امين کوسو.

(٣)

جيڪب آباد، لوڪلبورڊ آفيس. ١٦-٧-١٩٦٥ع
قبلا شاهه صاحب جي - ايم شاهه صاحب!

يادم نمي ڪني وز يــادم نمي روي،
عمرت دراز باد فراموش ڪـــار مـــن!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مهدي شاهه صاحب جي ديرينه حڪمنامي جي پيرويءَ
۾ اڄ هت لوڪلبوڊ آفيس ۾ سندس روبرو حاضريءَ ۾ ويٺو
آهيان. سندس، آجيان طور ڏنل "سيون اپ" هضم ڪرڻ ڪان
اڳ، توهان جو نالو مبارڪ زبان تي آيو، ۽ هاڻي وري هيءَ
عريضو سندس ئي ميز تي، سندس ئي سامهون، سندس ڏنل پني
تي لکي رهيو آهيان.

بابا، سهڻ سونهارا! جهان الله جو هوندي تہ تمام وسيع
آهي، ۾ انسانن جي باري ۾ قدرت تمام نورن کي ئي نوازيندي
آهي، تہ آهي بقاي دوام حاصل ڪن. ساريءَ انساني تاريخ ۾
جهڪي برگزيده آدمي، هر دور ۾، هر شعبه حيات ۾ ٿي گذريا
آهن، انهن مان تون بہ هڪ آهين.

الله جو اهو بہ مان مسڪين تي احسان آهي، جو توسان
بہ نيازمندي اهڙي اٿم، جو آن ۾ پيو ڪوبہ شريڪ ڪونہ آهي.
تون ۽ شيخ صاحب، في زمانہ، سنڌ آهيو. تنهي سان نيازمندي
لاشريڪ غوري اٿم.

سنڌ وارن ۾ نہ شعور آهي، نہ عقل آهي، نہ فهم؛ ورنہ
سڀ ڪجهہ آسانيءَ سان سنڌ جي برتريءَ بابت، رڳو ٻن آدمين
جي نالن جي تڪرار سان حاصل ڪري سگهندا. اهي بہ نالا
آهن: شيخ صاحب ۽ تون.

اڄا تائين توتي بندشون ڇو آهن؟
طبع جو ڪهڙو حال آهي؟ هر وقت، تنهنجي حضور
۾ اچڻ لاءِ تيار بون آهن. الله جلد ديدار نصيب ڪري. دعائون
ڪندو ڪر، بندي کي هر وقت، هردم ياد آهيو!
لکندو ڪر، تو وارا خط، رڳو خط تہ ڪونہ هوندا آهن.

— محمد امين کوسو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٤)

عزيز آباد، انڙ واهه، ضلع جيڪب آباد، ١١-١٠-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي. ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم ورحمت الله وبرڪاته،

.... ڪالهوڪي خط ۾ ڪنهن هنڌ تي هڪ فقرو آيو ته جيڪو تو جي. ايم. شاهه مان وير رکندو، تباهه ٿي ويندو.

سنڌ جي ڪرنهم واٺين جي تباهيءَ جو سبب، هڪ منهنجي سائين مٺي محبوب سان دشمني، ٻيو توسان عداوت! توسان تنهنجي رائن ۾ اختلاف ڪن ها، پر توسان وير؟— توسان سخت ترين لفظن ۾ اختلاف به مان ٿي ڪيو، پر جڏهن الهه بخش کان اها غلطي ڪرائي ويئي ته توکي قيد ڪن، ته شينهن جيان مٿس حملي آور ٿيس. مان چيو ته ”توکي ٻه رستا ٻڌايان ٿو: هڪ ته جي ايم کي هڪدم آزاد ڪر، يا مان کي سائس گڏ هڪ ئي هنڌ قيد ڪر، ٻيون رستو مان وٽ ڪونه آهي!.... مان حاجي صاحب مرحوم [يعني حاجي محمد عمر، الهه بخش جي والد] جو غلام ته ڪونه آهيان، جو تنهنجي گهر جا طواف ڪندو رهندو آهيان، ۽ جي. ايم. شاهه کي بہ قيد توکان ٿيندو ڏسان؟“ ....

تو چيو، ”هندو سنڌ مان نڪري ويندا.“ مان ٿي آئي فرمايو ته ”بيشڪ ائين ئي ٿي ويو!“ سنڌ اسيمبليءَ جو هال اڄ تي گواهيون ڏيندو. منهنجو نام سڪي ويو هو، ته شاهه ڪري ڇا ٿو؟ هت تي هڪ اهڙي تاريخ ڏاهي ٿو، جنهن ۾ اسان سنڌين کي ٻيا قبضي هيٺ قيد ڪري رکندا! مان مسڪين توسان ڪهڙا نه جتن ڪيا؟ مطلب هو ته ”بابا سيد سونهارا! هت ڪان هيٺ لهه. اها تحريڪ ته ڪانه تو هلائين، پر رکيو ڏاهين تو آها سياست، جنهن ۾ سڀ کان اول تون پاڻ خود ڏکيو ٿيندين!“

هڪ ڏينهن، گوپال سپاهيملاڻي، پنهنجو ڀاڻيو وارو وڪيل دوست، تون وٽ وٺي آيو هئس. عبدالقادر هاري (ڪامريڊ) ساڻ هو. الله جنت نصيب ڪريس، منهنجو حقيقي يار هو — .... آن وقت تو وٽ هڪ ڪتاب (Pakistan, A Nation) زير مطالع هو، تو دروازو بند ڪري، جوش ۾ اچي، مان کي قائل ڪرڻ واري تقرير ڪئي. مان عرض ڪيو ته: برابر "پاڪستان اي نيشن" (پاڪستان هڪ قوم) ته ٿي، پر توکي سڀ کان اول، اهي نيشن وارا جبل ۾ هٿندا. منهنجو چوڻ سچ، مان مسڪين تي ظلم نه ڪر! منهنجي عرض تي نرم ته ٿي وئين، پر هٿ تان لٿين ڪونه. وري ٻيو دفعو، حاجي مولابخش جي اليڪشن وقت، هڪ پولنگ اسٽيشن تي گڏجاڻي ٿي. مان اهو ساڳيو سنڌ جو محافظ هئس. افسوس، خود تنهنجي تحريرن ۾ منهنجو هيڏو سارو توسان ٿي جهاد ظاهر نه ٿي سگهيو. جاڻي جي. ايترو سڀ جو ذڪر آهي، آئي مان به حاضر آهيان.

من نيز حاضر مي شوم تصوير جانان در بغل،

سنڌ جي مقدس سرزمين جو نقشو دل ۽ زبان تي، برملا مان ٿي مقابلن ۾ هئس. سنڌ اسيمبلي هال هجي، توڙي جامع مسجد جي مينارن ۽ لعل قلعي جي ڪنگرن سان، الهه بخش جي آواز ذريعي ڊڪرائينڊڙ اعلان حق هجي: هئس ته مان آهو ساڳيو مسڪين، هنن خطن جو لکندڙ— جيڪو توکي منت زاري ڪرڻ ۾ مشغول هو. آن وقت تون اليڪشن جي شغل کي وساري، مان سان ڳالهائڻ ۾ مشغول ٿي وئين. پسار ڪندي، ٻه ادائي ڪلاڪ توسان گفتگو رهي. هت به نه مڙئين. ڇا ڪجي ها؟— انهيءَ اليڪشن جي سلسلي ۾ توڏي خط لکيم، جو ڳاڙهيءَ مس سان نشان ڪري، تو ليگ جي دفتر ۾ موڪليو هو. مسٽر جناح منهنجي اڳ اطلاع ڏيڻ کان سواءِ، مان کي ليگ جو جوائنٽ سيڪريٽري مقرر ڪيو هو. مسٽر جناح سان سنڌس

اڏوري پروگرام کان سواءِ ذاتي طرح ورهين کان منهنجا خوشگوار تعلقات هئا. اهو تعلق عليگڙهه جي تعليم جي زماني کان شروع ٿيو هو، جڏهن مان، پيربخش ۽ مرحوم نسيم تلوي، وٽس بلوچستان جي نمائندگي ڪرڻ واسطي ١٩٣٣ع يا ١٩٣٤ع ۾ ويا هئا سون، يا شايد آن کان به اڳ - ....

مان چاڙي ورتو هو ته توهڪ کي مان سڌو دڳ وٺايو، ته ملڪ جي قسمت تي آن جو اهڙو خوشگوار اثر وجهڻ ۾ ڪامياب ٿي وينديس، جو تاريخ آن کي هميشه ياد رکندي. هن دور جي خصوصيت ٿي اها آهي، جيڪا هنن خطن ۾ بيان ٿيندي رهي ٿي. منهنجي مٺي محبوب سائين ۽ حضرت مولانا سنڌيءَ جو دور، سياست ۾ فخر سنڌ و هند شيخ صاحب ۽ تنهنجو دور! سياست ۾ توهان جي غلطين جو برملا مخالف ۽ توهان کان وسائل جي خيال کان هر طرح ڏاڍو پٺي رهيو آهيان. اڄ به آهيان، جي رکو تون ٿي ڪرم جي نگاهه ڪرين. خود توهان جي محبت تي قبضوئي منهنجو پٺي رهيو آهي. اهڙي مخالفت ته ڏيکار! مان تي ڪاوڙ تو ڪئي، جو مون تنهنجي غلط روش ۽ مسٽر جناح جي غلط سياست تي ڪوڙي ۽ سخت نڪته چيني ڪئي هئي. مان ته ڪونه ڪاوڙيس. مان رکو آئينده اچڻ وارن هولناڪ نتائج کان توکي آگاهه ڪري، آن روش جي مخالفت پٺي ڪئي، جيڪا روش اهڙا خطرناڪ نتيجا پيدا ڪرڻ واري هئي. هندستان ۽ پاڪستان جي هالوکي تاريخ انهن پيشينگوين جي صداقت تي گواهه آهي. هت به مان نقال ڪونه هئس. خود مولانا ابوالڪلام آزاد تـه تنهنجي ۽ شيخ صاحب جي دام ۾ اچي ويو، ۽ الهه بخش جو مخالف هو. مان بسر خود الهه بخش کي پڌائڻ ۽ صلاح ڪرڻ کان سواءِ دهليءَ وڃي پهتس. پٽيل رحمت الله عليه سان پولاپائيءَ جي روبرو، ٢ بجي رات جو ملي ڪري، پٺي ڏينهن صبح جو پنگين جي ڪالونيءَ برلا جي موٽر ۾ سائس گڏ وڃي، مهاتما گانڌيءَ جي حضور ۾ حاضري ڏنيم.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مولانا مرحوم، تون، شيخ صاحب، تنهي کي انهيءَ گفتگوءَ جي ذريعي، سنڌ اندر وقتي شڪست ڏنيو. ٻئي ڏينهن منجهند جو مسٽر آصف علي مرحوم جي فون رابل هوٽل، دهليءَ، ۾ ملي ته شام جي چاهه اچي حضرت مولانا سان گڏ سنڌس چاهه ۾ پيان. آهه، اها چاهه! بهشت برين جي شراباً طهورا سان مقابلو ڪندڙ!! ڇا چوان؟ — مولانا کي جنهن همت ۽ طاقت سان، مهاتما گانڌيءَ وٽ شڪست ڏنيو، آن جو بار بار ذڪر پنهنجي ئي سحرآميز شراب آميز گفتگوءَ ۾ ڪيائون. الهه بخش تي خوب حملا ڪيائون، ۽ کيس نهچلداس جو پوئلڳ قرار ڏنائون. پر مان تي ڪهڙو اثر پوڻو هو؟ مان جڏهن پنهنجي شهيد يار جي تعريف شروع ڪئي، ته مولانا جي دل به لرزش ۾ اچي ويئي. زبان ڪٿي آها نه هئي، پر دل ته الهه بخش جي محبت سان لبريز هئي-

بات جو دل سي نڪلتي هي اثر رکتي هي-

مولانا آزاد چوڻ لڳو: "هان ميري ڀائي! آپ ڪهلئي تو وه عقل ڪل هي." ٻڌين تـو شاهه صاحب!. يعني، منهنجو ته الهه بخش سان عشق آهي. سو معشوق عقل ڪل نه ٿيندو ته ٻيو ڇا ٿيندو؟ چاهه ٺاهي پيارينڌڙ ساقي به مولانا آزاد هو. چاهه جو ساقي اهڙو پنهنجي ئي عشق ۽ محبت جي چاڪ دامانين سبب حاصل ڪرڻ منهنجوئي ڪم آهي.

ڪاٿي ڪاٿي توسان عملي دنيا جي هنگامي خيزين ۾ مقابلي آرائيون انهن فيصليڪن سالن ۾ نه ڪيم؟ هڪ طرف مقابلو، ٻئي طرف منهنجو عاجز هٿ تنهنجي دامن ۾ هو. ياد ته ڪرا تنهنجي ئي سرگذشت حيات جو اهم ترين واقعو اهو آهي!! ذاتي دامن تون به ڇڏائڻ واسطي آماده نه هئين. ڪڏهن ڪڏهن استهزا تون به فرمائيندو هئين. پر محبت ۽ عشق جي ميدان ۾ ٺوڪ، ڪل، مسخري ۽ مصيبتون سهڻ ته اولين شرط آهي. مان سنڌ جي حفاظت ۾ مشغول ۽ تون پنهنجي الغرضيائين جي خمار ۾ هئين.

جڏهن عيدگاهہ ميدان تي تو ليگ جو جاسو ڪرايو هو،
تنهنجي سيني تي ليگ جو بيج هو. مان سنڌ زميندار هوٽل
جي بالاخاني ڪان اهو بيج تنهنجي سيني تي ڏٺو. تون سرڪس
۾ شادان ۽ فرحان رستي تي گذري رهيو هئين، تہ خود منهنجي
دل تي داغ اچي ويو. چاتم "اهو بيج، سنڌ جي غلاميءَ جو
آهي"— ۽ دل چيو تہ بالاخاني ڪان ٽپو ڏيئي تنهنجي موڙر تي
پهچان، ۽ اهو بيج ڦاڙي پرزا پرزا ڪريان. اهڙين حالتن ۾ بہ
توسان وير تہ ڪونہ هيم، پر تنهنجي روش تي سخت ڪاوڙ
ايندي هيم، تہ اهڙو غلط ڪم ڪري چو ٿو؟ مسٽر جناح جو
عملي حصو، ڪو ايڏو اهم هوئي ڪونہ، سو هن تي ڪاوڙ
ايندي هيم تہ پون سين ڪري.

هنن خطن جو موضوع پڙهندين، تہ ساڳي بنهادي ڳالھ،
نظر ايندي، تہ اهم تہ تون پاڻ آهين. پون جي اهميت اضافي
آهي. تون قدرت جي ڪارخاني جي هٿن مان اهم ٿهي، عظمتون
حاصل ڪري، هن معموره ۾ آيل آهين. تنهنجي عظمت جو
سبب ٿي تون خود پاڻ آهين، نہ ڪ تنهنجا ڪي ڪم!
جي. ايم. سيد وري نہ اچڻو آهي. صدين تائين، وري نہ اچڻا
آهن هي خط! الفاظ ۽ جملا ڪچا هجن تہ هجن، مضمون تہ
هنن جو توحيد، خدا پرستي ۽ خدا نمائيءَ جو آهي.

عجمي خم هے تو ڪيا، مئي تہ حجازي هے ميري،
نغمہ هندي هے تو ڪيا، لئے تو حجازي هے ميري.

(Of this World) مقام جي. ايم سيد جو هتان جو ....

منهنجا مخدوم، هجي! تہ قلم تي بندشون روا ڪان!

— محمد امين کوسو.

[نوٽ: مرحوم محمد امين، جنهن بيج کي ١٩٣٨ع ۾
غلاميءَ جو بيج پئي سمجھيو، ۽ هندس دل ان کي پرزا پرزا
ڪرڻ پئي چاهيو، سو اسان پاڻ، تجربي بعد، ١٩٤٥ع ۾ لاهي،
لتن هيٺان لتاڙي ڇڏيو. ليڪن انهيءَ آزار مان جان اجا سوڌو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آزاد نہ ڪري سگھيا آهيون. خدا شل اهو ڏينھن بہ آڻي، جو سنڌ مسلم ليگ جي آنڌل نظريي مان آزاد ٿي، سڪ جو ساهہ پٽي، ۽ مرحوم جو روح خوش ٿئي!(جي.ايم.سيد)]

(۵)

عزيزآباد، الڙ واهہ، ضلع جيڪب آباد، ١٨-١٠-١٩٦٥ع

ڪرمفرماي بندہ جناب جي. ايم. شاهہ صاحب!

السلام عليڪم ورحمت الله و برڪاتہ.

هت رات، اسان جو هڪ عزيز حاجي محمد مسعودخان ڪوسو جيڪب آباد کان آيو. آن پڏايو تہ توهان جو عطا ڪيل ڪتاب، ان ۾ توهان جو رقعو ڪيس بندي کي پهچائڻ لاءِ مليو. وڌيڪ چيائين تہ جون مهيني جو لکيل خط هو. مان ڪيس چيو تہ شايد مهدي شاهہ صاحب جي معرفت اهو ڪتاب ۽ اهو رقعو موڪليو هوندائين. بندو آن وچ ۾ جيڪب آباد . ويو ٿي هڪونہ آهي، تنهنڪري خط نہ مليو. هن وڌيڪ ٻڌايو تہ مهدي شاهہ جو بہ تبادلو ٿي ويو آهي.

تنهنجي نالي اچڻ سان سڄي ساري هالوڪي تاريخ ذهن جي سامهون اچي بيٺي. تاريخ جا ظاهري صفحا آن کي نہ بہ عيان ڪن، پر تو جهڙي ڪري رکيو سو موجود آهي. مان هاڻي هن وقت بہ توکي بي دست و پا نٿو چاهان. ڪٿي بيماريون بدن تي هونديون، پر تون پنهنجي روحاني توانائيءَ سبب هن وقت بہ فيصلي ڪن ارادن جو مالڪ ۽ ڏاڍي آهين.

افسوس، مان شيخ صاحب ۽ توکان ظاهر پري آهيان، جيتوڻيڪ دلي لاڳاپا توهان پنهنجي سان ويجها ٿي آهن. مان رکو توهان کي سنڌين سڏي نموني هلڻ تي آمادہ ڪري وڌان، تہ دنيا جي هر ظاهري چيز بمع حڪومت نرم تي سگھندي آهي. ايڏي ساري محبت جي باوجود، مان توهان پنهنجي جي هوندي بظاهر ڪو وڏو ڪم نموني طور بہ نہ ڪري سگھيو آهيان.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان جھڙي هاڻوڪي سنڌ انساني عظمتن سان ڀريل آهي. شايد ڏي تاريخ جي ڪنهن به دور ۾، سنڌ ۾ ان قسم جي انسانن جو مجموعو گڏ ٿيو هجي. خود جناح به سنڌي آهي، ۽ سنڌ ۾ ئي سندس هڏا پناهه ورتيون پيا آهن. گو سندس روح ڪوڪلي جو ڪوڪلو رهڻ ڏنو. مان ڪيس مسلمان بڻايان ها ته ٻڃي وڃي ها، پر همت به منهنجو قصور ٿيو.

توسان ملڻ لاءِ ڪڏهن جو تيار آهيان، پر شايد تنهنجي ڇڪَ ايتري ڪانه آهي! طبيعت جو حال ڇا آهي؟ يوناني معالج ڪندا ڪريو.

—محمد امين ڪوسو.

(٦)

عزيزآباد، انڙ واهه، ضلع جيڪب آباد، ٢٣ - ١٠ - ١٩٦٥ع

ڪرمفرماي بنده حضرت جي. ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم:

"رهاڻ" توهان جو سيد ميران محمد شاهه صاحب جي خطوط جو شايع ڪيل ڪتاب رات ٿي هت ڪوٽ اچي مليو. ايترو سارو وقت جيڪب آباد ۾ هو. اڳئين خط ۾ ان جو احوال عرض ڪيو هوم. ڪتاب بابت ڪنهن وقت لکندس.

توکي هن ڳهڙيءَ تائين آن عمق ۽ ڳهرائيءَ جو شايد ڏي احساس هجي، جو منهنجي نيازمنديءَ ۽ محبت جو تو سان آهي. هيءَ ڪا هتان جي، هن ڳهڙيءَ جي، نيازمندي ڪانه آهي. تون سيد، مان سادات جوابداري ۽ آزاسي غلام! سياست ۾ اختلافن هوندي، سان توکي سيد ڏسي ڪري ڇانڊو رهيو آهيان. هڪ آقا ۽ مخدوم، ٻيو خادم، ته وچ ۾ ٿيون اچي ڪيئن سگهندو آهي..........

توکي موجوده حالتن ۾ به احساس ڏياري، اهو ڪجهه ڪرائي سگهجي ٿو، جيڪو ترڀارو آدمي هر ملڪ ۾ هر قوم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ حياتيءَ جي آخرين گهڙين تائين ڪري سگهندو آهي.....
.... مان ڪان توڻ ورتو آهين ڪونه. توهان منهنجي آشنائين ۽ نيازمنديءَ جي ڪيفيت ڏي عجيب آهي! هڪڙين ڪو ڪکڻ، ڏينڊڻ- ڏوڻ، ڪڙو مڪوڙو، ڪوجو- چاچي، ته وسري به سگهين! تون ۽ شيخ صاحب ڏي به آهيو، جيڪي مان کي بلڪل ويجها آهيو. جن تي مان جادو ۽ سحر نه ڪيو. منهنجي يارانين ۽ دوستين جو عڪس ڏي آهي، جو بلوچستاني پهاڙيون "نعره مستانه" سان اٿي، ميدان عمل ۾ آيون، ۽ بلوچ قوم جي ريگستاني علائقن ۾ حيات ۽ زندگيءَ جا اهي نمونا پيش ڪيا، جن جو بيان شايد تاريخ جي صفحن ۾ ڪڏهن به نه اچي. گوڪ اُن جو استعمال غلط بلڪل غلط طرح ڪيل آهي. منهم هستم رستم پهلوان. اهي منهنجون ادني تصنيفون آهن. توکي ۽ شيخ صاحب کي "راه راست" تي موڙي بيهارڻ سان سياسي طور اسلام زنده ٿي بيهندو.

ڪجا مسٽر پاشاني، ڪجا حيات انسانيءَ جا گهرا پيچ در پيچ مسئلا! چوڻ ۾ اچي ٿو ته هڪ خانقاهي قسم جو آدمي آهي. ان لحاظ کان ڪٿي ايتريءَ نفرت جو مستحق نه هجي، پر مان کي سندس ڦالو سياست ۾ ايترو غلط لڳندو آهي، جيترو مسٽر کوجي (جناح) جو! ....

مان کي نقالي، تقليد ۽ ٻين جي ڪيل لکڻ کان بيحد نفرت آهي. توهان کي ٻين سان "اُٺ - قطار" ۾ ڏي ٻڌڻ ۾ عار ۽ عيب نظر ڪونه ايندو آهي. ڪڏهن پاشاني، ڪڏهن عبدالغفار خان ته ڪڏهن مسٽر کوجو! مان گانڌي ڏوهون به پاتيون، گانڌيءَ وارو به ٿيس، ته ڪميونسٽ به ٿيس پر ڄڀين نياز رکو پنهنجي پير جي چوکٽ تي رکي سگهيس. ڪميونزم ۾ به منهنجون ايجادون پنهنجون ئي آهن.

ذهن صحيح معامله فهميءَ کان خالي، دل ڪنهن درد کان واندي، ته آدمي کوجو بڻندو يا پاشاني! سٽر هزار ڪڏهن

ڳڌ ڪرائي، اُنهن جي هينئن ڪي ”جمهوريت“ جو آواز ڪرڻ، انساني ذوق سليم لاءِ ڪيڏو نه بار آهي! انسان، انسان آهي، ڳڌھ، ڳڌھ آهي! هر ماڻهو، ماڻهو ڪيئن ٿيو؟ خدا پنج انگشت يڪسان نہ ڪرد. باقي انسانيت ۾ ڪئي انسانذات جو خادم ٿجي ۽ پاڻ کي هيچ ڄاڻجي. اهي بہ ماڻهن جا درجا آهن. ڪهڙو، جي پاڻ کي هيچ ڄاڻي، تہ آهي بہ هيچ، پوءِ اُن ۾ خصوصيت ڪهڙي؟

هاڻي شاهہ لطيف جي نالي سان جو ڪُتا، ٻلا، ڳڌڙ، ڪوڏڙا سڀ پانتِ پانتِ جون ٻوليون ٻوليندا رهن ٿا، تہ اهو بہ شاهہ صاحب جي روحانيت لاءِ تسڪين جو سبب آهي يا شاهہ سان سنڌ جي لاڳاپي جو ثبوت آهي؟ شاهہ جي ڪلام جي معنيٰ ۽ تفسير، سنڌ ۾ اڄ ٻہ آهن: هڪ تون، هڪ شيخ صاحب! اين چہ بوالعجبي، جو ڳڌھ هينئون ڪن ۽ ڪُتا ڀونڪن! اهو ٿيو شاهہ جي ڪلام جو داد! توهان ٻنهي کي ڪيئي ڇڏجي، تہ سنڌ سياسي طرح هڪ ويرانو آهي، جاتي جتي شاهہ صاحب پارو شاعر پيدائي ڪونہ ٿيو هو! بد اخلاقي ۽ بدتهذيبيءَ جو ثبوت اِن کان وڌيڪ ٻيو ڪهڙو ٿيندو، جو سنڌ جي غلاميءَ جي زنجيرن جي وَڪڙن کي وڌيڪ ڪرڻ لاءِ شاهہ صاحب جو ڪلام، خود شاهہ جي مقبري تي پڙهيو وڃي .... ان کان لک ڪروڙ دفعا وڌيڪ رُوح افزا ڳالهہ هئي تہ شاهہ صاحب جي مقبري تي اهي غريب، مسڪين سادا سنڌي بظاهر اٽيڙهيل پر اندر ۾ عشق جي جوت رکندڙ، اچن ها، نہ ڪي ”مرڪز“ هجن ها، نہ تماشا هجن ها. سنڌ جي سياسي عصمتدري ڪئي وڃي شاهہ جي نالي سان؟! ماڻهن جا انبوهہ تہ هت بہ تہ هاڻي ڪٺا ٿين ٿا. سو انبوهن ۽ مجموعن تي ”انسانيت“ جو دارومدار نہ آهي.

پيا تہ محض بيڪار آهن، سو اُنهن سان دماغ سوزي ڪجي ڇو؟ تون فعال قسم جو آدمي آهين. خود اهي بندشون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇوڪي تو ٻاڻ ۾ تي ٻاڻ قائم ڪيون، رُوحاني لَذتون وٺندو رهين ٿو، ڪيتريقدر جائز آهن؟ اُن جي جواب ۾ ڪو شاهه صاحب جو بيت لکي موڪليندين، جنهن جي معنيٰ سمجهڻ لاءِ مان ڪي ڪلاڪن جا ڪلاڪ لڳي ويندا. مان ٻاڻ پنهنجي دل، جگر ۽ بدن جي رت سان هڪ شعر، هڪ ڪافي، هڪ افسانو لکندو رهيو آهيان .... تون "اصليت" وارو آدمي آهين، تون تصنع ۽ بناوت جو محتاج نه ڪونه آهين. روئي زيبا لاءِ خال ۽ خط ضروري نه آهن. توکي آها راهه اختيار ڪرڻ کپندي آهي، جيڪا توکي سُونهين. باقي محض هنگامه آرائيون ۽ چندبوخانا بڻائڻ ٻين جو ڪم آهي..
.... سنڌ زنده آهي ڇاڪاڻ جو تون ۽ شيخ صاحب ٻئي اُن ۾ آهيو. باقي سنڌ ۾ ٻيو رهيل ڇا آهي، جنهن کي قوم جي آئينده سياسي زندگيءَ جو بنياد قرار ڏيئي سگهجي؟
....

ملاقات لاءِ تيارين ۾ آهيان. الله اهو ڏينهن نصيب ڪري، جو اچي نياز حاصل ڪريان.

— محمد امين کوسو.

(٧)

٢٥-١٠-١٩٦٥ع

حضرت جي.ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم: جيئن توهان جو اُن وقت لهگ ۾ وڃڻ بندي جي مرضيءَ خلاف، صحيح نه هو، تيئن هاڻي هن وقت به سياست ۾ توهان جو پاشاني ۽ خان عبدالغفارخان سان ڳانڍاپو غلط آهي. تنهنجو قدر خود تو وٽ نه آهي، ته پيا به توکي تنهنجي ظاهري افعالن کي ڏسي، محض هڪ رسمي سياستدان ڄاڻن، ته اُنهن جو ڪهڙو قصور آهي .... — .... سياست معنيٰ رڳو سطحي ۽ وقتي ڳالهيون نه آهن، جيئن عام طرح سمجهيو

وهندو آهي. سيدنا امام حسين عالي مقام به سياست جي بازي کئي. يزيد جو مطيع ٿي رهڻ کان شهادت کي ترجيح ڏيڻ واري سياست ڪري ڏيکاريائين. مقصد حيات جاتي فوت ٿيندو هجي، اتي سياست نه ڪبي، ته ٻيو ڇا ڪبو؟ هڪ سياست آهي سيد علي محمد شاهه راشديءَ جي، محض عقل فروشي ۽ شطرنج بازي! اها ته ظاهر معيوب آهي. پيٽ ته ڪتو به پاليندو آهي. شايد ڪتي جو پيٽ پالڻ به موجوده وقت ۾ ليکي ٿيڻ کان وڌيڪ پاڪ آهي. سياست سياست ۾ فرق آهي. تو به سياستون ڪيون آهن، انهن ۾ ٻهراڙ جيڏيون غلطيون نه ڪرين ها، ته اڄ شايد سنڌ حقيقي معنيٰ ۾ آزاد هجي ها! پر توکي غلطين کان روڪڻ ٻيو معاملو آهي، خود سياست مان توکي بيدخل ڪجي، ته پوءِ اٿين ٿي ٿيندو، جيئن هاڻي ٿي رهيو آهي! اها سياست جائز يا ناجائز؟ حق ۽ باطل دنيا ۾ رهيا آهن حق ۽ باطل ۾ ٽڪر کان ڪوبه بچي نه سگهندو. فقط طريقي ڪار ۾ فرق اچي پوندو آهي. هڪڙا حق جي حمايت خاموش ٿي به ڪندا رهندا آهن، هڪڙا مجبور ٿي ميدان ڪارزار ۾ ايندا آهن.
منهنجو روءِ سخن توڏانهن آهي. تون پاڻ کي پاڻ مجبور بڻائي ويهندو آهين، ورنه ٻيا ڪمر ٿيندا آهن، جي تو پاري شير کي مجبور ڪن؟ لومڙ ۽ گدڙ ڪيترا به گڏ ٿين، ڪهڙا به آواز ڪن ۽ ڪهڙا به جتن ڪن، پر شيرن کي ڇا ڪري سگهندا؟ بشرطيڪ شير پنهنجو پاڻ ڪنهن غلط قدم ڪري قاسي نه پوي! .... سنڌ سياست جي لحاظ کان آهي ٿي جي. ايم. سيد ۽ شيخ عبدالمجيد جو نالو!........
سنڌ ٿي احياي اسلام جو مرڪز آهي. سنڌ ٿي دنيا ۾ امن ۽ عافيت جي پيغامبر ٿيندي، سنڌ ٿي پاڪستان ۽ هندستان مان اختلافات کي صحيح معنيٰ ۾ ختم ڪرائڻ جو سبب بڻجندي. اها سنڌ، جي. ايم. سيد ۽ شيخ عبدالمجيد جي سنڌ آهي، نه ڪه راشدي بهادر جي سنڌ! راشديءَ جي قابليت ۽ صلاحيت ڪهڙي

ڪم جي، جو آن مان سنڌ جو وجود خطري ۾ اچي وڃي. ”ٻن اهو سوڻ جو ڪن چئي“- آن کي ٻه ذهني آپريشن جي ضرورت آهي.

تنهنجو ڪنڌائتو ٿيڻ هڪ وڏو حادثو آهي. ٻر اهڙن حادثن سان ئي حيات انسانيت کي زيب ۽ زينت ميسر ٿيندي آهي. تون هر رنگ ۾ سهڻو نظر ايندو آهين.

- محمد امين کوسو.

(٨)

عزيزآباد، اٿڙ واه، ضلع جيڪب آباد- ٢٧-١٠-١٩٦٥ع،

حضرت جي.ايم. شاه صاحب!

السلام عليڪم- توکي لکيو اٿم ته تنهنجي ياد آئيهن مان هڪ آهي، جيڪا منهنجي وجود جو حصو بڻجي وئي آهي. مان ڪون وسرڻ جو آهيان ڪونه. اڄ صبح جو سوير اٿيس. نماز صبح کان اڳ چاه پيئڻ جي تيارين ۾ هئس، ته تنهنجو خيال آيو. اهو مڪالمو دل تي تري آيو، جيڪو الهه بخش شهيد سان تنهنجي گرفتاريءَ جي خبر پوڻ کان پٺي ڏينهن ساڻس ڪراچيءَ ۾ ٿيو. حاتم علوي، آن وقت موجود هو. تو وٽ اها خبر جلدي جيل ۾ پهچي ويئي هئي. توکي سڀ کان اول پاهريون خط ٻه منهنجو مليو هو. اهي خبرون تو جيل کان پاهر نڪرڻ وقت مان سان پاڻ ڪيون. ٻر الهه بخش مرحوم کي مان جنهن نموني سان چيو، آن جو اثر ايتري وقت کان پوءِ خود توتي اهو هو، جو مان کي پاڪر پاڻي آڪير سان ملڻ کان پوءِ تنهنجي ئي اکين مان ڳوڙها وهي نڪتا. مان ڪيترن خطن ۾ ٻه توڏي هن واقعي طرف اشارو ڪيو. مان الهه بخش کي جيڪي چيو هو، آن مان هي ته ٻه هو ته ”جي.ايم سيد جيل ۾ تون وڃهين ۽ مان ٻاهر هجان؛ اهو سودو بيغيرتيءَ جهڙو آهي. مان بيغيرت ڪونه آهيان، جو توکي امدادون ڪريان ان واسطي،

جو تون ٽڪي جي هندن کي خوش ڪرڻ لاءِ جي-ايم سيد
جيل ۾ هيون. جي-ايم جي جاءِ تي مان کي جيل ۾ وجهڻ
خود تو ۽ مون لاءِ عزت ۽ شان پيدو آهي. مان کي ڪابه
تڪليف ڏيندين، ته اُن جو ڏک ٿيڻو ڪونه آهي. هاڻي تو نه
فقط جي.ايم سيد کي تڪليف ڏيئي پاڻ لاءِ مسلمانن جي هڪ
وڏي طبقي ۾ نفرت پيدا ڪئي آهي، پر خود مون لاءِ ناقابل
برداشت اذيت جو موقعو آندو آهي. جي.ايم سيد کي هڪدم
ٻاهر ڪڍ، نه ته اِتي جو اِتي بلوچڪي نموني جو وير وٺي
وجهندس."— "حاضر— حاضر!"، الهه بخش هڪ دردآميز مشڪ
سان چيو. ڪيس، تو کي جيل ۾ موڪلڻ ڪري، بيحد ڏک ٿيو.
وري تو کي ياد آهي، شڪارپور ۾ هڪ ٻهراڙيءَ جي
پولنگ اسٽيشن تي مان حاجي مولابخش لاءِ آيس، ۽ تون سندس
مقابلي لاءِ اڳ ۾ ئي رونق افروز هئين. مان کي ڏسندي، تو ورانڊي
کان ٻاهر نڪري، مان سان محبت آميز نموني سان معذرت ڪئي.
مان تو کي چيو ته مان الهه بخش جي اليڪشن ۾ آيو آهيان.
شايد مان تو کي اُن وقت هڪ سخت خط لکيو هو مسٽر جناح
جي باري ۾. تو کي هن اليڪشن کان سختيءَ سان روڪيو هوم.
شايد ٿورو وقت اڳ مسٽر جناح مان کي منهنجي پيءُ کان سواءِ
محض ذاتي ملاقات جي بنا تي (جيڪا هن جي ۽ منهنجي
درميان سر عبدالله هارون جي جاءِ ۾ ٿي هئي) ليگ جو سنڌ
۾ جوائنٽ سيڪريٽري به بڻائي رکيو. تو انهيءَ خط جي سٽن
کي ڪاڙهيون لڳون ڏيئي، مان کي ليگ مان نيڪالي ڏني.
شايد ليگ جي ساري زندگيءَ ۾، نيڪ ڪم رکيو تو اهو ئي
ڪيو، جو تو ٺهڙيءَ ڪن، گند ۽ عفونت پيدائي مجموعي جي
عهديدار هجڻ کان مان کي زوريءَ پناهه ڏني. خدا جي قدرت!
مان کي اُن لفظ "ليگ" سان قدرتي بغض آهي. تون پاڻ ڪيڏو
نه مان کي پيارو آهين، پر ليگ سان تنهنجي اڳيونءَ وابستگي
جو خيال ايندو آهي، ته دل کي هڪ ڪاري ضرب لڳي ويندي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي، گويا مسلمانن جا گهڻو ڪري سڀ چوٽيءَ جا سياسي ليڊر ليگ ۾ هئا. سواءِ اسان جي ديوبندي حريت پسندن جي هڪ خاص مجموعي جي.

منهنجا عزيز شاهه صاحب! تو پيارا قومن ۽ ملڪن ۾، صدين ۾ ڪي ورلي ليندا ۽ پيدا ٿيندا آهن. تون ليکين جو محتاج ڪونه آهين، تون خود پاڻ پنهنجي وجود ۾ هڪ جماعت، هڪ محاذ، هڪ قوم آهين. توکي شخص واحد چوڻ به غلط آهي. تون بندش هيٺ آهين، ته ساري سنڌ بندش هيٺ آهي. شيخ صاحب تي مقدمو هو ته ساريءَ سنڌ تي مقدمو هو......

الله توکي خوش رکي!

تنهنجي خيالات جي وقتي ڌارن جي مان ڪي ڪتابچا ڪڍڻي ڪانه آهي. مان وٽ تون سيد سونهاري ذات آهين. پاهرين رنگ تنهنجي اندر ۽ اصليت کي ڪونه بگاڙيندا.

— محمدامين کوسو

(٩)

جيڪب آباد، ٢٧-١٠-١٩٦٥ع

حضرت جي.ايم شاهه صاحب!

توکي لکيو اٿم ته تنهنجي ياد جيئن هروقت آهي ٿي آهي، نه زبان تي به هميشه واقفڪارن وٽ تنهنجو نالو هوندو آهي. ... جعفرخان سان هت مليس، ته تنهنجو ذڪر آيو. هن چيو ته شاهه بخاري، مير غوث علي شاهه توڏي موڪلي ڏنو اٿس، وغيره. وري شاهه بخاري صاحب هت مان وٽ منهنجي قيام واري هنڌ، ميونسپل ريسٽ هائوس ۾ آيو. شام جي چانهه به پيتائين ۽ چيائين ته جي.ايم. شاهه صاحب خدا جو منڪر ٿي ويو آهي. ته کي ڪجهه ڪرڻو آهي ته آل رسول جي مدد ڪرڻ. مان جواب ڏنو ته هتان ٿي سنڌ نقلي ۽ سطحي دهريت جا ٿاٺ ڦاڙي ورزا پ زا ڪري ٿو رکان ...... تون کهڙين تاريڪ غفلتن

۾ وچي پاڻ اڙائڻ جي ڪوشش ڪرڻ ٿو؟ نه ڪاڻ ده رپت جا جنجال ڪاٿون پڇندا؟ اهي اسان آهيون، جو،

برڪف جام شريعت، برڪف سندان عشق،
هر هوسناڪي نداند، جـام و سندان بـاختن!

— محمد امين کوسو.

(١٠)

ميونسپل ريسٽ هائوس، جيڪب آباد، ١-١١ ١٩٦٥ع

حضرت جي.ايم. شاهه صاحب!

بارها توڏي لکجي ويو آهي. انهن لکيل خطن مان ڪي تو وٽ پهچي به ويا آهن، ته تنهنجي ياد به منهنجي وجود جو حصو بڻجي وئي آهي. مان وٽ ظاهري حڪومت جي ڪمرڪار ۾ به، هن وقت جڏهن تون نظربند آهين، ته به تون ئي اهميت رکين ٿو.......... خود گانڌيءَ ۽ نهروءَ کان بين الاقوامي سياسي نقطي نگاه کان گهٽوئي بلند آهي نئي جو مومن ديوان زادو، فقيرمنش ۽ شهنشاهه دل رکندڙ شيخ صاحب! ايشيا ڇا، دنيا جي هاڻوڪيءَ سياسي تاريخ ۾، گذريل اڍائي ڏن سؤ سالن ۾، محض سياسي خيال کان، هن جي پايي جو آدمي نظر ڪونه ٿو اچي. بلڪل منفرد. سياسي مؤحد آهي، مشرڪ نه آهي. ۽ پنهنجي ضد ۽ ڪاوڙ سبب، غلطي ڪرڻ تي بيهجي ويندو آهي. مثلاً: الهه بخش تي ڪاوڙيو ته هن کي تڏ ڪري ڏيکارڻ جهڙي خس وخاشاڪ سوز تقرير ڪيائين. پر سندس اِن ڪاوڙ جي ڏيال ماڻ موجوده هئس. الهه بخش، شهيد اعظم ٿـي، دنيا مان ويو. سنڌ جي آئينده قسمت ڏهٽي ٿي شڪارپور جي ”پنجن پيرن جي قبرستان“ ۾ پوريل الهه بخش جي قبر تي ظاهر ۽ برملا سجدن ڪرڻ سان آهي.........

سياست ٻيڪاريءَ جو مشغلو ڪونه آهي. سياست ٿي

(١٠٦)

شهادت ڪربلا جو سبب هئي........... پاڪستاني بهادر، سنڌ لاءِ استعمال ٿئي ته خوب! باقي اسان جي امداد ڪري سگهندو، اهو هڪ پرارٿو خيال نه آهي، ته پوءِ ڇا آهي؟ اهڙا خواب مسٽر چيانگ ڪائي شيڪ، ڏسي، چين جي هيڏي ساري حڪومت ختم ڪري ڇڏي، جي ”آمريڪي ماڻي باب اچي امداد ڪندو. نهرو اچي امداد ڪندو.“

اٺين ڪکوٽي ته نشا ٿيوئي، پر ”اها اپني کهوٽي“، جنهن مان نشو ٿئي، سو سڀ ڪنهن جو ڪم نه آهي. آهي اسان آهيون، جو سر زمين سنڌ تي فرشتن جي سجود تي به زياده متعجب نه آهيون. سر زمين سنڌ - الله اڪبر! الله جون هن تي رحمتون قيامت تائين وسنديون آهن، ظاهر ۽ برملا!.........پنهنجين مان پاڻ کي ڪيترا چند وڏا انسان ڪجهه، نه ٿيو آهي. حيات انساني جا مسائل، پنهنجين سان حل نه ڪري سگهيا آهن.

— محمد امين کوسو.

(١١)

٢- ١١- ١٩٦٥ع

قبلا جي.ايم.شاهه صاحب!

۽ مان نقال، مقلد ڪونه آهيان. ها - الله واري جي خاڪپاءِ کي ڪعبو بڻائي، طواف ڪندڙ ضرور آهيان. جڏهن جڏهن ڪو ماڻهو سياست ۾ ڪنهن جو نالو وٺي، اهميت اُن کي ڏيندو آهي، ته توهان ياد به ايندو آهي ۽ توتي ڪاوڙ به ايندي آهي.

مير جعفرخان به پراڻو سياسي مشت ٻـاز آهي. مان کي فرمائڻ لڳو ته شوڪت حيات خان، زيڊ.ايڇ. لاري، ڏوڙ ڇانئي، پڙواپيٺو سڀ فلاڻي فلاڻي جا تاريخ ايندا. مان کي يڪدم توهان ياد آئين. مان هن مشت بازيءَ جي جواب ۾ چوڻ لڳس ته اچا تائين جي.ايم.سيد جي بندش لٿي چونه؟ هت اچي ها ته زيارتون ڪريون ها ۽ ڪيس زيارتون ڪرايون ها.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪلهه جڏهن ڪب آباد اسٽيشن تي اخبار خريد ڪرڻ ويس، ته طبع بيحد مايوس ٿي وئي، رڳو انگريزي جو ته تي بندش آهي. معلوم آهي ته سنڌ ۾ حيا، شرم، تنگ انهن وٽ آهي ئي ڪونه، سواءِ ڪن جزوي آدمين جي .... جڏهن جڏهن توسان هوندا هئا، انهن ميٺي ڪي، ويندي ٺهراءُ اٿئي تائين، مان چوندو هئس ته توڪي ليگ ۽ جناح کان باز رکن. پر هندو ڪانگريسين جو سنڌ ۾ تو دانگوڙو ڪري ڇڏيو هو. حضرت مولانا آزاد، تنهنجي ۽ شيخ صاحب جي دام ۾ اچي، مرحوم شهيد حق الهه بخش جي حڪومت جو مخالف ٿيو. جي مان پٽيل رحمة الله عليه کي وچي روبرو دهليءَ ۾ نه ڏاهيان ها ۽ سندس ذريعي برلا سان ڪڏجي، گانڌي مهراج کي پنهنجي ڪالونيءَ ۾ قائل نه ڪريان ها، ته حضرت مولانا ته اسان جو ڏينهنڪو ڏيري ڪرڻ تي مصر هو.........

—— محمد امين کوسو

(١٢)

٣-١١-١٩٦٥ع

حضرت جي-ايم-شاهه صاحب!

السلام عليڪم: رات هت سڪندرخان کوسي، ڊپٽي ڪمشنر صاحب سجاد حيدر کي مانيءَ جي دعوت ڪئي. بندو به سڪندرخان جي نوازيءَ سبب اتي موجود هو. بعد از طعام، ڳالهين ۾ هڪ بزرگ بندي کان پڇا شروع ڪئي- تنهنجو جي.ايم.سيد ۽ شيخ صاحب سان ڪهڙو تعلق آهي؟ گويا منهنجي موجودگي هر جاءِ تي، ساريءَ فضا ۾ جي.ايم.سيد ۽ شيخ صاحب جي موجودگي پيدا ڪري ڏئي ٿي .... تون رڳو يادگيريءَ تي زور ڏي. رات ۽ ڏينهن جي هر گهڙيءَ، سرديءَ ۽ گرميءَ، بهار ۽ خزان جي هر موسم ۾ ڪراچيءَ جي قيام دوران تو وٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اچڻ قريب قريب هر روز فريضي مثل هوندو هو. هاڻي به منهنجي دل ۾ توهان جو خيال آهي، ته پوءِ پين، جو منهنجي دلي ريڊيو جو آواز جهٽيو ته اها ڪا تعجب انگيز ڳالهه ڪانه آهي.

مير جعفرخان صاحب ڪراچيءَ کان موڪليو آهي. پنهنجي پاشاني وغيره جي ذڪرن سان پريل آهي. اهو ناڻوئي مان لاءِ چڙ جو باعث آهي. N.A.P الائي ڪهڙي بلا آهي؟ بدبختن شيخ صاحب کي ڪهڙو پيچ ڏيڻ شروع ڪيو آهي! مومن مسلمان کن ٻنڌن ۾ قيد ڪرڻ جو هوندو آهي! فقط جهانبازيون آ– هن جي ميدان عمل و فڪر جو مرڪز نه آهن. هو، دنيا ۾ رهي ڪري، دنيا جي نيرنگين جو قيدي نه هوندو آهي. اڳين نه هجي ها، ته پوءِ ماڻهو ڪٿي، ڪڙم قبيلي جي محبت جي لذت ۽ عيش و عافيت کي ترڪ ڪري، تن تنها اسلام ۾ هي اهڙو لڳلارام اهڙو مقام غيرفاني ڪيئن پيدا ڪري ها؟ سراپا عقل و تدبر آهي، پر ضد اچا به جوان اٿس. انساني سياسي عظمت جو اهو معراج آهي. افسوس، سنڌ جي بيخبر، بيقدر ماحول ۾ پيدا ٿيو، جنهن سيد غلام رسول شاهه جيلاني به هجي ته ليگ به هجي! توبهه! ڪيڏو نه سياسي طرح اهو بدبودار لفظ آهي ”ليگ“! ان ۾ ايڏيون ته عفونتون پريل آهن، جو محض اُن جي نالي پڌڻ، وڻڻ ۽ لکڻ سان فضا مڪدر ٿي وڃي ٿي. مسٽر جناح پاڻ به ته ليگ ڪونه هو، مرندو مري ويو ير پاڻ کي سيني کان ڌار ۽ سيني کان مٿي ئي سمجهندو رهيو. تڏهن ته اختلافن هوندي، مان سان ذاتي لاڳاپن ڪري، پڇاڙيءَ ۾ مان کي ليگ بڻائڻ گهرياڻين. مان ”ليگ“ ٿيڻو ئي ڪونه هئس. ان نالي جي گندگيءَ کان تو آزاد ڪيو. ”قادياني“ ۽ ”ليگ“ پهنجي مان وٽ قريب قريب هڪئي معنيٰ رکندا آهن. ٻيون لفظ انهن سان ڳنڍيل ”سي.آءِ.ڊي“ ۽ ٻوڙون لفظ هم معنيٰ ”پنجابي“ آهي. هڪڙا پنجابي به پنجابي نه هوندا آهن. هڪڙا سنڌي به پنجابي هوندا آهن يا اُنهن جهان هوندا آهن.

اچو ڪو مقالو هت بند ٿيو. ــــ محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١٢)

ميونسپل ريسٽ هائوس، جيڪب آباد، ٦-١١-١٩٦٥ع
حضرت جي.ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم: توهان جي ديدار لاءِ دل بيتاب ڪري اها تسلي ڏيئي روڪيندو آهيان، ته حالات وقتي ڪان فرصتون ملنديون ته حضرت شاهه جون وڃي زيارتون ڪبيون. پر خيال هردم ۽ هرگهڙيءَ توهان ڏي آهي ئي آهي.

هيءُ هند ته جيڪب آباد شهر جي اوپر ڏکڻ ڪنڌ تي، شڪارپور روڊ تي تمام ڪنڊائتو آهي. ويجهي ۾ ويجهي جاهه مهر حاجب جعفر خان جماليءَ جي آهي. مون صاحب سان شب روز گفتگو ٿيندي رهندي آهي. مان جهڙن ته رسمي ڳالهين جو قائل نه هوندو آهيان، منهنجو سارو ڌيان توڏي ئي ڇڪجي ويندو آهي ته جي.ايم. شاهه پنهنجي شعلي مزاجيءَ ڪي اعتدال ۾ وجهي ها ته موجوده دور جا گهڻائي دنيوي مسئلا طي ڪرائي سگهجن ها. فقط هن شخص جي عدم موجودگيءَ اسان جي ملڪي حالات ۾ اهو خلا پيدا ڪيو آهي، جو وقتي طرح پرجي نٿو سگهي. قدرت هر ڪم لاءِ ڪي نه ڪي آدمي منتخب ڪندي رهندي آهي. انتخاب رد ڪرڻ جو ٻئي ڪنهن کي به حق نٿو پهچي. جيئن اهو خلا قدرت جي هڪ فعل ۾ دست اندازيءَ مثل آهي، ته ظاهري زماني جي ڪارخاني ۾ ابتريءَ جو پيدا ٿيڻ يقيني امر آهي. .... سنڌ جي اعتدالي نشو و نما لاءِ توهان جي رهنمائي ۽ رهبري بلڪل ضروري آهي، پر جي توهان جي غلط اندازن يا ٻين جي دست اندازين ڪري، آن رهبريءَ کان سنڌ کي محروم ڪبو ته پوءِ نتيجا نيڪ مرتب ڪونه ٿيندا.

توهان کي خود سنڌ جي حالات جو اندازو ڪرڻ کپندو هو. اهو ڪرڻ ئي نه کپندو هو، جنهن مان ڪنهن رڪاوٽ جو انديشو نڪي ها. اها ٻئي جي اڳيان شڪست ۽ هار ڪانه هئي،

پر پنهنجي ٿي مقصد عظيم جي تڪميل لاءِ صحيح حڪمت عملي هئي. ضبط ۽ صبر کان ڪم وٺڻ به ڪڏهن ڪڏهن تمام ضروري هوندو آهي. مان بعد از واقعي يا بعد از وقت سوالپ نٿو ڪالهايان، بلڪ قبل از وقت عرض ڪندڙ آهيان ....
حقيقتاً انساني تاريخ جا ابواب مرتب ڪندڙ چند يا ڪي افراد ٿي هوندا آهن، آهي پوءِ ڪٿي وڏن مجموعن کي عمل پيرا ڪن. ”عوام“ جا ڏاهيندڙ به اهي ٿي فرد هوندا آهن. آهي فرد بجاءِ خود تحريڪون ٿي آهن. توهان خود هڪ تحريڪ آهيو. توهان خود هڪ ملڪ، هڪ قوم آهيو. توهانجي رکڻ سان قوم رکجي ٿي، توهانجي هلڻ سان قوم هلي ٿي..........اچ به هن ملڪ جي تاريخ گويا بيٺي سنورڻ کان رڪيل آهي..........
توهان شخص واحد ٿي فيصليڪن قومي طاقت جو مالڪ آهيو ۽ توڪي ا حرڪت ۾ آڻڻ سان قوم جي بهترين صلاحيتن کي آياري سگهجي ٿو..........سند ۾ تو پارو ۽ شيخ صاحب پارو آهي ته الله جون نعمتون آهن. الله جي نعمتن جو قدر ڪرڻ فرض آهي. آهي قومون ۽ ملڪ، ڪڏهن به نه سنوريا، جن شيخ صاحب ۽ تو پارن جو صحيح ۽ بروقت قدر نه ڪيو.

— محمدامين کوسو

(١٤)

ربل ڪاڏي، بيل پٽ، بلوچستان بطرف جيڪب آباد.

٧-١١-١٩٦٥ع

حضرت جيءَ امير شاهه صاحب!

هڪ عزيز ترين عملدار دوست کي داڍر آماڻڻ لاءِ هيتري تائين سندس جيپ ۾ پهتو آهيان، ۽ هاڻي جيڪب آباد طرف ربل ڪاڏيءَ ۾ سفر ڪري رهيو آهيان. منهنجي دل ۽ قلم تو سان گفتگوءَ ۾ شامل ٿي ويا آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هيءَ علائقو خان احمديار خان، بادشاهه قلات جو علائقو آهي. نيرنگيءَ قدرت جو عجيب تماشو آهي، جو هائي جڏهن ٻاڻي وغيره زياده اچي رهيو آهي، نه بظاهر وقتي طرح خانصاحب انتظام ملڪيءَ کان ذرا پري آهي. خانصاحب سان به دلي ناتا رکندو آهيان، پر ملندو گهٽ آهيان.

۱۹۲۵ع کان بلوچستان ۾ ڪوئيٽا طرف اچڻ جو سلسلو شروع ڪيم. اڳتي هلي، منهنجي نواب سيف علي خان ۽ خان عبدالصمد خان جي باهمي برادرانه ياري ۽ سياسي دوستيءَ جو مرڪز بلوچستان بڻيو. مان ٻنهي جو مشترڪه دوست آهيان. يوسف سان منهنجي ياراڻي اِن حد تائين هئي، جو سندس شهادت، جا ڪوئيٽا جي ۱۹۳۵ع واري قيامت خيز زلزلي ۾ ٿي، ان بعد سندس والده مرحومه مان کي سڏيندي ٿي يوسف هئي. ڪوئيٽا ۾ ايندي هئي، منهنجي خبر پوندي هئس ته هڪدم مان کي گهرائي وٺندي هئي.

يوسف جي محبت منهنجي وجود جو هڪ حصو آهي، جيئن شهيد الهه بخش جي محبت! منهنجون ياراڻيون هوا سان اڏامندڙ ڪکن پنن جيان نه نه آهن. يار ته هميشه جو يار- ٽرڊ ڪلاس ماڻهن سان ياراڻي ڳنڍڻ منهنجي حصي ۽ قسمت ۾ نه آئي. منهنجا يار ۽ منهنجي پسند به عجيب آهي. منهنجي يارن ۾ عيب جهڙڪي به هجن، انهن ۾ ڪو نه ڪو انساني جواهر اهڙو هوندو جو غير رواجي هوندو.

پيرزادو عبدالستار ايڏا سارا سال وزير رهيو. منهنجي هن سان تمام گهاٽي ياراڻي رهي آهي. ليڪن ڪنهن به وقت هن تي آن جو اظهار نه ڪيم، نه سندس حڪومت جي وقت ۾ به، مان تي مقامي عملدارن طرفان ظلم ۽ زيادتيون ٿينديون رهيون آهن.

سياسي خيالن جي اختلاف منهنجي تو سان محبت ۽ نيازمنديءَ تي ڪر جيترو اثر نه وڌو........ تون سنڌ جو سيد زادو، تنهنجي ذاتي شرافت ۽ تاريخي عظمت، تو کي انهيءَ صوبي، انهيءَ ملڪ،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اُنهيءَ فضا ۾ اماهه-بڻائي-رکيو، جتي ٽڪي ٽي ٽي ضمير وڪامجي رهيا هئا.......... تون ڪهڙا ٻه جاما پاڻ کي پهرائين، ڪهڙن ٻه لفظن ۾ پنهنجي اصلي مدعا کي لڪائين، آهين اصل ۾ ته سيد سونهارو- سو تون پنهنجي اصليت خلاف ته جهاد نه ڪر. اهي رنگ و پوش، اهي جاما سڀ نقلي آهن. تون پاڻ پنهنجي اصلي جوت کي بي‌نقاب ڪر.........

نياز آگين، محمدامين کوسو.

(١٥)

١٤-١-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي-ايم- شاهه!

تو منهنجي سوانح عمريءَ جي پڇا ڪئي آهي. عشق ۽ محبت جي پروانن جي ڪهڙي سوانح عمري! سوز جاوداني ۽ شمع حسن تي نثار— اهوئي ته داستان هوندو آهي مان پارن جو!

الله توکي جزاي خير ڏئي، تو منهنجو ذڪر منهنجي آقا، مربي، سائين، محبوب، مرشد جي ذڪر ۾ ڪيو. تنهنجي قلم جي نوڪ تي هزار، لک، ڪروڙ سجدا!.............. توئي راز پورو چاتو، ۽ منهنجو گنهگار نالو هن جي مقدس خاڪپاءِ جي سجده ريزيءَ ۾ ڏيئي ڇڏيو. مان توسان پنهنجي دوستيءَ ۽ نيازمنديءَ کي اجهو هن طرح بيان ٿو ڪريان:

حاصل عمر نثار ياري ڪردم
شادم از زندگيءِ خويش ڪه ڪاري ڪردم

تنهنجي گهر جا طواف، هاڻي سياحت جا نه پر عشق حقيقيءَ جا روشن باب بڻجي ويا.......... عشق جون منزلون به عجيب آهن. اڄ هن وقت تائين اهو راز، راز ئي رهيو ته مان ڇو توسان وابسته رهيو آهيان!..........عشق جو راز تو آشڪارا ڪري ڇڏيو. هن جهان ۾ منهنجو ڪهڙو واسطو، جي دست قدرت مان کي سائينءَ مٺي محبوب سان غلاميءَ ۾ نه ڳنڍيو ها؟ عجيب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي- معاملو منهنجو ۽ منهنجي سائينءَ جو! پاڻ هڪ دفعي منهنجي نيازمنديءَ ۽ پنهنجي شفقت جي سلسلي ۾ فرمايائون ته

ميــان عــاشق و معشوق رمزيست
كراماً كاتبين را هم خبر نيست!

......كتاب ڪڏهن شايع ٿيندو؟ ڇپجي ته مون ڏي موڪلجو. تنهنجا خط هيرن، جواهرن ۽ موتين ۾ مڙهائي رکڻ جهڙا آهن، منهنجي ته دل جا هار بڻندا آهن. شايد ڪوبه خط ضايع نه ويو آهي، سڀ ڪٺي نه ڪٺي موجود آهن. تنهنجا خط وصول ٿيڻ کان پوءِ، زمين تي ڪهڙن منهنجو ٺي ڪم آهي-

باچنين زور جنون پاس گريبان داشتم
در جنون از خود نه رفتن كار هر ديوانه نيست

- محمدامين كوسو

(۱۶)

۱۴-۱۱-۱۹۶۵ع

حضرت جي- امير- شاهه صاحب!

......سياسي عقيدن بابت تون لکين ٿو— پاڻ خود هڪ مستقل عقيدو آهيون. پوءِ ڌارين، خارجي عقيدن جي توکي ڪهڙي حاجت؟

"بخال و خط چه حاجت روي زيبا را!

......تون رکو منهنجين اڳين ڳالهين کي ياد رکي سگهندين، ته توکي معلوم ٿيندو، ته سڀ ڪجهه، توسان زيربحث آئيندو هئس. خان قلات- بلوچ— بلوچستان-! اڄ زندگي ڏي آنهن خطن ۾ روان دوان آهي. اهو اثر ڪنهن جو؟———

اسان ٻنهي مان ۽ يوسف اعظم، ڪڏهن ته ڪوئيٽا جي دور دراز رستن تي سياسي گفتگو ڪرڻ لاءِ اڪيلا نڪري ويندا هئاسون. اڄ بهادر بلوچ، سهنو سپر ڪوون، ميدان ڪارزار کي

گرمايونَ بيٺا آهن. منهنجي نزديڪ اِهو هڪ غلط استعمال آهي
آن جذبهء آزادي ۽ حريت جو، جنهن جو ٻج اسان ڏهه سال
کن اڳ ڪيترين ئي مشڪلاتن کي منهن ڏيئي ڇٽيو هو.
بهرصورت پڻ اڳيان سجدا ڪرڻ کان منع جو ڪئي سن، اهو
سبق ڪنهن نه ڪنهن طرح ٻـاد رکيو ويو. سنڌ ۽ بلوچستان،
پنهي جي خاموش فضائن ۾، راتين جي تاريڪيءَ ۾، مان ورهين
جا ورهيه پنهنجي آهه سحرگاهي پڻ بلند ڪئي آهي..........
سنڌ ۾ تـون آڏو آئيـن. بلوچستان ۾ يوسف اعظم انهـن ئـي
جگرسوز نـالن کـي جهٽي ورتـو. آخر تون بـه تاب جهلي نـه
سگهئين، تون به منهنجي ئي نقش قدم تي هلئين ـ ڪاڏي ويٺي
ليگ ته ڪاڏي ايڪشن ڪاميٽيون! پر ڏک قدري پلپل آهين.
ايندين، ضرور ايندين انهيءَ شاهراه تي، جاتي منهنجي آهـ‍ـهاي
نيم‌شبيءَ جا نشان موجود آهن.

سنڌ، خطه سنڌ، ديني سياست جو بين‌الاقوامي مرڪز ٿيو
۽ انسانيت جي نجات جو پيغام هتان ئي چو طرف وڃڻو آهي.
اڳ يا پوءِ، پنجن پيرن جي قبرستان ۾ پوربل، شهيد الهه‌بخش
جي نالي سان اها سياست ٿهندي، جنهن جـو اندازو ڪرڻ به
مشڪل آهي. ـــ محمد امين کوسو.

(۱۷)

۱۶-۱۱-۱۹۶۵ع

قبلا حضرت جي.ايم.شاهه صاحب!

سڪر ڪنهن ڪم سان وڃـي رهيو آهيان .... رات
هتان جي نوجوان، ڪم آزمودگار اديبن ڪمشنر سان ملاقات
۾ چيو، ته ملڪ جي سياست ۾ حصو وٺندڙ به چوٽيءَ جا رهنما
سنڌي آهن: جي.ايم.سيد ۽ شيخ صاحب ـ چونڪه سنڌي آهن،
پنهنجي خوبيون رکن ٿا، تنهنڪري ڪيسن ۽ پابندين ۾ آهن.
.... منظر جذبات سان ڪم ٿيندا آهن. پـر جي جذبات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کي حقائق سان غير متعلق رکيو، ته بي اعتداليون سرزد ٿينديون.
هڪ پاسي ماڻهو جي.ايم.سيد ٿيندو ته ٻئي پاسي علي محمد شاهه راشدي! هي ڇ (جي.ايم) پاڪيزه ارادن جي بي ترتيبي، ۽ هو (راشدي) فاسد خيالات جي تنظيم و نمائش! ٻنهي ۾ اعتدال ڪونه! ٻنهي کي اصلاح جي ضرورت آهي .... دل تي چوي، ته چوان:

قرعه فال بنام من ديوانه زدند ....

--- محمد امين کوسو.

(۱۸)

۱۷-۱۱-۱۹۶۵ع

قبلا جي.ايم.شاهه صاحب!

جي.ايم.سيد ۽ شيخ صاحب. انهن ٻنهي کي ٻنهن جي اهميت جو احساس نه هجي، ته آن جي معنيٰ اها ڪانه آهي، ته هن دور ۾ پاڪستان ۽ هندستان اندر هنن جو ڪو درجو ئي نه مڃجي؟ اڄ ٻ، هن وقت ٻ، هڙئي مشڪل وقتن ۾، سنڌ الدر انهن ٻنهي جي نالي وٺڻ سان سنڌ جي مُردن هڏن ۾ زندگي پيدا ڪري سگهجي ٿي .... سنڌ ۾ انهن ٻنهي کان نظر هٽائي، ٻئي طرف ڏسڻ سياسي ڪفر آهي. --- .... ماڻهو ڪرڻ کپي آن حڪومت جي قسمت تي، جنهن وٽ شيخ صاحب ۽ تو ڀارا ٻه هجن، ۽ آهي انهن اکيان عاجزين ڪرڻ بجاءِ انهن تي سختيون ڪن. --- ......- اوهان ٻنهي جا نالا، قوم جي بيمارين لاءِ مفرح اعظم آهن. .... شيخ صاحب پارن تي ڪورٽن ۾ ڪيس ڪيا آهن! ڪورٽون جڄن سميت، هڙئي آدمين اکيان جهڪي سلام ڪرڻ لاءِ آهن! حيران ۽ پريشان ٿي ويندو آهيان، ته هن سنهڙي آدمي ۾، هندس انساني ڪمزورين جي باوجود، ڪيڏي نه سياسي عظمت سمايل آهي! آهه! بيقدرن جي ملڪ ۾ ڄائو.

--- محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١٩)

١٨-١١-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي-ايم-شاهه صاحب!

سوير صبح جي نماز پڙهي، چاهه پي، ظفرحسن ايبڪ جي سوانح عمريءَ تي نگاهه وجهي رهيو هوس، ته تنهنجو هي فقرو ياد آيو ته تنهنجي منهنجي سياڻپ مذهبي نه آهي-! جواب ڏهي آيو ته منهنجي تنهنجي سياڻپ بلڪل ۽ قطعي مذهبي آهي. تون مذهبي مهندار، ليڊر ۽ سردار آهين. تنهنجي سوڌپڻي ئي مان کي توسان وابسته رکيو. خود توڏي پنهنجي الهه بخش جي زماني جي گرفتاريءَ جي آزاديءَ جي پهرينءَ ملاقات ۾ فرمايو هو ته مان بلوچ هئس، سو توسان ڪيئن نه وفادار رهان ها! شاهه صاحب جو ڪو بهت به تون فرمائي وئين - اج ته هٿ اڳاڙهه، صاف صاف واضح ٿي پئي .... منهنجي بعض چاهه بنيادي سياسي فتوي جئي تصديق ٿي وئي ته سنڌ جو سياسي مرڪز تون ئي آهين. هن گهڙيءَ تائين اها دماغي يا مادي فتوي هئي، اج اها فتوي ڪنهن پئي مقام تان منظور ٿي آئي! .... تون نظربند آهين— ..... سنڌ اندر سواءِ تنهنجي عزيزن جي، مان جيتري ڳئتي پئي ڪنهن کي نه هوندي، جيڪا رکو تنهنجي نظربنديءَ جي لفظ ۾ پنهان آهي.

رشتا به ٻن قسمن جا آهن: رت ۽ خون جا، روح ۽ قلب جا. تنهنجي ظاهري تمائش چــا به هجي، روحي ۽ قلبي تعلق ته اسان سان اٿئي .... هاڻي هليو آهين ڪنج تنهائيءَ جا ذڪر ڪرڻ. تنهنجي ڪنج تنهائي به بيقاعدي، ته تنهنجي جلوت به بيقاعدي! مان سياسي طرح جوان ٿيو، ورنه تون ڪنج تنهائيءَ ۾ به زيب ۽ زينت، ته محفل ۾ به محفل جو سينگار. منهنجي مظلوم سنڌ مان کــي سڏ ڪري ٿي، مان جواب ۾ ”لبيڪ“ چئي، توڏي ئي نهاريان ٿو.

.... سنڌ، خوش نصيب سنڌ، بخت پري سنڌ، حرمين شريفين جي خاڪ مقدس سان لڳندڙ، قريبي تعلق رکندڙ سنڌس خاڪ! ان ۾ سياستدان ته ڏسو: شيخ عبدالمجيد ۽ تون! وزير اعظم ته ڏسو الهه بخش شهيد! ... اختلافن هوندي اختلاف ڪونه. الهه بخش جو سان سخت ۾ سخت طرفدار ـــ توهان بنهي شيخ صاحب ۽ جي.ايم.سيد جو حبدار! ....

ـــ محمد امين کوسو.

(٢٠)

١٩-١١-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي.ايم. شاهه صاحب!

رات جا تقريباً ڏهه وڄي وارا آهن. ڊپٽي ڪمشنر سجاد احمد صاحب سان ڳالهه ٻولهه لاءِ جنرل جان جوڪب جي ڪانٽس پوءِ ٺاهيل ريزيڊنسيءَ ۾، اچي ويٺو مس آهيان ته دل تو وٽ حاضر رهڻ جو حڪم ڏنو. اچي تنهنجي تنهائين جي ڪنڊ ۾ مخل ٿيو آهيان.

آهي به حقيقت ان پر. ته سنڌ جي ساريءَ فضا ۾ جي.ايم شاهه جو اسم گرامي موجود آهي. اهو نه نٿو سنڌي آهي، نه پرائو سنڌي آهي، جو هن ٿالي ۽ شيخ صاحب جي ڏالي جي عظمت ڪي سنڌ ۾ نٿو محسوس ڪري! سجاداحمد ڪي قدري سڪ ڏيڻ شروع ڪيو اٿم.

... . تو پارا آدمي جيلن ۽ پابندين واسطي ته ڪونه آهن. ملڪن ۽ قومن جي عزت ۽ توقير جا جوڪي به سبب بڻجن، تن تي اسان مقدما هلايون يا انهن تي پابنديون وجهون؟

اگر به مسلماني حڪومتن تو پارن سان پال پلايا آهن.... ....

هن وقت چوطرف چوڌار مايوسيءَ جا ڪارا ڪڪر ڇانيل آهن، ته به الله جي فضل سان روشني تو ۽ شيخ صاحب وڏان، سياسي صورت ۾ نظر اچي رهي آهي. تون ڪو ٻين جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پابندين ۽ محتاجين واسطي قدرت طرفان سنڌ کي عطا ڪيل تيل آهين! تنهنجي صلاحيتن ۽ عظمتن هوندي، سنڌ وارا پنهنجي ڪم ظرفي، ڪم فهمي ۽ ڪم عقلي ڪري خاڪ آلوده رهن، ته ان جو علاج سوچجي. فرويرو پون جي ڪاوڙ کي هاڻ تي عملي ڪرڻ جي دعوت به نه ڏجي، نه وري سيد علي محمد شاهه راشدي به تجي، جو آن ڪتابن جا پڙهڻ بعد به سنڌ فروشي ۽ سپ کان گوءِ کڻي وڃي. سنڌس زهرآلوده مضامين اچڪله جنگ اخبار ۾ ابتدا رهن ٿا. ڪهڙو نه خوفناڪ ۽ خطرناڪ مواد آهي، انهن ڪشمير مسلمانن جي حوالي ڪري ڏين وارن مضمونن ۾!

آميد ته خوش و خورم هوندا!

— محمدامين کوسو

(٣١)

جيڪب آباد، ٢٢-١١-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي.ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم:- منهنجي پيڙي محبوب، حضرت مولانا عبيدالله سنڌي رح کي هڪ بيوس، بي يار و مددگار سمجهي، شاهه امان الله، انگريزن کي خوش ڪرڻ لاءِ، سندس رهڻ جا ڪابل ۾ امڪان گهٽ ڪري ڇڏيا، ته هيءُ مرد مولا هندستان کي غلاميءَ کان آزاد ڪرائي، آتي اسلامي طاقت ۽ دين رسول جي تبليغ دنيا مثان حاوي ڪرڻ جي ارادن کي عملي جامو پهرائڻ واسطي، ماسڪو طرف روانو ٿي ويو. امان الله خان اهو نه چاتو ته هن جي برڪتن سبب کيس آزادي به ملي ته تخت به مليو. مولانا آتان روانا ٿيا تـه امان الله جون پاڙون پٽجي ويون. جنهن خاندان مولانا جي اکيان نيازمنديون ڪيون، اڄ آنهيءَ خاندان جو هڪ فرد افغانستان جو بادشاهه آهي...........

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

.... مولانا يڪ سر جنهن نموني جو اثر رسوخ روس جي بظاهر مذهب کان مخالف حڪومت جي ڪارپردازن جي حلقن ۾ پيدا ڪيو، اُن جو هزارون حصو به اڄ اسان وٽ ڏسڻ ۾ ڪونه ٿو اچي. روسي مردم شناس آهي، اجاين هل هنگامن جي هنن کي ڪهڙي پرواهه؟......... حضرت مولانا جي روحانيت آميز شخصيت جو هنن تي بيحد اثر پيو، جي وچ ۾ ڪي خسيس قسم جا ڪالا لوڪ دهريا نه هجن، ۽ اصلي روسي ڪميونسٽن جي مڪمل ڇاڻ ۾ معاملو ڏجي ها، ته هو حضرت مولانا جو اهو درجو ۽ مقام ساريءَ دنيا کي مڃائين ها، ۽ خود سنڌ ۾ رهندڙن کي به سندس عظمت جو احساس ٿئي ها.

حضرت مولانا محسن انسانيت آهن. اسلام جا مستند شارح ۽ ساري علم جي دنيا ۾ صحابہ رسول کان پوءِ سياسي لحاظ کان وڏي ۾ وڏا عالم دين آهن..........

.... اڇوڪي دور جا اسان جي ملڪ ۾، وڏي ۾ وڏا سياستدان، تون ۽ شيخ صاحب آهيو. توهان ٻيئي پنهنجي طبيعت جا محتاج آهيو. هن نازڪ ترين موقعي تي، ٻنهي جي اصلي خدمات کان سارو ملڪ هماليہ کان وٺي ڪيپ ڪامورين تائين محروم آهي. الله پيو پناهه ڏئي!

علي محمد راشدي صاحب جا زهرآلوده، قوم ڪش قلمي تير، ملڪ جي دل ۽ جگر تي پيوستہ حماي آور آهن. الائي ظالم ڇا ٿو ڪرڻ گهري؟ بي سبب ته قائم ڪندو ڪونه آهي، ڪا نه ڪا تباهيءَ ۽ بربادي‌ءَ جي ڳالهہ ڪٿي ميدان ۾ آيو آهي. هن دفعي هندستان پاڪستان ٻنهي کي شايد ختم ڪرڻ جو روح افزا خيال ڪئي، ميدان ۾ آيو آهي، سنڌ سان ته اڳ ۾ پال پلاپائين — اهڙن سنگدلن کي به تنهنجون امدادون ملنديون رهيون. تو ڇا نه ڪيو ۽ مان توکي ڇا نه چيو؟ وينديون هن گهڙيءَ تائين!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

.... سنڌ ھاڻوڪي گران خوابين مان ٻه جلد بيدار
ٿي سگھندي، آھي ڪو جو توکي رحم ڏياري سگھي؟
— محمدامين کوسو

(٢٢)

٢٢-١٢-١٩٦٥ع
جناب حضرت شاھه صاحب!
.... مير جعفرخان جمالي، جنھن اوستي محمد ۾، منھنجو مٿو ڦاڙايو ھو، سو منھنجي ڏسي خاندان جو حليف ۽ مددگار آھي. ھن وقت تائين ھو ليگ ٿي ٻڌيو بيٺو آھي. ڪٿي جي پچ ڪي ٻارھن مھينا نڙ ۾ وڏو ھٿائون، تڏھن به سڌو ڪونه ٿيو ھو. ميرصاحب ڪي ڪا غيرت ڪاله آھي— وڏيڪ ڇا چئون؟ — ھڪ نه ته ٻي ليگ— لعنت بر ھمه ليگ! سواءِ چگن ماڻھن جي، جيڪي اُن ۾ شامل آھن يا ھئا. ....
— محمد امين کوسو.

(٢٣)

٢٣-١١-١٩٦٥ع
قبلا حضرت جي.ايم. شاھه صاحب!
فخر سنڌ ۽ ھند، شيخ عبدالمجيد سنڌي ۽ حضرت جي.ايم شاھه جون سياسي عظمتون، خود ھنن جي پنھنجي احساس ۾ ٿي نه آھن. حضرت شيخ صاحب سياست ۾ موحد آھي. سيني شرڪن کان پاڪ آھي، ڪنھن جو پوئلڳ ڪونه آھي. ھر ضد ۽ ڪاوڙ سبب غلطيون ڪيون اٿس. ھندستان جي سياستدانن تي نگاھه ڪجي، ته سواءِ حضرت سيد ابوالحسن تاج محمد امروٽي ۽ حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي ڪوبه ان راھه ۾ ڪانگس اڳيرو ڪونه آھي. گانڌي- نھرو؟ آھا! ماڻھن کي فھم ڪونه

آهي. آهي حقيقتا اُنهيءَ جذبي کي فروغ ڏيندڙ آهن، جنهن
کي پيدا شيخ صاحب ڪيو! سيڪنهن طرح علحده آدمي آهي. سنڌ
اسيمبليءَ ۾، سندس ڪابہ تقرير اهڙي ڪانہ هوندي هئي، جنهن
۾ ٻين کان مختلف، پوشيده، ۽ علحده ڳالهہ نہ چوندو هو.
تو سان ســو ڀارانيون اٿس منهنجي پڇا نہ ڪر. توکان بہ وڏيڪ
ويجهو اٿم .... شيخ صاحب ۾ تو بابت لکجي تہ ڇا لکجي؟
سنڌ سياسي بنديخانو آهي، جي توهان بہ نہ هجو. ڪهڙ ڇٽي
سگهندو ۽ ڪيئن ثابت ڪري سگهيو، تہ واقعي شاهہ عبداللطيف
پارو درد ونڊيندڙ شاعر بہ سنڌ ۾ ڄاڻو ۽ نپنو هو، جيڪڏهن
هن وقت توهان ٻئي بہ سنڌ ۾ نہ هجوها!

نظر تہ ڪرا! چوطرف چوڌار ڪاري رات لڳي پئي آهي.
توڏي خط نہ لکجن، تہ پوساتجي مري وڃجي. شيخ صاحب ۽
تنهنجو نالو، سياسي برق ۽ بجليءَ جيان هن ڪارنهن، اونده،
۽ تاريڪيءَ کي ختم ڪري ڇڏي ٿو.

حيف آهي اُنهن کي، جيڪي پاڻ کي اديب، شاعر،
اخبار نويس چورائين ٿا، ۽ سندن مضمونن ۽ نظمن ۾ هي ٻہ
نالا نٿا اچن؟ بد باطن! آهو نغمو سنڌ جو يا سنڌي ٿيو ڪيئن،
جنهن جي لئہ ۾ شيخ صاحب ۽ جي.ايم توهان نہ آندوا! توهان
پاڻ کي صاحب قلم چئو ٿا؟ .... سنڌ جي عظمت ۽ خود
نالي جا دشمنو! توهان سنڌ جا اديب آهيو؟ اوهان جا قلب انڌا
آهن، دليون انڌيون آهن، اکيون انڌيون آهن!!

.... سنڌ، ساريءَ دنيا کان عظمت ۾ مٿي آهي.
حرم ڪعبو نہ آهي، پرم حرم ڪعبي کان پري ڪونہ آهي.
حضور پرنور صلعم جو عشق ۽ محبت، اڄوڪيءَ سنڌ جي رڳ
۽ ريشي مان عيان آهي.......

.... علم ۾ وري سيني عالمن کان علحده شان رکندڙ،
دنيا ۾ ڪابہ پنهنجي ذاتي ملڪيت سواءِ الله جي محبت جي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ رکندڙ، عبيدالله سنڌي جهڙو اچوڪيءَ سنڌ ۾ رونق افروز آهي....

- محمد امين کوسو.

(٢٤)

٢٤-١١-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي.ايم شاهه!

توهان ڪنج تنهائيءَ ۾ بادشاهي ڪندو رهو ۽ سنڌ سڄي بنديخانو بڻجي وڃي!

روح جاتي آزاد نه هجي، قالب جاتي پابند هجي، آتي رهائش لاءِ آدمي ائين ئي ڪي طريقا ڳولي ڪيندو آهي، جيئن مان ڪري رهيو آهيان؛ تنوڏي خطوط جو اڻ کٽ سلسلو شروع ڪري ڏنو اٿم.

مان وٽ ته، سنڌ ڪعبي سان ملائيندڙ ۽ دين رسول الله ۾ دجڻ جو سبب آهي؛ سنڌ نه هجي ها، ته مان مسلمان نه رهي سگهان ها. منهنجي مٺي محبوب سائينءَ جي پيدائش سنڌ ۽ سندس جسم اقدس سنڌ ۾ ئي موجود آهي ــــ! منهنجي سنڌ پرستيءَ سان ڪير مقابلو ڪري سگهندو؟ بين الاقوامي ديني سياست جو مرڪز واقعي ۽ حقيقتاً سنڌ ئي آهي. دين جو پهلو حضرت پير سائين ۽ حضرت مولانا پيڙو، سياست ۾ جي.ايم. شاهه ۽ فخر سنڌ و هند شيخ عبدالمجيد سنڌي .محض مردم ڪشي ته دين جي خدمت ڪانهه آهي........... هيءَ اونده، جنهن ۾ ڪجهه به ڏسڻ ۾ ڪونه ٿو اچي، سا ته ختم ٿئي. اها ڪاري رات ۽ اها اونده جي ۽ ادر چاڪ ڪندڙ طاقت، هن وقت صرف ”سن“ ۾ آهي.

ـــ محمد امين کوسو.

(۲۵)

۲۴-۱۱-۱۹۶۵ع

حضرت قبلا جي.ايم. شاهه صاحب، ڪنج تنهائيءَ جا بادشاهه سلامت!

هر قسم جي جائز واداري لاءِ اولين شرط آزادي آهي. پاڪستان جي سڀني علائقن ۾، هن وقت سنڌي آهي، جيڪا انهيءَ متاع گران بها کان محروم آهي. اُن جو ايڏو سبب ٻين جي لتاڙ نه آهي، جيترو ڪ خود هت قحط الرجالي آهي.

ڏهن کان چوڏهن ذاتين جو سنڌي، آغا غلام نبي خان پٺاڻ ٻڌجي ويندو. نه هن کي آزادي ۽ غلاميءَ جي مابين تميز رهندي ڪيئن؟ اهڙن ٻيٺسن (پاڏن) کي به تو وٽ پناهه هئي. اهڙا خوب پيٽ ڀري کائين، متن چڱا چڱا جهڳڙا مچن، سڀ سٺا واڙا انهن جي ڏيکڻ لاءِ مچن. پر قومن جي قسمت جي فيصلن وارن محفلن ۾ به اچي ويهن، ته قوم اها نهندي، جيڪا سنڌ هاڻي آهي!

الائي ڪٿان ڪٿان جا جانور، اسان جي پاڪ ۽ مقدس ارادن سان جوڙيل الهه بخش جي حڪومت کي ڊاهڻ واسطي تو گڏ ڪيا هئا. حالانڪ الهه بخش کي طاقت ۾ آڻڻ وارو به تون ئي هئين.

هاڻي وري ڪنج تنهائي! ڪنج تنهائي نه هر ڪنهن لاءِ جائز آهي، ۽ نه وري هر وقت جائز آهي. ماڻهو، جو غلام رسول شاهه جيلاني بنجي وڃي، ته به توکي رحم نه اچي. ظاهرا نه سوٽ به اٿن، نه نيڪٽاءِ به اٿن، پر سنڌن روح جو ايتريقدر مسخ ٿي ويندو آهي! پياري مٺي، سنڌ دنيا جي سڀني ملڪن، سواءِ حجاز مقدس جي، اوچي ۽ مٿاهين سنڌ، اڪوتر ۾ الائي ڪاٿن ڪهڙا حساب وٺندي؟

--- محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢٦)

٢٥-١١-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي،ادا، شاهه صاحب!

.... توهان هڪ رسمي گفتگوءَ ۾ فرمايو هو ته، حضرتؒ مولانا عبيدالله سنڌي، حضرت شاهه ولي الله کان سکيو آهي. حضرت شاهه جي اهميت کان ڪير انڪاري؟ پر حضرت شاهه صاحبؒ ڪنهن به هنڌ، ڪنهن به مقام تي، سياست متعلق آن جو هزارون حصو به نه چيو آهي يا ڪيو آهي، جو هن پيڙي محبوب ڪيو يا چيو آهي. .... ـــ .... اهو چوڻ ائين ٿيندو، جو ڪو ٿو لاهه چوي ته ٿون مسٽر جناح کان سکيو آهين. حالانڪ هن وقت بيروني دنيا ۾ ذالو ته مسٽر جناح جو مشهور آهي. .... پر پڌاهه ته ٿوکني مسٽر جناح جو شاگرد ۽ پوئلڳ چوڻ صحيح آهي؟ بعينه اها حالت ديني سياست ۾ منهنجي پيڙي محبوب مولانا سنڌي ۽ حضرت شاهه ولي الله صاحب جي آهي .... هاءِ ڙي ڪم نظري! .... رسمي روايتي ڳالهيون به ٺيڪ هونديون آهن، پر حقائق کي به ڏسجي.

مان جنهن ”سنائي سيد“ جي تعريف ۾ هيترو ڪجهه لکندو رهان ٿو، آن سان تعلق بذريعي سيد علي محمد شاهه راشديءَ پيدا ڪيو، ته هڪ ٻيو ۽ نازو موقعو علي محمد شاهه صاحب کي ملندو ته سنڌ کي مزيد تباهه ۽ برباد ڪري .... ٿو وارو مولانا عبيدالله سنڌي، شاهه ولي الله جو شاگرد نظر اچي ٿو، مان وارو پيڙو محبوب مولانا عبيد الله سنڌي، سنائي سيد سان مان کي ملائي، ساريءَ دنيا تي دين جي غلبي جو عملي پروگرام پڌائي ٿو.

ـــ محمد امين کوسو.

(٢٧)

ڊپٽي ڪمشنر آفيس، جيڪب آباد،
٢٥-١١-١٩٦٥ع
حضرت شاهه صاحب!

.... ڪهڙو نه اهم موضوع آهي مورخ لاءِ، هاڻوڪي ٻن ڏهاڪن سو سالن جي سياست ۽ ان ۾ سياستدانن جو درجو ۽ مقام ــــ! توهان تاريخ جو شاگرد نه رهيو آهيو، مان وٽ اهم اهي تاڻيون تاريخ ۽ سياست جو مضمون ٻه هئو، وري خود تاريخ ساز به ٿيوس. انگريزن کي هندستان مان ڪڍڻ جي آخرين باب ۾ منهنجو ڏي ته اهم ڪردار آهي. جو ڪنهن نه لکيو، خود تو به نه لکيو.

زميندار هوٽل کان حيدر منزل طرف... بي تحاشا شب و روز گهمرا، پنڌ ۽ طواف!!

الهه بخش جي طاقت جو اصلي سبب، مان ـ منهنجي اصلي طاقت جو سبب منهنجو مٺو محبوب سائين ۽ ٻي سموري سنڌ، يعني جي ايم سيد ۽ شيخ صاحب جي محبت!

سنڌ ۾ الهه بخش ته لکياڻون، پر الهه بخش ڪنهن جي نمائندگي ڪندو هو، اهو ڪنهن به ڪونه لکيو.

سنڌس قبر به مان لاءِ آن ساڳيءَ جيئري جاڳندي نماڻائيءَ، نهٺائيءَ ۽ محبت جو اظهار ڪندي آهي.

ـــ محمدامين کوسو

(٢٨)

٢٥-١١-١٩٦٥ع
حضرت قبلا شاهه صاحب!

سيد سڳورا! جيڪو مان لکان ٿو، چوان ٿو، اهو آهين ته برابر توهان، پر محمدابراهيم جويي جي وايا نه! ادب ۾ مان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏاند مٿهاڙو به ڪونه ڄاڻان، پر انسانيت سازيءَ کان واقف آهيان.

سنڌي ادبي بورڊ، الهه بخش ۽ منهنجي عشق جو قصو اڃا ڪونه لکيو. ته اهو سنڌي ادبي بورڊ ڪيئن ٿيو؟ ڇو جو الهه بخش منهنجي ئي ٻهاريل جاءِ تي سيني تي گوليون سٺيون، پر سنڌ جي آزاديءَ جون ڪنجيون غيرن جي حوالي نه ڪيائين. (اُن جو نالو لکڻ به سوريءَ جي سڏ مثل آهي)— الهه بخش جو نالو مان لاءِ وٺڻ اڄ به گردن زدني جرم آهي. تو به اهوئي قصور ڪيو، جو منهنجي ئي اشارن ۽ نقش پا تي بعد از وقت هلڻ لڳين.

منهنجا سائين ڏکيو مقام آهي اهو!

هاڻي مان ٿي توکي دوباره چوان ٿو، پر ڪنهن جيل ۾ وڃڻ، تڪليف سهڻ جي تلقين نٿو ڪريان. رڳو جي. ايم. شاهه ۽ شيخ عبدالمجيد جي نالن جي مسيحائيءَ کي استعمال ڪرڻ لاءِ چوان ٿو.

آهه! ڪيڏو نه جادو آهي، ڪهڙو نه سحر آهي، اِنهن ٻنهي نالن ۾! سرزمين سنڌ اُنهن ٻنهي نالن جي اچارڻ سان سرمست ٿي، اٿي هلڻ لاءِ بيتاب ٿيي ٿي وڃي!

— محمدامين کوسو

(٢٩)

حضرت قبلا جي. ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم و رحمته الله و برڪاته!

اڄ صبح صادق جي شروعات کان اڳ، اڪ ڪلي، نه اهو احساس آيو ته سنڌ نه بلڪ سڄي پاڪستان جي سياسي طاقت جو مرڪز جي. ايم. سيد آهي. پوءِ نماز پڙهيم، تلاوت ڪيم، ۽ هڪ پنهنجي مسافرشناسا بندي سان اچي چاءِ پيتي ۽ هڪ پوليس صوبيدار پاڻ کي ڪوٺڙيءَ جو وڏيل پڌايو. ڪيس ڇهم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ جي-ايم- سيد جي ضلعي جو آهين نه؟- سندس چهرو خوشيءَ سان ٻرجي ويو.

رات ۾ هتان جي نوجوان ڊپٽي ڪمشنر (جنهن جو تجربو گهٽ آهي) کي ٻڌائي رهيو هئس ته هندستان جي آزاديءَ جي تحريڪ جو داخلي اهم ترين حصو اهو آهي، جو جي. ايم. سيد سنڌ کي سياسي معنيٰ ۾ ٻڌائڻ لاءِ استعمال ڪري رهيو هو ۽ ٻيو الهه بخش جي ذريعي انگريزن کي هندستان کان ٻاهر ڪڍڻ ۾ مشغول هو. فيصلي ڪن آدمي داخلي طرح رکيو اهي ٻه آهن. پر افسوس، اها تاريخ اڃا ڪنهن ڪاڻ لکي!

اڄڪلهه پير سائين علي محمد راشدي فرمائي ٿو ته پنهنجي تياري پاڻ ڪريو. اهو ته بلڪل ٺيڪ ٿيو- پر پنهنجي تياري ڪجهه ڪيئن ۽ ڪاٿون شروع ڪجي؟

.... ”محاذ“ قوم ٺاهيندي آهي. قوم نه هجي، ’محاذ‘ هجي، اهو قريب ناممڪن آهي. ساري قوم، ملٽري ’ليفٽ رائيٽ‘ ڪاٿي ٻه نه ڪندي آهي.

.... سياست کان ڪناره ڪشي، زندگيءَ کان ڪناره ڪشي ڪانه آهي. تنهنجو پنهنجو ٿي مقام آهي، جو ٻئي جي پرڻ جو نه آهي. اهو خال نه پرڻ هڪ قسم جي بنيادي غلطي آهي........... تون ڪمالات جو مالڪ آهين............ پر تو وٽ جذبات ۾ اعتدال جو فقدان آهي، اُن ڪري سنڌ ۽ پاڪستان خساري ۾ رهن ٿا.

پير علي محمد راشديءَ کي سندس تخريبي عمليات جو موقعو هٿ نه اچي ته قلمڪاريون فرمائي، اهو ٻيو مسئلو آهي. تون ڪنج تنهائين ۾ آسودگيون محسوس ڪرين، اهو وري ٻئي قسم جو حادثو آهي..........تنهنجي فڪر جون خاميون، تنهنجي بي پناهه صلاحيتن جي اثراندازين کي گهٽ نه ٿيون ڪن. فڪر جي خاميءَ جو بنيادي سبب هيءَ آهي ته توکي ”صالح“ محبت

ملي ڪانه آهي. مولانا پيڙي سان توڪي اِن قسم جو قرب پيدا نه ٿيو، جو توڪي گهلي ڪئي. منهنجي سائين محبوب ڪي تو رکيو سنڌ جي هڪ سياسي طاقت وارو پير ڪري ڇاتو. پنهي جي اصل مقام جو توڪي احساس پيدا نه ٿيو. حالانڪ هو ٻئي توکي تنهنجي صحيح رنگ ۾ ڏسندا رهيا آهن. ان ڪري مان کي اثين چوڻ ۾ ڪو تردد نٿي ٿي ڪونه تو نه تون سنڌ ۽ پاڪستان جي اصلي ۽ صحيح سياسي طاقت جو مرڪز آهين.

مان غلط هنگامه آرائين جو گهڻ معترف ٿيندو آهيان، جيتوڻيڪ پنهنجي شعله مزاج طبيعت کان مجبور ٿي، ظلم ۽ استبداد جي هر نوع ۽ قسم جي مقابلي آرائي ڪئي اٿم. هن وقت، هن گهڙيءَ به مقامي ظلم و ستم، مردم ڪشي، انسانيت سوزيءَ جي زد ۾ مان ٿي آهيان. ...... تون پاڻ خود هڪ منظم طاقت آهين. تون ئي آن جذبهء جهاد جي مرڪزي شخصيت آهين، جيڪو انسانيت ۽ اسلام جي ترقيءَ لاءِ سر زمين مقدس سنڌ مان چو طرف چوڌار دنيا ۾ هن وقت، هن گهڙيءَ ڦهلائڻ گهرجي. توکي ڪئي انهن لفظن ۾ مبالغو نظر اچي، پر سنڌ جي ساري فضا ۾ اهوئي نعرو ڦهليل آهي، يا مان ڦهلايان ٿو. توکي جيئڻ وٽي آن کي سمجهه!

—— محمد امين کوسو.

(٣٠)

٢٧-١١-١٩٦٥ع.

حضرت قبلا جي-ادم شاهه صاحب!

نه شبم، نه شب پرستم ڪ حديث خواب گويم،
چون غلام آفتابم همه ز آفتاب گويم.

مان ازلي ۽ ابدي سنڌ پرست، ڇاڪاڻ ته منهنجو پير، آقا، مربيءُ سائين، پيرن جو پير، ممند فقر جو يڪتا، بي بدل، بيمثل بوريا نشين، شاهنشاهه زيب و زينت حضرت عبدالرحمان رحه پرچوندي شريف وارا به سنڌي آهن.

.... سنڌي ٻولي، عربيءَ سان گڏ ٻين زبانن کان
متاثر هئڻ ۽ اوچي آهي.

درمحمد اوستي جي ڪيرڻ جو واحد سبب، ڪله، ڪيس
چيو ته اهو آهي جو هن سنڌي ٻوليءَ جي هتڪ ڪئي،

.... هت جيڪب آباد جي شاهي محفلن ۾ هڪ
شخص مسٽر آنڊ، بي-ڊيءَ جي عهديدار، مان کي کهندو ڳالهائيندو
ڏٺو آهي. هاڻي هو حيدرآباد وڃي ٿو. مان کيس چئي ڇڏيو
آهي، هڪ قسم جو حڪم ڏنو اٿم کيس ته "جي-ايم-سيد
پڙهندو، پڙهائيندو رهي."

جي-ايم-سيد مان وٽ محض ڪنج تنهائيءَ جو بادشاهه
نه آهي، پر سنڌ جي اونداهي حال جي سياست کي ڦيرائي،
انسانيت جي نجات واري سياست ٺاهي سگهڻ جي طاقت جو
مالڪ آهي. ٻڌين ٿو، ڇا ٿو فرمايان؟ اهو جي-ايم سيد تون
ئي آهين. — محمدامين کوسو

(٢١)

٢٨-١١-١٩٦٥ع
قبلا حضرت جي-ايم-شاهه صاحب!
السلام عليڪم:-

منهنجي دوستن مان يوسف علي خان مرحوم ۽ خانبهادر
الهيبخش شهيد، اهڙا هئا، جو مان کي ڪا ڳالهه انهن کي چئي،
ڪهڻو ڪري دهرائڻ جي ضرورت ڪانه پوندي هئي. ٻيو خان
عبدالصمد خان اچڪزئي، سو رک رکاءَ ۽ ٺاهي جذبي وارو
آهي. گوڪه مان سان لاڳاپا پاڙڻ جهڙا اٿس، پر مٿس غفارخاني
رنگ چڙهيل آهي. تون ۽ شيخ صاحب، اهڙن دوستن ۽ مخدومن
مان آهيو، جن سان ڪڏهن به اختلاف کي مان اختلاف ڪري
ڄاتو ئي ڪڏهن نه- علامه حڪيم فتح محمد سيوهاڻي ۽ مولانا
محمدصادق جي دوستي، منهنجي ان وقت جي سياسي عقيدن سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بہ موافقت واري هئي. حضرت مولانا عبيدالله رح جي زيارت کان
پوءِ حضرت مولانا وفائيءَ سان ڀارائي اهڙي ٻڌي، جو اُها قيامت
تائين ڪنديل آهي.

هاڻي حياتيءَ ۾ تون، شيخ صاحب ۽ خان عبدالصمد خان
آهيو. خان عبدالصمد خان جيل ۾ آهي. سندس نالو وٺڻ وارو
بہ مان ڪون سواءِ هنن محفلن ۾ ڪونہ آهي. باقي بلوچستان
جا گهڻائي حصا سياسي بيداريءَ جي خيال کان هوشيار ٿي
چڪا آهن...........

...........تون آهين تہ اصليت ۾ پيو ڪجهہ پر ڪڏهن
ڪڏهن مصلحتاً شخص واحد قطره آميز جا مثال بہ ڏيئي ويندو
آهين. سيد سونهارا! قطرو، موج، دريا، طوفان، سڀ بيڪ وقت
الله واري جا غلام ٿي ويندا آهن. هو مصلحت بين بہ هوندو تہ
مصلحت شڪن بہ هوندو آهي. جنهن سنڌ اندر توکي نہ ڏٺو، اُن
ڏٺو ڇا؟ جنهن توکي ڏٺو ۽ مان کي تنهنجي مقابلي ۾ پانهون
ڪنجيل بيٺو نہ ڏٺو، انهيءَ هندستان جي هاڻوڪي سياسي تاريخ
جي اصليت نہ ڄاتي.

بہ فقط ٻہ، هن طوفان‌انگيز سياست جا فيصلي‌ڪن فرد
آهن: تون ۽ شيخ صاحب! آف! تاريخ دانيءَ کان بہ سنڌي
محروم آهن. اُنهن ۾ نقالي ۽ تقليد جو بہ سليقو پورو پورو
ڪونہ آهي........... منهنجي رندانہ محفلن ۾ جي آواز نا و نيش
جا بلند ٿيندا رهندا آهن، اُنهن جو مختصر پڙلاءُ تنهنجي ڪنن
تائين پوي ها، تہ "جي- ايم- سيد، جي- ايم سيد" جو سرمدي
نغمو بلند ڪندي، سنڌ ساريءَ کي جاڳائي ڇڏين ها.........
مان تہ جي- ايم- سيد جي نالي جو نعرو بلند ڪري ميدان ۾
آيو آهيان. ڏسان هاڻي ڪو هن "هوتاهي جاده پيما هر ڪاروان
همارا" کي روڪي سگهي؟

ـــ......سنڌ، سنڌ چوندڙ تہ ڏسو! سنڌ پڙهي هجي، تہ
مان* ڪان ڪو پڙهي، مان کي پڻ جسي داستانن پڙهڻ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪا ضرورت ڪانه هئي. منهنجي پنهنجي گناهگار زندگيءَ جون رندائون، مستيون مان لاءِ ڪافي آهن.

— آهي دفتر پاريند ٻين جي يا مولانا غلام مصطفیٰ قاسميءَ جي ڪِرمِ خورده دماغ لاءِ آهن.

آفتابِ تـازه پيدا بطنِ گيتي سے هوا،
آسمان ڈوبے هوئے تارون ڪا ماتم ڪب تلڪ؟

منهنجي پنهنجي ئـي زنـدگيءَ ۾ آهي رعنايون ۽ حُسن جون ڪرشمي سازيون آهن، جو شب‌وروز آن ۾ مست رهان ته پنهي جهانن کي ٺوڪر هڻان........ تاريخ انسانيت جي هڪ عجيب موڙ تي اسان اچ آهيون. انسان مشينن، گيسن ۽ آئٽم بمن سان انسان کي تباهه ڪرڻ جي درپيءِ آهن. هن اونداهي دور جي نجات جو ڏک جيء‌ايم. شاهه جي ذريعي مان صاف صاف لفظن ۾ ٻڌايان ٿو. — محمدامين ڪوسو

(٢٢)

ميونسپل ريسٽ هائوس، جيڪب‌آباد

١-١٢-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي. ايم. سيد صاحب!

تو واري مڪتوب گراميءَ، جنهن ۾ تو احتياط وٺڻ لاءِ فرمايو، منهنجي دل ۽ دماغ تي عجيب اثر وڌو آهي. ڇا توکي چوان يا لڪان؟........... مان مجذوب = ته اهڙي مجذوب جي هڪ جذبي سان هزار ڪروڙ دانايون گهورجن!

—— .... چوڏهن سوَن سالن جي اسلام جي تاريخ تنهنجي ناليءَ ۾ سمايل آهي...........مان ڪابه ساراهه سياسي نموني جي اخبار ۾ ڪانه ڪئي آهي. باقي تنهنجي تعريف سان تـه سنڌ جي فضا جو ذرو ذرو معمور آهي. آدمين کي خدا ڪئي اندو يا ڪم عقل ڪيو هجي. راتين جو شمهي، اڌ رات مهل، نمازن جي تياري ڪرڻ ۾ لڳندو آهيان، تـه آن وقت جي فضا ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صاف صاف تنهنجو نالو، دل کي نظر ايندو آهي. اِن کي منهنجو جذبو ٿي ڪٿي چاڻ، پر مان نہ پنهنجي ٿي اندر جو هوڪو ڏينداس.
اڄ همايون شريف کان گذر ٿيو، جتي حضرت ميان عبدالغفور همايوني ۾ مقدس حسن و رعنائيءَ وارو ڏٺو، مان تي مهربانيون ڪندڙ، فقير حضرت ميان عبدالباقي رح، مدفون آهن- سڪندر خان، حضرت ميان مرحوم وڏي جو غزل ”تنهنجي زلف جي بند ڪمند وڌا، زندان هزارين مان نہ ڏٺو“- پڙهڻ شروع ڪيو. ان غزل جي اڪثر شعرن جهڙو شعر اردو، فارسي ڪلام ۾ ڪونہ آهي، باقي عربيءَ جو پتو نہ اٿم. خيال اثر تہ ڪنهن بہ زبان ۾ ان پايي جو نہ هوندو.
.........منهنجي تڪ ودو جي منزل تو تائين هرلحاظ کان.........دعا ڪريو.

- محمدامين کوسو

(٤٣)

١٢-٢-١٩٦٥ع
حضرت جي امير شاه صاحب!
زاهد چہ پرسي آز مذهب من،
زنديق عشقم پيرے چون چرائے!
سڪندر خان کوسي جي واتان اهو پنهي جهانن ۾ زلزلو وجهندڙ شعر پڙهم. اڄ هتان جي A.D.M. جي آفيس مان توڏي منتقل ڪريان ٿو. ان شعر جو اطلاق مان پاڻ تي ٿي ٿو— منهنجي مٺي محبوب سائين جي روضئي مقدس تي طواف ۾ سجدو ناجائز، تہ اسلام سان سارا رشتا ناتا ختم!! وري اهڙو زنده، جيئرو جاڳندو، طاقتور رشتو ديسن رسول الله سان پڻ جو تي ڪهڻ سکهندو آهي، جيڪو اسان گنهگارن عاجزن جو آهي.
سڪندر خان ڏاڍا شعر پڙهندو رهندو آهي. وجد ڪندو نظر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اينڊو آهي. شعر خواجه غلام فريد صاحب جي ڪافين ڪان وٺي فارسي نعت گو شاعرن جي ڪلام تائين هوندا آهن.

مان کي ڄاڻي ٿي هڪ هڪ شعر ۾ تنهنجي ياد اچي ٿي آهي هن کي آن جو احساس ٿي ڪونه ٿيندو، ته حضور جي عشق جي تڪميل جي، اهو سيد جي محبت کان سواءِ ٿي نه سگهندي آهي. اهو تعلق مذهبي ٿيو، يا دنيوي سياست جو؟

— محمدامين کوسو.

(٢٤)

ميونسپل ريسٽ هائوس، جيڪب آباد.

٦-١٢-١٩٦٥ع

حضرت جي، امير شاهه صاحب!

منهنجي خطن جي هڪ ئي معني، هڪ ئي مطلب آهي، توسان منهنجي نيازمندي ۽ آن جو اظهار! ڇو ته تون ملول ٿئين ته ان جي معنيٰ ڪا ٻي به نڪري سگهندي آهي! ان نيازمنديءَ ڪهڙا ڪهڙا دور ڏٺا آهن ۽ هاڻي ان جي ڪيفيت ڪهڙي آهي؟ مان عرض ڪريان ٿو ته تو پارو آدمي، هر موقعي ۽ محل تي پنهنجو رفيق، يار، مددگار پاڻ آهي. رڳو حالات مطابق پنهنجو پاڻ کي 'پاڻ' ڪري ٻيهار— هاهِ ڙي! سنڌ جي قسمت، تو پاري جو قدر ڪرڻ نٿي ڄاتي! تون ڇو ٿو خلق خدا جي نمونن کي ڏسين، وقت جي تقاضائن کي ڏس! سياسي مجدد بڻج! ٻين جي ڏنل، ڇپل ۽ ڪيل واقعن کي ڇا ڪندين؟ پنهنجي راهه پاڻ پيدا ڪر! مان کي تنهنجي طاقت، همت ۽ هر ڏکئي ۾ ڏکئي معاملي کي سلجهائڻ جي تدبيرن ۾ پورو ۽ مڪمل ڀروسو آهي. پر خود توکي ان تي آماده ڪرڻ مشڪل آهي. تون مايوسين لاءِ ته ڪونه آهين. قومن ۽ ملڪن جي مايوسين کي دور ڪندڙ افراد جو وجود ئي مايوسيون شڪن هوندو آهي. ڪي وقتي ۽ هنگامي ڏکايون ضرور پيدا ٿينديون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن. انهن ڏکيائين جو سدباب ڪيو وڃي. ڪير ڪري سدباب؟ اهو به توهان پاڻ ئي ڪندين!......... توهان فقط توهان، هر لحاظ کان هن وقت جو اهم ترين فرد آهين. سياسي هنگامه آرائن کان سواءِ به سياسي رستا اختيار ڪري وڃبا آهن–

مردان ڪار ڍونڍڪي اسباب حادثات
ڪرتي هين چاره ستم چراغ لاجورد.

افسوس، مان خود توکي تنهنجي ڪارڪردگين جي اصلي مقام کان آگاهه نٿو ڪري سگهان. تنهنجي ذريعي هندستان ۽ پاڪستان ۾ ڪهڙين طاقتن کي فروغ نصيب ٿيو، ۽ توکي ڪو اُن وقت صلاح مشوري ڏيڻ ۽ روڪڻ وارو هو يا نه هو؟ جي توهان بروقت انهن طاقتن جي راهه ڪي هموار نه بڻائين ها، ته پوءِ ڇا ٿئي ها؟ اهي سوال ڪڏهن تنهنجي ذهن ۾ آيا آهن يا نه؟ جي آيا آهن ته انهن جو جواب ڏو ڪهڙو ڏاهو آهي يا ڏنو آهي؟ مان توکان تنهنجي عمل کي سمجهڻ جي تصديق نٿو چاهيان؟.......... — محمدامين کوسو

(٣٥)

٥-١٢-١٩٦٥ع

حضرت جي. ايم. شاهه صاحب!

.... توهان لکين ٿو ته حڪومت توتي بندشون وڌيون آهن. مان به اهو مڃي، وري توکي چوان، ته انهيءَ ساڳيءَ حڪومت کان بندشون لهراهه! مان کي ته هڪ تر جيتري به ڏکيائي محسوس نٿي ٿئي، ته توهان حڪومت سان چونه ڳالهائين. ڪي آبتا يا چڱا ڪم آهن ته انهن جا آهن، نو وٽ جهڙو هڪ ٻڪرار، تهڙو اميرالمسلمين محمدايوب خان بادشاهه پاڪستان! ٻنهي جو توهان مخدوم آهين............ عرب ۽ عجم سيد جا غلام آهن. اهو سيد توهان به آهين......... — مان جي. ايم. سيد کي،

سيدزادي جي حيثيت ۾ سڃاڻ ٿو، جو خود آگاهي رکي ٿو. انهيءَ خود آگاهيءَ کان وقتي ڪم ڪڍڻا ولجن. آهو ڌيان ٿو! اما خودآگاهي سنڌ قوم کي ڪنج تنهائيءَ ۾ رهي ڪري ته بيدار ڪري سگهندي آهي.

— محمد امين کوسو

٣٦

ريسٽ هائوس، جيڪب آباد.

٦-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي، ابرء شاهه صاحب!

اڄ اسان جي قوم جي ٻن گروهن جو ڪو فيصلو هو. اهو فيصلو قادرپور ۾ سردار عبدالرزاق خان وٽ رکيل هو. بنده ۽ سڪندر خان سان ان طرف ويو. موجوده سردار جو مان محافظ ۽ خيرخواه آهيان. بندي آئي قومي اجتماع تي نظر وڌي ته محسوس ٿيو ته اسان سڀني سنڌ جي رهواسين جو اندر ڪاڏل آهي. سبب اُن جو اِهو آهي ته اسان پاڻ کي هر حال ۽ هر موقعي لاءِ مضبوط نه بڻايو آهي. هوا سان ڪک پن آڏامندا آهن، پهاڙ نه! اسان هر حالت ۾ پاڻ کي پهاڙ بنايون ها. اهو اونو نه ڪرڻ خطا جو ڪم هو ۽ آهي. آهي سياسي جٿابنديون، جي سنڌ جي هاڻوڪي حالات کان جدا يا مٿي آهن، خطا آهن.

هن مجموعي جي گفت و شنيد وقت منهنجو خيال توڏي ويو. ٿوري دير ٿي آهي، جو واپس جيڪب آباد پهتو آهيان، ۽ هاڻي تو وٽ حاضري ڏيان ٿو.

اسان وٽ، جيڪي مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي ديني و انقلابي سياست جو داءُ چاهيندا آهيون، هر موقعي ۽ محل جو پورو جائزو وٺڻ به ضروري آهي. 'آب نه ديده موزه ڪشيده'، سياست ۾، سو به هن قسم جي سياست ۾، ڪچن جو ڪم آهي. ته هنجون صلاحيتون ۽ تنهنجون ڪنج تنهايون، ٻئي حسن ۽

زيباڻش کان خالي ڪونہ آهن. پر آنهن جو صحيح استعمال ٿولاه پيو ڪري ڪير؟ هن وقت سيڪجهہ، تہ تون هڪ آهين. پاڻ سنڌ، پاڻ پاڪستان، پاڻ مسلمان، پاڻ سياست ڏاهيندڙ، پاڻ صلح ڪرائيندڙ، پاڻ انقلابي، پاڻ سيني طبقن ۾ خير ۽ عافيت پيدا ڪندڙ— غرضيڪہ حيات انسانيت جي مجموعي خواص جو مرڪب تون آهين. تو بابت جي آدمي ڳالهہ تہ ڪري، تہ پوءِ رڇن، پولڙن، گدڙن ۽ سوئرن بابت ڳالهائي ڇا؟ سنڌ سمورن آدمين واريءَ جو رکوالو تون آهين— اها شاعري آهي، مبالغو آهي، تہ حقيقت ئي ڪا ٿيندي آهي، تہ اها مان کي ڏيکارين ڇو نہ ٿو؟......... هڪ ٿي آدميءَ سان تقريبا ١٩٣٨ع کان يعني اٺاويهن سالن کان ڳالهايو اٿم. اهو تون ٿي تہ آهين. انڪار ڪرڻ جي جرئت توکي ٿيندي ڪيئن؟ سنڌ ۾ ڪا قوم، ڪا پارٽي، توکان سواءِ هجي ها، تہ مان سنڌ جو، حضرت مولانا سنڌيءَ جي ذريعي انقلابي ديني سياست جو نمائندو، انهيءَ سان ڳالهايان ها. اڄ بہ ساڳي ٿي ڪيفيت آهي. سنڌ جي رهندڙ آدمين جي سلسلي ۾ ڳالهائبو، تہ ضرور بالضرور توسان ئي ڳالهائبو پوندو......... سيد سونهار! تون اصليت جي لحاظ کان اسلام جو هڪ حقيقي سيد ۽ معاون آهين. وطن جي لحاظ کان صفا سنڌي، ۽ سياست جي لحاظ کان پاڪستان جو زمانہ رو واحد، شيخ صاحب جي امداد سان، پاڙو وجهندڙ آهين......... تون تڪليفن ۾ آئين تہ چڱ سنڌ تڪليفن ۾ آئي. مان انسان آهيان، پيٽ ڪونہ آهيان. تو بابت احساس نہ ٿيم، تہ پوءِ حيف آهي مان کي!

تون چوين ٿو تہ منهنجي خطن مان اهو مفهوم نڪرندو تہ مان ڪا سياسي ڳالهہ چوان ٿو، جيڪا توکي تحرڪ ۾ آڻي. جي. ايم. سيد نالي ۾ ئي ساري سنڌ سمايل آهي. جيڪي سنڌي آهن، سي سڀ ان ۾ اچي ويا. تون زميندار جدا ڪندين، هاري جدا ڪندين، شاهوڪار جدا ڪندين، مزدور جدا ڪندين،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تہ اُھا سنڌ ساري تہ نہ چئبي! ساري سنڌ معنيٰ: شاھوڪار، زميندار، ھاري، مزدور، ڪڙمي، ڪاسبي، ملا، مولوي، پير فقير، مسجد مندر ـــ سڀ جي-ايم-سيد! ڏڪاڻا، مندر ۽ مسجدون نہ ڍاھيون سياست ۾، تہ پوءِ اُن تحريڪ جو ڏالو جي-ايم-سيد آھي.

ياد رک! ان سنڌ ۾ اوليت وارو فيصلي ڪن ڏالو، توھان گڏ فخر سنڌ ۽ ھند شيخ صاحب جو آھي. اِھا سنڌ آھي ڏي اُھا جيڪا مان چوانٌ ٿو. سنڌي ٻولي مذھبي ٻولي آھي. عربيءَ سان گڏ آھي مرتبي ۽ شان ۾! حضرت مولانا ھمايونيءَ جي نعت جو ھڪ شعر تہ سنڌيءَ ۾ اھڙو آھي، جو ٻيءَ ڪنھن بہ زبان ۾ شايدئي اھڙو ڪو ھجي.

سنڌ، پنھنجي سورين رعنائين ۽ محبوبيتن سان توسان ئي ڳنڍيل ۽ وابستہ آھي. ائون نہ ھجي ھا، تہ چئو ھيڏا سارا دفتر توڏي لکجي اچن ھا...... تون ڪيترو پاڻ کي پري ڪندين. ڪنج تنھارن ۾ بہ تون ئي سنڌ آھين. پڙين ٿو يا نہ ٿو پڙين؟ فرشتا ھنن تحريرن تي وجد ۽ رقص ڪندا ڏسين ٿو يا نٿو ڏسين؟

ـــ محمد امين کوسو،

(٧٧)

حضرت قبلا جي- ايم-شاھ صاحب!

السلام عليڪم: اڄ صبح جي فرض نماز ۾، پيڙي محبوب حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جو نور پريو چھره مقدس سامھون اچي بيٺو. دل بيتاب ٿي ويئي....... توڏي خط جو مضمون بہ اُن وقت دل ۾ آيو، تہ اصل شيءِ تہ حيات ۽ زندگي آھي. سنڌ جي حيات ۽ زندگي تون جي-ايم شاھ آھين. پاڻ کي اجاين فڪرن کان آزاد رک. تنھنجون سياسي ٻروني ڪوششون بيڪار آھن، خود تنھنجو وجود ۽ اُن جو سھارو ئي سنڌ جو بچاءُ آھي. ... ... تون ۽ فقط تون، بغير ڪنھن چڙ ڏيارينڌڙ

تحرڪ جي، سنڌ جي ھالوڪيءَ ڏيراڻيءَ جو علاج آھن ......
ھڪ طرف سنڌ تي الله جون ايڏيون نوازشون، جو اسان جي
ئي دور ۾ دين رسول الله جـو وڏي ۾ وڏو محافظت ڪندڙ
فقير، درويش، سلطان ھڪ طرف، ٻئي طرف عالم دين حضرت
مولانا سنڌي موجود رهيا. ٻئي پاسي ته پارو پاڪباز ۽ شيخ
صاحب پارو سياڻو ۽ عقيل سياستدان آهن. طرف ديگر ھي. ته سنڌ
ته به ڏولاون ۾!! عجيب تضاد! انهيءَ جو سبب اهو هو تـه
توهان اعتدال پيدا ڪري ڪونه سگهيؤ. تنهنجي ڪـوشش ۽
تنهنجي جوش و عمل کي ڪنارا ڪونه هيا .... پاڻي پري رهيو
آهي. ڪهڙو نه سنگدل آهي علي محمدشاه راشدي، جو سنڌ
کي آبتو تنگي، آن جـي جيئري ڪل لاهي ڪان پوءِ به مٿس
ملال ۽ ندامت جو ڪو اثر نمايان نه ٿيو. (۽ توکي به شايد،
سنڌ سان ٿيل هيڏي سنڌس ظلم جو احساس ڪونه آهي.) توڏي
مخبريون ڪندڙ به ڪي اهڙائي سنگدل هوندا...... اصل ۾ ته
توکي محفوظ رکيو آهي، توکان ڪم وٺيا آهن، حڪومتون
کٽي ڪاري چور جي هٿ ۾ هجي!...... سنڌ جي سيني ڪفن-
چورن، سفاڪ، ڪمعقل، اوباش ۽ بيڪار قسم جي سياست ۾
چهنب اٽڪائيندڙن جو مرڪز، تو پاڻ جهڙي لاڏاني آدميءَ کي،
منهنجي احتجاجن جي باوجـود ٻڌايو...... اهي بدبخت ازلي،
توکي پنهنجي پنهنجي وقت لالچن ڪري هيڏي هوڏي گهمائيندا
رهيا. بيپناه طاقت ۽ صلاحيتن وارو انسان خود غرضن جي ريشه-
دوانين سبب وڃي ڪنج تنهائيءَ ۾ آسودو ٿئي تو........ سنڌ
جو قدرتي سياسي حسن ۽ جمال توسان وابسته آهي....... تون ۽
شيخ صاحب بندشن واسطي نه آهيو. اها سياسي جٽابندي جيڪا
ناموزون هجي، ان ۾ شيخ صاحب جو هجڻ به هڪ عبث فعل
آهي. ان کي روڪڻ کپندو هو. تون ڪنج ۾ آهين ته ساري
سنڌ ڪنج ۾ آهي.

— محمدامين کوسو.

(٣٨)

عزيز آباد، انڙ واهه، ضلعو جيڪب آباد.

١٠-١٢-١٩٦٥ع

اورون کا پيام اور هي، ميرا پيام اور هي
عشق کي دردمند کا طرز کلام اور هي.

قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

تنهنجو وجود، توکان سياسي غلطين جو ٿيڻ، ۽ هاڻي آن جو ازالو ڪيئن ڪجي، اهوئي مضمون آهي منهنجي خطن جو ۽ خود توسان هوڏي ساري وڏي عرصي جي نيازمنديءَ جو. مان ناقص شيءِ ڪهان ڪڏهن زندگيءَ ۾ متاثر ٿيوئي ڪونه آهيان. مثلاً: هڪ ڏهلراماڻي، تنهنجو يار هوندو هو ته مان وٽ هن جي اهميت جو راز ئي هن سان تنهنجي ياراني هئي. پاڻ چا آهي، ان ڪڏهن به منهنجي توجهه ڪي نه ڇڪايو. منهنجو يار، جي-الانا، پاڻ هڪ اعليٰ آدمي آهي، پر وٽي جناح صاحب بابت تحريرون ڪندو، ته آن سان منهنجي وابستگي ڪانه آهي. مسٽر جناح پنهنجي وجود ۾ عجيب خوبيون رکندو هو. سندس عمل جو پاڪستان ڏاهڻ مان ڪو واسطو ڏيکاريندو، ته آن ڪي ميچيندس ڪونه. ڇو جو اها هڪ بازاري گپ، رسمي ڳالهه آهي. حقيقت اها نه آهي. اهو ناقص قصو ۽ ڏند ڪٿا آهي. عوام ۾ احمقن جو عقيدو ٿي سگهي ٿو. مان وٽ پاڪستان ڏاهيندڙ ٻيا آهن، ۽ آن جو اظهار به ڪندو رهندو آهيان. مان پاڻ صاحب راهه آهيان. منهنجي راهه پنهنجي ٿي ٿي سگهندي آهي، ٻين کان عقل اڌارو وٺي اچي راهه قائم نه ڪندس. الحمدالله! توهان منهنجي نيازمندي به تقليدي نه آهي.... اصليت ۽ حقيقت جي-ايم-شاهه جي وجود ڪي آهي ۽ نه منهنجي يا سندس عمل جي خدمتگارين ڪي. تنهنجو وجود ئي نعمت خداوندي آهي. آن جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صحيح استعمال ٿيڻ آن ڪري ٿي، سياسي حدود ۾ بہ شڪرانہ خداوندي آهي. آن وجود جي اهميت کان انڪار ٿي نامرادين جو سبب بڻجي ٿو. غلط ڪمن کان اختلاف تہ الله جي ذمر جي نشاني ڪانہ آهي، پر آن وجود سان ويڙهہ تباهي آڻيندڙ آهي.

بقول تنهنجي، تو مراقبا ترڪ ڪيا، تہ ڪيا پر خود تنهنجو وجود، جو هڪ ازلي ۽ ابدي مراقبو آهي، آن کي نہ تون ۽ نہ ٻيا چُپائي سگهن ۽ ڪامياب ٿي سگهندا. لغزشون تہ ٻارن جون، اسان ٻارن جي عبادتن کان درجي ۾ مٿاهيون ٿي آهن ... . مستيءَ ۽ بيخوديءَ ۾ جي.ايم.شاهہ، جي.ايم.شاهہ جا روح پرور نغما، جو سنڌ جي مقدس فضا ۾، شب و روز جي جدا جدا وقتن تي بلند ٿي، آسمانن وارن کي وجد ڪرائين ٿا، اهو معاملو ڪو وقتي ۽ هنگامي نہ آهي. تون ڪٿي مصلحت بينيون آڏو ڏئين، پر هن مقام تي مصلحت بينيون روڪي ڪيئن سگهنديون؟ بلڪ جي مصلحتون ٿي اُن ۾ آهن تہ هن رقص ۽ وجد ۾ جا روحانيت آميزي آهي، آن جي آڏو سر تسليم خم ڪجي. تنهنجون ظاهري عقلمنديون ڪٿي تون ڇا حاوي بہ ٿين، پرهت وجد آفرين فضا ۾ عقلمنديون ڪهڙا مقابلا ڪري سگهن ٿيون؟ عقل ويچاري کي بہ هنن ٿي موقعن تي ديوانگي اختيار ڪرڻ کان سواءِ ٻيو چارهء ڪار ڪاٿي رهندو آهي؟

عاقلان ديوانہ گردند از پئي زنجير ما!

— محمد امين کوسو.

(٢٩)

عزيز آباد، انڙ واهہ، ضلع جيڪب آباد،

١٣-١٢-١٩٦٥ع.

جناب قبلا حضرت جي.ايم.شاهہ صاحب!

السلام عليڪم. بي انداز نيازن بعد بندي جو عرض آنڪہ مڪتوب گرامي ١١-١٢-١٩٦٥ع جو سائين کولي رکيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اٿم. گستاخيون نہ ٻاڪ صاف ڪيون ٻہ معاف ڪندو وڃجانءِ!

سنڌ جي آزادي، هڪ دفعو تون مان عاجز جي هٿن مان، منهنجي ٻار جي بيگناهہ قتل سبب ڪسي ويو هئين. نہ الهہ بخش شهيد ٿئي ها، ۽ نہ تنهنجون غلط ڪاريون سنڌ کي وقتي طرح غلام ڪرائڻ ۾ ڪامياب ٿين ها.............

...... تنهنجون تنهايون رنگ آڻي، هنن تحريرن جي وجدآفرينيءَ جو سبب بڻجن ٿيون. پيروي ۽ تقليد مان باطل-شڪن ۽ سياسي بت-ٽوڙ جي دانستہ يا نادانستہ ڪرين ها، تہ پوءِ هي نظربنديون نہ ٿين ها. پر اها پيروي ٻہ بيقاعدي امر آهي. اهي سڀ مرحلا، مان اڳ ۾ ئي سنڌ ۾ طيءِ ڪري چڪو هوس. ٻاڻ جيترو شهيد ۽ الهہ بخش شهادت ذريعي حيات بڻجي چڪا هئاسي. تولاءِ هن قسم جي سياست هلائڻ روا باقي نہ هئي.

سنڌ جي آزاديءَ جو دستاويز الهہ بخش جي پاڪ ۽ مقدس رت سان لکجي چڪو. آهہ! مان پنهنجي ٻار جي شهادت تي اڄ هن گهڙيءَ تائين برملا نوحہ خواني بہ ڪري نٿو سگهان. ميجي تہ شهادت جو موقعو ڪونہ هو، پر بي موقعي بہ سرگهوڙٺو پوندو آهي- جڏهن راند آئي اچي ٻيهي. هنڙين تحريرن جو قدر ڪنهن وٽ نہ بہ هجي، پر اهو افسانہءِ دل بہ لکڻو ئي پوندو آهي-گوڪ پڏندڙ دل ۽ دماغ صاف صاف مفقود هجن. سنڌ جي اڃوڪي فضا ۾، هن قسم جا خط بہ لکجي رهيا آهن، ڇاڪاڻ جو تون ڪنج تنهائيءَ ۾ آهين ....

هتان جي غلام قادر جي آفيس ۾ هڪ ڪلرڪ آهي. سندس نالو حڪمت راءِ آهي. پڇا ڪيم تہ ڪاٿون جو آهين؟ جواب آيو، "ڏهرڪيءَ جو." اهو ڏهرڪي شريف جو لفظ پڏي، منهنجو سر بظاهر نہ پر حقيقتاً اُن ديوان جي اڳيان سجدي ۾ پيو. ڏهرڪي شريف، پرچونڊي شريف جو "شهر" آهي. هتان جا هندو ٿيندا تہ پڪا هندو آهن، پر اسلام جي عظمت جو هٿن پورو پورو ڏاڪو چميل هوندو آهي. ڪين مبلغ ڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

موڪلاجي ته اعليٰ حضرت امير المسلمين، فيلڊمارشل محمدايوب خان ۽ سنڌس سائين کي اسلامي عظمت تي سبق ڏين، ۽ لعل بهادر شاستري، جنهن جي دل اسلامي سطوت جي اکيان اڳ ۾ ئي جهڪيل آهي، انهيءَ کي پرچوندي شريف اچي، منهنجي سائينءَ جي روضي اکيان ايمان آڻڻ جي تلقين ڪن...........

.... هنن تحريرن جو خاموش اهو آهي، جو لکجڻ کان اڳ حقيقت بڻجي، صفحهء دهر تي ٿهلجي ويندڙيون آهن. ظاهري اکيون انهن حقيقتن کي ڪڏهن ڏسن، اهو بوءِ عملي سعي ۽ ڪوشش تي ڇڏيل آهي. پاڪ ۽ مقدس سرزمين سنڌ آزاد ڪندڙ ۽ آزاديون ڏيارڻندڙ آهي. هي ملڪي صوبائي وقتي تعصب زده نعرو ڪونه آهي. سنڌ سان ئي دين جو فروغ وابسته آهي........... سنڌ فقط سنڌين لاءِ نه پر اسلام جي احياءَ لاءِ آزاد ٿيڻي آهي. سنڌ جو درجو گهٽ سمجهڻ مذهبي معنيٰ ۾ بي ادبي آهي- شايد نه، پر يقيناً ڪبيرو گناهه آهي. دانسته سنڌ کي گهٽ چوندڙ اسلام کان خارج آهي، چاهي ساري رات عبادت ڪري، هر روز روزا رکي ۽ هر سال حج ڪري........ اهل الله جي مرقدن سان پريل هيءَ ملڪ ڪو رواجي ملڪ آهي ڇا؟ عشق نبوي صلعم ۾ سهڻا بريان رکندڙ فقراء جو هيءَ ملڪ، حرم ڪعبي مثل پاڪ ۽ مقدس آهي. بلڪ ڪعبو جن جي طواف لاءِ اچي، اهڙائي ته هت آهن، جن جي ياد ۾ دل سوزان جون آهون نڪري، تو ٿائين پهچي، سنڌ جي بيداريءَ جو توکي يقين ڏيارين ٿيون. تاريڪي ۽ اونده ختم ٿي، سنڌ سونهاري آئي- سجاڳ ٿي آهي، باقي آدمين جي سجاڳي آڻڻ تنهنجو ڪم، توگوشه تنهائيءَ واري جو ڪم. مان ڪان جيڪي پڇي ٿو، ڪريان ٿو.

حافظ وظيفه تو دعا گفتن است وبس،
در بند آن مباش ڪه نه شنيد يا شنيد!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙلاءِ، دردمند دل جي دانهن، جگر جي زخمن جي خون جي آميزش سان تو تائين ته پهچائي چڪس.
رات جا قريباً ٻارهن ڪن ٿيڻ وارا هوندا. سبق عشق جو لامحدود هوندو آهي.... اڄ هيتري تائين!

— محمد امين کوسو.

(٤٠)

عزيز آباد، انڙ واهه،
١٣-١٢-١٩٦٥ع
بحضور حضرت قبلا جي-ايم- شاهه صاحب!
تو ڪي سوال ڪيا هئا، هڪ ٻن سوالن جو جواب هن طرح آهي.
اسان ۽ سردار عبدالرحيم خان، تمندار اقوام کوسه، جو گهراڻو ساڳيو ئي آهي. اسان چاماڻي فرقي مان آهيون. اَن چاماڻي فرقي مان ٻيڪ سندن گهر ته ۽ بسموريءَ قوم جي معتبريءَ جو واسطو اسان سان آهي. اسان کان سواءِ ”کوسڪي شريعت“ ۾ ٻيڪ قائم نه ٿي سگهندي آهي. اسان ئي خانداني سيدن ذريعي ٻهرين ٻيڪ نئين سردار کي پڌائڻ جو بندوبست ڪندا آهيون. ٻهرين ٻيڪ جو ور سيد پڌرائيندو آهي، ان کان پهريون اسان مان هڪ.
سردار بهادر جي وصال کان پوءِ، برادريءَ جي سيني معتبرن جو رخ ۽ خيال، مان طرف هو. پر مان ۽ سردار جدا ڪونه آهيون. اها ٻڌائي، خاص ڪري هاڻوڪين حالتن ۾ جائز نه آهي. سردار بهادر عبدالرحيم خان مرحوم جي سهري، سردار شهيد عزيزالله کي ٻيڪ پڌرائڻ وارو به مان ئي آهيان. هن ۽ سندس وڏي پٽ جي شهادت کان پوءِ، سندس ننڍي پٽ، هاڻوڪي سردار عبدالرزاق خان کي ٻيڪ پڌرائڻ وارو به مان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهيان. هاڻوڪو سردار، مرحوم سردار بهادر جو سالو آهي. مرحوم سردار بهادر جي اهليه حيات آهي. اسان جو گهر ساڳيو ئي آهي. منهنجي قانوني حيثيت، سردار جي محافظ جي آهي. پر چونڪ، سردار حالتن موجب زماني جي گرمي سرديءَ کان غير واقف آهي، مقامي شاطر لوڪن اُن جو فائدو ورتو آهي. اسان ٻنهي جو هر حالت ۾ هڪ ئي ٻيهڻ ئي اچوڪي گهڙي آهي. اِها ملڪيت جدي آهي ۽ اُن جو تصرف ڪوسڪي شريعت ۽ قانون موجب خانداني آهي. اُن قانون جو واحد محافظ مان عاجز، تنهنجو نيازمند، آهيان. چونڪ اها طاقت نسبتي آهي، مان زندگيءَ ۾ ڪڏهن ڇوڪرو نيوئي ڪونه آهيان. اسڪول جي زماني کان، هر موقعي تي اهم ترين معاملن وقت خاندان جي سيادت جي طاقت جو ثبوت پئي ڏنو اٿم. والد مرحوم کي بيحد پيارو ۽ لاڏلو هوس. ساڳيءَ طرح سردار بهادر عبدالرحيم خان کي پيارو هئس. خوبيءَ قسمت سان هاڻي زماني جي اندر تو محافظ سنڌ جي محبت تي قبضو اٿم.

سردار بهادر جي وصال کان پوءِ سردار خان ڪوسي، جو بکراڻي پاڙي مان آهي، اسان جي مخالفت ڪئي هئي. پر اُن جي چاچي شاهل خان مرحوم، جيڪو سڪندر خان جو وڏو پاءُ ٿئي، منهنجي مدد ڪئي. هن ضلعي ۾، توڙي حڪومت سنڌ جي ڪارپردازن وٽ اها لڙائي، ٿي چار سال سانده تمام زورشور سان هلندي رهي. تنهنجون امدادون هن باري ۾ به حاصل ڪندو رهيو آهيان. هاڻوڪو سردار، جيڪو منهنجي ئي ڪري ٿيو، تنهن جي ناهڻ ۾ به حيدر منزل جي طواف کي دخل آهي.

سرداري اسان وٽ فرعونيت جي معنيٰ ۾ نہ آهي. اسان جو خاندان ذاتي اوصاف ۾ اهاڳالهہ نمايان طور ڪري ڏيکاريندو آيو آهي تہ اسان باطل پرست ڪونہ آهيون. سيني گذشتہ حڪومتن ڪلهوڙن، ميرن ۽ انگريزن وٽ اسان جي خانداني وڏائيءَ جو وڏو احترام رهندو آيو آهي. خود تنهنجي دربار سان شريف ۾،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تنهنجي ذريعي مان اڳين بزرگن کي بلڪل ويجهو آهيان.

مان انگريز حڪومت جو مخالف هئس، ته به ضلعي جا انگريز عملدار ذاتي طرح سڀ ڪان وڌيڪ منهنجي ڳالهه کي ڏسندا هئا ۽ مڃيندا هئا.

منهنجو ڏاڏيل سردار عبدالرزاق خان راڄ چڱو مڙس آهي، پر اڳ جي تجربي نه هئڻ سبب، مان لاءِ گهڻيون پيچيدگيون پيدا ٿيو پون. ماڻهو سندس خام تجربيڪاريءَ کي هٿيو بڻائي، اسان جي ئي خلاف ڪوس ڪم آڻين ٿا. وڏي مال ۽ دولت جي جاءِ جڏهن ائين ٿيندي آهي، ته لالچي ۽ ذڪ مطلب برآوري ڪندا آهن. اهو مال جائز وچڻ کان وڌيڪ ناجائز هٿن ۾ ويندو آهي. سردار جو به ساڳيو ئي حال آهي.........

... . توکي ياد آهي ته انگريزن کي خوش ڪرڻ لاءِ، مردود ليگ جي نالي ۾، مير جعفر خان جماليءَ، مان مسڪين تي خوني حملو ڪرايو هو. عبدالغفار خان پنهنجي حدن ۾ انگريزي اقتدار لاءِ ايترو خطرو نه هو، جيترو مان سندي طاغوتي طاقتن لاءِ ٻڌجي چڪو هئس ـ .... هن خط پهچڻ کان پوءِ توني، منهنجي دل ۽ جگر سان گڏ پنهنجي بدن جي لهوءَ سان آزاديءَ جي جدوجهد ڪاميابيءَ سان لڙڻ جو جائز مقام به عيان ٿيو، ته تو ڪٿيو. مان جيترو شهيد آهيان .... اهو حملو مان تي اوستي‌محمد ۾ ٿيو هو. مان کي قتل ڪرڻ جو منصوبو هو. مان سان مير صاحب جي خاندان جا تعلق هئا. مان صاف صاف انڪار ڪري بيٺس، ته هن ڪان وير نه ونندس. نه ته جيڪر اسان جي قانون موجب سندس ۽ ساڻس گڏ ٻين جو سر قلم ڪرائڻ ۾ سردار بهادر مرحوم دريغ نه ڪري ها.

گرچه خورديم نسبت است بلند
ذره‌ء آفـتـاب تـابـانـيم!

مان خانداني لحاظ کان سردار بهادر جي حياتيءَ ۾ به سردار

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بهادر ڪان گهٽ اهم ڪونہ هئس. خانداني طرح اسان جو هڪڙي ٻئي سان ڪلهو ڪلهي ۾ بلڪل ڳنڍيل هو. تہ جيترو بہ فرق ڪونہ هو، يعني مان سردار بهادر مرحوم سان ڳهٽ، ڳـڏ کوسي قوم جو سردار هئس. اسان ٻـہ جاڙا ۽ گڏيل آدمي هئاسون. آهہ! هن جي موت سبب مان تي ڇا نہ گذريو هوندو. ڪيئن سيني جزن کي گڏ ڪيم. ڪيئن کهڙي جي سرڪار، راشدي بهادر ۽ سردار خان جو ڪاميابيءَ سان مقابلو ڪيم........

.... منهنجي هنن لاهوتي خطن جي مفهوم کي پهچي تہ ويندو هوندين. هيءَ طرز ادا ڏي ٻي آهي.عبارت آرايون تہ مقصد ڪونہ آهن، جو چڱي چٽي الفاظ لکجن. جذبات دل مان پنهو ڏيئي نکرن ٿا. صحيح لفظ تہ الائي ڇا هوندا؟........ آنهن جذبات جي درياڻن کي الفاظ جو جامو ڍڪائڻ ڪو آسان ڪم ڪونہ آهي.

الحمدالله، جو خطن ۾ رُخ تـو صاحب دل ڏي آهي. مطلب جي نڪاڻي جي جاء محفوظ ۽ مقدس آهي. سيـد زادي جي سماعت ۽ سندس پاڪ دل ۾ جاء ـ ڪيڏو نہ درجو آهي! سيد سُونهارا! خود اِهو بہ رشڪ ڪر منهنجي قلم جي خام- ڪارين جي اعليٰ قسمتن تـي!........ سنڌ جي ادبي تاريخ ۾ اهڙو مقام ٻئي ڪنهن کي نصيب ٿيو آهي تہ اهي پاڻ پاڪ ۽ مقدس هيا، مان هيڻو عاجز گنهگار آهيان. زهي قسمت!! خبر نہ آهي تہ هن نگارش جو ڪو قدردان آهي يا ليندو؟ ہر مان تہ لکان ٿو- فرشتا تہ پڙهي، سبحان ربالعاليٰ جا نغما زور سان بلند ڪن ٿا ۽ منهنجي دل صاف صاف انهن نغمن کي ٻڌي ٿي.

ـــ محمدامين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٤١)

عزيزآباد، انڙ واهه، ١٣-١٢-١٩٦٥ع.

بحضور جي. ايم. شاهه صاحب!

السلام عليڪم و رحمة الله و برڪاته!

.... جيئن سنڌ جي سياست جو مالڪ تون آهين، پر اها مالڪي ادائي ڪرڻ جي آهي، نه ڪي سيد ۽ غير سيد جي تقسيم ۾ آهي. اڄوڪي تي بيٺو ته سڀ سنڌ جا ڀلي خواهه، جڏهن تو مان واري واٽ ڪهڻو پوءِ بعد از وقت ورتي ته ساري سنڌ تنهنجي جهنڊي هيٺ اچي بيٺي، پر تو سنڌ کي اُن وقت تائين نستو ڪري ڇڏيو هو. بعد از مرگ واويلا، اُن وقت اها ڪوشش ثابت ٿي بيٺي.

ليگ وارن جو "ڪٽڪ علاؤالدين" وٺي، مان مسڪين جي حمايت سان حاصل ڪيل سرزمين سنڌ جي پهرين قومي حڪومت يعني الهه بخش حڪومت کي زير ۽ زبر ڪرڻ جو تو ضد نه ڇڏيو. اها پهرين آزاد وقتي عبيدالاهي اسلامي حڪومت هئي، جيڪا تو ڪاوڙ ۾ اچي ڊاهي رکي. توکي ڇا ڪجهي ها؟ .... الهه بخش بذات خود وزارت جو لالچي ڪانه هو. منهنجي يارانـي ڪنهن لالچي، خودغرض سان ٿي ڪيئن سگهندي آهي؟ لالچي هجي ها ته سنڌ خاطر سر صدقو نه ڪري ها.

تون، الهه بخش ۽ شيخ صاحب، اصل ۾ ته سڀ منهنجا ئي آهيو. اها "وحدت" آهي، جيڪا تو وقت تي نه ڏٺي. سنڌ جي مشترڪه سرمايي جي مالڪ، منهنجي ئي دل دردمند آهي.

هاڻوڪي سنڌ، جنهن ۾ قاتل، خوني، ڌاڙيل، چور، ٺڳ، سياسي مفاد پرست، پڻگ وٺندڙ هجن، اُن ۾ حضرت شيخ المشائخ قطب الاقطاب پرچوندي شريف وارا ۽ حضرت مولانا

عبيدالله سنڌي هڪ طرف- ٻئي طرف تون ۽ فخر سنڌ و هند شيخ صاحب به هجن، اهو خود ڪرامت يا معجزو نه آهي؟ ڪرامت ۽ معجزن جي معاملن ڪي رواجي پيمانن سان نه ماپبو آهي. سنڌ ڪي تورِبو ته انهيءَ پيماني سان ماپبو ۽ توربو. امامت هن دور جي سنڌ کي الله نصيب فرمائي..........

پڙهه علي محمد شاهه جا شيطاني ڪارگذارين سان طولاني افسانا! سندس جواهردار هڪ ٻن جملن کان سواءِ، سمورو اهڙو مواد فاسد، مڪروه ۽ ڇڙ ڏيارينڊڙ جو روح ۽ قلب ۾ نفرت عميق پيدا ٿئي! ڇو نه آن جي بجاءِ سنڌ جو افسانه دل پذير لکي ها! پر آها واٽ محبت جي اڇٽي ڏي هنن مُقدس تحريرن جي اصلي روح کي سمجهڻ کان پوءِ آهي. اسان وٽ آهي عشق ۽ محبت جو دل ليائيندڙ قصو ۽ افسانو!

ما قصهء سڪندر و دارا خوانده‌ايم
از ما بجز حڪايت مهر و وفا مپرس!

اسان حضرت مولانا پيڙي سنڌي رح جي سمبؤن شاهه ولي الله ڪي چائنڌڙ آهيون--- دل چوندي آهي ته غلام مصطفي، جو واقعي علامه به آهي، آن جون ته آگريون قلم ڪجن: ڇو ته حضرت مولانا بابت جاهلانه طريقي سان لکندو آهي. ان باري ۾ وڏو مجهول آهي. خبيث، بدباطن کي اهو خيال نه ٿيندو آهي ته مان حيات آهيان، مان تي ڪيڏو نه گران گذرندو هوندو سندس اهو نمونو! چوندس ته ڪاوڙيون ڪندا بيخبر ملان-

هن دور ۾ حضرت شاهه ولي الله صاحب حيات هجن ها، ته انهيءَ پيڙي کان قرآن سکن ها. پر جيئن ته ماڻهن جا ظرف تنڊيا هئا، ان ڪري حضرت پيڙو انهن جي حسب حال قرآني علوم جي پرده داري ڪندو هو، زماني جا مثال ڏيئي سمجهائيندو هو. هنن اڏ پڙهيان، انهن ڏي نقرن کي قرآني معنئي جا فقرا چاتو. مثلا هن دور جي يورپي نظم ۾ مزدور ۽ سرمائيدار جي مقابلي آرائيءَ جي معاملي کي سمجهائيندي، ڪي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فقرا فرمايائون، يا روس ۾ رهندي، روسي حڪومت کي مڪمل طور پنهنجي ئي قبضي ۾ وٺي ورتائون، ته ابوجهلن، عبيدالاهي عزم ۽ طاقت کي اهو ڪجهه ڄاتو! ڪمينن جو ذهن هن کي سمجهي نٿو سگهي، ته پنهنجي جهالت کي عبيدالاهي پردا ته نه ڍڪائين.

مڪي معظم ۽ مديني منوره حڪومت جي پنشن‌خوار ملن وٽ ويو ته انهن جي اڳيان سجدا ڪرڻ لڳو. ان تي سر قلم ڪجهس ها. اهو ائين ٿيو، جيئن ڪو هاٿي سنڌ ۾ اچي، سنڌ جي سياسي عظمت وارو انهن کي ڄاڻي، جيڪي ننهن ڪان چوٽيءَ تائين غلاميءَ جي بدبودار ۽ غليظ لباس ۾ ڍڪيل هجن، ۽ لکي ته هن سنڌ جي مقتدر آدمين سان ملاقات ڪئي! حقيقي عظمت ته آهي ئي سن شريف جي ڪنج تنهائيءَ ۾، جيڪا عالم اسلام کي هنن خطوط ذريعي مرڻ کان بچائڻ لاءِ، حيات آفرين پيغام نشر ڪري رهي آهي .... بدبختن کي پيٽ ڪرڻ به نه ايندي آهي. مغلن جي بادشاهي هئي، شاهه ولي‌الله اها بادشاهي ڪوشش هوندي نه بچائي سگهيو. هيءَ پرچوندي شريف جو تعليم‌يافته نومسلم سِک آئي ٿو ته ڪريل هند مان نئين‌سر نئين نموني آل انڊيا ڪانگريس ڪميٽي ٻين جي امداد ۾ چاڙهين سان ٺاهي ڏيکاري ٿو..........

.... غلامي ۽ غلاظت سان ڀريل هڪ ٽوڪري نما ماهاني رسالي ۾ عربي، فارسي عبارتون درج ڪرائي، آئي ڏي حضرت مولانا جو نالو ٽنبي رکندو آهي!..........ڪجا رسالو ”الرحيم“ ڪجا حضرت مولانا جو ”مقدس نالو“ چه نسبت خاڪ را با عالم پاڪ.......... سياست شاهه ولي‌الله وارن ڪتابن ۾ پڙهڻ ٻي ڳالهه، هنن جي. ايم. شاهه جي خمار پيدا ڪندڙ خطوط ۾ ان ساڳيءَ تحريڪ کي سمجهڻ ٻيو معاملو آهي! پراڻيون تاريخون انهن لاءِ آهن، جيڪي نيون تاريخون ٺاهي نه ڄاڻن.

هندستان جي آزاديءَ جي تحريڪ جو فيصلو ڪن باب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏي آهو آهي، جو رڳو محض ٻن آدمين جي بازوي باطل شڪن ۽ همت مردانه جي جولانگاهين سان ٿيو. اهي ٻئي شخص ڀلا ڪوڻ آهن، هڪ آهو جنهن ڏي هي خطوط اچن ٿا، ٻيو آهو جيڪو هي خطوط لکي ٿو. غور تہ ڪر، نگاهہ تہ وجهہ! سرزمين سنڌ جي ميدانن تي اها لڙائي لڙي ويئي. نہ هندستان آزاد ٿئي ها ۽ نہ پاڪستان ٺي وجود ۾ هجي ها، جيڪڏهن انهن ٻنهي آدمين جي ڪارنامي جو وجود ظاهر نہ ٿئي ها. اختلافن هوندي هڪ!! پر هن افساني کي لکي ڪير ۽ سمجهائي ڪير؟ انهن ٻنهي جي وچ ۾ ٺين پيڪر محبوبيت آهي، سو آهي شيخ عبدالمجيد سنڌي!!

هندستان جي صوبن جا ڏکي جا وزيراعظم ٻاپڙ ڪائيندا رهيا، منهنجو ٻيهاريل وزيراعظم سيني کي گولين سان داغدار ڪري، شهادت حسينيءَ جو مرتبو حاصل ڪري، سنڌ ۽ هند جي آزاديءَ جو دستاويز پنهنجي رت سان لکي ٿو. منهنجو يار هيءَ ٻہ، تون ٻہ منهنجو ٺي مخدوم!! خوشامد ۽ جهالت سان دلي نفرت اٿم. تعريف انهن جي جن کي الله نوازيو هجي، حقيقي تعريف آهي. ڪوڙ ۽ بدوڙ کي ڦهلائي، انسانن جا ذهن خراب ڪرڻ اها ڪا تصنيفي لياقت آهي؟ سنڌ، پاڪستان ۽ هندستان جي آزاديءَ جي اچوڪي تاريخ اسان ٺي آهيون. تون ۽ مان!!.... .... اچوڪو سبق ايتري تائين.

— محمدامين کوسو.

(٤٢)

سکر، محمدي هوٽل، ١٤-١٢-١٩٦٥ع.

حضرت قبلا جي. امر. شاهہ صاحب!

السلام عليڪم و رحمة الله!

توهان جو عنايت نامو منهنجي ١٩٣٦ع جي هڪ فتوي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان ڪڏ پهتو. اهو خط حضرت مولانا عبيدالله سنڌي رحه جي منهنجي دل و دماغ کي تسخير ڪرڻ ڪان اڳ جو آهي ---

توهان کي ڪجهه نجي زندگيءَ بابت ٻڌائڻ گهران ٿو.

مئٽرڪ ۾ هئس ته عليگڙهه روانو ٿيس. اتي ١٩٣٦ع ۾ ايل-ايل-بي فرسٽ ڊويزن ۾ پاس ڪيم. آني جي زندگيءَ جو ماحصل منهنجي نواب محمد اسماعيل خان مرحوم جي پٽ غلام احمد خان مدنيءَ سان برادرانه ياري، سرسيد راس مسعود، سر سيد احمد جي پوٽي سان سڌي واقفيت!

شايد توکي اڳ لکيو هوم، نه ته هاڻي هتي ٿو لکان:

آتان جو انگريز ڊائريڪٽر اسان جي مئٽرڪ ڪلاس ۾ آيو ۽ چوڻ لڳو ته سنڌ بمبئيءَ کان جدا ٿئي يا نه ٿئي، اُن تي آئي تقرير ڪريو! ڪوبه شاگرد نه اٿيو. مان اٿي بيٺس. ڊائريڪٽر ڪِلي چيو ته توهان سنڌ اسيمبليءَ جو ميمبر آهيو، سامهون ٿي بيهه، ۽ هن کي اسيمبلي ڄاڻ! مان منجهه وارو ڪاٺي هوس. ڪلاس روم کي متي تي ڪٽي، انگريزيءَ ۾ تقرير ڪيم. خبر نه آهي ته انگريزيءَ جا پير ڪاٽيم، هٿ ڪاٽيم يا ڪن ۽ نڪ، يا اکيون انڌيون ڪيم! پر نتيجو ٻڌايان ٿو.

ٻئي ڏينهن مان کي پرنسپال اي.ايم. قريشي (عبدالمجيد قريشي) کان سڏ آيو. حاضر ٿيس ته چيائين ته "توکي راس مسعود صاحب گهرايو آهي، راس مسعود صاحب وائيس چانسلر آهي!" پويون فقرو، منهنجي اُن وقت جي نئين اڀندڙ ڏاڙهيءَ ڏي طنز آميز اشارو هو ته ڏاڙهي رکندڙ کي ڇا معلوم ته راس مسعود ڪهڙي بلا آهي؟ .... چنانچه مان يونيورسٽيءَ جي آفيس وٽ پهتس ۽ وائيس چانسلر جي دروازي تي بيهي، حسب قاعده چٽ (Chit) اندر موڪليم، ته اندران هڪ گرجدار آواز آيو: "مقصود"! مقصود، سنڌس نوڪر جو نالو هو. کيس چيائين "ان کي اندر سڏ". مان ويس ته هيءَ دراز قد، گوري شڪل

وارو، مَرڳهه- نيٺ سيد زادو آئي بيٺو. مان کي ڀاڪر پاتائي، منهنجي سر تي ٻوسو ڏنائين. سندس اکين ۾ ڳوڙها اچي ويا. چوڻ لڳو ”تون هن يونيورسٽيءَ جو شاگرد ته نه آهين، محسن آهين! تنهنجي تقرير ڪري، ڊاريڪٽر اهڙو خوش ٿيو، جو هو چاليهه هزار روپيا يونيورسٽيءَ کي ڏيڻ ويو آهي. تون منهنجي ناني جي غريب يونيورسٽيءَ جي غريب شاگردن جو محسن آهين. تون منهنجو پٽ، پاءُ ۽ هميشه جو دوست آهين!“

.... هيءُ آڪسفورڊ جو پڙهيل، عالي دماغ، مغربي تهذيب ۽ تمدن جي باريڪ بينين کان مڪمل طور تعليمي ماهر آن وقت پيو ڪجهه به نه نظر آيو، فقط سيد هو سيد!! منهنجو ساڻس لاڳاپو اهڙو ته گهاٽو هو. جو پوءِ جڏهن ١٩٣٦ع ۾ عليڳڙهه مسلم يونيورسٽي يونين جو وائيس پريزيڊنٽ هوس، ۽ پنهنجي ئي مضمون جي استاد پروفيسر حليم سان يونين جي جي ڪارروائيءَ جي سلسلي ۾ استعفيٰ ڏيڻ ڪري، يونيورسٽيءَ مان ڪڍيو ويو هوس، ته اها خبر ڪيس ڊاڪٽر اقبال ڏني هئي. انهن ائين سالن ۾ عليڳڙهه کان ايندي ويندي، لاهور ۾ ساڻس هر سال ملندو هوس. جڏهن يونين جو صدر ٿيس ته ڪيس خبر پئي ته آهو مان آهيان.

سيد راس مسعود جي موجودگيءَ ۾ نواب صاحب مرحوم ڀوپال، حاليءَ جي صد ساله ورسيءَ جي جلسي جي پاڻيپت ۾ صدارت ٿي رهي هئي. مان يونيورسٽي يونين طرفان پنهنجو صدارتي پيغام، پاڻ جلسي ۾ پڙهڻ لاءِ مدعو ڪيو ويو هوس...... هن اجلاس کان پوءِ منهنجو يونين جي ڪنهن رسمي معاملي ۾ پرو وائيس چانسلر حليم صاحب جي مداخلت سبب، استعفيٰ ڏيڻ تي اخراج جو واقعو ٿيو. آن غلاميءَ جي زماني ۾ به يونيورسٽي يونين جي منهنجي ساري منسٽريءَ ۾ سڀني عهديدارن استعفيٰ ڏني. ان ۾ بنگال جو عمران حسين نالي به هو- خبر نه آهي ته هاڻي ڪاٿي هوندو! غريب ۽ اسڪالرشپ ڪٽيندڙ طالبعلم هو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آءٌ حليم صاحب جو خاص شاگرد هوس، ڪيس آن ڪري غصو آيو ۽ مان ڪي يونيورسٽيءَ مان ڪڍيائين. مان دهليءَ وڃي داخلا وٺڻ جي ڪوشش ڪئي. ڊاڪٽر ذاڪر صاحب منهنجو واقف هو، پر جيئن هاڻي ٿيڻ آن وقت محض زبانـي شيرينيءَ کان سواءِ منجهس عملي ڪم ڪرڻ جي قوت ڪانه پيدا ٿي.

منهنجو والد مرحوم، ٺٽان جي ڊپٽي ڪمشنر، مسٽر لمبرڪ جي صلاح تي عليگڙه اچي ويو. پروفيسر حليم، منهنجي والد مرحوم جي عزت ڪئي ۽ کيس يقين ڏياريو، ته منهنجو اخراج منهنجي ڪنهن به استاد جي بي ادبيءَ ڪري نه ٿيو آهي، پر مان سندس شاگرد تي سندس احڪامن کي مڃيو/ڇو ڪونه؟ ـــ سيٺ حاجي عبدالله هارون مرحوم، جنهن جو ناتو به اسان جي خاندان سان خلافت تحريڪ ۾ هو ۽ شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ، ان وقت جي وائيس چانسلر سرضياءُ الدين کي چيو ته منهنجو يونيورسٽيءَ جي آخرين سال ۾ خاص ڪري صدارت جي عهدي کان پوءِ اخراج، سنڌ اندر هڪ قسم جي نفرت جو جذبو پيدا ڪندو.

انهيءَ سال ڪوئيٽا جي زلزلي جي سلسلي ۾ توکي به شايد خط لکيو هئم. مان يونيورسٽيءَ يونين طرفان ڪمبل وغيره زلزلي زدن لاءِ ورهائڻ واسطي ڪـٽي وڃڻ وارو هوس. تنهنجي پاران ٿهاراماڻيءَ جو جواب مليو هو.

هاڻي ته ڪٿي ميچ ته توسان لاڳاپـا ڪاٿون مان ٿي شروع ڪيا. ان سال تون دادو ضلعي جي لوڪلبورڊ جو صدر، مان هندستان جي چوٽيءَ جي مسلم درسگاهه جي يونين جـو صدر!! وڌيڪ پوءِ لکندس.

ـــ محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عزيز آباد، انڙ واه، ١٤-١٢-١٩٦٥ع

بحضور جي-ايم شاهه!

.... ”تون ۽ مان“ — پڙهيم!

ساري هندستان جي آزاديءَ جي تحريڪ جي معنيٰ ڪيئندڙ، اهي ۽ اڃا به سيد احمدشاهه شهيد جي تاريخ، شهداءِ بالاڪوٽ، سرنگاپٽم جي واقعي ۽ ٽيپو شهيد جي شيرانه جنگ ۽ شهادت، سراج الدوله جي شهادت، ١٨٥٧ع جي جنگ آزاديءَ ۽ تيموري شهزادن جي بيگناهه قتلام وغيره واقعن کي معنيٰ ۽ مفهوم ڏيندڙ گانڌي، نهرو، علي-ڀائرن، حسرت موهاني ۽ خود پنهنجي سنڌڙيءَ جي فقيرن، فقير دل، صاحب عقل و دانش شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جي فرزانه ڪردارن ۽ گفتارن جي عملي تفسير ۽ تشريح ڪندڙ ٻه ۽ فقط ٻه اتيون، ٻئي پنهنجو مٽ پاڻ، ٻه ٻنهي ۾ ڳانڍاپو، لاڳاپو ۽ وحدت به ڏسڻ وٽان آهي! آهن اڄ هت جدا، سياڻي هڪ ڏي مقام تي گڏ!! هڪ تي حڪومتن جا وارِ بس ڏي نه ٿيا، ته ٻئي متان شروع ٿي ويا. سڀاڻي نگاهه سان ڏسبو ته ڪو لاڳاپو نظر نه ايندو. نگاهه عشق ۽ محبت سان ڏسبو ته جي-ايم-شاهه، مخدوم ۽ خادم محمدامين کوسو، السني ۽ ازلي محبت جي رشتي ۾ پيوسته پيوند ٿيل آهن. تنهنجون وقتي بيقاعدگيون نمايان نه ٿين ها، ته هيڏو سارو خلا (Void) ٿئي ڪونه ها. منهنجي مستين ۽ سرمستين ۾ ڏي ته سنڌ جي آزادي مستور ۽ عيان نظر ايندي!

تون اڄا صلاحن ۽ مشورن ۾ آهين. هن خطوط کي چڱيءَ طرح چولو ٿو پڙهين؟ سن شريف مان انسانيت جي فلاح ۽ اسلام جي عالمگير فتوحات جي تحريڪ شروع ٿيندي تو نه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏني آهي؟ وري پڙهه جي-ايم شاهه جو غلامي-لوڙ مايوسيون-شڪن نالو، جيڪو هتان ظاهر ٿي تو وٽ پهچي ٿو!

.... اي سنڌي غفلت شعار! تو اهي ۽ نالا پوري سوز ۽ درد سان گڏ ڪري نه پڙهيا، ته اچوڪي سنڌ، جيڪا دنياءِ انسانيت ۽ عالم اسلام ۾ انقلاب ۽ آزاديءَ جي پيغامبر آهي، تو نه ڏني نه ٻڌي.

...... جي-ايم شاهه ۽ سان آجايل انسانيت کي مصطفوي شراب سان مخمور ڪندڙ .... عشق ۽ محبت جاتي بي لقاب ٿي بيهن، آئي تفريقون ۽ اختلاف ميٽجي، ميسارجي، نه فقط فنا ٿين، بلڪ خود عشق جو "آتوٽ"، غير تقسيم ٿيندڙ ازلي ۽ ابدي جزو بڻجي وڃن! .... منهنجي قلم جون الوهيت آميز تحريرون! هي ڪي رواجي گفتا آهن؟ پڙهو ته سڪ اي سنڌي، غيرن ۽ ناقصن جا نقال، پڙهو ته چاڻ! تو کي ٿي ته دنيا جي رهبريءَ جو جهنڊو، سردار جي-ايم-سيد جي سرداريءَ هيٺ ڏيئي ڇڏيو اٿم. تون آهين جو ٻين جي نقالي ڪري پاڻ کي هم-دان چائين ٿو. هي پڙهه صحيفا عشق جا! پرائيون تاريخون ڪيتري تائين پڙهي، اکيون ۽ دل انڌيون ڪندين؟

آفتاب تازه پيدا بطن گيتي سے هوا،
آسمان ڈوبے هوئے ستارون کا ماتم کب تلک؟

— محمد امين کوسو.

(١٤٤)

١٤-١٢-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي-ايم. شاهه!

اڄ ڪوٽ ڪان ٿل طرف وڃڻ لاءِ هڪ جيپ ۾ روانو ٿيس ...... رستي ۾ دل جو توسان ئي خطاب رهيو ...... هڪ نوٽ بوڪ ٿي هڪ مسودو ڏاهڻ پرلگيس ويس. ان نوٽبوڪ جي تحرير جو اوتارو قدري ترميم سان لکان ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اي غافل سنڌي!.......... رخ ته سڌو ڪر، ڏس طرف
سن شريف جي! اڄ ته دوست! اُنهي سيد سونهاري ڪي بي
سيڪاريون، جنهن سنڌ کي نگهوسار ڪرڻ ۾ ڪا گهٽتائي ڪانه
ڪئي. خود اسيمبلي هال ۾ بارها گهٽيپ وقت، هن اکرن جي
لکندڙ جي ڪڙي ڪيل سنڌ بچائيندڙ قطارن کي درهم برهم
ڪرڻ جي هن ڪوشش ڪئي. اڄ ساڳيوئي سيد تنهنجي قسمت
بچائڻ واسطي، مصيبتن ۽ تڪليفن کي مردانه وار منهن ڏيو
بيٺو آهي. اهوئي اسم گرامي، تنهنجي عزت، شان ۽ مانهپي جو
ثبوت آهي............ پڌ اي دوست!......... ... تنهنجي ناموس، عزت،
تنهنجي اولاد جي ناموس، عزت ۽ تنهنجي مال ملڪيت جو
بچاءُ بند اهوئي نالو اٿئي.......... آهه دوست! ته يڪ آواز ٿي،
صدا بلند ڪريون ته "سنائي سيد، مدد ڪر!" — آه! اٿيون ته
چوندو رهندو هوس، پر اُن وقت نه پڌائين. نه فقط ٿس، بلڪ
اُن وقت جي ڪم ظرف، ڪم عقل هندو ڪانگريسين تي به اثر
نه پيو. مان ڪولي ڪولي چيو هو، تاريخ گواهه آهي، ته مان
سنڌ جي بچائڻ خاطر ڪانگريس جي ڪم عقل گروه جي پيروي
ڪرڻ کان بري آهيان. جنهن جي وزارت بچايم، تنهن شڪارپور
ٽائي جي پرسان ظالم، سفاڪ قاتلن ۽ ملڪ فروشن جي هڪ
منظم گروه جي منصوبي بسازن هتاق سيني تي گوليون ٺنيون.
گولين جا نشان، منهنجي دل جگر تي داغن جي صورت ۾
دائم ۽ تازا آهن. هو شهيد ٿيو. مان هنن اکرن جي صداقت
زماني جي صفحن تي آڪرڻ واسطي اڃا زنده آهيان.

هاڻي منهنجون ئي هي زنده جاويد تحريرون، جن ۾ سنائي
سيد کي مشورا آهن، مشعل راهه جو ڪم ڏينديون. اڳ به ۽
هاڻي به مان ۽ سيد، سنڌ جي ذريعي جوت جاڳائيندا سون.

اسان جي اختلافن ۾ به اتحاد، ته اسان جي اتحاد ۾
انقلاب! اِن طرح، اِن ۾ سنڌ جي آزاديءَ جو قافلو سن شريف
مان منهنجي ئي دردآميز نغمه سراين ۾ جد اپيما تي رهيو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رواجي سر و سامانن ۽ رسمي تيارين جي عشق جيي متوالن کي ڪهڙي گهرج؟ خدا خود مير سامان آهي اسان ٻارن جو..........
آت اي سنڌي غفلت شعار، آت! پنهنجي ڪامرانين کي پاڻ پنهنجي ئي همت سان حاصل ڪر. دير تنهنجي قدم کڻڻ جي آهي، آواز بلند ڪرڻ جي آهي.........تنهنجي ڏکن جي رات هاڻي ختم ٿيڻ تي اچي بيٺي آهي. اجها هيءَ آهي سحر اميدافزا!

ـــــ محمدامين کوسو.

(٤٥)

١٦-١٢-١٩٦٥ع

قبلا حضرت جي. ايم. شاهه!

ظالم، ناهر، بگهڙ (Wolf) کي ريجهه ۾ يا لالچ ۾ رڍن جو ڏنار ڪيو، ته ڪم آهو ٿيندو سنڌي سياجهڙن سان، جيڪو علي‌محمد شاهه راشديءَ ڪيو! ڏس، پنهنجي، سيدن جا ٻرڪارا انهن کي نذر نياز جهجها ڏجن، باقي حڪومتن جي ڪرسين جي مالڪ بڻجڻ جي صلاحيت هاڻي آنهن ۾ ڪاٿي موجود آهي؟ هت به تو پڇ ڀڏي مهري ڪيا. توکي وري سيد پرستيءَ جو خفقان لڳو. تنهنجي ڪهڙي ڪهڙي خفقان جو مان علاج نه ڪيو آهي.......... افسوس رکو سنڌ جي اصل معاملي ۾، وقتي هار ڪاڏم، چو جو الهه‌بخش شهيد تي ويو ۽ پيو ڪو اهڙو اچا نظر نه چڙهيم، جنهن کي مان ڪري ميدان ڪارزار ۾ نڪرانءُ سواءِ تنهنجي! پر تون هزار حيلا ۽ لک حجتون به ڪري چائين! هت مقام عشق آهي. هتي عقل-بازيون ته نه هلنديون آهن.

بی خطر کود پڑا آتش عشق ۾ نمرود
عقل هے محو تماشاي لب بام ابهي!

.... الائي ڪيترا ڪلاڪ، ڪيترا ڏينهن، ڪيترا مهينا، توکي مان مسڪين جي عاشقانه، رندانه ۽ سرمستانه اقوال کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سمجهن ۾ لڳن! جيم ته زندگيءَ جي روشني، ساري ملڪ ۾
فقط هڪ هنڌ، سن شريف ۾ آهي! قبول ڪرين ها، ته هن
وقت آن محبت پرڻي مچ مان هزارين، لکين، ڪروڙين چنگاريون
چوطرف چوڏار ڦهلائي ڏيان ها!........ الائي قلم مان ٻه چا
چا نه ڪڍيو ائٽي؟ جي. ايم. شاهه جي صحيح جائز تصوير
توکي ڪيئن ابندي ڪيئن؟ غلطيون ڪرين همالہ پهاڙ کان
ئي ڪروڙ دفعا وڏيون، پوءِ وري آنهن تي معافي‌آميز تحريرون
لکين! اٿين نه تو لکين ته مسٽر جناح توکي سياسي طاقت جو
ٻکيو چاتو، تو هن جي محفل کي ٽڪ هنئين! تون خوددار ۽
غيرتمند، هن (جناح) تنهنجو رعب برداشت نه ڪيو! چيومانءِ،
۽ انهيءَ (جناح) جو شجرو به پيش ڪيم ته آن کي تون ليڊر
نه مڃ! پر توکي ڪيئن روڪيان ها؟ لفظ ته ياد ڪر! مان
فرمايو هو ته "مسلم قوم جو "... نامعلوم" ليڊر تي نه
سگهندو آهي." پر توکي جهليان ڪيئن ها! پاڪستان آخرين
مرحلن تي ئاهيو ئي تو هو.........

"سنڌي ادبي بورڊ"— اهو نه سنڌ آهي، نه ادبي آهي،
نه بورڊ آهي، الائي چا آهي؟ اتفاقي طرح ڪو هڪ اڌ ڪتاب
ڪم جو ڇپجي سگهندو هوندو! الهه‌بخش جي حماتي لکيائون؟
لکندا، ته اهي احمق خرافات لکندا!

مان "مهراڻ" جو هڪ پرچو ڏٺو، حيرت ۾ پئجي
ويس ته گندگش حماقت مابيءَ جي ڪوڙ گڏ ڪرڻ جو نالو
ادبي رسالو!........ مولوي چشتيءَ تي هڪ قرمساق جو مضمون
ڏٺم. چشتيءَ جي ذريعي، تنهنجي غلط‌ڪارين جي مقابلي ۾ سنڌ
۾ هيڏو سارو ڪم ڪيم، ان تي هڪ لفظ به موجود ڪونه
هو! چشتيءَ کي سياسي قبر مان ڪڍي، "آزاد‌بورڊ" جو پروپيگنڊا
سيڪريٽري ڪيو هوم. ايڏو ظلم! چڱ مان محمد‌امين کوسو
سنڌ ۾ چاڻوئي ڪونه آهيان! رکو "زناهي" (جناحي) سنڌ پيدا
ڪيا آهن....... ادب براه عمل نه چاڻن ڪونه، چو جو خود

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

احمق آهن. احمقن جي دانست وري ڪهڙي هوندي! نقالي ڪندا ته آنهن ڪان ڪندا، جي سندن جهڙا ڇپرا يعني آلو هوندا ته سنڌ ويچاريءَ جو جاڏهون ڪاڏهون الله واهي! غلام ملڪ جو اهوڏي حال ٿيندو آهي. آن جي جذبات، احساسات کي ساري فنا ڪيو ويندو آهي.

"پنجن پورن" ۾ پوريل شهيدءِ منهنجي لازوال الفت تي هڪ لفظ به ڪاٿي صحيح ڪونه لڀندو؟ توسان ايڏي نيازمندي ۽ ايڏا سارا جتن، آن جو ذڪر به صفر! ڪهڙي ڪي نيڪناءَ ڪان وٺي ڪـهوڪها ڏنم اسيمبلي هال ۾، اهو به ڪاٿي ڪونه. اسيمبلي هال ۾ رڙيون ڪيم- حضرت مولانا محمدصادق صاحب کي پيراڻي سالي ۾ ڪاهي تي کٽي ساري سنڌ گهمايم، آن تي هڪ اکر نه لڀندو. باقي سارو جهان "جناح- جناح!" هي ڪهڙو ادب؟ هيءَ ڪهڙي زندگي؟ هيءَ ڪهڙو پورڻ؟

مان ۽ علامه فتح محمد سيوهاڻيءَ باهمي يگانگت سان سنڌ کي اوڙاهه ڪان بچائڻ لاءِ محبت آميز ڪچهريون ڪيون، آن جو ڏالوڻي ندارد! تنهنجي گفتارن تي علامه توکي خبردار ڪيو هو. ياد پون ٿا توکي سندس عالمانه دڙڪا؟ حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي حياتيءَ ۾ مٿس قربان ٿيندا رهياسين، سندس سامهون وجد ۽ رقص ڪندا رهياسين، ۽ سندس وصال کان پوءِ سمنڊ ڪوڙهن جا مان ۽ علامه دين محمد وفائيءَ گڏجي ڪاڙيا. اهو واقعو چڻ فرانس جو ۽ سٽين صديءَ جو آهي؟ مان شيخ صاحب جي حضور ۾، شب و روز هـٿ ٻڌيون بيٺو رهيس، اهو نه چڻ قرون وسطيٰ جي روس جو واقعو آهي!....

—— محمد امين کوسو.

(٤٦)

عزيز آباد، ١٦-١٢-١٩٦٥ع

حضرت جي.ايم.شاهه!

.... الاڏي ڪاٺون ڪاٺون جا پراڻا ڪيرم خورده

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪتاب کنيو ويٺو آهين. اهڙيون تاريخون جهڙڪي سچ پچ روح کي راحت ڏين، ضرور لکجن. پر اها تاريخ هاڻوکي جيڪا مردي بدن ۾ جان وجهي، ۽ لاش بيجان ۾ روح پيدا ڪري، اها به تہ لک!

هر محفل، هر جلسو، هر ميلو، جيڪو سنڌ ۾ اڄ ڪٿ ٿيندو آهي، منهنجي روح کي پڙ مرده ڪندو آهي، ڇو جو اُن ۾ سنڌ جي تذليل هوندي آهي........ مصلحت بيني ۽ ڪم عقلي پيٺي ساڳي شيءِ ڪوٺا آهن. مصلحت بيني چٽيو آهي حق ۽ ثواب لاءِ تدبير ڪرڻ کي. ڪجهہ تہ سچ، ڪاٿي تہ راضي ٿيءُ!

سنڌ کي جيترو اُبتي ڏکي اُن جي ڪل لاهيندڙ، تو وارو ۽ منهنجو پير علي محمدشاهہ راشدي، هاڻي هيءُ اٿيٺي جو الاڻي ڪهڙي ڪهڙي خرافات ۾ هيرن ۽ جواهرن جهڙا فقرا لکندو رهندو آهي. اهڙيون تحريرون قومن کي فنا ڪنديون آهن. نہ ڪري ها سنڌ سان ظلم ۽ تعدي، تہ چو پاڻ بہ اٿين، ڏي هلڪڙو ۽ بي ماپہ نظر اچي ها؟ جعفر ۽ صادق هندستان سان اهو نہ ڪيو، جيڪو هن سنڌ سان ڪيو؟ الله امان ڏيئس! سنڌ فروشيءَ جون مزائون ڪران بہ ٿي ويندڙيون آهن.......

تو ڪاٿي مان کي لکيو هو تہ جناح سنڌي نہ آهي. مسٽر جناح بلڪل سنڌي آهي، پر تون سنڌين جو آقا آهين. هن ڪان اها غلطي ٿي، جو تو کي رواجي آدمين جيان اقتدار جو بکيو ڄاڻائين. اها سندس واحد سياسي غلطي آهي. باقي پاڪستان ڏاهڻ ۾ هن جو ڪو خاص ڪردار ڪونہ آهي. البت هڪ ترجمان جيان، هڪ ڳالهہ جو اظهار ڪيائين. مسٽر جناح کان تہ لک دفعا وڏيڪ حصو اسان جي سر غلام حسين، منهنجي دوست، جو آهي. جنهن جي ٿي چوڻ تي انگريز آخرين طرح پاڪستان ڏاهڻ تي راضي ٿيا..... تون سيد احمد جون پرائيون تاريخون ڪنج تنهائيءَ ۾ کولي، مان تاريخ ساز کي پڙهائين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿو؟ مان شهيد ڪونہ آهيان، زندهہ شهيد ۽ شهيد پيدا ڪندڙ آهيان. سنڌ جي بيجان لاش کي اها حياتي ڏني اٿم، هنن تحريرن جي ذريعي، جو لکـ ڪروڙ علي محمد شاهہ راشديءَ جون بي معنيٰ تحريرون سنڌ کي هاڻي دوباره ماري نہ سگهنديون، ۽ نہ آن جي هن دور جي ها عظمت شخصيت کي پردي ۾ رکي سگهنديون.

--- محمد امين کوسو.

(٤٧)

١٦-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي-ايم- سيد!

ڪيڏو نہ وڏو بهتان، عظيم ڪوڙ ۽ اچوڪي پنهنجي ئي ناهيل تاريخ ۾ بدوڙ آهي، جو الهہ بخش شهيد کي هندوءَ جو ايجنٽ قرار ڏنو وڃي ۽ ڪانگريس جو هن کي محتاج ٻڌايو وڃي .... مان سياستون سيکاريندو آهيان، سکندو ڪونہ آهيان: الهہ بخش جي شهادت رائگان وڃي، باقي مولانا ابوالڪلام جي تحريرن جو جوش، سو ٿيو هندستان آزاد ڪندڙ! اِهي نهراءِ پاس ڪندي، احمد نگر جيل ۾ مري وڃن ها، جي الهہ بخش جي شهادت جــو شهنشاهيت ۽ امپريلزم شڪن واقعو وجود ۾ نہ اچيٰ ها! .... الهہ بخش جان ڏني تہ سنڌ غلام نہ ٿئي. .... تنهنجي ليگـ، غلامي آڻيندڙ ليگـ، کي ووٽ تي موچڙا ماريا هئم، جنهن تي تون ناراض ٿي ويو هئين. اهو نالوئي غلامي آڻيندڙ! "ليگـ" انگريز مائي باپ جي حڪم تي ناهي ويٺي هئي..........

قلم ڪان گهڻائي ٽوڪچا ڦڪا ڪم ورتا آهن. اڄ هن شهادت عظميٰ جو بيان بہ لکـ! هيءَ شهادت قوم کي ابدي حياتي بخشيندڙ آهي...... آن جو نالو وٺ ٽون، جيڪو توکي بہ حياتيءَ ۾ بيحد پيارو هو. حقائق نويسي ۽ تاريخ نويسيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ سياستون، چالاڪيون ڇا جون؟...... وڏن واقعن ۽ حادثن وقت اچ، خاموشي ۽ غلط ڪاري گناهہ عظيم هوندي آهي. احمقن کي جو عقل وارو چائبو ته عقل وارن جون ٻڪريون ٿي وينديون. شغال يعني گدڙن کي شينهن جي کل ڍڪائبي، ته ملڪ ئي شغال ٿي ويندو.

— محمد امين کوسو.

(۴٨)

عزيز آباد، انڙ واهہ، ضلع جيڪب آباد.

هزارون سال نرگس اپني بے نوري پہ روتي هے،
بڙي مدت سے هوتا هے چمن ۾ ديده‌ور پيدا!

جناب قبلا جي-ايم-سيد صاحب!

سنڌين جا حال ڏسون ٿو. ساري سنڌ جي ذلت واسطي دروازو ته کھڙوکھولين ٿا، قلندر شهباز جو! ۽ مان خود ”درگاهه قلندر“ جي عزت ۽ توقير کي دوباره جيئارڻ واسطي سن شريف جي درگاهه مقدس جون حاضريون پريان ٿو. اهي لفظ سياسي اهميتن سان لبريز آهن، ڪو معنيٰ ڪري چائي ته!........

توهان شاهہ جي ڪلام سان پريل خطوط لکندو آهين؛ مان سنڌ جي ذلت کي متاثر جي خيالن ۾ مستغرق، مان کي ان ادبيات ۾ پوڻ جو موقعو پوريءَ طرح مليو ڪاتي آهي؟ پر ڪجھه سال اڳ چيو هوم ته ”شاهہ جي ڪلام جي معنيٰ ۽ تفسير جي-ايم-سيد ۽ شيخ عبدالمجيد!“ سنڌ ذلت جي غارن ۾ ڪھريل، جي اهي بہ نالا نہ هجن ها ته ڪير ڇٽي سگھندو هو ته ڪو شاهہ جو ڪلام بہ سنڌ ۾ ڪي وارد ٿيو آهي. شاهہ جي ڪلام جي صداقت جي گواهي، جي-ايم-سيد!! پر خود حضرت شاهہ صاحب جو مقام ايڏو نہ آهي، جو سنڌ جي فخر جو ان کي باعث بڻائجي. اهو سنڌ جو درجو آهي، جو دنيا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١٦٣)

جو اهڙو لاثاني شاعر به قدرت سنڌ کي عطا ڪيو. افسوس جو اڄ پڙهيل آدمين هن جي ڀعالمانه ۽ موحدانه ڪلام جي اهميت ڏي گنوائي رکي! مذهب کان بيخبر ۽ سياست ۾ غلام، سي ”شاهه جو ڪلام“ ڀڏائين، ته مان ڀڏان ڇو؟ سنڌ جن تي فخر ڪري سگهندي آهي، اهي ڀوا آهن. الحمدالله، اسان جي گنهگار اکين به اهڙن جا جلوا ڀسيا!! ....

غلام مصطفي قاسمي، ڀيڙي (عبيدالله سنڌيءَ) جو نالو ته ڪيئن لکندو آهي، ڇو ته آهو به ڪوسُلو هو! بدبخت ازلي، خبيث ـ .... سنڌ کي فخـر جو حق آهي، جو هن پاڻ کي سنڌي ڇورايو. سنڌ ۽ سنڌ وارن کي لک لک مبارڪون!ـــ

ـــ محمد امين کوسو.

(٤٩)

٢٠-١٢-١٩٦٥ع

جناب قبلا شاهه صاحب!

...... توڻ سيد عالي وقار، سنڌ جي مقبرن، قبن ۽ خانقاهن جي ويل آزادي وٺي ڏيندڙ، توکي فرصتون ڪاٿي، جو فضوليات کي پنهنجي جسم ۽ وجود ۾ جاءِ ڏيئي سگهين؟!

قلندر شهباز جو حوالو به توکي خوش ڪرڻ واسطي ڏيان ٿو. مان مست السست گنهگار پنهنجي ڏي پير جي غلاميءَ ۾ غرق، مان کي حقيقتاً ان طرف توجهه ڪرڻ جي ضرورت آهي ڪانه. قلندر شهباز جي ڪلام جو نمونو، جيڪو ڏين ٿا سو نهايت پڪو، توحيد ۽ حقيقي سوز جو حامل آهي. پر آهو ڪلام هن وقت سنـدس باعظمت درگاهه جي اردگرد جيڪا غلامي آهي، آن جي ڀڪي ڪرڻ لاءِ ڪاڍو وڃي ٿو. سنڌ جي بدن جي چوگرد زنجيرن جو وڪڙ آهي، ان ۾ هڪ وڌيڪ وڪڙ قلندر ۽ شاهه جي ڪلام جي آواز سان وڌايو وڃي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آنهن وڪڙن ۽ خود زنجير کي هڪ ئي اشاري، خاموش اشاري، سان پرزا پرزا ڪرڻ لاءِ هي خطوط منهنجي دل و جگر جي رت ۽ اکين جي اشڪ سان لبريز، تو جي، اير، شاهه وٽ شب و روز پهچي رهيا آهن.

ڪٽ ڪڏهن ڪرجائيگي اي قيديءَ زندان ستم!
تجهکو احساس گران باريءَ زنجير تو هو!

سنڌين جي ذهنيت جي پستيءَ جي گهرائي ۽ ان پستيءَ کان بلڪل بيخبري ڏسيندڙ، جهڙي اهڙا قرمساق شاهه بابت لکن، چون ۽ سنڌس قبر تي وڃن، انهن جون گردنون قلم ڪرائجن......

........تون خاموشين ۾ ب... تحريڪون پيدا ڪري سگهندو آهين......... تو تي بندشون هجن، پوءِ به سنڌ جي والي تي وزير هجن؟ اهي اکين نيمڪحرامن جهڙا نمڪحرام ۽ نڪ چپ وڍيا چڱا؟.......

..........خبرون ته تو کي اڳ به ضرور آهن، تون مستن جي خوبو کان واقف آهين. ڪراچيءَ جي ايام ۾ ٻه ٻه چار چار ڏينهن صرف چاهه تي گذر ڪندو هوس، ماڻيءَ لاءِ پيسا نه هوندا هئا. اهڙن موقعن تي نه تو وٽ ايندو هوس ۽ نه شيخ صاحب وٽ، ڇو جو اهو اچڻ محض شڪم پريءَ لاءِ هجي ها! — عبدالقادر اچي پهچندو هو، منهنجي منهن کي لٿل ڏسي چوندو هو ته "روزا رکو ٿا؟" چوندو هئس "ها!" وٽس حق حلال جا جيڪي چار پيسا هوندا هئا ته نذر رکندو هو، منهنجو کيسو ته هيو ئي بيت المال! مان وٽ وري جڏهن ڪجهه ميسر ٿيو ته عبدالقادر ڪٿي ويندو هو. سو تو ٻڌو، بکون ڪراچيءَ ۾ ڪاٽي، هاري ۽ مزدور تحريڪ جي ليڊري پئي ڪيم، ۽ اچي وڃن ته هزار روپيا به چٽ! .... الهه بخش مرحوم سان دهلي آزاد ڪانفرنس جي صدارت لاءِ ڪيس وٺي وڃي رهيو هئس. مان وٽ ٿرڊ ڪلاس جي ڀاڙي کان زائد ڪل رقم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پنجاه روپيا ڪن هئي، الهه بخش فرسٽ ڪلاس ۾، مان ٿرڊ ڪلاس ۾ - سفر جو وڏو حصو مان سان اهي انهي ٿرڊ ڪلاس ۾ ويٺو رهيو. مان گوارا نه ڪيو ته وچي سائن ويهان ها ۽ ڪيس ايتري همت نه ٿي، جو منهنجي ٽڪيٽ ڦرائي. مان فرسٽ ڪلاس ۾ چڙهن ڪان عاري ڪونه آهيان، پر الهه بخش خرچ ڪري، آن تي اعتراض هيم ۽ اٿم به........

— محمدامين کوسو

(٥٠)

٢٠-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي، اين شاهه!

لائون وه تنڪي ڪهان سي آشيانو ڪيلئي
بجليان بيتاب هون جن ڪي جلاني ڪيلئي!

سنڌ سازيءَ جا هي پنا آن آشياني جو ڪم ڏين ٿا، جيڪو اقبال وٽ محض شعرانه تخيل هو...... ....

جي، ايم سيد جنهن جي دل ۾ زبان تي نه، اهي، مان وٽ اهو سنڌي انسانيت جي درجي ۾ ته نه آهي، پر سنڌ جو جانور، ڪتو، ٿيڻ جي لائق به نه آهي.

شيخ عبدالمجيد قهر ٿن، ڦهوردل جو نالو جنهن دل ۽ دماغ ۾ نه آهي، اهو انسان ته نه آهي، ڪُڏهه به نه آهي.

مٿيون قول - اهو ادب آهي؟ سنڌي آهي يا نه، آهي؟ تون ادب نواز ئي جواب ڏي!

تنهنجي وجود ۾ ٿــي حسن، جمال ۽ رعنايون پاڻ لاءِ پيدا ڪندس، سياست جي محدود دائري ۾ ٿي؛ ته پوءِ تنهنجي نالي تي نغمه سنج نه ٿيندس ته پيو ڪنهن جي نالي ۾؟......

مان ڪي خبر آهي ته توکي تنهنجي جذبن خاڪسار به بڻايو هو، يا خاڪساريءَ طرف متوجهه ڪيو هو. مان هوندءِ ته خاڪسار ٿيڻ فخر چاڏان تو، پر مان کي اها تحريڪ !هِڪ

وانگر وٺندي بلڪل نه آهي. مان وٽ ته قاديانيت، ليگ، سي. آءِ. ڊي ۽ پنجابيت بلڪل هم معنيٰ چيزون آهن، ۽ خاڪساريت به انهن جي پيٺ نه. ته ماسات ضرور ٿي! اسلام، تحريڪ انسانيت جي بڻائي لاءِ آهي، اَن ۾ ايتري نامعقوليت ٿي ڪيئن سگهندي آهي؟ ....

هي دور انحطاط جو دور آهي. قرب قيامت جو دور آهي. ته به الله جي خاص فضل سان اسان جي ٿي دور ڪي وقت جا به وڏا امام عطا ٿيا: منهنجو پير ۽ آقا حضرت عبدالرحمان عليه الرحمت ۽ حضرت مولانا عبيدالله سنڌي! فقيريءَ واريءَ علم ۾ هو يڪتا ۽ بيمثل، علم واريءَ فقيريءَ ۾ هي به بي مثل ۽ يڪتا! .... حضرت مولانا جا مڪتوب مان لاءِ اڪسير آهن. هنن پنهنجي الله وارن جي ياد ۾ سر نميل، دل پريل ۽ خطوط ته ڏي تحرير ٿيل — مدعا ۽ مقصد توهان چاڻ! توسان عداوت هنن تحريرن ڪان پوءِ ڪفر جي نشاني آهي.........

الله جو فضل ڏسو، جو مڪي معظم ڪان اچي مان کي سرفراز فرمايائين! تو وٽ اچي رهڻ کي محض ان ڪري معيوب ڄاڻائين، جو توهان ليگ جو صدر هئين. مان ته ڪيس دعوت ڏني هئي. فرمائڻ لڳو ته "جي. ايم. سيد اسان جو آهي ۽ سنڌ چاءِ به اسان جي آهي، پر اسان ليگ جي عهديدار وٽ ڪيئن مهمان ٿيون؟"

هاڻي توهان ليگي آهين؟

هر چه ڪند دانا ڪند نادان
ليڪ بعد از خواريءِ بسيار!

— محمدامين کوسو.

(٥١)

٢٠-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي. ايم. شاهه!

.... حضرت شيخ صاحب، جنهن پنهنجي ماءُ پيءُ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حي مذهب کي ترڪ ڪري اسلام جي عظمت نه صرف ھاڻ لاء آندي ھجي، پر آن جي قائم ڪرڻ لاءِ ساري عمر جهاد ۾ گذاري ھجي، آن جي نالي ۾ ڪهڙو نه خمار آھي!

مان آن "ڪاڪ تمل" جو پيتل آهيان (آهي ته الائي ڪهڙي بلا، پر مولانا ابوالڪلام جي تحريرن مان اڌاري طور وٺان ٿو- الله معاف ڪري!) ايترو نشو جهاڻ ٻئي جو ڪم نه آهي.

مان تنهنجي تقريرن وٽ سراپا انتظار هوندو هئس ته الله ڪو خير جو ڪلمو تنهنجي واتان ڪڍي. مان هاڻ جو سنڌ جي آزادي ۽ حريت جون پيغام بردار تقريرون ڪندو هئس، ته ڪجهه ته جي-ايم-شاھ ۽ شيخ صاحب جي لازوال محبت جو يقين ۽ پروسو هوندو هوم. مان نڊڪو ڪونه هئس. تو مان کي ڪانگريسي صفن ۾ ويٺل ڏٺو هوندو. شغالن (گدڙن) ۾ هڪ شير نيستان هوندو هئس.....

تون ئي هن دور ۾ سنڌ جو سياسي سرتاج آهين.

—— محمد امين کوسو.

(٥٢)

٢١-١٢-١٩٦٥ع

حضرت جي-ايم شاھ صاحب!

هن وقت تون بندشن هيٺ آهين. تو قيد به ڏٺو، بندشون به تنهنجي حصي ۾ آيون. توئي پاڪستان بڻايو— ان ۾ ڪهڙو شڪ آهي؟ جنهن جا تو-ان روحاني ۽ قلبي لاڳاپا هئا، ۽ جنهن جي دل ۾ انهن خطرات جو عڪس صاف صاف پئي پيو، آن توکي چيو هو ته "قيد به ڀوڳيائين توکي ڪندا ۽ تڪليفون به توکي ڏيندا. سنڌ تي رحم ڪر، پاڻ تي رحم ڪر!"

حادثہ وہ جو ابر پردهء افلاڪ ميں ہے،
عڪس اس ڪا ميرے آئينهء ادراڪ ميں ہے!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

—.... شدت سان توکي روڪيم، جهلوم، هن حد تائين جو اتفاقي طور ليک جي چار ۾ اچي ڦٽس ته، توکي اهڙو حقيقت آميز خط لکيم، جو تو منهنجو زمن ليک ۾ به گوارا نه ڪيو.

اڄوڪي سنڌ تون ئي آهين، ته پوءِ هرڪنهن نموني سان تنهنجو ئي نالو وٺڻ ۾ ايترو تغافل ڇو؟ جيڪو تنهنجي نالي سان ناتو نه رکي، سو سڪندر اعظم جي زماني جو سنڌي ڇٻو هجي، پر آن وقت جي صاحب فهم سنڌين کي به اها خوشبوءِ ضرور اچي ها ته سنڌ ۾ هڪ برگزيدو بندو هئن پارن وارو ايندو ۽ ڪيس پهو ۽ عاجزترين سنڌي هيڙا خط ڏکئي ۾ ڏکئي وقت ۾ لکندو..........

تنهنجي نالي وٺڻ ۾ 'ادبيت' نه آهي؟ اڄوڪو ادب ته آهي اِهو! پر سنڌ اندر 'ادب بري ادب' به اِهوڏي نالو جهڙو آهي ۽ 'ادب بري زندگي' به. ان نالي جو ورد ۽ ذڪر آهي. باقي ڪو سچ ۽ سچ جي روشنيءَ جي نالي وٺڻ کان ڇڙ ڪائي ته ان کي روز روشن جو بائڪاٽ ڪري، پاڻ کي بند ڪرائڻ گهرجي، نه ڪه آن تي ڪاوڙجي جو سچ جي روشنيءَ کي سچ جي روشني چوي! سچ کي ڪاري هيٺان لڪائڻ ۾ ڪير ڪامياب ٿيو آهي ڀلا؟........

— محمد امين کوسو.

(٥٠)

عزيز آباد، انڙ واهه، ضلع جيڪب آباد.

٢١-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي. ايم. شاهه صاحب!

تون ئي سنڌ، تون ئي سياست جو مالڪ ۽ ڌڻي، تنهنجي ذريعي ئي شاهه لطيف ڀٽائي گهوٽ جي ڪلام جي عزت ۽ توقير اڄ هن دور ۽ زماني ۾ قائم!! انهيءَ حق سان پرپل ڪلام جي معنيٰ فقط تون، ۽ آن جو تفسير شيخ صاحب!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انگلنڊ جي انگريزي ڳالهائيندڙ انگريزن کي شيڪسپيئر تي ناز آهي، پر جي انگلنڊ تي نازي جرمنيءَ جو قبضو هجي ها، ته اهو ڪلام به غلام ٿي وڃي ها!

شاهه ڀٽائي ڪهوٽ جي روضي مان ٽولاه حيڪي دعائون نڪرن ٿيون، سي جملا ٻڌجي، منهنجي ٿي ڏنگن ڦڏن لفظن جي جوڙجڪ ۽ ترتيب مان تو ڌاڻين پهچن ٿيون. سيڻي روضا، مقبرا ۽ خانقاهون، سنڌ اندر توڏي ٿي نهاريون ٿيون، چو هنن تحريرن مان عاجز جو روي سخن توڏي آهي.

• حضرت مولانا ابوالڪلام جي قبر تي وڃي ڪيس تسليون ڏيندس. سندس ٿي ڪوٽ ڪيل شعر جو مصرع لکان ٿو:

چشم سوي فلڪ و روي سخن سوي تو بود!

هت ته چشم ۽ روي سخن ٻيئي توڏي آهن.

ابو الڪلام جي قبر ڪهڙين ته اميدن سان سن شريف طرف ڏسڻ ڪان اڳ، مان محمد امين جي قلم جي جنبش کي داد ڏيئي رهي آهي! ....

—— محمد امين کوسو.

(٥٤)

حضرت قبلا جي.ايم. شاهه صاحب!

.... انسانيت جي علمبرداريءَ جو شرف سنڌ کي ٿي هن دور ۾ عطا ٿيڻ وارو آهي. اها دعويٰ محض بي دليل نه آهي. .... سياست ۾ به بيمثل. ٻيئي منهنجي هنن خطن سبب! فرشتن جي محفلن ۾ ذڪر ڪيل: فخر سنڌ ۽ هند شيخ صاحب ۽ تون! ٻيئي سنڌي!!

خود مسٽر جناح به سنڌي ته مس جناح به سنڌي. مسٽر جناح ته اسلام ڪونه سکيو، مس جناح جي اسلام سوڪارڻ ۽ تلقين ڪرڻ جو ته ڪو بندوبست ڪجي. مان کي وڏيءَ حد ڌائين وڻندي به آهي- خوددار، بيباڪ، صاف گو، همت واري!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

افسوس مان ڪيس ڪٿائين واسطي تيار نه هوندي به تيار نه ٿيس، ۽ سندس هر جو فيصلو اکين تي ڌرم، پاڻس جي گناهن جي پاداش تي! ـــ
تون ئي سنڌ جو ڪوهنور، تون ئي سنڌ جو لعل، هيءَ وقت ۽ هيءَ گهڙي تنهنجي عمل ۽ اشارن طرف ڏسڻ تي مجبور ڪري رکي اٿم. تدبر، حڪمت عملي، انساني شعور کان مڪمل ڪم وٺي، اهو حاصو هڪ صحيح العمل ليڊر جو هئڻ گهرجي. هن وقت کان وڌيڪ آسان وقت سنڌ لاءِ ڪونه ايندو ڪو ناهي تي توکي آماده ڪري سهي!
ـــ..... تو ۽ شيخ صاحب بابت ڳالهائڻ لاءِ به وقوف گهرجي.
پڙهيل علي محمد راشديءَ جون شيطان جي آنڊن ڪان به ڏکيون ڪهاڻيون. سندس بي پناهه طرز کان سواءِ، منجهن قوم کي فنا ڪندڙ مواد هوندو آهي. ويو الهه بخش مري، نه ته هن قسم جون تحريرون جنم ڪيئن وٺن ها؟ هڪ جي شهادت سارو چرخ ئي ڦيري رکيو. هاڻي وري هڪ جي ئي تعريف سان چرخو سنڌون ڪرڻ گهران ٿو..... ـــ
ـــ محمد امين ڪوسو.

(٥٥)

٢٢-١٠-١٩٦٥ع

حڪومتون خادم، تون مخدوم!
تون الله کي پيارو ۽ محبوب آهين!

حضرت قبلا جي-ايم- شاهه صاحب!

حريف ڪاوش مژگان خون ريزش نئي زاهد،
بدست آور رگ جان و نشتر را تماشا ڪن!

مولانا ابوالڪلام آزاد پنهنجي ئي جذبات عشق انگيز جي ترجماني اڪثر متئين شعر سان ڪئي آهي. مان توکي اهو شعر لکي عرض ڪريان ٿو. منهنجو جو ازلي لاڳاپو توسان آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آن جو احساس ڪر، ۽ پوءِ تنهنجي بندشن جو جيڪو اثر مان تي پوڻ گهرجي، ان کي به ڏسو! هڪ شخص، جنهن هڪ لمحي تائين به تنهنجو دامن نه ڇڏيو هجي، ان جي وابستگين جو اندازو ته ڪر-تو تي ڪاوڙ، توسان ڪاوڙ، توسان ئي گفتگو ٿي رهي آهي! يعني سڄي ڪائنات سياست جي به توکي ئي ٻڌايون آيو آهيان. هاڻي هنن خطن جي تشريح هڪ حدتائين ڪريان ٿو. پر عشق جي تشريح سواءِ عشق جي ٻي ڪهڙي تي سگهندي آهي؟

ادا شناس نه پورو آهين، پوءِ ڪيئن لکان ته
”ادا شناس نئي دلبرا خطا اينجاست“-

منهنجو چوڻ به صاف آهي ته تنهنجا خيال ڪهڙا به، ڇو نه هجن، ڪهڙن به خيالن واري حڪومت چونه هجي، ته به توسان آنهن جو رشتو ناتو فقط هڪ ئي طرح ممڪن آهي: اهو هي ته تون مخدوم آهي خادم!

تو ڪاٿي پيادي ۽ سوار جي تشبيه ڏني آهي. سوار تون آهين، پيادا آهي آهن. توکي حڪومتن جي گدي ۽ ڪرسي آڏاري آئي ۽ ڪسي اعزاز وٺڻ جي چندان ضرورت ڪانه آهي. آهي. تنهنجو اثر رسوخ ۽ طاقت خود تنهنجو وجود آهي.

”جي-ايم- شاهه!“ چوڻ سان لحظي اندر، اهو سڀڪجهه، هزار لک دفعا وڌيڪ اثرائتي ۽ شانائتي نموني ۾ ادا ٿي ويندو آهي، جو هن وقت پاڪستان جي برتري ڏيکارڻ لاءِ ريڊئي پاڪستان کان وٺي پير علي محمد شاهه جي فضوليات ۾ نمايان ٿيندو رهي ٿو. پاڪستان ظاهراً پارت کان وڌيڪ شاندار آهي، ڇو جو جي-ايم سيد ۽ شيخ عبدالمجيد، پيٺي سنڌ ۾ رهن ٿا، ۽ سنڌ جي زيرسايي پاڪستان آهي. سنڌ پاڪستان جي زير سايي ڇڏجي، ته پوءِ اٿين ٿيندو جيئن ڪو چوي ته جهنگل ۾ شينهن ۽ لومڙ رهن ٿا، ۽ شينهن لومڙ جي سلطنت هيٺ آهي! حالات جو صحيح ترين تصور آنهن کي زيبا ڏيندو آهي، جي صحيح

ڏاڍين آدمي هوندا آهن. مان صحيح ترين نه سهي، تنهنجي نيازمندي ته قدرت عطا ڪيون بيٺي آهي .... منهنجي اهميت جو سبب ٻي اهو آهي، جو تون پاڪستان ناهيندڙ وڏي ۾ وڏي شخصي طاقت هئين، ۽ سان منهنجا لاڳاپا ايترا ته گهرا آهن، جو مان توکان جدا ٿي سگهان ٿي ڪونه ٿو. اهو عمل ۽ رد عمل هن ئي دور جي ٻن قريب ترين لاڳاپي رکندڙن جو آهي. هڪ سيد عالي وقار، ٻيو سيد جو ظاهر و باطن غلام!

شيخ صاحب جي سياسي اهميت ڪي پس پشت وجهي ته لکيم ”سياسي ڪفر آهي“. مدعا ۽ مقصد، في زماني جي ٻوليءَ ۾، منهنجو هيءَ آهي ته تو ٻارو ضرور هاڻوڪي زماني ۾ ڪاٽي ڇني هند ٿيو هجي، ته آن جو مثال راشدي بهادر جهان ڏيان. — سڄي جهان جي شيطانن، احمقن ۽ خناسن جي لغت لکي وڃندو آهي. چالاڪ ۽ حريف ته آهي، آتي ڪاٽي ڪاٽي حضور ﷺ جو اسم پاڪ به آڻي، پنهنجي اخروي نجات ۽ بچاءَ جو بندوبست پوريءَ طرح ڪري ڇڏيندو آهي.

تون شخص واحد ۾ سڀڪجهه ته آهين .... تون پاڻ تاريخ ساز، تون پاڻ سنڌ ۽ سنڌ - ساز، تون پاڻ محاذ ۽ محاذ - ساز!! تون ئي ته پاڪستان جو ظاهر ۽ پرملا فخر آهين. توکي لڪائڻ ۽ ڇپائڻ سان معاملو نٿو ٿيندو، ته اڻين ڏي جيئن راشدي صاحب بهادر ناهيس تو! تون ئي سنڌ جي سونهن ۽ تون ئي سنڌ جي مزاج ۽ مهاج جو نمائندو! ....

مان عاجز هيٺي کي روزانو خطوط ڪان هاٽي نوازيندو رهه! طبع ۾ هڪ قسم جو هيجان آهي. تنهنجي ناليءَ جي ورد منهنجي طبيعت کي دگرگون بڻائي رکيو آهي.

— محمد امين کوسو.

باوضو بعد از نماز و تلاوت و درود!

(٥٦)

عزيز آباد، انڙ واهہ ۲ ۲-۱۲-۱۹٦٥ع

قبلا حضرت جي-ايم- شاهہ!

تنهنجي ذاتي جوهر کي غلطين سبب رڳو ڪنج تنهائن جي زيب ۽ زينت لاءِ ڇڏي ڏيڻ، اسان جي دور جي تاريخ جو هڪ المناڪ حادثو ٿيندو.

مان اڻڄاڻ ڪونہ آهيان، ڄاڻو آهيان، جهتوڻيڪ پاڻ ڳوڻاٽو ۽ عاجزترين گنهگار آهيان تہ تنهنجي ڪمالات انسانيءَ ڪان سنڌ وارن ذريعي، سڄي پاڪستان، هندستان ۽ خود عالم انسانيت جي قسمت ۾ ڦيري آڻڻ جي ڪم جي ابتدا ڪري سگهي آهي.

حضرت مولانا بيڙي محبوب ڪاتي هيءَ مصرع بہ لکي فرمائي آهي تہ "ڪيسي تيرا انداز هو، سيدا تو ڪرلو تير ڪولي" يعني معاملن کي سنئون سڌو ڪري سنواريو — سو ڏسين ٿو ڪهڙين ڪاوشن کي بروي ڪار آڻڻ ۾ مشغول آهيان. خدا نہ ڪري جي منهنجون هي تحريرون عمل جي صورت پيدا نہ ڪري سگهيون، تہ سنڌ صدين تائين سنئين نہ ٿي سگهندي! سنڌ جي قسمت هنن تحريرن ۾ ڇپيل آهي.

نہ ستارے ۾ نہ گردش افلاڪ ۾ هے،
تيري تقدير ميرے نالئہ بيباڪ ۾ هے!

منهنجي ئي تحريرن کي مشعل راهہ بڻائڻو پوندو.

مشغل بنا ڪيے تابش داغ جگر ڪو مين،
راتون ڪو ڍونڊتا هون تيري رهگذر ڪو مين!

..... سنائي سيد جي ذات والاصفات کي ڏسي انسانيت ۽ اسلام جي خدمت جو ڪم سونپيو اٿم.

من و ساقي بهم سازيم و طرح ديگر اندازيم!

— محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۸۷)

۲۲-۱۲-۱۹۶۵ع

حضرت قبلا جي-ايم- شاهه صاحب!

تو خطبات مولانا عبيدالله سنڌيءَ جو هڪ مختصر ڪتاب (پروفيسر محمد سرور جي نامعقوليات -ان پريل ته به معقول ديباچي وارو) پڙهيو آهي؟ نه، يا هائو، پنهي حالتن ۾ پڙهه ته پڙهايانءِ!

شايد پهريون خطبوئي سرزمين سنڌ تي ٿئي ۾ پڙهيائون. ان ڏينهن ڪان ٿورو وقت اڳ يا خود اُن ڏينهن به مان توسان مليو هئس. بهرنوع هڪ ڏينهن ٽوڏانهن پيادل اچي رهيو هئس ته حضرت مولانا واٽ تي مليو، ڪنهن ڪانگريسي مجموعي کي خطاب ڪرڻ وڃي رهيو هو. سائس همراهه ٿيس، چيم ته جي-ايم-سيد ڏي وڃي رهيو هئس، تنهنجي نالي ٻڌڻ سان ٽهڪ نڪري ويس- يعني تون ۽ ليڪ؟ هڪ مذاق، هڪ ٽوڪ، هڪ ڪل سنڌ سان، سنڌ جي تاريخ سان! مان محمد امين تنهنجي نيازمند سان، الهه بخش جي شهيد ٿيندڙ وجود ۽ سينه پاڪ سان! تنهنجو ليک هجڻ حقيقت هجي ها ته اڄ ڪنج تنهاين جو بادشاهه به نه هجين ها، جيڪڏهن منهنجي صداي دردمند توکي ان طرف نه گهلي وڃي ها! منهنجي صدائن ۾ اهو تاثير نه هجي ها، جيڪڏهن تنهنجي ئي دروازي جا طواف نه ڪيان ها!

هڪ دفعي توکي لکيو هوم، ته تو وٽ ڪيئن پئي آيو آهيان. پيادل- ٽرام تي- رڪشا تي- بگيءَ تي- اڪيلو. فخر سنڌ شيخ صاحب سان گڏ، جي الانا سان، حاتم علويءَ سان، جمشيد ميهتا مرحوم و مغفور رحمة الله سان (مسلمان ٿي ٿي ضرور واصل بحق ٿيڻ وارو روح وٺي آيو هو)، مير بنده عليخان سان، يوسف هارون سان، چيني سپا هيمٿاڻيءَ سان، شهيد الهه بخش سان، ميران

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

محمدشاه سان، سيد علي محمد شاه ۽ حسام الدين راشديءَ سان، سيد حسن بخش شاه سان، مير غلام علي خان مرحوم سان، عبدالقادر ڪامريڊ سان، گوپال سپاهيملاڻيءَ سان، ٺهلراماڻيءَ سان، ڊاڪٽر تاراچند سان، پيرزادي عبدالستار سان، پير الاهي بخش سان، خان عبدالغفار خان سان، خان عبدالصمد خان سان، عنقا ۽ نسيم مرحوم سان، قادربخش خان نظاماڻيءَ سان، مير الهه بچائي سان، شيخ صاحب سان، مسٽر سيهتا سان، غرضيڪ هر قسم جي انساني آدمين سان به آيس، ته وري الوهيت جي رازن کي افشا ڪندڙ، فقير درويش ۽ سلطان پير سائين بادشاه سان به آيس. اجايه تنهنجي نظربندي ناجائز ۽ غيرقانوني آهي؟ الله وارو، الله جون رحمتون ڪٿي، هڪ دفعي آيو ته پوءِ پيو ڪير آن ۽ ترميم آڻي جي طاقت رکي ٿو. هي وقتي ۽ هنگامي نظربندي به اسان آدمين جي بدبختيءَ جي ڪليل نشاني آهي! سائين تو آيا چو؟ تنهنجي اڳئن کي هميشه لاءِ آبادين ۽ رحمتن سان پرڻ لاءِ ٿي آيا. هاڻي جهڙو توسان ويري ٿيو، آن الله واري جي روش سان وير ڪيو، جنهن الله واري جي روش سان وير ڪيو، تنهن الله سان وير ڪيو؛ جنهن الله سان وير ڪيو آن جون پاڙان پٽجي وڃون. اجايه آن ۾ ڪو شڪ آهي؟ ......

...... سنڌ جون آباديون هاڻي توسان ئي وابسته ٿي ويئون. هيءَ سياسي ٻولي جٽبي، يا دين جون ڳالهيون!......

اهڙي فتوي جيڪا ڦري نه سگهي.......... حضرت مولانا پيڙي محبوب جي خطبات ۾ سنڌ جي مذهبي عظمت، سياسي عظمت جو ذڪر پڙهو!........ انهن مختصر خطبات جي مجموعي کي سمجهائڻ واسطي علماء ۽ محققن جي هڪ جماعت گهرجي. هنن خطبن ۾ ٿورڙيون گهٽيون ترميمون ٻين جون ذيل آهن، ورنه سمورا سندس ئي ارشادات آهن.

اتان ئي حضرت مخدوم محمد معين جي پاپي جو پتو پوي ٿو. اتي ئي حضرت شاه لطيف جي ڪلام کي اهو پايو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ درجو عطا ٿئي ٿو، جنهن جو بيان الفاظ ۾ ماپي ڪيئن سگهندو؟ مان وارو وار علامه حڪيم فتح محمد سيوهاڻي ۽ حضرت مولانا سنڌي، پيشي ساڳيءَ معنيٰ ۽ مفهوم سان شاهه جو ڪلام پيش ڪن ٿا.

—— محمد امين کوسو.

(٥٨)

عزيزآباد، انڙ واهه ٢٤-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جيءَ ايم سيد!

محافظ سنڌ چوندو رهيس ۽ اکندو رهيس!....... اختلافات کي مٽائيندڙ ۽ باهمي محبت کي مضبوط ڪندڙ آهي آها تحريڪ جيڪا دل ۽ جگر جي زخمن کي اکين جي آب جي صورت عطا ڪري. منهنجا ڳوڙها، منهنجي دل جي دامن کي ڀڄاوندا، گهليندا تو تائين اچي صدائون بلند ڪن ٿا ....

تو کي نظربند ڪيو اٿن يا تو پاڻ کي پاڻ نظربند ڪيو آهي. ٻنهي صورتن ۾ مسلمانن کي عظيم نقصان پهچي ٿو. آن نقصان عظيم جو جنهن دل پاڪباز ۽ محبت پرمت کي احساس آهي، آها نالہ فشان آهي.

ڏس نه! جنهن سنڌ خاطر تون ايذيون سختيون سهين ٿو، آها آهي ڪاٿي؟ ڪنهن کي احساس ئي باقي نه آهي ته ڪو جيءَ ايم سيد به آهي ۽ ڪيس ٻيو دل فگار رات ڏينهن جي هر گهڙيءَ، هر لحظي ياد ٻيو ڪري ٿو. اها سنڌ، جيڪا هن جي عظمت کي چاڻي سڃاڻي، ساڻه هنن خطوط ۽ تحرير کي استعمال ڪرڻ سان ئي پيدا ٿي سگهندي. هن ۾ ويرورون، ڪلفت، دنگي فساد، بحث مباحثي ۽ قيل و قال جو سوال ئي نٿو آئي، ته جيءَ ايم شاهه ٻين حصن ۾ ڇو ڪين آهي! هي ته الله جو فضل آهي. الله جي فضل، جيءَ ايم شاهه اسان کي عطا ڪيو! پوءِ جي الله جي فضل ۽ نعمت جو قدر نه ڪجي؟.... خداپناهه!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حڪومتن ڪنهن جي دل ۽ دماغ ڪـي ڪُنجي ڪانه هنئي آهي. بلڪ سنڌ جي عام جهالت (جهالت مان مراد سنڌ اندر ته پڙهيل گرئجوئيٽ فردن جي جهالت آهي) کي خيال ۾ نه رکي، ڪنهن حڪومت کي هن تي آماده ڪرڻ بـہ بلڪل سهل ۽ آسان آهي، ته سنڌ جو سچو سارو سرمايو، اهو جي.ايم شاهه آهي .... پر هيڏي ساري انسانن واري سنڌ، ڪراچيءَ کان ڪشمور تائين، غفلت ۽ بي حسيءَ جي چادر تائيون، اگهور ننڊ ۽ نشي ۾ سُتي پيئي آهيـ آهه! غفلت شعار سنڌ! تحسن ڪش، احسان فراموش سنڌ!!.........

ـــ محمدامين کوسو.

(٥٩)

٢٤-١٢-١٩٦٥ع

حضرت قبلا جي. ايم. شاهه!

توڏي لکندڙ قلم سان هڪ نامعقول ملان ڏي ٻه چار سٽون لکيم، ته قلم اڌ مان ڀڄي پيوـــ

نئون قلم وٺان، ان کي توڏي لکيل خطن مان آسهايان، نڌهن وجي کو ٻجي.

تنهنجي تندرستيءَ جي احوال جو بيحد انتظار رهندو آهيـ

ايتري دير؟ روزانو لکندو ڪر.

ـــ محمدامين کوسو

(٦٠)

٢٧-١٢-١٩٦٥ع.

بحضور جي.ايم سيد صاحب!

مڪتوب گرامي ٢٤-١٢-١٩٦٥ع جو باعـث صدافتخار ٿيو. الله ڪو توکي اِن باري ۾ وڌيڪ سخي فرمائي!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بنده پرورا! توهانجي نظربنديءَ جي مزيد توسيع جي خبر پيئي....... موجوده حڪومت کي تو بابت ڪنهن چيو آڪيو؟ سنڌي نمڪحرام وزير ته اچا ڳالهيون ڪندا، حالانڪ توهانجي تعريف ڪن ها ته ڪين قدرت اهو موقعو ڏنو. ورنه هنن جي تعريفن توصيفن جو تو پاڻ کي محتاج بڻايو ڪاڻي؟ اندا پلا حسن جي تعريف ڪندا ڪيئن؟...... پيو پاسو هن سوال جو اهم ترين پاسو آهي، جيڪو تون نظرانداز ڪرين ٿو. اهو هيءَ آهي ته الله ته سنڌ کي تو ڀاري سان نوازي ڏيکاريو، پر سنڌ وارن مان ايترا ڪهترا آهن، جن کي اهو احساس آهي ته توهانجو وجود هڪ نعمت ربّي آهي. ان نعمت کي استعمال نه ڪرڻ يا غلط استعمال ڪرڻ جو اهوئي نتيجو آهي، جو نه فقط سنڌ بلڪ موجوده حالتن ۾ پاڪستان ۽ دنياي اسلام هڪ بينظير رهنما جي سياسي رهبريءَ کان محروم آهي. ساريءَ دنيا اندر سياسي معنيٰ ۾ هو. جي-ايم-سيد هن وقت موجود ڪونه آهي. هوڙن ڏسي ناقدرشناسن سبب قومن جون قسمتون يا ته هميشه لاءِ تاريڪ ٿي ويندون آهن يا وڏي عرصي تائين آن جو وجود اوجهل ٿي ويندو آهي .... پڻ، پوري ڏيهان سان پڻ! جنهن جي قلم کي الله اهو فخر ۽ امتياز فرمائي، جنهن جي جملن ۽ فقرن کي اها اعجاز مسيحائي بخشي وڃي، جو جي-ايم-شاهه جي تعريف ۽ توصيف فضا ۾ ڦهلائي، سنڌ، مثل سنڌ، جي رڳ وريشي ۾ زندگيءَ جون لهرون ڊوڙائي ۽ حيات آفرينيءَ جي اها ڪرامت ۽ اهو معجزو ڏيکاري، جو دنياي اسلام سنڌ جي رهين منت ٿي بيهي، آن کي پنهنجي تاريخي مقام جو احساس نه، پر يقيني علم آهي. .... پاڪستان جو مقابلو سڀ کان وڏيڪ مان ڪيو ۽ مان کي ٿي خبر آهي ته منهنجي مقابلي ۾ تون هئين يا مسٽر جناح هو؟ مسٽر جناح يا ليگ ته توهانجا طفيلي هئا. لکيم، اهي ڪٿڪ علاوالدين بڻائي، تو مان مسڪين جي سنڌ

(١٧٩)

مٿان آندا. پاڪستان جو هن وقت ۾ ٻـون ٻي اهڙتريـن سياسي آدمي ناهين؟ هنن خطوط ۾ توکي ڇا ڏنڌيو اٿم؟

.... الهي بخش شهيد، پير الاهي بخش سميت جناح سان ڦٽڪ ڪري آيو هو، اهو ڦٽڪ ٽوڙيندڙ نعره مستانه هٿي هرهنڌ پهچڻ وارو سان سڪين هوس .... سنڌ منهنجي، مان سنڌ جو.

توهان کي ان وقت به هن حقيقت حال جو پورو احساس ڪونه هو. منهنجي نزديڪ اُن وقت به مسئلو صاف ۽ عيان هو— يعني توهان سان سنڌ جي آزاديءَ جي باري ۾ مقابلو ڪري رهيو هئين ۽ توکي اهو نه ڪرڻ کپندو هو. آخر ته ٿيو ائين، جيئن مان ٻئي ڇڏو.

اڄ توهان ظاهر ۽ برملا سنڌ جي عزت ۽ شان جو علمبردار آهيو. توکي ڪيئي ڇڏجي، ته سنڌ هڪ ويرانو آهي ويرانو!! اها حالت وري بدلجي ۽ ساري سنڌ آباد نظر اچي. جنهن اهميت جو توهان حامل آهيو، آن جو احساس ۽ يقين مان کي هن ڪهڙيءَ ڌاڻين ساڳيءَ طرح آهي، جيئن پهرئين ڏينهن هو.

حڪومتون تنهنجي اڳيان ڇــ، پاشد؟ توهان جـو پنهنجا ڪپڙا ڇتن ڪتن ڪان ڦاڙائين، ته پوءِ ڇا ڪري سگهندو؟

—— محمد امين کوسو.

(٦١)

٢٧-١٢-١٩٦٥ع، حضرت قبلا جي امير شاهه صاحب!

.... هي توهان جا الڪيل خط، رکـو خط نه آهن، پر محبت حقيقيءَ جون آيتون آهن. هنن جي معنيٰ ۽ مفهوم ۾ ترميم ٿيڻ ٿي ڪانه آهي، هڪ نظام، هڪ ترتيب سان وارد ٿين ٿا. هي اهڙن ٿا، آندا نڪتا وڃن. ڪير اهڙن مضمونن کي روڪي سگهندو آهي، يا ڪير آنهن جي سچائيءَ ۽ صداقت تي حرف آڻڻ جي جرئت ڪري سگهندو آهي؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حڪومتن وارا هميشه عاجز ٿي رهيا آهن، الله وارا هميشه مالڪ ۽ مختيار ٿي رهيا آهن.

نہ تخت و تاج ۾ نہ لشڪر و سپاهہ ۾ هي،
جو بات مرد قلندر ڪي بارگاهہ ۾ هي!

ان قسم جو مرد قلندر تون نہ آهين؟ ڪٿاڻان ۽ قسم وٺاڻي فقير جيان! باقي احمقن ۽ سفاڪن ڪان اڳ ڇا نہ ٿيو آهي؟ انهيءَ جي بندوبست لاءِ هي خطوط اچي رهيا آهن ....
تو پاڪستان ٺاهيو، توکي آن جو حق هو، پر انهن هڪندي مان مسڪين جي سنڌ تي ڇا ڇا ڪٽڪ چاڙهي آيو هئين! مان سنڌ جي حفاظت زميندار هوئل جي ڪرن مان ڪندو هوس. ڪڏو شريف منهنجو مرڪز هوندو هو. توکي ڪهڙ روڪي ها آن وقت؟ هاڻي بہ حقيقت آميز نگاهہ تہ پنهنجي ماحول تي وجهين ڪونہ ٿو. ڏس تہ سهي چوطرف چوڏار آهي ڪو جي-ايم-شاهہ پارو؟ ...... رڳو بہ آدمي تہ آهيون هن تگريءَ ۾، هڪ تون جنهن ڏي هي الفت ۽ محبت جا پرتناما اچن ٿا، ٻيو مان عاجز ترين انهن پرتنامن جو ڏاهيندڙ .... پر عشق ۽ محبت جي اظهار لاءِ ضرورت ڏي دل ۽ جگر جي زخمن جي نمائش جي آهي، سڀ تہ تون ٻيسن ٿو. ......

—— محمد امين کوسو.

(٦٢)

٢٨-١٢-١٩٦٥ع. بحضور جي-ايم-شاهہ صاحب!

الله جون عنايتون تہ سنڌ وارن تي برملا آهن. تون ۽ شيخ صاحب هتان جا آهيو .... الله جون رحمتون انهن کي ڏي ڪم ڏينديون آهن، جي پاڻ بہ قدم بہ قدم ان راهہ تي هلڻ لاءِ آماده هوندا آهن- سنڌ هالوڪيءَ جي حالت ڇا آهي؟ هڪيٺي کي نقصان ڏيڻ تي آماده ناهرن جو هڪ ڏولو نظر اچي ٿو. اها درندگي قومسازي آهي؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تنهنجي جذبات کي تنهنجي معاملي فهميءَ جي ماتحت ڪجي، ته هن گهڙيءَ حالتون درست ٿيڻ شروع ٿي وينديون. توسان ٻي هڪ قسم جو بغض ۽ حسد رکيو، ان لاءِ ته الله جن رحمتن ۽ برڪتن کي توڏي موڪلڻ ٿو گهري، آهي ٻين ڏي ڇو نه ٿيون وڃن، اِته ڪم بڇڙو ڪيئن؟ حاسد ۽ ساڙيل ته هر ملڪ ۽ قوم ۾ ليئندا، پر ڪم وارا پنهنجو ڪم ڪندا ٿي رهندا آهن. هت ساڙيل ۽ حاسد ميدان جا مالڪ آهن..... مان دعائن کي طاقت ۽ قوت جي معنيٰ ۾ استعمال ڪرڻ کي به جائز چائندو آهيان. دعا ئي اصلي طاقت جو سبب آهي. پر دعائون لک هزار هجن ۽ ڪم جي.ايم.سيد جي بدران ڪنهن ناهر ۽ زهريلي نانگ جي حوالي ڪبا، ته ملڪ جو ڏينگو ٿي ڏيري ٿيندو. دعا معنيٰ ٻري حماقت ڪائٿون ڪنهن ثابت ڪئي؟ بهادري معنيٰ نانگ جي وات ۾ آڱريون ڏيڻ، اهو ڪنهن چيو؟

سنڌ ۾ آهين ٿي تون هڪ، اهو به نظربندين ۾، پوءِ هيڏي ساري مخلوق نڌڻڪي نه هوندي! اهڙي نڌڻڪي مخلوق کي ڌڻي وارو بڻائڻ هنن مڪتوبات جو ڪم ۽ مقصد آهي. سنڌ جي سياست جو ڌڻي سائين تون آهين، سنڌي هر، هنڌوڙي هندستان ۾ هجن، تنهنجي آواز تي سنڌ جا طرفدار ٿي، اڌان جي مقابلي ۾ آڻي ڪڙا ٿي بيهندا. پر سڌ ته سنڌ جي پاران، جي-ايم-سيد جي پاران، صاف صاف لفظن ۾ ڪجهن. سنڌي پارٽي ٿي سگهندو ٿي ڪونه آهي.....

.... اختلاف پڻ ساڳين شين ۾ ٿي سگهندو آهي. هڪ جو قسم ٿي اور، خانقاهن جو محافظ، علم ۽ ادب جو صاحب، دعائن ۽ برڪتن سان مالامال، دين ۽ مذهب جو رکوالو هنن خطن جي ذريعي بڻايو ويو آهي، پيو هڪ خالي خولي ذهن ۽ دل وارو سوهن پريل سان مقابلو ڪري ڇو؟ پاڻ هن جي امدادن کان فائدو وٺي. برتري ته الله توکي عطا ڪئي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اها نعمت ڪا جهڳڙن ۽ نظربندين جي استعمال سان ته ڪانه ايندي آهي........ "سنڌ سنڌين لاءِ" جي نعري ۽ مفهوم کي واضح ڪجي. سنڌ ساري انسانيت لاءِ آهي. انسانيت جي نجات جي ڪنجي سنڌ وٽ آهي ۽ اهو ڪو رستو ۽ ڏک مان کي نطرڻي ڪونه ٿو اچي. ماڻهو هن دعوي ڪري چڙ نه کائين، ۽ سنڌ جي رهنمائيءَ کان پاڻ کي محروم نه ڪري وجهن، آن ڪري الفاظ آهي استعمال ڪيا، جن کان ڪنهن وحشت پيدا نه ٿئي. — محمد امين کوسو.

(٦٣)

عزيز آباد، انڙ واهه، ٢٨-١٢-١٩٦٥ع. قبلا حضرت جي-ايم-شاهه

تو هڪ سوال منهنجي عشق مجازيءَ بابت به پڇيو آهي! هڪ عشق جو قسم ته اهو آهي جو هنن خطن ۾ عيان ٿئي ٿو. توهان پڻ سان منهنجي محبت جي رشتن جي مضبوطي ته ڏس ۽ پروڙ!

هڪ دفعي شايد نواب يوسف علي خان مرحوم سان پنهنجي دوستيءَ جو احوال لکيو هوم. ابتدا هن محبت جي به عجيب طور سان ٿي. نواب محمد يوسف علي خان، خواب سر قيصر خان والي، جهل منگسيءَ جو پيارو ۽ وچون پٽ هو. مان اسڪول جيڪب آباد (هائي) ۾ چوٿون درجو پڙهندو هوس. هن جي آمدرفت منهنجي اسڪول واري زماني جي يار سردار قيصرخان گولاءِ ڊومبڪي بلوچ سان هوندي هئي. نوابزادو ته هو، پر لباس بالڪل فاخره پهرڻ جو آن وقت عادي هوندو هو. علم ۽ ادب ۾ خاص دلچسپي هوندي هوس. مان پنهنجي يارن جي ٽولي جو هڪ قسم جو سرغنو هوندو هوس. مان سان بيحد پيار به هوندو هون ۽ منهنجي پذيرائي ڪرڻ ۾ به اڳرا هوندا

هئا. سو نوابزادي يوسف علي خان کي منهنجي هن يار قيصرخان ٻڌايو ته اسان جو هڪ دوست فارسي به ڄاڻندو آهي وغيره. چنانچه، مان کي خبر ڪرڻ کان سواءِ منهنجي نوابزادي سان ملاقات جو بندوبست ڪيو ويو. مان جڏهن قيصرخان جي جاءِ رهائش تي پهتس ته نوابزادو صاحب به موجود هو. هن ڏڙاڏڙ حافظ جا غزل پڙهڻ شروع ڪري ڏنا. مان کيس چيو ته "هي ملڪ غلام آهي. غلام ملڪ جي هڪ باشندي ۾ ايترو غرور، جيترو تو ۾ ڏسان ٿو، افسوسناڪ ڳالهه آهي. پيو تون حافظ پڙهين ٿو. حافظ جو ملڪ ته آزاد هو، ان کي شاعري به جڳائيندي هئي. اسان مالهن کي ملڪ جي آزاديءَ جو فڪر ڪرڻ گهرجي"، وغيره.

پوءِ ڪجهه سالن بعد جڏهن هن جو رياست قلات جي وزير اعظم سرشمن شاهه سان مقابلو ٿيو، ۽ هن کيس مستونگ جيل ۾ رکيو ۽ وڏي عرصي تائين نظربند ڪيائين- ته ان کان پوءِ هن مان کي ٻڌايو ته "مان کي جيڪب آباد واري اها ملاقات ياد ايندي هئي. تنهنجو نالو مان کي ڪون وسري ويو هو، رڳو ڪوسو قوم ياد هئي. اها خبر به ڪانه هئم ته تون ڪاٿي آهين، پر هر وقت تنهنجي ياد رهندي هئي."

. نواب يوسف علي خان جنهن وقت نظربند هو، مان آنهن ڏينهن ڪوئيٽا ۾ هوس. سندس ڪوئيٽا واري بنگلي تي قريب قريب روزانو وڃي پڇا ڪندو هوس. نوڪرن کان روز پڇا ڪرڻ تي کين منهنجو نالو ياد رهجي ويو. ان درميان ۾ نوابزادو صاحب آزاد ٿي ڪوئيٽا واريءَ جاءِ ۾ اچي رهيو هو. سندس هاڻوڪي حالت ۽ لباس، ۽ جيڪب آباد واريءَ حالت ۽ لباس ۾ زمين ۽ آسمان جو فرق اچي ويو هو ---.... يوسف اعظم ڪو معمولي آدمي ڪونه هو، انگريز سرڪار سان بغاوت جي الزام ۾ نظربند ڪيو ويو هو. سندس والده بروهين جي خاندان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي هڪ محترمہ خاتون هئي. يوسف جي اردگرد اُن وقت ڪوئيٽا ۾ مخبرن ۽ سي-آءِ-ڊِي جو هڪ ٽولو موجود هوندو هو.

مان عليگڙهہ يونيورسٽيءَ جو طالبعلم هوس ۽ ڪوئيٽا ۾ گرميون گذارڻ لاءِ هر سال جي معمول مطابق هڪ سال آيو هوس. اسان يمني ڪوئيٽا شهر جي دور دراز ڪهڙين طرف نڪري وياسين. ڪوئيٽا جو شهر ملٽري مرڪز هئڻ ڪري ڪافي دير تائين کليل هوندو هو. اسان جي پهرين ملاقات اُن رات جو شايد ڏين وڳين بجي تائين هلي هئي.... هالوڪيءَ هن هڪ ئي ملاقات اکيونءَ سرسري ملاقات کي ابدي دوستيءَ ۾ ڦيري وڌو.... يوسف اعظم ۽ منهنجي ياريءَ جو راز سيکنهن کي معلوم آهي...— اها برادارنہ محبت اُن منزل تي وڃي پهتي، جو شب وروز جو منهنجو وڏو حصو يوسف جي ياد ۾ ئي گذريندو هو. سالانہ امتحانن ۾ جي ٽي ڪلاڪ پيپر ڏيندو هوس تہ بہ يوسف اعظم جو خيال رهندو ... بلوچستان جي انقلاب انگيز سياست جي بقا اها لازوال ياراني.... منهنجي هن حالت جو يوسف کي ڏاڍو فڪر هوندو هو. چوندو هو تہ بيمار ٿي پوندين. مان تو وٽ گهڻو وقت گذاريندس تہ اجا وڌيڪ مجبور ٿيندين— چنانچہ عليگڙهہ منهنجي ڏس لاءِ اچي نڪتو.

منهنجي ئي صلاح ۽ مشوري تي مشهور بلوچستان انڊيا آل انڊيا بلوچستان ڪانفرنس جيڪب آباد ۾ ڪوٺائڻ تي راضي ٿيو. اُن جي صدارت مير سرعلي نوازخان واليءَ خيرپور ڪئي ۽ ٻي ڪانفرنس حيدرآباد ۾ ٿي. ٿورا گهڻا بلوچ نوجوان، جو همت وارا سنڌ ۾ ڏسجن ٿا، سي انهيءَ ڪانفرنس جي ڪاروائين جو نتيجو آهن. حيدرآباد واريءَ ڪانفرنس ۾ صدر مير بندهءعلي خان هو. مان اُن وقت يونيورسٽيءَ جو شاگرد هوس، پر اهو سڄو ڪيل منهنجو ئي رٿايل هو. منهنجي ۽ يوسف جي ياراني اُن پاڪ ۽ مقدس سياست جو سبب بڻي. جيڪب آباد جي اجلاس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي صدارت مير صاحب جي غير حاضريءَ ۾ خان عبدالصمدخان اچڪزئيءَ ڪئي. هيءَ وري منهنجي زندگيءَ جو ٻيو ٻار آهي. يوسف جي ياد هاڻي منهنجي زندگيءَ جو حصو آهي. يوسف جهل قلات کان ٻاهر رهيو يا نڪتل هو، مان ڪيس پرچوندي شريف وٺي ويس. حضرت سائينءَ سندس لاءِ دعا گهري. جلد هو جهل رياست جو والي ۽ منگسي قوم جو سردار ٿيو. سندس وڏو ڀاءُ گل محمد خان اتان هٽايو ويو. گل محمدخان "زيب" وڏو قابل هو. سندن ديوان "ديوان زيب" جي نالي سان ڇپيل آهي. عجيب ڍڪو ڪلام اٿس...... اصل مقصد هو منهنجي ۽ يوسف جي ياراني بيان ڪرڻ جو— راتين جون راتيون اسان جون هڪٻئي سان ڳالهائيندي ۽ مجلس ڪندي ختم ٿي وينديون هيون..... انگريز ڪيئن ڪيجي؟ ان ۾ بلوچن کي ڪيئن حصو وٺائجي؟ هنن صحبتن جو اصل موضوع اهو. خشڪ ۽ سخت هوندو هو.......

يوسف جي قبر ڪوئيٽا جي ڀاڙ جي دامن ۾ آهي. هاڻي به جڏهن ويندو آهيان ته ضرور اتي اُن قبر تي وڃي فاتحه به پڙهندو آهيان ۽ ملاقات جو حظ به وٺندو آهيان....... يوسف جي فراق ۽ جدائيءَ ۾ منهنجو جيڪو حال ٿي ويو هو، گهڻن جو خيال هو ته مان بچي ڪونه سگهندس. منهنجي والد مرحوم کي ته اُن جو ايڏو احساس هوندو هو، جو ڪوشش ڪندو هو ته جيئن مان يوسف علي خان جي والده وغيره سان ملندو رهان ته جيئن اهو غم ٻيو رخ وٺي.......

اسان جي هن ياراڻيءَ واريءَ سياحت سنڌ ۽ بلوچستان کي ڇا ڏنو، اهو تون ڏس ۽ جاچ! هيءَ محبت به عشق جي سرحدن تائين پهچي ٿي.... .... —— محمدامين کوسو

٢٩-١٢-١٩٦٥ع. حضرت قبلا جي-ايم شاھ!

منھنجا جذبات ۽ خيالات معلوم نہ آھي تہ ڪنھن محدود حد تائين بہ تو تائين پھچي سگھن ٿا يا نہ؟ الفاظ ڪھڙا بہ چونڊجن، اھي مڪمل قدرت، جذبات جي ترجماني نٿا رکن، تا وقتيڪ پڙھندڙ پنھنجي ٿي جذبات ڪان نہ مدد وٺي.

ھاڻوڪي حالت سنڌ وارن جي ڪيڏي نہ سقيم آھي! ان ظاھري ڪمزوري ۽ سقيميءَ جي حالتن جو رد عمل منھنجي ذھن، دل ۽ دماغ تي جيڪو ٿيو سو تو ڏنو ۽ محسوس ڪيو.

ھنگامہ تنگ دستي در عيش ڪوش مستي
ڪين ڪيمياي ھستي قارون ڪند گدا را!

وارو معاملو ٻنھي ويو آھي يا ٻنائي رکيو اٿم.

سنڌ کي عالمگير اسلامي سياست جي رھنمائيءَ لاءِ، پاڪستان ۽ ھندستان اندر مسلمانن جي اڪثريت ٻيرن کي دوباره طاقت سان مضبوط رکڻ لاءِ ۽ ڪشمير کي پاڪستان ۾ ان طرح سنڌ جي زير سايي آڻڻ لاءِ ھڪ شخص واحد جو نالو ڏيئي ڏنو اٿم. اھو شخص واحد تون پاڻ آھين. تون وري نظربند آھين- تو نظربند ڪان دنيا جي غلاميءَ جا بند خلاص ڪرايان ٿو. الله اڪبر! الله الصمد!!

توکي بہ ياد ھوندا آھي ٽھڪيا، جڏھن مان خانبهادر الھ بخش او. بي. اي، گورنمنٽ ڪنٽرڪٽر، کي آزاديءَ جو سپاھي ۽ سالار ٻڌائي، دو-دستي تلوار ھلائڻ لڳو ھوس.

آھا! ھن نھٽي جسي زندگيءَ جي گھراين تان پردا بہ ڪنھن نہ ھٽايا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڄ تون ڪٿي هين-امير-شاهه جي ڏالي تي منهنجي هن رجز تي ڪلندو نه هوندين، ڇو جو الله جي برگزيده ٻانهن جون دعائون، رحمتون ۽ برڪتون هن ڏالي جي حمايت ۾ اڄي تو وٽ. ٻيهارئون اٿم، نه فقط هتان جو هر ڀارت جي ستمرسيده مسلمانن جي ڏالي ۾ جو لعل قلعي دهليءَ جي ڪنگرن ۽ جامع مسجد دهليءَ جي منارن مان ڏي نهاريو، ته آن جو رخ تو ڏي ٻه ڪيم.

اها خبر امير خسروءَ کي ٻه پڪجي چڪي آهي. توکي علم آهي ته آن جهڙو قادر الڪلام فارسي گو ٻيو ڪوبه شاعر سرزمين هند تا امروز پيدا نه ٿيو. سندس زبان ۾ جيڪا شيريني آهي، تما ان قسم جي آهي، جا ٿئي وٽ آهي ٿي ڪانه. پنهنجي پير جو محبوب هو.

هر قوم را سمت راهي، ديني و قبله گاهي،
من قبله راست ڪردم به سمت ڪج ڪلاهي!

اهو اٿي هڪ حد تائين منهنجي مذهبي عشق جو اظهار.
— پر منهنجي منزل اور اوچي— ....

هاڻي خسرو الاڻي توکي ريجهائڻ لاءِ ڪهڙا غزل تيار ڪيا هوندا. ظاهري ڪن نه ٻه ٻڌن، پر هندستان جي فضا ۾ ته جي-امير-شاهه بابت خسرو جا غزل هاڻي موجود هوندا.

پير علي محمد شاهه راشدي صاحب کي به سياسي ٿي ٻي ٿي آهي. ڇا ان قسم جون تحريرون لکڻ به ضروري آهن؟ خدا هن جي مت کسي آهي. خيال ڪري ٿو ته مان ٺيڪ ڪريان ٿو. افسوس سندس حال زار تي! آدمي جڏهن قوم فروش ٿيندو آهي، آن ۾ توازن بلڪل نه رهندو آهي. ڪٿو ڪرم جو وڏي نه ٿيندو آهي، هن سيدزادي کي الاڻي ڪنهن جي پٽ لڳي! ڪڏهن يزيد ٻڌجي، امام جو قتل به جائز سمجهندو آهي.... هاڻي ڪمال ٻه اهو ٿي اٿس، جو سنڌ جو ٽن مان هڪ قاصائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهو به آهي. بلڪ قاصائي اصل اهو آهي. حاجي مولابخش ته احمق ۽ کهڙو نرو احمق آهي. دنيا جي چئن ڪنڊن ۾ کهڙي ۽ حاجي مولابخش پارا پيدائشي احمق ڪونه هوندا. يعني احمقن جي بين الاقوامي ڪلب جا ايڪس-آفيشو ميمبر آهن. پر ٻيون پوءِ ڏٺم، مسٽر اخترحسين، لاهور وارن جو گورنر. راشدي پنهنجي مضمون يعني ڪم ۾ ڪو چالاڪ هوندو، پر آئي به الله جي قدرت ڏسو وٺان آهي.

سنڌ جي هڪ وڏي اڪثريت ڪڏهن ته کهڙي کي ليڊر ميڄيو هو. پر وه؟ جنهن ماڻهوءَ کيس نيڪنام ڪـان جهلي کهوکهو ڏنو هو، سنڌ اسيمبلي هال اندر، آهو ۽ کهڙي کي ميڄيندڙ، پيٺي ڪيئن ساڳي قوم ٿي سگهندا آهن؟ سنڌ ۾ ٻه قومون، هڪ قوم مان محمدامين کوسي واري ۽ ٻي عـام لوڪ کهڙي پارا، سنڌ جا پٽيل ۽ ڏڪاريل!..... هاـ قاضي فضل الله ۾ ڪي خوبيون آهن. حڪيم شمس الدين احمد جو پاءُ آهي ۽ حڪيم صاحب کي، حڪيم قائم الدين احمد جهڪب آباد واري جي دهلي طبيه ڪاليج جي شاباشي طالبعلم هئڻ جو شرف حاصل آهي. منهنجي قاضي صاحب سان هڪ حد تائين دارائي به رهي، پر کيس ڪڏهن به ڪا خاص اهميت ڪانه ڏنم....
هڪ دفعي سردار محمدعثمان سومرو، مان کي قاضي صاحب وٽ ڪنهن ڪم لاءِ کهلي ويو. قاضي صاحب دوران گفتگو چيو ته تو مون کي گاريون ڏنيون آهن. مان عرض ڪيو ته توهان کي غلط فهمي ٿي آهي، مان توهان کي ڪهڙ وڏ چئو ڳالهائيندس؟ پوءِ ٻيهر چيائين. مان کيس عرض ڪيو ته "منهنجون گاريون ايتريون سستيون آهن ڇا، جو توکي به ملي سگهنديون. تو ته منهنجي گارين جو ملهه ئي ڇٽ ڪري رکيو. مان کي منهنجون گاريون پياريون آهن، مان انهن جي استعمال جـي مقام کي ڄاڻندو آهيان. بهرصورت تولاءِ منهنجون گاريون نٿيون ٿي سگهن."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ اسان جي دور جي به عجيب تماشگاهه آهي، الله جون برڪتون ۽ رحمتون به مٿس، ته کهڙي ۽ راشدي صاحب جي عمل جو دور به اچوڪو- واه، سبحان تنهنجي قدرت!-

هاڻي راشدي صاحب هليو آهي عالم نويسيءَ جي ذريعي سنڌ جي آئينده نسلن جي ذهني تاريڪيءَ جو بندوبست ڪرڻ! مطلب ته پاڻ مري ته سندس خرافات موجود هجن. ذهين ته آهي، الفاظ کي گهڙڻ ڄاڻي ٿو اينذو اٿس. "عقل فروش" ته لقب اٿس.... --- سنڌ جي نالي ۾ جيڪا محويت ۽ مستي آهي، اُن کي آهي عقل فروش، ظاهري اقتدار ئي اصل اقتدار وڪڻندڙ، ڇا ڄاڻن؟ آقائن جون تعريفون ڪرڻ به ايترو جرم نه آهي، جيترو سنڌ وسارڻ! مسٽر جناح بابت اُئين لکندو آهي، ڄڻ سندس روحاني پٽ آهي.

...... هاڻي تو شاهنشاهه کي وري بدبختين دور ڪرڻ لاءِ ميدان ۾ آڻيان ٿو. مان ڇا آڻيان ٿو، قدرتي اشارا مان کي مجبور ڪن ٿا، ته ائين ڪريان-- پر شايد عشق ۽ محبت جون منزلون ڪشالن کان سواءِ پڪيون ۽ ٺڪي نه ٿينديون آهن.

ڪنج تنهائي به شايد هڪ ضروري جزو هو.

عزلت خرڪده گير و ترسيدن آموز ...... هاڻي ته اهو ٻڌجي ويو آهين، جو تاريخ آمر تو پاري جو مثال ڏيڻ کان عاجز آهي.

پڙهين ٿو هي وجد آفرين خط يا ائين متاڇرو ڏسندو آهين؟

جي-ايم-شاهه ڪو ڏيکاري ته مڃيان! شنيده ڪي بود مانند ديده!

ها "جي-ايم-شاهه جي-ايم-شاهه!" ڪيف ۽ سرور هن نالي جو چڪ، ته خبر پويئي اي سنڌي غفلت شعار! --- محمد امين کوسو.

(٦٥)

٢٩-١٢-١٩٦٥ع حضرت قبلا جي- ايم شاهه صاحب!

صبح جو تلاوت ڪلام پاڪ جي ڏڪري کان پوءِ، قبلا ور ويٺو آهيان... ....

توتي ڪاوڙ آئي اٿم، تہ تو انهن نظربندن ۾ ڏٺو ڇا
آهي، جو انهن کي ڇنڊڙو پيو آهين؟ آهن ڇا يا ڪير، جن مان
تو اهي پلئہ اٽڪايا آهن؟......... سنڌ جي پڙهيل طبقي تي
تنهنجي نظربندين هجڻ جي احساس جي عدم موجودگي، هڪ
قسم جي لعنت آهي!......

تون نظربند هجين، ۽ پوءِ ڳڌهن جيان مشاعرن ۾ هينگون
ڪندڙ بہ شاعر چئبا، سنڌ جا چئبا ۽ هن دور جا چئبا؟

ڪجهہ تہ پنهنجي ذات جو احساس، منهنجي هنن هٿن
اڇن ڪاڻ پوءِ رکا! وڏا تيس مارخان آيا آهن تو کي نظربند رکڻ
وارا؟...... ڪير چوي ٿو تہ اها نظربندي طرهء امتياز نہ آهي؟
آهي بلڪل آهي، پر "شهباز و شاهين" نظربندين کان سواءِ بہ تون
آهين...... تو ڀاري الله جي شهر کي لومڙ ۽ شغال نظربند ڪري
رکن، قانون قدرت کي اهو چئلينج آهي! پاڪستان لاءِ وڏو
نقصان ۽ اسلام جي بنيادي تقاضائن جي صاف خلاف ورزي آهي!

...... علي محمد شاهہ راشدي بهادر، پڏي نٿو مري!
انهن ڪالمن ۾ هڪ دفعو بہ هن دور جي مرد عظيم جو ذڪر
نہ ڪيو اٿس. ڪٿي ٽوٽي ڇغليون هنيون هجنس، آن ۾ ڪيس
ڏوهہ نہ ڏيو، ڇو جو اهو تہ سندس شان ۽ مرتبي جي عين
مطابق آهي........

توں سمجهين ٿو تہ تنهنجي نظربندي هڪ خسيس معاملو
آهي. آن ڪري تہ سيني جو منهن اڇو ٿيو پيو آهي. وڏا وڏا
پوڪ ڦاڙيندڙ شاعر!

شاهہ، لعلون لعل لطيف، قبي مان مان کي قسمون قسمين
پيغام ڏيئي، اکين ٽي آماده ڪري ٿو...... جي-ايم-شاهہ نظربند-
آسمانن ۾ جنبش نٿو ڏسين؟ عرش برين تي غصي ۽ ڪاوڙ
جون نشانيون تو کي پسڻ ۾ نٿيون اچن؟- .... قومن جون
قسمتون هڙن ٿي حادثن سبب هميشہ لاءِ مارجي وينديون آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خبردار، سنڌي، خبردار! تون آرام ۽ عيش پاڻ تي جائز رکين ٿو؟ آه! ٻيو نه ته ٻه هڪ آهر آسمان شڪن مان سان ڳڌ بلند ڪر، جو سيد سونهارو سنائي سردار نظربند آهي! فرشتن جا ڳوڙها زمين تي وسندي نٿو ڏسين؟ اي سنڌي! رڳو تون ئي هن حادثي کان بيخبر آهين. پڙهه، جي.ايم شاهه! جي.ايم.شاهه سنڌ جو سرتاج!! سنڌ جو محافظ جي. ايم. شاهه!!!

—— محمدامين کوسو

(٦٦)

عزيزآباد، انڙ واهه، جيڪب آباد، ٣٠-١٢-١٩٦٥ع.

حضرت قبلا جي. ايم. شاهه صاحب!

...... هڪڙو، اڻ واقف ۽ ناهنجار قسم جو آدمي بلڪل ڪونه آهيان. سياست ۾ پوري نظر رکڻ جو ترديتي ذهن ڌاريندو آهيان. ڪنهن به ڪي آدميءَ کي ڏي احساس تي سگهندو ته منهنجا رايا ۽ طريق عمل بابت خيال اجاين سڄاڻن بدل ڳالهين تي نه آهن. مان پروپيگينڊا، اخباري ”هوا“ کان متاثر ٿي سگهان ها، ته ليگ جي طوفانن ۾ جاتي تون سنڌ ڪانگريس کي مڪمل طور استعمال ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو هئين، مان اڪيلي سر ميدان فتح نه ڪريان ها، ۽ نه وري اڄ ڦريل حالتن جي مڪمل تجزيي تي تو شخص واحد جي ذات کي هيڏن سارن انقلابات جو مرڪز بڻايان ها!— اهم ترين فرد تون آهين. افسوس ڪڏهن به تنهنجي عملي ڪار ڳذارين تي قبضو رکي نه سگهيس. هاڻي ڪنج تنهائيءَ ۾ متحرڪ ٿيڻ لاءِ توکي منٿون ڪريان ٿو، ته به توتي ڪهڙو اثر ڪونه ٿو پوي، توکي تلخي هوندي، پر تو کان لک دنيا وڌيڪ مان کي تلخي آهي، جو توکي نظربند ڪيو ويو آهي. هيءَ وقت تلخين جي تورڻ ۽ ماپڻ جو نه آهي، تلخيون ۽ ڪاوڙون ڪنهن سان؟

ناز بران ڪن ڪه خريدار تست،
پيش ڪسي روڪه طلبڪار تست!

اها ته فقط سنڌ آهي ۽ ان جو ظاهر و برملا نيازمند محمد امين کوسو. سنڌ جي عظمت خاطر توکان اهي مطالبا ڪريان ٿو. تون انهن گوشه تنهائين ۾ به انجمن آرائيون ڪر، ڇو جو ان کان سواءِ چارهو ٻيو ئي ڪونه آهي.

پرده چهري سي آٺا، انجمن آرائي ڪر،
مهرو مهه و انجم ڪو تماشائي ڪر!

.... حسن محجوب تيئن واسطي آهي ئي ڪونه.

آچاريا ڪرپالاڻيءَ ڪاٿي لکيو آهي ته هڪ پاڻ ڪمال ۽ حسن کان عاري، اها ته بدبختي چئبي، پر ٻيو حسن ۽ ڪمال کي سڃاڻڻ کان به محروم، اها ٻيڻي ڇنڊائي. تنهن کان خدا پناهه ڏئي! آچاريا جو مفهوم ڪجهه ان طرح آهي. اڄوڪا سنڌ وارا به ان ٻيڻيءَ ڇنڊائي ۾ مبتلا اٿهي. نه پاڻ جي.ايم. سيد جهڙا ۽ نه جي.ايم.سيد جو حسن ۽ ڪمال ڪين محسوس! الله پناهه ڏئي، اهڙن ڪاريءَ قسمت وارن جي سنگت ۽ محبت کان!

پير حسام الدين راشدي صاحب، جي ڪتاب "امير خاني" تي تبصرو ٿي چار سال اڳ جو لکيو رکيو آهي. تو ڏي موڪليان ٿو! ڪو شايع ڪري ته بندوبست ڪر.... پير حسام الدين ۽ الهه بخش شهيد جي تصوير سان..... اهو انقلاب آفرين مضمون، سنڌ ۾ ڪتابڙي جي صورت ۾ ظاهر ٿئي. ڪا اهڙي ترميم، جهڙا بلڪل موزون هجي، ان جي اجازت آهي، باقي جملن جي ساخت وغيره ۾ دست اندازي ممنوع آهي. ڇاڪاڻ ته منهنجي ٻولي، ٻئي ڪنهن جي به نقالي نه آهي. نقال ڪونه آهيان، سواءِ مذهب جي!

اهو مضمون ڪتاب نما ڇپائڻ به ازحد ضروري ڄاڻان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(١٩٣)

نو، ڇو جو اهو ئي بنيادي اعلان آهي، ان حالات بابت، جيڪي سنڌ ۾ آهن...... مضمون قانوني طرح قابل اعتراض ٿي نٿو سگهي...... تنهنجي خط نه اچڻ جي حالت ۾ سخت پريشاني ٿي پوي ٿي. پاڻ کي ٿي احساس ٿيندو، ته شب و روز خيال جو رستو تو سان بنان تند ۽ تار ڳنڍيل ٿي آهي.

—— محمد امين کوسو

(٦٧)

عزيزآباد [بنان تاريخ] حضرت قبلا جي، اير شاه صاحب!

پاڪستان جو سياسي معنيٰ ۾ ابو ۽ هتان جي سيني قسمن جي حڪومتن جو ڏاڏو پڙڏاڏو توهان آهين.

رکيو اهو شجرو کو کولي واضح ڪري سمجهائي، ته توتي سختيون ڪندڙن تي ملامتن جا چارون طرف چوڏار وسڪارا پئجي وڃن.

تو مسٽر جناح تي ڪاوڙ ڪئي، ان جو بيشڪ توکي حق هو. مسٽر جناح توکي ليگ مان نيڪالي ڏني، ان جو هن کي قطعاً حق ڪونه هو. پر توهان جو مان مسڪين تي مسٽر جناح جي پاران ڪاوڙيو هئين، ان جو نتيجو قدرت توکي پيوڪهڙيءَ صورت ۾ ڏيکاري ها!........

انسان جي نجات دهنده سياست جي مسلسل تحريڪ جو هن وقت مرڪز سن شريف جي ٺهڻائيءَ جو ڪوشو بڻايو ويو آهي. ادارا ۽ انتظام انهيءَ ڪم ۽ سلسلي جا، هر هنڌ هر مقام تي آنا ”فانا“ قدرت جي تقاضائن جو سات ڏين ته پنهنجو پاڻ ٺهندا ويندا. پوءِ پير علي محمد راشديءَ جو عقل ۽ فهم به هيڏي ڦيرائي ڀيهارڻ آسان ٿي ويندو. دنيا جي ”تبليغي مشن“ جو ڊئريڪٽر جنرل اهوئي ٿيندو. صلاحيتون جڏهن ڪند ۽ خرابيءَ کي ڦهلائڻ جون اٿس، ته پوءِ حق ۽ صداقت جي تبليغ نه ڪري سگهندو؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

...... ظاهر آهي تہ هن عالمگير تحريڪ جي اثرات ۾ انساني حقوق کي وڏو درجو هوندو، طبقن سان ظلم ۽ تصادم جي اسباب کي دور ڪيو ويندو- هن تحريڪ جو اساسي نقطو اهو آهي تہ هر نوع ۽ نموني سان انسان فقط پنهنجي ظاهر ۽ باطن جي ڀلائيءَ ۽ ترقيءَ لاءِ وقف هجي. هڪدم تہ ٿپ ڏيئي ساريءَ دنيا ۾ ڪونہ پهچبو، ڪم بتدريج وڌندو، پر هن ڪم جي ابتدا جي جاءِ بہ معين ۽ مرڪزي شخصيت بہ معين: سن شريف ۽ جي-ايم شاهہ! .... ماڻهن جي ذهن ۽ فڪر کي ڦيرڻ ۽ اذهن ۾ انقلاب آڻڻ لاءِ تہ اهو سڄو پروگرام رٿيل آهي.

.... هن ۾ ذري ماتر بہ وقتي ۽ هنگامي ترشهن جي گنجائش نہ آهي. پر ڪو بدبخت ازلي هن ساريءَ داستان سرائيءَ جي معنيٰ ۽ مفهوم تائين نہ پهچي، ان کي منهنجي ۽ توسان ذاتي محبت قرار ڏئي، تہ بہ ڪجهہ فرق ڪونہ آهي. هن چيز چاتي آهي، پر مقصد حل ڪري نہ سگهبو ....

— محمد امين کوسو

(٦٨)

٣١-١٢-١٩٦٥ع بوقت شام.

حضرت قبلا جي-ايم-شاهہ صاحب!

— .... هاڻي جڏهن توکي هن اچوڪي خط لکڻ جو ارادو بعد از افطار ڪيم، تہ هي مضمون ذهن ۾ آيو تہ سان آڪ، تنهن ڪان احياءِ اسلام وارون ڳالهيون ماکيءَ مثل آهن. هڪدم حضرت مولانا جو پرنور چهرو دل جي اکين اڳيان تري آيو. هڪ درد ڀريو سڏڪو نڪتو. اکين ۾ آب آهي ۽ توکي خطاب ڪريان ٿو........ اڳ نہ لکيو اٿم تہ هاڻي لکان ٿو، جي اڳي لکيو اٿم تہ بہ دوباره لکڻ گناهن جو ڪفارو ٿيندو. زمينا از هوتل جي ٻيءَ منزل تي، ڏاڪڻ جي عين سامهون

ڪمرو هئم. هڪ ڪڇيءَ منجهند جو ڏاڪڻ طرف نهاريم ته هڪ پيرمرد مٿي اکهاڙو اچي رهيو آهي. مان حضرت مولانا کي اڳ نه ڏٺو هو ۽ نه ئي سندس فوٽو به ڏٺو هوم. مان غور سان ڏٺو ته دل گواهي ڏني ته حضرت مولانا اهوئي آهي. بس ڏهه پندرهن قدم ڏاڪڻ کان ڪمرو هو. جيئن هن جي وک وڌندي ويئي، منهنجي ساري ذهن ۾ ڦيرو ايندو ويو. ڪمري ۾ اندر اچي چيائون "السلام عليڪم" مان وعليڪم السلام ڪرڻ کان اڳ پڇا ڪئي ته "حضرت مولانا توهان ئي آهيو؟" "ها! عبيدالله آءُ ئي آهيان." نوابشاهي حيدرآبادي سنڌي لهجي ۾ ارشاد فرمايائون. مان چيو "وعليڪم السلام!" ظاهر پاڪر ۾ هن جي پاڻ کي وجهي ڏنم ۽ دل سندس قدمن جي خاڪ تي سجدا ڪرڻ لڳي. حضرت مولانا ڪڏي شريف ۾ لتل هئا. مان چيو وڃي ملندس. تيارين ۾ هوس ته رحمتون ۽ شفقتون منهنجي عاجزين ۽ هيڻاين کي ڍڪڻ واسطي بيتاب، سي پاڻهي اچي مان وٽ پهتيون. الله اڪبر! الله الصمد!! سارو وجود خوشيءَ سبب لرزش ۾ اچي ويو. فرشتن لهنا پاڻي مان کي ڏٺو آسمانن تي شادمانا ٿيا. حرم ڪعبي مان ئي عاجز کي امدادون ڏيڻ واسطي مسيحائي ڪئي، منهنجو پيڙو محبوب خود پنهنجو پاڻ اچي پهتو.

موتي سمجهه ڪري شان ڪريمي نے چن لئے
قطرے جو تھے میرے اشک انفعال کے.

پوءِ جو افسانو ڪنهن کي معلوم نه آهي؟ تون ته صاحب نظر آهين........

شاهه ولي الله جي سياسي تحريڪ، حضرت مولانا جي اچڻ کان پوءِ هر ڪنهن کي چوڻ آسان ٿي پئي. ان سياسي تحريڪ جو جيڏو جاڳندو مرڪز سن شريف کي بڻايو اٿم. .... مان ته شاهه ولي الله جي قبر تي به حضرت مولانا جي اچڻ کان پوءِ ويس. چيم اڏهن ته "حضور! مان ته پيڙي محبوب

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي سببؤن تو وٽ آيو آهيان، نہ تہ اٽ ڏهہ سال عليگڙهہ ۾ هوس ۽ دهليءَ عام جام ايندو هوس.— عجيب معاملو، منهنجي آنهن ڏينهن جي آرام جي جاءِ فتحپوري مسجد هوندي هئي. ننيڙيءَ بيٺڪ ۾ ٿورو سامان هوندو هوم. اها بيٺڪ سيرانديءَ کري مسجد شريف ۾ سڀهي پوندو هوس. ڏاڍو مزو ايندو هو. اڪثر نمازون بہ الهيءَ مسجد ۾ پڙهندو هوس.

خواجہ حسن نظاميءَ سان مجلسون بہ ڪندو هوس، ويندو تہ حضرت خواجہ نظام الدين اولياء جي زيارت لاءِ هوس. خواجہ حسن نظامي پنهنجي آن وقت جي اخبار "منادي" ۾ هڪ عليگڙهہ جي سنڌي طالبعلم جو ذڪر پنهنجي روزنامچي ۾ ڪيو آهي، آهو مان مسڪين عاجز ئي آهيان. مطلب تہ مان حضرت شاهہ ولي الله جي زيارت لاءِ پيڙي محبوب جي اچڻ کان پوءِ ويس. هاڻي تہ وڃڻ فرض ٿي پيو هو.

پيڙي محبوب جي واسطي مان هن تحريڪ جي هلائڻ جو بندوبست، تو کي وٺي نہ وٺي، سيد غلام مرتضيٰ شاهہ سنائيءَ (جي-ايم-شاهہ) جي نالي مبارڪ جي استعمال کي بڇايو اٿم. تنهنجي پسند نا پسند هئن طوفان انگريزن ۾ ڪري ڇا سگهندي؟ هيءَ درياهہ بيڪران آڻان ۽ ڇولين ۾ آهي. موج در موج، جي-ايم-شاهہ جي نالي جو ذڪر جاري آهي. — محمد امين کوسو.

(٦٩)

٣١-١٢-١٩٦٥ع. حضرت قبلا جي- ايم- سهڻا!

.... پير علي محمد شاهہ راشدي، هاڻي چوي تہ ڇا چوي، لکي تہ ڇا لکي؟ سندس مضمون پڙهہ تہ سهي! عفونت سان پريل هوندا آهن. اڪندو جوڳندي ذهنيت وارن لاءِ آهي! انهن کي تہ پاڪيزه چيز سان چڙ آهي. پنگهن کي جو عطر ۽ مشڪ گلاب سنگهائجي، تہ مرندا يا بچندا؟ موجوده دور

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ذهني پنگهون لاءِ ادب ۽ سياسي لٽريچر اهو ئي بڻبو، جو ڏسون ۽ پڙهون ٿا......

مان تنهنجي ڳالهين جي ڏکن سان مري وڃان ها، ته اڄ جي- ايم- شاهه جو سرمدي نعرو بلند ڪرڻ وارو ڪو نه هجي ها. سنڌ کي وري حياتي بخشيندڙ آواز نصيب نه ٿئي ها! چند تڪلفات ڪيم. پنهنجي جناحين (اولاد) کي ڀاڻ سوڪار، ڇتان وري مان مسڪين ٿي مير جعفر خان جيان نه اچي ڪڙڪن.

هڪ جنرل محمد اعظم خان ٽالي جيڪب آباد ۾ آيو. وڏو پچاس هزار مار خان پاڻ کي سمجهي واعظ ڪرڻ لڳو. مان مسڪينڙو به آن جي محفل ۾ ويٺو هيا ويٺو هوس. مان چيو ته "تون پاڻ کي مبارڪ ڏي، جو اسان جي ٻوليءَ جو هزارون حصو ڳالهائين، سو به ڀاڻيءَ زبان ۾، سکيو آهين. اسان کي توهان جي جمهوريت کان ڪروڙين دفعا توبهه آهي. اسان جي جند ڇڏيو. پاڻ (جناح) جيڪي رحمتون آنديون، انهن کان اڃا آزاد ٿي نه ٿيا آهيون، ته هاڻي پيءُ (مس فاطمه جناح) جاڳي آهي ۽ تون سنڌن خليفو بڻجي آيو آهين." غريب محمد امين ڪاڏي وڃي؟— شيخ صاحب به پنهنجي نسوار جي دٻيءَ سميت ميدان ۾ نڪري آيو. مان چيو قبلا! ڪوجي ڪوجهاڻيءَ وارو بلا جو آدمي مان نه آهيان. ڇاجي "مادر ملت" ڪٿيون وٺو آهين؟

شاهه صاحب! مان خود پرست، خودبين، خودشناس آدمي آهيان. سنڌ پرست ته مان ٿي آهيان. منهنجي پنهنجي حلقي احباب کان ٻاهر تو منهنجي زبان کان ڪنهن جي ثنا پڌي؟ هاڻي دنيا وارن کي توسان گڏ "جي- ايم- شاهه" جو سبق پڙهائڻ نڪتو آهيان.

ما قصهءِ سڪندر و دارا نه خوانده ايم،
از ما بجز حڪايت مهر و وفا مپرس!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ ۾ سنڌ جي باعظمت چوڪٺ تي پاڻ ۾ ساريءَ
دنيا کي سجدو ڪرائڻ وارو مان عاجز گنهگار، محمد امين کوسو!
پڙهه! هن صبح ڪاذب جي وقت جي، ابرِ شاهه جي،
ابرِ شاهه، ته پوڙا پار ٿيندي اي سنڌي!!

—— محمد امين کوسو.

قلم تازو: هن سلسلي ۾ وڏا پوڪ ته مان واري سابق خاڪسار، مير حاجي علي احمد ٽالپر ڦاڙيا .... پولڻ لڳو وري مذهبي لفظ "مادر ملت". نعوذ بالله! "مادر ملت" جي مفهوم تي غور ته ڪجي، "ام المومنين" ٻي ترجمو ٿيندس!- پير علي محمد راشدي به پنهنجي ماضيءَ جي قصي ڪي حضرت مسٽر جناح جي غلام نوازين سان سيڪاريندو، ته پيا مادر ملت نه چوندا ته ڇا چوندا؟

اسان جي پاسي هڪ قصو مشهور آهي ته هڪ سيد سونهارو پن چئن خليفن سان گڏ هڪ مريد جي گهر مهمان ٿيو. پڇا ڪيائونس ته "سائينءَ جن لاءِ پيٽ چاڙهيو اٿسي، خليفن لاءِ ڇا تيار ڪريون؟" سيد صاحب ڪو صاحب ذوق سان گڏ مان محمد امين کوسي جي طبيعت جو مالڪ هو. جواب ڏنائين ته خليفن جو ٿئو ڪٿي منهن ڪارو ڪيو! يعني، جڏهين سيد پيٽ تي راضي ته خليفا وڃي منهن ڪارو ڪن. سو اسان جو سيد سونهارو اديب، جو مزا وٺي وٺي جناح سان پنهنجي رهائين جا قصا لکندو، ته پون جي پوٽ تي دانگي نه گهمندي، مادر ملت نه چوندا، ته پيو ڇا ڪندا؟

.... آءٌ ٿرڊ ڪلاس چيز ڪان متاثر عمر پر نه ٿيو آهيان. جنهن وٽ دل الڪابر، ان ۾ ڪا نه ڪا مٽيا هوندي. پنڊت جواهر لعل نهروءَ سان شاگرديءَ جي زماني جي سڌي واقفيت هئم. ١٩٣٣ع يا ١٩٣٤ع ۾ يا ان جي لڳ ڀڳ يونيورسٽيءَ ۾ جن شاگردن ڪهس زور پري، علي ڳڙهه آندو، انهن ۾ مان به هڪ هوس. ٿوڪي لکيو اٿم ته سيد راس ...... مان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي مهربان هو. جواهر لعل جڏهن اچي قبول ڪيو ته، پوءِ
ڪنهن جي همت ڪانه ٿي، جو سيد صاحب کي وچي پڇائي،
مان ٿي وڃي ڪيس چئو---.... سباش بابوءَ مان ته ناتو بالڪل
قريب هو، جو سنڌس دوباره ڪانگريس صدر بڻائي لاهه، ساري
هندستان مان جن خاص آدمين دهليءَ ۾ فيصلو ڪيو، انهن
مان مان به هڪ هوس...... هيٺ سنڌ ۾ سنڌس ساري دوري
۾ سائس گڏ سنڌس خاص مشيرڪار ۽ صلاحڪار هوس "ڪتني
معاملات" بابت هنن پنهي ڪانگريس جي صدرن، جيڪب آباد
۾ تقريرون ڪيون. ظاهر آهي ته سنڌن استقباليه تقريرون مان ٿي
ڪيون--- جواهر لعل ته منهنجي اليڪشن ڪان ٿورو وقت
اڳ جيڪب آباد آيو ٿي ان ڪري هو ته جيئن منهنجي پوزيشن
مضبوط ڪري، هندو ۽ ڪانگريس حلقن ۾!! .... مان
ڪانگريس ۾ هوس، پر ماتحت پنهنجي ٿي خيالن جو هوس.
مان پاڻ ڏاڍين وارو، نيازمنديون به پنهنجون متضاد نموني جون.

علامه حڪيم فتح محمد ته شاگردي دور جو يار پڻ جي
وڏو هو. منهنجا ڪيس کي اڪيل خط به ان وقت اخبارن ۾
شايع ڪرايا هئائين. حڪيم صاحب جي ذريعي مولانا محمد
صادق صاحب سان گهرو لاڳاپو ٿيو، جو پوءِ يار غار ٿي ويو --
توسان پاڻ اچي ڳنڍيس، شيخ صاحب سان عشق جي حد تائين
نيازمندي اٿم.

هاڻي هنن ڏکين وقتن ۾، سنڌ سونهاريءَ کي "لطيفي لات"
جي هاڻوڪي معنيٰ ۽ مفهوم پڙهائڻ ۾ مشغول آهيان. اهو
آهي "جي- ايم- شاهه!" جنهن "جي- ايم- سيد" نه پڙهيو ته ان
شاهه جي ڪلام جي ادا کي نه چاتو! شاهه جو ڪلام بي معنيٰ
تي پوي ٿو، جي، جي- ايم- شاهه ۽ شيخ صاحب سنڌ ۾ موجود
نه هجن! سنڌ جي، لڄ ۽ عزت جو رکپال جي- ايم- شاهه ! جي-
ايم- شاهه پڻ ڪنهن جو دشمن ته نه آهي، جو ماڻهو حسد ۽
ساڙ ڪن ٿا. حاسدن ۽ ساڙيلن ڪنهن عشق واري جي رهنوردين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کي روڪڻ ۾ ڪاميابي حاصل ڪئي آهي ڇا؟ هي قافلو هلندو ئي رهندو، هر دور، هر زماني ۾ حق جا پاسبان رهيا ئي آهن، جهڙا خط به سندن شان ۾ اڇا آهن!

جي. ايم. شاهه جي موجودگي، هن ويراني کي رشڪ گلستان بڻايون پيئي آهي. سياست ۾، هالوڪي سنڌ، ساري دنيا جي سرتاج، ڇو جو جي. ايم. سيد ۽ شيخ صاحب سنڌي آهن!

— محمد امين کوسو

جي. ايم. سيد جا خط

[نوٽ:- ١٩٦٥ع ۾ آءٌ نظربند هئس. محترم محمد امين کوسي جي آيل خطن مان جيڪي محفوظ ٿي سگهيا، سي اڪ ۾ ڏنا ويا آهن. مون به ڪيس خطن جا جواب پئي ڏنا هئا، جي هن ڪمال محبت سان سانڍي ڇڏيا هئا. آهي سچي سال جا هت ڏجن ٿا. آءٌ سارو سال سن ۾ نظربند هئس. سنڌ ستل هئي ۽ محمدامين جاڳيل هو. آواز اڪيلو هئس، پئي ڪنهن نه ٿي پڌس ته مون کي پڏائي. اندر جون آهون ڪيدي، پئي دل کي آئت ڏنائين. آءٌ هن جي عقيدت، محبت ۽ دعائن جي آواز کان متاثر ٿيڻ کان سواءِ رهي نه ٿي سگهيس. پر ڇا ٿي ڪري سگهيا سين.

حافظ مدار اميد فرح از مدار چرخ
دارد هزار عيب و ندارو تفضلي!

(ج-س)]

(١)

سن ١٩٦٥-١١-٤ع برادرم ميان محمد امين!

السلام عليڪم: ڪڏهن ته سال گذريو وڃن ته خبرچار ڪانه اچي، هاڻ ته هفتي ۾ ست خط پهچي ويا آهن. شاهه صاحب فرمايو آهي ته.

ڪڏهن تاڙيون ڏين، ڪڏهن ڪلــن در دوستن جا،
ڪڏهن اهان ته اچن نـه لهان، ڪڏهن ڪونهو نين،
اهڙائـــي آهيـــن، صاحـــب منهنجـــا سوريـــن!

سڀ خط پڙهيم. مجذوبانه مام سان پريل آهن. گنگن جون ٻوليون مائٽ ئي سمجهي سگهندا. سو احوال مڙيوئـي معلوم ٿيو. اڄڪلهه اهڙي ٻولي مشڪل سان ٻڌڻ ۾ اچي ٿي. دنيا اڪثر عقل واري ٿيندي وڃي. شاعر چوي ٿو ته

خرد کي گٿيان سلجها چڪا مين،
ميرے مولا مجهے صاحب جنون ڪر!

باوجود محبت جي مام جي، تون مون کي پنهنجي رستي تي ته هلائي سگهين جو شاڪي آهين، ڏوهه الائجي ڪنهن جو؟ شايد ڪنهن ۾ ڪا مڙيوئي خامي آهي. بخاري صاحب ڪان منهنجي لاديئميت جي شڪايت ٻڌيو. هن ڳالهه کي صحيح سمجهاتو آهي. فرق صرف سمجهه جو آهي. شاعر چوي ٿو ته.

دلبر ديکيو جن، تن دين سڀ دور ڪيا!

واقعي اڄڪلهه آءِ ”فڪ ڪـل نظام“ جي نشي ۾ مخمور آهيان

حوصلو حيرت جو، آهي نـــه مٿي عام،
سندي محبت مام، ڪور پروڙي ڪينڪي!

مولانا حسين احمد مدني جڏهن حب الوطنيءَ جي گفتگو ڪئي ته شاعر مشرق علامه محمداقبال کي غصو اچي ويو ۽ چئي ويٺو ته مولانا ”مقام محمدي“ کان بيخبر هو. ڪم فهم ماڻهن تاڙيون وڄايون. صاحبدل کي علامه جي ڪمظرف گفتگوءَ تي ارمان ٿيو. ڇو جي شايد علامه کي اهو پتو ئي ڪونه آهي ته آسماني وانگر مقام محمدي ۾ ”طبقاً علي طبق“ ٿيل هئا. مولانا جنهن مقام تان گفتگو ڪري رهيو هو، علامه ان کان گهڻو هيٺ هو. اوهان ته گهڻيون ئي نصيحتون ڪيون، پر مون تي ڪو اثر ڪو اثر پوي.

تعذير جرم عشق هي بيڪار محتسب!
بڑهتا هي اور ذوق گنه يان سزا کي بعد
واري معاملي کي ڪير پهچي؟
چو بيخود گشت حافظ ڪي شمارد
به يڪ جو مملڪت ڪائوس ڪي را
اميد ته خوش و خرم هوندا. اڳتي ته ڀلي اچو جي ڪثرت ڪاروبار ڪري واندڪائي نه ٿئي ته پري کان دعا ڪندا رهندا.

گرچه دورم از بساطم قرب همت دور نيست
زياده خير والسلام، غلام مرتضيٰ

(۲)

سن، ۱۳-۱۱-۱۹۶۵ع، برادرم محمد امين،
السلام عليڪم. سرڪار نامدار مهرباني فرمائي، ڪنج عافيت عطا فرمائي آهي. آن ۾ هرويرو چو ٿا خلل انداز ٿيو.

ملڪ آزادگي و ڪنج قناعت گنجي است
ڪه به شمشير ميسر نه شود سلطان را

تنهنجي مون سان واقفيت سياسي دنيا ۾ ٿي، نه مذهبي دنيا ۾. آن ۾ باوجود شخصي تعلقات جي، طريقه‌ڪار علاحده رهيا. هن وقت آءٌ سياست کان ٻاهر، ڪنج عافيت ۾ رهندڙ آهيان. آن ۾ پراڻيون ڳالهيون چوري، ستا سور نه جاڳاءِ!

ڏاڍي چڙهي ڏار ني، ڪي جو ڪانگ ڪهيو،
سوريتيءَ سور، ٻڌي، ٻهو ڀت ڪيو،
ڪاسي ارٿ ڪنيو، ويچاريءَ ورونهن سان!
(شاهه)

تعجب کان ساڏا ست سال ٿيا آهن جو منهنجو تعلق لٽل آهي. پاشانيءَ سان انهي وقت کان تعلق ڪونه رهيو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هرويرو چوٿو آن جو پوئلڳ ٿيائين؟ هن وقت نظربنديءَ سان اهڙو مانوس ٿي ويو آهيان، جو آن جو مون کي احساس به ڪونه آهي.

درد کا حد سے گذرنا هے دوا هو جانا!

نظربنديءَ جو جڏهن مون کي فڪر نه آهي، ته توکي ڇو ٿي گهرجي؟

مذهب بابت لکڻ شروع ڪيو اٿئي. ان معاملي ۾ پنهنجا ڪڏهن لاڳاپاتي ڪونه رهيا آهن. منهنجو مذهب شخصي مسئلو آهي. اهو عام جي اظهار ڪان مٿي آهي. انهيءَ ميدان ۾ پنهنجي نه اڪي سچائپ رهي آهي، نه هاڻ! آءٌ مذهب عشق جو پوئلڳ آهيان، تون مذهب شريعت جو!

"اَٿان ميهان دا ڪيها ميلا، او چرن جهنگ ته او بيلا"

عشق جو مسئلو لڪ لڪوٽيءَ وارو آهي، شريعت جو کليو کلايو. هڪ باطن آهي ٻيو ظاهر آهي. ٻهريون ماڻهن سان ڪٿوريءَ وانگر وڏيڪ خوشبوءِ ڪري ٿو- شاهه سائين فرمائي ٿو:

نهائونءَ ڪان نينهن، سک منهنجا سپرين.

سڙي سارو ڏينهن، ٻاهر ٻاڦ نه نڪري!

حافظ شيرازي، جوبه انهيءَ راهه جو ڄاڻو هو، چوي ٿو ته

مصلحت نيست ڪه از پرده برون افتد راز،

ورنه در مجلس رندان خبرے نيست ڪه نيست!

تون اِتان ويهي مون کي تلقين ڪرين ٿو، ان سخاوت ۽ محبت لاءِ شڪرگذار آهيان. پر توکي شايد اهو معلوم نه آهي ته هي بنده شاه حيدر عليه الرحمت جو سجاده نشين آهي، جنهن بابت تاريخ معصومي لکي ٿي ته "هڪ دفعي مجلس ۾ مريدن کي فرمايائين ته حق جي منزل تي پهچڻ لاءِ مون کي ايترا رستا معلوم آهن، جو اوهان مان هرهڪ کي ساڳيءَ منزل تي پهچائڻ لاءِ جدا جدا رستن سان موڪلي سگهان ٿو." شاهه لطيف به چيو آهي:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

واٽون وڃڻ لِيون، ڪَنهن ڄاڻان ڪهڙيءَ ويا!

اوهان کي جيڪڏهن پنهنجي مرشد ۽ معلم جي ڏسيل واٽ پسند آهي ته بسم الله، پر سلوڪ جي راهه ۾ اها ڳالهه ڪفر سمان آهي، جو صرف پنهنجي راهه کي صحيح ۽ سڌي سمجهجي. قرآن شريف فرمائي ٿو ته ”لڪم دينڪم ولي دين“.

شاهه صاحب فرمائي ٿو ته ”عين شرڪ ايءُ، جو بي شرڪ پاڻهين پاڻ ڪي!“

جان جان پسين پاڻ ڪي، تان تان ناهه سجود،
وڃائي وجود، تهان پوءِ تڪبير چئو!

اسان جي استادن نابوديءَ جو سبق ڏنو آهي. چئي:

خودي ۽ خدا، ڪين ماپندا من ۾،
بِن ترارين جاءِ، ڪانهي هڪ مياڻ ۾!

جنين پاتيو پاڻ، ڪياٿون تِوائي تن کي (شاهه)

نابوديءَ نِهي، عبد ڪــي اهلي ڪيو،
ســورت ۾ مخفي ٿيا، صورت پــڻ سوئي
ڪجي آت ڪوهي، ڳالهه پريان جي ڳجهه ۾! (شاهه)

اسان کي وحدت الوجود جو سبق سيکاريل آهي. جنهن موجب:

مون کي اکــڙين، وڏا ٿورا لائيا،
ته پڻ پرين پسن، ڪٿان جي ڪر ساهون!

اوهان کي اوهان جو اسلام نيبهه هجي، جنهن ۾ خدا به اوهان کان پري ڪم ڪندو، ته پڌام تنهنجو چوڻ ڇا آهي؟
اسان کي ته هيءَ سبق سيکاريو ويو آهي ته

واڳ ڌڻيءَ جي وس، آءٌ ڪا پاڻ وهيٺي!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مون سان مهرباني ڪري، مذهب جي معاملي ۾ گفتگو نه ڪر. جي ڪرين ته شاهه لطيف جي نصيحت پڙهي، پوءِ گفتگو ڪج!

جي وڃو هئين ته ويهه، نه ته وڃيو وات ونءِ تون،
هيءَ تنهن جو ڏيهه، ڪاتي جنين هٿ ۾!

اسان کي شاهه سائينءَ اهو سبق ڏنو آهي ته

ڏسڻ جي ڏسين، ته همه کي حق چئون،
شارڪ شڪ نه نين، انڌا انهيءَ ڳالهه ۾!

پيغمبر حق جو جيڪو ڏهن اوهان نالو وڌو ٿا، ته مهرباني ڪري پڙهو ته آن سان نه صرف اوهان ۾ اقبال جو لاڳاپو آهي، پر مون ۾ حسين احمد جو پلاند به ڳنڍيل آهي.

جيڪي ڏٺو هو مون، آربائي، اوهان نه ڏٺو هو!
(شاهه)

هيءَ نينهن جو ناتو نهايت نازڪ آهي. اهو نه خطن ذريعي، نه بحث ذريعي حل ٿي سگهي ٿو. خواجه حافظ ڪهڙو اڪ چٽي ويو آهي ته

حديث مطرب و مي گو و راز دهر ڪمتر جو،
ڪه ڪس نه ڪشود نه ڪشايد به حڪمت اين معما را!

عالم آهه سان، پريو تو پرڀون ڪري،
پاڻ نه آهي جهان، ماڻهيءَ منڊ پکوڙيو!

اميد ته خوش و خرم هوندا. خط پاڻي لکندا رهو، پر مهرباني ڪري مذهبي ڳالهه نه ڇيڙيو.

زياده خير و السلام ـــ غلام مرتضي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٣)

ص ن، ٢٠-١١-١٩٦٥ع

درکنا تقرير کی لذت کہ جو اُس نے کہا،
مين نے يہ جانا کہ گويا ميری دل ۾ هي

برادرم عزيز ميان محمد امين!

السلام عليکم. باوجود منع ڪرڻ جي به جند نٿو ڇڏين. هاڻ ته تہ پڙهايان ٿو! تنهنجي هاڻوڪي آيل مڙني خطن ۾ مطلب جا چار جملا آهن:

(١) تو کي گهڻي وقت کان منهنجي فڪر ۽ عمل ۾ ڪي خاميون ڏسڻ ۾ اچي آيون آهن، پر باوجود ڪوشش جي تون انهن کي درست ڪرائي نه سگهيو آهين.

(٢) باوجود انهن خامين جي تو مون ۾ ڪي صلاحيتون ڏٺيون آهن، جن مان انسان ذات جي ڀلي ٿيڻ جو امڪان آهي.

(٣) تو کي اقبال سان، حسين احمد مدنيءَ کان وڌيڪ دلچسپي آهي.

(٤) تون وقت جي حاڪمن سان رغبت پيدا ڪري، کين صحيح راه کان واقف ڪرڻ جي ضرورت محسوس ڪرين ٿو.

انهن ڳالهين بابت منهنجا جواب هيٺيان آهن:

پهرئين فقري جو جواب:

هيئن ۽ خامين کان ڪير پاڪ آهي؟ مون کي جڏهن واقفيت ۽ تجربو گهٽ هو ته پنهنجي خامين جو پتو ڪونه هوم. هاڻي ٿورو ٿورو پتو پوڻ لڳو اٿم. پر عيبن جو پتو پوڻ جدا ڳالهه آهي، راهه هدايت جو علم جدا مسئلو آهي. اها هدايت نه توکان ملي سگهي اٿم، نه ڪنهن ٻئي ماڻهوءَ ميسر ڪري ڏني اٿم.

صلاح ڪار ڪجا و من خـراب ڪجا،
به بين تفاوت ره از ڪجا تا بڪجا!

راهه سلوڪ ۾ ٽن ڳالهين جي ضرورت ٿئي ٿي:
(١) غلطين ۽ خامين کان آگاهي: پاڻ سڃاڻڻ (فنائيت).
(٢) راهه حقيقت کان واقفيت: (سلسلهء طريقت، فنافي الشيخ).
(٣) منزل مقصود تائين پهچڻ جي قوت (سلوڪ پروازي).
انهن ٽنهي ڳالهين مان پهرين ڳالهه جو ٿورو پتو پئون لڳو آهي. ٻين ڳالهين کان اجا اوائل آهيان، ليڪن ٻيءَ ڳالهه لاءِ هي محسوس ڪري رهيو آهيان:

دلم ز صومعه گرفت خرقهء سالوس
ڪجا است دير مغان و شراب ناب ڪجا!

ٽينءَ ڳالهه لاءِ استاد فرمائي ٿو ته:

اين سعادت بزور بازو نيست
تا نه بخشد خداي بخشنده

تنهنجي پٺي فقري جو جواب هيئون آهي:
مون کي پنهنجي صلاحيتن ۽ قوتن جو پتو اجا ڪونه پيو آهي. ممڪن آهي، جيڪي تو ڏٺو هجي، سو مون کي ڏسڻ ۾ نه آيو هجي. پر چوڻي آهي ته "شنيده ڪي بود مانند ديده!" مون کي صرف هيءَ خبر پنهنجي سگهي آهي ته:

بس آسان سي نمود اول غم دريا ببوي سود
غلط گفتم ڪه هر موجش بصد گوهر نمي ارزد

بعضي قطرو، موج، بحر سبب حباب بنجي، هر شيءِ پاڻ ۾ ڏسي ٿو. ليڪن اها خودي عارضي هئڻ ڪري جلد ٽٽيو وڃي. پوءِ معلوم ٿئي ٿو ته:

واڳ ڌڻيءَ جي وس، آءٌ ڪا پاڻ وهئي!
سيلاب فطرت سندس لوڙهه ۾ ڪيئي قطرا گهلڻندو،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منزل مقصود طرف وڃي رهيو آهي. غلطيءَ کان قطرا محسوس ڪن ٿا ته اهو سيلاب سندن پيدا ڪيل آهي.

سنڌ جي هندن جڏهن انهيءَ قانون جي پيچڪڙي پئي ڪٿي ته، مصلحت کي ڇڏي، سندن ٿي جوش محبت ۾، راز فطرت جي پرده دري ڪري، ڪين پڌائم ته غلطي ٿا ڪريو. عالم تمام گنگ هو، ڪنهن ڪونه پڌو. اهـا منهنجي غلطي هئي، جا ڪيم.

هيءَ ڪميڻي ڪور، جا امر کي آڏو ٿري؟

انهيءَ راز فاش ڪرڻ جي سزا اڃا پوگي رهيو آهيان. هاڻ وري ڪيئن ٿا مشورو ڏيو ته وري به انڌ جي گهوڙي تي سوار ٿيان کي قدرت جي منصوبن کان مصلحت خلاف آگاه ڪريان، بابا! نه مون ۾ طاقت آهي، نه جريت، جو وري اها بي ادبي ڪريان.

پاڻ ڇاڻي سندس ڪم ڇاڻي!

تنهنجي لئين فقري جو جواب هيئون آهي:

علامه اقبال جو دور ۽ مشن علحده هئي، اها پوري ٿي. هو جو زمان حال صاحب هو. سيد (حسين احمد) صاحب جو واسطو مستقبل سان هو ۽ آهي. "ڪند هم جنس با هم جنس پرواز"! وانگر منهنجون آن سان ڪي السِتي گنديون آهن.

السِت ارواحن کـــي، جڏهـن چيائون،
ميثاقئون ميهارسون، لڏيون مـــون لائون،
سو مولي ڪئن پاهون، جومحفوظان معاف ٿيو! (شاه)

انهيءَ سلسلي ۾ دليل ۽ بحث جي دست اندازي ڪانه ٿئي ٿي. هاڻ پتو پوڻ لڳو آهي ته اهي تعلقات پراڻا آهن. انهيءَ جا تاريخي شجره طريقت به معلوم ٿي ويا آهن. آنهن مان گهڻن جي شروعات سرزمين سنڌ مان ٿي آهي. آهي ڪڏهن ملامبارڪ

۽ سندس پٽن جي صورت ۾ اڪبر تي اثرانداز ٿين ٿا، ته ڪڏهن سرمد ۽ ميان مير جي ذريعي دارا شڪوه کي فيض پهچائين ٿا. ڪڏهن شاهه عنايت ۽ شاهه لطيف جي پيغام ذريعي بنده کي سبق سيکارين ٿا. تنهنجا، هڪ خط ۾ لکيل هي مجذوبانه الفاظ ڪٿان نڪتا ۽ انهن جي معنيٰ ڪهڙي آهي، تنهن جو شايد توکي به پورو پتو نه هجي:

"سنڌ، خطه سنڌ، ديني سياست جو بين الاقوامي مرڪز آهي. انسانيت جي نجات جو پيغام هتان ئي چوطرف پکڙجڻو آهي."

ميان، پڙهي ڇڏ! مولانا عبيدالله علم شاهه ولي الله کان حاصل ڪيو. شاهه ولي الله جو پهريون شاگرد رشيد، مخدوم معين ٺٽوي، شاهه لطيف عليه الرحمت جو يار غار هو. شاهه عنايت ۽ شاهه غلام محمد جي تعليم دهليءَ تائين پهتي. اهو ڍڪيو سلسلو آهي.

اجا پڻ آهين، جي سزاوار سڳين جا،
وينا وڃائين، جي سنهاسي سڀئين!

علامه اقبال جي شجره طريقت کان به واقف آهيان، پر مصلحت جي تقاضا آهي، ته ان جو اظهار نه ڪجي.

اوهان جي چوڻين فقري جو جواب هيءَ آهي:

ميان صاحب! هي پڙهي ڇڏيو ته غريب ۽ شاهوڪار، ڏاڍي ۽ هيڻي، سوار ۽ پيادي جو لاڳاپو غير فطري آهي.

شاهه سائينءَ ان بابت جيڪي چيو آهي، سو نٿو لکان. غالب جي مصرع مثال طور پيش ڪريون ٿو:

وان وه غرور عزوناز، يان يه حجاب پاس وضع،
راه مين هم ملين ڪهان، بزم ۾ وه بلائين ڪيون!

پارسيءَ ۾ هڪ درويش چيو آهي ته

غني ترم کرچ مفلسيم ما،
ڪه بر سفره حاتم نه نشيند مگس ما!

ميان امين! هنن مائهن تي ڪي عنصري قوتون غالب ٿي، ڪنهن طرف گهلينديون وڃن ٿيون. انهن شخصن ۽ انهن جي پوئلڳن کي سندن مقرر ڪيل رستن کان ڦيرائڻ تنهنجي ۽ منهنجي طاقت کان ٻاهر آهي. سوڪا پڪري پنهنجي پاڻي ڏنگي. هيءَ ڪميٽي ڪهڙي، جا امر کي آڏو ڦري؟ هر عمل جي جزا ۽ سزا ملڻي آهي.

مذهبن جو فسطائي تصور، سندس آخري تجربن مان لنگهي رهيو آهي. نتيجا اکين اڳيان آهن.

مات ڪريان ته مشرڪ ٿيان، ڪچان تا ڪافر،
انهيءَ وائيءَ ور، ڪو سمجهي سچوڏنو چوي!

مصلحت نيست ڪه از پــرده برون افتد راز
ورنه در مجلس رندان خبري نيست ڪه نيست!

مذهبي شريعتن جا غوراب سندن ملاحن جي بدڪردارين، غفلت ۽ جهالت ڪري، اچي حقائق دهر جي ٽڪرن سان ٽڪريا آهن:

اچي سو ڏنوءِ، جو ڪپر سوءِ ڪتنن سين،
غافل تي غوراب ڪــيي، اوڙاه تي آندوءِ!

هاڻ، آن جي مسافرن لاءِ ٻه رستا کليل آهن: يا ته روس جي عيسائين وانگر ضد ڪري، ٻڏندڙ غوارين سان ڇنبڙي وڃي الحاد جي اوڙاهه ۾ پون يا طريقت جي ترهي تي، توبهه جي تاثير سان، تري وڃي دارالسلام پهچن.

زيادهم خير، السلام و غلام مرتضيٰ

(۴)

سن، ٢٥-١١-١٩٦٥ع. برادرم محمد امين!
السلام عليڪم: تنهنجا خط پهچندا رهن ٿا. مون ٽي خط

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

موڪليا آهن، تنهنجي ڳوٺ واريءَ ائڊريس تي. هڪ ۴ نومبر، ٻيو ١٣ نومبر، ٽيون ٢٠ نومبر تي. الائجي پهتا يا نه؟

ٽون خطن ۾ الائجي ڇا جو ڇا لکيو ڇڏين. ٽوکي نه پرواهه نه آهي، جو مجذوب ٿي جان ڇڏائي سگهين ٿو. باقي مون مسڪين جو خيال رک! زمانو نازڪ آهي. منهنجو نالو وٺي، سارا ڪرڻ، ڇيڙ ڇاڙ ڪرڻ ڏوهه آهي. تنهنجي لاءِ نه، منهنجي لاءِ! واڙ، هميشه هوشي هنڌ کان پڇندي آهي. خدا خير ڪري! منهنجي سڀ اُپال سينسر ٿئي ٿي، مهرباني ڪري جذبات تي ضابطو رک.

اميد ته خوش و خرم هوندا — زياده خير و السلام، غلام مرتضيٰ

(٥)

سن، ٢٩-١١-١٩٦٥ع، برادرم محمد امين!

السلام عليڪم! شاڪن جي شڪار وقت ڪي ويچارا تتر ڊپ کان وڃي، ساهه بچائڻ لاءِ ٻوڙن ۾ لڪندا آهن. ٻر ڪي بي رحم شاڪارا لٺيون ڪڻي، ٻوڙن تي هڻي، ڪين ٻاهر ڪڍي، شڪارين جو نشانو بڻائي ۾ خوش ٿيندا آهن.

تنهنجا خط بعينه اهو ڪم ڏين ٿا. ازانسواءِ خط وري اهڙا ڏکيا ۽ ڳجهارتن سان ڀريل اچن ٿا، جو مون جهڙي بيمار ۽ ضعيف ماڻهوءَ جي سمجهه کان مٿي ٿيو پون. مثلاً:

هيٺيون ڳالهيون سمجهه ۾ نٿيون اچن:

(١) موجوده حڪمرانن جي ساريءَ قوم جي ٻنيراڻيءَ سان ڪشمير وٺڻ ۽ پاڪستان کي مضبوط بڻائڻ جي ڪوشش کي ناڪافي سمجهين ٿو.

(٢) حڪومت ۽ راشديءَ طرفان اسلامي نشات ثانيه لاءِ هلندڙ ڪوشش کي اڌورو سمجهين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٣) بخاري صاحب جي فتويٰ دهريت جي باوجود، مون کي ديني سياست جي قيام لاءِ لائق ۽ صلاحيت وارو فرد واحد سمجهن.

(٤) مون کي باوجود جسمي نظربنديءَ جي آزاد سمجهن.

(٥) منهنجي سياست کان رڌاثر ٿين جي باوجود، مون کي سياسي مرڪز سمجهن.

(٦) نا اميديءَ ۾ اميد کي آڌو ڏسن.

(٧) بي دينيءَ ۾ دين برکن ۽ دين ۾ بيديني ڏسن.

توهان چاڻين تنهنجا ڪر. منهنجي اتي ڇهندي ڪانه آهي. اميد ته خوش و خرم هوندين. زياده خير و السلام، غلام مرتضيٰ

(٦)

سن، ٥-١٢-١٩٦٥ع، برادرم عزيز ميان محمد امين!

السلام عليڪم. خط هڪيين جي مٿان پهچي رهيا آهن.

حريفي بد مرا ساقي ڪــه هر شب،
ز زلف و رخ نمودي شمس دي را.
چو شوقم ديد در ساغر مي بفزود،
بگفتم ساقــي فرخنده پــي را،
رهانيــدي مــرا از شــر هستي
چــو بيمودي بپايي جام مـــي را.

آءٌ ڪو مرده دل نه آهيان، جو تنهنجا روح افزا ۽ خمارآلوده خط پهچن ۽ اثر ڪرڻ کان رهن. ڊپ رکيو اهو ٿو ته متان، ته خواجه حافظ وانگر ڪنهن مهل چئي نه ويهان ته.

دل مي رود ز دستم صاحب دلان خدارا
دردا ڪه راز پنهان خواهد شد آشڪارا!

نه تنهنجي نيت تي شڪ اٿم، نه تنهنجي صداقت تي! تنهنجي مجذوبيءَ واري گفتگوءَ تان دقل کي قربان ڪري ڇڏجي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خط ڪڍڻا لکيا اٿئي، هاڻي بهتر اهو آهي تہ نصف ملاقات عيوض پوريءَ ملاقات کان مستفيد ڪراءِ! آن لاءِ جيستائين فرصت ملئي، آن کان اڳ هيٺيون احوال موڪلجانءِ!

(١) ڪوسہ قوم بلوچن جي ڪهڙيءَ شاخ مان آهن؟
(٢) جيڪب‌آباد ضلعي ۾ ڪوسا ڪڏهن آيا ويٺا آهن؟
(٣) ان ضلعي ۾ ڪوسن جا ڪيترا پاڙا آهن ۽ آنهن جا نالا؟
(٤) سردار عبدالرحيم‌خان ڪهڙي پاڙي مان هو؟
(٥) تنهنجو پاڙو ڪهڙو آهي؟ جي سردار عبدالرحيم‌خان جي پاڙي مان آهين تہ شجري ۾ ڪٿي هڪ هنڌ ملو ٿا؟
(٦) تنهنجي والد، ڏاڏي، پڙڏاڏي جو نالو؟
(٧) تنهنجي جنم جي تاريخ؟
(٨) ابتدائي تعليم ڪٿي ۽ ڪنهن وٽ ورتئي؟
(٩) سيڪنڊري ۽ هاير تعليم ڪٿي ورتئي؟ سال مئٽرڪ پاس ڪرڻ جو.
(١٠) يونيورسٽيءَ جا ڪهڙا امتحان پاس ڪئي، ۽ پاس ڪرڻ جا سال؟
(١١) عليگڙهہ ۾ ڪيترو رهئين، آتي جون دوستيون ۽ لاڳاپا؟
(١٢) آنان امتحان پاس ڪري اچڻ جو مختصر احوال.
(١٣) هاڻ جو مشغلو.
(١٤) هالوڪي سردار جو نالو، آن جو سردار عبدالرحيم‌خان سان لاڳاپو- مقرر ڪرڻ جو طريقو ۽ آن لاءِ جوابدار ڪير ها؟

هاڻ جا مرضي آهي؟ اميد تہ خوش و خرم هوندا.

زياده خير و السلام، غلام‌مرتضي

تلڪ الايام نداولها بين الناس- هيءُ تنهنجو ٤٠ سال اڳي موڪليل خط

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

موڪلجي ٿو. پڙهي واپس موڪليج، ته رڪارڊ تي رهي.
هاڻ تون نمازن ۾ آهين، ۽ آءٌ پـري آهيان.
آن وقت آءٌ نمازن ۽ تهجدن ۾ هئس ۽ تون پري هئين! (غ م)

(٧)

مٺي، ١١-١٢-١٩٦٥ع.

پسو اڄ لطيف چئي، ڪيڏي ڪـي ڪکن،
يا ته ڪنڌيءَ ڪن، نا ته ساڻ وڃن سير ۾!

برادرم محمدامين!

السلام عليڪم: هڪ ئي ٻئي ڏينهن خط ملندا رهن ٿا. ڪي خط ته جنسي انسپائرڊ ڏسجن ٿا. اهي بامعنيٰ ۽ بامطلب هئڻ ڪـن علاوه پر سوز ۽ پر اثر معلوم ٿين ٿا.

چنان در جان من سوزش اثر کرد
ک بي رقـت نديـدم هيچ شي را!!

آخري خطن ۾ جي ايم سيد، سنڌ، پاڪستان ۽ ڪشمير جي مشڪلاتن جو ذڪر ڪيل آهي. گهڻو وقت گوشه نشينيءَ ڪري دماغ سوچ ويچار ڪرڻ کان ضعيف ٿي ويو آهي. آن ڪري بعضي حالتن ۽ مونجهاري وقت فقيرن کان انهن مسئلن بابت رهبري وٺندو آهيان. فقير صاحب سان ڪيل اهڙيءَ ملاقات جو ذڪر هيٺ ڏجي ٿو:

جڏهن فقير صاحب کي اوهان جي لکيل حال کان واقف ڪيم، ته آن مٿين ڳالهين بابت هيٺيان جواب ڏنا، جي ملاحظي لاءِ خدمت ۾ موڪليان ٿو:

(١) جي-ايم-سيد جي نظربنديءَ کان آزادي حاصل ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ بابت فرمايائون ته سيد نظربند ٿيڻ کي آن ڪري ڪرايو آهي، جو سندس محبوب سنڌ آزاد نه آهي، اها

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڳالهه سندس شان وفاداريءَ ۽ روايات خلاف ٿيندي ته پاڻ کي اڳ ۾ آزاد ڪرائي، وڏيڪ هيءُ بيت پڙهيائين:

آءٌ ڪئن سوڙيون سهان، مون ور گهاري ولهه،
ڪتڙيءَ تــان ڪِل، عمرا! ڪج نـــه اهڙي.

(٢) ٻئي نمبر مسئلي جي مشڪلات جو ڪارڻ ٽئين نمبر جي ڪوتاهين کي بنايائين.

(٣) ٽئين نمبر جي مشڪلات جو ڪارڻ، ٻئي نمبر تي ٿيل ظلم کي قرار ڏنائين.

(٤) چوٿين نمبر لاءِ فرمايائين ته اُن جي آزاديءَ جو مدار ٻئي نمبر جي آزاديءَ تي منحصر آهي.

جيڪي فقير صاحب ٻڌايو آهي، سو عرض ڪيو اٿم. مون کي نه اوهان جي ڳالهه پوري سمجهه ۾ آئي هئي، نه هيءَ ڳالهه پوري سمجهه ۾ اچي ٿي سگهي. آهي "ولي را ولي مي‌شناسد" وانگر، اوهان انهن پرولين کي پروڙي وڃو. باقي اسان جي ته اتي جاءِ نه آهي.

نهين جاهه اِتان ڪنهـــن دے آون دي،
ريءَ عشـــق ٻاجهون لنـــے ڀاون دي!

زياده خير والسلام، غلام مرتضيٰ.

(٨)

سن، ٢٤-١٢-١٩٦٥ع. برادرم ميان محمدامين‌خان!

السلام‌عليڪم. ڪيترائي خـط صبح‌ڳاهي دعائن جا ڀلا ڀريو پيا پهچن. جن ۾ نه صرف تنهنجي دعائن جـا هديا اچن ٿا، پر تنهنجي معرفت سنڌ جي جملي ولين ۽ درويشن جـون برڪتون پيئون پهچن.

باوجود اُنهن جي، حڪومت وقت تي اثر ڪونه پيو ۽

نظربنديءَ جو مدو، جو ٣١- ڊسمبر ١٩٦٥ع تي پورو ٿيڻ وارو هو، تنهن کي ٤٠ مهينن لاءِ وڌائي ڇڏيو اٿن.

هرچه هست از قامت ناســاز بي اندام ماسـت
ورنه تشريف او بر بالاي ڪس ڪوتاهه نيست!

تنهجي "لائيف اسڪيچ" کي مڪمل ڪرڻ لا هيٺيون احوال گهربل آهي. مهرباني ڪري موڪليندا.

(١) تنهنجي ڄمڻ جي تاريخ، (٢) تنهنجي والده جي وفاتيءَ جي تاريخ، (٣) سردار عبدالرحيم خـان جي انتقال جي تاريخ، (٤) سردار عبدالرحيم خان جي والـدي ڏاڏي ۽ پڙڏاڏي جو نالو، (٥) جيڪب آباد ضلعي ۾ کوسن جا پاڙا، نالا، هرهڪ پاڙي جي مالڪن جو تعداد، (٦) سبي ڊويزن ۾ کوسن جو تعداد ۽ سندن سردار، (٧) تنهنجي سنڌ اسيمبليءَ ۾ چونڊجڻ جي تاريخ ۽ آن تي ڪهڙيءَ تاريخ نائب ٿيئن؟ (٨) پير صاحب پيرچونڊي شريف جي خاندان جا ڪڏهين مريد ٿيا؟ (٩) کوسن مان رانيپور جي پيرن جا ڪهڙا مريد آهن؟ (١٠) انساني عشق (مجاز) جي به ڪڏهين ڪا اغار لڳي اٿيئي يا نه؟ (١١) تصوف تي ڪهڙا ڪتاب پڙهيا اٿئي؟ (١٢) همه اوست ۽ همه از اوست مان ڪنهن جو قائل آهين؟ (١٣) جبر يا قدر مان ڪنهن جو قائل آهين؟ (١٤) دادو ۽ ٿرپارڪر جي کوسن سان جيڪب آباد جي کوسن جا ڪهڙا تعلقات آهن؟

زياده خير والسلام، غلام مرتضيٰ

(٩)

سن، ٢٩-١٢-١٩٦٥ع. برادرم ميان محمدامين خان!

السلام عليڪم. هڪ خط ٢٤ تاريخ موڪليو اٿم، اميد ته پهتو هوندو. اوهان جا ٢٤ تاريخ جا ڏي اڪيل خط ماليا. اڄ ڄڪله، لکڻ پڙهڻ جو ڪم ڪري رهيو آهيان. هن وقت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تائين ١٦٧ مشاهير سنڌ جي حياتيءَ جو احوال قلمبند ڪري چڪو آهيان. آنهن مان پنجن جي حياتيءَ جو احوال ملاحظي لاءِ موڪليان ٿو، جيئن اوهان کي پتو پئجي سگهي ته مختصر ڪهڙيءَ طرح سنڌ جي مختلف ماڻهن جي زندگيءَ کي قلمبند ڪري رهيو آهيان.

اوهان پنهنجي نسبت ٢٤ تاريخ واري ڳهريل احول کان واقف ڪندا. ڊيگهه نه ڪجي. سوالن جا جواب ملڻ گهرجن.

١- اوهان کي ڀاءُ ڪيترا آهن. سندن نالا؟

٢- اوهان کي اولاد ڪهڙو آهي؟

زياده خير و السلام، غلام مرتضيٰ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فصل چوٿون

سال ١٩٦٦ع جا خط

(هن دور ۾، ڪل ١٣٩ خط محفوظ ٿي سگهيا، جن مان ١١٥ خطن جو اختصار ۽ ٽمائين جي-ايم-سيد جا ١٢ خط، هن فصل ۾ ڏجن ٿا. —مرتب)

[سال ١٩٦٦ع اهو سال آهي، جنهن تائين ست سال ۽ ڪي مهينا آءٌ سنڌ جي محبت خاطر، جنرل ايوب خان جي دور آمريت ۾، جيل ۽ نظربندي ڪاٽي چڪو هوس. پر بقول منشي محمدابراهيم: "راڄ مٿان راڪاس ڦري ويو، ڍڪو ناهه پليرو. گهرگهر گهور انڌيرو"...... جو حال هو. سواءِ چند دوستن جي ديبل آواز جي ٻيو ڪٿان به آواز ڪونه نڪتو. محمدامين خان کوسو، هڪ ٿي درويش صفت انسان هو، جنهن جي دعائن ۽ سحرگاهي آهن، قدرت جي رحمت کي جوش ۾ آندو، ۽ مون کي سال جي ابتدا ۾ ٢٣- مارچ ١٩٦٦ع تي نظربنديءَ مان آزاد ڪيو ويو.

پاڪستان ۾ جناح کان وٺي اڄ تائين جيڪي به حڪمران ٿيا آهن، سي مهاجر پنجابي مستقل مفاد جا گڏيل ايجنٽ ۽ پاڻهن ٻڌا ٻانها ٿي رهيا آهن. جيتوڻيڪ انهيءَ گروه کي منهنجي آزادي پسند نه پئي هوندي، تنهن هوندي به جو مون کي جنرل ايوب آزاد ڪيو، اُن کي مون محمدامين کوسي جي دعائن ۽ سنڌ جي درويشن جي روحاني اثرن جو نتيجو سمجهيو. مون کي خبر هئي ته ذري ماتر به سياسي آواز ڪڍڻ مهاجر-پنجابي مستقل مفاد (جي سنڌ جا بدترين دشمن هئا) برداشت نه ڪندا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تنهن ڪري، سنڌ جي عوام ۽ خواص کي گهريءَ ننڊ ۾ ستل ڏسي، مون پنهنجو رويو بدلي، سنڌين جي ڪاچرل تعليم ۽ تربيت لاءِ توجهه ڏيڻ شروع ڪيو. سڄيءَ سنڌ جي مکيه درگاهن جي زيارت ڪيم، ۽ پڻ سياستدانن کي به اُن گروه ۾ شامل سمجهي، وٽن حاضري ڏنم. جن ۾ هڪ شهيد سنڌ الهه بخش سومري مرحوم جي مزار جي حاضري، ۽ ٻي برادرم محمدامين، عاشق سنڌ، الهه بخش جي سالاريءَ، ۽ سون لاءِ هر وقت دعائون گهرندڙ بزرگ جي حاضري هئي. برادرم محمدامين، هن موقعي تي نهايت ڌام ڌوم سان ضيافت ڪري، ان کي "جشن محمدي" جو نالو ڏنو. اُن ڪان پوءِ سنڌ جي مختلف درگاهن جي ميلن تي مون ڏهاڪو کن "بزم صوفياءِ سنڌ" جي نالي مجلسون سڏايون، ادبي مقالا پڙهي ۽ پڙهائي، صوفيانه راڳ جي مجلسن سان مزين ڪيو. پر ڏسڻ ۾ آيو ته مهاجر- پنجابي مستقل مفاد، جن پاڪستان کي پنهنجو مرغزار بنائي، لٽڻ ۽ ڦرڻ تي کڙيو، تن کي اهڙي ٻي ضرور تحريڪ سان ۽ سندن مفاد کي خطرو محسوس ٿيو ۽ مون کي وري نظربند ڪيائون ۽ اُن سان گڏ منهنجي ڪتابن کي پڻ ضبط ڪيائون. هيءَ سال انهيءَ ڪشمڪش جي احوال سان پورو آهي. (ج-س)]

(١)

عزيزآباد، انڙوءِ، ١-١-١٩٦٦ع.

حضرت قبلا جي-ايم- شاهه!

تنهنجي برخلاف لهگ وارن آڌا آبتا مضمون لکڻ شروع ڪيا هئا، مان جواباً ضرور ڪجهه نه ڪجهه لکيو هو، پر ڏسڻ ۾ اچي ٿو ته ڪنهن به اخبار اُن کي شايع نه ڪيو. هڪ اڌ سٽ، هڪ مضمون جي ٽوڙي موڪلي ڏني هئم.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن وقت ڪاٿي به اهو صاف اڪيل ڪونه آهي ته پاڪستان ٺاهڻ واريءَ تحريڪ جو آخرين اهم ترين فرد تون ئي آهين. تون ميدان ۾ نه اچين ها ته سياسي طرح اهو ممڪن نه هو ته پاڪستان ڏيڻ تي انگريز آماده ٿئي ها، ۽ ان طرح شايد هندستان به آزاد نه ٿئي ها.

سنڌ ۾ الهه بخش مرحوم، آزاديءَ جي تحريڪ جو حصو بڻڻ قبول ڪيو ۽ تو پاڪستان جو اعلان ڪيو ..... سنڌ ئي فيصلي ڪن خطو هو. هاڻي به اهوئي خطو فيصلي ڪن آهي. خطي ۾ ته چوطرف ننڊ ۽ غفلت آهي. جاڳڻ ڪير ٿا؟ اهي ئي ان خطي جا فيصلي ڪن آدمي به آهن، ته خود خطو به آهن. دامن تنهنجو، هٿ منهنجو — سجاڳي رکو آني ئي اٿمي!! روشنيءَ جو مرڪز ان نياز ۽ ناز ۾ اٿئي!!

مسٽر جناح جون همتون بلڪل پنهنجيءَ جاء تي آهن، پر محض "لوڪي رهن گي" سان پاڪستان ڪوملئو هو، يا اڄ قائم رهي سگهندو آهي؟ ....

توکي راضي ڪرڻ واسطي ڪهڙا نه جتن ڪريان ٿو؟

"ڪڇ تو هي جس ڪي پرده داري هي!"

محض هڪ مجبور نظربند سان ايذا متا ڪير مارينديو آهي؟ ڪو اختيار، ڪا طاقت ته آهي ان نظربنديءَ ۾ به جنهن جي ڪري هي عاجزيون ظاهر ٿيون ٿيون. هيڏيون دعائون برڪتن ڀرپور موڪليندو رهان ٿو.

رات جو ڏيڍ ڪن هوندو. انگريزي نئون سال شروع ٿي ويو.

١-١-٦٦: دعا طلب، محمدامين کوسو.

(٢)

عزيزآباد، انڙواه، ١-١-١٩٦٦ع. حضرت قبلا جي.ايم. شاهه! الله جون مهربانيون پنهنجي حال تي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏس! سنڌ اندر حيران پريشان حڪام جي دروازن تي ڪيئن جيان پيچ لڙڪائيندڙ ڪيترا آدمين جا آهن.

پير علي محمدشاهه راشديءَ، هڪ ڪهوڙي جي مثال، پير ترابعلي شاه جي زندگيءَ بابت لکندي ڏنو هو ته هڪ ڪهوڙو مرضيءَ کان سواءِ نه هلندو هو. هوڏانهن وڏيرن جا ڪيترا ڪانڪٽر وٽ لوس لوس ڪندا نظر آيا. پير ترابعلي شاهه چيو ته هي ڪهوڙو به انهن کان چڱو آهي.

پاڻ علي محمد شاهه چا سکيو ۽ سمجهيو آن مثال مان؟ خبر نه آهي. منهنجي يار اقبال وري ڪٿي جو مثال ڏنو آهي:

من نه ديدم ڪه سگي پيش سگي سر خم ڪرد!

اهڙيءَ سنڌ ۾، جنهن ۾ ڪتن کان خوارتر ڪيترو وارا موجود آهن، تون به آهين ــ آزاديءَ غيرت، شرافت ۽ انسانيت جي شمع سوزان بڻيل يا خود دست قدرت جو پاريل!!

چراغ را ڪه ايزد بر فروزد
ڪسي ڪو تف زند ريشش بسوزد!

سنڌ توکي وساري ويهندي ته، اهو گناهه ڪو قدرت طرفان معاف ٿيڻ جو آهي؟ الله پناهه ڏي! هڪن گڏ آلا به اکڙ چٽ ئي وبندا آهن ...ـــ دعائون ڪندو ڪر!

دعائن جو محتاج، محمد امين کوسو.

(٣)

عزيزآباد، انڙواهه، جيڪبآباد، ١٠-١-١٩٦٦ع

حضرت قبلا جي-ايم شاهه صاحب!

السلام عليڪم. سحريءَ واسطي آئي کان اٿيس، بستري ۾ ئي اهو خيال آيو ته جي-ايم-سيد کي عرض ڪريان ته "هر ڪسي را بهر ڪاري ساختند" .... اسلام جو واڌارو ڪرڻو آهي.... ڪفر ۽ شرڪ کي ڪنبائڻ واسطي محض هٿيار ڪم نه ڏيندا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ نه پروپيگنڊا ئي ڪارگر آهي. هٿ ڪُهرجي محمدي آواز- محمدي آواز اٿوئي سن شريف جي گوشه تنهائيءَ جي بادشاهه وڏان آهي.

هي تحريرون رواجي تحرون ڪري نه سمجهه!........ اسلام ۽ مسلمانن جي فتح بابت لکي رهيو آهيان ... مسلمانن جو آواز ٻڌجي، هن ملڪ ۾ تون هڪ دفعو ڪفر جي سڀني ظاهري طاقتن کي شڪست ڏيڻ ۾ ڪامياب ٿيو آهين....... باقي مسٽر جناح تي تون ڪاوڙيئين، ته منهنجي سائينءَ کي به مسٽر جناح تي ڪاوڙ آئي. هو ڪراچيءَ مان ڪاوڙ ۾ روانو ٿيڻ تي هو، ليڪن مير هزارخان ڊي-ايس-پيءَ هن کي ريجهائي ۽ نيزاريون ڪري روڪيو.... ... سردارخان جو ووٽ پاڪستان لاءِ نه وڃي، اهو ڪيس قبول ڪونه هو. هن معاملي ۾ توکي نه ميڙيائين. تون ڪيس پيارو آهين. ان ۾ هاڻي هنن تحريرن جي ملڻ کان پوءِ ڪو شڪ ڪري سگهجي ٿو؟........ توکي سنڌ جي برتريءَ جي ڳڻتي آهي. ڳڻتي تون نه ڪر. سنڌ بلڪل برتر آهي، توکي بار بار اهو لکجي اچي ملي ٿو. سنڌ حرم ڪعبو ۽ حرم نبوي صلعم نه آهي، پر انهن کان پري ۽ جدا به نه آهي. هيءَ سر زمين پاڪ، مقدس، حرمين شريفين سان ڳنڍيندڙ آهي. سنڌ نه هجي ها ته ڪم از ڪم مان مسلمان نه هجان ها!.... سنڌ بلڪل مٿاهين آهي. ان اعزاز ۽ عظمت لاءِ، سنڌ حڪومتن جي محتاج آهي ڪانه؟ حڪومتون سنڌ جون غلام ۽ پاڻهيون ٿي ويهنديون آهن. ....

محمد امين کوسو.

(۴)

عزيزآباد، انڙواهه، ٢-١-١٩٦٦ع،

قبلا حضرت جي-اڀرشاهه!

مسٽر جناح لاءِ، تهنجي تعريف جي هڪ فقري ته "مسلمانن جي قائد اعظم جيو"..... بندي کي حضرت مولانا ابوالڪلام

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آزاد جو هڪ مقولو ياد ڏياريو. زبان تہ اهڙا مان ڳالهائڻ تي قدرت نہ ٿو رکي سگهان، تہ بہ مطلب هيٺ لکان ٿو:

”هان موري ڀائي! عوام کا کيا ڪهنا؟ رد ڪرنے پر آئين، تو مسيح ابن مريم کو ڀي رد ڪر ديں، اور پرستش ڪرنے پر آجائين تو گوساله ڪي پرستش ڪريں!“ ———— سامريءَ جي ڳئونءَ کان تو وارو مسٽر جناح ڇڱيرڙو ٺي هو. پر هڪ ڏي ساميءَ ۾ ’اما هسستي، اما هستي،‘ جو شروع ڪري ڏني اٿئي، وچ ۾ ڀائي بہ ڪونہ پيتو —...... تاريخ جي گردن تہ نہ مروڙ. ڪٿي ڀاڻ لاءِ ۽ ڀاڻ جهڙن لاءِ خدا ڪري لکيئہ. واقعي هيو بہ آن وقت تو ڀارن لاءِ خدا، نڌهن تہ سنڌ جي ڳلي تي آيتي ڪاتي ڀٿي وهايئي. ڪهڙي احمق توکي چيو ۽ سمجهايو آهي تہ انگريزن تي هن جو رعب هيو يا آهي؟ انگريز جي دماغ جا ڌڌر ڪافي پنڪچر ٿي چڪا آهن، تہ بہ مان کي اها اميد ڪانہ آهي تہ اهي ايتريقدر احمق آهن، جو تنهنجي ممدوح (جناح) کي ان جي هزارين حصي جيتري اهميت اڄ بہ ڏيڻ واسطي تيار آهن، جيتري تون ڏئين ٿو! ڪجهہ هوش ڪر، وهلور نہ وڃ! مان اڃا جيئرو آهيان. پر بابا!! توهان ڀارن آدمين کان بچڻ ڪپي. وري جي ساڳيو جنون سوار ٿي وڃئي، تہ مان غريب کي تہ گڏهہ جي ڪل ۾ وجهي ساڙائي رکندين. اڪ بہ انهيءَ (جناح) جي شان مقدس ۾ گستاخيءَ جي عوض ليگ کان نيڪالي ڏيئي، ثواب دارين لاءِ هڪ ڪم تہ تو ڪيو هو. هاڻ بہ باز نہ ٿو اچين. ڇيرڻ کي شهباز چوڻ وارو مان نہ آهيان. مان تہ آن وقت بہ ڪيس چيو هو تہ ”مان سندس سياست ۾ قطعا اعتبار نہ رکندو آهيان. مون کي ڇرهو سڌڻ ٺوڪ نہ آهي. توکي جيڪي وڻي سو ڪر، پر آءٌ گزدر ۽ کهڙي کي سنڌ جو وزير ڪرڻ نہ ڏيندس.“ ”مان توکي چوان ٿو تہ پاڪستان هلائڻ لاءِ تو جهڙن ماڻهن کي وڏڻ گهرجي“ هن چيو. ”پر سنڌ ۾ مون کي تنهنجي ليگ ۾ رهي، پاڪستان

ملائڻ ڪير ڏيندو؟" منهنجو ارشادگرامي هو. "I am with you" هن نڪ مان آواز ڪڍندي، پنهنجي هميشه جي عادت موجب چيو. "مون کي توکي رد ڪرڻ لاءِ ڪو سبب ڏي ڪونه آهي ۽ نه ئي اهو وهم وٺل اٿم ته پاڪستان ملائڻ لاءِ گزدر ۽ کهڙو ڪارائتا ثابت ٿيندا. پر آهي وس پڄندن ته مون کي ڦاسي ڏيئي ڇڏيندا." اِتي هو بي مزي طور کليو.

پر توکي ته خدا نظر ايندو، ڇو جو تو پيو بڙو آدمي ڏٺو جو ڪونه آهي. آه! چشم غلط بين ۽ دل بيدرد لاءِ جناح ئي خدا نظر ايندو آهي. جاتي وڻ نه آهي، آتي ڪانڊيرو به وڻ هوندو آهي. تو پاري زورآور کي آدمي ڇا چوي يا ڪري؟ ...... منهنجو وس چوڻ، آکڻ ۽ سمجهائڻ آهي، وڌيڪ ڇا ڪريان؟

ڪجهه توازن رکڻ سک! حسرت موهانيءَ کهڙي مقبوليت حاصل ڪئي. تو وارو مسٽر جناح هن جي بوٽ جي تسمي جيتري قيمت لهي؟ — محمدامين کوسو.

(٥)

عزيزآباد، انڙ واه، ٢-١-١٩٦٦ع

حضرت جي-ايم- شاهه!

الله جي خاص عنايت جو اڄ نمونو ڏٺم- مان پنهنجي بي-اي جي ڊگري ڏيهه سان ورتي هئي، يعني سال ڏيڍ گذرڻ کان پوءِ- ان وچ ۾ يونيورسٽي جي عهديدارن ۾ ڪافي تبديليون ٿيون. اڄ پراڻن ڪاغذن ۾ ڊگريءَ تي نظر وڌم، ته نواب محمداسماعيل خان صاحب جي صحيح ڏٺم.

نواب صاحب ڪراچيءَ ۾ ايندو ته تنهنجي سڏن تي هو، پر هر دفعي منهنجي غريب هوٽل ۾ اچي چاهه پيئندو هو. سندس پٽ جي-اي مدني منهنجي قريب ترين يارن مان آهي. ٻئي درجي وارن يارن مان خاص درجو سردار بهادرخان کي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نواب صاحب کي هڪ دفعي پير ۾ سوج هئي. مان ڊاڪٽر هيمنداس، جو ان وقت وزير هو ۽ منهنجو جيڪب آباد جي زماني جو خاص ڊاڪٽر هو، وٽي آيس. ڊاڪٽر هيمنداس، منهنجي اسڪول جي هيڊ ماستر مسٽر هيرانند جو پاٺيئڙو هو. جڏهن مان سکر جيل ۾ ڪافي بيمار هوس، ته ڊاڪٽر صاحب جيل ۾ آيو ۽ مان کي پوري ڊاڪٽري همدرديءَ سان تپاسيائين. ڪلاڪ کن مان وٽ ويٺو رهيو ۽ منهنجي جيل واري چاهه پيتائين. جيل ۾ اچڻ کان اڳ به ڊاڪٽر صاحب جي نسخن جو استعمال ڪندو هوس.

تو واري گذر سان جيل اندر تمام سخت لهجي ۾ هٿ ملائڻ کان انڪار ڪيم. مان پنهنجي معصوم پار جي علالت ڪري پئرول تي نڪري، جڏهن ڪراچيءَ آيس، ته تون سراپا مهربانيون بڻجي وئين. تو کي ايتري ته تڪليف پهتي، جو مان حيران هئس ته تو کي مان مسڪين سان اندر ۾ ڪيڏي نه الفت آهي!

مان ڪانگريس ۾ ته هئس ڪونه، ڇو جو جنگ سبب منهنجو سخت ۽ شديد اختلاف هو. ان کان اڳ مرحوم الهه بخش جي سوال تي مان کي ڪانگريس مان نيڪالي ڏني هئائون. هاڻي پڇڻ مرن پڙوا پنهنجي حماقت تي. منهنجو چوڻ هيڏهن ها ته الائجي ڇا جو ڇا هجي ها؟ ان تقرير ۾ مان چيو هو ته "توهان پاڪستان ڏاهيو ٿا ۽ ان جو مقابلو ڪريان ٿو." ان تاريخي تقرير جي، جنهن ۾ منهنجي ڏي ووٽ تي الهه بخش جي وزارت بچي ويئي، تو اڄ ڏينهن تائين داد نه ڏنو! داد ونجي ڏي تو هڪ کان، جنهن جي داد ۾ ڪو لطف ته آهي! مان تو واري مسٽر جناح کي حقيقتن حساب ۾ نه آڻيندو هئس، ۽ نه هاڻي به آڻيان ٿو.

هاڻي تو کي "الف - ب - ت" ڪري پڙهايان ته ڪو قدر پوئي! تون ليڪ (ليگ) بڻيون، ان کان اڳ جي لهڪ

(ليگ) جو جاڙو وٽ! تون ليگ ڇڏجي، جو ميدان ۾ پنجون
پاتيون، ۽ توکي جو مٿي جو سينهون ڪٺي ٻڌايائون، سو ڇو؟
ان تي نظر ڪر! پوءِ سنڌ اسيمبليءَ اندر پنهنجي تقريرن ۽
هٿن جي مٿان حملن کي پڙهه! پوءِ ساري ملڪ اندر ڪٿي
ٻه ڪو جي-ايم شاهه پارو سنڌ کي قتلام ڪرڻ وارو ڪو
پيو نظر اچي ٿي تو .... تو سنڌ کي جناح جي حوالي
ڪري، ليگ جي حوالي وڏي سياسي ڪاميابي ڪري ڏني.

الهه بخش جي شهادت مان لاءِ وڏو حادثو هو، ان جو
بدل پيدا ڪري نه سگهيس. مسٽر پيرزادو بيشڪ معشوق يار
آهي، پر هن ۾ اها ادا ڪاٿون اچي؟ مان کي ڏيڍ پيءُ منٽ
الهه بخش کي ڪنهن ڳالهه تي بيهارڻ ۾ مشڪل لڳندا هئا.
هڪ دفعي ڪراچيءَ ۾ مزدورن جي ٽرام-وي گوديءَ تي
اسٽرائيڪ ڪرائي، پاڻ بيٺو هوس. پوليس جو هجوم وڏي ديو.
نظر اچڻ لڳو ته مظلوم مزدور هيسجي ويندا. مان پر واري
ستيهيا مان الهه بخش کي فون ڪئي. ڪيس خوف ٿيو ته متان
مان تي پوليس لاٺي چارج نه ڪري، چيائين "مان اچان ڇا؟"
— "تون ته بيٺو آهين، جڏهن مان آهيان. رکو پوليس هٽائڻ
جو بندوبست ڪر."— "ها...!" جواب آيو. ڪمال ڪيائين،
جڏهن شري ڪانتي کي سنڌ مان ڪڍڻ جو فيصلو مان کي هڪ
ڏينهن اڳ معلوم ٿيو. سنڌا ڪانتي مان وٽ آئي. ڏکڻ هندستان
جي صليقه مند عورت هئي. مان الهه بخش مرحوم کي وڃي چيو
ته ڪانتي جو حڪم رد ڪر. سنڌا مان مان پنهنجي معصوم
پٽ، جنهن کي مان "مولانا" ڪري سڏيندو هوس، ساڻ هئي.
الهه بخش جي نگاهه سنڌا تي پيئي ۽ اکيون زمين تي ٽڪا ٿيون.
هڪدم خيال ۾ عملي شعريت پيدا ٿيس ته ڪانتي وڃي ته
وڃي، پر جي سنڌا ويئي ته مان محمد امين غريب جو الائجي
ڇا حال ٿيندو؟— حالانڪ سندس اهو خيال حقيقتن جي بلڪل
برخلاف هو. مان پروچ ۽ انهن رازن کي ڄاڻندڙ، سوچيهي وٽس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ الهه بخش هاڻي مڙندو ڪونه.

”چڱو، محمدامين، حاضر....!“ اڄ ڪلاڪ اندر ڪئبينٽ جو اجلاس گهرائي، ڪئبينٽ جو فيصلو ڪرائي، گورنر وٽ کڻي ويو. لڙائيءَ جو زمانو هو، گورنر کي ڏي آرڊر ڪرڻو هو. رات جو ٻارهين بجي تائين سموري ڪارروائي پوري ٿي. منهنجي ئي هوٽل ۾ لکيل حڪم شري ڪانتي کي ملي ويو هوندو. صبح جو سويري شري ڪانتي کي ڪراچي ڇڏڻي هئي. ”بابا! شري ڪانتي، هيءُ آرڊر ته منهنجي عشقبازيءَ جي ناليءَ تي ڏوڪي ماريو آهي“. مان شري ڪانتي کي سدا جي روبرو چيو. الهه بخش منهنجي لحاظ ڪري، اهو سمورو ڪم گهڙي ڪن ۾ ڪيو. سدا ته هونءَ به دوست آدمي هئي، پر الهه بخش ان کي اِي معني ڏني ته ”ڏوکي ڪراچيءَ ۾ هاڻي رکايو سدا آهي نه ڪه مان.“ خبر نه اٿم ته سدا ۽ ڪانتي مسرور ۾ هاڻي ڪاٿي آهن؟ جيئرا به آهن يا نه آهن؟ مان سان شري ڪانتي جي گهاٽي دوستي هوندي هئي. ڪافي محنتي مزدور ڪارڪن هو. مان سان ڪافي اٿڻ ويهڻ هوندو هوس. اڪثر پيئي زال مڙس مان وٽ ماني کائيندا هئا...... .... توهان به آهيو ته افسانه نويس، مٿان هن ۾ ڪو نڪتو نه ڪيئي وجهين! نڪتو ڪونه آهي سواءِ ان جي ته سدا جنس لطيف مان جيئي سپاهيءَ ملائيءَ ڪان ڏيڍ سئو دفعا وڌيڪ جاذبيت واري هئي. الهه بخش جي هن غلطفهميءَ کي وڌيڪ مضبوط ڪرڻ لاءِ مان ۽ ڪانتي، سدا سميت ٽئي، ڏينهن سندس شڪريي لاءِ وياسين. هڪدم چاهه جو حڪم ڏنائين سندس ننڍي نياڻي سعيده معصوم مڙي آئي، ته ان کي چيائين ته ”وڃ! وڃي چاچا لاءِ چاهه کڻائي اچ“. ۽ پرواري هوٽل کي ڦون ڪري، مٺايون ۽ ڪيڪ وغيره گهرايائين. مان ڪانتي کي ظاهر چيو ته ”بابا! اڃا به نه ٿو مڃينس. دعوتون به ڪري ٿو ۽ حڪم به رد ڪرائي ٿو، يعني اهو سڀ ڪجهه مان کي

خوش ڪرڻ لاءِ“ ڪامريڊ عبدالقادر رحه هڪ درويش قسم جو آدمي هو. قادربخش نظاماڻيءَ ڪيس چاڙهو ڏيئي، ڪاوڙائي موڪليو، ته مان ته سدا ڪانتي کي الهه بخش جا ڪيڪ ۽ پيسٽريون کارايان، هن کي رکو خالي چاهه پياريم. مان اهو معاملو سمجهي، پٺي ڏينهن ڪامريڊ عبدالقادر کي پاڪر ۾ وجهي، خانبهادر الهه بخش وٽ پهتس. چيم ته ڪيڪ ۽ پيسٽريون ساڳي هوٽل مان گهراءِ، جنهن مان ڪانهه سدا لاءِ گهرايا هيئي! ....

— محمدامين کوسو.

(٦)

عزيزآباد، انڙواهه، ضلع جيڪب آباد، ٤-١-١٩٦٦ع.

قبلا حضرت جي-ايم-شاهه!

پاڻ قيدن ۽ نظربندين ۾ پيل آهيو، ته به ذهن ۾ اهو پرائو پوسو پريل اٿيئي. اِنالله وانا اليه راجعون- جناح جون تعريفون ۽ سنڌ پرستي هڪ دماغ ۾ سمائجي نه سگهنديون آهن. مسٽر جناح سان گڏجي ڪم ڪرڻ، جيئن حسرت موهاني، نواب اسماعيل خان ۽ شيخ عبدالمجيد ڪيو، معاملو اور آهي، جي-ايم-شاهه ٿي، مسٽر جناح کي سنڌ فتح ڪرائڻ واسطي آلو ڪار ٿي اور آهي.......

سيٺ حاجي عبدالله هارون، جيڪو سنڌ جو چوٽيءَ جو ليڊر هو، آن جي مقابلي ۾ شيخ صاحب کي مان علوگڙهه مسلم يونيورسٽيءَ کان ترجيح ڏيئي سندس اليڪشن هن ضلعي ۾ پٺي لڙي. هن ضلعي ۾ شايد ووٽن جي گهٽائي شيخ صاحب کي هئي. سيٺ هارون مان سان يونيورسٽيءَ جي زماني کان يار ٿي ويو هو، ڪيس به سمجهائڻ کان ڪين گسندو هوس.

مهرباني ڪري اهو فرسوده خيال ترڪ ڪر. پٺي جي پڌ ۽ پٺي کان سمجهه! مسٽر جناح، مسٽر جناح.... چا جو

«مسٽر جناح؟ پوڇا تہ احمق ڪرنس ٿا، ان جو جواب پڙهين ٿو هنن الوهيت آميز خطن ۾ يا ٻيو ڪجهہ؟ يہ نادان گر گئي سجدون مين جب وقت قيام آيا! .... جڏهن تون جناح پرستي جي نشن ۾ چور هئين، عين اُن وقت هڪ مختصر گروهہ جا آدمي، سنڌ جي طول و عرض ۾ زندگي ۽ انقلاب جي هڪ برقي رو ڊوڙائي رهيا هئا. اهي آدمي ئي اصل سنڌ جو روح هئا. انهن آدمين جو خدمتگار، هنن خطن جو تحرير ڪندڙ توکي هاڻي بہ ذهن صاف ڪرڻ لاءِ حڪم ڪري ٿو. اسان کي سنڌ جي مظلوميت سڄائي ٿي! سنڌ جي مظلوميت ئي هنن خطن لکڻ تي آماده ڪري ٿي........

تون نظربند ڇو آهين؟ مان تو حڪما توکان پڇا ڪيان!

.... تون پاڻ پنهنجي ذات ۾ جهڙن تہ جوهر رکندڙ هئين، تنهنڪري توکي ئي تڪليفن ۾ ڏنائون. اهي تڪليفون بيسود نہ وڃن، اُن لاءِ ئي جتن وڏو ڪريان .... تنهنجو نالو، جيڪو قوم جي دشمنن وٽ گرو ھو، سو هنن خطن ذريعي آزاد ڪرڻ گهران ٿو. تو وٽ گڏهن، احمقن ۽ قرمساقن کي ڏاهن ۽ انهن کي پنهنجو محتاج ڪرڻ جو هنر آهي. اهو هاڻ بہ استعمال ڪري سگهون ٿو. مان بہ اهوئي ٿو چوان تہ پنهنجي جنڊ ڇڏائي، سنڌ ۽ هند ۾ نئين زندگي پيدا ڪر!

قهر خدا جو، مسٽر جناح کي تہ آسمان تي پهچائي ڏنو ائين، باقي اميرالمسلمين محمدايوب‌خان سان گڏالهائڻ بہ توکي زيتو وٺي! .... پاڻ کي برقعي ۾ ڏيئي وڏو آهين.

تون برقعن ۾ وڃڻ جي لائق نہ آهين. تون مسڪينڙو مسٽر جناح جو بتج لڳائيندڙ آهين، پاڪستان جو ظاهر ۽ برملا مخالف تہ مان هوس. مان کي منهنجو سائين نہ هٽائي ها تہ توکي يا مسٽر جناح کي پاڪستان ڏاهڻ ڏيان ها؟ — مان ابوالڪلام ۽ غفارخان ڪونہ آهيان، جو ڪم ڪرڻ نہ چاهڻ. پٽيل رحمت‌الله‌عليه کي پنهنجو يار بڻائيندڙ مان هوس. ڪ تڏي

مهاتما وٽ مولانا ابوالڪلام جو مقابلو ڪندڙ مسان هوس، الله بخش درين معامله چه باشد؟ منهنجي ذي پروگرام جو هڪ فرد هو. دردشت جنون من جبريل زبون صيدي......

ڪتاب بيشڪ اهڙا لک، جنهن مان عقل ۽ فهم سنڌين جو چٽ ٿئي! اڪيڊمي تباهه حال- وري راشدي بهادر جون قائداعظم "رحمت الله عليهون"، هاڻ تو وارين "اها هستيءَ" جون ڳالهيون! غريب محمد امين وچي ته ڪاڏي وڃي؟ "اين خانه همه آفتاب است!" بنده خدا! مان جيتامڙي تي تي نظر رکڻ لاءِ رحم پري نگاه ڪر! مان عاجز ترين آدمي به سنڌ ۾ آهيان.... مون مسٽر جناح جو مقابلو ڪيو، تون مان کي سنڌس ذالي ڪهڙو رعب وجهاري سگهندو آهين؟ ڪهڙي کي کھوگھا ڏنم. پنهنجو پٽ آزاديءَ جي راهه ۾ قربان ڪيم، پنهنجي مٽي تي ڪهاڙين ۽ لوڙهن جا گهاءُ سهي، پنهنجي پاڪ ۽ صاف بدن جي رت سهرن جي حساب سان وهائي ڏيکاريم! اڇا تون مسٽر جناح منهنجي ڪوفت لاءِ پڙهندو رهين ٿو؟ آخر مطلب تنهنجو ڪهڙو آهي؟ وري پاشائي، وري غفارخان! باقي مان؟..... منهنجو نالو ڪاٿي به نظر ڪونه ايندو، تنهنجي پنهنجي صوبي ۾ به!؟

يونيورسٽيءَ ڪان نڪري، توسان، شيخ صاحب سان ۽ احمقن ۽ بدمعاشن جي ساريءَ سنڌ سان، توهان جي اڪين اڏو، توهان جي خدا ۽ ديوتا مسٽر جناح سان جنگ آزمايون ڪيم. هاڻي به ڪري رهيو آهيان. ڪجهه داد ته ڏي اي ستمگر!

منهنجو يار شهيد نه ٿئي ها، يا مان ڪان هڪ ٻه غلطيون نه ٿين ها، ته مان توهان سڀني کي ڏيکاريان ها، ته ڪيئن ٿي ويهين سؤ ٿيندو آهي. سنڌ جي خاڪ جي ذري ذري کي مسٽر جناح ڪان وڏيڪ طاقت بخشي، مقابلو ڪندو رهان ها ۽ هرگز نه هٽان ها..... پر هن الله جي برگزيده ٻانهي کي ٻا ٻوان، جنهن جي چوڻ تي مان هٿي ويس. پاڪستان جبر مان نهڻ ڏنم- تون وري مان کي ڪهاڻيون ڪٿي، پڙهائڻ هليو آهين، ته پاڪستان مسٽر

جناح ٺهرايو! اهي کهاڻيون پاڻ وٽ رک. مان وٽ لک لکاءَ نه اڪ هو ۽ نه هاڻي به آهي. سيڪجهه چاڻان ٿو......

مان کي ڏيڍ انچي شاستري احمق کان مرعوب ٿيڻ جو ڪو سبب ڪو نه آهي. هو ته نامعلوم (Unknown body) هوندو هو، هاڻي به نامعلوم ڪري سگهجيس ٿو. پاڪستان حڪومت وارا خيرن سان هاڻ هليا آهن، شاستريءَ جي مقابلي لاءِ قافلا ٻڌائي، تو جي امر شاهه جي نظربنديءَ جو بيج لڳائي! ٻڏي مرن پهلوانين جي دعوي ڪرڻ سان!

موچي ۽ نائي پاڻ ۾ اٽڪيا. هڪ نهيرڻ ۽ ٻئي آر کنئي، ته سنڌن رلون قرآن کڻي بيٺيون، ته مڙس وچي هٿيارين پيا آهن! ذهن ۾ جو مسٽر جناح جي هستيءَ جو عڪس هوندن، ته ائين ڏي ڪندا...... تون پاڻ ته ضياسي روڙا کائي، مسٽر جناح ڪندو رهيو آهين، هاڻي وري انگريز قوم جو به آچو منهن ڪرڻ لڳو آهين، ته انگريزن تي به هن جو رعب هو! واهه تنهنجي تاريخ داني! پاڻ کي ايتريءَ غلط فهميءَ ۾ نه رک! انگريزن کي سنڌن سچي پچي ۽ صالح اولاد سر غلام حسين هدايت الله مشورو ڏنو ته پاڪستان ٺاهيو. سر غلام حسين منهنجو گهرو يار هو، اها خبر شايد تو کي ڪا نه آهي. مان کي تنهنجي ليگي ڪٽن کان بچائڻ لاءِ نيشنل وار فرنٽ جو ميمبر بڻايائون. ظاهر آهي ته مان پاري صاف ذهن آدميءَ لاءِ ڪهڙو اعتراض ٿي سگهندو هو. بصد شڪريه قبول ڪري، وڏي ڪر ۽ فر سان آزاديءَ هند جو جهنڊو چاڙهي ويٺو هوس...... مان ڪو ويٺو ۽ ٿڪون ته ڪو نه هوس، جو ڪانگريس جي پين ′پيٽ ڪارن″ وانگر ڪانگريس جي غلط پاليسيءَ کي صحيح چوان ها! ان وقت انگريز ڊپٽي ڪمشنر مسٽر آر.آر.پيئرس (R.R.Pearce) جي موجودگيءَ ۾ مان کي گلن جا هار وڌا ويا. گلن جي هارن کي لاٿم ڪو نه. سيني تي هار موجود، مان فرمايو ″مان ساڳيو ئي آزاديءَ جو سپاهي آهيان. فرق صرف هيءُ آهي ته

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انگريزن کان به وڌيڪ خطرناڪ دشمن حملي آور آهي، جيڪو انگريزن جو به ساڳيءَ طرح دشمن آهي. مان ڦريو ڪو نه آهيان، مان ساڳيءَ آزاديءَ جي محاذ تي بيٺو آهيان، مان انگريز جو مقابلو ڪندس، جرمن جپان جو مقابلو ڪريان ٿو. انگريز جيڪڏهن منهنجي سپاهيانه عزم جي تعريف نٿو ڪري، ته اها هن وقت سندس نيڪ نيتي آهي. اڄ جيتري هندو مسلم اتحاد جي ضرورت آهي، اوتري اڳ نه هئي. انگريز ته هندستان مان ضرور ويندا آهن. انگريز وڃن ۽ انهن جي جاءِ پيا اچي وٺن، انهيءَ لاءِ ته مان اڳتي آيو آهيان نه، انهن ڪرڻ نه ڏيان. انگريز ته ويا سمجهو. مان جرمن ۽ جپان جي وڌندڙ طاقت کي نيست ۽ نابود ڪندس ۽ انساني حقوق جي حفاظت ڪندڙ طاقتن جي اماڻندگيءَ واسطي ٿي هي هار پاتا آهن. هي هار انگريزن جي نوڪريءَ جا نه، پر منهنجي تازي ۽ نئين واءُ تي منهنجي پنهنجي ڏي آدمين جا وڏل هار آهن. مان ساڳيو توهان جو خادم ۽ پنهنجي قوم جي آزاديءَ جو سپاهي آهيان." آخر ۾ مان فرمايو "هندستان"، جواب آيو "آزاد!" "هندو مسلم اتحاد" — "زنده باد!" — منهنجي ٿي حق پرست ۽ آزادي آڻيندڙ تقريرن تي هريل ۽ هيرابل هتلن جي اڪثريت جو آواز اٿيو .... ان زماني جي منهنجي هڪ وڏي تقرير سنڌ اسيمبليءَ جي رڪارڊ ۾ به انگريزي ترجمي ۾ تو کي ملي سگهندي. تو وٽ ته شايد رڪارڊ هجي. مان مست الست قسم جو آدمي، مان رڪارڊ ڪهڙين ڳالهين جو رکان؟ اچا فراغت ملي ڪاٿي اٿم، جو اهڙيون عياشيون به ڪريان. اچا ته

مشعل بناڪي تابش داغ جگر ڪو مين
راتون ڪو ڍونڍتا هون تيري رهگذر ڪو مين!

تون بيشڪ مسٽر جناح "اها هستي" لکندو رهه، مان "جي. ايم شاه" پڙهندو لکندو رهندس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تو و طوبيٰ و من و قامت يار
فڪر هر ڪس بقدر همت اوست!

تولاه قضا قدر مسٽر جناح ٿاهيو، مان لاه جي-ايم- شاه بڻايو! ڪٿيو تو يا مان؟ اهو فيصلو تاريخ جي هٿ ڪان وڏيڪ منهنجي عزم باطن شڪن جو محتاج آهي .... تنهنجي مسٽر جناح بڙهڻ تي هڪ واقعو لکان ٿو. حضرت مولانا ابوالڪلام آزاد ”غبار خاطر“ ۾ ڪنهن هڪ خط ۾ مولانا شيرواني٘ء کي لکيو ته ”مان پنهنجي هڪ قيدي سنگتيء کي بلبل جي آواز مٿي آواز طرف ڪن ڏيڻ لاء چيو — ته من ڪن ڏيندي چيو ته برابر ڳاڏين جي پيرن جي ڪڙڪڙاهٽ جو آواز آهي.“ حضرت مولانا چيو ته ”پڏاه ته هڪ جي ڪنن ۾ بلبل جي ترنم ريزين جو پڙلاء اچي، ٻئي کي ڳاڏين جي پيرن جي ڪرخت ڪڙڪڙاهٽ پڌڻ ۾ اچي، اهي ٻئي دماغ جو ڪڏ ڪجن ٿا — ؟“

مان ته اڄ راتين جو اٿي، حضرت مولانا عبيدالله سنڌيء جي ياد ۾ توکي دل ۽ جگر جي رت سان رڱيل اکرن سان خط لکان، ۽ تون مسٽر جناح جي هستيء تي لکندو رهين ٿو. ڏسين ٿو تفاوت؟ .... — توکي خود تنهنجي غلط ڪارين ڪن ڪيڻ واسطي هي سر آلاپيان ٿو، هي نغمه سرائيون ڪريان ٿو ۽ هي چنگ چوريان ٿو.

تـــا تـو بيدار شوي ناله ڪشيدم ورنه
عشق ڪار يست ڪه بي آه وفغان نيز ڪنند!

تون سڪين ۽ سمجهين، ان لاء ته هي شوريده نوايون ڪرڻيون ٿيون پون.

بـي محابانه ز شـوريـدم نـوايم مڪن
مرغ لاهوتـم و از دوسـت پيامـي دارم

.... اهي زماني ساز قسم جا آدمي (جناح ۽ تولو)،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان زماني شڪن مجاهد! اسان جي روش ۽ طرز مقلدانه نه آهي — چڏ مسٽر جناح کي، تون اسان حق پرستن واري جي-ايم-شاهه ڏي نهار، ته معلاملا طي ۽ ٿين. وقت جو اهم ترين آدمي جي-ايم-شاهه آهي! جنهن آدميءَ (جناح) جو ڪالر به قوم ۽ ملڪ واسطي ميرو نه ٿيو هجي، رندان قدح خوار جي محفلن ۾ انهيءَ جي پچار ڇا جي؟ هي دامن چاڪ قسم جي سنڌين جو دور آهي، جاتي سنڌ جي عشق ۽ محبت ۾ خون شهيدان ۽ دل و جگر ۽ بدن جي رت ڏيندڙن جا تذڪرا موجود آهن.

باطل پرستن جو مان معترف ٿي ڪهن سکهندو آهيان مان محمدامين کوسو آهيان، مان کي سڃاڻ. ڏسي ڇڏ منهنجو چهرو! قلم ڪنهن جي به هٿن ۾ هجي، اسان تنهنجي چهري ۽ شڪل جي زيبائش واسطي پنهنجي ئي رت جا محتاج آهيون. منهنجي پنهنجي زندگيءَ جي جدوجهد جي تاريخ ايتري ته هوش ربا آهي، جو مان کي پين ڏي نهارڻ جي به حاجت ڪانه آهي. منهنجي خاموشين ۾ طوفان، منهنجي گوشه نشينين ۾ انقلاب موجزن آهن. ڪيڏي قتي ڪر، پنهنجي ذهن جو اهو مڙيل ۽ بدبودار حصو، جنهن سنڌفروشين لاءِ ماڻهو تيار ڪيا! ليگ، ليگ، ليگ! ۱۹۳۸ع وارو اجلاس!! شرمائڻ گهرجي، تو کي پنهنجي غلاميءَ تي! منهنجا ان وقت جا مضمون، ايمان تازي ڪرڻ واسطي پڙهه، ته نظراينده تاريڪيءَ ۽ آفتاب تابان ۾ فرق!!

تون غيرن جي غلاميءَ (ليگ) جا پيچ سهڻي ٿي رکيو وتندو هئين، منهنجو هٿ آهن پيچن کي پاره پاره ڪرڻ واسطي سڄيءَ سنڌ جو هٿ بڻجي، اڳتي وڌي رهيو هو. بازي تو ڪٿي، توتي فتح مان کي حاصل ٿي.

> ايـن سعادت بزور بازو نيست
> گرنـه بخشند خداي بخشنده!

— محمدامين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٧)

٦-١-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهه!

توهان پنهنجي ذات ۾ آهي خصوصيتون رکيون ٿا، جن کي صحيح! صحيح رستي تي هلائڻ سان مثل قوم جاڳي اٿندي.

اهي خصوصيتون، ڪنهن به صوبي ۾، مسلم ليگ جي ڪنهن به ٻئي فرد واحد ۾ نه هيون، تنهنڪري مسلم ليگ جو پاسو ڳورو نه هو توهڪ جي اچڻ سبب ترازوءَ جو ليگ وارو پڙ ڳرو ٿي پيو. جيئن ته توهانجو مقام اهو نه هو، ان ڪري مان توکي منٿون ڪيون، ته جنهن نموني سان توهان هلو ٿا، ان مان اقتدار ضرور انهن هٿن ۾ اچڻو آهي، جيڪي توکي ڏي تڪليفون ڏيندا. اهو اقتدار اهڙن هٿن ۾ نه وڃي، ان لاءِ هڪ مختصر مگر تمام حوصلي واري گروهه، مان سان گڏجي سنڌ اندر مقابلو پئي ڪيو، توهان مڙن پوين ها ته هيڏو سارو انڌارو ۽ انتشار، جيڪو ڏسون ٿا، نه ٿئي ها......

سنڌ جهڙن پسمانده ڏکرن ۾ تو ٻارا فرد، فرد واحد نه هوندا آهن، آهي محاذ هوندا آهن. محض محاذ به نه هوندا آهن، پر پوري قوم هوندا آهن. ....

سياست منهنجو ڪم آهي، فن آهي، مان آن کي ڄاڻان. جنهن عمل لاءِ وقت موزون نه هوندو، آن جي تائيد ڪري نه سگهندس. آءٌ غيرمانوس ۽ مجهول قسم جي سياسي جٿابندين ۾ قطعا حصيدار نه آهيان. ڪميونسٽ ٿيس، هاري ٿيس، مزدور ٿيس، ڪانگريسي ٿيس، خاڪساريءَ کي قابل توجهه به نه ڄاڻم. ممڪن آهي ته خاڪساريت ڪنهن نه ڪنهن وقت فروغ وٺي، پر ان جي اها معنيٰ ڪانهي ته آها صحيح به آهي، غلط ٿيندو. ....

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن ملڪ جي هڪ اهم‌ترين شخصيت تـون آهين.
تو کي ڪاوڙائي‌ملڪ کي نقصان ڏيارڻ، اها ڪائون جي ملڪ‌کي خدمت آهي؟ شيخ صاحب عقل وارو آدمي آهي. پر عقل وارن کان ڪڏهن اڪثر غلط ڪم نہ ٿيندا آهن ڇا؟ غلط تہ ڪيائين، وقت تي خبردار ڪوومانس. جيئن هاڻي بہ ڪريان ٿو. سنڌ کان ٻاهر ڪنهن سان بہ ۽ ڪنهن بہ قسم جو سياسي لاڳاپو تولاء ۽ شيخ صاحب لا جرم آهي.

هي خط دستاويز آهن، جـن جي اهميت قيامت سودو قائم آهي. ... . مان فتنو ۽ فساد برپا ڪندڙ نہ آهيان. مان فتنن ۽ فسادن کي مٽائيندڙ، حق ۽ صداقت جي محبت‌آميز پيغام جو حامل باديہ‌نشين پروچ آهيـان .... تون بہ هڪ سنڌ لکين ٿو، مان بہ هڪ سنڌ لکان ٿو، پڇاڙي دنيا جي تاريخ ڪهڙي‌ء سنڌ اڳيان محبت ۽ عزت سان جهڪي ٿي؟ — مان قدرن ۽ جملن جو جوڙيندڙ صاحب قلم نہ آهيان، مان تہ سنڌ جي ازلي حسن کي نمايان ڪندڙ هڪ عاجزترين بندو آهيان. حسن ۽ زيبائش آهي ئي ان واسطي تہ دوست ۽ دشمن اُن کي پسي، حظ حاصل ڪن.... — محمداسين‌کوسو.

(٨)

٦-١-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهہ صاحب!
منهنجو موضوع سخن اڄوڪي‌ء سنڌ جي سياسي تاريخ سازي آهي. هڪ ڪاريگر جيان مان عاجز ترين سنڌي، تنهنجي سامهون هڪ نقشو رکان ٿو، ۽ اُن نقشي جي بنا تي عمارت اڏڻ گهران ٿو. اها سنڌ، وري پنهنجي دائره اثر ۾ پاڪستان کير، هندستان‌کير بلڪ عالمگير طاقت رکي ٿـي. ان سلسلي ۾، هڪ ئي شخص واحد جو ذڪـر مختلف فقرن، جملن ۽ الفاظ ۾ ڪندو رهان ٿو. اهو خود تون آهين. ظن و تخمين ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انداز۾ واريون ڳالهيون ته مان نٿو ڪريان. مان ته يقيني ۽ امر واقع بابت چوان ٿو.

تون ۽ فخر سنڌ و هند شيخ عبدالمجيد، رڳو مان مسڪين جي مشورن تي هلو سهي، ته سنڌ هن بيڪسيءَ جي عالم مان ڦِهو ڪائي آٿي ويهندي. ڪنهن به ٻئي حصه ملڪ ۾، ان قسم جو وجودي اثر رکندڙ ٻه آدمي موجود ڪونه آهن .. ...

نعوذ بالله، خان عبدالغفار خان جي تذليل مقصود نه اٿم، پر آهو پنهنجي هنڌ ۽ مقام تي آهو ڪم ڏيئي نه سگهندو آهي. جيڪو تون ۽ شيخ صاحب ڏيئي سگهو ٿا...... هاڻي ستم ظريفيءَ جي حد نه هئي، جو شيخ صاحب هن پيرانه ساليءَ ۾ مس جناح جي درد فراق ۾ گويا سنڌ جا دور دراز شهر ووڙيندو وتيو— مان برڪت علي آزاد کي دڙڪو ڏيئي چيو تہ احمق! ڪهڙي ”مادر ملت“ ٿاهي اٿئي؟ چئو فخر سنڌ شيخ عبدالمجيد سنڌي زنده باد- نه ته پوءِ وارو سوچڙو ڪوڙيندو سانهه- يڪدم شيخ عبدالمجيد زنده باد، جا نعرا شروع ٿي ويا. اهو به وڏو قرمساق قسم جو آدمي آهي. مسٽر جناح کي هڪ ڏکئي وقت ۾ پنهنجو وڏو ڪري ڀهاريائين. آهي تہ پنجابي رت رکندڙ. هر پنجابي به پنجابي نه ٿيندو آهي، ڪي تمام اوچي قسم جا آدمي آتي به چمندا آهن. حضرت مولانا عبيدالله سنڌي ٿي ڏسو، سيالڪوٽ جو آهي! پر هي سخت طوطاچشم قسم جو آدمي، منهنجي ضلعي جو، بدمعاشين کان باز نه ايندو آهي. پاڻ کي وري الائي ڇا جو ڇا مشهور ڪرائي! اهڙا ڪردن زدگيءَ جي لائق هوندا آهن ... اسان پارن لاءِ ڪمال بي حيائي ۽ بي ادبي آهي، جو مس جناح لاءِ مادرملت جو مذهبي لفظ يا خطاب استعمال ڪريون!........ مان پنهنجي وات ۽ قلم مان آهو لفظ ڪڏهن نه سگهندس، جو حقيقت جي برخلاف هجي. چوندس آهو، جو حق نظر ايندو. حق ٿي آهي جو منهنجي قلم ۽ زبان مان نڪري

ٿو...... دنيا جي تاريخ جي عجيب موڙ تي، مان سنڌ جي هن واهڻ مان، عالمگير انساني تاريخ ڏاهڻ لاءِ سنڌ جي جي-ايم-شاهه جو نالو پيش ڪريان ٿو. مان ڪي هن نسخي جي صداقت ۾ يقين ۽ ڀروسو آهي. ــــ محمدامين کوسو.

(٩)

١١-١-١٩٦٦ع، قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

... . سائين مٺي محبوب کي تنهنجو نالو ڏاڍو وڻندو هو. مولوي ۽ عالم، دين جي بقا ۽ احياءَ جي سلسلي ۾، چوندا هئا ته حڪومت اهڙن ماڻهن جي هٿن ۾ هجي، جي سچا ۽ ايماندار هجن ــ ته ڀاڻ فرمائي ڏيندا هئا، ته ”وه تو ايڪ هين، جي-ايم-سيد!“ يعني ساري هند ۾ سياست جي، صداقت ۽ ايمانداري ته فقط هڪ جي-ايم-سيد آهي!

الائي هي خط پڙهندو به آهين يا نه؟ مان ته هي اڻائي موتي به موڪليندو رهندو آهيان.... تون نظربندين جي لائق آهين؟ تنهنجي نظربنديءَ جو خيال مذهبي طرح به دل ۾ جنبش نه آڻي ته ايمان ۾ خلل اوڻ يقيني آهي. تون سيد آل رسول جي، توکي اذيت پهچائڻ يزيديت نه آهي؟ ...... هڪڙي شخص کان پڇا ڪيائون، تنهنجو نالو ڇا آهي؟ چيائين ”بچو“. چيائون: ڪم ڪهڙا ڪندو آهين؟ چي: ٽانگن جي ٻرن ۾ هٿ وجهڻ. جواب ڏنائون، تون به نه بچندين!

ــ شاهن جو شاهه، جي-ايم- شاهه، نظربند هجي؟ــ هي اکر لکندي، منهنجي اکين ۾ ڳوڙها نه اچن ۽ دل درد سان ڀرجي نه وڃي، ته پوءِ مان محمدامين جي مسلمانيءَ جي دعويٰ غلط، ۽ منهنجي نسب جي صحيح هجڻ تي حرف هجي! قسم خدا جو صحيح النسب، پاڪ ماءُ جي پاڪ ڌيءَ جي پيٽ مان آهيان.

شاهه صاحب پيارا! مان ڪي تڪليفن ۾ نه وجهه، مان رسمي آدمي نه آهيان. افسوس توکي پورو احساس منهنجين پاڻ سان رغبتن جو ڪين ٿيو ڪونه!— پر اڄ به ياد اچيم ٿو، تون حيدر منزل اندر ڪنهن "ڊريور ميٽنگ" ۾ هوندو هئين ۽ مان ٻاهر گانڌي ٽوپي پهريون، محض تنهنجي انتظار ۾ هوندو هوس. ٻاهر نڪرندو هئين ته، بعض دفعا ٺهڪ مارينديءَ اچي ڀاڪر پائيندو هئين. آن مان اندازو لڳائيندو هوس، ته واٿين ۾ ڪانگريس تي ڪو ڪاري ۽ زبردست حملو ڪري آيو آهين. مان وٽ ته اهي آل انڊيا ليڊر اهميت ڪونه رکندا هئا، ڇو جو مان وٽ پاڻ آل انڊيا ليڊر موجود هوندا هئا ۽ آهن. شيخ صاحب ۽ تون!! هاڻي به ساڳي ڳالهه چوان ٿو.

اسڪول جو شاگرد هجين ها ۽ مان تنهنجو ماستر هجان ها، ته هنن خطن ذريعي جيڪي توکي سبق پڙهايان ٿو، آن بابت امتحان وٺان ها!....... — محمدامين کوسو.

(١٠)

عزيزآباد، اڙواهه، ٢٠-١-١٩٦٦ع.

حضرت قبلا جي-امير شاه صاحب!

تنهنجي خط ملڻ تي جيڪا خوشي ٿيندي آهي، آن کي محسوس ڪرڻ لاءِ منهنجي دل پنهنجي پهلوءَ ۾ ڪهڙي ڪن رکي ڏس، ته پتو پوندءِ..... اڌ راتين جو ڪڏهن ڪڏهن اٿڻ ٿي ويندو آهي، تهجدگذار، عمولاً نه آهيان. پر ياد جو محبوبن جي رهندي آهي، ته اهي ڏي کهڙيون شايد اصلي نماز آهن. شايد ڇو، پڪ!

صحبت سپرينءَ جي، ايءَ ئي چڱي هاڄ،
قضا ڪيج نماج، وقت ورائڻ وترو!

..... مان جيڪي ڏوڪي چوان ٿو، آهو سياسي زبان ۾ ته آهي، پر آهي ڪا ٻي شيءِ! مان چوان ٿو ته تنهنجي طاقت جو سبب تنهنجو وجود آهي. جنهن کي ڪنهن ٻئي ٻيروني ٻيچ يا پرتڪ جي حاجت ڪانه آهي...... توکي نظربند ڪرڻ وڏو پاپ جو ڪم آهي، گناهه عظيم آهي....... اسان وٽ، سواءِ منهنجي هنن خطن جي اهڙي ڪابه تحرير ۽ واضح شيءِ موجود هئي ڪانه، ته تنهنجو مقام اصلي ڇا آهي؟...
مسٽر جناح نه پر تو پنهنجي وجودي طاقت سبب پاڪستان ٺاهيو. سنڌ جا اڪثر آدمي انڪار وارا آهن....

منهنجي خطن ۾ ٻن سياسي ليڊرن جو ذڪر آيل آهي، ٻيون مان! پنهنجي ثنا ۽ تعريف هڪ قسم جي ابلهي آهي. پر مون کي آن ابلهيءَ تي ناز آهي، ڇو جو تنهنجي خبرگيري مان آن وقت به ڪئي، جڏهن تون وڏو ايک ليڊر هئين! لوڪ ته هيچ هئي، پر تون نه هيچ ڪونه هئين نه، آهين! پنهنجي وجودي عناصر سبب هن دور جو اهمترين آدمي آهين. توکي ڏي ڪم آڻڻ مان سيڪجهه ممڪن آهي.

تنهنجي اما ادا، ته سنڌي وري سنڌ ورن، مان کي ايتري ته وٺي، جو اکين ۾ ڳوڙها اچي ويا. ملڪ جو اهڙو، ته ورن چونه ورن، هڪدم ورن. سنڌي مڙيئي سنڌي! ...... تون سڀني سنڌين جو ليڊر آهين، نه ڪه ٻيو. تنهنجي آواز تي سڀ سنڌي، جتي به آهي هوندا، سنڌ طرف واجهائي زار زار روئندا ۽ اچڻ لاءِ بيتاب ٿيندا. موٽائين جلد موٽائين......

خود تنهنجي نظربندي ڪو ڳهٽ امتحان آهي؟ آهو تنهنجو جگر گردو آهي، دل ۽ دماغ آهي، جو هيءُ به سهان ٿو.... حيف هجي هائوڪن سنڌين کي، بيهودا، بيخبر! قدر تنهنجو نه ڇڏ ڏون.
راشدي بهادر جا مضامون ڪڏهن ڪڏهن ڏسندو آهيان،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

الاڏي ڇا ٿا فرمائين؟ جڏهن آدمي راهه کان ڀٽڪندو آهي ته اڏيئن ٿي ڪندو آهي. صحيح ڳالهه، غلط مقام تي، غلط ڳالهه صحيح مقام تي، پوءِ اُن جو شهوو ٿي ويندو آهي. سنڌ جي عظمت جن جي دلين کي مسحور نه ڪيو، سي محروم ازلي اڻيئن ڏ، ڪندا ته ٻيو ڇا ڪندا؟.......

تنهنجي شخصي اهميت کي ڪهڙو نقصان پهچي ٿو؟ نقصان ۽ خساري ۾ اهي آهن، جي نه سمجهندا ته ميٺڄي ويندا! آفتاب جهان جي روشني پروڻ سان ڪير ڍڪي سگهندو آهي؟

— محمد امين کوسو.

(١١)

٢٠-١-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

.... تون ۽ شيخ صاحب جڏهن ڀٽ جي دامن ۾ چنبڙيل هئا، مان هتي سنڌ جي نالي توهان کي دڙڪا ڏنا. "سنڌ جدا ملڪ آهي" اهو سبق کان اول منهنجي ذي قلم کان نڪتو. ۽ حضرت مولانا عبيدالله سنڌي رحه جي تحريرن مان اُن جي تائيد مان کي پوءِ دستياب ٿي. - شيخ صاحب کي ته ١٩٣٠ع کان به اڳ لکندو رهندو هوس. توهان ٻنهي هر زماني ۾ پنهنجو حليو بگاڙڻ جي ڪوشش ڪئي، ۽ مان روڪيندو رهيس. هاڻي به تون چوين ٿو ته مان توکي ڪنهن خر (ايوب خان) جي تابع ٿيڻ لاءِ چئو آهي- نعوذ با الله! پر گڏهه ۽ ڪتي مان اتڪو کان روڪڻ ته تابع ۽ مطيع ٿيڻ جي معنيٰ ۾ نه آهي. ڪو ڪتا پالي، جيڪي سندس اڳيان هڏي واسطي پڇ لٽڪائين، يا ڪو گڏهه تي بار برداري ڪري، پوءِ اهو خرپرست يا سگ پرست ته نه چئبو! مان تو سيد عالي نسب کي سگ پرستيءَ يا خر پرستيءَ جي تعليم ڏيندس ڪيئن؟ باقي جهان ۾ ڪو گڏهه رهي ٿي ڪونه، ته آخر ممڪن نه

آهي. گڏهه هميشہ رهندا آهن ۽ انهن گڏهن کان ڪم وٺڻ واسطي فڪر انسانيءَ کان باموقعي ڪم ورتو آهي. اُن جو نالو تدبر، اُن جو نالو حڪمت عملي آهي.......

تنهنجي نظربندي مان کي ڏٺي وڏي، تڪليف رسي ٿي. ربتا مان وٽ سڀ ڪلول آهن، پر پابند به آهيان. توکي آزاريندڙ رهي سگهندوئي ڪونه! اهو به ڪري ڇڏيان، مگر شريعت جي حدود کي لتاڙڻ جو به خيال دامنگير هوندو آهي.

— محمد امين کوسو.

(١٢)

عزيزآباد، انڙ واهه ٢١-١٠-١٩٦٦ع.

حضرت قبلا جي-ايم- شاهه!

.... الله توکي تا دير سلامت ۽ خوش رکي! تنهنجي نالي مان سنڌ کي وري گلزار بڻائڻ لاءِ هي مضامين غيب کان اچي رهيا آهن، صدين ۾ نو پارا ڪن خوشقسمت قومن ۽ ملڪن کي ملندا آهن. پر آهه! اُن قوم ۽ ملڪ جي بدقسمتي، جو وڏن تو پارا به هجن ۽ پاڻ کي ڇاڻي والي يا بيخبريءَ سبب آنهن جي قدر ۽ قيمت کان محروم ڪن! تنهنجي در جي پاهران سنڌ پرستيءَ جا ميلا لڳائيجن. جيئن مان هنن خطوط ذريعي لڳايون اچان ٿو.

سنڌ جي نجات جي ڪنجي، پڻ وٽ نہ خود سنڌ وٽ آهي. سنڌ ئي باب الاسلام آهي. سنڌ ئي دنيا جي اندر ديني احيا جي سياست جو مرڪز ٿيندو. پاڪستان کي سنڌ جي پناهه هئي.... ....

— محمدامين کوسو.

(١٣)

(ٻڌان تاريخ)، حضرت سيد اعظم!

هيءَ هڪ تحرير آهي، ظاهر آهي ته منهنجي ڏي تحرير آهي. آن ۾ منهنجي جذبات جو اظهار هوندو. هن چاٿوءَ سان صلاح ڪري، ضروري ۽ تمام مختصر اصلاح کان پوءِ شايع ڪرائڻ جو بندوبست ڪر. اصلاح تمام ضروري باقي ٻي ته، ڇو جو هي تحريرون الهامي آهن، ادبي نه آهن.

ڪالهه فتويٰ موجود ڪانه آهي جنهن کي ڏسي، سنڌي ليگ جي ڊونديڪان نفرت ڪن، سواءِ تنهنجي "باغيانه اعلانات" جي، جيڪي بيدردن ضبط ڪيا.

بزم صوفياءِ سنڌ لاءِ ٻه هزار روپيا چندو مقرر ڪيو آهي، گهٽ آهي. تنهنجي واتان نڪري، سر ٻنهنجي هٿن سان ڪپي تنهنجي قدمن ۾ ٻنهنجي ٿي هٿن ۾ کڻي اچي پيش ڪجي، ته به حق ادائي نه ٿئي! حضرت حُر يزيد جي جرنيليءَ کي ٺڪ هڻي، جڏهن اِمام حق جي ٻاران شهيد ٿيڻ لاءِ پيئو ۽ زخمي ٿي ڪريو ته امام حق ڪوس اچي ٻاڪر ۾ ورتو. هن ٻنهنجو زخميل مٿهن امام جي قدمن ۾ ڏيئي پڇيا ڪئي ته "هاڻي تون راضي آهين؟" — آهه! رضاءِ حق کي الله جي پيارن جي رضا کان جدا سمجهندڙ، بيخبر ۽ ٻه اکري مُلان، آهي هن مام کي چاڻن ڇا؟ — امام حق جواب ڏنو "الله توتي راضي ٿيندو......"

بنا دير تون مان کي هڪ هزار جو مهيبر ٻڌاءِ! سر ته اهو آهي، جو تنهنجي قدمن ۾ آندو اٿم، باقي هڪ هزار به اچي ويندو. پهريون نالو منهنجو شايع ڪر — اخبارن کي به ائين ٿي اطلاع ڏي، اشتهار ڏي!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حضرت سيد اعظم جي بزم صوفياءِ سنڌ لاءِ منهنجو چندو، ”محمد امين کوسو“ جي زير عنوان! ”سيد اعظم لکڻ“ ۾ اچي: محب سنڌ بالڪل ٺيڪ، پر خطاب منهنجي کي ترڪ نہ ڪراءِ!

— محمد امين کوسو.

(١٤)

٢٧-١-١٩٦٦ع، بحضور جي-ايم شاهہ صاحب!

مان پير پرست— هوالحق، هوالحق نعره رندانہ هڻندڙ قسم جو پيرپرست آهيان. تو مان کي ڇو نہ طعنو هنيو تہ مان ڪنهن ٻئي غير جي بيعت لاءِ هرڪايو— توبهہ، اهو گناهہ!!

مان وٽ اڄ تو پارو سياسي معنيٰ ۾ دنيا جي ڇنڻ ڪنڊن ۾ پيو آهي ٿي ڪونہ. هي خطوط الوهيت آميز آن جو ثبوت نہ آهن؟ هنن خطن ۾ نقالي ۽ خودستائي مقصود نہ آهي، هڪ واضح ۽ صاف صاف تاريخي حقيقت بيان ڪرڻ مقصود آهي. ميدان سياست ۾ آئين تہ طفيلي ڪنهن جو بڻجي ڪونہ آيس. سنڌ جي فضا تي ڇانئجي ويس........

منهنجي قلبي بوچينين جو پڙلاءُ، الله بخش جي آواز صداقت آميز ۾ ماٺل آهي، جو شهادت ڪان پوءِ بہ ڪنهن جي دٻائڻ جو نہ آهي. اهوئي آواز غفلت شڪن بلڪل ساڳيو آهي، جو سن ڦرنف جي فضا ۾ هنن خطوط جي نقوش مان بلند ٿي رهيو آهي. جي-ايم شاهہ، حق جي-ايم شاهہ!

تنهنجي هالوڪي ڪنج تنهائي بہ هڪ قسم جي منهنجي روش جي تقليد آهي. مان ٿي هالي ڏوڪي دنياي اسلام جي دوبارهہ زندهہ ڪرڻ جي خاطر لکي رهيو آهيان. خدا واسطي ڪجهہ غور ڪر! منهنجي مستيءَ ۽ رنديءَ ۾ ڪڏهن ڪو فرق آيو ٿي ڪونہ آهي. سنڌ، فقط سنڌ، عالمگير انساني انقلاب واسطي مان پنهنجو مقصود بڻايو .... مان عشقباز آهيان،

جان‌فروش آهيان، سنڌ پرست آهيان. منهنجي لغزش مستانه ۽ غلطي ٽيڏي ڏي ڪاڻ آهي.

بابا، سيد سونهارا! شمع هر رنگ ۾ جلندي هي صبح هوني تڪ! مان ساڳيو رهنو آهيان، لحد تائين، لحد جي اندر به!

منهنجي عاجزي ۽ درماندگي، حضرت مولانا عبيدالله سنڌي ء جي عظمت ۽ شان، آهي پاڻ ۾ پيوسته نه آهن؟ ته پوءِ منهنجي هر ادا ۾ سنڌ جي عظمت کي بچائڻ جي ڪوشش نهان هوندي. ڪيئن توکي پڻ جو محتاج بڻائيندس؟ سنڌ نه هجي، ته عالم اسلام مان لاءِ باعث توجه هجي چو ها؟ سنڌ ڏي ته مان کي اسلام سان وابسته رکڻ ۾ ڪامياب ٿي. سنڌ منهنجو ڪعبو آهي. —— محمدامين کوسو.

(۱۵)

۳۰-۱-۱۹۶۶ع، بجناب قبلا جي-ايم شاهه صاحب!

تو وٽ فڪر عميق جي ڪمي ۽ عملي جذبي جي فراواني آهي. موجوده نظربندي به آن عملي بيڪار نه ويهڻ جي جذبي جي هڪ نشاني آهي. تو پارن لاڻاني افراد جي دنيا جي هر دور ۽ هر قوم ۾ ڪمي رهي آهي. اهي به منهنجي ڏي جوش عمل جي غلط اندازن ڪري ضايع ٿي وڃن، ته انسانيت ساري ء جو نقصان آهي. ان نقصان جو احساس پيرعلي‌محمد راشدي ء کي پيدا ڪيئن ٿيندو، جنهن هن جهان جي رعنائن کي ڪم از ڪم پاڻ لاءِ مقصود بڻايو هجي؟

دنيا هيچ، دنيا جو سارو معاملو هيچ، ان ۾ رهڻ سهڻ هرطرح جو ٿيندو آهي. پر اهو به ڪو رهڻ آهي، جو هڪ طرف جي-ايم شاهه اڪيلي سر ميدان غزا ۾ سربڪف بيٺو رهي، ٻئي طرف ساري سنڌ مستر علي‌محمد شاهه راشدي ء سموت لوليون ڳائيندي رهي؟

تفو بر تو اي چرخ گردان تفو!

اسلام اهڙي آسان طرز حيات جو نالو هجي ها، ته حضور پرنور جو جگر گوشو پنهنجي ئي غلامن جي هٿان، بيکسيءَ جي عالم ۾ جام شهادت نه پئي ها! سڀني جو آقا، مربي ۽ ديني مالڪ، ميدان ڪربلا ۾ آهي، معصوم ٻچڙن سميت، الله جي عنايتن کي برملا پاڻ تي وسندو ڏسي رهيو هو، ۽ سندس سامهون اُمت نبويءَ جا بدبخت ۽ دين جي صحيح جذبن کان عاري، تير تفنگ، ڀالا ۽ تلوارون سندن بدن مبارڪ کي مجروح ڪرڻ لاءِ تاڙيون بيٺا هئا— تاريخ انسانيت ۾ هن قسم جو دردناڪ واقعو، ڪڏهن به نه اڳ آيو ۽ نه وري ايندو. مظلوميت ۽ بيڪسي اصلي بادشاهه جي، هٿان پنهنجي ئي نمڪحرام غلامن جي!

ذرو اوريرو خيال شريف کي منتقل ڪري، هيءَ سن شريف جي گوشه نظربندي، اُن تي هنن اشڪ آميز ۽ خونفشان خطوط جي آمد— پنهي واقعن کي هڪٻئي سان ڪا نسبت آهي يا اصل آهي ئي ڪانه؟ هر دور ۾ حق ۽ باطل جو باهمي مقابلو ٿي رهيو آهي.

ستيزه ڪار رها هي ازل سي تا امروز
چراغ مصطفوي سي شرار بولهبي!

هيءَ تصادم، تحقيق حق ۽ باطل جو تصادم آهي. ليڪن ڪن بندشن کي استعمال ڪرڻ به، اُن حق ۽ باطل جي لڙائيءَ جو حصو چائي ڪپي. توهڙي عزيزترين حياتي سنڌ کي الله عطا فرمائي، اُن جا ڪي حقوق سڀني تي خود توتي پاڻ به، آهن. انهن حقوق کان بيخبر نه رهڻ کپي. منهنجو اندازو آهي ته توکي جي صحيح صحيح مشورو ڏيئي، اُن تي عامل ڪيو وڃي، ته هر مرحلي ۽ موقعي تي فتح حاصل ڪرڻ جون صلاحيتون الله توکي عطا فرمايون آهن— ان کي دعا سمجهن ته دعا آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حقيقت سمجهين ته حقيت آهي!

حال طبيعت جو لکڻ! الله توکي تادير خوش ۽ سلامت رکي!
دعا طالب، محمدامين کوسو.

(١٦)

عزيزآباد، انڙ واهه، ضلعو جيڪب آباد، ٣-٢-١٩٦٦ع

حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

.... همت، استقلال ۽ سچائي، اهي بنيادي خوبيون ۽ خاصيتون، الله توکي عطا فرمايون. باقي آنهن جو استعمال صحيح راهه ۾ ڪرڻو آهي. اڪ به تو دين جي بنيادي اصولن جي امداد پئي ڪئي آهي. تو دين پناهي ۾ جو ايڏو ڪارنامو سرانجام ڏنو آهي، جو ان ڙاهه ۾ تنهنجو غلطيون نه هجن ها، ته هي دور دين جي طاقتور دورن مان هڪ دور هجي ها. الله جون نعمتون هر ڪنهن سان شامل حال نه هونديون آهن. سڀ ڪو جي-ايم سيد نه بڻايو ويندو آهي.

ماڻهو مرڻي نسـ-سهڻا، پکي مرڻي نه هنج،
ڪنهن ڪنهن ماڻهوءَ منجهه، اوءِ بوءِ بهار جي!

تون بهار جون بويون پکيڙيندڙ، الله جي نعمتن سان مالامال، خوشنصيب مسلمانن جو رهبر آهين- تو ۾ ڪابه بنيادي اعتراض جوڳي وصف ڪانه آهي، سواءِ ان جي ته پاڻ کي هڪ خوب سوچيل سمجهيل ۽ اڳ ۾ طئي ٿيل پروگرام تي هلائڻ تي پابند رکي نه سگهيو آهين. اهو به آن ڪري، جو ماحول جون خرابيون ۽ ڪوتاهيون، همعصرن جون بي انتها الغرضايون ۽ خود غرضيون توکي مجبور ڪنديون رهيون آهن .... تنهنجي طبيعت اسلام جي چوکٽ ۾ بند نه هجي ها، ته هيڏا سارا خودستائيءَ جا موقعا نڪرائي، چو ڪنج نظربنديءَ کي ترجيح ڏين ها؟ اهو اسلام جي چوڏهن سو

سان جو سرمايو آهي، جهڙو تو کي ڪنج تنهائيءَ ۾ به اها طاقت ۽ اهو سروربخشي ٿو، جو ٻين وٽ ان جو هزارون حصو به ڪونه آهي.

سنڌ جو ڏرين حال، ڏرين زمانه سياسي قبلو سن شريف کي ٻڌائي رکيو آهي. ان ڪعبي جو منڪر مان وٽ سياسي ڪافر آهي. پر ان ڪعبي جو رکوالو به مان آهيان.........

سنڌين بدبختن کي تنهنجي عظمت جو احساس پيدا سو ٿئي، غلاميءَ جون زنجيرون خود بخود پرزا پرزا ٿي ڪري پونديون.

ڪٽ ڪي گرجائيگي اسي قيديءَ زندان ستم!
تجهه ڪو احساس گران باريءَ زنجير تو هو!

يا، تو کي منهنجي هنن دردمندانه خطوط جي غرض و غايت سان دلي لڳاءُ سو پيدا ٿئي، ته سنڌ جو ذرو ذرو جي-ايم-شاهه جي-ايم-شاهه جو سحرانگيز نعرومستانه وار بلند ڪندي، جاڳي اٿندو. سنڌ جي قسمت، هنن خطن جي نقش و نگار ۾ عيان ڪري رکي آهي. تون پاڻ به پڙهه ۽ جي-ايم-شاهه جي نالي تي وجد ڪر، ۽ ٻين کي به وجد ڪراءِ! تو کي مضمون نگاريون اچن، سان کي دل ۽ جگر جي خونفشاني اچي! تون نظربند هجين، مان آن جو سارو درد صبر سان سهندو رهان؟ صبر ۽ ضبط ڏسڻو هجئي، ته منهنجي دامن چاڪ ڪندڙ جوش ۽ جنون جون صبرآزمايون ڏس! حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جو چهرو مقدس، هڙن موقعن تي سامهون اچي ويندو آهي. مندس مجبورين ۽ مسڪينين سان لبريز، پاڪ ۽ مقدس حيات جا اوراق يڪي بعد ديگري ذهن جي آڏو ايندا آهن. گويا صبر ۽ ضبط جي تلقين ڪن ٿا!

پر تنهنجي نالي. سان ڪڏهن مسجدن ۽ نمازين کي زناربدست جي-ايم-شاهه جي اڳيان سربسجود ڪرايم، ته ڪڏهن مندرن جي پوڄارين کي الله اڪبر، الله الصمد جا نعرا بلند ڪرايم!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خود تنهنجي حيات جو انقلاب، جناح پرستيءَ کان قيد ۽ نظربندي، ڪنهن جي آهه نيم شبيءَ جو اثر آهي؟

هو گيا پاني پگهل ڪرآس بت ڪافر ڪا دل،
ميرے اشڪون ڪي رواني جب ڪے آس نے ياد ڪي!

تون آهين ته سنڌ جي بقا ذريعي اسلام جو جيارڻ ڪار آسان آهي. چيم، لکيم توکي ته دنيا جي چڱن ڪمدن ۾ اڄ تو ۽ شيخ پارو، سياسي دنيا ۾ ڪوبه ٻيو فرد نه آهي. ٿوڙو سرمايو منهنجي هٿ ۾ هجي، پوءِ به سنڌي ستل؟ تاريخ انسانيت ٿوڙا گناهه نه اڳ معاف ڪيا آهن، ۽ نه هاڻي به ٿوڻ وارا آهن. تون سنڌ کي پاڻ سڄاڻي سڳڪار! منهنجي هنن رندانه، عاشقانه ۽ بيباڪانه نغمهاي خزان‌شڪن کي سنڌ جي هر طرف، هر سمت ڦهلائڻ جو بندوبست ڪر. سنڌ جي حيات‌نؤ جي ڪنجي جي-ايم سيد جو اسم باطل‌شڪن آهي!

منهنجي هنن خطوط کي پڙهڻ لاءِ دل درد سان ڏهتار پيدا ڪئي بغير ڪو چارهو ڪونه آهي. سنڌ جاڳڻي رکيم. سنڌ ڪڏهين به غورن اکيان جهڪندي ڪانه، جي هنن خطن جو مقصد هن جي دل تي عيان ٿي ويو. هنن خطن، تنهنجي نالي سان سنڌ جي آزادي، قيامت تائين گنڊيي چڏي آهي. قوم ساز ادب جگر ۽ دل جي زخمن جي رت طلبيندو آهي. دل درد کان خالي ۽ اکيون اشڪ آلوده نه، ته پوءِ هزار ذنعا ڪو جي-ايم شاهه، چوي، ته چا ٿيٽو آهي؟ هنن خطوط ۾ ڪو جي-ايم شاهه پڙهي؛ ته ڪافر هجي ته به هڪدم دل لغزش ۾ اچي ويندس.......... —— محمداهين ڪوسو.

(١٧)

١٠-٢-١٩٦٦ع. بخدمت قبلا جي-ايم شاهه صاحب!
بابا، شاهه-بادشاهه! ماضيءَ جي تاريخ لکڻ جي ڳالهه، نه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي، هاڻوڪي تاريخ ڪٿي ڏسيون، ان بابت توسان روبرو گفتگو ٿي رهي آهي.

هڪ باب ته اهو آهي جيڪو هلي ٿو، سنڌ جو تو ڏينهن ڏيري ڪري رکيو. تون جانسن جي قوم جو جانسن نه آهين، پر هڪ صاف سرنڊڙ ۽ ڪرنڊڙ قوم جو جي-ايم شاهه آهين. جانسن ٿيڻ وڏي ڳالهه نه آهي، جي-ايم سيد ڪو بڻي، ته خبرون پون! آن جي-ايم شاهه کي سنڌين دڪ تي بيهارڻ وارو محمدامين کوسو ڪو ٿئي، ته مڃيانس!

چوطرف چوڏار اونده. اندوڪارا هيءَ سنڌ آهي، جنهن جي سيني تي احمقن جا گهوڙا ڊوڙن ٿا! هي شاهه لطيف جو مقبرو آهي، جاتي گذه. هينگون ڪن ۽ ڪتا پونڪن ٿا! هي لعل شهباز جو مقبرو آهي. جتي ڪجهون سنڌ جي مال غنيمت جي ڍ نڊ تي لامارا ڏين ٿيون!

زندگي، حيا، غيرت ۽ انسانيت فقط هڪ جاهه تي. سو غصي ۾ جلالي ٿي ويندو آهيان، پر پاڻ جهلڻو پوندو آهي.

جيڪب آباد ضلعي ۾ گهوڙا ڊوڙ، انگريز حاڪمن جي مردم شناسيءَ جو موقعو هوندو هو. جيڪا جنهن جي ليوقت هوندي هئي، آن پٽاندر ان کي نوازيندا هئا. هيءُ ئي احمقن جي يلغار جو موقعو آهي. ان مقدس شهر ۾ مان ئي سنڌ جي هاڻوڪيءَ تاريخ جو هڪ سنهري باب شروع ڪيو هو. ياد اٿيم ته، مجموعن کي پنهنجو ميڪاربل نعرو، هت ئي هاءِ اسڪول ۾ پڙهيم. هاءِ اسڪول جي ڊبيٽنگ سوسائٽيءَ ۾ تقريرون ڪيم. هن ئي شهر ۾ پهرين بلوچ ائند آل انڊيا بلوچ ڪانفرس ڪوٺايم. هت ئي شاگرديءَ جي زماني ۾ حضور صلعم جي ميلاد ملهارايم. هت ئي مهاتما گانڌيءَ کي ١٩٢٤ع ۾ شاگردن طرفان پيٽا پيش ڪندڙ گروه جو ميمبر هوس. هت ئي پنڊت جواهرلعل نهروءَ کي پنهنجي اليڪشن جي ڪم لاءِ آئي تقرير ڪرايم. هت ئي سباش چندر بوس سان منڊس دوباره صدر ٿيڻ جو منصوبو مڪمل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪيترا ڀيرا هٿ ٽي ٽوڪي ۽ شيخ عبدالمجيد کي توهان جي غلط ڪارين جو اعتراف هڪ پبلڪ جلسي ۾ ڪرايم، ته مان توهان کي روڪيندو رهندو هئس، پر توهان منهنجي نه ٻڌي— اڄ اُن ساڳئي شهر جي قسمت ته ڏسو، واڳون، مانگرمڇ ۽ بلائون مٿن گهوڙ-ڊوڙ جي نالي تي حملي آور آهن هاڻي به منهنجو آواز ساري شهر جي فضا تي حڪومت ڪري ٿو. ٻڌ ته ٻڌايان ها!

مان چوان "انقلاب"، توهان چئو "زنده باد!"
مان چوان "انگريز شاهي"، توهان چئو "برباد!"
مان چوان "هندستان"، توهان چئو "آزاد!"

جيڪب آباد جا هزارين هندو مسلم اهو آواز بلند ڪن ٿا۔ سو هندستان آزاد ٿيو، پر اُن آزاديءَ جي هڪ حصي کي اڃا به آڌوهي کائي ويئي. اها آڌوهي تنهنجي آنڊل هئي......

.... هاڻي مان چوان "جي-ايم-سيد"، توهان چئو "زنده باد!
مان چوان "سر زمين سنڌ"، توهان چئو "آزاد!"

اهو به منهنجوئي ساڳيو آزادي آڻيندڙ آواز آهي. سمجهي وڃ! معاملوئي اُني اٿئي، ٻئي هند نه هياتي نه زندگاني!

— محمدامين کوسو.

(١٨)

عزيز آباد، ١٥-٢-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهه!

معاملو ڪجهه عجيب آهي. هرڪنهن کي پنهنجي مقاصد جي حصول لاءِ ڪونه ڪو پروگرام هوندو آهي. مان هن دور انحطاط ۾ اسلام جي زبون حاليءَ جو پروگرام ٿي هڪ شخص واحد جي نالي کي بڻايو ويٺو آهيان.

ڏسين ٿو عشق وارن جون ڳالهيون! تون به پاڻ کي سنڌ جو شيدا ۽ عاشق سڏائيندو آهين، پڙهه! مان وانگر جي-ايم شاهه نه عقل ۽ خرد تار تار ٿين ٿي!- تون منهنجو سات نٿو ڏين،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهو ظاهر آهي. سائين مان قطعاً ڪا عملي ڪوشش ۽ تحريڪ نہ آهي، خيال ۽ ارادي جو تعاون توکان نٿو پڇي.

افسوس! هن دور جي انسان جي تاريخ جا ٻہ روشن ترين فرد اسان سنڌين وٽ موجود آهن. ڪن تورن ڪان سواءِ ڪنهن کي بہ اهو احساس نٿو پيدا ٿئي تہ سندن ٿي مثال سامهون رکي رکيو غور ڪريون، تہ سنڌ ئي پاڪستان ۽ هندستان جي رهنما ٿي بيهي ٿي، تون ۽ فخر سنڌ و هند شيخ صاحب!!

قومون انهن فنا ٿينديون آهن، پنهنجي دور ۽ وقت جي پيغمبرانہ عزم ۽ ارادن وارن کان بيخبري* جون سزائون مان ڪانہ ڇٽيون! ...... مان رسمي ۽ سطحي ڳالهيون ڪندس ۽ لکندس ڇو؟ منهنجي قسمت ساز آواز تي ڌيان ڏي ۽ غور فرماءِ!

سنڌ جو مختصر خطو لازوال نعمتن سان الله نوازيو آهي. الله جي نعمتن جو قدر نہ ڪرڻ وڏو ستم ۽ ظلم آهي!

تو ماڻڪو ويچي ٻہ ماڻڪو نہ سمجهيو. مان هٿ رهي ڪري ٻہ ماڻڪو جي اصليت تي حاوي ٿي ڪري، 'جي-ايم شاهہ' جو نعرو بلند ڪيو. ان نعري سان سائين ڏينهن ٻہ ٿي بقا آهي.

پڙهي نہ ڄاڻندو آهين تہ هاڻي ڄاڻ. "سنڌ جو سياسي ڪعبو سن شريف" آهوئي بار بار لکجي اچي ٿو.

اختلاف وارن ڪڏهن اختلاف نہ ڪيا آهن ڇا؟ مان پارن اختلاف وارن جي پرواهہ ڪڏهن ڪئي آهي؟

صاحب اختيار فقط عشق ۽ محبت جو جذبو هوندو آهي جو پئي هر ڪنهن جذبي ۽ خيال کي فنا ڪري رکندو آهي، يا تابع بڻائي ڇڏيندو آهي. عشق جي حڪمراني ازل کان ابد تائين، عشق جي طاقت لازوال- سنڌ الله جي عشق جي مستانن جو مرڪز آهي. خس ۽ خاشاڪ پرست سنڌي روح جا منڪر آهن. سنڌ جي راهہ جي پانڌيئڙن جي منزل خداپرستي! خدا

سم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پرستيءَ جي صحيح جذبي وارا ڪڏهن به پهن ڪان مرعوب نه ٿيندا آهن........

نه گهبراهٽ نه وري ويسلو ٿيءَ! گهبراهٽ ۽ بي حوصلگيءَ جا جذبا ته ڪچا ڪم ڪرائيندا آهن. جي وقت تي پڌرين ها، ته توهان نظربند نه هجين ها. اها سزا به توکي ان واسطي آهي ته جيئن پاڻ سڄ ليڙ! پهن ڏي نهارڻ ترڪ ڪر. سڀ ڪجهه تو ۾ آهي، پر اُن لاءِ ڪي تدبيرون آهن، ورنه آدمي منصور بڻجي پوي ته، تنهنجو مقام ڪو گهٽ مقام نه آهي. جيئن پها ڏسن ٿا، مان به توکي انهن ڏسان ته گنهگار ٿيان. مان کي پورو پورو پتو هو، ته توکي جناح پرستين کان ڪيڏي ايندس.

جي.ايم شاهه جي هوندي، سنڌ جو بخت سٽل ڇو آهي؟

سنڌ ته آهي ئي عشاق جو ڪعبو ۽ قبلو!!

الله جو فضل ڪارفرما نه هجي، ته شيخ صاحب ۽ توهان پيئي، مسٽر جناح جا مجاور هجو ها! اها صنم پرستي ڪنهن مرد حق پرست ٽوڙي؟ ڪجهه ته چئو، ڪجهه ته فرماءِ! مان کي ان (جناح) تي به رحم اچي ويندو آهي. هن جي منزل ئي اها هئي، ان کان اڳتي ڪيئن وڃي ها؟ وڏي غلطي ڪيائون، جو توکي ڇاتائين ڪونه. شايد اڳيه به لکيو اٿم ته سنڌس سياسي غلطي ئي اها هڪ آهي، جو تو جي.ايم شاهه کي پهن جيان اقتدار پرست ڄاتائين. اقتدار ته خود تنهنجو محتاج هن گهڙيءَ تائين آهي، نه ته عشق ۽ محبت جون سنڌون تنهنجي حضور ۾ پيش ڇو ڪجن ها؟

منهنجي خطوط ۾ ڪو تضاد ڪونه هوندو اٿئي. سڀي مڪالما منطقي قوانين جا محتاج نه آهن، خود منطق هنن جو محتاج ٿئي.

عجب نهين ڪه پريشان هي گفتگو ميري
فروغ صبح پريشان نهين تو ڪچ ڀي نهين!
(اقبال)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وقتي ڇرپر سان قومن جي هدين جي غلاميءَ ختم ٿي
ڪئي ويندي آهي. هيءَ ته الله واري جي اشارن سان ختم ٿيندڙ
اونداهي آهي. سو اشارو ته برملا ٿيندو رهي ٿو: سنڌ جي سوات
جو مرڪز ڦن شريف، سنڌ جو سوامي ڪعبو من شريف!ـــ
نعوذبالله! هي هڪوڙ ته هڪوڻ آهي. سان پارو آدمي هڪوڙ
ڪهالهائي جي طاقت ٿي نه رکندو آهي. منهنجي مقرر هڪيل نائي
جي مخالفت گناهه آهي!......
توڙي اچڻ جي تيارين ۾ آهيان ڏسان قدرت هڪڏهن
ٿي آڻي؟ طبع جو احوال ڏيندو هڪر.
ـــ محمدامين کوسو.

(١٩)

عزيزآباد، الڙ واهه، ١٥-٢-١٩٦٦ع،
حضرت قبلا جي-ايم شاهه صاحب!
السلام عليڪم ورحمت‌الله! مڪتوب گرامي بمع تنهنجي
ڪتاب جي مسودي جي باعث صدر افتخار ٿيو، بيحد بيچين
آهيان ته انهن ڪتابن جي ڇاپڻ جي نوبت ڪڏهن ايندي،
تنهنجا لکيل آهن، آن ڪري وڏي نعمت آهن، بعض خيالات
جي اصلاح به ضروري هئي، پر في‌الوقت آنهن جو شايع ٿيڻ
اشد ضروري آهي. خيالات ڇا به آهن، آهن ته جي-ايم سيد
جي قلم مان!
منهنجو تو بابت لکڻ، علمي موضوع ۾ مضمون نه آهي.
عملي دنيا ۾ هندستان جي اهم‌ترين تاريخي دور ۾ ميدان
ڪارزار کي اسان گرمايوســـ تون اچا نظربندين جي زيب و زينت
آهين، مان به گهٽ تڪاليف ۾ ڪونه آهيان. منهنجي سهڻ ۽
برداشت جو دک ٿي جدا آهي. سو چوان ڇا ته پڌايان ڇا؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجو يقيني اندازو آهي ته تنهنجي نظربنديءَ جو اهتمام اُنهن آدمين ڪيو آهي، جيڪي هاڻ ڪي نقلي انگريزن وٽ مقبول بڻائي گهرندا آهن. هنن جي پذيرائي ۽ سرخروئيءَ لاءِ هاڻي سنڌ ۾ ههڙا وارا ڪنداڻا آهن، سو تون آزاد ٿيون ته ڪيئن؟

مان تنهنجي ٻيرون سنڌ ڪنهن به پارٽيءَ جي شموليت جو آن ڪري مخالف آهيان، جو آن مان ڪو سودمند نتيجو نه نڪري سگهندو. البت تعلقات قائم رکجن. اُنهن جي رهنمائي به شايد سنڌ ۾ ڪندي. شايد ڇو، يقيني طور! سنڌ جي حالت ڪجهه، ان قسم جي آهي، جو هن جي ڪوتاهين جو بوجھ ته سنڌ تي پنجي سگهندو آهي، باقي اهي اسان کي ڪو به فائدو نه ڏيئي سگهندا! هي ملڪ ٻي اور آهي. مان هت توکان هن معاملي ۾ وري بلڪل علحده راهه رکان ٿو، ته پادرين آيان (تون سنڌين) کي سنڌ جي عظمت ۽ توقير جي معاملي ۾ ڪارگر نه بڻائي سگهيو. سنڌ ڏي اها عظمت مآب جاهه آهي، جيڪا هر سرداريءَ ۽ رهنمائيءَ جي لياقت رکي ٿي. هن کان شان ڏي نرالو ۽ علحده!

منهنجي راهه هن باري ۾ يعني ون يونٽ وقت به پين کان مختلف هئي. مان ان قسم جي پارٽين مخالفت ڪئي، جن جو مقصد ڏي هيچ هجي، ڪيئن روا رکي سگهيس ٿي. هڪ به تجويزون پيش ڪيون هيون، پر اُنهن تي مڪمل غور ٿي نه سگهيو. اڄ به اُئين ڏي ڪجي ته نتيجو برڏواب نڪرندو ۽ ڪنهن خاص نقصان جو انديشو به نه آهي.

هاڻي به تو هڪ کي ٿي تيار ڪرائي ميدان ۾ آڻي سان ۽ توسان سنڌ جي سڀني شعبن جي صلاحڪارن کي متصل ڪرڻ سان، سنڌ جو داخلي معاملو تمام خير ۽ عافيت سان سرانجام پذير ٿيندو. بيهوده چيخ ۽ پڪار يا رسمي صف آرائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪرڻ جو ضرور ئي نه ٿئي. هڪ رانجهو لڪان جهڙا اهوئي منهنجو خيال هيو. افسوس، جو مان سان پوءِ ڪو ان ۾ شريڪ حال ڪونه هيو.

پاڪستان ٺهڻ کان ڪجهه وقت اڳ آئينده حالات جو نقشو منهنجي ذهن ۾ تصور ۾ آيو. بعينه ساڳي حالت عملي اچي بيٺي آهي. ١٩٥٨ع وارو فوجي انقلاب نه اچي ها، ته پيو ڇا ٿئي ها؟ يا هتان جا فوجي قابض ٿين ها، يا ٻئي هنڌ جا فوجي اچن ها! هتان جي فوجين سان معاملات ٺيڪ ڪرڻ وارو ئي ڪو نه هڪ آهين، سو نظربندين ۾!!

مان پنجاب ۽ بنگال جي رهندڙن سان تعاون ڪرڻ جي حق ۾ آهيان، پر انهن کي سنڌ جي مخصوص حالتن ۾ حصيدار بڻجڻ لاءِ هرگز تيار نه آهيان.

سنڌ ۾ تو مسٽر جناح جو ڪٽڪ آئي، ان عظيم الشان سياسي تجربي کي اپرڻ ۽ پکيڙڻ ڏنوئي ڪونه. جيڪو مرحوم شهيد الله بخش جي حڪومت جي صورت ۾ هت شروع ٿيو هو سڀني قومن ۽ فرقن جو ڪلي اعتماد الله بخش شهيد ۾ هو. سواءِ اقتدار پسند، خود غرض، چند هندو ليڊرن ۽ بدبخت نام نهاد مسلمان ليڊرن جي، جن ٽولي پنهنجي قبضي ۾ ڪري ورتو. الله بخش جي حڪومت جو روح دفترن ۾ نه هو، مان کي ان جي روح ۽ ضمير جي ترجماني ڪرڻ جو پورو پورو حق هو...........

ٽولي صحيح راهه تي هلائڻ ۾ ئي وڏا وڏا ڪم قابل ڪاميابي ٿي سگهندا آهن!

دنيا هڪٻئي جي قريب آهي. هيڏا سارا وسائل، ته به انسان جو ضمير اونده ۾ هجي ۽ پنهنجي ئي مستقبل کي روشن نه بڻائي سگهي، وڏو افسوسناڪ واقعو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جس نے سورج کے شعاعوں کو گرفتار کیا،
زندگي کي شب تاريک سحر کر نہ سکا!
(اقبال)

زندگيءَ جي ڪاريءَ رات کي سحر ڪندڙ معجزو، ڪرامت، هنر ۽ تدبير ٻي نہ اسلام آهي. اهو اسلام جي بدولت آهي، جو چوڏهن صدين جي گذرڻ کان پوءِ ههڙي مشڪلات جي دور ۾، سنڌ جي ڇپي ڇپي تان اکين واري کي آهو نوراني شعاع ڀڪندو نظر اچي ٿو. تون انهيءَ نور پريءَ روشنيءَ جو مشعل بردار آهين. خاڪي، فضول ۽ وقتي سياستون، انهيءَ نوراني شعلي اڳيان پنهنجو پاڻ سرنگون ٿينديون. هڪ سياست محض بيڪار طاقت جي طلب، هڪ سياست انسانيت جي عزت ۽ وقار جي نمائندگي ڪندڙ- ٻنهي ۾ فرق نہ هجي تہ پوءِ هن نظربنديءَ جي عالم ۾، هنن لاهوتي خطن ۾، سنڌ جو سياسي ڪعبو سن شريف ڇو سڏجي؟ هن ٻي قحط الرجاليءَ ۾، بجاءِ بيسود غم ۽ افسوس جي، توکي ٻي مرڪز بڻائجي تہ، ڇا نٿو الله ڪري ڏيکاري! ۽ الله جي طاقت ۽ مهربانين جو نمائندو ڪنهن کي بڻ اچي؟

توڏي اهو سڀڪجهہ لکجي آيو آهي، جنهن کي اساس ۽ بنياد بڻائي، تعمير نو شروع ڪجي.

حق ۽ ناحق، ابد کان ازل تائين هڪٻئي جا مقابل، ۽ مخالف طاقتون! حق کي بچائڻ جو سورو جواز آهي. هر تدبير، جوڪا قوانين قدرت ۽ فطرت جي خلاف نہ هجي، حق جي بچاءَ ۾ استعمال ڪرڻ، حق جو ٻي حصو آهي.

تنهنجي حياتي بہ دين رسول الله جو سرمايو آهي. ان سرمايي کي اٿون ضايع ڪرڻ ڪانہ ڏينديس.

ڏسين ٿو منهنجون ڪاوشون ۽ محنتون! اهي سڀ ڪتاب، جوڪي توڏي لکجي اچن ٿا، دين جا دفتر آهن، خطبا،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جهاد جا مختلف حصا ۽ ذڪرا آهن. عبيدالله ۾ لئي انهن ۾ مضمر آهي. اهي نغما وقت جي مشڪلاتن کي حل ڪندڙ آهن. ڪو انهن تي غور ڪري ته سنڌ جي قسمت وري ڦيرو ئي نه سگهندي. سنڌي عالم انسانيت جو خادم ۽ رهنما بڻايو ويو آهي..... ..... ڏکيو صاف سڌو آهي، البت ڪن تدبيرن جي ضرورت آهي. هر دور جي فرعونن، نمرودن، شدادن ۽ يزيدن جو پيڇرو به ساڳيو آهي، حق سان سندن ازلي مخاصمت ۽ دشمني! حق جي اظهار لاءِ تدبيرون ڪرڻ ئي حق جو حصو آهن....... رکو مقصد ذاتي حصول جاءِ نه هجي. باقي "ذات" ذي اهميت واري آهي. اصول، اصول وارن کان سواءِ هلندائي ڪونه آهن. مسلمان غلط هجي، ته اسلام سلامت رهندو ڪيئن؟ ..... پڙهين ٿو يا ايرخواب آهين؟ .... سنڌ ساريءَ جي فضا معمور بڻائيندڙ هي عبيدالله مڪتوبات دائمي اثر جا حامل آهن. هنن جي اثر، معني ۽ مفهوم کي زائل ڪرڻ جي قدرت ڪنهن کي آهي ئي ڪانه.

لاهوتي لئي سان پرپل منهنجي درد مند دل جا نالهاي آسمان، باطل شڪن اثر رکن ٿا پهاڙن کي حرڪت ۾ آڻڻ جو!

سنڌ جي قسمت سازيءَ جو وقت ٿي هيءُ آهي، جڏهن تون جي-ايم شاهه ۽ شيخ صاحب سنڌ ۾ موجود آهيو. مان ڪن مصلحتن جي پابنديءَ جا مشورا ڪونه ٿو ڏيان، پر تنهنجي وجود کي ئي مصلحت شڪن چاهيندو آهيان. ڪنهن به قسم جو مادي تصادم ضروري نه آهي. باطل پرستي به ساڳيءَ طرح ضروري نه آهي. باطل پرستيءَ جي خاتمي لاءِ ته هي ڪوششون جاري ڪجن ٿيون.......

جوڪي وهندو واپرندو آهي، ان جو سمورو علاج توکي ٻڌايون اچان ٿو. يعني جي تو هڪ کي ڪنهن قريني سان استعمال ڪجي ته هن مادي دنيا جو سمورو ڪاروبار حسب منشا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هلائي سگهجي ٿو. پوءِ هنڌن تي ته اهڙا آدمي آهن ئي ڪونه، سو اهي ته مجبور آهن. مان ته مجبور ڪونه آهيان، جنهن کي الله شيخ صاحب ۽ جي-ايم سيد مهيا ڪري ڏنا آهن.

مان سنڌ جي ڳالهه ڪٿي مهاتماگانڌيءَ وٽ وڃي. مان پنهنجي ڏي خيطن (Parts of Country) کي هڪ نئون زندگي بخشي. منهنجي زندگي عجيب قسم جي آهي. آئيس ته غلاميءَ تي حملي آور ٿي آئيس. تو ڏٺو، غلامي ختم شد! بلوچستان جي پهاڙن ۽ ريگ جي ذرن ۾ حياتيءَ ۽ زندگيءَ جا شعلا نظر اچن ٿا!

ڪاش! ڪو صاحب نظر ۽ ڪو صاحب بصيرت هجي ها، ته آهو انهن کي ڪنهن طور ۽ طريقي سان هلائي ها! اهي ڪنهن جي شعله فگن دل ۽ جگر جا ڪرشما آهن؟ سڀ هن دل ۽ جگر جي حرارت جون چنگاريون آهن- رڳو تنظيم نه آهي.

اقتدار جي بک، ته جهاد نه آهي. ائين ته ناهر، مرون ۽ دور حاضر جو انسان به ڪري ٿو. ان خلاف ئي جهنڊي شريف جي مدرسي جي معلمي ترڪ ڪري، بلوچستان جي ريگستاني علائقن کان ڪابل، ڪابل کان سخت مشڪل سنگلاخن مان پار پئي، ماسڪو، ماسڪو کان يورپ، يورپ کان حرم ڪعبي، ڪعبي کان وري خاڪ مقدس سنڌ جي طواف ۽ دائمي سجدي ۾ جبين رکڻ لاءِ، حضرت مولانا عبيدالله سنڌي ڪونه پاڻ پتوڙيندو رهيو! مقصد انسانيت جي فلاح، مقصد انسانيت جي نجات— ساڳيوئي مقصد هن خطوط جو آهي. فضا ڪهڙي به هجي، هيءُ ڏيئو قيامت تائين جلندو آهي، قيامت تائين اها روشني رهڻي آهي.

هن حق جي آواز کي نه روس، نه آمريڪا، نه نازي نه عريانيت، نه سئنيما، نه فيشن، نه هي، نه هو، هميشه لاءِ ختم ڪري سگهندا. حق، حق آهي ۽ قيامت تائين رهندو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏسين ٿو ته سنڌ جي ڪهڙين حالتن ۾ مَن شريف جي نظربنديءَ جو نوراني مشعل پريل ٿو!

انساني وهم ۽ گسان اتي وڃي سگهي ٿو ته مسلم ليگ جا ڀلا ميمبر تي لڳائي، ڪراچيءَ جي بازارن ۾ پلغار ڪندڙ جي-ايم-سيد، ان ساڳئي (مسلم ليگي) گروه جي حڪومت جو نظربند ٿيندو، جنهن جو هو واضح ۽ صاف صاف باني آهي!

توهان ٿي سنڌ جا محسن اعظم آهيو. الله ڪي توکي بچائڻو هو، سو توهان بچي ويئو ۽ هاڻي هي خطوط توکي ملن ٿا ته هن متاع گران بها کان صحيح ڪم وٺ!

— محمدامين کوسو.

(٢٠)

عزيزآباد، انڙ واه، ضلع جيڪب آباد، ١٧-٢-١٩٦٦ع.

حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

ڪهڙو نه زور آور آهيو. توکي سمجهايان ته ڪيئن سمجهايان؟ .... ڪنهن پٺي جي به ڳالهه ته تنهنجي نظربندي بلڪل بلڪل ناجائز آهي. منهنجي خطن کي رد ڪرڻ جو نه ڪو اختيار رکي ٿو ۽ نه رد ٿي سگهنداه هي احڪامات چاڻ! آخر ڪو اشارو ظاهر ۽ باطن آهي، جو ائين ويٺو لکان ٿو.

سچ! ضد ۽ هوڏ ڇڏ، نه ته مان ٽپي پيس، ته مان کي تون ڇڏائي نه سگهندين. مان کي پنهنجي ڳڻتي نه آهي. مان پين جي حڪمن جي ڀڃڻ کي توڙڻ نه گهرندو آهيان. غلام آهيان ڪن اهڙن جو جن جي اجازت بغير ڪجهه ڪرڻ ڏوهه آهي.

حڪومت جون مصلحتون توڙڻ به چاهيندو آهيان.

تاريخ انسانيت تي نظر ڪر. مان ٻارا ٿي ڦاسين تي چڙهندي، ۽ زهر جي پيالن پيئندي، رجز ڳائيندا نظر ايندءِ!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تو پارن جي نظربندي سهڻ کؤ کهٽ واقعو نه آهي!
ٿون مان کيٰ پنهنجي ساهه کان پيارو نه هجين ته ههڙا خط لکان ڇو؟ يا ٿون مسٽر جناح کان جدا ٿئين ڇو ها؟ منهنجي ڪانه ڪا ڇڪ هن انقلاب ۾ ضرور پوشيده آهي. توتي پاڻ قربان ڪرڻ جــو هنر نه ڇاٿندو آهيان ڇا؟ اهو ته آسان ۾ آسان مرحلو آهي، جو لحظي اندر طي ڪري ونجي. مان ڪي امتحانن ۾ نه وجهه! شمع ۽ پرواني جو قصو ڪو پراڻو قصو ڪونه آهي. شمع روشن ڪر، ۽ پرواني جي تاريخ پڙهي وٺ! توکي لاچار ٿي مان خبردار ٿو ڪريان ته مان ڪون تنهنجي نظربندي وڌيڪ برداشت نٿي ٿي سگهي.

تُو تو جلتي هے که پروانون کو هو سودا تيرا
مين فروزان هون که هے مضمر ميري فطرت ۾ سوز!

ٿون سنڌين جي، تورڙي جو پارت ۾ آهن. منهنجي ذريعي واحد ليڊر آهين. منهنجي ذريـعي ڦ ڪري، جو جيڪڏهن وري مسٽر جناح يــاد پوئي، ته ڪا نڪيلي ته هجيئي، جو روڪي سگهانءِ! اڄا سوڌو توکي مسٽر جناح جون يادگيريون آهن. ڇڏ جند ويچاري جي! ـــ محمد امين کوسو.

(٢١)

١٨-٢-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!
مان جو توکي پاڪستان ۾ حاڪمن جو حاڪم لکندو آهيان، پيو ڪير آهي جو ان کي رد ڏيئي سگهي؟ خوف رکو اهو آهي ته وري نه جناحي وهڪري ۾ وهي وڃين. ڏورڙ ٽيڪ، ڇائي ليڪ ۽ آن جا ئي عڪس آهن. راهه گم ڪيلن جا مجموعا!!!
ڪير ٿيندا آهن اهي ڏيڏر، چمڙا ۽ چيرا توکي نظربند ڪرڻ وارا؟ ٿون منهنجي خطن جي اهميت پنهنجي دل سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هنداءَ تہ سهي! مهرباني ڪري منهنجا خط پڙهہ، چڱيءَ طرح پڙهہ ۽ دل جون اکيون کولي پڙهہ!.......

ڪڏهن ڪا عقل جي ڳالهہ، سواءِ جناح کي ڇڏڻ جي، تو ڪئي آهي سهي؟ اها بہ ڀائيون نہ ڪئي، سنڌ کي تباهہ ڪري پوءِ! اڃا ننڊ تنهنجي ڦٽي، اڃا بہ جاڳيو ڪونہ آهين؟ جاڳ۔ جاڳ! منهنجا هي غفلت شڪن، حق پرست خط تو کي ملن ٿا؟ انسانيت جي خدمت جون سڀ راهون هنن خطن ۾ اشاري طور ملنديون!...... تون هنن خطن جي مفهوم مطابق، ٽن آدمين جي گروهہ، محاذ، مجموعي ۽ جماعت کي حق تسليم ڪر! ٽن جي جماعت حق بين ۽ حق پرست، سنڌ ساز، انسانيت جي خادم ۽ محافظ:

(١) فخر سنڌ و هند شيخ عبدالمجيد سنڌي۔
(٢) سياسي پيشواءِ سنڌ حضرت قبلا جي۔ ايم۔ سيد۔
(٣) پرچونڊي شريف جو ادنيٰ خادم ۽ هنن خطوط جو لکندڙ، محمد امين کوسو......

.... بابا شاهہ سڳورا! شيخ صاحب تہ ايوب خان جو صدر، ڊاڪٽر راڌا ڪرشن جو بہ صدر آهي پيءُ سندس سياسي ڪرڊيل ۽ نمڪخور ـــ راڌا ڪرشن، اهو ڪم عقل خالي خولي فلسفي جا ڪتاب لکندو ۽ پڙهائيندو هو، ان وقت هيءُ مرد مجاهد (شيخ صاحب) هندستان جي غلاميءَ جي زنجير جي ڪڙين تي پنهنجي ٺڪ آواز سان ڏڪ هڻي، ٽوڙي رهيو هو۔

پيءُ هٿ ٻڌي، سندس سياسي عظمت اڳيان سجدا ڪجن! زنده ڪرامتون هن جي ذاتي مان عيان ٿيون آهن۔ هيءُ جي مان تي اثر نہ وجهي ها، تہ اهو ڪيئن ٿيان ها، جو آهيان! عجيب دل آويز شخصيت آهي شيخ عبدالمجيد جي! هن وقت تائين نہ پاڻ پاڻ کي ڇاتائين، نہ ٻين ڪيس ڇاتو ـــ حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جو فرمان تو کي نہ لکيو اٿم، تہ وري لکان ٿو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان وٽ هڪ منجهندڙيءَ جو اڪيلو زميندار هوٽل ۾ آيا۔ اچي فرمائڻ لڳا تہ ”خان! اسان کي اسان جو شيخ صاحب پيارو آهي. شيخ صاحب جا يار پيارا آهن، تون ليک وغيره ڪري، شيخ صاحب سان تڪبو نہ ڳالهائيندو ڪر. جي ائين ڪندين تہ اسان کي ڏاڍو ڏک رسندو.— اسان توکي چئون تہ تون پنهنجي زمين شيخ صاحب واسطي وڪڻ، تہ وڪڻ ڏين؟“ مان عرض ڪيو تہ ”ها!“ ان تي ڏاڍو خوش ٿيا. ماني گڏجي کاڌيسي. پوءِ مان کي فرمائڻ لڳا تہ شيخ صاحب ڏي هلون۔ شيخ صاحب جي جاءِ بہ قريب ئي هوندي هئي. پيشيءَ جي نماز جو وقت آيو تہ فرمائڻ لڳا تہ ”وضو ڪر تہ نماز پڙهون.“ مان کي روحاني خوشي ٿيڻ لڳي تہ اڄ سندس امامت نصيب ٿيندي. مان کي فرمايائون ”نماز پڙهاءِ!“ مان ڪلنديءَ چيو تہ ”مان ....؟“ ”ها.... تون!“ ارشاد مقدس ٿيو. نماز شروع ڪرايم. پٺيان نہ، اڳيان بہ امام۔ حضرت امام العرب والعجم مولانا سنڌي ۽ شيخ عبدالمجيد........ ياد اٿيمي تہ ڪهڙي جو راڄ هو. مسٽر جناح جيئرو هو. سر غلام حسين گورنر هو. مان کي ڪهڙي مرڪزي حڪومت جي سفارش يا وارنٽ تي گرفتار ڪرايو هو، الزام شايد اهو تہ بلوچستان اندر نقلي انگريزن جو سارو کيل منهنجي اشاري تي خراب ٿئي ٿو. اهو الزام هو يا صداقت، ڪير چئي سگهندو؟ چيو جو براہ راست ڪنهن کي ڪجهہ، چوڻ تہ مان پاڪستان ٿيڻ کان ڏيڍ سال اڳ ترڪ ڪيو هو.... توکي ۽ شيخ صاحب کي حيدر منزل ۾ بہ ٽي ڏڙڪا ڏنم، تہ توهان پيٽي چوڻ لڳئو، ”جيئن حڪم ڪر۔ پر اسان جي مڃيندو ڪير؟“ شيخ صاحب ڪانڌي پيٽي هٿ ٻڌا، ”حضور! تون ئي! اسان جو ليڊر، جيئن حڪم ڪندين، مڃيندا سين.“— ان کان پوءِ مسٽر غلام حسين سان مليس..... پرمانند وڪيل سان پاڻي- شربت، جيڪو پيندا آهن، پي رهيو هو. مان چيو توهان شربت پيئڻ ۾ مشغول آهيو تہ مان نماز پڙهي وٺان. مصلو گهرائي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏنائون، هيٺ لاٿائون ۽ اُتي وچي مغرب جي نماز ادا ڪيم. پوءِ اچي حڪم ڪيم ته "ڪهڙي ڪيس ختم ڪر!" - چيئين "مان روٽ رات سمدس گهر واري آئي هئي. مائيءَ رڏو مٿي تان لاٿو ٿي." مان چيو، "ڪجهه به نه پڌندس. هن ڪميٽي مان ڪي گرفتار ڪرائيندڙ وارنٽ روڪيا چو نه؟ تو وٽ وفاداريءَ جو صلو اهو آهي! مان ڪڏهين به تنهنجي مخالفت هڪ لحظي ۽ ڪهڙيءَ خاطر به سنڌ اسيمبليءَ ۾ نه ڪئي. تون وڃ، مسٽر جناح کي چئه! پاڪستان ته انگريزن کان تو ورتو. هنن کي ٿو صلاح ڏني ۽ تنهنجي صلاح ميڃياتون. اهو تون آهين ۽ نه اهو کوجو..."

"بابا، ائين ته نه چئو" — "ائين چو نه چوان؟ حقيقت آهي! تون گورنر هجين ۽ آءٌ کهڙي جي ڪري جيل ۾ هجان، ڇو؟"

— "چا ڪريان؟" — "ڏند ڪڏي رکينس. پيو چا ڪريان؟ اچا پيچا ڪرين ٿو؟ مان مان اهو بدبخت اڪيو ڇاجي واسطي؟" تو ڏٺو، پوءِ پير الاهي بخش سنڌ جو وزير اعظم شد!......

تون ۽ شيخ عبدالمجيد، پاڪستان ۽ هندستان ٻنهي کان گهورا آهيو. پڙهين ٿو يا نه؟ هڪ هيرو، آن جي مقابلي ۾ مٺ چيٽن جا ڪتا ڪجن، ته چا ٿيندو؟

قدر زر زرگر بداند، قدر گوهر جوهري!

شيخ صاحب پياري جو قدر ۽ قيمت ڪو مان کان پيچا ڪري؟

تون نظربند آهين — ظلم ڙي ظلم! شير خدا جو چهڙن جي بنديخاني ۾! آسماني غضب اچا به نه اچي؟

حقيقت ۾ تون نظربنديءَ ۾ آزاد، پيا آزاديءَ ۾ قيد آهن. پر مان کي اهو نمونوڏي نٿو وڻي. ٿيندا آهي ڪير آهن تو کي نظربند ڪندڙ؟...... — محمد امين کوسو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢٢)

عزيزآباد، ١٨-٢-١٩٦٦ع،

حضرت قبلا جي-ايم-شاه صاحب!

السلام عليڪم: تنهنجي تعريفن ۽ جاذب توجهه رکڻ تنهنجو نالو آهي، ورنه آئون جو مطلب ۽ طرز اڪثر مقلدانه آهي. يعني جيئن پيو ڪو رواجي ۽ رسمي آدمي، سطحي نگاهه وارو لکي. جڏهن دل ۽ جگر ڪنهن معشوق جي چشم نيم باز جي تيرن کان گهائل نه ٿيل هجن، ته ائين ئي هٿ ڪهرجي! برعڪس ان جي منهنجي هر ادا کي ڏس! معلوم ۽ محسوس ٿيندو ته هڪ رند مست الست محو خرام آهي، يا قلم بتڪلم رکي ٿو.

مان به ڪڏهن ڪاليجن ۾ پڙهيو آهيان. سيڪجهه، جيڪي موجوده دنيا جو حصو ۽ ورثو آهي، چاهي گهران ته چائي سگهندو آهيان، پر،

بالا بلند عشوه گر سرو ناز من
ڪوتاه کرد قصه زهد دراز من!

جنهن وقت کان سندس چشم ناز جو گهائل ٿيو آهيان، ڇڏي نه سگهندس ته ڪابه گهڙي اهڙي گذري هجي، جيڪا سندس خيال کان سراسر خالي هجي!— تون انهن سر مستين کان آجو رهيو آهين. تڏهن ته سجدن جي بي ڪيفيتن جو ذڪر ڪرين ٿو! هت ته هر معاملي جو دامن وجي انهيءَ جي پاڪ مقدس جي نشان خاڪ اطهر سان ڳنڍيندو آهيان. منهنجا گناهه ۽ عيب، عيب ئي نه ٿا رهن، جو هن گناهه بخشائيندڙ ۽ عيب ڍڪيندڙ ڪرم نواز جي قدمن تي سجدن ذريعي پهچائون ٿا.

نازم به ڪفر خويش ڪه ايمان برابر است

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انهيءَ جي محبت سان ئي تنهنجي محبت ڳنڍيل آهي.
اڪبي هڪ خط ۾ ارشاد لکجي آيو آهي ته چوينس ته
سنڌ جو روح اسلامي آهي. ڪير ان کي خواب چوندو؟ ڪير
هن پيغام موڪليندڙ کي صاحب وصال چوندو؟ ڪير هنن خطن
کي رواجي معني وارو چوندو؟ سواءِ انهن جي، جيڪي دل ۽
اکيون انڌيون وٺي آيا، ۽ انڌيون ئي قبر تائين کڻي ويا!

پوءِ، تنهنجي نالي تبليغ ئي هڪ اهم ترين ڪم آهي.
آن نالي جي ذريعي ڦهلاءَ ئي "حق" تيڻ وارو آهي. مطلب
ڏيکاريندڙ، انهيءَ کي پاڻ موزون ۽ ڳهريل مطلب ڏيکاريندا....
فرد واحد کي هنن خطن ۾ پڪار آهي. آهو مطلب
ته ايڏو مشڪل نه آهي، جو سمجهڻ ڏکيو هجي. اهو فرد واحد
ايڏو ئي ضعيف، ڪمزور ۽ معاملي فهميءَ جي لحاظ کان دور
از ڪار افتاده هجي ها، ته هنن خطن جو مرڪزي نقطو نه
بڻجي ها.... مهنجي هنن خطن، دل ۾ درد ذرو پيدا ڪيو،
ته پاڻهي اهڙو سڌو ئي بيهندين، جو دنيا ڏسندي.

---- هي حق پرستيءَ جا افسانا، فتني ۽ فساد لاءِ ته
زماني جي سيني تي نڪتو آڪيريان. فتنو ڳهٽ ٿئي، ايترو ته
ڳهٽ ٿئي، جو پڪڙيل انسان پنهنجو اصلي مقام ڇاڻي؛ اِن
لاءِ ته تو سيدءالي مقام جي ضد ۽ غصي جو رخ ڦيرڻ ۾
مشغول آهيان ...،... تو پارن جو وجود نعمت آهي. آن نعمت
جو قدر نه ڪندڙ فرد يا قومون يقينا تباهه ٿينديون آهن. پوءِ
خود تون به انهن کي بچائي نه سگهندين- لهاذا توتي- فرض هيو
۽ آهي ته انهن کي پاڻ سڃاڻاءِ! هنن خطن جو مقصد جي-ايم سيد
جو تعارف به آهي- تون ڇا آهين، ڇا نه آهين؟ آن جو هڪ
ادني پهلو، هنن خطن ۾ سمائجي تو وٽ پهتو آهي. اهو جيترو قدر
مستقبل جو سرمايو آهي، اوترو ئي حال جو به حصو آهي. ڪٿهن
کي جي تنهنجيءَ تعريف جو اهو نمونو نه وڻي، ته بيشڪ ڦاهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪائي ٻاڻ ماري، زهر ڪائي کائڻو آڻي يا ٻاڻ کي گولي هڻي، منهنجي ان ڪي ڪلي اجازت آهي. مان ڪي جيڪي چوڻو هو، سو چوندو رهيو آهيان......

مان پروڙين وارو نه آهيان. عملي جدوجهد جي سڀني قسمن کان مڪمل واقفيت رکندڙ، هنگامه خيز مرد غوغا آهيان. منهنجون خاموشيون انقلاب آفرين، منهنجو ڪنڌ ائتو ڏيڻ معنيٰ ۽ مطالب سان ڀرپور آهي. ڪاش! مان عاجز تي توهانجي نظر عنايت هاڻي به پوي.

عمل جو هنگامو، فڪر جي هنگامي سان واسطو رکندو آهي. فڪرئي غلط هجي ته پوءِ هنگاموئي بيسود! ويڙهاڻ ۽ خونريزيون ڪرائڻ مفسدن جو ڪم آهي. مصلحن جو اهو وطيرو ته نه آهي........ توکي چوان، سنڌ جو هندو اسلام جي روح ۽ ضمير کي بلڪل ويجهو آهي. اهو يقينًا تو جي.ايم شاهه جي آواز تي لبيڪ چوندو، سواءِ چورن ۽ بدمعاشن جي. اهو طبقو هرهنڌ موجود آهي. توهان سنڌين ليڊر آهيو- "سنڌ توهانجي، توهان سنڌ جا" — هي خطوط الهامي چوندا رهن ٿا. هنن خطن جو منڪر به ڪافرِ عشق آهي. ڪافر عشق جو هيءَ جهان به ڦٽ ته هو جهان به ڦٽ. ان پيٽي چنڊائيءَ ۽ بدبختيءَ کان الله پناهه ڏئي! — محمد امين کوسو

(٢٣)

٢٠-٢-١٩٦٦ع حضرت قبلا جي.ايم.شاهه صاحب!

سيد علي محمد شاهه راشديءَ صاحب جا مضامين اخبار "جنگ" ۾ هميشه کان اول ٿي پڙهندو آهيان. ٻه متضاد اثر پوندا آهن. "عقل ڪل" قسم جو انسان ۽ ديده دانسته گهڻو ڪري ڪن ڪچري سان ڀريل مضمون، محض پيٽ ڀرڻ خاطر، پيدا ڪندو رهندو آهي.

"گوهر داشت ولي نذرقباء و جهر ڪرد"

تون نه سڌو ٿي پوين، ته هيءُ عقل فروش ڪاڏي ويندو؟ تو هڪ جي شترغمزن ٿي ڪم الله ڪري رکيو. توکي نظربندين جا مشورا ڪنهن بدبخت ڏنا ڇو؟ تو پارن جي جتين جي خاڪ کي سرمو ڪجي، يا توکي نظربند ڪجي؟ جاڏي به هجين ها، حق ۽ صداقت تنهنجي موجودگيءَ مان پيا ڏمن ها، ڇوين ڇا به، هجين ڪنهن سان به!

هر ڪجا ڪه بـــود چشمه شيرين
مردم و مـــور ومگس گرد آينـــد

مان ته توسان هڪ قسم جو باڏڪات ڪيو هو، ڇو جو تو سنئون دڳ وٺي ڇڏي ڏنو. پورو زور هلائڻ لاءِ مان تيار ڪونه ٿي ٿو سگهان، پوءِ توسان چنبوخاني ڳالهين بابت ڇا ڳالهايان ها؟

مان چيستان نٿو لکان. منهنجي پنهنجي لاڳاپن جا ابواب ياد ڪري سگهين ته ڪر ويندي، جيئن جي بدم گفتي و خورسندم ڏاڍين. مان مسڪين کي ناحق جو هـن ڪمعقل پر باهمت هاٿياٽيءَ جو عاشق زار پيو بڻائين. اهي سڀ ڪم تنهنجا!

تون عجيب لطيف قسم جو آدمي آهين، سوخودغرض توکي، حسب منشا، هر ڪنهن موقعي تي غلط استعمال ڪن. هنن جي چالاڪين ۽ ملڪ فروشين تي تنهنجي نگاهه ڏي ڪانه!

مان صاف خيالن ۽ پروگرامن وارو. هڪ ته جيترو به نقص منهنجي اسڪيمن ۾ ڪو ثابت ڪري وجهي، ته ڏکو ڏيندي پري ڏيهان. خود موجوده انقلابات جي تحريڪن جي مرتب ڪرڻ بابت منهنجي راهه عمل ۾ جيڪڏهن ناهق ۽ جوڙڻ تي اوهان ته اميد آهي ته غلطي ڪانه ٿيندي. عملي دنيا جي لاهين چاڙهين تي انساني وسعت مطابق ڪافي غور ڪندو آهيان........ تنهنجي هوندي سنڌ ڪمزور ٿي ڏي نه سگهندي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. تون ڪتاب لکين ٿو. ڪٿي بيهار ڀاڻ ڪي دنيا جي انڌن ماڻهن جي سامهون- ”سنڌ هيءَ آهي“! پوءِ لکجي ته تواِباہت لکجي، تنهنجو نالو لکجي، تنهنجا فوٽا ڏيجن. سڀڪجهه انهيءَ هڪ نالي ۾ داخل ۽ درج آهي...... سنڌ جي سرزمين تي ڪروڙين دفعا قربان ٿجي، جو تو ڀاري لاهوتيءَ ڪـي جنم ڏنائين. سنڌ جو نالو تو مرڻ ۽ ميسارڻ کان بچائي ورتو. اوڻ (۴) جي هجين ها مسٽر جناح وارو، ته شايد انهيءَ جي مقبري مان به دانهون نڪرن ها.....

سنڌ جي دوزخ جهڙي سياسي زندگي، تو هڪ سبب، ايتري ساڙيندڙ نه آهي. هاڻي تون ڪٿي گلزاري ابراهيم بڻائيندين. سڀ ڪجهه بغير تصادم جي، بغير جهڳڙي جي، بغير خونريزيءَ جي رکيو تو هڪ جي نالي تي ڪري ڏيڻ آسان ٿيندو.......
سياسي طور اسان خطا ڪار ڪونه آهيون، ملڪ جا دشمن ڪونه آهيون، ڪفر ۽ شرڪ جا مبلغ ڪونه آهيون، پوءِ به تو ڀاري بلا جي طاقتن ۽ صلاحيتن واري جي موجودگيءَ ۾ غلط ڪم ٿين ٿا؟........

مولانا ابوالڪلام آزاد جي قبر تي تون، مان ۽ حضرت شيخ صاحب گڏجي هلنداسون. جون ٿا پرمان اٿس سرمد چائندو سڏيندو آهين آن مرد مجاهد ڪي؟ روح و قلب ۽ عشق جي اَڳ حاصل ڪرڻ ۾ سنڌي آهي! شريعت جي نالي سر ڏيڻ قبول ڪيائين. ورنه اورنگزيب جي پيڇڻ جي پيٺي ڪانه هيس. سياستون ڪاٽي هلائيندو هو هي خدا نما الله وارو. ماڻهن سندس متعلق غلط افسانا گهڙيا آهن، منهنجو منو محبوب سائين سندس مزار تي فاتحه لاءِ ويو هو. مان پڇا ڪئي ته ”سرمد ڪي زيارتون ڪرائي آيا؟“- ”ها فاتحه پڙهي آيا سي،“ ارشاد مقدس هو. مٺي محبوب سائينءَ جا سلام ”حضرت“ مولانا ابوالڪلام آزاد جي قبر تي ڪٿي وينديس. حضرت به هنن پيغامن جي لفظ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قلم مان نڪرڻ کان پوءِ پهريون پيرو لکيو اٿم! سائينءَ سان ته اڪ ۾ ئي ملاڻو هوم پر پٺ، پاڻ ڪراچي جيل ۾ نظربند هيا. سندن ماڻهو مولـوِ مسافرخاني ۾ هئا، جنهن جي نالي تي بدقسمتيءَ "مولوي مسافر" خانو پڻ رکيو. مان ڪين چئو ته مولانا آزاد جي رهڻ واريءَ جاءِ تي وڃو. مولانا اسان جي پار لال جـي ملهوترا جو مهمان هو. انهـن ملاقاتن جي نتيجي ۾ شايد تنو استعفا ڏيئي، وزارت ۾ الهه بخش مرحوم ڏوباره آندو.... هڪ دفعي تنهنجي ۽ شيخ صاحب جي چوڻ تي الهه بخش جو سخت مخالف ٿي پيو هو. مان دهليءَ ۾ گانڌي مهاتما وٽ پيش ٿيس ۽ مولانا کي مهاتما جي ذريعي ڦيرايم. ڦريو ته قطعان ڪونه، رڳو ماٺ لاچار ڪئي ڪيائين.

اڄ ئي حضرت قبلي مٺي محبوب سائينءَ جي نالي تي مولانا آزاد بابت منهنجي دل ۽ دماغ رخ ئي پيو ورتو آهي. سندس قبر تي وڃي زار زار روئندس. منهنجي روئڻ جو مطلب اهو چاهندو ۽ پاڻ به مان سان شامل ٿيندو. حضرت مولانا به دردمند دل جو مالڪ هيو.....

شيخ صاحب کي عوامي ليک جي ڏيکاءُ سنگت کان باز آڻ. پاڻ ئي محفل، پاڻ ئي جماعت، پاڻ ئي محاذ، پاڻ ئي قـوم ۽ ملڪ. اهڙن کي خود غرض سان شامل ٿيڻ جي حاجت ڪهڙي؟

بخال و خط چه حاجت روي زيبا را

سنڌ ڇا آهي؟ اتڏا ته ڪونه آهن، توکي ۽ شيخ صاحب کي ڪٿي ڏسڻ! اٿن ڪو توهان پارو، ته منهنجي مقابلي ۾ اچن، نه ته ڪٿي توهان پنهي اڳيان سجدا ڪن. پاڻ وٽ جو ڏيڏر، چيرا ۽ چمڙا اٿن، ته مان پنهنجي بيمثل ۽ بي‌بدل انسانيت جي زيب ۽ زينت کي بالا ڪنڌ هورن کي سنـدن ڪري ماڪو ڪريان؟ نه بابا، اهو ڪم مان ڪون نه پڇڻ وارو! پوري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڪستان جا اهي سڀ سياسي ليڊر گڏ ڪجن، ته شيخ صاحب جي جوتي چمپل برابر نه چاڙهان!

پڙهين ٿو يا هنن خطوط جي ملڻ کان پوءِ به اکيون ۽ دل بند اٿيئي؟ پڙهندو ڪر، هنن خطوط جو لکندڙ شايد نه ڪري، تون انهن جي تبليغ ڪجي ۽ مذهبي ۽ سياسي فريضو ڄاڻ. الفاظ ڪهڙا به هجن، هنن ۾ اهو ڪجهه اچي ويو آهي، جو ٻئي هنڌ ڪاٿي به ڪونه آهي.

نغمه هندي هي تو ڪيا، لئي تو حجازي هي
عجمي خم هي تو ڪيا، مي تو حجازي هي!

— محمدامين کوسو.

قلم تازو: سيد غلام مصطفيٰ شاه ڏي، تنهنجي ڪري هڪ خط لکجي ويو. هيءُ رواجي خط نه ٿيو، حصو، آهي سنڌ جي تاريخ نو جي عظمت ماب باب جو. توکي ٿي موڪليان ڏو، پاڻ وٽ نقل رکائينس، موڪلينس پيا نه موڪلينس، خط جو ڪم ٿي وجود ۾ اچڻ هو، سو آيو. تو تائين پهتو، بس خط ۽ منهنجو فرض پورو ٿيو. — محمدامين کوسو.

(٢٤)

عزيز آباد، انڙواهه، ١٦-٢-١٩٦٦ع.

بجناب سيد غلام مصطفيٰ شاه صاحب!

هڪ سيد، ٻيو سنڌ جي هن دور جي اهم ترين ... رد مجاهد حضرت قبلي جي-ايم-سيد جون توتي عنايتون ڏسندو رهيو آهيان، تنهنڪري عريضو لکان ٿو.

شاگرد هوندو هئين، ته جي-ايم-سيد جو سلامي هوندو هئين. اڄ ميرن ۽ ڪلهوڙن واريءَ حيدرآباد ۾ ان صلي ۾ تعليمات جو وڏو عهدو حاصل ڪيو اٿيئي. اهو سيڪجهه، تو تي

الله جو فضل ۽ آنءِ مرد موليءَ جي شفقت جو اثر آهي. سياسي معنيٰ ۾ سنڌ جو محافظ اهو هڪ آهي. اهو نه هجي ته سنڌ هڪ ويرانو هجي. هندستان جي ڪنهن ٻئي ٻرڳٽي ۾ فخر سنڌ شيخ عبدالمجيد سنڌي ۽ حضرت قبلي جي-ايم-سيد جي پائي جو آدمي ڪونه آهي. وري ڪنهن ٻئي ٻرڳٽي جا آدمي پنهنجي محسنن کان ائين بيخبر نه آهن، جيئن هن ٻرڳٽي جا. هيءَ خط غفلت شڪنيءَ لاءِ ٿي لکان ٿو. رسمي مبارڪون ته آهن ٿي آهن. الحمدالله! جناح پرستيءَ کان حال في الحال ته جي-ايم کي ڇڏائي رکيو اٿس. آئينديءَ جو پتو نه اٿم. اهو به مهلڪ مرض آهي، وري شل عود ڪري نه اچي!

حيدرآباد ۾ تنهنجو اچڻ مبارڪ! جي-ايم سيد سان جيترو جاڳندو تعلق رک! سنڌ کي مرڻ نه ڏنائين. پاڻ جيلن ۽ نظربندين ۾ رهي ڪري سنڌ کي جيئرو رکيو اٿس. خدا پناهه ڏئي!....
اها قوم جا اهڙي محسن کي نه سڃاڻي، سا تباهه ۽ برباد ٿي ويندي آهي. تون ته تعليمات جو ماهر آهين. توکان ته اهو مرڪزي نقطو ڳجهو نه هوندو، منهنجي ٿي دعائن وچي هٿي هند ڪيو. جي-ايم-سيد سنڌ کي غلام ڪندڙ لوڪي ڪٽڪ وٺي آيو هو، اڄ سنڌ جي آزاديءَ خاطر نظربند آهي! سنڌ جي تعليم جي لحاظ کان ٿي اهم ترين شخصيت آهي. مٿس بندشون، جهالت، هر ڪنهن قسم جي جهالت، جو ثبوت آهي. جاهل نه هجن ها، ته هن تي بندشون وجهن ڇو ها؟ گڏهن جو پڙهائڻ آسان آهي، هنن خرن کي سواءِ ڏنڊن هڻڻ جي سمجهائڻ ممڪن نه آهي. جي-ايم-سيد نظربند آهي ته ساري سنڌ نظربند آهي. انهيءَ جي صدقي ۽ طفيلي بادشاهه ٿيا ويٺا آهن. اها هڪا ماضيءَ جي تاريخ ڪانه آهي، اڄ ڪلهه جي ۽ اسان جي ڏي ڏاهل تاريخ آهي. جنهن جي صدقي نمڪحرام بادشاهه ٿيا، ان کي نظربند ڪيون اچن ٿا. محسن ڪش، ظاهر ۽ باطن پليد ـــ متان

پنهنجي دل ۽ دماغ کي هنن خبيثن جي محبت سان آلوده ڪيو اٿئي! باقي زماني ساري ۾ جو هنر تون ڄاڻين ٿو، زماني سان هلڻ ۽ انسانيت کي وسارڻ اهو ٺيڪ نه آهي.

وقت اچڻ وارو آهي، جڏهن سنڌ سجاڳ ٿيندي، اهو وقت دير يا سوير ضرور اچڻو آهي. اُن وقت جو توکي به خيال رکڻ گهرجي. سنڌ ٻين جي محتاج نه آهي. سنڌ اسلامي نقطي نگاهه کان نه دنيا جو رهبر ملڪ آهي. الله وارا اهڙا، جن جهڙو اصحابه جي دور کان سواءِ ڪڏهين به ڪونه آيو، سي اسان جي سنڌ ۾ ٿي گذريا آهن. حضرت قبلو منهنجو پير عبدالرحمان ڀرچونڊي شريف وارو، ٻيو مولانا عبيدالله سنڌي، سياست ۾ ٻه نالا اهم لکيا اٿم: حضرت شيخ صاحب ۽ حضرت جي-ايم سيد!

هيتري وقت تائين توکي واعظ نه ٻڌايو هوم، اڄ اُن فرض کان به آجو ٿيس. پيارو ته هميشه هوندو هئين. دوباره توکي مبارڪون ۽ خود حيدرآباد ريجن کي مبارڪون، جو تون تعليمات جو وڏو عهديدار ٿي آيو آهين. اصل مبارڪون جي-ايم سيد کي، جنهن هميشه تنهنجي همت افزائي پئي ڪئي آهي.

—— نياز مند، محمد امين کوسو.

(٣٥)

٢٠-٢-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم شاهه صاحب!

ذهني ۽ سطحي آدمين جي پروگرامن، تجويزن ۽ خيالن تي هلڻ سان قومون فنا ٿي ويون. افراد برباد ٿيا، بادشاهه ۽ سلطان بيخانمان ٿيا، ناڪاميون، ڪمزوريون ۽ ڪمعقلين جون تباهڪاريون انساني تاريخ جي صفحن تي پکڙيل آهن.

سنڌ جي جاهه ۽ حشمت جيڪا پکڙيل هئي، تنهن کي فنائيت آڻي ڇڏڻ ۾ ڪو ٿورو خانقاهي سيد وقتي جوش ۽

خروش ۾ اچي، پيءُ ڏاڏن جي جاگيرن تي لڳو. هاڻي وري "طبقاتي- طبقاتي" لفظ جي رٽ شروع ڪئي اٿئي. طبقاتي جي معنيٰ به چالاڪ آهين، يا ٻين ڪُلهن تي چڙهي ويٺي ڪڙو آهين.

خير، مان ڀلان ان راهه جو واقف آهيان. اها منزل هت ڪانه آئي آهي، جو ملتي مجيءَ وارث سيدن ۽ شريفن جي گهرن ۽ عزتن کي پيتيڪين ۽ چرسين جي هٿان "طبقاتي" لفظ جي تشڪي ۾ اچي لٽين ۽ لٽائين جو حڪم ڏيان.... هاڻ حضرت مولانا جي هيلار ڪالڻ پوءِ جهالت جو داعي نه ٿي سگهندس ۽ نه اسلامي طرز فڪر ڇڏي سگهندس.

توهان سنڌ جي ناموس ۽ عزت جو محافظ اڃا نه حيات آهيون. جو ٿيو انٽرنيشنلزم مايوس ٿيو پوندو. اڳ اهڙو قدم نه کڻجي ها، ته اچوڪا ڏينهن ئي نه ڏسجن ها. ضرورت اهڙي زاڪ جي سرڪست ڪانه آهي. پهچي نه پڙهنداسين. سنڌ ۾ تنهنجي ڦالي ورتي، ساري دنيا جي ترجمان جو آساني سان سبب بڻي سگهي ٿو السلام!

"طبقات ۽ طبقاتي" جا ڪڙيا کوڙيا هڪ دفعو نه هزار دفعا آپريشن تيوڙي بغير آپريشن جي به ڏٺا اٿر. هتي تقرير جو مڪمل سلهو آهيان. اهي هولناڪيون تنهنجي وهم ۽ گمان ۾ آهن ٿي ڪوتي جيڪي اتهي لفظن سان وابسته آهن. تنهنجي ڦالي وٽن سان عالمگير امن امان جو بندوبست ٿيندو، نه ڪو تيامهون ايندئون. هر ملڪ ۽ قوم جون خاص حالتون آهن. انهن پٺتي مخصوص حالت جو اندازو ڪري حڪم ڪريون، نه سوال تنقيدن جي گهٽو ڪجهه ڪرڻ ممڪن آهي. اهو ديره-طلب معنو به نه آهي. هاڻي هن گهڙيءَ سنڌ آئي ڪري ٿيندي. محض ٻين جي پيدا ڪلهن تي توهان نه لڳيا، تو ۾ ۽ شيخ صاحب ۾ اها مسيحائي آهي، جنهن جو علم رکو مان ڪي آهي. رڳو ڀلاڻ هت ڪريو. وقتيڪ جا جواب يا لڪان؟

—— محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢٦)

٢٢-٢-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم- شاهہ!

هڪ آدميءَ جو قصو مشهور آهي، جنهن کي چئين آني جي مزوريءَ تي ڪنهن ڪم، جو دلو کڻايو هو. هن پنهنجي زندگيءَ جو سڄو ڪارخانو آن مزوريءَ تي ٻڌائي رکيو. دلو ڪائنس ڀڳو، ته سيٺ هن کي دڙڪو ڏنو ته تو دلو ڇو ڀڳو؟ هن چيو ”سيٺ! تنهنجو ته نقصان ڪجهه نه ٿيو، منهنجو ته سمورو گهر ٻار هن دلي سان ٻڌل هو، جو ٽٽي پيو.“

پڻ ۾ خود تولاءِ تون هڪ آدمي آهين، جو نظربند آهين. مان وٽ ته ساريءَ دنيا جو چرخو تو سان ٻڌل آهي....
تون پنهنجي نظربنديءَ تي راضي آهين يا ڪم از ڪم فڪر ڪوانه اٿئي، مان ته راضي ڪونه آهيان. سو تنهنجو رضامندو هن سلسلي ۾ ڪهڙي ڪم جو، جڏهن ڪو مان کي اهڙي بيچينيءَ ۾ تڪليف ۾ مبتلا رکي، پڻ کي نه سود جو پتو ۽ نه زيان جو احساس! اهي سنڌي چراڳ ۽ پيوها لاهيندڙ جانور، سڀئي جهل مٿن پوي ۽ ڪنهن سٺي وڻان تي پڏجن.

دنيا محض جاءِ آسائش ۽ تفريح هجي ها، ته هيڏا سارا نبي ۽ اولياءَ الله جو سلسلو ڪٿي ڇو ايندا رهن ها؟

اِن اعليٰ مقصدن جي تڪميل لاءِ دنيوي ڏک هموار ڪرڻ واسطي تنهنجي همتن ۽ امدادن جي ضرورت آهي. تون منهنجي خطوط جي مفهوم سان ايڏي ساري ڪشتي چونو لڙين؟ حق ۽ صحيح ڳالهه اها آهي، جيڪا توڏي لکجي چڪي ٿي. هر آهو ڏک، جيڪو مان، شان ۽ مرتبي جي خلاف نه هجي، تون اختيار ڪري مان کي راضي ڪرا......

توکي لکيو اٿم، شايد وسري ويئہ. مس جناح جي اليڪشن جي هنگامي وقت، سکر سرڪٽ هائوس ۾ وڪيلن جي دعوت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هئي. مان شمس الدين شاهه سان مليس، چيم ته جي-ايم- سيد جي نظربندي ياد ٿي نه اٿوَ! تهنجي بلوچستان وارن کي خان عبدالصمد خان جي قيد جو احساس ڏي نه آهي.

سڀ احمق ڀاڻ ليڊر بڻجي ويا آهن. تون چئو، انصاف ڪر! مسٽر جناح سنڌ اندر مان ڪون سواءِ ڪيئن ڪٿي ها؟ مان حرڪت ۾ اچان ها ته تنهنجي ڏي نظربندين جون ڳڻتيون ڪٿي ڳهندو رهان ها. سنڌ جي روح ۽ ضمير ۾ حرڪت پيدا نه ٿئي ها؟ ڳالهايو، چئو! حرڪت ته بجاءِ، خود انقلاب هرهنڌ برپا ٿي وڃي ها، جي دل ۾ سيد سائينءَ جي نظربنديءَ جو احساس ڪٿي نڪران ها. اهو احساس ڇا، ڀڪ هيم. چيم، صاف صاف چوندو رهيس ته، هن اليڪشن جي ڪاميابيءَ جو دارومدار منهنجي ڪوشش تي آهي، ۽ مان ڪوشش ڪرڻ تي تياريون ته ڪيون آهن. سيٺني ڪي، وينديَ چوڌري محمدعليءَ ڪي، چيم. هن چڱي آدميءَ ته مان مسڪين تي مڪمل اعتماد ڪيو. پنهنجي پير جي محبت دل ۾، تو سيد سونهاري جي ڳڻتي دماغ جي پريشانين جو سبب، پوءِ به ٻڌندڙن تي اثر نه ٿئي، اهو ممڪن آهي؟

سنڌ جا اديب، ڀاڻ ڪي سنڌي سڏائڻ ڳان ٻڌي مرن.... ڦاهيءَ جي تختي تي لٽڪائڻ جهڙا آهن. تشبيهون ۽ استعارا به تنهنجي ۽ شيخ صاحب جي نالي تي هن دور ۾ نه ڏنا اٿن! اهڙي بيڪار ادب جو تو پابو وڌو؟ اهڙا خبيث اديب تنهنجائي رهين منت آهن. شاهه لطيف جي دروازي تي ٻيهي ڪري، سندس روح جي مخالفت ڪن!..........

.... سنڌ جو هن باري ۾ نمائندو مان آهيان ۽ نه تون. سنڌ آنهن حرامين جو نالو ته نه آهي، جيڪي تنهنجي نالي کي وساري ويٺا آهن. سنڌ مان آهيان، مان پرچوندي شريف جو غلام ۽ امام انقلاب حضرت پيڙي محبوب جو ظاهر ۽ برملا نمائندو. ڪفر ۽ دين جي دشمني آهي تنهنجي نظربندي. اها آهي منهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢٦)

فتويٰ، خبردار! ٠تان هن سلسلي کي ذاتي معلوملو ڇاڻي، هن جي اهميت کي گهٽ ڄاتو اٿئي. "ناقابل برداشت" لفظ لکيم. !Intolerable. اِن لفظ جي مفهوم تي غور ڪر.

اهو سنڌ جو آواز، سنڌ جو مطالبو آهي. جيڪو هن مطالبي سان نہ آهي، سو سنڌ جو دشمن آهي ۽ سنڌي نہ آهي.... لعنت ڪجي اهڙي ادب تي، جو سنڌ ۾ شايع ٿئي ۽ تنهنجي نالي کي بلند نہ ڪري. جي-ايم شاهہ حق جو عَلم آهي. نبيءَ جي اولاد سان ظلم ۽ تعدي، نبيءَ سان بي ادبي ۽ گستاخي آهي. باقي ڪفر ڪيئن ثابت ڪريان؟ ڪول فقهہ جا سڀ ڪتاب، ڪهڙي امام جي مذهب ۾ تنهنجي نظربندي جائز آهي؟ بدبختان ازلي، اسلامي قوانين جي عڪس ۾ قانون ٺاهي ھليا آهن!!

امام اعظم، امام مالڪ، امام احمد بن حنبل ۽ امام شافعي رح جا روح تہ هت هن تحرير جي تائيد ڪرڻ لاءِ اچي موجود ٿيا آهن. منهنجي دل جون اکيون هنن جو زيارتون ڪن ٿيون.

— محمد امين کوسو.

(٢٧)

٢٢-٢-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم شاهہ صاحب!

.... هڪ ڏينهن گرميءَ جي موسم جو تو وٽ اچڻ ياد ٿو پوي. تنهنجي الهہ بخش سان مخالفت زورن تي هئي. سان سڀني هندو اسيمبلي ميمبرن کان ٿيندو، تنهنجي هنن جفاڪشين کي زيروزبر ڪندو، سخت گرميءَ ۾ تو وٽ پهتس. ڏاڍو ٿڪل هوس. توسان مليس، تہ تون بہ سخت ٿڪل هئين. ملياسي، تنهنجي صندل تي ٻہ چار ڳالهيون ڪري تون بہ ننڊ ۾ پنجي وئين، مان بہ. تان جو شام ٿي ويئي. سان اٿي وضو ڪري، اولهہ پاسي واري ڪمري ۾ نماز پڙهڻ ويس تہ آن وچ ۾ حاتم عاوي بہ اچي ويو. آسمان تي خنڪي بہ نظر اچڻ لڳي. پروگرام

ٽيو ته ٽيئي گڏجي سمنڊ ڏسڻ هلون! توسان جڏهين به حاتم صاحب مون کي ڏسندو هو، بيحد خوش ٿيندو هو، ته هونئن هڪٻئي جي مخالفت ۾ سرگردان ۽ پريشان، پر دلين جي ايترو اتحاد! ياد اٿرک، اهو اتحاد منهنجي حبيبن نواز ۽ تنهنجي چوڪٺ تي حاضرين جو رهين منت آهي! سمنڊ تي دير تائين گهمندا رهياسي. آني ٻئي هڪ ريسٽورينٽ ۾ چاهه پيارڻ جو مان کي شرف ڏنو. تنهنجي ننگر جون مانيون، جي حساب ۾ آڻيان ته منهنجا گناهه ته ڪنهن ڳڻائي ۾ ئي نه اچن. اڪثر تو وٽ هوندي هوس، سو تنهنجي ماني چڙي وڃڻ جو سوال اٿندوئي ڪونه هو. مان وٽ هوٽل ۾ مهمانن جي ڏم لڳي پيئي هوندي هئي، پر تنهنجي دسترخوان کي ڪير پڄي ٿي؟ هتان ماني کائي وڃي آنهن جي خدمت چاڪريءَ ۾ لڳندو هوس. پوءِ الهه بخش ۽ سندس ذات! تون ڪراچيءَ نه هوندو هئين ته، اڪثر حاتم صاحب منهنجي هوٽل مان اچي مان کي کڻي ويندو هو. رات جو ڪاني نه کائي حاتم صاحب جي حسب منشا کيس دعوت ڪارائيندو هوس. حاتم صاحب پارو دل آويز آدمي به ڪو ڪهڙ. هوندو، هرڪنهن مسئلي تي پنهنجي جدا راهه رکندو آهي. مسلمانن جي تاريخ تي اهڙي نموني سان ڳالهائيندو آهي، ڄڻ پاڻ هر زماني ۾ گڏ ويٺو هجي. مان کي چوندو هو ته "بابا! تون ۽ سيد گڏجي وڃي ڪنهن غار ۾ ويهو. هيءَ قوم (مسلم عوام) ڪا سڌارڻ جهڙي آهي، جنهن کان رڳو حضرت ابوبڪر وڏو يار بچي ويو، باقي ٽين سڀني کي قتل ڪيائون. هاڻي ڏک اٿن ته اهو هڪ به ڇو بچي ويو! الهه بخش کي قتل ڪيائون ته ڪهڙي عجب جي ڳالهه آهي؟ تون ۽ سيد اڃا تائين بچيل آهيو، جو ڪنهن طاقت واريءَ جاهه تي نه آهيو. رڳو طاقت هجو، ته پوءِ هڪ اکي ته پيو آن جي پٺيان شهيد ٿيندو."

تنهنجي گهر جي پرسان اڳ وارو پلاٽ خالي پيو آهي يا ڪونه آهي؟ اتي به ڪيترا پيرا گڏجي ڇهل قدمي ڪندا هئاسين. هر ملاقات مختار ملاقات هوندي هئي. تنهنجي ۽ شيخ صاحب جي ملڻ کان سواءِ منهنجو ڪوبه ڏينهن گذري نٿي سگهندو هو. الهه بخش ۽ الانا ته هماڻي ضروري ملاقاتي. هر روز اهو معمول هوندو هو. پهريائين سائنهن کي عجيب به لڳندو هو. ”سين پيش به ڪندا هئا، پر سڀ ٺهي ويا ته منهنجو تنوڏي اچڻ ڪنهن بيروني مقصد سان نه هوندو هو. تنهن ڪلاڪن جيڏا رهڻ ملڻ لاءِ ممڪن هيونئي ڪين. پارها پيراٿيو محمدابراهيم مرحوم الله رکيو جو تنهنجي موٽر تي پهچائڻ ايندو هو. سڀ روانا ڪري، آخرين به چار جملا اڪيلائيءَ جا ڳالهائڻ جيڏا ٿيندو هوس. شيخ صاحب ۽ مان ته اڪثر گڏ ايندا هئاسين.

اها اسان ٽن جي ملاقات ڪنهن به خبر ملاقاتيءَ واري نه هوندي هئي. شيخ صاحب خوب ٽڪا ڏيندو هوم......—

”هليو آهي ڪانڌي مهاتما جي غلامي ڪرائڻ. توڙي پيلي وڃي جهڪار ڪر- پاپا! آءٌ توکي جهليندس ڪونه“ وغيره قسم جون ڳالهيون شيخ صاحب جون هونديون هيون. مان شيخ صاحب کي ته ڪجهه نه چوندو هوس ۽ توڙي اڪثر اهڙي موقعي تي رکيو لطف اندوز ٿيندو هئين. ”پاڻ ۾ ٺهو!“ چوندو هئين. ”سيد! هن جي مرضي آهي ته پاڻ هلي الهه بخش کي ۽ جي پٽ، جا غلام ٿيون. هل پاپا! تنهنجو اهو حڪم آهي ته قبول. اسان پنهنجي جا هٿ هتان پيٽي وٺي هلون. توکي ته نٿا راڄي نه ڪيوس!“ ”شيخ صاحب! ڪنهن جو پٽ آهي، ڪنهن پاڻ به آهي، پر آهي مجاهد ۽ غازي! انگريز شهنشاهيت جو وڏي ۾ وڏو دشمن! پلو ذات تي به ڪنهن ڏات تي؟“ مان چوندو هوس. ”توڻ ڪٿي خدا بڻائيندس، تنهن ۾ مون کي ڪهڙو اعتراض تو پهچي؟“ شيخ صاحب جوش ۾ چوندو هو. ”سيلا! هيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان جي جند اوٿين ڪانہ ڇڏيندو. سياڻي هلي سندس مورتيءَ جي گڏجي پوڄا ڪريون. ڇگو بابا، جيئن توکي وڻي.... ... مهتما الهه‌بخش جي جئہ!.....“ اسان ٻن جي محفلن جو لطف ٻئي اور هوندو هو.... ڪڏهن شيخ صاحب کي هوٽل ۾ آڻيندو هوس. آئي ٻهچڻ کان پوءِ ڪلاڪ کن گذريندو هو، تہ توکي فون ڪندو هوس. توکان سواءِ گذارو جو نہ هيو. جيئن هاڻي ڏسين ٿو! خطن جا انبار پيا اٿن. ڪڏهن ڪنهن عشق واري پنهنجي معشوق سان ڳالهائڻ کان بس ڪئي آهي، يا آن جو ڪو وقت بہ مقرر ٿيو آهي؟...... — محمدامين کوسو.

(٢٨)

٢٢-٢-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهہ!

تو واري ڪتاب جي مسودي تي نظر وڌم. سنڌ جي سجاڳي گهرجيئي، تہ پڙهہ ”جي-ايم-شاهہ!“ ڇاجيون پرواهون ۽ افسانہ نويسي؟ مختصر معاملو!! آسان ۽ سولو طريقو ٻڌائي ڇڏيو اٿم، سنڌ معنيٰ ٿي جي-ايم-سيد!

منهنجي پنڌن تہ هٿي وچي هڏ ڪيو، نہ تہ اهو ناممڪن هو، جو ٿون انهيءَ غلاميءَ کان آزاد ٿي سگهين ها، جنهن ۾ بي‌تحاشا پاڻ کي وڇي وڌو هيئہ! اڄ تہ سنڌ تنهنجي نالي جي واهر وٺي، هن اوڙاهہ مان آسانيءَ سان نڪري سگهندي...

توکي آزاد ڪرايم، لک ڪٿيم. شادم از زندگيءَ خويش کہ ڪاري ڪردم! هاڻي تنهنجا خيال ڪهڙا بہ ڇو نہ هجن، اهو اهم مسئلو ڪونہ آهي. تنهنجو نالوئي سنڌ جي سياسي مرضن جي دوا ٻڌايو اٿم. هاڻي جڏهن بہ سنڌ بيدار ٿئي، تہ ”جي-ايم-شاهہ، جي-ايم-شاهہ“ جو ورد ڪندي بيدار ٿيندي. سجاڳيءَ ۽ بيداريءَ جو پيو دڳ ٿي ڪونہ آهي! ڳڻتيون نہ ڪر. توڏان بندش هٿن ٿي هڪ وڏو ۽ اهم‌ترين ڪم آهي. اهو مان ڪون ٿيڇ، ٻئي کان نہ پڇ!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رموزِ عشق و سرمستي زمن شنو نہ از واعظ!
کہ با جام و قدح هر شب قرين ماهم و پروينم!

توهان قدرت طرفان سنڌ کي نظربندين لاءِ عطا نہ ڪيو ويو آهين. تو خود کهڙيون غلطيون ڪيون. نيٺ توکي بہ اهي ڏک ۽ پيچرا وٺڻا پيا، جتان مان دل و دامن چاڪ جو گذر ٿيو. منهنجي جيل جي زندگيءَ جون سرمستيون بہ ٻين وانگر نہ آهن. منهنجي محبوب پير جي تصور نور افشان ۽ الهہ بخش جي محبت ۾ مان جيئي سگهندو هوس تہ

”پري خانہ بنا رکا هي هم ني اپني زندان ڪو!“

توهان هاڻي هنن خطوط ذريعي ڪم از ڪم اهو احساس تہ ڪري ويو هوندين، تہ منهنجو انداز محبت خود توسان بہ ايترو تہ علحدو آهي، جو ٻئي ڪنهن جو نہ آهي. خود توتي اهو بہ عيان نہ آهي، تہ توهان ڪهڙو ڪم ڪري سگهين ٿو. مان ظاهر ۽ برملا ڏسندو رهندو آهيان.

جذبات ۾ بہ مان تنهنجي طرز فڪر سان متفق نہ آهيان. جيڪي توهان چوين يا لکين ٿو، سو پيارو اٿم، چاڪاڻ تہ تنهنجو لکيل آهي. ....

چا مان چا ٻڌي رکيو منهنجي پيڙي محبوب حضرت مولانا سنڌيءَ؟ مولانا چا فرمايو آهي، اهو عملي دنيا ۾ ڏسڻ گهرين ٿو؟ جي ڏسڻ گهرين تہ پوءِ پڙهہ ”جي-ايم-شاهہ!“ جي-ايم-شاهہ هڪ شخص واحد نہ رهيو آهي، پر هڪ محاذ ۽ هڪ عالمگير تحريڪ جو پيو ناالو آهي. توهان جيڪي ڪجهہ چوين آکين ٿو، اهو بلڪل ممڪن آهي، چاڪاڻ تہ الله توکي سنڌ ۾ اپيد ڪيو ۽ منهنجي دردمند دل توکي ڏي پنهنجي زخمن جي داد طلبيءَ لاءِ منتخب ڪري ورتو. توهان ساڪيو نہ رهيو آهين. هرنوع، هرصورت ۾ تو پارو انسان واحد ٻئي هند تي نٿو سگهي........
سنڌ جي عظمت ۽ توقير جي توهان زنده تصوير آهين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٢٨٢)

.... توهان طاقت، همت، جرئت، رواداري، غيرت، ۽ ذاتي قربانين جو مجسمو ۽ دين نبوي ﷺ جو نگهبان، محافظ ۽ مبلغ آهيو. پڙهيو ته پاڻ بابت احڪامات؟ بس، توهان اهو آهيو! توهان ٿي اهم ترين اسلامي مجاهد، فڪر ۽ عمل ۾ آهيو- اسلام جي چوڏهن سون ورهين جي تاريخ جو رُخ توڙي منتقل ڪري بيهاريو اٿو........ — محمد امين کوسو.

(٢٩)

٢٣-٢-١٩٦٦ع، بخدمت قبلا جي-ايم سيد صاحب!

السلام عليڪم و رحمت الله وبرڪاته — حق ۽ باطل جو مقابلو، تاريخ انسانيت سان لاڳو آهي.

ستيزه ڪار رها هي ازل سي تا امروز
چراغ مصطفوي سي شرر بولهبي!

پر توهان جنهن خطي ۾ آهيو، ان جي حالتن تي غور ڪرڻ جو حق به توکي آهي. پوءِ جي ديکا ديکي ۾ هت ڪابه سياست نه هلئي آهي. ”اهڙي ڳوٺ ته نشا ٿيوٿي!“ سنڌ، سنڌ ٿي آهي. ان کي تبديل ڪرڻ ۾ نقصان عظيم آهن، سو ان جي حالتن پٽاندر هلڻو هو ۽ آهي. حالتون ان جون صاف آهن ته سياسي سطح تي توکي ٿي ”لاڏو آڻ“ جيان سڀ بار سونپجن. ”سنڌ جدا ملڪ“ ته آهي، پر اهو جدا ڪري ڪڍهن هلايو هجيئي، ته پتو پوئي. صدين ڪان پوءِ ٽورڙو وقفو الهيبخش وزارت جو دور سنڌ جو مخصوص دور هو. تنهنجا لاڳاپا ساڻس ايڏا ۽ ايترا گهرا نه هئا. منهنجو ته محبوب يار آهي. اها ياراڻي راز به نه آهي. بلڪل صاف نيت شڪارپوري تواضع ۾ خود داري ﷺ جو نمونو رکيون آيو. هن کي وزارت ۽ حڪومت جي ته هوا به نه لڳي هئي. حڪومتن جو بکيو هو منهنجو شهيد يار؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪم نظر بيتابيءِ جانم نه ديد!

تو واريءَ نظربنديءَ جي باري ۾ خبر پوندي ٿي سخت ڪاوڙ ۾ اچي سندس جاءِ تي پهتس. حاتم علوي صاحب وٽس ويٺو هو. چيم: ”پاڳل! تون وزير هجين، باقي جي-ايم-سيد قيد ۾ هجي؟ پڌي نٿو مرين اهڙي وزارت ڪرڻ کان؟ يا جي-ايم-سيد کي هڪدم جيل مان آزاد ڪر يا مان کي به ساڻس گڏ رک، يا وزارت ڇڏ!“ ڪهڙا نه سخت دڙڪا آهن! سڀائين. سهڻ کهر جنس ها. مان سان جيڪا محبت هئس، اُن جي بنا تي هو ڳالهائيندو ٿي ڪونه هو. خاموش ٿي سنائي ۾ پئجي ويو. منهنجي ڪاوڙ تي نه، پر اُن تي ته ڪري ڇا ويٺو هو، يا ڪانئس ڪرايو ڇا ويو هو! افسوس تو اڄ ڏينهن تائين ڪنهن کي نه ڇاتو آهي. الله بخش کي تون پيارو هئين، اُن ۾ ڪهڙو شڪ؟ پر تون انگهڙيو ڪاٿ، جنهن ضد ۾ هوڏ تي چڙهين، ان ڏانهن توکي لاهي ڪير؟ جيئن هاڻي ڳڏهن ڪي آدمي چاڻي، سندن جواب ۾ ڪتاب ويٺو جوڙين، جيئن هاڻي قيد ۾ مزي سان لولوون ويٺو پڙهين ٿو ۽ منهنجو اندر ڪاوڙ مان تار تار ٿي رهيو آهي!

ڳڏهن جو هڪليندڙ به تون آهين، باقي توکي ڏنڊي ڏجي، جو خوب ٺوڪين. ڳڏهن سان بحث مباحثا ڇا جا؟ اهڙو غضب به ٿي سگهندو آهي، جيڪو سنڌ ۾ پسجي ٿو؟ جن جي لت ڏيندي سنڌ ناپاڪ ٿئي، سي سنڌ ۾ وتن دعوتون کائيندا ۽ جن جون لتون اکين تي رکي دل ٺارجي، سي نظربند! اچا به ڪي اديب سنڌ ۾ ڇٽيا، جن تي هيءَ منظر عيان نٿو ٿئي؟ صفا ڪربلا جو نظارو ۽ معاملو بڻجي بيٺو آهي. توکي منهنجي حال تي نه قياس ٿو اچي ۽ نه رحم. مان لاءِ اهو برداشت ڪرڻ ڪيڏو نه مشڪل هوندو! ها، تو ڪو جي-ايم شاهه ڏٺو هجي، ته توکي پتو به پوي!

حريفِ ناوڪ مژگان خون ريزش نئي واعظ!
بدست آور رگ جان و نشتر را تماشا ڪن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

واهي تباهي آدمين جي لٽوچڙ ۾ رهندڙ مجلسي آدمي آهيون، اسان ٻارو رندمست الست ته ڪونه آهيون. تولاهه هن طور ۽ طريقي جون عشقبازيون بالڪل اڻ ڏٺل شيون آهن. تو جي-ايم-شاهه ڏٺو ڪاٿي، جو اسان جي حال جي خبر رکين!؟ تنهنجي هر غلطيءَ جو ڏک ٿيندو هوم. توتي هر وارُ منهنجي دل ۽ جگر کي گهاءُ ڪندو رهيو آهي....... سنڌ جو والي وارث ئي تون هڪ آهين. ملڪ سارو نڌڙڪو بڻائي جو حق توکي ڪيئن پهچي ٿو؟—.... ٻڌ، ڪن ڪولي. ٻڌا! ٻين پرڳڻن ۾ تو ۽ شيخ صاحب ٻارو ڪو ڪونه آهي. اهي ته ٿيا مجبور، تنهنڪري ٻن هزار ڪڏهن ڪي گڏي هينگائن ته ٻٽي "قومي آواز"، قومي مطالبو، قومي جلسو ۽ قومي اجتماع!! اهي ته ڪڏهن جا ملڪ ۾ هيءَ ملڪ دنيا جو ڪعبو آهه! هت شيخ صاحب ۽ تنهنجي نالي وٺڻ سان ئي هڪ ممتاز ۽ شاندار قوم جو تصور نه فقط پيدا ٿيندو، پر قوم به نرالي شان سان سطح زمين تي نظر ايندي. نالو وٺڻ به ڪنهن کي موزون طرح اچي ٿو! توهان ٻڌي ڪي گمنام ڪنڊي ڪپ ۽ مسجدن مان جتيون چورائيندڙ نه آهيو، جو پنهنجي نالي ورتي به توهان کي شرم اچي؟....

— محمد امين کوسو.

(۳۰)

(تار)

جيڪب آباد. ۲۴-۳-۱۹۶۶ع

حضرت سيد اعظم، جي-ايم-سيد صاحب، سن.

ڪرم نواز! منهنجي گوٺ ترڙي جي پروگرام جو اطلاع ڪجو. مهرباني ڪري، ڪنهن نه ٻيان ڪيڻ ڪان اڳ، منهنجي ملاقات جو انتظار ڪجو!

— محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٣١)

٢٥-٢-١٩٦٦ع، بجناب قبلا حضرت جي.ايم.شاهہ صاحب!

مان عاجز دنيا جي تاريخ جي هن دور ۾ توکي سبق پڙهائي رهيو آهيان..... تہ انسان ذات جي ٻڏندڙ ٻيڙيءَ کي تنهنجي ناخدائيءَ سان ٿي هن طوفان ڀرئي سمنڊ جي ڪاريءَ رات مان ڪڍي، اچي ساحل تي پهچاربو. اها فتويٰ بار بار دهرايان ٿو. بي معنيٰ ۽ لغو سياسي گفتا هنن خطن ۾ نہ آهن. ڪي سخت گفتارئون آهن، تہ بہ انهن جو موقعو ۽ محل هوندي آهي....

هر چند هو مشاهده حقّ ڪي گفتگو،
بنتي نهين هي ساغر و مينا ڪهي بغير!

تون الائي ڪهڙن غلطانن ۾ آهين؟ تنهنجي نظربندي اتفاقي امر ڪونہ آهي. اهو تنهنجي ئي غفلتن جو نتيجو آهي.... تنهنجي نظربندي ناقابلِ قبول جرم آهي، جو شريف انسان آن کي هڪ گهڙي بہ برداشت نہ ڪري سگهندو.

هڪڙا عالم ۽ سيد خبر ناتا رکن، انهن تي الزام ڏرڻ بي ادبي آهي. مثال طور پير سائين پاڳارو. ڪنهن هن کي آکيو سڻايو؟ جاهلن جي ڪڙي ڪهل ديوارن ۾ هڪ قيدي آهي، جنهن کي انسانن جيان سوچڻ جي اجازت ۽ موقعو بہ ميسر نہ آهي. ٻيا عام سنڌي آهن. انهن کي ڪنهن تعليم ۽ تربيت ڏني؟ تون ڪهڙ آهين يا ڇا ٿو ڪرڻ گهرين؟ هر هنڌ تو ٻارن لاءِ تڪليفون آهن. پر منهنجو چوڻ آهي تہ تون تڪليفن جي خارزار ۾ پوڻ کان سواءِ بہ ڪاميابيون حاصل ڪرڻ جون صلاحيتون ۽ طاقتون رکين ٿو. تو لاءِ هي جنهڪ جيل ڏارڻ ضروري نہ هو. اهي سڀ ڪم مان ڪيا، بي‌يارومددگار حالت ۾! منهنجي دل ۽ جگر مان ڳڌ، منهنجي بدن سيڪجهہ

ستو آهي، منهنجي مٿي تي ڪهاڙين، لوڙهن ۽ لٺين جا وار مان کي قتل ڪرڻ لاءِ ڪيا ويا. افسوس، سنڌ ۽ بلوچستان جي هن واقعي جو ڪنهن کي احساس ئي ڪونه آهي. مان ذاتي مقاصد لاءِ نه پر تو واري ڪُڙي ڪيل قومڪُش سياست کي شڪست ڏيڻ لاءِ، پنهنجي بدن جو به رت ڏنو آهي. هڪ رت ڏيندڙ شهيد صاحبِ وفات، مان رت ڏيندڙ شهيد صاحبِ حيات! اهو ڪو معمولي منصوبو ڪونه هو. مان صبر سان ستو، پر معاف ڪونه ڪيم، وير به نه ورتم. مير جعفر ڪان ڪهڙو وير وٺان ها؟ تو سان مٿا ماريان ٿو ته مون تون عقل ۽ فهم کي ڪم ۾ آڻي، منهنجو سات ڏين! اسان پنهنجي دل، جگر ۽ بدن جي رت ڏيڻ سان سنڌ ۽ بلوچستان جي آزاديءَ جي پڪي راهه ٺاهي ڇڏي آهي. ان تي رڳو ڪوڪامزن ٿيڻي! هڪڙا ڏڪن سان شهيد ٿي، ٻئي جهان ۾ پهچندا آهن؛ مان ڏڪ جهليندڙ شهيد جيئرو ويٺو آهيان.

احمدآباد جي هڪ جلسي ۾، تو واريءَ ليگ جي ٺالي ليڊري محبوب تي ڪميڻي قسم جو حملو ٿيو هو. آن جا تفصيلات ڇا لکان؟ جيڪڏهن غلام مصطفيٰ ستلان کي آن جو احساس هجي ها ته چند هڏن واسطي، مولانا مرحوم جي ٺالي تي ٻٽا (لڪا) نه لڳائي ها. اهڙن داغن هوندي به مان ٿي توکي صبر ۽ تحمل جي تعليم ۽ تلقين ڪري رهيو آهيان.

تون پنهنجي نگاهه ناز جو گهائل آهين. مان توکي چوان ٿو ته اهي باهمي دل لڳيون وسار. هڪ باهمت مرد ميدان جيان منهنجي صلاح ۽ مشوري تي عمل شروع ڪر.... پنهنجي افتاد طبيعت، سودائي خيالن ۽ بدن جي هيٺاين ڪمزورين کي پنهنجي عزم ۽ ارادي جو تابع بڻاءِ! مان خطرن کي سڏيندڙ نه پر دور ڪندڙ نسخو ڏسيان ٿو، جنهن ۾ ذري ماتر خرابي ڪانه آهي. خرابي رڳو آن جو انديشو آهي ته متان توتي ساڳي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بيماري حمليآور نه ٿئي. تون منهنجو ٿي ٻيئين ته پوءِ ٻـي ڪابه پريشانيءَ خاطر توکي راهه حق کان ڀٽڪائي نه سگهندي. اڳ ڪيترن کان به وڌيڪ ذليل آدمين توتي چغليون هڻيون آهن. توکي اها راهه اختيار ڪرڻي ٿي ڪانه هئي، جنهن مان ڪنهن چغلخور کي فائدو رسي ها ۽ ملڪ کي نقصان رسي ها.... تون پاڻ هڪ مستقل راهه عمل آهين- يعني تو ٻاري جو وجود هوڙن پسمانده علائقن ۾ بجاءِ خود هڪ تحريڪ، هڪ محاذ، هڪ قلعو هوندو آهي. اهو حق‌پرستيءَ جو قلعو ضايع نه ٿئي. شخص واحد لاءِ ڪير ايترا جتن ڪري ها، جو ايترا اوقات ضايع ڪري ها؟ راتين ۽ اڌر اڌين جو اٿي ڪري توکي ڏي سڏڻ!

مشعل بنا ڪي تابش داغ جگر ڪو مين،
راتون ڪو ڍونڍتا هون تيري رهگذر ڪو مين!

سو منزل به تون، ته مقصد به تون!! تو بن معاملات
!انسانيت جي موجوده تباهڪن نوعيت ۾ ڪوبه ڦيرو نه ايندو.

— محمدامين کوسو.

(٣٢)

عزيز آباد، ٢٧-٢-١٩٦٦ع،

حضرت قبلا جي-ايم- شاهه صاحب!

صبح جو سويري مرغان سحريءَ جي اذانن آٿاريو، ته منهنجي دل اڳ ۾ ئي تنهنجي دروازي تي وڃي پهتي ......

”سنڌ بچايو- دين وڌايو“ جي معنيٰ ۽ مفهوم کي هن طرح ڏسڻ، ته سنڌ کي نـون آيلن کي پاڻ سان ملائڻ جي طاقت ڪانه آهي، غلط آهي. هيڏي ساري حڪومتي دٻدٻي جي غلط استعمال کان پوءِ به تون اڃان بيٺو آهين، ته ثابت ٿيو ته سنڌ دٻائڻ جي نه آهي. پر اها سنڌ، جنهن جو تون ظاهر ۽ پرملا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ليڊر آهن، تو سان ڪنيدي بيهارڻ ضروري آهي.

مولانا آزاد جي ”غبار خاطر“ مان توڏي هڪ مثال لکيو هوم ته هڪ صبح جو مولانا پنهنجي سنگتيءَ کي چيو ته ”ڪن ته ڏي، بلبل جي ٻولي جو آواز آهي!“ هن ڪن ڏنو ۽ چوڻ لڳو، ”ها ڏيڏرن هاڻ جو گهڪو آهي.“ مولانا اڪتي اکيندي چيو ته ”هڪ ئي جڳهه تي جڏهن ٻه اهڙا ماڻهو گڏ بند ڪيا وڃن، جن مان هڪڙي کي بلبل جا ترنم ريز نغما ٻڌڻ ۾ اچن ۽ ٻيو ڏيڏرن جي گڙگڙاهٽ ٻڌي، ته حشر ڇا ٿئي؟“

مان اڄ راتين جو اٿي توکي سڏ ڪيان ۽ سنڌ جي بگڙيل قسمت جي سنوارڻ لاءِ تنهنجون آزاديون گهوليان؛ ۽ ٻيا توکي نظربند ڪندڙن جي درشن ڪيءِ دارين جي عزت سمجهن، ته معاملو ڪاٿي وڃي بيهي؟.......

اسلام جي تاريخ صرف ڪمزوريءَ ۽ هيڻائيءَ جي تاريخ نه آهي، جو محض مسخرا ۽ پنڊ آن جي نمائندگي ڪن. ڪاٿي راشديت ۽ ڪاٿي روزانو سيد علي محمدشاهه راشديءَ جي قلم مان بيهوديون نڪرندون! وڏن جي قبي تي رکيو هڪ دفعو نگاهه پويس، ته سندس قلم مان جوڪر رعب ۽ تاب پيو ٽمي! مردن جي بهادريءَ جو افسانو ياد اٿس، پر سندس وڏن جي نانءَ تي هن دور ۾ زماني ۾ ٻه ڪي بدمست سسيون ڪپائين ٿا، آن جو احساس ندارد! هنن جا قلب ڪارا ٿي ويا آهن يا ڪارنهن ابتري گهاٽي چڙهيل اٿن، جو مان پاڙي جي صيقل ڪرڻ جي ضرورت اٿن.

توکي چوان ٿو، سنڌ ماضيءَ جو افسانو نه آهي، جاڪاڻ ته تو خود ان کي ماضي ٿيڻ کان بچائي ورتو. سنڌ جي قاصان جي قوم ۽ مان مسڪين تي حملو ڪندڙ سياسي ٽولي مان قري، محافظ سنڌ ٿيئين. الله توکي نوازيو آهي اهو فڪر ۽ عمل جو اڃا انقلاب مفت هٿ نه ايندو آهي. الهه‌بخش جي

شهادت ۽ مان مسڪين جي بيگناهہ خون وهائي هند ڪيو. هاڻي جڏهن تون اسان جو آهين ته سنڌون سڄو ڏڪ وڃي ٻيهر! مان نه ٻڌي سگهيس ته پڇا ڪري ٿي ته ڪير آهن جو توکي نظربند ڪن؟ تون سنڌ جو محب، اسلام جي عزت جو علمبردار، توکي نظربند ڪرڻ جو ڪنهن کي به حق ڪونه آهي! هاـــ ديني قانون جي زبان آهي! تنهنجي نظربندي ڏوهه ۽ قابل گرفت عمل آهي. هي اکر تو وٽ لکجي پهچن ٿا، آن جي تائيد سنڌ جا سڀ درويش، فقير، سنڌن مقبرا ۽ خانقاهون ڪن ٿيون.

ـــ محمد امين کوسو.

(۳۳)

عزيز آباد، انڙ واهہ، ۳۰-۲-۱۹۶۶ع

حضرت قبلا جي-ايم-شاهہ!

مان توکي چيو آهي ته جنهن وقت کان مان توکي ڏٺو آهي، منهنجي فڪر جو اهم ترين جزو توکي سنڌ جي ڀلائيءَ واسطي ڪم آڻڻ جي طريقن تي سوچڻ۾ خرچ ٿيندو رهيو آهي. منٽن، ڪلاڪن، ڏينهن، هفتن، مهينن ۽ سالن جو ايڏو سارو عرصو گويا تون منهنجي دل ۽ دماغ ۾ موجود رهيو آهين.

اهوئي سبب آهي جو تنهنجي ليگ ۾ هجڻ ۽ صوبي ليگ جي صدر هئڻ، منهنجي ذهن ۾ تو بابت ترجيترو به پردو حائل نه ڪيو...... تنهنجي مجال ڪهڙي، جو تون ليگ ۾ رهي سگهين ها، جڏهن مان کي اهو پسند ڪونه هو! نڪرڻو هئين ضرور نڪرڻو هئين!

خود چاهي آئينگي نالون ۾ اثر هونئي دو!

پر ٿورو اڳين ڪنپدو هو ته تون مسٽر جناح جي طرز فڪر کي ڪڍين ها ۽ خود ڪيس سنڌ ڏي زندگيءَ ۾ ثابت

ني چڪو ته، آهو تنهنجي ... ئي مجبور هو ۽ نه تون!......
مان کي تنهنجو ...رو ڪپي، جو قدرت جي سڀني منشائن کي پوري ڪرڻ واسطي پاڪستان ۾ موجود آهن.
مان وٽ ثبوت آهي. آسمانی ثبوت آهي، رحماني ثبوت آهي.
آن ثبوت جي سلسلي ۾ خود ... جي نوشت به موجود آهي،
اچوڪي نه پر ١٩٤٧ع جي. سربيان ويهه سال آن کي گذري ويا آهن. آن وقت تنهنجو خط مليو، پر ڏينهن مان آن جو جواب لکڻ ويٺس. اهو جواب به آن ئي خط ۾ وجهي رکيم.
شايد موڪلڻ وسري ويو، يا ڀيءَ ڪنهن شڪل ۾ موڪلي ڏنم. آهو لفافو مقدس لاچار موڪليان ٿو. گويا پنهنجي ساه جو هڪ حصو پاڻ کان جدا ڪري موڪليان ٿو. جاني تنهنجي خط جو ايڏو احساس هجي، آني تنهنجي نظربندين ڪيڏا ته گهاو ڪيا هوندا؟ منهنجي تڪليفن کي ياد ڪري محسوس ڪرين ها، ته تون خود ايڏو متون به پنهنجو دامن چاڪ ڪري رکون ها! تنهنجي نظربندين جي دور ۾ مان تي غم جا ايڏا ته حملا ٿيا، جو بيان ڪيئن ڪريان؟ ايڏا غم ڪيئن سهندو رهيو آهيان، پيو ڪو چا چاڻي؟ انهن تڪليفن مان هڪ اها به هئي جو منهنجي حياتيءَ ۾، منهنجي سامهون تون قيدي هجين! اهڙن موقعن تي انسان مسڪين جو هوش ۽ خرد جواب ڏيئي ويندو آهي، پر جنهن غيبي طاقت جي سهاري پاڻ جهليون بيٺو رهيس، آن آخرين ايام ۾ ته صاف شڪل ۽ صورت اختيار ڪئي. پنهنجي ڳوٺ جي مسجد شريف ۾ اڪيلي نماز پڙهندي، تنهنجي پاڪ خيالن ۾ غرق هوندو هوس، ته منهنجي سائينءَ مٺي محبوب جو آواز منهنجي دل کي پڌڻ ۾ ايندو هو ته "آزاد ڪرائينس، تون سڀڪجهه ڪري سگهندو آهين...." اهو "تون" مان نه پر "پاڻ" آهن. ايڏو آنت مرشد ڪامل جي صورت مقدس نه ڏٺي ها، ته مان ڀنا ته ايڏو بار نه سهي مري وڃان ها، يا چريو ٿي پوان ها. بعض دفعي منهنجا ڳوڙها شدت غم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سبب سڪي ويندا هئا، رڳو اکين ۾ بيهجي ويندا هئا. چوندو هوس، سائينءَ جو فرمان ته هيءُ آهي ته آزاد ڪرائينس، پر مان ڇا ڪريان؟ لاچار تي، توکي ڏي لکندو هوس. اهي تحريرون اڄ جون نه آهن، اڪ ڏي تو وٽ پهتل آهن. پوءِ جيڪي خيال ڪيم، آن جي اظهار جي ضرورت ڪانه آهي. اشارو توکي ڪري ڇڏيو هوم. مطلب هو توکي ٻڌائڻ ته هن نظربنديءَ جي عالم ۾ تو بابت جنهن سهارو ڏنو، ان جي هڪ محفل جو قصو لکان ٿو:

مشائخ جي هڪ ڪانفرنس هئي، شايد آن ۾ صاحبزادو عبدالستار جان به موجوده هو، پير سائين چناهم شريف وارا محمدفضل رح جن به موجود هئا. منهنجي عليگڙهي زماني جو فلسفي جو پروفيسر سيد ظفرالحسن به حاضر هو. دين جي بقاءَ ۽ پاڪستان جي اسلامي رياست بنائڻ بابت گفتگو هئي. اهڙيءَ محفل ۾ مسٽر جناح رڳو هڪ ڀن ڪي ياد هو. شهبازن جي موجودگيءَ ۾ مک جي آڌامڻ جو ذڪر ڏي ڇا هوندو؟ اهو مان چوڻ جو حق رکان ٿو، پيو چوندو ته ڪوڙ ڳالهائيندو. پيو زنده آدمي شيخ صاحب ائين چوي ته بجا آهي، ڇو جو هن سياسي موحد جي ڪڏهن ڪنهن ۾ اک پڌندي ڏي ڪانه آهي......... محفل مشائخ جو ذڪر آهي......... قصو ٿيو ته مسٽر جناح ڪان ته دين جي باري ۾ ڪجهه ٿيو ڏي ڪونه آهي، هيءَ مملڪت ڪير هلائي؟ مسٽر جناح گورنر جنرل هو. خيرپور هائوس ۾ هن ڪانفرنس جوڻ مجلسون ٿينديون هيون ته حڪمرانيءَ لاءِ ايماندار گهرجن، سي آڻجن ڪاٿون؟ منهنجي سائينءَ فرمايو ته "وه تو اکيلے ايک جي-ايم-سيد هين!" يعني پاڪستان ۾ اسلام رائج ڪندڙ سياست ۾ ايماندار ته فقط هڪ آهي، جي-ايم-سيد! .... پڌي تو آسمانن واري فتوي ــــ ته پاڪستان کي اسلامي حڪومت ٻڌائڻ واروئي [illegible] فقط هڪ آهي. تو منهنجي خطن ۾ "تون فقط تون هڪ" جي رجز ته

ٻڌو آهي، اڄ آن جو اصلي بنياد ئي ٽوٽي ڪٽلي ويو..... .....
ڪيئن نه جي-ايم-سيد جي نالي تي وجد ڪريان؟

دوش از مسجد سوئــــي ميخانه آمد پيــــر ما،
چيست ياران طريقت بعد ازين تدبير ما!

ـــ محمدامين کوسو.

(٣٤)

عزيزآباد، اٽڪ واهه، ٣-٣-١٩٦٦ع،
حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

دنيا ۾ جيڪي خرافات ڏسان ٿو ۽ آنهن جي ردعمل ۾ جيڪي احساسات دل ۾ پيدا ٿين ٿا، آهي هڪ ڏي خيال ۽ ارادي جي شڪل وٺن ٿا ته توکي هن دور تاريڪيءَ ۾ زير ۽ زبر ڪرڻ کان اڳتي ڪري بيهاريان.

انسان ظاهرا جيترو ترقي يافته نظر اچي ٿو، ايترپقدر سندس تباهي، سندس ڏي هٿان ڪيس ويجهي ۾ ويجهي آهي! تو لکيو ته توکي تاريخ پڙهندي اميد نظر آئي، مان توکــي ڏسندي مايوسين کان انڪاري آهيان. تو حال جي نااميدين کي ماضيءَ ۾ وڃي اميد پيدا ڪيو، مان ماضيءَ ۽ حال جي نااميدين جو ازالو حال جي تو هڪ فرد سان ڪري ورتو. تو ماضيءَ جا ڪتاب کوليا، مان سن شريف جو رستو پڪڙيو. ٻڌاءِ ته حقيقت حال جي عيان تو وٽ يا مان وٽ؟ تو اڻ ڏٺل تي يقين رکيو، مان ويجهي ۾ ويجهي فرد واحد کي انسانذات جي نجات لاءِ سڏيان ٿو.......

تون راهه آهيا وٽ، جنهن کي شڪست اچڻي ڪانه اها راهه، بعض دفعا حڪومتن کي قبضي ۾ رکڻ سان هٿ ايندي آهي، بعض دفعا حڪومتن کي لتاڙي لنگهي وڃڻ سان.

محسوس ٿينديون آهي، ته بعض دفعا حڪومت ڏي نظر ڪئي نهارڻ کي معيوب سمجهڻ سان ايندي آهي......

ڏون آهين. سيڪجهه، گهر ۾ موجود آهي. قدرت جا عجيب ڪارخانا آهن. هڪ طرف سنڌ ۾ چوطرف چوڏار اونده ٿي اونده آهي، آن اونده ۾ ڏسون روشنيءَ جو مينار موجود آهين! واهه منهنجا مالڪ! سنڌ هوندءِ سياست ۾ سڀ کان هيٺ، پر وري جو نگاهه ڪئي توڪي ۽ شيخ صاحب کي ڏسجي، ته سنڌ، هند و پاڪ ۾ دنيا اندر سڀ کان مٿي بيٺي آهي.

هڪڙيون تحريرون پير علي محمد شاهه راشديءَ جون پڙهنديون ته روح کي فنا ڪنديون، هڪڙيون تحريرون منهنجون، الفاظ کوڙا به، سراپا معنيٰ، سراپا چراغ راهه! هنن تحريرن جون معنائون ديوانن ۽ قوم فروشن کي فرزانا ۽ مجاهد بڻائي رکن!

مطلب ته سيني سياسي مايوسين جو علاج ڏون جي-ايم-شاهه! توکي ۽ تنهنجي نالي کي منهنجي سامهون ڪري بيهاريو ٿو وڃي. سنڌ جي هوڙي دور ۾ تنهنجو نالو مشعل راهه آهي. اونده انڌوڪار تنهنجي نالي سان لٿي پرزا پرزا ٿيو وڃي. پڙهه ته سهي منهنجي هنن خطن کي، چت ۾ من لائي! ڏون خزان ۾ بهار آهين، اونداهيءَ ۾ روشنيءَ ۽ عظمت جو منارو!! عقل حيران ٿي ٿو وڃي ته الله سنڌ جي عظمت ڪيئن بچائي ۽ محفوظ ڪري ورتي؟ مان کي ان روشنيءَ ۽ عظمت جو پرستار بڻايائين. پيا الائي ڇا ۾ غرق ۽ مبتلا، مان ”جي-ايم-شاهه، جي-ايم-شاهه“ جي ترنم ريزين سان هڪ نئين دنيا بڻائڻ ۽ جوڙڻ ۾ شب و روز مشغول آهيان.

مرده صبح درين تيره شبانم دادند
شمع ڪشتند وز خورشيد نشانم دادند

(غالب)

ماضيءَ کي ڇا ڪجي ها، جي حال ۾ ڏون ۽ شيخ صاحب نه هجو ها؟ اها ماضي انهنجي حال تي شرمائجي ها.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڄ سنڌ جي ماضيءَ کي پنهنجي حال تي به ناز آهي. سنڌس حال ڏو ۽ شيخ صاحب مان ظاهر ۽ عيان ٿئي ٿو!!....

سهروردي صاحب مرحوم جي سوانح عمري جيڪا شايع ٿي رهي آهي، سا پنهنجي ٿي لکيل اٿس يا پوءِ جا اضافا ٿيل آهن، چئي نه سگهبو. پر ان جو ترجمو ڪلهوڪي جنگ ۾ پڙهيم. سنڌس ڏو بابت خيال ڏنم ته چڱ ته پاڪستان جو حڪمران آهين. صفا ٺيڪ چيائون. چڱ چوو، حقيقت ٿي اٿون آهي!

سهروردي صاحب کي سکر ۾ چانڊين جي هڪ ڪيس جي ڏينهن ۾ ڏٺو هوم. ڪيس پڌايو هوم ته توڻ وزير اعظم ٿيندين، پر سنڌ کي نه وسارجانءِ! وغيره. تنهنجو ۽ شيخ صاحب جو ذڪر به ڪيو هوم. ان وقت ايترو ته مايوس هو، جو چوڻ لڳو ته ”مان کي وزير اعظم ڪرڻ ڪير ڏيندو؟“ مان چيو ”اها پڪ آهي ته وزير اعظم ٿيندين. ڪير ڏيندو يا نه ڏيندو، ان سان منهنجو واسطو نه آهي.“ وري جڏهن وزير اعظم ٿيو ۽ سنڌس ڪرڻ جا ڏينهن قريب آيا، ته جيڪب آباد ۾ هڪ شخص ”مدني“ نالي کي چيم، ته ”توهان جو ليڊر ۽ يار ته ختم ٿيندڙ ڳالهيون ڪري ٿو.“

سهروردي به خوبين وارو آدمي هو. اهڙا ماڻهو اٿين ٿي ٿيندا آهن. انقلاب انسانيت جا علمبردار ته ڪونه آهن، جو طاقت ۾ اچڻ کان پوءِ به چال ۾ لوڏو نه اچي. اهي ته اسان آهيون، جو هڪ نظربند، ته ٻيو ڳوٺاڻي ۾ ويٺل انسانذات جي نجات واريون بادشاهيون ناهيون! وري جي حڪومت ۾ ڪو چاڙهو سچالو اچي، ته ان کي پڇا به نه ڪريون.

توڻ ساريءَ سنڌ جون مشڪلاتون حل ڪندڙ آدمي، توکي انهن نظربندين ۾ ويون نه گهرجي. هرڪس ۽ ناڪس برابر نظربندين جي لائق نه آهن، پر آهي به نظربند نه هجن جن جي هر قدم کڻڻ سان پوڻ جا ڪم آسان ٿين. جي بادشاه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۲۹۵)

مشڪلون، قومي مشڪلون. آسان ڪنڌڙ جو نالو آهي. توهين نظربند نہ هجين ها تہ بہ اُئين رهون ها، رڳو اڳهين ۽ راهہ کان پري هجو سان! تولهڪ وساري، حق تي پهتين. باقي پيا ڪشت ڪشالا غير ضروري آهن. تولاهہ نظربندين ڪي لياقتن جو اضافو ڪونہ آهن. توهين پيدائشي حق نما قسم جو سيدزادو آهين.

بہ خال و خط چہ حاجت روي زيبا را!

— محمدامين کوسو.

(۳۵)

۴-۳-۱۹۶۶ع حضرت قبلا جي-ايم-شاهہ صاحب!

توکي پنهنجي نظربنديءَ جو خيال نہ هجي، تنهنجي همت ۽ استقلال ۽ فقيري طينت جو خاصو آهي. مان تنهنجو خادم ۽ نيازمند دوربين، مان کي تڪليف نہ پهچي، آن ڪري تہ مان غيرت کان خالي ٿيان. جنهن سنڌيءَ کي تنهنجي نظربنديءَ تي ڪاوڙ ۽ غصو نہ آهي، آن کي سنڌي نہ چاڻ! بي‌خبر نہ هجي تہ چوان تہ اهڙي کي نطفہ حرام سمجهہ! بي‌خبريءَ ۾ ڪيترن قسم جا آدمي اچي ويا. لکين نمازي نيڪ آهن، جن جو واسطو ٿي هن شيطاني ڪارخاني سان ڪونہ آهي تہ ڪنهن توکي جيل ۾ وڌو. پر جي انهن کي پڌايو وڃي تہ آهي مرندي مري وينداء تنهنجي نظربنديءَ تي راضي ڪونہ ٿيندا. پيا پيرسائين پاڳاري وارا، انهن کي چا پتو تہ ڪڪڙ ڪاٺون متنبدي آهي. بادشاهہ آهن بہ معنيٰ ''اصل خبر نہ رکڻ جي صلاحيت وارا.'' هڪڙا صفا مسڪينڙا، انهن جو هنن ڏنڌن سان واسطو رهڻ ڪونہ آهي، پنهنجي الله سان مست!

تون پنهنجي نظربنديءَ تي مان کي صابر ۽ لاتعلق چاڻي، منهنجي ذات ۽ منهنجي پاڻ سان هيڏي ساري نيازمنديءَ جي بيعزتي نہ ڪر. احساس اٿم، شدت جو احساس اٿم. تون

اهڙن احساسات جي گهرائيءَ کي ڄاڻي سگهيو ٿو!

تون مون لاءِ محض بيان باز سياست وارو ڪونه آهين. منهنجا ۽ تنهنجا رشتا ناتا تمام ڏي گهرا آهن. تو مون محبت مان لاءِ دين جو روح آهي. ايمان ۾ ڪمي اچي، جيڪڏهن تنهنجي نظربندي محض هڪ سياسي واقعو ڄاڻي، ان سان لاتعلق ٿجي. تنهنجي نظربندي اسلام جي روح ۽ قلب تي تير وسائڻ مثل آهي. پڙهندو وڃجانءِ. متان وري چوين ته توکي ڪنهن نه پڇايو هو. هي ميدان حشر تي پڇا ٿيڻ واريون ڳالهيون آهن. پوءِ به تون مون کي ان تي راضي رهڻ يا ان کان لاتعلق ٿيڻ جي تلقين زماني واريءَ ٻوليءَ ۽ زبان ۾ ڪرين ٿو؟ تنهنجي پڇندس؟ هرگز نه! واقعي ڪا سنڌ جيڏي ۽ حيات هجي ها، ته تنهنجي نظربندي ڪير سهي سگهي ها؟ توکي سنڌ سڄيءَ جو مهندار ۽ ليڊر ٻڌايون اچان ٿو. ٿڪ هجي انهن سنڌين تي، جي منهنجي مهندار جي نظربنديءَ تي ائين ماٺ هجن!...

..... منهنجي شب و روز جو وڏو حصو تنهنجي نظربنديءَ جي معاملي تي غور ڪندي گذرندو آهي. هن سلسلي ۾ به هر طرف کان مون ڀاڻ کي مظلوم ڄاڻندو آهيان. تون قيد ۽ نظربندين جي حوالي هجين، هوڏو سارو بار به منهنجي ئي دل ناتوان سهي؟ ڪنهن کي چوان، ڪنهن کي ٻڌايان؟ تو منهنجو لکيو پڙهيو، ته ڪشمير جو سوال ايڏو اهم آهي ئي ڪونه، جيترو قدر جي-ايم-سيد جي رهائي! هي ڪو معمولي فضول آدميءَ جو خيال ڪونه آهي، اهو منهنجو چوڻ آهي! مون پيرچوندي شريف جي فقير درويش سلطان جو غلام آهيان. سنڌ جي اسلامي روح جو آواز ۽ نمائندو آهيان. مان پنهنجي تائيد پاڻ. مون کي هن بيروني تائيدن جي صورت ۽ حاجت ڪانه آهي. منهنجي چوڻ ۽ خيال جي اهميت کي ڄاڻ!

مگذر از نغمهء شوقم که بيابي در وے
رمز درويشي وسرمايهء شهنشاهي!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

درويش ۽ شهنشاهه ٻئي ٽون پاڻ پيدائشي طور آهين. ٽو بابت ڏي لکان ٿو ۽ ٽوکي ڏي پڙايان ٿو.........

اسلام ڪي اهڙو آسان معاملو نه ڄاڻ، انهيءَ جو محافظ الله آهي. تنهنجي فهم ۽ انديشي ۾ اسلام جي، گهراين جو اثر گهٽ آهي، ڇو جو ڪهن ڪامل ڪان سکيو نه آهين. ته به وجود ته تهنجو اصل اسلام جو محافظ آهي. پنهنجي وجودي ڪيفيت کي ڏس! پڙل سڌل ڪچهون ڦڪيون ڳالهيون، جيڪي ڪتابن ۾ پڙهندو آهين، سي هيچ ۽ ڪا شيءِ نه آهن. ٽون خود آهين جيڪو آهي!

ٽو لکيو آهي ته "جدا جدا لفافن" ۾ خط وجهي، هڪ ڏي ڏينهن موڪليان ٿو! ها سيد سونهارا! اٿون ته ٽيندو آهي، پر جدا جدا لفافي تي جي-ايم-شاهه ۽ سن شريف لکڻ ۾ جيڪو لطف ۽ لذت آهي، سا غريب محمدامين کوسي کان پڇ، ٻئي کان نه پڇ! هڪ هڪ لفافي جا لفظ، منهنجي دل ۽ جگر جي گهراين کي عيان ڪندا، سنڌ جي فضا کي معمور بڻائيندا، ٽو وٽ پهچڻ ٿا. اهي لفافا به ضايع ڪرڻ جهڙا نه آهن. منهنجي دل نه گهرندي آهي ته سارو ڏينهن جيئن دل ۾ آهي، تيئن تنهنجو نالو به لکندو ڪريان. هيءَ معاملو عشق جو آهي. عقل ۽ عشق مدمقابلي ۾ اچن ته ڇا عقل جو ڪم سينو ساهڻ آهي؟ عقل حڪومت پاڪستاني، عشق محمدامين کوسي جا حق پرست خطوط! هڪ ٽوکي نظربند ڪري، ٻيا ٽوکي دنيا اندر انسانيت جي نجات ۽ عافيت جو پيغام بردار بڻائين.....فتح هميشه عشق جي ڏي رهندي آهي.

— محمدامين کوسو.

[نوٽ:- هن خط ۾ مرحوم برادرم محمدامين کوسي سندس موڪليل لفافن، جن تي "سيد اعظم، جي-ايم-سيد" ۽ سنڌ جو سپاهي ڪعبو سن شريف" لکيل هو، کي محفوظ رکڻ جي تلقين ڪئي آهي. انهيءَ تلقين موجب مون وٽ سندس گهڻا لفافا اڃا تائين محفوظ آهن. (ج-س)]

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٣٦)

٥-٣-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!

مان پنهنجي جان ناتوان جي ويچڻين بابت ڇا ڇ وان؟ شواهه آن جي جو مير جعفرخان جمالي، جنهن کي هاڻي به مان فخر پاڪستان مير جعفرخان جمالي چوندو آهيان، منهنجي زندگيءَ کي ڪهاڙين لڱون ۽ لوڙهين سان ختم ڪرڻ جو منصوبو ڪيو. صرف انگريزن کي خوش ڪري، پنهنجون زمينون وٺڻ لا !

خان عبدالغفارخان، ڊاڪٽر چوئٿرام، خانعبدالصمدخان سميت سڀ ان جلسي ۾ هئاسي. ڏک سڀ کان وڌيڪ مان کي ۽ ڊاڪٽر چوئٿرام کي لڳا. حسن اتفاق ڏسو، جو الهه بخش، جو اڪيلي هلي شهيد ٿيڻ وارو هو، آن جي باري ۾ سڀ کان وڌيڪ غلطي ڊاڪٽر چوئٿرام کان ٿي. مان ڪنهن سختيءَ سان آگاهه ڪيو، پر آن وقت هو نه سمجهي سگهيو.

منهنجي مجروح بدن جي خدمت جيڪب آباد سول اسپتال ۾ هڪ هندو سول سرجن ڪمال تندهيءَ سان ڪئي. مان قدري کيس جهڙو ٿيس ته منهنجي مٿي تي پٽي ٻڌل تصوير خان عبدالصمدخان اچڪزئيءَ سان ڪيڏائي ويئي.

توکي آن وقت ڇو مان تي حملي ڪري ڏک ٿيو هوندو، تون ليگ جي نشن ۾ غرق هئين. هي حملو آنهن جي پذيرائيءَ جو اعلان هو. ڏسين ٿو ڪا اسبت پنهنجي نظربنديءَ جي منهنجي بدن جي رت سان؟ منهنجي رت سان همدردي نه ته نه سهي، پنهنجي نظربنديءَ جو احترام ته ڪرا ڪهڙيون ڪهڙيون نه منزلون هن عشق ۾ طئي ڪيون اٿم؟ اڃان به ساحل ته نظر نٿو اچي، تنهنجي نظربندي به هڪ وڏو امتحان آهي. جنهن ۾ هڪ نه، ڪيترائي پهلو آهن. جاڏي نظر ڪريان ٿو ته مان پاڻ کي ڏي امتحان ۾ ٻيٺل ڏسان ٿو، ڇو جو اها نظربندي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجي ٽي روح ۽ قلب تي گران آهي. رکو آن جو احساس تہ ماءُ کي ڪيڏي نہ تڪليف ۽ اذيت پهچي ٿي، تو کي پيدا ٿي پوي تہ ماءُ کي انهن ڇهڇلائن جي عوض ڪونہ ڪو ڏک ڪيڏي وڃهون ها...... تنهنجي هر بات مڃڻ جهڙي آهي، پوءِ اختلاف ڪهڙي ڳالهہ تي ڪيئن؟ رکو مڃائڻ وارو بہ تون پاڻ هڪ آهين. چوندڙ بہ پاڻ، تہ ثبوت ۽ دليل بہ پاڻ. پاڻ سنڌ، پاڻ سنڌي قوميت، ۽ پاڻ، سنڌي فلسفہ حيات! شخص واحد ساري قوم ۽ سارو ملڪ بڻيو پيٺو آهين. پوءِ بہ ماءُ کي ڪهڪاءُ نہ اچي، پوءِ بہ دل ۽ جگر نہ ڪڇجن؟- هر طرح، هر نموني ماءُ پاڻ ٽي امتحانن جو مرڪز آهيان- ڇا چوان، ڇاالڪان؟؟

عاشقي صبر طلب اور تمنا بي‌تاب،
دل ڪا ڪيا حال ڪرون خون جگر هونے تڪ

— محمدامين ڪوسو.

(٣٧)

عزيز آباد، انڙ واهہ ٦-٣-١٩٦٦ع،
حضرت قبلا جي-ايم-شاهہ صاحب!

ڪلهہ پير علي محمدشاهہ صاحب جو هڪ مضمون ڏٺم جنهن ۾ هڪ ڳالهہ واهہ جو ڪئي اٿس، تہ پاڪستان معنيٰ اسلام جي وڏي ۾ وڏي طاقت! ٺيڪ بالڪل ٺيڪ آهي، پر اهو بچي ڪيئن؟ جيئن علي محمد شاهہ راشدي چوي ٿو يا جيئن ماءُ چوان ٿو؟ وري آن ۾ پي ڳالهہ پتي جي لکي، ڳالهہ کي اونڌو ڪري رکيائين، يعني هر ڪنهن ڪم لاءِ ڪو آدمي هوندو آهي. لوهر جو ڪم حجام کان ۽ حجام جو ڪم لوهر کان نہ وٺي سگهبو. ٺيڪ سؤفي فيصد ٺيڪ، تہ پوءِ پاڪستان بچائڻ جو ڪم جي-ايم-سيد کان وٺبو ۽ نہ ڪ جي-ايم-سيد کي قيد ڪندڙن کان؟ جي پاڪستان کي بچائڻو تہ سنڌ جي محافظ جي-ايم-سيد کي ٽي اڳي ڪري بيهارڻو پوندو!

پاڪستان جي بچاءَ خاطر ٿي ته سنڌ آهي، يعني سنڌ کان سواءِ پاڪستان رهي سگهندو ئي ڪونه. سنڌ معنيٰ ٿي جي-ايم-سيد سنڌ جي عظمت جو محافظ آهين، آن لاءِ ته سختيون سهين ٿو. پر آن عظمت جو پورو پتو توکي آهي ڪونه، ته اها عظمت ڪهڙي قسم جي آهي؟ اها عظمت اسلام جي آڻڻ آهي.

مسٽر جي. الانا روايت ڪئي ته هڪڙي دفعي تون واري ۽ اليڪشن ۾ مسٽر جناح جيڪو تنهنجي مقابلي جو غلط قدم کنيو هو، آن اليڪشن ڏينهن ووٽرن جون پُس صفان ڪري بيهاريون ويون هيون. هڪ تنهنجي هڪ پاسي، ٻي هنن جي ٻئي پاسي. وچ مان لنگهه هو. تون جي اتفاقاً ٻاهر ٻئي آئين ته ٻنهي طرفن جا ووٽر تنهنجي قدمن تي ڪري پيا، پوءِ پيا پيرن پون!! مسٽر الانا اهو واقعو ڪيترا دفعا دهرايو. مسٽر الانا ۽ منهنجون ملاقاتون به وڏيءَ اهميت واريون ٿيون. پهو مطلب نه به نڪرن، ته به الانا مانيءَ مچيءَ لائق ته حال في الحال ٿي ويو. ڪيس ماني ڪمائڻ جو ڏک ڏسيو هوم ته سائين مٺي محبوب کي پاڻ وٽ دعوت ڪري. سو دعوت ڪيائين ۽ اڄ تائين نتيجو ظاهر آهي. منهنجي سالس ياراڻي به آهي. پر توسان مقابلو ٿي هڪ اهڙو واقعو آهي، جو هن سڄي ڪيل کي خرابيءَ طرف نئي ٿو.

سو تون ٻنهي پاسن جو بزرگ سو آٿ، آئي بچاءِ! بچاءِ پاڪستان کي سنڌ جي رهنمائيءَ ذريعي!......

”حاڪم- حاڪم“ لکندو آهين، ڪير حاڪم؟ حاڪم ته تون آهين خطهءِ پاڪستان ۾ ...... مانيءَ ٽڪر جي واسطي دين ۽ ايمان وڪڻندڙن کي به ڪنهن حاڪم ڇو آهي؟

(شايد) حضرت شفيق بلخي خليفي هارون الرشيد وٽ ويو. وڃي سان چيائين ”السلام عليڪم يا زاهد!“ بادشاهه ورائي ڏني ته ”مان روءِ زمين جو بادشاهه آهيان. مان زاهد ڪينهن نيس، زاهد تون آهين!“ بزرگ ورائي ڏنس ته ”دنيا کي الله مقام قليل چيو آهي، تون آن تي راضي آهين. مان ٻنهي جهانن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کي حاصل ڪرڻ تي به راضي نه ٿيان. سوتون زاهد آهين، جو ٿورڙيءَ شيءِ تي راضي آهين!"

تون منهنجو چوڻ مڃ نه سهي!........ طاقت جو مرڪزتون آهين يا پيا ڪي؟ .. .... سنڌ ساري تنهنجي آهي. علي محمدشاه راشديءَ جي سياست واريءَ عقلمنديءَ، جهڪي پنگين کان به ذليل ڪم تي سنڌي لڳايا آهن، سي به تنهنجي چادر ۾ چهپيل آهن. تون باغي، وطن جو دشمن، وطن جو مخالف ڪونه آهين.... تون ئي ته وطن جي آزاديءَ جو هڪ بهادر ۽ جري سورمو ۽ سردار آهين. تنهنجي غلط اقدام ڪري ڪي غلط نتيجا نڪتا، پر وطن آزاد ڪرائيندڙ فيصلي ڪن طاقت جو مالڪ ته تون آهين.

ليڪ جي سياست جا ٽي فيصلي ڪن آدمي هئا: نواب محمداسماعيل خان مرحوم، (٢) شيخ عبدالمجيد سنڌي، ۽ (٣) جي-ايم سيد تون. انهن ٽن مان به اولين نمبر شيخ صاحب جو آهي. شيخ صاحب جي سياست اجو جا بيان ڪريان؟ هڪ به دفعو مان سندس روبرو سندس تعريف ڪئي، ته ڪوڙها وهڻ لڳس. عجيب محبوبيت جو مالڪ آهي. لذت آن محبوبيت جي مڪمل طور وٺندو رهيو آهيان. اڻ نو سال تو مان ڪي ڪراچيءَ ۾ ڏٺو، اختلاف جي طوفان ۾ منهنجي شيخ صاحب مان نيازمنديءَ ۾ ذرّ جيترو ڪو فرق توکي نظر آيو؟....... هاڻ جوڻن اسڪول جي شاگردن کان سوال ڪيا آهن، توکان ڪريان؟ پڌاء ليڪ جي تجربڪ جا اهم ترين آدمي؟ مظلوم ۽ مسڪين مسٽر جناح ته هائي قبر مان توکي دعائون ڪري ٿو. شايد توکي ۽ شيخ صاحب کي ساڻ ڪري ڪڏهن وچانس ۽ مٿس جهڪو عذاب الاهي نٿي ٿو، آن ۾ ڪهڙتائي ڪرائجي.......

هي "تون- تون- تون" جون تنوارون پڌي، وجد نٿو ڪرين؟ مان رندمست الست وجد ۾ آهيان، ته جڻ ساري خدائي تنهنجي نالي تي وجد ۽ رقص ۾ آهي، سواءِ بيخبر انسانن جي!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ جي سياسي عمل کي ڏسندڙ چادر آهين تون جي-ايم-شاهه!
هاڻي ڪهڙ چئي سگهندو ته سنڌ هيٺي يا ڪمزور آهي؟
مقابلو، فساد، جهيڙو ۽ تصادم منهنجي خطوط مان ثابت
ڪرڻ اٿين ٿيندو، جيئن ڪو روشنيءَ کي اونده ۽ ڏينهن کي
رات چوي! مان ته تنهنجي شخصيت تي جيڪي بيخبريءَ يا
بيپرواهيءَ جا پردا چڙهيل آهن يا چاڙهيا ويا آهن، اُنهن کي
هڪ هڪ ڪري دور ڪري ٿو وڃان...... بني نوع انسان
جي تون خدمت گذاري ڪندڙ سيد زادو، الله جون عنايتون ڏسين
ٿو ته تنهنجي ثنا جو درجو مان مسڪين کي بخشيو وڃي ٿو....
هنن خطن جي آمد جي سلسلي تي ته نظر ڪر، هنن خطن
جي مفهوم جي تشريح عشق عالم افروز جي روشني ڦهلائڻ
مثل آهي. فرزانن جا گريبان چاڪ ڪندڙ ۽ انهن کي سرشريف
جي نظربند جي سامهون وجد ۽ رقص جو هنر سيکاريندڙ ۽
رموز عشق کي آشڪارا ڪندڙ مڪتوبات آهن هي!......
— محمد امين کوسو

(۳۸)

عزيز آباد، انڙ واهه، ۷-۳-۱۹۶۶ع،
حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!
خوف اٿم ته تنهنجو ذهن به منهنجي مشورن تي مستعد
نٿو نظر اچي. ڪي عادتون، ڪي ذهني ساختون ٽوڙڻ به قدري
مشڪل مسئلو تي پوندو آهي، سواءِ ان يارن حق شناس ۽
حق پرست آدمين لاءِ، جن جي اکيان حق پرستيءَ جو مقصد
ئي خود ايڏو عظيم هوندو آهي، ايڏو صاف ۽ واضح هوندو
آهي، جو باطل ۽ طاغوتي چارن ۾ هو ڦاسڻ ئي ڪيٿ. وقت
۽ حالات کي ڪڏهن موڙين ۽ ڪڏهن اُنهن کان ٽپي پار پون.
مان پارو ساري پاڪستان ۾ شايد آهيان ئي مان هڪ، جنهن
تي هن ڪُهر ۽ تاريڪيءَ جي دور ڌر جيترو اثر به نه ڪيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جيڪو ڪجهه ٿيڻو هو، سو مان کي معلوم هيو. توهان ٽپن ۽ ناچ ۾ پئي وڃو، مان جيڪا يڪسوئي اختيار ڪئي، اُن ۾ تبديليءَ جي ضرورت تا امروز نظر ڪانه آئي. سڀ دور مان لاءِ يڪسان آهن ۽ رهيا آهن. سگ زرد برادر شغال!

ون يونٽ سنڌ، پنجاب، سرحد ۽ بلوچستان جي انفرادي توڙي مجموعي مفاد جي بلڪل برخلاف هو. ۽ اُن کي شڪست ڏيڻ ۾ اهو ڏک نه ڪونه هو، جيڪو توهان اختيار ڪيو. آهيان به توهان کي قريب ترين، پر ٻيا ماڻهو منهنجي شموليت نه پنهنجي ان ٽپن ۾ ثابت ڪريو؟

هاڻي به نظربند آهيان. مان ٻيا ماڻهو به اُن سان شامل ڪونه آهيان. ڇاڪاڻ ته اها غير واجب، غير مناسب ۽ سنڌ جي مفاد جي منافي آهي. خطرو رکيو هيءُ ٿي سگهي ٿو ته آزاديون توڪي ورتي ڪنهن غلط ڏک ڏي نه وٺي وڃن، يا ڪي خود غرض ۽ خود مطلب پنهنجي ذاتي مفادن خاطر اهڙن اوجهڙن ۾ ڀيهر وجهن، جن کان پرهيز ئي لازم ۽ ضروري آهي. سنڌ پرستي صوبي پرستي ڪانهي آهي؟ سنڌ ئي پاڪستان، هندستان ۽ دنيا جي انسانذات جي خدمتگاري ڪندي. توکي ڪي خودغرض غلط ڏک تي نه لائين، ته ساري پاڪستان جي حصن ۾ تنهنجي شخصيت هٿي وڃي هند ڪندي، يعني پنجاب جا آدمي خود توکي ئي ميڙيندا .... سڀني (صوبن) جي رهبري دين اسلام جي احيا جي نالي سان رکو سنڌ تنهنجي ئي ذريعي ڪري سگهندي آهي، جي ائين جلد نه ٿيو ته عظيم نقصان ڏسان ٿو.

حادثہ وہ جو ابر پردۂ افلاک میں ہے،
عکس اس کا میرے آئینۂ ادراک میں ہے!

انسان جي اجتماعي ڀلائيءَ خاطر توکي منهنجي مشورن کي مڃڻ کپي ۽ پنهنجي تن جي آزاديءَ جو بندوبست ڪرڻ گهرجي. سنڌ کي مرعوب هئڻ جو ڪهڙو سبب، جڏهن تو ۾

شيخ صاحب پارو موجود هجن! پين جي رعب ۽ اهل ۽ تقليد وارين ڳالهين هنن خطوط ۾ پڙهندو آيو آهين؟

پنجاب پنجاب جي خاطر، سرحد سرحد جي خاطر، بلوچستان بلوچستان خاطر، بنگال بنگال جي خاطر، بلڪ سارو پاڪستان سنڌ جو حقيقتان محتاج آهي. پر آها سنڌ منهنجي ئي خطوط ۾ عيان ۽ بيان ٿيل سنڌ آهي، ۽ نه پيرعلي محمدشاهه راشديءَ جي مضامين واري، جن ۾ سنڌ جو نالو به ڪنهن ڇڏيو اٿس. ڪولي ڇا بيان ڪريان، بيان جون ڪوتاهيون ڪنهن کي معلوم نه آهن؟ بس! سنڌ ۾ تون جي اهم شاهه واهر، وسيلو ۽ مددگار ٿي سگهندو آهين، انسانيت جي ڪشتيءَ کي موجوده شب تاريڪ ۾ موجن جي خطرن کان پار ڪرڻ لاءِ! سنڌ جي عظمت تاريخ ۽ هالوڪي بارعب حال جو تون ئي وارث بڻايو ويو آهين تو سستي ۽ رسمي تساهل ترڪ ڪرڻ کان سواءِ تو کي پيو ڪو چارهڪار آهي، ٿي ڪونه. حڪومت يا غير حڪومت، پنهي لاءِ تنهنجو وجود يڪسان طور باعث رحمت آهي. ڪو آن کي نه چاهي ته آن کان وڌيڪ ناداني ٻي ڪهڙي ٿيندي؟ آن ناداني جو علاج به تو وٽان ئي ٿي سگهندو آهي. —محمدامين کوسو.

(٣٩)

٨-٣-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ام-شاهه صاحب!

اڄ وري پيو مضمون، "جنگ" جي "وغيره وغيره" ۾ پيرعلي محمدشاهه صاحب جي قلم مان حقيقت آميزانه آيو آهي. ڇي: آدمي ڊڪٽيٽر ٿيندا ڇو آهن ۽ تصويرون اهڙيون بڻائين ڇو، جن جي بيعزتي ٿئي؟ تصوير آها جيڪا مرڻ کان پوءِ به آدمي يادگار طور رکن! خوب!

هڪڙن اهڙن جون تصويرون جيڪي اکين تي رکي چمجن ۽ دل ۾ جاءِ ڏجين، بعد از موت به آنهن جي اصلي مقام جو ڪنهن کي احساس ڪونه! شهيد حق مرحوم الهه بخش

جو مثال ڏي وٺ! هن مجاهد، غازيءَ ۽ سرفروش جي طور طريقن کي اڃا به ڪنهن نه سمجهيو آهي. آهه! سنڌ جي ڪورچشمي ۽ ڪَور قسمتي! تون پاڻ سراپا سونُ ٿي ويو آهين. خود توکي هن مجاهد اعظم جي ڪردار جي گهراين جو احساس ئي پيدا نه ٿيو آهي. جيئن شيخ صاحب سان ايترو قريب هوندي، توتي هن جو اصلي جوهر مڪمل طور عيان ڪونه آهي. وري ساري سنڌ تنهنجي ڪمالات کان بيخبر! توکي تصوير جهان مڙهائي، دل ۾ هميشه لاءِ سانڍڻ گهرجي. ماڻهن جون بيخبريون بــه لامحدود هونديون آهن. خود علي‌محمدشاه راشديءَ پاري ڪــي ماني مڃيءَ لاءِ ايتري دردسري ڪرڻ جي ڪهڙي ضرورت؟ سموريون ڪاوشون، سموريون عقلمنديون ۽ هوشبازيون، نذر ڊوڙو ۽ ساک!!! افسوس!

اڄ خيال آهو ته ڏون سنڌ جي مٿي تي تاج مثل آهين. ڏون اختلافات ۾ لڳي نه پوين ڇو اختلافات تنهنجي هوندي رهن ئي ڪونه. ڏون اختلافات کي مٽائي، هڪ اهڙو طريق عمل به تيار ڪرائڻ ۾ ڪامياب ٿي سگهندو آهين، جو ساري سنڌ نه فقط پنهنجي حدود ۾ اطمينان آڻي، بلڪ خلق خدا کــي رحمتن ۽ برڪتن سان مالامال ڪري ڇڏي. سنڌ ۾، دنيا جي خرابين کي دور ڪرڻ لاءِ، وسعت ۽ طاقت باڪل ۽ قطعان موجود آهي. سنڌ سنڌين لاءِ نه آهي، پر سنڌ ساريءَ دنيا لاءِ ٿي ڪرڻ لاءِ، توکي لڪان ٿو. منهنجي معنائن ۽ مفهومن کي دل سان هنڊائي، ان تي عمل ڪر....... ته پارا پنهنجي قسمتن سان ڪڏ پين جي قسمتن اکي ڦورڻ جون طاقتون رکيو پنهنجي ڏي وجود ۾ رکندا آيا آهن....

هن گهڙيءَ، هن وقت ۽ هن عصر جو مرد حيات‌آفرين تون ئي آهين. اها حيات آفريني، مٿو هيٺ ۽ لنگون مٿي ڪرڻ سان نه ايندي آهي، پر حالات جي تقاضائن کي پوري ڪرڻ سان ايندي آهي. سو تون ڀقين رک ته حالات منتظر ڏي تنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عمل جا آهن. جي-ايم-سيد جي نالي جي فروغ ۾ ئي اهو سڀ
ڪجهه آيل ۽ سمايل آهي.

خُدا جب حُسن ديتا هي، نزاکت آ هي جاتي هي!

جي-ايم-سيد کي جو الله لوڪ ڪان آجو ۽ آزاد ڪيو،
ته پيون سڀ زنجيرون آن ۾ اچي وڃون......

—— محمدامين کوسو

(٤٠)

عزيز آباد، ٩-٣-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهه صاحب!
السلام عليڪم.

١- مارچ جو تنهنجو خط آيو. ها- انهن ئي نوازيو آهي.
هيڏو خط جي ملي ته هزارين لکين بادشاهيون ۽ صدارتون قربان
نه ڪجن؟ مان ڪي ڪو چوي ته تون اهو خط واپس ڏي
ته توکي پاڪستان جو صدر ڪنداسي- قبول ڪرڻ ته بجاءِ
خود ان سودي ۾ جهڪا خيال جي پستي، گمراهي ۽ ذلت
آهي، سا برداشت ڪرڻ جهڙي آهي؟

بخال هندويش بخشم سمرقند و بخارا را!!

چند تصوير بتان، چند حسينون ڪي خطوط،
بعد مرني ڪي ميري گهر سي يه سامان نڪلا!

منهنجو سامان ته قبل از مرگ به اهوئي آهي، ۽ ان
تي فخر اٿم. تنهنجا خط مان تان، جن ته زندگيءَ جي جدوجهد
جو آجورو ، ي ٿو. منهنجي هنگامه خيزين جو وسعتون ڪنهن
کي معلوم؟ آهيان سو گنهگار!......

.... تنهنجي خلاف غلط رپورٽون نينديون آهن. پقينان
انهن ڏي آهي. ڪير ڪن تا؟ سو ظاهر آهي ته تنهنجا ڪي دوست
ڏيکاري ڪندا هوندا!! پر پاڪستان اندر، تنهنجي شڪل وشباهت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇو غلط رهبرن جيِ رحم و ڪرم تي ڇڏجي؟ منهنجي مسدد ڪر ته توکي عيان ڪري ٻڌائجي. مختصر ملڪ، هرڪو جهڪڙي ڪي ڇالي سڃاڻي، ٻوه ڇا جيون غلط فهميون؟

پير علي محمدشاهه راشدي، جو پنهنجي اعجاز قلم ڪي ائين سستو ڪري هلائيندو، ته آن جي معنيٰ اها ڪانهِ آهي ته. وزارتون سندس هڪ فقري تي قربان نه ڪجن. مان اخبار ۾ سندس مضمون پڙهڻ لاءِ ايترو ته بيتاب هوندو آهيان، ڄڻ ڪنهن نئين بين‌الاقوامي واقعي جو منتظر هجان! ڇو جو سندس هر مضمون هڪ واقعي کان گهٽ ڪونه هوندو آهي. اها جادو نگاري ۽ سحرڪاري ڪهڙي ڪم جي، جنهن مان سنڌ جي ايام تاريڪيءَ ۾ واڌارو اچي؟ اهڙائي نا پاڪيزه لٽريچر، اهڙن جادونگارن جي قلم مان محض وقت جِسي آدمين جي ڪندن ذهنن جي تشفي يا تسڪين يا ضيافت طبع لاءِ نڪرن، توبها! رنڊيءَ جو پيشو به آن لحاظ کان وڌيڪ شريف آهي، ڇو جو آن کان ذهن ڪندائه ٿيندا، دليون ته ڪاريون نه ٿينديون. بعض بعض دفعا مجبور ٿي ڪري، پنهنجي اصلي جوهر کان ڪي اهڙيون شيون به لکندو آهي، جو دل چاهيندي آهي ته سندس قلم چمجي!

تو بابت منهنجو صحيح صحيح رايو اهو ته ڪنهن غلط فهميءَ کي قريب اچڻ ڏجي ئي ڪونه. تون جيئن آهين، جنهن حال ۾ به آهين، سراپا سون آهين. اهو هرهنڌ جي يعني پين ملڪن جي سياستدانن لاءِ نه چئبو، ڇاڪاڻ جو اڪثر انهن مان خود غرض هوندا آهن. خود غرض نه هوندا ته سندن لاڳاپا پنهنجي ملڪ ۽ قوم سان مختلف طريقن سان ايتريقدر ڪمزور نه هوندا آهن، جيترا تنهنجا آهن!

سنڌ جي حال ۾ پاڻ آهين، ۽ ماضي هر شڪل ۽ صورت ۾ (جيڪا اسلامي عظمت جي نمائنده آهي) تو سان براه راست

ڪنڊيل آهي. ماضيءَ ۾ حال ۾ُهي جـو يڪسان طور نمائندو آهين. سنڌ جي تاريخ ۾ حال ۾ُئي توتي ناز ڪن ٿا......

(٤١)

عزيز آباد، ٩-٣-١٩٦٦ع،
حضرت قبلا جي-ايم-سيد صاحب!

لکيو اٿم ته سنڌ هاڻي ٻه، هن وقت ٻه، هالوڪي حال ۾ ٻه پاڪستان توڙي هندستان جي ٻن حصن کان مٿانهين آهي. ظاهري سياست ۾ ٻه. چاڪاڻ ته فخر سنڌ ۾ هند شيخ عبدالمجيد سنڌي ۾ تون جي-ايم-شاهه سنڌ ۾ آهيو. سنڌي هجڻ جو فخر اٿو! سنڌ کي توهان تي فخر ۾ ناز، توهان کي سنڌ تي فخر ۾ ناز! سبحان الله!!

منهنجي جملن جي ساخت ۾ آمـد هوندي آهي. اهي مضامين اختياري جملن ۽ فقرن جي صورت آسانيءَ سان ڪيئن وٺن، جيڪي نازل ٿين! ته ٻه سنڌ جـي رهبريءَ لاءِ جيڪو ثبوت پيش ڪريان ٿو، اهو ته ڪم از ڪم سمجهي ويو هوندين.

ڪراچيءَ ۾ جيترو وقت هونـدو هوس، شيخ صاحب جي موجودگيءَ ۾ قرب جو خمار ۽ نشو چڙهيل هوندو هو. اختلاف ڪهڙي قسم جا هئا. سي ته تون ڄاڻندو آهين. وري شيخ صاحب مان کي دڙڪا به گهڻ ڪونه ڏيندو هو. پـر آهي محض دڙڪا هوندا هئا، جي حڪم ڪري ها ته هيئن ڪريا هونئن ڪر، ته اٿين ئي ڪيان ها، جيئن چوي ها. ڪيس مان تي پنهنجي فيضي جو پورو پورو علم ۽ احساس ئي هيو، تنهنڪري ڪڏهن اشاري ۽ ڪنايي ۾ به مان کي ڪانگريس ڇڏڻ ۽ الهي بخش جي مدد نه ڪرڻ واسطي نـه چوائين......
سنڌ جي هر خار ۽ خس کي ٻه الله آهي درجا عطا فرمايا آهن جو ٻين هنڌن جي گل ۽ ريحان ۾ ڪونه آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"خار وطن از سنبل و ريحان خوشتر" جهڙي ٿي وطن پاڪ لاءِ چئبو آهي. ملڪ آهي يا ڪعبو بڻائي طواف ڪرڻ جهڙو ملڪ آهي!.....

منهنجي قسمت ته ڏس! نوازمندي اهڙي جوڪا ظاهر ۽ بزملا آهي توسان ۽ شيخ صاحب سان، پوءِ به تون اها اميد رکين ٿو ته ڏيڏرن، چوهن، جهڙن ۽ چيرن جي پولين ڪان يا جن جدا جدا پرن ۽ جهڙين ۾ هو ملبوس ٿي پاڻ ڏيکارين، مان متاثر ٿيان؟ اهو ممڪن آهي؟—

شيخ صاحب عجيب طرز رکندو آهي. ضدي آهي، پر جن سان پيارتي هجيس، انهن جو جوڻ مڃيندو آهي. جهڙي مهرباني مان تي اٿس، ٻئي ڪي آهيس ڪي ڪانه! ..... عليگڙهه ۾ پڙهندو هوس، اخبارن ۾ اعلان ٿيو ته شيخ صاحب به دهليءَ ۾ ايندو ۽ تقرير ڪندو. مان به آئان دهليءَ پهتس، پنڊال ۾ داخلا ٽڪيٽ سان هئي. مان به وڏي ۾ وڏي ٽڪيٽ وٺي اچي ويٺس. مولانا شوڪت علي ۽ ٻين تقريرون ڪيون. شايد آغاخان به هو. شيخ صاحب پنهنجي سان اختلاف ڪيو. مهربانين مائهن ڏوڪ ڪئي، پر پر چارفقرا پڙاپائون ته هال ۾ الله اڪبر جا نعرا بلند ٿيڻ لڳا. ساري مجموعي تي قابض ٿي ويو، بلڪ سڄو هال هن جو عاشق بڻجي ويو.... هن جو قدردان ته آهيان، پر تو وسائل تي پورو قبضو اچا سوڙو ڪرڻ نه ڏنو آهي....

— محمد امين کوسو.

(٤٢)

١٠-٣-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-سيد صاحب!

تو لکيو آهي ته تون ٻيا ڪم ڇڏي بس بندي جي خطوط ڪي پڙهندو آهين، بلڪل ٺيڪ ڪندو آهي. دنيا جي چڱن ڪمن ۾ هن قسم جي تنوار بي ڪانئي نه ملندي، جا

ڪنهن جي دل جي ڪنن تائين پهچي! ڪي فقير درويش لڪل ضرور آهن ۽ رهندا، پر ظاهري شڪل ۾ هي خطوط آهن، جي عشق ۽ محبت جي رازن کي اٿين پرملا چون ٿا.

اقبال به منمبر زد رازي ڪه نبايد گفت
ناپخته برون آمـــد آز محفل رندانـــه!

اڄ نماز پڙهندي خيال آيو ته هنن خطوط جـو چڱو چوکو حصو ڇپرائجي.

"جي.ايم.سيد، سنڌ جو سياسي رهبر" (خطوط جو مجموعو) از محمدامين کوسو.

هي ٻولي ۽ طرز فڪر ٻئي جي نه آهي، ۽ نه اٿين ڏٺي آهي. اُن جو رواج ذهن ۾ خود عشق ۽ محبت جي جذبي جي فراواني پيدا ڪندو، پاڪل ٿئين چيز ۽ سراپا انقلاب آفرين!! تنهنجا فوٽا، اسيمبليءَ جي ميمبريءَ جا، تهنجا ٺهراءَ پاڪستان بابت، تنهنجي تقريرن جا ٽڪرا پاڪستان جي حصول لاءِ سنڌ اسيمبليءَ ۾ ۽ ٻيا ضروري حوالا ڪنهن معقول ۽ درد دل رکندڙ آدميءَ کان گڏ ڪرائجن ۽ انهن لاءِ سندس شڪريو ادا ڪجي. ان طرح سنڌ جي هالوڪي سياسي حالت جو مڪمل خاڪو تنهنجي ذات سان گڏيل ٻيهارجـي. مان پاڻ لاءِ ان مجموعي جـي اشاعت لاءِ هاڻي منتظر رهندس. توڏي اڳ جا ٻه گهٽائي خطوط آهن، تو لکيو هو ته تو منهنجي خطن کي هڪ جدا فائيل ۾ رکيو آهي. موجوده خطوط سان ٺهڪندڙ اڳيان خط يا سندن جزا ٻه گڏ ڪجن.

ظاهر آهي ته سنڌ ۾ هنن خطوط جي جيتري اشاعت ڪبي، اها سنڌ جي وڏي ۾ وڏي خدمت آهي. اها هڪ شخص واحد جي پذيرائي هن معنيٰ ۾ ضرور آهي، جو اُن شخص واحد کـي ڪيڏي ڇڏجـي ته اڄ سنڌ جو نالوئي ڇڻ ڪونه آهي. تـهنجي ڪچهرين ۽ محفلن لاءِ عرض آهي ته متان انهن محفلن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ ڪچهرين ۾ مان به ڪي مواد گڏ ڪري رپورٽون ڪندا هجن.
ٿو لکيو آهي ته مخدوم محمدزمان طالب‌المولى صاحب
توڏي اچڻ وارو آهي. خدا شال ڪيس اهو درجو جلد عطا
ڪري ۽ ورور پيو اچي! اهائي ذات ۽ اهوڏي ڪم الله
نصيب ڪريس!
گذريل سال جيڪب‌آباد گهوڙن جي جاسي جي موقعي
تي سائس ملاقاتون ٿيون هيون. باذوق آدمي آهي. شعر فهميءَ
جو ملڪو اٿس. خانداني بڙو آدمي آهي. پر سنڌ جي خانداني
بڙائيءَ جو محافظ ٿون نظربندين ۾. پوءِ اها بڙائي ڪهڙي ڪم
جي؟ اصل بات هيءَ آهي ته تو ۽ مان جدا جدا اسباب جي
بنا تي سنڌ کي سنئون ڪري بيهاريو ٿي ڪون. هاڻي به وقت
ويو ڪونه آهي. تون آهين، مقصد حاصل آهي فقط حرڪت
۾ اچ........ اها سنڌ جيڪا توکي سچائي، پيدا ڪرڻي آهي.
مان وارا خطوط هڪ قسم جا گرز آهن، جي ماڻهن جي ذهنن
جي لوهه کي درست ڪندا، يا ڪهاڙيون آهن جي آنهن کي
کهڙيندڀون. تولاهه مايوس ٿيڻ جو سبب آهي به ۽ نه به آهي.
مايوس نه ٿيڻ جو سبب اهو آهي جو تون آهين. خود تنهنجو
وجود مايوسيون متاثيندڙ وجود آهي. ٿورڙي محنت، جفاڪشيءَ
۽ حقيقت پسنديءَ جي ضرورت آهي، سنڌ جاڳي اٿندي. صوبي
پرستي يعني سنڌپرستي تي، مان وٽ عين ايمان آهي. سنڌ
احياءِ اسلام جو مرڪز آهي! .. ....
شاهه قبلا! هي باتيون هتان جون نه آهن، جن جي اشاعت
لاءِ آمادگي نماز ۾ آئي. تنهنجي دامن سان منهنجي دست طلب
جي ازلي ۽ ابدي وابستگيءَ جو اظهار، هن دور جي امام ۽
زماني جي وڏي ۾ وڏي مذهبي پيشوا جي امر ۽ حڪم سان
ٿي رهيو آهي........
هڪ ڳالهه جو اظهار ڪريان؟ راشدي پائرن کي شايد
اُن جو احساس اڃا پيدا نه ٿيو آهي، سائينءَ کي سنڌن وڏو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوندو هو، ٻاڪ سنڌس ئي پاڻهل آهن. هي پنهنجي عقل فروشين کي ئي پنهنجي زماني جي ماڻهن جي لاءِ ذميوار ٺهرائيندا هوندا، پر اصل ۾ سائينءَ جو مٿن ڏاڍو پيار هوندو هو. هڪ دفعو پير علي محمد راشديءَ کي رکو ايترو چيائون.... ”اسان کي چوڻ ته نه کهرجي. چوڻ ڏي بيعزتي آهي....“ ڇهري مبارڪ تي ٻکهر اچي وين. پوءِ آهستي آهستي فرمايائون. ”چوندا آهن ته توهان کي به هڪ جاءِ تي قرار ڪونه هوندو آهي....“ ”اسان ته توهان جا غلام آهيون....“ مان چاتو ته اڄ راشدي بهادر اڏجي ويو. سنڌ جو اڪ قاصائي ٻئو، ته هڻي ڪٿي منهنجي هٿ تي بيعت ڪري خادم ٻڄمس. مان ڪون سواءِ ته اهو قطعاً ڏڪ ٿيڻو ڪونه آهي، پر مان ڪون اهڙن موقعن تي ڪترائي ويندو آهي.

دل ۾ آمنگ اٿندا هئم ته هانگ ڪانگ جاتي آهي، آتي ماي اچانس. ٻنهي پاڻرن جو مان سان تعلق ٻي پردي آهي يعني مان سنڌن، آهي منهنجا! مان کي سنڌن عقل فروشين تي بيحد ڪاوڙ ايندي آهي، پر وري چوندو آهيان ته انهن حرڪتن کان روڪي به مان ئي سگهندو آهيان، ٻئي جي هٿ ڪرڻ جانه اهن. مان ورجهو وڃان ڪونه، هي ٻئي ڪنهن کي قطعن ڪونه ميچيندا آهن.

توهان هر سنڌيءَ جو لاڳاپو تي سگهندو آهي، سو لاڳاپا ضرور اٿن، پر هت معاملو ڪجهه اور آهي.

پير علي محمد شاهه جي آواز ۾ ڏاڍو درد آهي. ڪڏهن ڳلي ۾ سر ۾ تو وٽ ڪجهه ڳاڙهو اٿس؟ مان وٽ منهنجي راهل هوتل ۾، ڪڏهن ڪڏهن زماني جي ڪمن کان ٿڪي اچي، پناهه ڳرڻ ٿيندو هو. هڪ بلڪل علحده ڪمرو هن جي حوالي ڪري ڏيندو هوس، پوءِ مان ڪنڌائتو ٿي ٻيهندو هوس. ڪلام چوندو هو ڏاڍي درد سان!....

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پوءِ علي محمد شاهه بعض دفعا ملق وقت ته بيخود ٿي ويندو آهي. ٽيڻ گهرجيس. مان کي ڏسي ٽپا ڏئي، وجد ڪري، ڪپڙا ڦاڙي خوشيءَ مان ته به جائز آهي. ڪوبه پردو حائل ٿي نه سگهندو آهي هن رشتي ۾. تون ته هاڻ پير آهين. پيرسائين پاڳارا آهن، بادشاهه آهن، پر منهنجي دل ۾ جيڪي ڏهن اچي، ۽ پيا موانعات نه هجن ته جيڪي وٺيم آهو ڪرائي ويندس. تون هن روايتي رشتي ناتي جي حسن تي نگاهه وجهه. خرابيون ته برابر اچي وڃون، پر ڪي خوبيون به آهن. سڀ راشدي اسان جا مالڪ ٿي آهن ۽ سيني تي اسان جو حق به آهي.

پير سيد علي محمد شاهه بمع سيد حسام الدين شاهه ڪنڊ ڪوٽ منهنجي اليڪشن جي دوران آيا ته آن اليڪشن تي چانئجي وياه حڪمان ووٽ ورتائون. ووٽ چاه اليڪشن ظاهر ٿي بيٺي. سرڏار شير محمد خان قومي سردار جي ظاهري شڪست نظر اچڻ لڳي. پير علي محمد شاهه راشديءَ آن وقت جي ڊپٽي ڪمشنر مسٽر بوٽ کي هڪ تقرير ۾ چيو ته "اليڪشن پڪ ڪٽندا سون ۽ ڪابه طاقت اسان جو مقابلو نه ڪري سگهندي. مسٽر بوٽ اليڪشن ۾ مداخلت ڪري، غلط ڪم ڪري ٿو." مسٽر بوٽ پوءِ مان کي لکيو ته تون علي محمد شاه راشديءَ جي ان تقرير کان دستبرداريءَ جو اظهار مان وٽ اچي ڪر. آن تي وڏي لکپڙهه ٿي. مسٽر جيرامداس دولترام اهو سوال شايد ڪانگريس ورڪنگ ڪميٽيءَ ۾ کنيو. پوءِ سرلٽنسلاٽ گرهام، مرحوم شهيد الهه بخش کي چئي، اسان ٻنهي جو صلح ڪرايو. الهه بخش اسان ٻنهي کي چانهه تي گهرايو... مسٽر بوٽ چيو ته "مان توکي جيڪي ڪجهه لکيو هو، سو تنهنجي تقرير ڪري ته ڪونه هو، پوءِ توکي دل ۾ ڇو ڪرڻ گهربو هو؟ منهنجي مرضي هئي ته تون رکو اڏين چئه. ته اهو خيال تنهنجو ڪونه هو ته ڪو مان اليڪشن ۾ دست اندازي ڪئي." مان چيو ته "اليڪشن گذري ويئي ۽ نتيجو به اوئين نه نڪتو جيئن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

راشدي صاحب فرمايو هو، تہ ”اهو هن قسم جي لکپڙه ۾ ٻيو سود هئي.“ وغيره. نيٺ چاهه پي پار ٿياسون.

پوءِ هڪ دفعي مسٽر بوٽ مان کي چيو تہ ”توهان هندستان جي آزاديءَ لاءِ لڙي رهيا آهيو، پر شايد اهو وقت اچي جو توهان ان وقت جي حالتن کان خوش نہ رهو.“ مطلب انکي هيءُ اسان جو ننڍو پر آباديءَ ۾ پٽي لحاظ کان وڏو سنڌ جو ملڪ، اهڙو تہ هڪٻئي سان ڳنڍيل آهي جو اسان ”هڪ“ آهيون.

افسوس آنهن تي جي هن ”لاهوتي“، ازلي، ابدي، وحدت ۽ ”هيڪڙائيءَ“ کي ٽوڙين.

اسان کي پين جيان زنده باد، مرده باد چئي، هڪٻئي سان ناتا ڳنڍڻ ۽ ٽوڙڻ جي ڪهڙي ضرورت پيش آئي. هن وحدت جي ميخاني جا سڀ پوچاري، سڀ سنڌي آهيون. سڀ هڪ ئي خمار الستيءَ سان مدهوش ۽ مخمور. تن کي عداوتن ۽ اختلافن کان بچائڻ ڪم تو پير مغان جو! هاڻ اڄ وري خطاب ئي اور ٻڌجي آيو. اڪ هيترن خطن ۾ نہ سنڌ ميخانو سڏجي سگهي، نہ توهان ئي پير مغان جي نالي سان خطاب ٿيو آهين. سو پيرمغان آتا! آئي محبت جا پيالا گردش ۾ آڻ تہ دنيا جي اونده ۽ ڪارنهن کي ختم ڪرڻ جو سعيو ڪريون. تون پيرمغان، مان مئي پرست! اڄ تہ سنڌ جي ذريعي انسانيت کي عشق ۽ محبت سيکاريون، جنگ جدال، قتل ۽ غارتگريءَ جو دور ختم ڪرايون.

خيز تا امروز در ميخانہ کشادي طلبيم،
بر در دوست نشينم و مرادي طلبيم!

مطلب تہ توهان هڪ هن دور جو نقشو ئي دل آويز بڻائي سگهندو آهين. پوءِ شيامي غلط خفقان ڪهڙي ڪم جا؟

پڙهه جي-ايم-شاهہ! اي سنڌي، پڙهه جي-ايم-شاهہ! پڙهہ هن سيد سونهاري جو عشق ۽ محبت جي رازن سان پريل نالو!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ جي عظمت رفته جو پاسبان، سنڌ جي عزت ۽ شان جو رکوالو. سنڌ جو هر عيب سندس نالي سبب ثواب! سنڌ جو هر ڪريل سندس اسم جي مسيحائيءَ سبب آتيل ۽ آبرودار! ڪر طواف تون به سنشريف جو مان سان گڏجي. اڪين ۾ دل جي جذبن جو آب هجيئي، ۽ پيئي هٿ پڏل!

هيءَ بارگاه، بارگاه، جي-ايم-شاه، آهي- آهُ، آهُ! اچ ته تون ۽ مان گڏجي سربسجود ٿيون ۽ ساري جهان کي هٿڙئي جهڪايون! هٿ جهڪايون ته انسان انسانيت جو مرتبو چاڙئي، مسلمان مسلمانيءَ جي رمز سکي، سنڌ وري سنڌ ٿي، هندستان ۽ پاڪستان جي رهبري ڪري! — محمدامين کوسو.

(۴۳)

۱۱-۳-۱۹۶۶ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاه صاحب!

نسيما! جانب بطحيٰ گذر ڪُن،
زاحوالم محمد را خبر ڪن!

حضرت ”جاميءَ“ جو مٺيون شعر اڄڪين ذهن دل ۾ ۽ زبان تي آيو، ۽ حضرت مولانا عبيدالله سنڌيرح جون مشقتون ۽ تڪليفون ياد آيون. دين خاطر ڪهڙي ڪهڙن دشوار رستن سان پاپياده سفر ڪندو، جهنگ ۽ جبل ڏوريندو، ملڪان ملڪ، ديسان ديس هجرتون ڪندو رهيو. وري هٿ اسان جي سنڌ ۾ ورلو ته سواءِ چند نفوس جي ڪنهن کي اهو احساس ٿي پيدا نه ٿيو ته هي ڪير ۽ ڇا؟..... هاه! هن علم جي اٿاه سمنڊ عمل جي ڪوهه گران، صبر ۽ برداشت ۾ بيمثل مجاهد، غازي، مفڪر، مفسر، واعظ، متڪلم، فلسفيءَ، تاريخدان، سياسي رهنما ۽ ليڊر جو اڄ تائين ڪنهن کي پورو پتوئي نه پيو! ڪهڙي نه قسمت ۽ اڪين جي انڌائي! سندس علم ۽ عمل جي گردش جو زمانو به اسان جوئي آهي. پرچونڊي شريف مان حضرت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جنهن وقت حافظ صاحب رحه کان ڪلمه توحيد پڙهي، سندس ديني پٽ ٿيڻ جو شرف حاصل ڪيائين. پيرانه سالي ۽ بخته خيالي ۽ جا آخرين ايام به وري هت اسان وٽ ئي گذاريائين. مان ۽ مولانا دين محمد وفائي هڪيئي سان سندس مٿان صدقي ۽ قربان ٿيڻ وارن وجد ۽ رقص ۾ پئي مقابلا ڪيا. پر ڪنهن نه پڇو، ڪنهن نه ڏٺو. توبهه، لک ڪروڙ دفعا توبهه! تون ته ليکين جي نشي ۾ سخت مخمور هئين. منهنجي هر ڪوشش بظاهر توکي بيدار ڪرڻ جي آن وقت تائين رائگان ٿيندي هئي. پر مان کي پنهنجي مستانه روي ۽ سوز درون جي تپش ۽ شعله فگني ۾ اميدون هيون ته توکي گرمائي وجهندس. توکي ليک کان ڪيئي پاهر ڪڍو ڪندس! ڪامياب ٿيس ڪهڙي نه شان سان!

آن وقت به مان حضرت مولاناکي سندس آخرين بيماري جي وقت تنهنجي بنگلي ۾ اچي رهڻ لاءِ دعوت ڏني هئي، پر انڪار ڪيائون، "جي-ايم-سيد ته اسان جو آهي، پر هُو ليگ جو عهديدار آهي. اسان لاءِ مناسب نه آهي، جو اسان ليگ جي عهديدارن جي جاءِ ۾ رهون."

ليگ، سنڌ ۾ رڳو ڪهڙي پارن احمقن جي جاءِ آهي، پر اهو بدبخت ازلي به آئي جالي ۽ گذاري نه سگهيو.

پن حصن، سنڌ ۽ بلوچستان، ۾ ليگ جو نالوئي غلط آهي، پين سببن کان علاوه الهه بخش شهيد جو پاڪ رت اسان کي ليگ کان جُدا ڪري ٿو بيهاري. منهنجو يار به يارن جهڙو، جنهن جي سيني تي دشمنن سنڌ ۽ قوم جون گوليون وسيون، مان تن جي ليگ کي ڪيئن برداشت ڪري سگهندس!....

مان وٽ ته منهنجي ڏک به (سواءِ تو يارن پيارن ۽ عزيز سيدن ۽ عالمن جي) ليگ جي ليڊرن کان وڌيڪ عزت واري آهي.

بات جو صحيح صحيح سمجهڻ چاهيندو آهيان. به هزار گڏهه، چار هزار ڪتا (Dogs) هونگن ۽ پونڪن ته اها حقيقت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪئي ويئي؟ اهڙين جمهوريتن کي پيشاب جي قطري ڪان به گهٽ سمجهندو آهيان. ڇاجي جمهوريت، ڇا جو عوام؟ اسان جي هالوڪي عوام کي ايوب خان اشارو ڪري ته، اسان پارن کي لتاڙي مارين. ڪربلا ۾ به ”عوامي لشڪر“ حضرت امام کي شهيد ڪيو هو!

هڪڙا فرسوده ۽ پين جا پڌل نعرا ڪنيون وتندا آهن. وڏا وڏا بظاهر پڙهيل ته سنڌ ۾ ڪتن ۽ گڏهن ڪان به گهٽ آهن. ڪنهن کي تنهنجو فڪر ۽ خيال به آهي؟ ڏوندي سان پيٽ پري ڇاڻن.

لکيو هوم تو کي ته هڪ ديوان، ڏاڍوئي سياڻو ۽ تجربيڪار، جيڪب آباد جي ريسٽ هائوس ۾ مليو. مان ڇيو ته سنڌ جي آدمشماري ڪل ڪي آدمي!! چيائين بلڪل ٺيڪ ٿو چوين. پوءِ ڪم به آنهن لن جي وزن جهڙو ۽ جيترو ڪرڻ گهرجي. آهي ٿي سنڌ کي ته برابر پنهنجي مٽي تي سينهون ڪري ڪٽي بيهڻ جي طاقت ۽ همت رکن ٿاه ۾ سنڌي، جو اسان جي مٽي تي سواءِ ٿيڻ بجاءِ پين جي جوتن جي مٽيءَ تي سجدا ڪري پاڻ کي ذليل ۽ خوار ڪندا ته ڪيو ڇا؟.......

تون ته لهڪ هڻين، پر اسان ته خاموش ڪونه هئاسين. مان ۽ مولانا دين محمد وفائيءَ وس ڪيا. پيا ته ڇڏيو، احمق مّلان به ايترا سست هجن، جو معاملو نه سمجهن! جيئن هاڻي به هڪ آهي، علامه غلام مصطفيٰ قاسمي- چنبو ۽ بدبخت. ميدان حشر ۾ الائي متس ڇا گذرندي؟ مان جيترو جاڳندو ويٺو آهيان، منهنجي حياتيءَ ۾ حضرت مولانا سنڌيءَ بابت اهڙن خيالن جو اظهار ڪندو آهي، جڏهن ته انهيءَ پونيءَ جي تعريف جو مولانا محتاج آهي! نه پوڙها کي ڪو شرم نه ڪو لحاظ. ”الرحيم“- ايوب خان جي زير صدارت ۽ ان جو ايڊيٽر هيءَ جهنمي ۽ دوزخي ملو؟! .....

”صوفي– صوفي“، جيڪو تنهنجي تصور ۾ آهي، اهو ٿيندو ڇا آهي؟ صوفي ٿي ته اسلام جو اڻ شڪست ڪائيندڙ فاتح آهي! تون پاڻ کي ٿي ڏس! پاڪستان ڏاهڻ ٿي اڇي پيئين، ته نه انگريزن کي خيال ۾ آندءِ، نه هندن جي پرواهه ڪيئي. پاڪستان جو جهنڊو سنڌ جي هٿ ۾ ڏيئي ٻيهي رهئين! ڪنهن کي مجال هئي، سواءِ منهنجي، جو آن وقت ٻه هڪدم ٽپو ڏيئي، آئي ٻيهي، سنڌ اسيمبليءَ ۾ فرمائي ته ”هن سيد تاريخ جو باب آلڻائي رکيو“، ۽ توهان ڏند شيڪي کلو ٿا؟

ٻه آدمي؛ هڪ طرف تون مخدوم، ٻئي طرف مان خادم ٻنهجي وياسين.

— محمدامين کوسو.

(٤٤)

١٢-٣-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم-سيد صاحب!

راشدي بهادر ناقابل معافي غلطيون ڪيون آهن. پر مان موجود آهيان، مان وٽ اچي دوباره بيعت ڪري ۽ از سر نو سنڌ جي خدمتن جو اقرار ڪري، ته معافيون به ملي سگهنديون آهن!

مانيءَ ميچيءَ خاطر سنڌ جهڙو ملڪ تين وال ڪيو آهي؟ جيئن هن ڪيو يا ڪيون اچي ٿو! بدناميون سهي، سر قربان ڪري ٻه سنڌ جي بقا جون ڪوششون ڪيون آهن.

تون درويش قسم جو آدمي آهين، سڀڪنهن وٽ تنهنجي خيالات جو ڪتاب کلي ويندو آهي. بعض امور خاموشي طلب هوندا آهن. گوڪه تنهنجي ذات ۾ اهڙين تدبيرن جي ضرورت ئي ڪانه آهي. تون ڪنهن سان مقابلي آرائي ڪرين ٿو؟ هرڪو وڃي ڪڏ پري. تنهنجو هجڻ ئي هڪ اهڙو اعجاز مسيحا آهي، جو سنڌ سرفراز ٿي رهندي. تنهنجي هر ادا محبوبانه، تنهنجي هر حرڪت ۾ دلربائي موجود، ته پوءِ توکي سلامت الله رکي ته

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت آهي. هنن ڪارن ڪڪرن پرئي طوفانن جي منجهدار مان توئن ئي سنڌ سلامتيءَ جي ساحل تي آئي بيهاريندين. آمين!

— محمدامين کوسو.

(٤٥)

١٢-٣-١٩٦٦ع حضرت قبلا جي-ايم-شاهه!

صبح جو وقت آهي، نماز ۽ تلاوت کان فارغ ٿي، چاهه پي رهيو هوس ته تنهنجي خيال دامن ڇڪيو. اڄ حاضر ٿيو آهيان. خيال آيو ته الهه بخش جو نالو ظلم، تعصب، جهالت ۽ سنڌ جي غلاميءَ جي پردن کي چاڪ ڪندڙ نالو آهي. حسيني لباس ۾ ڏيکيل نالو- جيستائين سنڌ اندر هن جي جلوه گري عام نه ٿي ويندي، ڪجهه نه ٿيندو.

"مرڻ قبول ڪندس، ليڪ ۾ شامل نه ٿيندس"، سنڌس اهو مردانو نعرو سنڌ اسيمبليءَ اندر توکي ياد آهي؟ ڪوئي اها تقرير هٿ ڪر. رستو ئي تو سنڌ جي تباهيءَ جو ورتو هو نه توکي ڪهڙ موڙي ها؟ سنڌ جي نالي تي، سنڌ جي آزاديءَ خاطر سر ڪهوري قربان ڪياڻين.

بنا ڪردند خوش رسمي به خون و خاڪ غلطيدن!

ڏئي تو به معني منهنجي الهه‌بخش سان والهاڻي وابستگيءَ جي؟ پارائيون ڪجن ته ائين ڪجن، اهڙن سان ڪجن! ڇا جي ڪانگريس ته ڇا جا پيا اصول؟ شهيد ٿيندڙ يار تي ووٽ قربان ڪيم. توکي خبر آهي ته ڇيو ڇا هوم هڪ محفل ۾ ته اهو به الهه بخش جو احسان، جو منهنجو ووٽ قبول ڪياڻين. منهنجي ووٽ جي لائق اهو هڪ هو. جي ان کي ووٽ ڪم نه اچي ها ته پڻ کي ته ووٽ نه ڏيان ها.... — جي تورڙي غلطي ڪندو هو، ته اسيمبليءَ اندر تقريرن ۾ بہ کيس دڙڪا ڏيندو هوس. سر يار جي نالي ڪتائيندڙ، عاشق مزاج ۽ پاڪ طينت سي

عظمتن جو عمق ڪير ماپي سگهندو؟ اُن جو صلو ڏيندڙ فقط الله آهي. الهہ بخش حياتيءَ ۾ به نرالو ۽ محبوب، ته موت ۾ به نرالو ۽ محبوب ترين! اهو وقت ضرور ايندو جڏهن سنڌي اِن نام عظيم جي عظمتن اڳيان دست بسته ٿي جهڪندا ۽ ديوانہ وار هن قبر تي زيارتون ڪرڻ ايندا. سنڌ جي ڪوشي ڪوشي ۽ چپي چپي تي هن مرد عظيم جون يادگيريون قائم ڪيون وينديون.

هن جي حلق مان نڪتل اهو دلڪش سنڌي آواز منهنجي ۽ حضرت مولانا سنڌيءَ جي موجوگيءَ ۾، آزاد ڪانفرنس جي موقعن تي، لعل قلعي جي ڪنگرن ۽ جامع مسجد دهليءَ جي منارن سان ٽڪرايو، جنهن جي معنيٰ جي باز ڪشت هن صورت ۾ ڏسڻ ۾ ايندي ته هندستان اندر اسلام ٿي ڪارفرما طاقت هوندي. مسلمان هند کي مايوسين کان بچائڻ واسطي اهو نعرو شڪارپور جي پنجن پيرن جي قبرستان ۾ پوريل، سدا جيئري منهنجي يار الهہ بخش کان بلند ڪرايم. اهي نه اتفاقي ڳالهيون آهن ۽ نه پڙل ڳالهيون آهن.

تنهنجو واسطو ۽ ڪير مان جهڙي دل ۽ جگر فگار ڪندڙ آدميءَ سان اچي پيو هو. توکي جناح پرستيون مان ڪيئن ڪرڻ ڏيان ها؟

هاڻي به آستوار ٿي، ماحول تي نظر ڪر، منهنجي ۽ منهنجي سياسي تگ ودو تي غور ڪر ۽ آءُ، اچي ميدان ۾ جلوہ گر ٿيءُ! نظربنديون ٿي مقام عشق کي معين ڪنديون آهن، اهي تي وڃون. هاڻي ڏک ۽ رستو آهو ڪيڏ ته هيتي ذمتي الله جي دين جو غلغلو دوباره بلند ٿئي!

لوڙن واريون سياستان تو شير مرد لاءِ نہ آهن. صلاح ۽ مشورو منهنجو، عمل تنهنجو. اَتَ ته الهہ بخش جي قبر ۽ مرقد جو ڪڏجي، ساريءَ سنڌ سميت طواف ڪريون. شيخ عبدالمجيد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ راشدي پاڳارو (پنهنجا اڳيان ڪڏا ڪرم وساريون به شامل ڪريون هن طواف ۽ عبادت ۾!! پرستش گاهه عبادتگاهه بڻائي رکيائون پنهنجي قبر ڪي، اهڙي ڪي ووٽ نه ڏيان ها؟ الحمدالله! مٿس پرواني جيان قربان ٿيندو رهيس.

اسيمبليءَ جي هڪ اجلاس ۾ کهڙي جي خدمت جي مقابلي ۾ هڪ ٻاهي الهيبخش جو آواز هو ته ٻئي ڪي سان هوس. ان ڏينهن جي ڪارروائيءَ تي هاڻي به ڪو نظر ڪري ته معلوم ٿيندو ته ۾ فقط ٻه سنڌ ڪي بچائڻ جي تڪ ودو ۾ لڳل آهن. هڪ شهادت حاصل ڪئي، ٻيو تنهنجي دامن کي پڪڙي، توکي نظربندين جي زنجيرن کي ٽوڙڻ لاءِ عاجزانه ۽ محڪمانه طريقي سان چئي رهيو آهي. تون هندستان وارا سنڌي به آڻ........

هيءَ دور خود انسان لاءِ انسان جي هٿان تاريڪ ترين دور آهي. ان جو خاتمو تنهنجي ڪوشش ذريعي سنڌ، عظيم سنڌ ايترو جلد ڪندي، جو انسان جو عقل حيران ٿي ويندو ته هيءَ ٿيو ڇا؟

سنڌ جي هاڻوڪي دور ۾ جيڪو تضاد آهي، سو به حيرت ڪن آهي. هڪ طرف اونده انڌوڪار، ٻئي طرف وقت ۽ زماني جو مجدد اعظم منهنجو آقا ۽ پير، پرچوندي شريف جو فقير درويش سلطان عبدالرحمن رحه، مولانا عبيدالله سنڌي، سياست ۾ تون ۽ فخر سنڌ وهند شيخ صاحب!! ٻيو هيڏن آفتابي جلون جي سامهون مايوسيون پنهنجون تاريڪيون فقط ان وقت تائين ڪاميابيءَ سان ڦهلائي سگهنديون آهن، جڏهن دلين ۽ اکين تي انهن جي عڪس کي روڪڻ واسطي پردا چڙهيل يا چاڙهيل هوندا. لهي پردا چاڪ ڪرڻ ڪم تنهنجو! جهالت، خود فريبيءَ، غلاميءَ ۽ سنڌ جي حال ۽ ماضيءَ جي عظمت کي لڪائيندڙ پردن کي چاڪ ڪرڻ جون دعوتون هنن صفحات ۾ توکي ڪابل ۽ عيان ملنديون رهن ٿيون. آت! عقل، فهم ۽ تدبر کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۳۲۲)

عشق جو تابع بڻائي آٿءَ! تنهنجي اُٿڻ ۽ تنهنجي عمل ۾ اسلام جي سرفرازي ۽ سربلنديءَ جو راز سمايل آهي. آٿ! مستي نہ ڪر، چوطرف چوڏار روحاني دنيا مان ڏوڪي دعائون ملنديون رهن ٿيون. سنڌ سڄيءَ جون برڪتون ۽ رحمتون توسان شامل حال ڪري رکيون اٿم. آٿ! سنڌ جي حسن ۽ عظمت مٿان آيل يا آندل پردا هڪ هڪ دور ڪري، دنيا کي اُن جو ديدار ڪراءِ. پوءِ پاڻ بہ وجد ۽ رقص ڪر تہ مان بہ توسان وجد ۽ رقص ڪريان جيئن هاڻي ڪري رهيو آهيان.

سنڌ....؟ سنڌ منهنجو ڪعبو!

—— محمدامين کوسو

(۴۶)

۱۵-۳-۱۹۶۶ع، حضرت قبلا جي-ايم-شاهہ صاحب!

سنڌ جي ماضيءَ ۾ تنهنجا روحاني، بدني ۽ نسبي رشتا ناتا ڪتل آهن. حال جو پاڻ هن ڏکئي وقت ۾ واحد نمائندو بڻيو پيئو آهين.

راشدي بهادر جي مضامين ۾ مئي عقل جا موجود آهن، شايد ٿي. دنيا جي ڪنهن بہ حصي ۾ اهڙو ڪو آدمي هوندو، جو پنهنجي کوپڙيءَ ۾ ايترو عقل محفوظ ڪيون گهمندو هوندو! هاڻي اُن عقل جي ورڪا آهي، بي سبب تہ ڪوبہ ڪم نہ ڪندو آهي. سنڌ سان نئون نينهن لڳو اٿس، اهو ڪير ۽ ڪيئن باور ڪري؟ ايترو عقل جو باقيندو رهي ٿو. سنڌون سڌو مختصر ڏکيـ چو نہ ٿو وٺي. سنڌ جي مطمئن ڪرڻ جـو لفظ هيڏو سارو چو ٿو لکي، جڏهن ٿو جي-ايم-سيد جي آزادي لکيءِ پاڻ شايد اُن ڏالي لکندي لچارو ٿيندو هجي، تہ هيئن لکي تہ "سنڌ ۾ اهڙا بہ آدمي هن دور ۾ پيدا آهن، جي جي-ايم-سيد کي رهبر ۽ ليڊر چائن. ڏا ۽ سنڌن واحد مطالبو اهـو آهي تہ سيد ڏان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻنڌشون هڪدم ٻڌا ڏيو، هن ٻل هٿايون وڃن. اهڙن آدمين جو دماغ صحيح آهي يا نه، اهو ٻيو جو خيال آهي، پر جي اهڙن آدمين کي مطمئن ڪرڻو آهي ته اُنهن مطالبو واحد ۽ سولو مطالبو آهي"......

مان جهڙي چوان ٿو، اُن کي هضم به ڪندو آهن؟ منهنجي دعويٰ آهي، جي توکي جلد از جلد سنڌ جي ذريعي پاڪستان جي خدمت طرف متوجهه ڪرڻ ۾ مان ڪامياب نه ٿيس يا ٻين نه ڏنو، ته ٻوءِ هن ملڪ کي وڏي نقصان جو انديشو آهي.

هن رياست ۾ جهڙا سياست اهڙي ۽ انسانيت جي نهٽي آهي، اُن ۾ تنهنجو حصو يقينن اونروڌي اهم ٿيو آهي، جهڙو هن کي وجود ۾ آڻڻ وقت هو. محض تخمينا هي ڪواه آهن.......

بغير جذبات ۾ اچڻ جي هزار اڪ دفعا هن رياست پاڪستان جي سياست بابت غور ڪيو ته ان ٻنڌ ۾ ڏالو نمبر ٻهريون تنهنجوئي ذهن ۾ اچڻ گهرجي. جي اٿين نٿو ٿئي ته ان شخص جي کوپڙيءَ ۾ ڪي ٻيا فاسد خيال آهن. اهو ٻيوه نيڪيءَ واري سياست چٽي ڪونه سگهندو.

پير علي محمد راشديءَ جي عقل منديءَ جي اِمان جي هن صوبي کي هر وقت ضرورت آهي، جنهن جو هو ليڊر به آهي ته فرزند به آهي. (بشرطيڪ هو محسوس ڪري ۽ ڪيس مطمئن ڪجي). سنڌس حق هن صوبي تي آهن ۽ صوبي جا حق مٿس آهن. امان جا، خود منهنجا، مٿس وڏا حق آهن. پير خاندان کان سواءِ، سنڌس ۽ سنڌس پيءُ جا ذاتي احسان مان تي آهن، جو هن ضلعي اندر منهنجي انقلاب آفرين سياست کي امدادون اچي ڪيون. ڏينهن، هفتا ۽ مهينا سارَياڻون. مان هڪ واضح سياسي خيال ۽ ارادي رکندڙ آدمي هوس. هن جو منهنجي امداد ڪئي، ته مان هڪ ڏر جهڙو به انهن بنيادي معاملن ۾ نه هٽيو آهيان.......

شب و روز جون گهڙيون جنهن ۾ تو پاليسيءَ تي غور ڪندو رهندو آهيان، هيترن سالن جي عرصي ۾ شايد ١٩٣٦ع جي آخري مهينن ۾ رام سدارنگاڻي وڪيل، مون کي تو وٽ وٺي آيو هو. مان يونيورسٽيءَ کان نئون نئون آيو هوس. منهنجي ذهن تي اها ملاقات نقش ٿي ويئي. مان تو کي کُليل، پنهنجيءَ دل ۾ هميشه لاءِ جاءِ ڏيئي ڇڏي. منهنجي تحريرن ۽ زباني گفتگو ۾ تنهنجي هوش ۽ هلت تي سخت لفظ به ظاهر ٿيا، پر اها صورت ۽ شڪل جيڪا دل ۾ جاءِ ڪري ويئي، ان ۾ ڪو ماتر ترميم ڪرڻ جي ضرورت ڪانه آهي. هاڻي پنهنجي احساسن جو اظهار ڪريان، ته تنهنجو آرام به قتي وڃي.

تنهنجي نظربنديءَ تي بيپرواهي اسلام سان دشمني ۽ غداري آهي، سنڌ جي عزت ۽ عظمت تي وار ۽ حملو آهي. سنڌ دين جو مرڪز آهي. دين جي مرڪز تي حملو دين تي حملو آهي. دين تي حملو ڪندڙ مسلمان رهي نٿو سگهي.

— محمدامين کوسو.

(٤٧)

١٦-٣-١٩٦٦ع، سيد اعظم جي-ايم-سيد صاحب!

السلام عليڪم ورحمت الله وبرڪاته!

نوا را تلخ تر مي زن چون ذوق نغمه ڪميابي،
حدي را تيز تر خوان چون محمل را گران بيني!

دنيا ۾ ڏسون ٿا، ڪٿي به آرام ۽ چين ڪونه آهي. انسان انسان کي قتل ڪري رهيو آهي، ته به دعوي انسانيت جي ترقيءَ جي؟ بعضي ٿا پارا پلجي وڃن، ته اصل مقصد ٿي اهو آهي جو هتي صاف هوائن، جاين ۽ پارڪن وارن حاصل ڪيو آهي، جيتوڻيڪ سندن دماغ ۽ دل اونده ۽ ڪارنهن جا مرڪز آهن. اقبال چيو ته اڪوڪو انسان "زندگي ڪري شب تاريڪ کو سحر ڪر نه سڪا". مان جو تو کي چوان ٿو، اهو عمل جو پابند به آهي يا نه؟

(Practical Proposition) اهو بالڪل قابل عمل آهي.
توهان ان باري ۾ ڪو تردد ڪري نٿا سگهو، رکو ڏاڍو يعني داءُ انسان کي هٿ اچي وڃي......

هيءُ تجربو پنهنجي قسم جو اولين تجربو آهي، جو بنان مقابلي آرائي جي محض عقل، فهم، تدبر ۽ الله جي ڀروسي تي هڪ عالمگير تحريڪ شروع ٿي سگهي ٿي ۽ ڪامياب به ٿئي.

هيڏي ساري دعوى ظاهر آهي ته هڪدم ڪري آدمين جي دماغن ۾ وحشت پيدا نه ڪجي. الفاظ جملا ۽ مضمون نه مروج نموني جهڙو هوندو، مقاصد کي عيان ڪيو ته هلي ڪيئن سگهبو.

هي هڪ ڪناره ڪش آدمي جا پور نه آهن. بالڪل واضح ۽ صاف ڳالهه جهڙا منهنجي دل ۽ دماغ تي عيان ٿيندي رهي ٿي، هڪ هڪ گهڙي قيمتي آهي. انسان هر لحظي وڏيڪ تباهين ۾ گهيربو ٿو وڃي. وقت اچي ويو آهي، جو اڪرجي ۽ حضور ﷺ جي تعليمات جي ڦهلاءَ ذريعي غافل ۽ بدبخت انسان کي بچائي وٺجي...... تحريڪ هلندي ۽ ڪامياب ٿيندي، جو هلائيندڙ نه ڀيا آهن ٿي آهن. ظاهري طور توکي پوش ڪرڻ جو خيال منهنجي دل ۾ وڌو ٿو وڃي. توهان هن طريق خيال کان گهبراهه نه! مان پاڻ نه صوفي آهيان ۽ نه ئي وهمي ۽ پورالو آدمي آهيان. صاف ذهن ۽ معين پروگرام رکندڙ آدمي آهيان. جي اهي ارادا رکو ارادا ٿي آهن، ته به آهو خيال جهاد ۽ آن ۾ مرڻ شهادت آهي. —— محمدامين کوسو.

(٤٨)

١٧-٣-١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ادرءِ شاهه صاحب!
مٿان منهنجي خطن جو آهو مفهوم ورتو اٿئي ته توهان

جو مقابلو ٿي رهيو آهي، مان ان جي اهميت کي گهٽ ٿو ڪريان! حق ۽ ناحق، رات ۽ ڏينهن، ٻنهي جي مقابلي جي اهميت کي ڪير گهٽ ڪري سگهندو آهي؟ تون حق ۽ سراپا حق، توسان مقابلو ناحق!! ناحق کي حق چوڻ ڪيڏو وڏو گناهه آهي؟ ناحق تي راضي ۽ بيپرواه رهڻ اهي سڀ قسم آهن گناهه جا، جن کان الله مان کي محفوظ رکي!

مان رکيو چوان ٿو ته تون اهو حق جو علمبردار آهين اسان جي هن دور ۾، جي مان مسڪين سان رکيو مشورو ڪرڻ ها ته اهو طريقو تجويز ڪري سگهندو هوس، جو بغير جنگ وجدالَّ، بغير تصادم ۽ مقابلي آرائيءَ جي ناحق نابود ٿي هي، بغير مقابلي آرائيءَ جي معني اها ته صرف ڪانه آهي، جو اعلان به حق جو نه ڪجي. اعلان ٿي ان طور ۽ طريقي سان ڪجي، جو ناحق معلوم ٿيندو وڃي. ڏيئي جو محض هجڻ، اونده جي معدوم مثل نه آهي؟ ڏينهون اڀرندو ته رات رهندي؟

آفتاب تازه پيدا بطن گيتي سے هوا،
آسمان ڈوبے هوئے تارون ڪاماتم ڪب تلڪ؟

سنڌ جي هالوڪي سياسي تاريخ جي بسم الله ٿي شيخ صاحب کان ٿئي ٿي. شيخ صاحب کي حضرت مولانا امروٽيءَ جون دعائون حاصل هيون. شيخ صاحب به غلطيون ڪيون ورنه اباطل جو هٽ هتي اسان جي خطن ۾ فروغ ٿي نه سگهي ها. افسوس، لک ڪروڙ دفعا افسوس، شهيد الهي بخش ۽ منهنجي ڀارائيءَ جو اصلي مقصد ان وقت تو نه ڄاتو!....... شهادت، ڪاڻ ٿيو ته رواجي رسمي معيار هن مرد عظيم جي پرکڻ لاءِ استعمال ڪرڻ ته پاڻ سان به ظلم آهي.

هن وقت تنهنجو وجود شمع آزاديءَ مثل آهي. تون آهين ته اونده ختم! اها شمع هر هنڌ پهچي، سنڌ جي هر فرد کي توسان گڏيجي، پوءِ سڀ آلام ۽ سڀ مصيبتون ختم! تون آهين، غلامي نه آهي. تنهنجي موجودگي غلاميءَ جي تاريڪيءَ ۽ اونده کي ختم ڪري ٿي.

— محمد امين کوسو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٤٩)

١٩-٣-١٩٦٦ع، حضرت قبلا سيد اعظم، جي-ايم-سيد صاحب!
السلام عليڪم ورحمت الله وبرڪاتہ،

منهنجو تنهنجو رشتو ناتو محض خطوط نويسيءَ جي دائري تائين ڪين محدود آهي، جڏهن گذريل ٽيهن سالن شب و روز جي عملي هنگامن ۽ جگر ۽ دل سوزيءَ ۾ توکي پڻ صحيح راهہ عمل طرف متوجهہ ڪيو اٿم؟ ڀلو ڪو بہ هجي ها تہ ائين نہ ڪري سگهي ها. مان ڪانگريس تہ تون ليگ، مان الاهي بخش تہ تون جناح! ”آڏان ميهان دا ڪيها ميلا“ ٿي وڃي ها، پر انهن وقتن ۾ مان نهايت اطمينان سان توکي فرمايو هو تہ توکي ڦي قيد ڪندا ۽ توکي ٿي نظربند ڪندا، توکي ٿي تڪليفن ۾ وجهندا ۽ ملڪ جي سياست ٿي ويندي.

توکان وڌيڪ خان بادشاهہ خان عبدالغفار خان کي ويجهو هوس. توکان وڌيڪ ڪانگريس کي ويجهو هوس. توکان وڌيڪ روس کي بين الاقوامي سياست ۾ ويجهو آهيان. انهن سڀني حالتن ۾ بہ منهنجي نگاهہ رکو تو هڪ ئي ڏي ڪٽل رهي آهي. مولانا عطاءُ الله شاهہ بخاري احرار جميعت العلماء آهي. سڀ سڃاڻندو آهيان. انهن مان ڪيترا تہ عزيز آهن. سنڌ ۾ حضرت مولانا محمد صادق، حڪيم فتح محمد سيوهاڻي ۽ مولانا وفائي تہ منهنجائي يار آهن آهہ الاهي بخش! ان جو منهنجو ناتو ڪنهن کي ڇڏي پڏايان؟ انهي گولين جن الاهي بخش کي شهيد ڪيو، انهن جا زخم ۽ نشان منهنجي دل ۽ جگر تي عيان، ڪو نٿو ڏسي، تہ صفا انڌو ٿيو!

انهي سڀني حالتن هوندي بہ مون کي اهائي ڳڻتي پئي رهي آهي، تہ توکي هٿ ڪري وڃان- چنانچہ منهنجو هڪ خيال فقط خيال نہ هيو، اهو ثابت ٿي بيٺو. اڃا بہ تون عمل طور قائل ٿي، ڪجهہ نٿو ڪرين؟....

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجو سؤ فيصد اندازو آهي ته توکي سواءِ جنگ وجدل ۽ مقابلي آرائيءَ جي، پوري مشوري سان ٻنهي ملڪن کي هٿ ونڊڻ جي، ته جهڳڙو نبيرو ڪي ڪوناهي.

هيءَ ملڪ اسان جو، پاڪستان ۽ هندستان، پنهنجي مقدس ۽ پياريءَ سنڌ، جنهن جي خاڪ جي ذري ذري تي سجدا ڪجن، جا حصا آهن. جي-ايم-شاهه جي سنڌ، اسلامي سنڌ، جنهن جي خاڪ مقدس جي طواف لاءِ فرشتا حيران ۽ پريشان آهن. انهيءَ سنڌ جي خاڪ مقدس مان ئي هي آسمان تي وجد آڻيندڙ "جي-ايم شاهه، جي-ايم-شاهه" جو رجز پڌرو نه ٿو؟ تو جي-ايم-شاهه کو ڏاريو ڪونه آهي، ته توکي منهنجي تڪليفن جو اندازو ٿيندو ڪيئن؟ توکي ڪنڊو به نه لڳي ۽ منهنجو سر ڪٽجي، ايتري ۽ آها پيٽ ڪرڻ به مان لاءِ تڪليف ده آهي.

حريف ناوڪ مژگان خون ريزش نئي واعظ!
بدست آور رگ جان و نشتر را تماشا ڪن!

تون جناحن جو سنيل ۽ ماريل، مان ڄي-ايم شاهه جي محبت ۽ مهربانيون حاصل ڪندڙ- پوءِ جي-ايم شاهه ئي نظربند! ڏسان به مان، پڙان به مان- اچي نظربنديءَ ۾ دعوتون کاوان! مارڻو آٿي چا مان کي جوش ۽ جنون ۾؟ دل اٿم، پٿر جو ٺهيل نه آهيان، ۽ نه پهلوءَ ۾ برف جي سر (بقول مولانا آزاد) ڪنهو گهمندو آهيان. منهنجي خاموشين کان تون ئي ناجائز فائدو وٺين ٿو. تنهنجي نظربندي منهنجي سهڻ کان گهڻو مٿي آهي، ڪوري آهي. پر الائجي ڪهڙ اچي آئت ڏيندا آهن. شب و روز جنهن شخص جي محبت ۽ ياد ۾ دل تڙپندي هجي ان جون نظربنديون سهي؟ هيءَ به ڪو امتحان آهي، جنهن ۾ مان مسڪين کي قدرت جي ڪارخاني وارا وجهن گهرن ٿا؟ مان هر طور طريقي جي جزئيات کان واقف آهيان، جو هو جي پاسبانيءَ لاءِ بروي ڪار آندو وڃي. ليڪن امتحانن جي . عمت اها جو هر طرف کان امتحان ئي، مان هڪ کان

ورتو، وچي ٿو. شخص واحد ڪو ٿالو، ناز ۽ نعمت ۾ تعليم ورتل،
علي ڳڙهہ جي زندگيءَ ۾ نواب محمد اسماعيل خان مرحوم جـي
ـجهڙي گهرجي شفقت حاصل ڪندڙ، ان ڪان پوءِ عملي زندگيءَ
۾ ههڙا ڏک ۽ جهاڪا!!

بابا سيد اعظم، رحم ڪر! انسان انسان هوندو آهي،
ـسان کي بيحد تڪليفون پهچي. تنهنجي نظربندي منهنجي
واسطي معاملو نہ رهيو آهي...... ساري پاڪستان کي جيل
۾ هئڻ يا ڦاهي چاڙهڻ (سواءِ منهنجي يارن جي جن جو مختصر
ٽولو آهي) تہ مان کي ڏک نہ ٿيندو، ڇو جو انهن جي مدد
سان مان هڪ نہ هزار پاڪستان ڦاهي سگهان ٿو. مان جمهوريت
وارو تہ نہ آهيان. مان تہ ايوب خان کان وڌيڪ اهم ڊڪٽيٽر
سيد اعظم جي.ايم سيد وارو آهيان. منهنجو ايوب خان سان وير
۽ بغض بہ ڪونہ ٿو ٿئي. هڪڙو آدمي پاڻ کي پاڻ ڪڏ ۾
اڇلائي، ان سان ڇاجو بغض؟ اهو ڪڏ ۾ اڇلائڻ جو ڪم بہ
تنهنجي نظربندي آهي...... — محمد امين کوسو.

(۵٠)

٢٠-٣-١٩٦٦ع، حضرت سيد اعظم جي.ايم سيد
باوجود لکڻ جي قبلہ سيد مددعلي شاهہ ۽ تنهنجي مڪتوبات
کي ٽپال ذريعي موڪلڻ تي دل کي راضي ڪري نہ سگهيس.
ڇا ڪريان؟ لاچار نقل ڪرائي موڪليندس. معاف ڪندا دل
ديوانہ جي صحيح جذبي کي. — محمد امين کوسو.

(۵١)

عزيزآباد، انڙ واهہ، ٢٠-٣-١٩٦٦ع،
حضرت قبلا جي.ايم شاهہ صاحب!
ـ تو ياري کي نظربنديءَ ۾ ڏسي جون دل آزاريون ڪيون
اڳ، مان ڪان سواءِ سڀئون آهن؟ ڪراچيءَ ۾ هئڻ، تو کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جهل ۾ رکيو ھئاؤون تہ جهل ۾ اچي ڏسڻ جي ھمت پيدا ٿي نہ سگهي، مجبور آھيان، جاڏھون ڪاڏھون مجبور آھيان. راز آھي جو سلي نہ سگهجي، فقير وقير ڪونہ آھيان، پر الله واري جي رحمت ۽ برڪت جي گرفت کان بہ آزاد ڪونہ آھيان. ڇا چوان؟ منهنجا قصور ذميوارنہ ھجن ھا تہ تون نظر بنديءَ ۾ ھجين ڇو ھا؟......... سنڌ اھا اِئيئي، جا تو ڏانهن موڪليل ھنن مختصر خطن ۾ اچي ويئي. خوب، خوب غور ڪر! سنڌ جو روشن پاسو، اونداھو پاسو سڀ اتي درج ٿي ويو. ڪاش! منهنجن صاف راين تي آن وقت ڌي متوجھہ ٿين ھا. مان تو سان محو خيال ۽ تسوت ٿين سان گفتگو ھلي رھي ھجي، پوءِ نتيجو اھو نہ نڪري ھا تہ پيو ڇا ٿئي ھا؟......... چوان ٿو، صاف صاف توکي چوان ٿو تہ سيد اعظم جي،اوھر سيد جي نظربندي مان لاءِ تڪليف جو سبب آھي......... ملڪ ۽ قومون ھھڙين دل آزارين سبب تنا ۽ برباد ٿي ويندي آھن.

ھر ڪہ با درد ڪشان در افتاد بر افتاد!

دل جي مجروحن جي آزار کان حذر ۽ پرھيز ڌي لازم آھي. ظاھربين ھنن زخمن جي اھميت ڪي ڄاڻن ڇا؟ ڪا رسمي ۽ رواجي ڳالهہ ھجي ھا تہ ھيءَ صورت وٺي ڇو ھا؟......... دين جو خلاصو ۽ نچوڙ آھي حضرت سيد اعظم جي،ادم شاہ جي آزاديءَ جو مطالبو.

در ڪعبہ ڪوئي تو ھر آن ڪس ڪہ در آيد
از قبلہ ابروئي تـــو در عين نمـــاز است!

مان پنهنجي سائينءَ جي ياد ۾ ھي لکان ٿو، آھہ! حضرت حافظ ڄڻ منهنجي ڌي عاجزترين خطن بابت فرمايو آھي:

خمهـــا ھمہ در جوش و خروشند زمستي
وان مي کہ درانجاست حقيقت نہ مجازست!

خود تنهنجون عدم توجھوون پنهنجي نظربنديءَ بابت چوان؟ پڇا تيئن جھڙو معاملو آھي.

مان کي تاريخ جي صفحن کولڻ جي تہ جيان ضرورت آهي ٿي ڪانہ. مان هڪ روشن ترين انسان جي باب جي تصنيف جو مواد گڏ ڪري رهيو آهيان. حضرت سيد اعظم جي-امير شاهہ جي دامن مان سنڌ کي ڳنڍي رهيو آهيان. ڏسين ٿو منهنجي تاريخ سازيءَ ۽ تاريخ نويسيءَ جي هنرن کي؟ تو کي نہ چوان پيو ڪنهن کي چوان؟ حضرت حافظ ڪان بہ ٻورايان:

رازيڪہ بر خلق نهفتيم و نہ گفتيم
بادوست بگوئيم ڪہ اومحرم راز است!

اُن غزل جو آخرين شعر تون پاڻ کولي پڙهہ. مان بہ لکان ٿو

اي مجلسيان! سوز دل حافظ مسڪين
از شمع بپرسيد ڪہ درسوز و گداز است!

پر افسوس، سنڌ ۾ آهي مجلسي آهن ڪاٿي؟ شايد ڪڏهين نہ ڪڏهين پيدا ٿي. وڃن، اڄ تہ ڪوبہ ڪونہ ٿو نظر اچي. تہ بہ سنڌ جي خاڪ مقدس جا ذرا، پکي پکڻ، وڻن جا پن، زمين جا سر ۽ گاهہ، آسمان جا فرشتا، سيئي رازدار رکان ٿو. منهنجي دل دردمند جا افسانا، انهن کي ٿي وجد ۾ آڻي لاهہ ظاهري طرح اڪندو رهان ٿو. ورنہ عشق ۽ محبت ۾ آواز جائز ڪاٿي؟

اي مرغ سحر عشق ز پروانہ بياموز
ڪان سوختہ را جان شد آواز نيامد!

—— محمدامين کوسو

(٥٢)

٢٢-٣-١٩٦٦ع، حضرت، سيد اعظم جي-امير شاهہ صاحب!
السلام عليڪم.
پن سنڌين جا قلم، ملڪ جي معاملات تي ظاهر ڪم ڪري رهيا آهن: هڪ سيد علي محمد شاهہ راشدي ۽ ٻيو بندو!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پنهنجي جو موضوع به قريب قريب ساڳيو آهي ته ملڪ ڪيئن خوشحال ٿئي؟ هڪ، زمين ۽ آسمان جي وچ ۾ جهڪي آهي، اُن کي نجات جو ذريعو ٻڌايو آهي، پر فقط سنڌ کي جي.ايم سيد جي ذريعي پاڪستان جو سهارو ڇهو آهي. اُهو آهي، يا نه آهي؟ پاڪستان مضبوط ۽ "اٽوٽ" ڪهڙو ٿيا؟ جي ها ته ته اڄوڪو سيد اعظم جو دامن پڪڙيو، نه ته اهي ڇهه، يا ٻارهن نقاطي پروگرام توهان جو ڪٽ ڪيئي رکندا. ملڪن ۾ بگڙيو ايندو آهي ته، ڪير انهن کي روڪي سگهندو آهي؟ پاڪستان اندر به خون جون نديون انهيءَ افعالن سان وهنديون. ملڪ تباهه ٿي ويندو! "اسلامي تنظيم" محض هڪ سڏ، هڪ ڍور ۽ وهم ته نه آهي؟ پنهنجي تقريرن کي معنيٰ ڏين ڪهڙو ٿا، ته پنهنجو جهڙڪي منهنجي جي-ايم شاهه وٽ. ايمانداري ۽ صداقت کي سڪڻ سيکارڻ سان ايندڙ آهن ڇا؟ نوڪرين وارن ۾ ته ڪيئي ايماندار ۽ سچا آدمي آهن. پر آهي جي ملڪ جي واڳن کي جهليو بيٺا آهن، سي پاڻ ڇا آهن؟

چو ڪفر از ڪعبه برخيزد ڪجا ماند مسلماني! بنياد ئي غلط، ته مٿي ڇا ٺهيو آهي؟ بنياد صحيح ملڪي سياست جو رکيو ته پوءِ حضرت جي. ايم شاهه کي مان مسڪين جي صلاح مشوري تي ڪن ڌرڻو پوندو ...... اسان مسلمان آهيون، اسلام اسان جو سرمايو آهي. خدام دين نه ئي خدام خلق ٿيڻ جو حق رکن ٿا. وقت جون تقاضائون ئي احياءِ اسلام لاءِ آهن. دين جي احياءَ جو پهريون ئي سنڌ آهي. سنڌ وابسته آهي هڪ نام نامي سان! ...... هيڏا سارا انساني وسائل نامعقوليت ۽ تباهي آڻين ٿا. انهن ئي وسائل تي انسان لاءِ هن جهان ۾ امن ۽ عافيت پيدا ڪرڻ جي ڪوشش ڪجي. ڪاٿي به امن ۽ عافيت جي ضمانت آهي ئي ڪانه، سواءِ اُن جي ته ڪو نئون ڏگ پيدا ڪجي. اهو نئون ڏگ آهي احياءِ اسلام!

الفاظ ۾ گنجائش رکجي، ڇو جو دنيا جي چڙيل آدمين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاءِ اسلام هڪ ڳاڙهي جهنڊي مثل آهي..... هيءَ مملڪت (پاڪستان) سنڌين تي هلندي ٿي تڏهن جڏهن سيد اعظم تان هڪدم بندشون لاهي، هن کي پوري عزت ۽ احترام سان پڪاريو ويندو. پر جيڪو ڏک هن خطرط بند ڪري رکيو آهي. موڪل اٿن، راشدي بهادر جي عقل فروشن سميت، پر ڪجهه به نه ٿيندو. سموريون رمزون هنن عشق انگيز مڪتوبات ۾، مان مسڪين جي اکرن ۾ داخل ٿي چڪيون، ملڪ سازي ۽ دين پروريءَ جون! پر ڪو ڏک آهي ٿي ڪونه. ڪهڙو بنگال کي جدا ٿيڻ کان روڪي سگهندو آهي، سواءِ سيداعظم جي-ايم سيد جي؟ پوءِ اهڙي کي نظربند رکيو آهي؟ ٿڪ هجي اهڙيءَ فراست، عقل ۽ حڪومت بازيءَ کي، جو ڪي وطن جي محافظ کي بند ڪن! جيڪو وطن جو باني، پاڪستان جو پيدا ڪندڙ، سو حسن شريف ۾ نظربند آهي، آسمان وارن جون ملائڪون اهڙن تي زمين وارن سان گڏ!

— محمدامين کوسو.

(۵۳)

عزيزآباد، انڙواهه، ۲۳-۳-۱۹۶۶ع،

بجناب حضرت سيد اعظم جي-ايم-سيد صاحب!

السلام عليڪم: ڪي ڏينهن ٿيا آهن، جو احوال ڪونه آيو. تشويش آهي. لکندا ڪريو. دير نه فرمائيندا ڪريو. منهنجي تيارين ۾ ڪا گهٽتائي ڪانه آهي. توتان بندشون لٿيون، مان پهتس!

زمين آسمان سڀ اچي ڪٺا ڪندا آهن، راشدي صاحب جي عقل فروشن سميت، جو نه ٿو توتان بندشون لاهي جو خيال اچين.

پيءُ صاحب پنهنجي اصليت ۽ سنڌيت کان محروم ٿيندو ٿو وڃي— هر منٽ، لحظي لحظي ۾، جنهن ۾ توهان نظربند آهيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ جي سيد اعظم جي هن ڪهڙي نيازمندي ڪئي، هاڻي
هليو آهي ڪشمير آزاد ڪرائڻ!

تو ڪارِ زمين را نيڪو ساختي،
ڪه با آسمان نيز پرداختي!

خطوط، جن جا اشارا اچي ويا آهن، سي ڪو منهنجو مائٽ دمتي ڪٿي ايندو. منهنجي دل برداشت نه ڪري سگهي ته آنهن کي ٻپال جي حوالي ڪريان!

ـــ محمدامين ڪوسو.

(۵۴)

۲۴-۳-۱۹۶۶ع، جناب سيد اعظم جي-ايم سيد صاحب!
پير علي محمد راشديءَ جا قلمي ڪرتب ڏسندو رهيو آهيان.
سبحان الله!

آنچه شيران را ڪند روباه مزاج
احتياج است احتياج است احتياج!

ڏيڏرن، چمڙن ۽ ڪڏهن جون ٻوليون ڳالهائڻ هن جي قلم جي قسمت ۾ آيو. جڏهن ڍاڪا ۾ "قومي اسيمبلي"-ڪڏهن هيئن هينگ ڪئي، ته ڪڏهن جي ڪوڪ هونءَ هئي؟ ڏسو تو قدرت جا قهر! سنڌ فروشيءَ جون سزائون ملاحظي هجن!

هت مان مسڪين جو هيءُ قلم، هن قحط الرجاليءَ جي دور ۾ "سنڌ، سنڌ، سنڌ" جو نعره حق بلند ڪري، تو وٽ پهچي ٿو. الله جي رحمتن ۽ برڪتن جو رخ ته سنڌ شريف طرف آهي، جو مان گنهگار الله وارن جي محبت ۾ سرشار ٿي ڪري "جي-ايم-سيد- جي-ايم سيد" چوان ٿو. ان هڪ ئي ذاتي ۾ دنيا جي موجوده خرابين جي مقابلي وارو نسخو سمايل آهي. الله جي دين کي هن ڪڏهن پنهنجي هٿڪن ۾ دٻائي ڇڏيو آهي.

مسٽر جناح ته ٺيڪ، پر مسٽر جناح کي قائداعظم تائين پهچايو ڪنهن؟ خوشامد ۽ ذهني منافقي پيدا ڪندڙ تحريرون

زهر کان به وڏيڪ تباهه ڪن اثر رکندڙ آهن. ڏس ته سهي، ڇا ڇا لکجي ظاهر ٿئي ٿو؟ انهن جو دين جي روح سان ته جيترو به تعلق نه آهي، جيترو ڪ بظاهر آيتن جي ڏي معنيٰ لکندا رهن ٿا. انهن ڇوڙن ۽ ڏيڏرن کان پڇا ڪجي ته توهان ڏاڍا تنگ ٿي ويئو ڇو ۽ ضرورت ڪهڙي؟ ڪهڙيءَ عزت جا لائق آهيو، اُن کان متي دنيا وارا توهان کي سمجهن ڇو؟ ڇوڙا آهيو، ڇوڙا ئي توهان کي سمجهو وڃي ٿو. بهترين آدمي نظربنديءَ ۾، ڇيرن جون ٻولهون ڪڍي هليو آهي راشدي صاحب!

اين چه شوريست ڪه در دور قمر مي بينم؟

ڪجهه ته راشدي ناليءَ جو به احساس هجي! حق فروشيءَ کي ته صحيح عقلندي نه چئبو آهي؟

تنهنجون اهي غلطيون، جن ٽوڪي نظربندين جي اعليٰ مقام تي پهچايو، قوم لاءِ نعمت آهن، بنسبت اُنهن عقل فروشن جي، جن سان سنڌ جي غلاميءَ جو هڪ وکڙ وڌي! سنڌ جا آهن ۽ سنڌ کي الله هنن عظمتن سان نوازيو آهي، اُنهن جو احساس ئي بدبختن کان نڪري ويو آهي! تون ظاهر نظربندين ۾ آهين، ته به سنڌن نوڪ قلم تي ڇيرن جي ٻولين جو ذکر آهي! مسخ ذهنيت ان جو نالو آهي!

اهڙن کي تون ٻڌهل ۽ عقل وارو چوندين؟ قومن جي تباهيءَ جا سمورا آثار موجود آهن. ماڻ انهن کي ڏارڻ واسطي ئي ٽوڪي تيار ڪري رهيو آهيان. تون منهنجي ڳالهه هاڻ نه ٻڌي يا ٻڌڻ ۾ سستي ڪئي، ته هن اثر تباهيءَ کان ڪابه طاقت بچائي نه سگهندي ...... منهنجي اپيلن ۽ عرضداشتن کي محض پڙهي ڇڏڻ ڪافي نه ٿيندو.

آهي گهڙيون، جي تنهنجي نظربندين ۾ گذرن ٿيون، قوم جي آئينده تعمير ۾ گذرڻ گهرجن ها! انهن گهڙين جي ضايع ٿيڻ جو خميازو ساري قوم ڀوڳيندي. الله پناهه ڏئي!

— محمدامين کر، و.

(٥٥)

ميرپورآباد، اتڙ واهه، ٢٥-٣-١٩٦٦ع،

حضرت سيد اعظم جي-ايم-شاهه صاحب!

شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جو ڪلام ڪهڙيءَ سنڌ لاءِ آهي؟ اها جيڪا غيرن جي غلاميءَ ۽ چوليءَ کان پيرن تائين ڏڏار آهي، يا تو لاءِ جيڪو نظربندين ۽ ٻه مڪن ۾ مست آهين؟

شاهه جو ڪلام پڙهندي، ان ڪلام جي آئيني ۾ ٻه پنهنجي منحوس ۽ غلاميءَ مان پيدا شڪل نظر ڪانه ٿي اچين! حياتي ڏي انهن جي جهنم آهي، ۽ وڏيڪ جهنمون هنن کي ڪنديون ڇا؟ اهڙن خبيث روحن لاءِ تون ڏکڙا سهين ٿو؟ ڏس ته! جمود، بيخبريءَ ۽ بيهودگيءَ ۾ جيڪو وڏيڪ پاڻ کي ٿيس مارخان چائي، اهو پين کان وڏيڪ جهالت ۾ وڪوڙيل آهي. سنڌ کي اهڙن ناهنجارن سان ڪهڙو واسطو آهي؟ قومن جي انحطاط جون اهي مڪمل صورتون آهن، بظاهر ته ڏايا ڪي سلجهيل آهن؟

مخدوم محمدزمان صاحب بابت تو لکيو هو، ته تو وٽ اچڻ وارو هو. آيو؟- سنڌ جي محفلن جو سينگار تون هڪ آهين. شعر جو ذوق پاڻ تڪميل تي پهچندو ٿي تنهنجي ڏني آهي. سو جي مخدوم صاحب آيو ته ڪيس سنڌس ذوق سلام تي مبارڪون ڏجن. محض توکي ڏسڻ جي حسرتن ۾ رهڻ ڏي ڪن پين دل و داسان چاڪ رکندڙن جو ڪم ۽ مقام آهي. اوتري تائين پهچڻ پڻ جو ڪم اڻ آهي. هي مقام عشق ۽ شوق، ڪوششن ۽ ڪاوشن جو محتاج ڪانئي آهي؟ هي ته عطائون آهن، جن کي ٿيون، ٿيون!!

اين سعادت بزور بازو نيست!

٢٥-٣-١٩٦٦ع — محمدامين کوسو.

هالي هالي تنهنجي تار بندشن جــي لهڻ جي باري ۾ بهتي. انهن ڏي ٿيڻ گهرجي.

صحيح صحيح مصرف تنهنجي وجود جو ڪو مان ڪان سکي. حضرت شيخ صاحب ڪــي مبارڪون ڏي، سنڌ ساريءَ کي مبارڪ! سنڌ جو صاحب عظمت خادم ۽ محافظ، وقتي هنگامي تڪليفن کان ڇٽو.

ڪهڙو ڪجهه توکــي ڪرڻو آهي. صحت ۽ تندرستيءَ جي خيال کي سڀ کان مقدم ڄاڻ! تنهنجو بدن قدرت وٽان توکي ۽ ساريءَ سنڌ کي بطور امانت ۽ تحفي جي عطا ٿيل آهي. قدرت جي تحفن سان الغرضائي جرم آهي.

ڪڏهن تو هن طرف رونق افروز ٿيڻ جو ارادو رکيو؟ هن تار کان اڳ به هڪ احساس ته ٿيو. دل جي اکين مولانا وفائي مرحوم سان گڏ توکي به پنهنجي ڳوٺ جي مسجد ۾ ايندي ڏٺو.

هڪ وڏو بار منهنجي ناتــوان ڪلهن تان لهي پيو. بار آن ڪري ته، ته. جيڪو به قدم کڻجي ها سو فڪر پيدا ڪندڙ هو، ۽ سنڌ جي مقدس نالي تي اهو داغ هو. ان لاءِ ڪوبه سبب، ڪوبه دليل، ڪهڙيءَ به حڪومت جو مان وٽ قابل سماعت نه هيو. الله توکي تادير خوش ۽ با عافيت سلامت رکي! سڀني محفل نشينن کي سلام.

۲۵-۳-۶۶ —— محمدامين کوسو.

(٥٦)

۲۶-۳-۱۹۶۶ع، حضرت سيد اعظم جي‌ادم شاهم!

توهان تان بندشن لاهڻ واري تار، ڪلهه ڏي موصول ٿي هئي. بنده آن بابت ڪجهه لکيو به هو. اڄ مڪتوب گرامي به ان سلسلي بابت وارد ٿيو. خط ۽ تار موڪلي، جنهن شاهانه

شفقتن سان مان عاجز کي نوازيو اٿو الله اُن جي جزاء خير توهان کي عطا فرمائي! شاهان چہ عجب گر بنوازند گدا را!
قومن وٽ تو پارا ٿي سرمايو هوندا آهن، پوءِ آنهن جي حفاظت، پرداخت ۽ احتياط لازمي چيز آهي، پاڻ کي حفاظتن ۾ رکندو کرا.
منهنجي خطن جا تو وٽ انبار اچي چڪا آهن، ڪهڙين انتظارين ۽ اذيتن کي منهن ڏيڻو پيو هوندو هوس، اُن جو ادنيٰ ذڪر ٿي چڪو آهي.
سنڌ وارن کي نہ تنهنجي نظربنديءَ جو احساس نہ وري بندشن هٿان جو صحيح مفهوم آنهن تي عيان! هاڻي ڪي رسمي آدمي پيدا ٿيندا، جي خوشيءَ جو اظهار ڪندا، اصل خوشي تہ تو مان کي عطا ڪئي، جزاڪ الله!
تو بابت منهنجو رايو صاف صاف الفاظن ۾ تو وٽ ايندو رهيو آهي. تون سوامي طرح بانيءِ پاڪستان آهين. تو ڪان ئي آهيو سيڪيهي ممڪن آهي، جنهن جي ذريعي هيءُ ملڪ سنئون ٿي هلي ۽ اسلام کي تقويت پهچي ۽ دنيا اندر انسان عافيت ۽ امن حاصل ڪري.
مان صدر ايوب‌خان جي نالي هڪ تار ڪري رهيو آهيان. تار جي مضمون صحيح هجڻ ۾ ڪهڙو شڪ؟ طرفين ان کي قبوليت ڏين يا نہ ڏين. طرفين ۾ بہ اهم ڏر تون ئي الله طرفان بڻيل آهين.......
تنهنجو خط مان مسڪين جي عزت‌افزائي دعائن سان پيريل جو نمونو پيش ڪري ٿو. منهنجا حقير پر سچائيءَ سان پيريل خط ۽ تنهنجون جواب ۾ مهربانيون، سي سڀ سنڌي ادب جو هڪ لازوال حصو آهن! ٿورين ڪهڻين ڦيرين سان آنهن کي هڪدم شايع ڪرائڻ جو بندوبست ڪريو.

هاڻي مان انشاءالله سن شريف ايندس!
الله توکي تا دير سلامت ۽ خوش باش رکي!

— محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٥٧)

٣٠.٣.١٩٦٦ع، بجناب سيد اعظم جي-ايم-شاهه!

مال، دولت ۽ حڪومت سڀ آسانيءَ سان دستياب ٿي سگهندا آهن. انسان ٿي درجي وارو، هڪ جنس ناپيد آهي.

"آدمي ڪو ڀي ميسر نهين انسان هونا!"

توهان هڪ گوهر ناياب آهيو. تنهنجي هر طرح حفاظت قومي فرض آهي. افسوس اسان جي اهلِ ملڪن جي قيمت جي پرک ڪنهن کي ڪانه ٿي، خود پاڻ به پنهنجي قيمت ڪري نه ڄاڻندؤن.

توهان هڪ بااختيار قسم جو سيدزادو، تو پاڻ کي اجايو پنهنجي ديکاديکي هنن اوجهڙن ۾ اڙايو هو. الله جا لک احسان، جو توهان کي خوش ڪيو. الله توکي هميشه خوش ڪري!

حضرت امام حسن بصريءَ جو واقعو آهي ته جمع تي واعظ فرمائڻ لاءِ منبر تي ايندا هئا. بي بي رابعه بصريءَ کي نه ڏسندا هئا، ته منبر کان لهي ايندا هئا. چئي ته "اسان جو هڪو شربت هاٿين کي پيارڻ لاءِ تيار ڪيو آهي، سو ڪيولين کي ڪونه پياريندا سي." هر ڪنهن لاءِ جدا جدا پيمانو قدرت ٺاهيو آهي.

هر ڪسي را بهر ڪاري ساختند!

توهان هن ملڪ جي قحط الرجاليءَ جي دور ۾ رهنمائيءَ لاءِ منتخب ٿيل آهيو. توهان سوچي سمجهي، توکي قوڪني کو قدم کڻ يا واتان ڪجهه ڪڍ. قوم جي دشمن کي اهو وجهه ملندو آهي ته توکي بدنام ڪري تڪليفن ۾ ڏين. هاڻي الله آنهن جي ڪوشش کي هميشه هميشه لاءِ ناڪام بڻايو آهي. ايوب خان صدر بڻجڻ سان مٿي ڪونه ٿيو آهي، توهان نظربندين ۾ هجڻ ڪري هيٺ ڪونه ٿيو آهيو. شينهن گدڙ جي کَلَ

ڏکي ۽ شينهن آهي. گدڙ شينهن جي کَل ڍکي ۽ گدڙ ئي
آهي. سو تون هر حال ۾ اعليٰ ۽ ارفع آهين...... تون پاڻ
کي مخالفتن جي تصادم کان بلڪل آزاد رک!

— محمد امين کوسو.

(٥٨)

٣٠-٣-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم جي-ايم شاهه صاحب!

متان وزارت قبول ڪرڻ جي صلاح کي ايوب خان جي نوڪري ۽ ملازمت جي معنيٰ ۾ وٺي مان کي جواب ڏيڻ جي ڪوشش ڪئي اٿئي!

ڪِيا پدي ڪِيا پِدي ڪا شوربه!

ايوب خان پارن ڪڏهن مرندڙ قومن کي اک بچاءُ آهي، جو اڄ بچائيندا هي ته وڌيڪ خرابيون ڪرڻ جا باعث آهن! مسلمان، مجموعي طور ساري دنيا، جنهن حالت تي آهي، اُن جو علاج اهڙن کان ٿي ڪيئن سگهندو آهي؟

خفته خفته را ڪي ڪند بيدار!

پاڻ اسلام کان بي يقين، دل ايماني ارادن کان محروم، دماغ سلف جي ڪارهاءِ نيڪ جي عظمتن کان يڪسر غير متاثر، نه پوءِ نه آنهن جو حال نيڪ، ۽ نه مستقبل يقين دار! اهڙي جي گناهه گارين هوندي به دين رسول الله جي صداقت تي يقين محڪم رکن ٿا، آنهن جي بازوي باطل شڪن ۽ فڪر صحيح جي لاءِ اڄ ميدان تيار آهي. هن پڄندڙ پيڙهيءَ کي غيرن جي غير صالح خوشامدين مان ڇا هٿ حاصل ٿيندو؟

- ڪانگريس وزارتون قبوليون، آن ڪري نه ته انگريزن جي نوڪري ڪن ٿا، پر آن ڪري جو ٿورو ان کان آرام جو وقت ملندو ۽ اڳتي قدم وڌائڻ جو موقعو هٿ ايندو. منهنجي ئي مشورن تي وزارت قبول ڪرڻ، وڏي ۾ وڏو انقلابي قدم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تو ولان ثابت ٿيندو، جو وڏين وڏين خلاڏن کي وچي ڀريندو ۽ هڪ وڏي منزل طئي ٿي ويندي. انهن چاڻ قوم جي حالت دگرگون کي سنڀالو ملي ويو. خود آنهن فنا ٿيندڙ طاقتن جي خاتمي باالخير جو سبب ٿيندي، ورنه هنن جي خاتمي کي کو روڪي سگهي ڪونه. ڏنو. خرابيون، خونريزيون، خانه جنگيون ان قسم جون ظاهر ٿي بيهنديون، جيڪي ٻين هنڌن تي آهن. اچا به آن کان وڌيڪ!

تنهنجي ٿي صحيح قدم ٿيي پاڪستان جي هاڻوڪي حال ۽ قريبي مستقبل تي استحڪام جي آميد ٿي سگهندي آهي.

وزارت هڪ يا چند، پر آصول اهو ته توکي آڇ ڪئي ۽ تون آها قبول ڪرين. مرڪز ۽ صوبي ۾، لاهور واريءَ حڪومت ۾ حصيداري نه پر سنڌ جي نمائندگيءَ جي خيال کان چوان ٿو. تنهنجي يعني سنڌ جي اها پهرين منزل آهي. ظاهر آهي ته ان لاءِ اندرون ملڪ يعني سنڌ ۾ توکي ٿي پنهنجا انتظام ڪرڻا پوندا. هيءُ گهر ٿي تنهنجو گهر آهي. توهان ٿي سنڌ جي واضح برتريءَ جا ثبوت ۽ دليل آهيو. جماعتون ۽ پارٽيون جن ۾ افراد جا گوهر پيوسته نه هجن، سي کوکليون هونديون آهن. گانڌي ۽ نهرو ڪانگريس جي جان هيا، هنن جي شخصيتن هڪ قومي شڪل اختيار ڪئي.

— محمدامين کوسو.

(٥٩)

١-٤-١٩٦٦ع، حضرت قبلا سيد اعظم جي-ادم سيد صاحب!

جيڪي سبب تون سياست ۾ نه اچڻ جا ڏين ٿو، سي سٺو نه. هزار في صدي صحيح چئبا، پر اهو نيو آن ڪري، جو سنڌ جي مخصوص حالات جي بنا تي تو قدم نه کنيو يا توکي قدم کڻڻ نه ڏنو ويو. تنهنجا قدم جاڏي به آئن، رحمتون ۽ برڪتون الله وارن جون توتي سايو ڪنديون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهي عام ڪتابي نہ آهن. بيشڪ توهان لکيو، پر عشق لکڻ جو مضمون آهي ڪاٿي؟

عاشقان را مذهب و ملت جدا است!
آني ويچاري قلم جي پهچڻ جي جاءِ آهي؟
موسيٰ ز هوش رفت بيڪ جلوه صفات
تو عين ذات مي نگري و در تبسمي!

جي رازن ڪي چانڊوڻن جي ڇپن ۽ قبرن تي تنهنجو وجهڻ ٿي سونهي. توهان پهو ڪشت ڪرا! پرچونڊي شريف تہ آهي ٿي مرڪزي مقام!........ مان تو وٽ پهچڻ لاءِ بيتاب آهيان، طبع ۾ هيڻو به آهيان- ڪي بيماريون به لاحق آهن، هلي سگهندس، تہ اچو پهتس!

توهان مايوسيون دور ڪندڙ آهيو. مايوسيون تنهنجي هوندي مقابلي جو تاب نہ رکنديون آهن- انهن سفرن جو احوال بہ مرتب ڪندو وڃ...... تنهنجي عقائد ۽ خيالات کي ديده دانسته هڪ مخصوص رنگ چاڙهيو ويو هو، جو غلط قطعاً غلط آهي.

توهان ڳهڻ ٿو، ان جو احوال اخبارن ۾ اچڻ گهرجي. اها دين جي خدمت آهي، انسانيت جي بقاءَ ۽ بچاءَ جو هڪ پروگرام آهي، جو موجوده حالتن ۾ اها صورت وٺي ٿو. دنيا گير (World event) واقعو آهي. ان جي اهميت کي نہ چانڊوڙ فقط ڳڌه، قسم جو سنڌي ٿي سگهندو آهي، يا سادو سودو مومن .... منهنجو خيال آهي تہ هاڻوڪي، غفلتن ۾ ٻڏل، اونداهي تهذيب واري ۽ سياسي غلاظتن کان چونڊيءَ تائين غرق ٿيل دنيا کي تنهنجو تعارف ڪرائجي. توهان ۽ شيخ صاحب تہ بين الاقوامي حيثيت جا مالڪ آهيو، جن جي چهرن تي پردا پيل آهن. توهان جي هوندي سيڪجهہ آسانيءَ سان ٿي سگهندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان سماجت ڪهڙي مفهوم ۽ معنيٰ ۾ چوان ٿو، ان جي تشريح ڪنهن خط ۾ ٿي چڪي آهي.

اڄ عيد جي رات آهي. تنهنجي ئي يادگيرين سان دل ۽ دماغ ڀريل آهي.... هيءُ خط به هڪ قسم جي عبادت پوري ڪري ٿو. ڪهڙن ڪهڙن الله وارن جي رحمتن جو عڪس آن تي پوي ٿو.

تنهنجو وجود ماضي، حال ۽ مستقبل تي حاوي وجود آهي. تون پاڻ هڪ دور ۽ هڪ تاريخ آهين. هي خطوط، ڪچن ڦڪن الفاظن ۾، آن دور ۽ تاريخ جي تذڪري سان ڀريل آهن........ — محمد امين کوسو.

(٦٠)

عزيزآباد، ٢-٤-١٩٦٦ع

قبلا حضرت سيد اعظم جي-ايم-سيد صاحب!

سنڌ هڪ بيجان قالب قطعاً نه آهي، باجان آهي. پر ان باجان کي تربيت ڏيڻ جو [illegible] به مڪمل غور ۽ خوض سان ٿي نه سگهيو. ڪوششون به يقينن جاري رهيون آهن.

هي خطوط ڇا آهن، جي عملي ڪوشش جي نشاندهي نٿا ڪن. بهر نوع نه وقت وڃائڻ جو هيءُ موقعو آهي، ۽ نه باهه ۾ ٽپي پوڻ ئي صحيح دڳ آهي. محتاط رهي، عمل ۽ فڪر جو دامن ڦهلائڻو آهي.......

جي-ايم-شاهه امن ۽ عافيت جو ضامن آهي......

قومن جي حفاظت ۽ بقاءَ لاءِ قومن جي محافظن ۽ حقيقي خيرخواهن کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ پهرين تدبير آهي. اهو جهاد به عين جهاد آهي. — محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٦١)

٣-٤-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم، جي-ايم شاهہ صاحب!
تنهنجو مفصل خط سياسي معاملات ڪان تنهنجي يڪسوئي اختيار ڪرڻ جي دلائل سان پڙيل پهتو. اول تہ آن مزده جانفزا تي، تہ تون هن ننڍڙي مگر حقيقتاً دنيا ۾ مرڪزي حيثيت رکندڙ ڳوٺ ۾ مان عاجز ڪي نوازڻ اچين ٿو، شڪريي جا محض لفظ لکان ٿو.

سياسيات و حڪومت‌سازي، اهو منهنجو مضمون آهي. مان ڏڪن تي رايا نہ ڏيندو آهيان. مان ڪي انديشو هو تہ تون ضرور ٺوڪر ڪائيندين، ان ڪري تشريحي خطوط توڏي اچي چڪا آهن.

اها قوم، اها سياست، اهو ملڪ، جنهن ۾ جي-ايم شاهہ نہ هجي، تہ جيڪي تون چوين ٿو، ان ڪي مڃجي. پر تون هر ڪمزوريءَ جو علاج موجود آهين، پوءِ شڪوي ۽ شڪايت ڪرڻ جي بجاءِ تنهنجو صحيح استعمال ڪجي.

هن ملڪ جو ظاهري خالق ٺي تون آهين- موجود آهين. شيخ صاحب حڪومت نہ ڪري، تہ حڪومت سندس قدمن جي خاڪ تي تہ سجدا ڪري! جيتوڻيڪ سندس قدمن جي خاڪ جو درجو آن ڪان مٿانهون آهي.

مان ڪي پند و واعظ دنيا ڪي ٺوڪرن ۾ هلائڻ بابت ڇا تو ڪرين؟ دنيا ۾ هوندي، دنيا جو ڪليتاً تارڪ مان آهيان. توڏي تہ انبار خطن جا پرچي آيا آهن، تہ مان پنهنجي يار وزيرن کي تر ماتر بہ ذاتي ڪم نہ چيو، ۽ اهو خلاف شان جاتم. منهنجي ملفوظات ڪي جمع ڪرڻ جو جڏهن تو کي قدرت موقعو عطا ڪيو، تہ ڏسي وٺندين تہ ڇا آهيان. اختيار ڪل رکندڙ قسم جو گنهگار ۽ عاجز آدمي آهيان.

مان وٽ هيءُ ملڪ پاڪستان ٻئي ڪنهن بہ حيلي حوالي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان نہ ڏهٽو نہ هلٽو، جيستائين آن جي حاڪمي حقدارن جي
هٿ ۾ نہ ايندي. هوا ۾ ڪو ڪم نہ ٿيندو آهي. تون جيڪي
آهين، آهين. سو تو ۾ تر ميمون آڻ قدرت جي ڪارڪردگيءَ
۾ مداخلت ڪرڻ مثل آهي. سو تون پاڻ کي خود پري رکي،
ملڪ کي محروم بڻائين يا پيا اهو ڪم ڪن، نتيجي ۾ اهو
سڀ هڪ آهي. منهنجي هيءَ راءِ اجوڪي نہ آهي.

.........نالو بہ جي-ايم-شاهہ ڇو وڌائون، اڃا بہ تون
مان کي پين جو محتاج بڻايو اچين. ذاتي ۽ شخصي تڪاليف
و مصائب جو ڪهڙو امتحان ٿيندو آهي، جو نہ ڏنوائم. پر حق
پرستي ڪيئن ڪبي آهي، ان راهہ کان نہ هٽيو آهيان. وقت
وقت جون تقاضائون هونديون آهن. جٽ، بيخبر ۽ اڻ گهڙيو
ڪاٺ ڪونہ آهيان، جو پين جي نعرن ۽ نصيحتن تي ڪن
ڌريندو وتان. تو بابت راين ۾ تبديل اچي سگهڻي ڪانہ آهي،
سو تون اطمينان رکي، آنهن جي صداقت تي ايمان آڻ. هي
تحريرون هتان جون نہ آهن. سنڌ ۾ تون آهين تہ سڀڪجهہ
درست، سڀ ڪجهہ ٺيڪ ڪري سگهبو آهي........

نگاهہ ڪيميا اثر پڌي اٿيئي؟ سڀني مرضن جو علاج تون!
ڇا چوان، ۽ ڪيئن چوان، تہ ڪاٿئون منهنجي دل ۾ ڳالهيون
وڌيون وڃن ٿيون.

بيشڪ خانقاهن تي وڃ! پرچونڊي شريف ۽ هت ههڙي
نڪازي وٽ جو آئين، باقي توکي وڃڻ جي ضرورت آهي تہ
ڪانہ! قلندريون ۽ بيپرواهيون پڌيون اٿيئي، ڏٺيون نہ اٿيئي. مان کي
ڏس، مان کي پڙهہ! اڄ ڇيائون تہ سنڌ تہ پاڻ آهي، خانقاهون
مهٽيون ٿي انهيءَ شان آهن! ....منهنجن ڪچن ڦڪن خطن
جو دور ڪندو ڪر. تنهنجي نظربنديءَ جي تڪليف بہ مان سٺي.

با چنين زور جنون پاس گريبان داشتم،
در جنون از خود نہ رفتن ڪار هر ديوانہ نيست!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تنهنجي هڪ وک تي مان سر ڪٽي قربان ڪريان، تہ حق ادا نہ ٿئي. حيف هجي ان قلم کي جنهن مان ڪي حڪومتن جو بکايل چاتو. اسيمبليءَ جي ميمبري تون منهنجي نوڪرن ۾ ڏسندو هئين يا آن کي سينهون بٺائي مٿي تي رکيو هوم. منهنجي زندگيءَ جو هر قدم قوم ساز ۽ انقلاب انگيز آهي، ۽ ائين هن جهان مان اٿڻو آهيان. دنيا جون چيزون چاء، جڏهن عقبيٰ جي هت غرض ڪانہ! هي لاف و گذاف ڪاٿي آهن. ائين تہ پئي توهان ۾ زندگيءَ جا ڏينهن گذاريا اٿم. باقي نہ مان فقير، نہ درويش، نہ ملان!

حقيقت ۾ تون نہ، مان ئي تنهنجي باري ۾، تنهنجي هر ڳالهہ جو ذميدار آهيان، پر مان کي تنهنجو لحاظ مانع ٿيندو آهي. پورو چئي نہ سگهندو آهيان....

تون اوٺويهين تاريخ هت اچين ٿو! اها خبر جا آسمان وارن کي تحرڪ ۾ وجهي ٿي، تون ان کي زمين تي بہ نہ ڦهلائين؟ چار سئو ورهيہ دنيا جي تاريخ جا تنهنجي ذهن اڳيان رکان ٿو، جي پڙهڻ چاهندو آهين تہ هھڙو واقعو اڳ ملڪي تاريخ ۾ ڪونہ ٿي گذريو آهي، جيڪو هاڻي ٿئي ٿو.

وري شيخ صاحب مان منهنجي ياراني ڪا اچوڪي تہ ڪانہ آهي. تون هن World events کي سطحي تہ نہ چاهڻ!....

شڪارپور ۾ هڪ پٺاڻ پئي پنيو، تہ هڪ چيو تہ ”فقير! معاف ڪرو.“ چيائين، ”هم فقير نهين پٺاڻ هي!“ — مان ۽ ويچاري محمد ايوب خان ڪان پنڻ؟— سندس بيخبرين ۽ سندس پوئلڳن جي شر، فساد ۽ فتني ڪان خائف رهڻ، اهو اسلامي عقيدو آهي. پر مان تي تون رحم ڪرين، تہ مان کيس بہ پورو مسلمان ڪري رکڻ جي طاقت رکان ٿو— افسوس، تون منهنجي خطوط جي روح کي هن طرح مجروح ڪرين ٿو! طاقت جو مرڪز تون يا آهو؟ آهو هجي ها، تہ مان هيترا سال هن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سان پنهنجو پاڻ لهه وچڙ ۾ چو نه آيس؟ هٽي وڃي هنڌ ڪريان ها! پر ڏنم ته حڪومت جي جاءِ تون آهين، سو توتي چو نه حڪم هلايان.

(ايوب خان ڏي موڪليل) هيءَ تار، درخواست يا عرض ته ڪانهِ آهي، حڪم آهي. اهڙن حڪمن جي ئي غلط تاويلن سبب قومون تباهه ٿي ويندديون آهن ....

شاهہ صاحب قبلا! مان آهيان بيشڪ گنهگار، پر مان پارن پنهنجن پراون جا پٿر ڪاڏا آهن، ۽ سوريءَ جي تختي تي ناچ ڪيو اٿن!

منهنجي اسيمبليءَ جي ميمبريءَ طرف هڪ تجاهل عارفانه قسم جو اشارو تو ڪيو آهي. اها ميمبري به آسان بات ڪاڻي آهي؟ اها منهنجي اسيمبلي ميمبري ته هئي، جيڪا الهه بخش کي ذريعو بڻائي سنڌ کان دهليءَ جي لعل قلعي تائين رجعت پسنديءَ خلاف هڪ مضبوط ديوار بڻجي بيٺس. افسوس قاتلن جي گولين سان هيءُ شهيد ٿيو ۽ منهنجو بازو ٽٽي پيو!

.... منهنجي اسيمبليءَ جي ميمبريءَ جا ڪارناما تنهنجي سامهون آهن. تون جناح پرستين ۾، منهنجي اسيمبليءَ جي ميمبري جيان ۽ بندشن جو طواف ڪندي رهندي هئي! تنهنجي دامن کي ڪشان ڪشان ڪنهن گهليو، جو خود پاڻ نظر بند ٿي پٿين.

مان پارن ڪڏهن به پنهنجون تاريخون پيش نه ڪيون آهن، پنهنجي دل ۽ جگر جي داغن جي نمائش ڪندا رهندا آيا آهن. گهڻن آنهن تي مسخريون ڪيون، ٺوڪون ڪيون، ڪن ٿورن اثر قبول ڪيو ۽ دنيا جي تاريخ جي صفحن کي پلٽي رکيائون ....

آها. قوم، جنهن ۾ تو پارو هجي، پنهنجي خام ڪارين کي به تنهنجي نالي سان ڍڪي سگهندي آهي ۽ پن جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رهنمائي بہ ڪندي آهي. مان بہ اهوئي ڪجهہ ڪريان ٿو، ۽ نہ ٻيو ڪجهہ!

منهنجي تارن، بيک مڱڻ نہ آهي؛ منهنجي طاقت ۽ منهنجي برسلا فضيلت ۽ رهنمائيءَ جي حق جو اظهار آهي........

........منهنجي نشست هت اڪثر تڏي تي هوندي آهي يا سارين جي پلال تي يا مٽيءَ تي بہ ويٺو هوندو آهيان. اهي تخت پيغمبرن يا ولين ڪي نصيب هوندا آهن. جيڪو مٽيءَ تي ويهڻ جو فخر ۽ امتياز قدرت ڪان وٺي آيو هجي، آن لاءِ وزارتون بہ ڪم جو ذريعو آهن.

.... ايوب خان خدا تہ نہ آهي، جو مان هن ڪي آکيان چوان ڪجهہ نہ! چيم ۽ پراپر چينل جي ترو چيم........ تون ڪٿي وزارت نہ قبول ڪر........ شيخ صاحب بيشڪ وزارت نہ قبول ڪري، پر وزارت سندس قدمن ۾ بہ نہ رکجي؟ وزارتون ۽ حڪومتون، قلندرن جي قلندريءَ تي ڇا اثر رکي سگهنديون آهن؟.... تون منهنجي تار ڪي گداگري چاتو؟.... سنڌ جون اخبارون ۽ لکندڙ گدڙن جي پروگرامن سان پريل آهن. منهنجي غرور ڪي هزار آٿ بہ نہ ڪٿن. تو مان ڪي گداگر چاتو آهي؟ حڪم ڪيم، حڪم!!....

هت منهنجي خيال ۽ فڪر ۾ هر گهڙي تنهنجي موجودگي پئي رهي آهي. انسانذات جي نجات جا پروگرام تنهنجي نالي سان هت پئي ترتيب وٺندا رهيا آهن. ”جي- ايم شاهہ“ معني هر چيز درست است! ماڻهن ڪي هتان جي گهڙي خبر، پر هن زمين جو ذرو ذرو توکي چاٽي سڃاڻي. هتان جا لوا، ڪرڙ، ڪانڊيرا، ٻوٽا ۽ جهاڙيون، تنهنجي نالي سان مخمور ٿيا ٿي ڇڏيا اٿم. اڪثر اڪيلو ٿي گهمندو آهيان، ۽ ڇا چوان تہ تنهنجي ياد ۾ ڪنهن ڪي نہ جنبش ۾ آندم؟....

........تون رخ زيبا ڪٿي ٻيو گهم! سنڌ ڪي تنهنجي هن خرامي‌ءَ تي ناز آهي. هيءُ گهمڻ ڪو رواجي گهمڻ تہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪونهِ آهي.......... تون دلشڪستو نه ٿيءُ، ڇو جو مايوسيون ۽ دل شڪستگيون شڪن آدمي آهين. باقي ڪنهن به قسم جو تصادم ۽ مقابلو توکي ڪرڻو نه آهي. عوامي پارٽيون وغيره سڀ جاءِ دارد. ڇڏ هنن جو تذڪرو- ڳالهه ٿي هڪ جي، مضمون ٿي هڪ جو: "پڙهه- پڙهاءِ جي-ايم شاهه!"

باطل ۽ رجعت پسنديءَ جي سيني قلعن ۾ شگاف وجهندڙ خبر آهي اها، ته تون چراغ رخ زيبا کڻي اچڻ جو ارادو رکين ٿو...... هڪ شخص واحد ڪجهه به نه ٿيندو آهي، اهو سان ڪي ڪير قائل ڪندو؟ باعظمت اشخاص جي عمل ۽ فڪر جي دنيا هميشه رهين منت رهيل آهي. باقي آدمي رڍن مثل آهن....... — محمد امين کوسو.

(٦٢)

١٤-١٠-١٩٦٦ع

ڪافر عشقم مسلماني مرا درڪار نيست،
هر رڳ من تار گشته حاجت زنار نيست!

حضرت سيد اعظم، جي-ايم-شاهه! ڪلهه تنهنجي رجسٽرڊ خط جي سرفرازي حاصل ڪري، پاهر پوکن جي ديري طرف اڪيلو وڃي رهيو هوس، ته خيال آيو ته جي-ايم-شاهه ته سائين مٺي محبوب جي شفقتن ۽ مهربانين جي برملا ۽ صاف اظهار ڪرڻ لاءِ ئي هت اچي رهيو آهي. دل فورن بيدار ٿي پيئي. هٿ پيئي ٻڌجي ويا ۽ اکين ۾ عشق جو آب اچي ويو ۽ سر منهنجو منهنجي سائينءَ جي چهري مقدس جي نور جي شعاع اڳيان جهڪي ويو، دل ڏنو ته ساريءَ خدائيءَ ۾ هڪ عالم اضطراب اچي ويو ۽ عرش عظيم جو رخ آن جاءِ ۽ مقام طرف ٿي پيئو، جاتي مان گنهگار ۽ هيٺو تنهنجي آمد جي خبر جي خوشيءَ ۾ نهايت عاجزيءَ سان پنهنجي مٺي محبوب سائينءَ جي حضور ۾ پانهون ٻڌي پيئو هوس. ائين چوڻ ڪفر ته آن ڪفر تي مان ڪي فخر!

نازم بہ کفر خویش کہ ایمان برابر است !

.... آسمانن تي فرشتن ۾ شادمانن جون ڪيفيتون برپا ٿي ويئون آهن، جو سيد اعظم گداي بينوا جي نوازش لاءِ اچي رهيو آهي. آه تنهنجي ظاهر پرستي ! عادتي دليل و دلائل ڦٽي ڪر ! ڇڏ اهي بوسيده طرز ڪلام ! هي مقام عشق و محبت جون ڳالهيون آهن. مان جيڪي چوان ٿو، آهو پڌندو ڪر، اُن تي ايمان آڻيندو ڪر، جي معصيت ۽ گناهه نه هجي! گناهه جي تلقين ڪريان ته اها نه مڃيندو ڪر. پر عشق ۾ گناه ۽ ثواب آهن ڪاٿي؟ حق ٿـي حق، سچ ٿي سچ هنن مڪتوبات ۾ نظر ايندو.

قبلا ! ظاهري سياستون آهن، ڪاٿي هت ! ايوب خان ڪي فنائيت کان بچائڻ جي تـار ڪي تو عرض ڪري ڇاتو ۽ پاڻ لاءِ لالچ جي معني ۾ استعمال ڪيو. هيئن چيو اٿم، پڌ ! ڪولي ڪولي چوان ٿو ته ”ايوب خان ! تـون رڳو جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب جي ذريعي بچي سگهندين. پاڪستان فقط جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب بچائي سگهندا آهن. سنڌ رڳو جي-ايم - سيد ۽ شيخ صاحب بچائي سگهندا آهن. اسلام، هندستان ۽ پاڪستان ۾ رڳو جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب بچائي سگهندا آهن. عالـم انسانيت جو امن امان رڳو جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب آڻي سگهندا آهن.“

عرش عظيم منهنجي گنهگار ڳوڙهن تي ظاهر جنبش ۾ ڏسين ٿو، ته به توکي يقين نٿو اچي........ بابا ! سيد سونهارا، لالچ ڏنم صدر محمد ايوب کي ته ”ميان پٺاڻ خان ! ڇو تو پين جي درن تي رلندو نظر اچين. تون پاڻ ٿي هندستان کي جهڪائي رکڻ جي طاقت رکين ٿو. رڳـو جهـڪ منهنجي سيد اعظم ۽ قلندر وقت شيخ صاحب وٽ ! تنهنجو مٿـو رڳـو انهن ٻن جي اڳيان جهڪي، تـه ڏس ساريءَ دنيا جا فـرعـون بي‌سامان تو اميرالمسلمين، غازي محمد ايوب خـان جي اڳيان جهڪن ٿا.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان رڳو مزاح طور مسٽر جناح جي مقابلي ۾ هن (ايوب خان) کي اهي خطاب عطا فرمايا، ته تو ڏٺو ته اخبارن ۾ آناً فاناً اهي خطاب ڪيس برملا ملڻ لڳا...... ”سنڌ جو سياسي ڪعبو“ سن شريف ته آهي، باقي پيا ڇا به ڪن! سنڌ تو مان ڳنڍجي ممتاز ڪري بيهاريم، هاڻي سنڌ قيامت تائين ڪهٽ نه ٿيڻي آهي. سنڌ جو درجو مٿانهون ۽ اوچو ظاهراً به رهڻو آهي. سڀ عيب سنڌين ۾ - ٺيڪ! پر هڪ جي-ايم-سيد جو آنهن جو آهي، ته عيب، ثواب ٻٽائي رکيم. اهو تاريخ آسمر جو راز کولي رکيم - ڪنهن کي هاڻي طاقت يا مجال جو آن ۾ ترميم ڪري. عجب بات ظاهراً هڪ معاملو ڏسندو رهيو آهين، پاڻ آن ۾ شامل به رهندو آيو آهين.

قبلا! تون محمد امين کوسو ته ڪونه آهين، جو تنهنجو دامن هنن بدبختن جي غلاظت آميز سياست جي آلودگين کان پاڪ هجي! ته به تون به طعنو محمد امين کي ڏين! آهي پينو پڙوا، جن جي سياستن کي درست ڪرڻ جو مان ٺيڪو ٺيڪيدار نظر تو اچان، سڀ تنهنجا ئي آندل ۽ اسان مسڪينن تي مسلط ڪيل آهن. پوءِ وري خبيثن تو پنهنجي محسن کي جيلن ۾ به رکيو!!

خير! هاڻوڪا حال ڇو نه تو ڏسين. رومال فرعونيت جيان ٻاهر نڪتل پر پاڻ کان هر وڏي فرعون يا گهٽ درجي واري فرعون جي اڳيان هٿ ٻڌل، قيام ۾، رڪوع ۾ يا سجدن ۾ آهن! حال ڇو نه تو ڏسين؟ آهن ته خوار، خراب ۽ ذليل؟ دنيا جو ڪو ملڪ ڇڏيو اٿن، جاتي اِنهن ڪيسيون نه ڪيون هجن؟ پائنئي ذوالفقار عليءَ کي تہ ڳالهائي ڳالهائي گهگهيون پئجي ويئون آهن! پاڪستان کي بدنام ۽ اسلام کي خطري ۾ ڏسي، مان لفظن ۽ قلم جي اشارن ۾ هيءُ اٽل فرمان جاري رکيو ته توهان جي درد جو درمان هڪ آهي: جي-ايم سيد ۽ شيخ صاحب اڳيان جهڪو! .... ويچاري ايوب خان جي پيشانيءَ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪل ٿي غير خدائن جي اڳيان سجدن ڪندي لهي ويئي آهي!....

تو وڏيون وڏيون ڳالهيون لکيون ته سنڌ جو اوچو طبقو هيٺن آهي، هونئن آهي! وڏا وڏا واعظ لکيا اٿئي. سنڌ جو وڏو طبقو ڏوڙ پائي ته پائي، آن سان منهنجو ڇا وڃي! مان توکي "سنڌ جي عظمت ۽ طاقت جو ضامن" نالو ڏيئي ڇڏيو. هزار لک دفعا فخر محسوس ڪريان ٿو، هن نالي لکندي....... رجز و وجد نه پڏندو رهيو آهين- "جي- ايم شاهه، جي- ايم شاهه!" فرشتا ته اهو ڳائيندا رهن ٿا. حضرت مولانا پيڙي جي اڳيان دست بسته ٿي اچي ويهندا آهن. مولانا ٺهڪ پري، مولانا وفائيءَ کي فرمائيندا آهن، "مولوي صاحب! اهو نغمو هنن کي اسان جي خان جي واتان ۽ قلمان هٿ آيو آهي. اسان جي خان، اسان جو چيو مڃيو، ته اسان جو جي- ايم- سيد به اسان کي مسٽر جناح کان موٽرائي ڏنائين-" پڏين ٿو، يا ياد اچن ٿي تا ليگ جا غلاميءَ وارا تمغا سيني تي!........

متان بدبخت انسان بدبخت ٿي رهن، مان تنهنجو سهارو وٺي آن بدبختيءَ جي پردن کي چاڪ ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، ته توکان دانهن نڪري ويئي. مان نوحه و ماتم ڪندڙ آدمي نه آهيان. خاميون مڪمل حالات جون تنهنجي اڳيانُ کولي کولي رکيم. پر انهن تاريڪين ۾ آفتاب عالمتاب آسيدن جو به آپاري ڏيکاريم. بلڪل مختصر بات، "جي- ايم شاهه!" سڀ تاريڪيون ختم، هڪ نئون دور شروع ٿي وڃي، جي اِن نالي جو صحيح استعمال ڪنهن مانِ کان سکي ڪيو. "سنڌ جو سياسي ڪعبو" ته تو پڏو آهي يا نه پڏو اٿيئي؟ حضرت رابعه بصريءَ جو واقعو به پڏو اٿيئي ته ڪعبو هن جي طواف خاطر پنجي روانو ٿيو بحڪم ايزدي. پڏو پيو واقعو ته حضرت رابعه بصريءَ کي اهڙو پير عطا ٿيو ڪاٿون هو، جيڪو مان کي عطا ٿيو آهي، مان پاڻ گنهگار، پر منهنجو پير ته ڏس! هاڻي سنڌ جو سياسي ڪعبو هلي ٿو مان گنهگار کي نرازڻ، سنڌ جي ذري ذري کي وجد

ڪرائي. جيئن مان هن خبر جي ڪري وجد ۾ آهيان.

تو الائي ڪهڙي مسڪينڙي جو حوالو ڏنو، ته جاگيرون وٺي، فقيري وڃايائين. مان هن دور جي مجدد اعظم جو غلام، مان ڪي ڇو نه ٿو ڏسين؟ مان به جهان جاگير ۾ ورتيون ويٺو به ڏک سهان ٿو! ڏسين ٿو منهنجو مقام، گنهگار جو مقام؟! منهنجي تحريرن جي سامهون، مان وٽ تون مسڪينڙن جون ڳالهيون نه ڪندو ڪر!

آفتاب تـــازه پيدا بـطـن گيتي سے هـــوا،
آسمان ڈوبے هوئے تاروں کا ماتم کب تلک؟

توکي ٿي لکيو هوم، تنهنجي ليگ جي بيزاريءَ جي زماني ۱۹۴۷ع ۾، اهو نوشتو موجود آهي ته جي پير سائين ليگ ۾ وڃڻ لاءِ چوي ته پوءِ وڃجي. "به مي سجاده رنگين ڪن گرت پير مغان گويد!"

واهه سيد سونهارا! ڪنهن به حڪمران، ڪنهن به بادشاهه جي پيءُ کي اهو درجو ڇئن پنجن سون سالن ۾ نصيب نه ٿيو، جو مان کي ٿي رهيو آهي. يا پنهنجي عظمتن جو احساس ڪونه اٿيئي، يا منهنجي قلندرانه طبعت کي تون توري سگهين!

منهنجي زبان سادي ڦڪي ته هوندي، پر بيان ۾ مقصد کو ڪيڏندو، ته اڪر منهنجا هن جي پوري پوري رهنمائي ڪندا. مان فرمايو آهي ته وزارت صدارت کان شيخ صاحب جي جتيءَ جي خاڪ به مٿانهين آهي. اهو عقيدو نه هجيم ها، ته لکان ڇو ها؟ ڪو ان کي نه مڃي ۽ محض مبالغو ڄاڻي، ته ان اندي کي شيخ صاحب جي سياسي عظمت پري تاريخ مان پڙهايان ڪيئن؟...... آهه! تون بيشڪ خانقاهن کي ڳنڍ.

شعر پورو آهي يا نه، لکان ٿو، پاڻ بابت:

زاهد چه پرسي از مذهب من،
زنديق عشقم بے چون چرائے!

مان فقط پرچونڊي شريف ڄاڻندو آهيان. انهيءَ جي نام

ناميءَ مان هر معامليءَ جي ابتدا ڪندو آهيان. پين هنڌن جي رلڻ جي مان کي ضرورت ته ڪانه آهي، پر توسان هلندس. ڇوجو فرشتا ڪٿين شادمانا ٿا ڪن. ايوب خان ويچارو ڄاڻي ها ته هنن بندشن لاهڻ سان ساريءَ خدائيءَ ۾ ڪهڙو لقاءُ ٿي ويو آهي، ته بي‌تحاشا ڊوڙي ها ۽ مان مسڪين کي اچ-ي پاڪر پائي ها. گداگر آهو آهي. مان جو داتا دوجهان جو غـلام آهيان، سو ڪيس دائمي بادشاهيءَ جو گر پڌائي رهيو هوس، ته اهڙن ڪڌن ڪرتوتن جو عـلاج بہ مانُ وٽ آهي. خبر پويس ته هيءَ اسرار ڪهڙو ٿو بيان ڪري، ته "جي-ايم شاه، جي-ايم شاه!" اهو بہ ڪري!

عمل گردانند ڪہ دل در بند زلفت چون خوش ست
عاقلان ديوانہ از پئي زنجير ما !

هي لاهوتي ڳاهيون سيني لاءِ ڪونہ هونديون آهن. توکي رڳو کولي پڌايم ته جيڪو ڏک پڌايان ٿو، آن کان سواءِ پاڪستان جي چاڙهي جي ٻي صورت نہ آهي ۽ نہ ٿي سگهندي....

تو وڏيون وڏيون تاريخون آمد ۾ وجهي موڪليون، مان تہ هر وقت خدمت ۾ ٻيٺو رهندو آهيان، اهو تہ ڏسندو هوندين! رات ڏينهن جي ڪا گهڙي ڪانہ آهي، جو تنهنجو خيال دامنگير نہ هجي. حسام‌الدين شاه، دنيا جي مرڪزن ڏي معتبريون قائم ڪرڻ لاءِ تہ ويندو آهي، هيءُ بہ هڪ مرڪز آهي جو هڪ خاڪ نشين بہ جهان مٿ ۾ جهليئڻ اچي ٿو، سو سنڌن غلام آهي. هن سادڙي ڳوٺ ۾ اچي رهي سگهي تہ بس سندس ئي گهر ۽ سندس ئي جاءِ آهي. مان هن گهراڻي جوادنيءِ غلام آهيان. سنڌن عقل فروشيون سو نہ وڻنديون اٿم. ڪراچيءَ جي دور قيام ۾ منهنجون ۽ سيد حسام‌الدين شاه جون محفلون بہ لڳنديون هيون. مجالس سماع و رقص بہ سواءِ جنبش بدن جي ٿينديون هيون. هوندا رڳو اسان بہ يا شيخ صاحب قبلو يا مولانا وفائـي، يا مولانا وفائيءَ جو پٽ علينواز وفائي- انهيءَ جي آن وقت جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حساب ڪتاب موجب سان هڪئي ڏيک هوندو هوس، پيا سپ غلط آهن. تمام سويري، صبح صادق جي شروعات ۾ خاموشيءَ سان اچي منهنجي ڪمري ۾ ويهي رهندو هو. مان اٿندو هوس، ۽ نمازون پڙهي، چاءِ پيئندا هئاسون. آن وقت هن جون نصيحتون مان کي ملنديون هيون ته هيئن ڪر، هونئن ڪر. ”جي-ايم-شاه ڏي به نه ويندو ڪر،“ هڪدفعي حڪم ڪيائين. مان چيو ”ڇو؟“ ”ماڻهو ظاهر پرست آهن. ماڻهو توکي جو آن وٽ هر وقت حاضر ڏسندا آهن ته سمجهندا آهن ته اهو برابر آهي. پوءِ ڇو نه ليگ ۾ وڃجي، تون پاڻ به جڏهن آن وٽ موجود هوندو آهين. هت آهو ڇو نه ايندو آهي؟“- مان ڪلندي وراڻي ڏني ته ”هت اچي ته به اهو فائدي ۾، اتي مان وڃان، ته به هو فائدي ۾!“ ”سو ڪيئن؟“- مان چيو ته ”ات به مان ڪيس ليگ جي مخالفت ۾ چوندو آهيان ۽ هت به ساڳيوئي چوندس، ٻنهي حالتن ۾ هن کي صحيح ڳالهه ٻڌڻ جو موقعو ملي ٿو.....“

مان مختصر نالي جو وظيفو قوم کي پڙهائي، ڪين سختين کان نجات ڏيارڻ گهران ٿو، ته تون عاشق ازليءَ کي واعظ ڪرين ٿو؟ هاڻي ڪير ٻچي؟.......

هن مقدس تار جي معنائن کي تون ٽوڙي سمجهڻ جي ڪوشش ڪرين ٿو.

يو. اين. او. ۾ جيئن روسي احمق پنهنجو بوٽ رکيو هو ميز تي، تيئن هتان جو وزير خارجه (پٽو) غلافن ۾ شيخ صاحب جو بوٽ يا چمپل ڪٽي وڃي چوي ته ”اي دنيا جي ملڪن جا نمائندو! ڇاڻو ٿا اسان جي ملڪ جي سياسي عظمت؟ هن غلاف ۾ جنهن جو بوٽ يا چمپل رکيل آهي، اڻ پارو جيڪڏهن توهان سيني وٽ گذريل ٽن چئن سون سالن ۾ پيدا ٿئي ها، ته توهان کي مبارڪون ڏيان ها! اهو اسان کي الله شرف بخشيو آهي. اها نعمت اسان جي حصي ۾ آئي آهي. ان جو سنگتي ۽ دوست جي-ايم سيد آهي. هي ظاهري عنايتون اسان تي آهن“....

— محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خط (٦٣)

٥-١٠-١٩٦٦ع. خضرت سيد اعظم، جي-ايم شاهه صاحب!
دل جي تمنا آهي تہ تنهنجي آمد جو چونڪہ دنيا ۽ ساوراي دنيا تي حاوي ٿيندڙ اثر ٿيڻو آهي، ان لاءِ هڪ نئين بستي قائم ڪجي، ۽ سنڌ جي چڱي تعداد آدمين کي آڻجي. اها تمنا رکڻ تہ جرم نہ آهي! ڳوٺ سادگيءَ جي انتها جو نمونو آهي. ايترن ساٿين لاءِ پورو بندوبست ڪجي. هڪ "شيخ عبدالمجيدآباد" نئون ڳوٺ ٺاهجي. سيني دوستن احبابن کي موقعو ڏجي، تہ هن ديدار فرحت آثار کان مستفيض ٿين. آهيئي حقيقتاً وڏي ۾ وڏيءَ اهميت وارو واقعو. پريس اچي تہ ها بہ اچي. اخبار وارا اچن تہ بيشڪ اچن. زمين جو فرش، آسمان جي ڇت تنگ تہ ڪونہ آهن. اسان جي احباب جو حلقو تہ لامحدود ٿي چڪو. آسمان وارا، عالم روحانيت وارا تہ هونداءِ هوندا. انهن لاءِ ظاهري بندوبست جي ڪهڙي ڳرج؟ باقي زمين وارن واسطي بندوبست ڪجي، ٿوروئي سهي. انهن کي اچڻ جي دعوت نہ ڏيڻ ظلم عظيم ٿيندو. تنبو ۽ عارضي جهوپڙيون ڪڙيون ڪجن. ڪانگريس جو اجلاس ڳوٺن ۾ محض دنيوي بات هوندي هئي، هيءَ تہ الله خاطر تشريف آوري آهي. تو کي اچرج وڻندو منظوري تہ ڏيندي. هت اليڪٽرڪ ڪانہ آهي تہ ننڍيءَ مشين ذريعي ظاهري روشنيءَ جو بندوبست ڪجي. باقي باطني نور جا تجلي تہ هت نہ اچي موجود ٿيڻا آهن، تہ پيو ڪاٿي ٿيندا؟ خسرو پيءَ ۽ پٽ جي گڏجاڻيءَ کي نظم (منظوم) ڪيو آهي، اهو واقعو هن جي پيٽ ۾ هيچ آهي. ظاهر آهي تہ اهو بندوبست تون ئي ڪرائي سگهندو آهين. منهنجي طمطراقن تي معترض نہ ٿيءُ ۽ امداد ڪر. تہ ميان صاحب کي اهو بندوبست ڪرائي ڏي! پل دنيا بہ ڏسي، تہ الله خاطر بہ بندوَبست ظاهري رکي سگهبو آهي. "رواجي سياست" تہ ادني پانهي "هِن سياست" جي! مان هيچہ ايڏي مرتبي جو آهيان ڪاٿي؟— مولانا محمدعلي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

عاشق رسول جي شان ۾، سيد مناظر حسن گيلاني مرحوم جو مرثيو تو ڪاڻي پڙهيو هوندو. هڪ مصرع اٿس:

"سياست تهمتي بر عشق پاڪت!"

........سو هيءَ رونق افروزي ۽ گدانوازي ڪو ڇپائڻ جهڙو واقعو ته ڪونه آهي........ مان وارا واٺيا هجن ها، ته ڪين چوان ها سڀ بندوبست اڪ ڇنڀ ۾ ڪري ڏيکارين ها. انهن ڪي يهودي بڻائي، نيڪالي تو ڏياري.... شاهانا آمد آهي فقير بينوا وٽ! مان ته هرحال ۾ ٺيڪ آهيان، اصل عظمتون ته ائين ئي رهڻ ۾ الله وارن لاءِ پوشيده هونديون آهن. مان زماني ۾ آهيان، فقير به ڪونه آهيان. زماني وارو ٿي ڪري روش خدا پرستانه!

تون تاريخ جا اوراق لکندو رهندو آهين، فقيرن درويشن جا قصا پڙل اٿيئي. هيءَ به ملاحظو ڪر!

بي حجابانه درآ از در ڪاشانهٔ ما!

ڪه ڪسي نيست بجزدرد تو درخانهٔ ما!

مون وٽ حڪومتن جي خواهش لڪي سگهندي ته ڪاٿي لڪي سگهندي؟ پلال جي گاهه تي وينل ۽ تڏي جي تخت واري تي حرص و هوس جو حملو ٿي سگهٺو آهي؟ "سنم" چوڻ جو پورو پورو حق رکان ٿو، پر ڊڄندو آهيان ته ائين نه ڪريان. پنهنجن پراون جا ظلم جيڪي سهندو رهندو آهيان، ان جو بيان ئي عبث آهي.

درجو اهو جو تون هن دور جو فخر و شان اڄڻ جو مزده ڏين ٿو، الله توکي نوازيو آهي، ور نه پيو ڪو به سبب ڪونه آهي هن آمد جو! هڪ دفعي سائينءَ جي پرسان وينل هوس. مان ۽ سندن قرب؟ "ڪلاه گوشهء دهقان به آسمان رسيد" مان عرض ڪيو. پاڻ فرمايائون ته "هاـ ڪلاه گوشهٔ دهقان بــه آسمان رسيدا!" مان "ڪلاه گوشهء دهقان به آسمان رسيد" وارو آدمي، تون ٿو مون ڪي بکيارين جا طعنا هڻين؟ مان سان گڏجي پڙهه ۽ گوڙها روڪ ته خبران پوندئي!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مزده اي دل ڪه مسيحا نفسي مي آيد،
ڪه از انفاس خوشش بوي ڪسي مي آيد.
از غم و درد مکن ناله فرياد ڪه دوش،
زده ام ناله و فرياد رسي مي آيد!

”شاهباز به شڪارے مگسے مي آيد“
جنهن رستي تان ٽيندو تون هت پهچين ٿو، انهيءَ رستي ۾ ڏگهي جي هڪ ڏڪڙي ذري تي سجدا نه ڪجن؟! ڪيڏو نه اهم ترين واقعو آهي!! منهنجو ته هوش و خرد چڪرائجي ويچي ٿو. هن دور ۾ عصر جو اهوئي ته اهم ترين واقعو آهي! اهو مان ٿي آهيان، جو پاڻ کي رڳو اکين جي آب جي رواني‌ءَ جي حدن تائين محدود رکڻ جي طاقت رکان ٿو.

شهيد الله‌بخش جو روح ته هت موجود آهي، هر وقت هوندو آهي. هت حسب طاقت خير و خيرات ٿيندي رهندي آهي، هر خير جي ڪم ۾ الهه‌بخش جي روح کي ثواب جي نيت به هوندي آهي........

ڪڏهن ڪڏهن انهيءَ رستي مان ڪراچيءَ ايندو هوس، ته سن شريف جي اسٽيشن ايندي هئي، ته دروازي تي اچي بيهي رهندو هوس. ڪڏهن به ائين نه ٿيو، جو اها اسٽيشن بي توجهيءَ سان لنگهي ويو هجان.

هڪدفعي آئي بينس، ڪي همسفر هئا، آنهن کي خوشيءَ وچان چوڻ لڳس ته ”سن جي اسٽيشن آهي!“ آنهن کي‌ڪهڙي خبر ته مان تي ڪهڙو لقاءُ ٿيو آهي، جو اهو چوان ٿو؟ چوڻ لڳا، ”ها اسان کي اها خبر آهي.“ ڪي اتان ويجهڙائيءَ جا آدمي هئا.

”جي-ايم-سيد جي ڳوٺ واري اسٽيشن آهي نه؟“ مان چيو. ”نون‌ملڻ وينديئس ڇا؟“ مان ڇا جواب ڏيان ته هت تڏهين آئي ڇو بيٺو آهيان، جي هن جي ملڻ جي تمنا ڪانه آهي!

حافظ جي هن مصرع شعر کي، خود ساري غزل کي، نيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

معنائون عطا ٿين ٿيون. حافظ جو مان تي احسان، منهنجو حافظ تي احسان، جو سندس ڪلام کي اها حقيقت بخشي رکيم، جنهن جو اهو ڪلام لائق هو! حافظ ڪشتهء عشقِ نبي هو. اهڙو وجد آفرين ڪلام نه چوي ها پوءِ! سندس ڪلام جي آواز تي، مرده جان به زندگيءَ جا آثار ڏيکارڻ تي مجبور ٿي پوندو آهي. تنهنجي آمد جي هن موقعي، ته ڪلام حافظ کي رڱي رکيو. اهو ڪلام هن موقعي جو ٿي منتظر رهيو آهي ايترا سئو سال! اها تاريخ ادبيات جي هاڻي سڪ ۽ پڙهه! تون مان ڏي اچڻ جو ارادو فرمائين، ته هيءَ نئين نوراني ۽ حقيقي عشق جي آبريزي هن ڪلام کي وڌيڪ چمڪاءُ ڏئي!.......

— محمد امين کوسو.

(٦٤)

٦-١٤-١٩٦٦ع حضرت جي- ايم شاه صاحب، سيد اعظم!

السلام عليڪم- تنهنجي آمد ڪري، ڪيف و سرور ۽ سرمستيءَ جو عالم طاري ٿيل آهي. اکين ۾ آب آهي ئي آهي. ساريءَ ڪائنات جو وجد تون ڏسڻ گهرندين ته ڏسي سگهندين!

ڪلهه مغرب جي نماز ۾، قعده ۾ ويٺو هوس، ته منهنجي دل هڪدم پرچوندي شريف طرف سجود ۾ آئي، ۽ آتان هڪ نوراني تجليءَ جو ڳانڍاپو حضور پرنور جي روضهء و اقدس سان محسوس ٿيو. ائين محسوس ٿيو ته روضهء مقدس جو نور منهنجي سامهون آهي .صرف منهنجون گناهم آلوديون اکيون پردو بڻجي بيٺيون، ورنه زيارتون ٿين ها. هيءُ پيو پهريو آهي، جو اِن قسم جو واقعو ٿئي ٿو. منهنجي ساري بدن ۾ خوف ۽ رعب سبب ارزش پيدا ٿي ويئي. نماز ختم ٿي، مان هٿ ٻڌي، ڪنڌ نمائي ويهي رهيس. اهو چوڻ محض اضافو آهي ته تنهنجي آمد جي معنيٰ مان لاءِ اها ۽ فقط اها آهي، جيڪا مان کي ٻڌائي ويئي، ته اسان جي اولاد جي آمد تو ڏانهن آهي- طفيلين پرچوندي شريف جي- مان تعبيرون چاڻندو آهيان ....

مان تنهنجي اچڻ واريءَ راهه کي ڪيئين دفعا خيال ۾ پنبڻن سان ٻهاري چڪو آهيان ۽ ڳوڙهن جو ڇڻڪاءُ جاري آهي. تون به ظاهرداريون ترڪ ڪر. نه ته به دل جو رخ ته آن ذات مقدس طرف ڪر، جيڪا هڪ گنهگار بندي کي اهو شرف قرب قيامت جي زماني ۾ بخشي ٿي....... سرڪار دوجهان جي برڪتن ۽ رحمتن جي آسد تنهنجي ذريعي ٿيڻ جو مزده مان گنهگار کي ملي ٿو، ته آهو خود تو لاءِ مزده آهي. تون به نوازجين ٿو مان کي نوازڻ سان. ڪير مڃيندو هنن ڪيفيتن کي؟ جيڪو دل اندي ۽ سينو ڪارو رکندو هوندو؟........

هن ڪان اڳ لکيو هوم، تنهنجي هڪ قدم کڻڻ تي پنهنجو سر قربان ڪري، گهوري ڦٽو ڪريان ته حق ادا نه ٿئي؛ ته ڪهڙو مبالغو ڪيم؟ مبالغو هڙن معاملن ۾ ٿيندو ئي ڪونه آهي. سڀ سچ، سڀ حق! سياست جو ڪعبو جو سن شريف کي چيم، ته هائي ڪنهن ڪان سند مليم؟.... ـ محمد امين کوسو.

(٦٥)

٦-٤-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم، جي- ايم شاهه!

.... مان اثباتي ۽ تعميري نتائج خيز عمل جو حامي آهيان. افسوس، جن مشڪل حالات ۾ مان مسڪين کي جدوجهد جو موقعو قدرت طرفان مليو، آن ۾ انهيءَ ڪان وڌيڪ ڪجهه ٿي نه سگهندو هو. منهنجي حتمي رايـن کي ڪنهن نه پڌو، مرحوم الهه بخش ڪان پوءِ ـــ

پاڪستان ڏهڻ ڏاهڻ جي اها تحريڪ ٻيءَ شڪل ۾ اچڻ کپي ها، جنهن جو خاڪو منهنجي ذهن ۾ ته بلڪل صاف هو، پر مان توکي ۽ شيخ صاحب کي هن هاچيڪار ڪارگذارين ڪان روڪي نه سگهيس. ميلو موهن لاءِ ٿي سگهندو آهي، جو سنئون سڌو حسن ازل سامهون ٿيڻ لاءِ رونق افروز ٿئي!

هاءِ- هاءِ! ڪنهن کي چئجي ۽ سمجهائجي!

ـ محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٦٦)

٧-١٤-١٩٦٦ع، حضرت سيد اعظم جي- ايم شاهه صاحب!

...... قومون بگڙنديون آهن آن ڪري، جو آنهن ۾ اجتماعي صلاحيتون ختم ٿي وينديون آهن، يا منجهن صلاحيت وارا رهنما نه رهندا آهن. اصل ۾ صلاحيت ۽ استعداد رهنمائن جي قوم سازي ڪندي آهي.

مسلمان جو آٿي مسٽر جناح جي قبر جي پوڄا بغير سبب ڪن، يا تون مسٽر جناح جي حياتيءَ ۾ سنهنجي نه پڌنديِن ڪنديِن، ته اهو قصور نه منهنجو، نه قوم جو، پر قصور تنهنجو!

وري ويهه پنجويهه سال اڳ ۾، سو به مسٽر جناح جي حياتيءَ ۾، فرمايم، ”تون ٿي ’اسلامي‘ سنڌي ٿي ڪري، سنئون ڏگ وٺ-“ ته آن وقت به ڏه مون کي ”ڳوڻن ۾ وجهڻ کپي“ وارو واڙڪو بيدليو جواب ڏنو. ڪم پورو وقت تي، منهنجي چوڻ تي نه ڪيئه. سنڌ تي ون يونٽ جو وبال آيو ۽ پاڻ قيدن ۽ نظربندين ۾ پئين!

آن وقت مولانا ابوالڪلام به هو، جواهر لعل پنڊت ۽ گانڌي مهاتما به هئا، ۽ تو وارو مسٽر جناح به هيو. راشدي بهادر، جن جي نالن جي نمائش سان پنهنجي اهميت کي چمڪائڻ گهري ٿو، سي سڀ به هيا، پر مان ڪنهن کي سمجهائڻ ۽ پرچائڻ ۾ لڳل هوس؟ منهنجو وقت ڏاڍو قيمتي آهي. مان کي ڏاڍو عزيز آهي. توکي اصل مسلمانن سان ڪو دلي وير ۽ بغض آهي ته ڇئو ڪٿي، باقي مقابلن ۽ تصادمن جي پچر ڇڏي ڏي، توکان سواءِ ڪجهه به نه ٿيٺو آهي. پاڻ لاءِ ڪٿي نيڪ نيت مسلمان، صحيح مسلمانن جي صلاحڪارن جو هڪ مجموعو تيار ڪر- ڪم جو مرڪز تون فقط تون! پاڪستان، جنهن جي رهنمائي سنڌ تنهنجي ذريعي سان ڪندي، تنهنجي نظر ڪرم جو محتاج ۽ منتظر آهي. سنڌ، پاڪستان ڪري ڪانه آهي، پر پاڪستان سنڌ ڪري آهي. ۽ سنڌ جو شرم ۽ حيا تو بچائي ورتو! ......

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

.... مختصراً آن تي ايمان ۽ يقين رک، تہ توکي قدرت مسلمانن جي تنزل کي ڦيرائي، ترقيءَ لاءِ ٿي پيدا ڪيو آهي. پاڪستاني قومھڪ ساٿھوءَ جي ارشاد جو نتيجو(One man's show) آهو ''ون - مئن'' تون، هنن خطوط وارو. انهيءَ ''ون - مئن'' سان مٿا ماريندو رهان ٿو.

توکي اهڙو ذهين شاگرد مليو ها، جيڪو مان کي مليو آهي، تہ هن وقت الائي ڪاٿي وينو بورڊ ڪارا ڪرين ها. چاليهن سالن ۾ بخت پرئي پهريون سبق ياد نہ ڪيو آهي. هرڪنهن جي قسمت! منهنجي قسمت ۾ پڙهائڻ واسطي تون آيو آهين. ڇا ڪريان؟ ڪم جو اهو آهي، سو وينو ٿو ڪريان! پلا سمجهين نہ سمجهين، هائو تہ ڪندو ڪر تہ ''آخوند جو چوڻ هيئن آهي، تنهنڪري مڃيان ڪٿي!''

— محمد امين کوسو.

(٦٧)

٦-٤-١٩٦٦ع حضرت جي- ايم شاهہ، سيد اعظم!

تون تاريخ جي ورقن ورائڻ جو ڏاڍو شوقين نظر اچين ٿو. هاڻوڪي اهم ترين تاريخ، جيڪا باب در باب هنن خطوط ذريعي تيار ٿيڻ جي منتظر آهي، ان طرف تنهنجي نگاهہ پوري توجهہ سان نٿي وڃي.

تو پڙهو آهي اقبال جو مصرع؟

نگاهہ مرد مومن سے بدل جاتي هيں تقديريں!

آءٌ تہ توکي ڏيکاريان تہ اهو مرد مومن ڪير آهي! هن وقت جو اهو مرد مومن تون آهين....... گهٻراهٽ، جلد بازي، ضد، تنهنجي عادتن جو خاصو آهي. سخت ڪاوڙ هوندي بہ، طوفانن جي درميان، هيڏن سارن اختلافن هوندي تنهنجي دامن کي مڪمل اطمينان سان جهلي ويهڻ ڪم مُنهنجو آهہ! تو مان وارو جي- ايم- سيد رڳو پراڻيءَ تاريخ جي ورقن لاءِ وقف ڪيو، حالانڪ پراڻيءَ تاريخ کي نئون آب و تاب بخشيندڙ بہ اهوئي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

...... منهنجو هٿ هڻ ڳوڙهي ۾، محض آمد جي خبر ٻڌي، روئندي روئندي ساهه نڪرڻ تي آيو آهي.

حيدرآباد شهر ۾ تون وئين، تو ڏٺو يا نه ڏٺو ته ميرن جي صاحبيءَ واري قلعي جا ڪنگرا تنهنجي قدمن تي ڪري سلام ڪري رهيا هئا. ميرن ۽ ڪلهوڙن جي قبن وارن هڪٻئي کي مبارڪون ڏنيون، مان عاجز مسڪين ڏي نهاريو. وڻن ٽڻن، ٻوٽن، خوشيءَ ۾ توحيدي نغما بلند ڪيا. سڀ جا سڀ مان کي مبارڪون موڪلڻ لڳا ۽ هوا ۾ اهي مبارڪون ڦهلجي مان تائين پهتيون ۽ مان عاجز گنهگار ڳوڙهن ڀرين اکين سان پنهنجي مولا جي اڳيان سربسجود ٿيس. ...... آهي ئي اهو هڪ نالو، جنهن جي پڙهڻ سان سيڪڙهه آسان ٿي پوندو آهي ......

افسوس مان لکان ٿو، مان هندستان ۽ يورپ جي تاريخ جو ڪاليجي يونيورسٽي نموني سان ”ايڪسپرٽ“ آهيان، گذريل ٽن چئن سؤن ورهين ۾ شيخ صاحب ۽ تو پارا ٿا ملن ! ......

جي- ايم- شاهه، جي- ايم- شاهه ئي رهنو آهي. سچ کي سچ چوڻ ڇو ڪنهن لاءِ چڙ ڪاوڙ يا حسد جو سبب بڻي؟

ڇئو، ظاهر ڇئو ! ته تون مان هيٺي کي نوازڻ لاءِ اچي رهيو آهين. پروگرام ئي اصليت وارو اهو هڪ آهي. ٻيا سڀ دورا آهن، هيءَ ئي ”آمد“ آهي! فصل بهار لاله و گل کي پنهان رکڻ جي. ڪنهن کي طاقت هوندي آهي؟ تيئن هيءَ واقعو به آهي.

اهي ٻه آدمي ئي وقت ۽ عصر جا نتيجه خيز آدمي اٿئي. شيخ صاحب منهنجو آهي ظاهر و باطن ۾ نه تنهنجو يا ٻين جو. تون پنهنجون حجتون ۽ دليلون پاڻ تائين محدود رکي، رڳو منهنجي ارشادن کي اها معني ڏي، جيڪا عام ۾ وحشت پيدا نه ڪري ...... تنهنجي ذات ڪارساز، ڪارآفرين قسم جي موسن جي آهي. تو پاڻ کي نه ڄاتو نه قدر ڪيو، ته مان به نه ڪريان ؟ مان تنهنجي قدمن جي خاڪ کي هاٿي ڪعبو بڻائيندس.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تو مان ڪي ڇاتو سڃاتو نہ آهي. اهي سياستون خاڪبازيءَ واريون
مان وٺ ڪاٿي لينديون؟ مان طبعاً ۽ تعليماً قوم و. تاريخ ساز
آهيان. مان پارا فرد واحد ٿي قومن ڪي اشارن ۾ ڏاهيندا آهن.
منهنجي استعداد لامحدود، منهنجي مقابلي جي همت ڪنهن ڪي
ٿي سگهڻي ٿي ڪانہ آهي، پر ظاهري سختيون مان پارا نہ سهن
تہ پيو ڪير سهي سگهندو؟ ڪيئن والدين جي ناز و نعمت سان
پليل، تو پارن جي ازلي نيازمنديءَ جو فخر حاصل ڪندڙ، مان
مصيبتون سهندو اچان ٿو، اهو بيان ۾ اچي نہ سگهندي! علاج
ملڪي توڙي شخصي تڪاليف ڪي دور ڪرڻ جو هڪ فقط
هڪ: ”جي-ايم شاهہ!“ نسخو مان حڪيم حاذق جو تجويز
ڪيل، ڪير ماءُ جو لال هاڻي هن ۾ ترميم آڻي سگهندو؟
تنهنجو هر قدم تاريخ جو هڪ باب- تون، مان تاريخدان ڪي
تاريخون نہ پڙهائيندو ڪر. تون پنهنجو ڪم ڪر- منهنجي
ڪم ۾ دخل نہ ڏيندو ڪر. تـنهنجي دست وسعت ڪان منهنجي
قلم جي تذڪره نويسي ٻاهر آهي، گهڻو ٻاهر آهي. جنهن ڪي
تون ماضيءَ جو شانُ ڄاڻين ٿو، ان ڪيئي برقرار رکڻ لاءِ هي
ڪجهہ تحرير ڪريان ٿو.

سنڌ جا خانقاهہ مان سان نہ آهن، تہ تـنهنجي انهن گشتن
جا محتاج آهن؟...... انهن خانقاهن تـنهجي بندشن لهڻ ڪان
گهڻو وقت اڳ مان سان گڏالهائي ورتو هو. مان دعوي بنا دليل
جي ڪانہ ڪئي هئي. سوڳهہ پلي ڳهہ! هر هنڌ مجلس ڇو
سينگار بڻ! تنهنجو هر هنڌ وڃڻ پنهنجو مقام رکي ٿو، پر هت
جي تشريف آوري تہ آهيئي گدانوازي! بخشش ۽ عطا، ڪڏهين
برملا ڪبي آهي، ڪڏهين پوشيده بہ- پر مان ڇو پوشيده رکان؟.
برملا ڇو نہ چوان ۽ لکان، جيڪي زمينن ۽ آسمانن ۾ ڏسان
ٿو!...... خرچ اخراجات ۾ اعتدلال جو قائل تون هوندو آهين.
منهنجو اعتدال هي تہ بہ جهان منهنجي نظرن ۾ ”ڪک“ آهن.
هاڻي بذريعہ تار ۽ خط روزانہ پنهنجي حالات ڪان واقف ڪندو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪن جاتي ٻه هڪجين، مان ڪي آتان ضرور لکندو ڪر. اهو فريضو ڪري ڇاڻ!
— محمد امين کوسو.

عزيز آباد، انڙ واهه.

(٦٨)

٨-٤-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم!

تو ٻه پئي پڙهيو ۽ لکيو آهي، مان ٻه پئي پڙهيو ۽ لکيو آهي. ڏيڪ ڏيڪ ڪنهن پڙهيو ۽ لکيو، سو تون جواب ڏي! مان هڪ نالو پئي پڙهيو آهي. هڪ جو تذڪرو منهنجي قلم مقدس ڪان ڏئي نڪتو آهي. تاريخ جو روح تنهنجي قلم بيان ڪيو يا منهنجي؟ پورهيو ڪنهن جو بر ثواب؟

شاهبازے ٻه شڪارے مگسے مي آيد! تنهنجي قسمت ۾ يا منهنجي قسمت ۾؟ هائي ڦيرا ڪائيندين ته ڇا ٿيندو؟ عرش عظيم تي هڪ گنهگار جي ڪيف و سرور جي گريي تي جنبش و وجد جو عالم طاري آهي! هزار دفعا اهو مصرعو منهنجي زبان تي آيو آهي. اڄا ٻه حافظ بهشت برين تي پنهنجي ڪلام ڪري رقت سبب وجد ۾ نه آهي؟

اڄ ڪنهن پئي مڪتوب ۾ عنايتن جي آها صورت، جيڪا بيان ڪرڻ ٻه بي ادبي آهي، نظر آئي.

هزار بار بشويم دهن ٻه مشڪ و گلاب،
هنوز نام تو گرفتن ڪمال بي ادبي ست!

اهي عنايتون هن لکڻ پڙهڻ جي بدولت نصيب ٿيون آهن....

١٩٤٧ع جو لکيل منهنجو خط تو ڏي موجود آهي، جي اُن وقت پين وقتي حالات ڪان خيال موڙي، رکو مان مسڪين جي پڏين ها، ته سيڪجهه هن وقت تائين رنگ ئي پيو وٺي بيهي ها!

ڪرامتن ڪي نه ڪن آهن، نه سنگ ۽ نه ڏنگون، جو ڪو ڏسي! هي ڪرامتي قصا آهن، جي دل جي ڪنن سان ئي ٻڌا ويندا آهن ۽ اُنهن تي فقط اتي ئي اعتبار ڇمي سگهندو آهي. جن جي دل تي تاريڪيءَ جا پردا چڙهيل، سي هنن حقيقتن کي ڇا ڄاڻن!
— محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٦٩)

٦-٤-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم!

منهنجي خطن جو تو ڏانهن قريب قريب موضوع ئي هڪ آهي، يعني: تنهنجي ذات! سنڌ جو مالڪ، والي وارث، ڪرتاڌرتا، شاهن جو شاهه، آدم ذات جي هن دور انحطاط اندر سنڌس قسمتن ۾ ڦيرو آڻيندڙ اهم ترين شخصيت ۽ صلاحيتن وارو سڏيو ويو آهين!

هي خط ڪهڙين اندروني وجد ۽ رقص جي حالتن ۾ لکيا ويا آهن، ڪو صاحبدل هجي، ته اَن کي پتو پوندو ته ههڙيون فتوائون بي معنيٰ ۽ لغو الفاظ نه هونديون آهن. معنائون ۽ حقيقتون، جن کي پوري انسانذات کي ڦيرڻ جي طاقت نه آهي، هي رکن ٿيون! وقتي ۽ هنگامي معاملات هنن خطوط جا نه آهن. سياستون، حڪمتون، ملڪ گيريون ۽ محض هوسن کي پوري ڪرڻ وارن جو ذڪر اذڪار نه آهي ....

”شخص واحد“ هن ائٽم بمن جي دور ۾ اخلاقيات ۽ روحانيت سان پريل نظام حڪومت دنيا جي چئن ڪنڊن ۾ ڦهلائي رکي، اهو تون ئي چيو ويو آهين! ظاهر آهي ته تائيد ايزدي ءَ کان سواءِ هڪ ناتوان انسان ايڏو ڪم ڪيئن ڪري سگهندو؟ مطلب ته هنن خطن جو اهو ته تائيد ايزدي حاصل ٿيندي ئي تو سيد اعظم جي- ايم- سيد جي ذريعي. ڪارخانه قدرت جي ڪارپردازين کي ائين ئي بي نقاب ڪرڻ جو مان عاجز، هيڻو ۽ گنهگار، حقدار پاڻهوُن ڪونه آهيان ....

.... منهنجي پير صاحب پرچوندي شريف ۽ امام الوقت حضرت مولانا عبيدالله سنڌي، انهن جي زور، انهن جي طاقت، اُنهن جي تصرف تي مڪمل ڀروسو رکي، توکي ئي عالم انسانيت ۾ انقلاب آڻڻ جون دعوتون هتان مان مسڪين وٽان ملن ٿيون.

الله پاڪ پاڻهن تي بيحد مهربان آهي، پر سنڌس مهربانين کي حاصل ڪرڻ لاءِ بہ ڪن قاعدن ۽ قانونن جي پابندي ڪرڻي پوندي آهي. تو ملڪ ۽ قوم جي عزت بچائيندڙ قوانين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي پابنديءَ پنهنجي سر تي تڪليفون سهي ڪئي آهي. يقيناً الله تنهنجي ذريعي سنڌ کي نوازيندو ۽ سنڌ ئي احيائي اسلام ۽ انسانيت جي رهنمائيءَ جو مرڪز تنهنجي ئي بدولت بڻي آهي. رڳو توکان ڪا لغزش، ڪا بيپرواهي نه ٿئي. ڇو جو الله کي ڪنهن جي پرواه نه ڪانه آهي. اهي اونده ۽ ناريڪي پيدا ڪندڙ ادارا، روشني ۽ آزاديءَ جا مرڪز ٿي ويندا، تون ان طرف توجهه ڪر سهي!

”پاسبان مل گئے ڪعبي ڪو صنم خانون سي“

هن دور جو فاتح اعظم تون سنائي سيد آهين. بغير جنگ و جدال تنهنجي فتوحات جون سرحدون ساري انسانيت تي مشتمل رهنديون آهن. آهيان سو گنهگار، پر چوندو اهو آهيان، جو محسوس ڪريان ٿو.

انقلابي ڪه نه گنجد به ضمير افلاڪ،
بينم وهيچ ندانم ڪه چسان مي بينم! (اقبال)

مان چاٽان ٿو، چاڪاڻ ته دين رسول صلعم جي پڻ محافظ مجاهدن جون دعائون، برڪتون ۽ رحمتون تو تائين پهچائي ڏيان ٿو. اِن ۽ اهڙي انقلاب جو تون ئي ليڊر آهين. توکان دنيا جي برتريءَ جو ڪم ٿيٺو آهي. You are a world Leader پر اهو ڪم رڳو چوڻ سان ته جڳ پاڻ تي ڪيلائبو. دنيا ۾ احمقن پهريائين ڏند ٽيڙي چٽرون ڪيون، پوءِ اهڙن ئي حق پرستن کي طرح طرح جا عذاب ڏيئي قتل ڪيائون.

مان اِن قسم جي ليڊري توکي نٿو سونپيان. تنهنجي ذريعي ظاهري اسباب کي ئي استوار ڪري ڪم وٺڻ وارو انقلاب آڻڻ گهران ٿو. منٽ منٽ، سيڪنڊ سيڪنڊ قيمتي آهي. چوڻ منهنجو وس، ان طرف توجهه ڪرڻ ڪم تنهنجو!

— محمد امين کوسو.

(٧٠)

عزيز آباد،
١١-١٢-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم، جي-ايم شاهه صاحب!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هت اچڻ جي معنيٰ ۽ مفهوم کي ته پورو ڪر. گهڙيءَ کن ۾ ڇا ٿيندو! حالانڪه منهنجي هيڏي ساري سالن جي وابستگي به هڪ گهڙيءَ مثل آهي. زمانو گذرندي ويرم نه ڪندو آهي. گهٽ ۾ گهٽ هفتو، نه ته ڪنهن به صورت ۾ ٻن ڏينهن تائين رهو. ظاهر آهي ته تنهنجي هت اچڻ جي معنيٰ مرتب ٿئي، اهو ته يقين رک. اها معنيٰ ٻن جهانن جي حالات تي اثر وجهندي.

اورون ڪا پيام اور هي، ميرا پيام اور هي،
عشق کي درد مند ڪا طرز ڪلام اور هي!

رسمي ۽ روايتي زبان ۽ فقرن ۾ منهنجي الهامي فرمودن جا ترجما ٿيڻ پاڻ لاءِ، ٻين لاءِ ڪندو ڪر.

خود مان وٽ ته ثبوت ۽ شاهدين ۾ منهنجي دل پاڪبازو دردمند موجود آهي. تنهنجي ياد، جيڪا نوعيت هت وٺي بيٺي آهي، ان لاءِ ڪهڙا دليل ڏيان؟ اڳيئن ڏينهن خيال ٿيو، مان جڏهن شاهه جو غلام آهيان، ته اسان جي گهر جا ٻاتي ٻانهيون ٿين. سواءِ شرعي پردي ۽ حجاب جي، پيو هن مهمان عزيز ۽ اسان جي وچ ۾ رشتو ناتوئي آقا ۽ ٻانهپ جو آهي. مان پروچن جي سردار خاندان جو فرد آهيان. ڪيڏا به اختلاف زماني جي لحاظ کان مان سان ڇو نه هجن، پر ڪو به ڪوسو منهنجي نسب تي اعتراف ڪندو ته چاڻ پاڻ کي گهٽ ڪيائين. تون سنڌ اندر بلوچن ۽ سيدن جي اختلافي حالات ۾ خود به حصيدار ٿي رهيو آهين. گهر جا ٻاتي سردار پروچ جا تنهنجون ڪنيزون ٿي نظر اچن، سو فقط هت مان وٽ ٿي سگهندو آهي........

ههڙن خطن ذريعي "عوامي تنظيم" کن افراد جي اردگرد گڏ ٿي سگهندي آهي، جن کي استعداد هجي، جي صحيح ترين قدم کڻي سگهن، نه ته اجايو افراتفري ٿيندي، پيو ڪجهه نه ٿيندو. اها "عوامي تنظيم" هوا ۾ نه ڪڙي ڪري سگهجي. فضا ۽ تنظيم هڪٻئي تي اثر انداز ٿينديون آهن. اها تنظيم ايندي ڪٿان، جيڪا عوام کي سياسي طاقت بخشي! لهاذا ترسڻو پوندو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪن حالتن ۾ پوئتي هٽڻو پوندو، بظاهر شڪست جي صورت هوندي، پر اصل ۾ انقلاب ۽ اڳتي وڌڻ جي راهه ۾ صحيح ترين تدبير هوندي. پنهنجا بهترين ليڊر ۽ ڪم ڪندڙ اجاين مقابلي آراين ۾ نقصان هيٺ نه آندا ويندا.

مان بتدل ۽ تقليدي طريقہ ڪار ۽ عمل جو قائل نه آهيان، دل ۾ هڪ صاف صاف نقشو ڪم ۽ آن کي حاصل ڪرڻ جو آپري بيهندو آهي. دوست، جي ڪو مچيندو آهي ته ٺهيو، نه ته، پاسيرو ٿيندو آهيان. باقي دشمن ڪو انڪاري ٿئي، ڳهرندو آهيان ته آن جي ڳچي پٺي رکان، چاڪاڻ جو اهو ته هوندوئي ظلم ۽ اونده جو نمائندو آهي........ محمد امين کوسو.

(٧١)

حضرت سيداعظم، جي-ايم سيد صاحب!

تنهنجون نظر بنديون، جن کي منهنجي راتين جي بيتابين، الائي ڇا مان ڇا بڻائي رکيو هو، سي ختم ٿين، ته توُن عزيزآباد، انڙواه پڇائيندو پڇائيندو اچي نڪربن! آهه، هن سفر جون عظمتون، جيڪي توُن ڪاٿي مان وٺ پهتين!!

ڏسين تو ڪرشما دلِ ناصبور جا؟ اها تاريخ پٺي هند لڪيل ڏيکارِ، ته تاريخداني ۾ ڪمال پيدا ٿئي! آهيٿي ڪانہ يڪتا واقعو عالمِ انسانيت جو! ڪو صاحب نظر هجي، ڪو فهم و تدبر رکندو هجي! ههڙو مثال ٽن چئن سون سالن جي حڪومت ۽ انسانيت سازيءَ جي تاريخ ۾ موجود ڪونہ آهي. ڪونہ تاريخ چائي، نہ حال چاٽي، نہ ماضي چاٽي، نہ فهم ۽ تدبر رکي، نہ اکيون ڏسڻ لاءِ هجنس، نہ دل درد سان پريل هجيس، صفا نيت انڌو، تنهن کي تہ مسٽر پٽي جي حيدرآباد ۾ آمدئي اهم نظر ايندي. مسٽر پٽي جي ههڙي حالت ۾ پذيرائيءَ جو اصلي سبب بہ تنهنجون نظربنديون آهن.......

خبردار! پنهنجي اهميت جو مقام جو محافظ ٿي بيهہ! ڪوبہ پيو تو ڪان سواءِ نہ هن وقت سنڌ جي عظمت ۽ توقير جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو محافظ آهي ۽ آن لائق آهي جو سنڌ آن کي ياد ڪري.
پين جون ياد ڪيريون به تنهنجي طفيلين جائز ٿي سگهن ٿيون....
.....شخصي تعريفون مذموم هونديون آهن، پر قوم ۽ ملت جي
پاسبانيءَ جو الله ڪنهن کي درجو عطا ڪري ڏئي، ته آن جو
اظهار به قوم ۽ ملت جي خدمت آهي.

سنڌ جي فقط هڪڙي اخبار سيد اعظم چوندي، لکندي رهي
ٿي، سا آهي "اتحاد" جيڪب آباد واري.

مسٽر پيٽي سا ڳيوٽي بي سرو راڪ ڳايو، سا ڳي ٽي بي معني
۽ قبول ڳالهه ڪئي. پر سنڌ جو آهي، سو سنڌس آواز ۾ ڪي
قدر شان نظر آيو. اهو شان- پاڪستان جي ڪشمير جي سوال
بابت مطالبي ڪري ڪو ته پيدا ٿيو، پر آن ڪري پيدا ٿيو،
جو سنڌ جو هڪ پٽنو اصلي خاندان جو هڪ فرد ڳالهائي
رهيو هو. پاڪستان ۽ خود مسٽر پيٽي تي اهو سنڌ جو احسان
آهي. پيٽي سنڌ جو شان وڌايو ڪوته، هزار لک دفعا گهٽايو
آهي، ته به پين ڪان جيڪي پاڻ کي پاڪستان جا تيس مار
خان چائن، لک دفعا چڱو آهي. هاتوڪي سنڌ کي هن خسته
حاليءَ ۾ وري اهو شان ڪنهن عطا ڪيو، جو پين جا شان
بلند ڪري؟ اهو شان سنڌ کي تنهنجي تطريتدين ۽ حضرت شيخ
صاحب جي ڪيسن ڏنو. گو ماڻ انهن جي برخلاف هوس ۽
آهيان، پر سنڌ جي ٽي خاطر اهي تڪليفون سهو ٿا. آنهن ڪان
ڳڌهه ۽ جهنگ جا سوئر به انڪار نه ڪندا. سو سنڌ جو محسن
هن وقت ٽون آهين. سنڌ جي وجود کي ٽئون آب تاب، ٽئون
شان، تو ۽ شيخ صاحب عطا ڪيو آهي. سنڌ توهان جي احسانن
اڳيان سر نياز خم ڪري ٿي.

محسن سنڌ، سيد اعظم، جي-ايم سيد جي احترام ۽ عزت
۾ مان سان پٽ تي ويهڻ ساڻ، اي سنڌي غفلت شعار، تون
ڪيڏو نه سستين ۾ هجين، پين ڪان گهڻو گهڻو مٿانهون آهين.
تون اي سنڌي بيخبر! هن ڳوٺيءَ به شاهه اعظم، محسن سنڌ

جي-ايم سيد ۽ فخر سنڌ و هند شيخ صاحب جي ڪري پاڪستان جو فخر آهين. تون نه هجين ها، ته هن وقت پاڪستان تباهه ٿي وڃي ها...... هيءَ لاهوتي تحرير وجود ۾ نه اچي ها، ته سنڌ ۾ جو اسان جي پاڻٺي (پٺي) جي استقبال لاءِ دهل وڃايا وڃن ٿا، ته الله جو غضب نازل ٿئي ها، حيدرآباد ۽ سنڌ غرق ٿين ها! احسان فراموشيءَ جي حد آهي— ضعيف البدن، بيمار، شاهه اعظم پنهنجي بدن کي جهوري ۽ ڳاري رکيو سنڌ جي خدمتن ۾ ۽ آن جي نالي تڪليفن سهڻ ۾، ۽ اعزازُ پئي جو ڪجي! اهڙي ناقدر شناسيءَ تي قضا ۽ قدر جا مالڪ خاموش ڪاٿي رهن ٿا. سنڌ ۾ طوفان ۽ آنڌيون اچن ها، طغيانيون ۽ طوفان برپا ٿين ها، يا آسمان مان بلا نازل ٿئي ها يا زمين ڦاٽي ها، جي هيءَ تحرير وجود نه وٺي ها!

"شاهه اعظم" هيءَ جو توڏي مخاطب ٿي توکي لکيم، ته تو تي فرض عين آهي هن جي اشاعت ۽ تبليغ!!

قوم ساز ۽ ملت نواز تحريرون هن قسم جون، هر ڪنهن جي قلم مان ايندڙيون ۽ نڪرنديون ڪاٿي آهن؟...... تـو واريءَ دعوت تي، تو چيو خرچ گهٽو ڪيم. مان چوان ٿو ته خرچ اجا گهٽو چو نه ٿيو؟ منهنجي ذهن ۽ دل ۾ جيڪو نقشو هيو، آن جو احساس توکي آهي، الله وٽان ته آن جا بدلا ملي چڪا. وري ڏسين ٿو اهي نشا جهلڻ! هڪ دفعي صفا بيهوش ٿي، آهلي رهيو هوس جڏ ن موٽر تي ديد پيئي، پر سائين مڻي محبوب جي همت مبارڪ اچي سهارو ڏنو. جي اهو جذبو قائم رهي ها ته تنهجي موٽر به بيهي ها ۽ مان هڪ لاش ٿيو پيو هجان ها. اهو حقيقت ۾ ته ڌي بيٺس ۽ اها ظاهري دلداري آن دست مقدس جي هئي، جنهن جي ڪري هن گوٺ تي اهي رحمتون آهن! تو به فرمايو— آهين جو الله وارو! جيئن ڪعبو رابعه بصريءَ جي طواف لاءِ آيو، سن شريف به تنهنجي طواف لاءِ اچي بيٺو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هاـ شاهہ صاحب! اهڙا قرب توکان ئي ٿيندا هئا، سي ڪـيـو ! تو آهو ڪيو، جو ڪنهن ڪنهن جي واسطي نہ ڪيـو. ها، پاڻ بہ نوازجي وئين، جو اهل الله جي هن نگريءَ ۾ آئين ۽ مان ڪي بہ تو اڏي رکيو!......... مان هيٺي تي تو جو نظر ڪئي تہ پرچوندي شريف جي ذريعي مديني پاڪ واري جون مهربانيون توتي چڙهـي ڪري بيٺيون. مٺهنجي دل جـي اکين اڳيان تہ اِهو راز ڪونہ آهي.

وري مولوي محمد معاذ ۽ مان ڪي ڏـو هڪ ٻئي جي هنج ۾ ويهاريو، واهہ تنهنجي ادا! مان ڪن ڪي ڪي رپيا ڏنا، پر اصل تہ هڪ ٻهڪ جي هٿ ۾ سر ڪپي قربان ڪري ڏيندو رهيس.

راشد پائر چا بہ چون، سنڌن موجود گي هئي. مان فتوي ڏني تہ جڏهن مان تنهنجي خدمت ۾ آهيان، تہ آهي آهن. خود حاتم جو خيال آيو، جيئيءَ جو خيال آيو، لالجي ملهوتـرا جو خيال آيو. اسان پنهي، مون ۽ لالجي ملهوترا جو خيال تو بابت قريب سا ڳيو هوندو هو تہ توکي ڪهڙي نموني سان ريجهائجي. اسان کي تنهنجي روش تـي ڪاوڙ سان گڏ ڏک ٿيندو هو، تـہ تون سنڌ سـان چو ٿو برملا ويل وهائين .... هڪ دفعي لالجيءَ چيو تہ گڏجي هلونس. لالجي عجيب "ڪلچر" جو نمونو هو. سنڌس ٻوٽ پراڻن علماءَ جو مرڪز هو. جونپور جو آهي شايد ! مان سان جيڪا محبت هيس، سائي ذميوار آهي جـو لکين روپيا ڏيکي سـر گـڏ ڪيائين مٺهنجي خاطر. اهـا ڪانگريس لالجيءَ واري هئي. راشدي صاحب جي اليڪشن ۾ سنڌس ڪري روپيا ڪي قدر مليا ۽ پوءِ بہ ڏنائين يا ڏيارياڻين. اُن وقت لالجيءَ وٽ ڪانگريس هڪ "ملڪي"، نہ ڪہ هڪ فرقي جو ادارو هو. افسوس، واڻين بقالن اهو نہ ڪيو ۽ اڄ هندستان ۽ پاڪستان سنـدن حماقت سبب لوڙين پيا ـ هندو، مسلمان، ٻنهي کي نقصان پهتو آهي. هن وقت بہ

اسان جـي همٿ ۽ آواز جي ضرورت آهـي...... وري به اسان ئي آهيون وقت وراڻيندڙ. تو ته وقت ورائي ڏيکاريو. مان گنهگار وٽ اچي گهڙيون گذاري، ابدي ۽ ازلي عشق و محبت جو اڻ ميٽندڙ منارو قائم ڪري وئين!

”ثبت است برجريده عالـم دوام ما!“

هاڻي هت پيو انيدين، پيا فرشتا وجد ڪندا. آسمانن وارن جـي محفلن جو ذڪر اخبار ”اتحاد“ ۾ توکي مليو هوندو......

خط تو لکڻ ڇو بند ڪيو آهي؟ لکندو ڪر...... احوال ذري پرزي ڏيندو ڪر- تارون ڪندو ڪر.

حضرت مولانا محمد عليءَ جو هڪ انداز اهو به هوندو هو، جـو خط لکڻ لاءِ کيس وقت نه ملي، ته ڊبي وڏيون تارون ڪري. جواهر لعل آن جو ذڪر ڪيو آهي. جواهر لعل جي قلـم مان مولانا جي ذڪر پڙهڻ ۾ مـزو آهي. افسوس، مان توجهه ڏيئي نه سگهيس، جواهر لعل کي مسلمان ڪريان ها. بيحد محبت آميز شخصيت هيس. جادو ۽ سحر جو ڦهيل انسان هو. شايد اهائي خصوصيت سندس ذيءَ جي هجي!

— محمد امين کوسو.

(٧٢)

٢-٥-١٩٦٦ع حضـرت سيد اعظم!

پير علـي محمد شـاه راشديءَ جـو ڪتاب ”اهـي ڏينهن اهـي شينهن“ خوب پڙهندو آهيان. شاهڪار مضمون پڻ- هڪ حڪيم قائم الدين پيو مير بيگ يا جان بيگ جو مديني پاڪ طرف وڃي مرڻ- حڪيم صاحب واري مضمون جي داد ائين ڏجي، جو پاڻ مرجي ته اهڙو مضمون مـرڻ کان پوءِ راشدي صاحب لکندو ۽ آخير واري مضمون کـي ته به چار ڀيرا پڙهيو اٿـم ۽ رُنو آهيان. جنهن ساڻهوءَ جي قلم کان الله اهڙا مضامين لکائي، ته ان کي کهڙي مصيبت آهي، جو ڇپرن جي آوازن ۽ گدڙن جي هينگن بابت لکندو رهي. وري سندس محرم بابت هڪ مضمون جو آخرين

فقرو تہ ”محرم ۾ مظلومن جي گهٽ پٽڻ ۾ ايندي آهي.“
عقل جا مڻ، جو ننڍيءَ کوپڙيءَ ۾ ڪٺي گهمندو، تہ ڳاهي بگاهہ
آنهن کي استعمال ضرور ڪندو، سنڌ جي ناحق ستياناس ڪئي هئائين.
جيري واسطي هزارين هاتي قربان!

الهہ بخش بابت سندس تحرير معيار کان ڪروڙ دفعا گهٽ
آهي. شايد ندامت ۽ هٺ يا زماني جي خوف کيس لکڻ نہ ڏنو.

شهيد جو ڪير همعصر؟ جنهن سر قربان ڪري ڏيکاريو،
آن سان ڪنهن جي پڇڻ جي جاءِ آهي؟

— محمد امين کوسو.

(٧٣)

(سيد غلام مصطفيٰ شاهہ ڏانهن)

ڪاپي - جي - ايم سيد

٢-٥-١٩٦٦ع بجناب سيد غلام مصطفيٰ شاهہ صاحب!

مذهبي ۽ ملڪي فرض نہ چاڻان ها، تہ نہ لکان ها.
تون تعليمات جو وڏو آهين ۽ تعليم ۽ خواندگيءَ سان ئي هن
مسئلي جو گهري ۾ گهرو تعلق آهي، تنهنڪري خطاب
ئي توکي ڪبو.

جنهن پڙهيل لکيل آدميءَ کي اهو پتو نہ هجي تہ سندس
ملڪ ۾ وڏي ۾ وڏو آدمي ڪير آهي؟ ۽ آن جي پٺي هوندي آن جو
اظهار ڊپ ۽ خوف کان نہ ڪري. ان کي نہ پڙهيل چئبو ۽ نہ
خوانده! ستس خواندگي ۽ پڙهيل هجڻ جي جهل چئبي.

سنڌ جو محسن، محافظ، خدمتگار، جنهن پنهنجو بدن
جهوري ۽ ڳاري رکيو آهي، سيد اعظم جي.ايم.سيد آهي.
اهڙن محسنن جي شان ۾ مرتبي کان بيخبري يا بيپرواهي، قوم
جي تباهيءَ ۽ بربادي‌ءَ جي صورت اختيار ڪندي.

شاهہ اعظم حيدرآباد ۾ آيو. سنڌ جي ڪلهوڙن ۽ ميرن
جي روحن سندس استقبال ڪيو، ميرن جي قلعي جي ڪنگرن
هن کي جهڪي سلام ڪيا، حيدرآباد جي خاڪ جي ذري

ذري جهرڪيون ھليون ۽ درختن جي پنن ۽ زمين جي گاهه نغما ڳايا، پر آهه! قومي بيخبري ۽ بي احساسي ۽ غفلت جي پردن ماڻهن کي آن جو پتو ڏيڻ نه ڇڏيو!

مسٽر پيٽي به ساڳي لغو ۽ بي معني ڳالهه ڪئي، جيڪا پيا ڪندا آيا آهن. مسٽر پيٽي ۽ پاڪستان تي سنڌ جا احسان، جو سنڌس ساڳي ٻولي "پيي" کي ماڻهن پٺي آواز چاتو. ۽ سنڌ تي احسان منهنجي شاهه اعظم جا، جو هو ھھڙي وقت، ڏکئي وقت، سنڌس عظمت برقرار رکيائين. اهو، جو نه هجي ها ته سنڌ مٽيءَ جو ڍير نظر اچي ها. آهه! جنهن مرد عظيم پاڻ کي ڳاري تنهان آدمين کي عزتون بخشيون، آن جو احساس ئي ڪونه اٿو - افسوس، پين جا نعرا بلند ڪندا رهو ٿا.

تفو بر تو اي چرخ گردان تفو!

آسماني ۽ ارضي آفتون اهڙيءَ بيقدريءَ ڪري نازل نه ٿين، آن جي بچاءَ خاطر هيءَ تحرير تو پاري صاحب بصيرت ڏي لکان ٿو.

توهان جو چوڻ نه شاهه لطيف جو پيغام سمجهو، ڇي وقت شاهه جي پيغام جي معني، سياسي معنيٰ، جي-ايم- سيد جي نظر بندي نه آهي؟ مارئيءَ جا گيت پڙهڻ وارا انڌا ٿي ويا آهن ڇا، جو جي-ايم-سيد ۽ شيخ عبدالمجيد جي حب الوطني نٿا ڏسن؟ خود شاهه لطيف جي ڪلام کي هتن پنهي نئون مرتبو بلڪ نئين زندگي بخشي آهي. اهي نه هجن ها ته شاهه جي ڪلام جي معني ڪيئن ڪجي ها! ڪيئن ڇپئي سگهجي ها، نه سنڌ ۾ ٿي شاهه صاحب چاتو هو ۽ سنڌس قبر سنڌ ۾ آهي؟....

واهه سنائي سيد سو تهارا! سنڌ کي تو صديون تائين جياري ڏيکاريو. شاهه جي ڪلام جي اصلي معني ۽ تفسير، سنڌ جي سياسي ڪعبي سن شريف اڳيان سربسجود ٿي بيهڻ سان حاصل ٿي سگهندي آهي. شاهه جي ڪلام جو ذڪر، جي-ايم-سيد جي نالي وٺڻ کان سواءِ ڪمال بي ادبي ۽ گستاخي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهڙن ڪي، جي جي-ايم سيد- جو نالو نتا وٺي سگهن، پٺائي
گهوڙت جي نالو وٺڻ جو ڪو حق ڪونه آهي. اهو مذهبي ۽
اخلاقي جرم آهي، ثبوت ۾ منهنجي هيءَ تحرير موجود آهي.

سنڌ تي خدائي غضب نه نازل ٿئي، احسان فراموشيءَ
ڪري— تنهنڪري هي لکي ڇڏيان ٿو. ڪو پڙهڻ وارو زمين
تي نه آهي، ته نه هجي. فرشتا پڙهن ٿا ۽ وجد ڪن ٿا
۽ اهل سماتيءَ جا بزرگ مان ڪي دعائون ڪن ٿا. هيءَ تحرير
به اهم ترين دستاويز آهي، سنڌ جي توقير ۽ بقاءَ لاءِ!

— محمد امين کوسو.

(٧٤)

٥-٥-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم!

بندي جي قلم مان هن تاريڪ دور ۾ جيڪي ڪجهه
نڪري ٿو، ان کي تو تائين نه پهچائڻ به ناعاقبت انديشي آهي.

لکان ٿو ته الاهي غضب سنڌ وارن تي ڪڙڪي ها،
جو توکان علاوه ٻين لاءِ دهل وڄائين ٿا ۽ انهن جي اڳيان
جهمريون پائين ٿا. اهڙن غضبن کي روڪڻ لاءِ منهنجون ناچيز
تحريرون وجود وٺنديون رهن ٿيون. خدا ڪو هنن کي عقل
جو اندو بڻايو آهي، جو تو پاري ۽ شيخ صاحب پاري جي هوندي،
صد لنگها، ميراثي تي ٽيڻا آهن. اهڙن کان الله جي پناه! هيءَ
تحرير توکي ٿي موڪليان ٿو.

— محمد امين کوسو.

(٧٥)

٧-٥-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم!

پير علي محمد شاه راشديءَ جي نالي هڪ خط مرتب ٿيو.
اڄ ڏينهن رکيو وينو هوس، هاڻي خيال ٿيو ته توکي موڪليان.
پهريائين پاڻ پڙهه! الهه بخش— ليگ— هندستان، پاڪستان—
راڻي پيت— روضي شريف— پير جي ڳوٺ درگاهه شريف ۾ منهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سائينءَ جي زيارتن جو احوال — خود راشدي صاحب جي مضامين ۾ ”اهي ڏينهن اهي شينهن“ تي تبصرو سڀ آن خط ۾ آهن.

”سيد اعظم“ جو باربار نالو آيو آهي. تو سنڌ جي مالڪ جي چوڻ آڪڻ جو لحاظ رکيو ها، ته تو واريءَ سنڌ جي جيڏي ڪلن لاهي ها؟ مان ڪي سامهون ڪري بيهاريندس ها، پئي ڪان ڪڏهن به ٺيڪ نه ٿي سگهندو. اڪثر مان ڪون اهڙن موقعن تي ڪترائيندو آهي. سندس مضامين جو وڏو حصو عقل خناسيءَ سان پريل هوندو آهي.

اهڙا مضمون، جو خبيث پڙهندا ته سندن مغز ۾ پيدا ڇا ٿيندو؟ تباهه ڪري رکيو اٿس انهن کي. وري سنوان نه ٿيندا.

هاڻي ڪو پيو صحتمند لٽريچر لکندڙ پيدا ٿئي يا خود آهو ڪم به اهو پاڻهي ڪري. جنگ اخبار ۾ اڪثر مضامين آن مواد سان پريل لکندو آهي.

قومن جي مذاق مدارج جو پتو ادب مان پوندو آهي! ڇا لکن ٿا، ڇا پڙهن ٿا؟ ڪاري ڪڏهه تي چاڙهي ڊانڊيورو ڏجين. ڪو ڏسڻ وارو هجي! آدمي خود جڏهن اهڙي پروسيشن ۾ هلڻ پاڻ کي معزز ڄاڻي ته پوءِ علاج ڪهڙو؟

حسام الدين شاه جي ڪتاب ”تذڪره اميرخاني“ تي تبصرو به موجود آهي. ڪراچيءَ ۾ قيام وڌيڪ آهي، ته آهو به موڪليان. ڪتابڙي جي صورت ۾ جلد به جلد ڇپراءِ- سچ ٿو عرض ڪريان، وقت جي اهم تقاضا پوري ڪندو. ڪو اتفاق ڪري يا انڪار!

— محمد امين کوسو.

(٧٦) (پير علي محمد شاه راشديءَ ڏانهن)

عزيز آباد،
انڙ واهه،

١٠-٤-١٩٦٦ع، قبلا حضرت پير علي محمد شاهه راشدي!

السلام عليڪم: ”اهي ڏينهن، اهي شينهن“ هٿ چڙهيم، پاڻ ته ڪونه موڪليوءِ- اها به هڪ ادا، هڪ بيپرواهي سمجهان

گهرجي. ٻيو جلد ڪاٿي آهي؟ ڪڏهن شايع ٿيندو؟

تنهنجي ڪتاب ۾، تو مان بابت به لکيو. اهو ڪو گهٽ اعزاز ڪونه آهي، جو اڃا آن جو تجزيو ويهي ڪيان. ڪروڙ شڪريا! ڪتاب ۾ شاهڪار حڪيم صاحب قبلي جو تذڪرو آهي ۽ شاهبيگ يا حاجي بيگ جي موت جو ذڪر. آخر واري موقعي تي زار زار رُنس. الله توکي آجر فرمائي! اهڙن مضمونن ڪان پوءِ توڪان ڪا پڇا ٿي سگهندي آهي، سا منهنجي حساب ۽ ڪتاب مطابق غلط آهي.

باقي الهه بخش بابت يا سنڌ جي سياست بابت تنهنجي لکڻي صاف صاف جانبدارانه ۽ کهڙي تي نظر رکي لکندو ويو آهين. اڃا به باز نه آئين. مان جيڏو آهيان. سڀ تو ڪونه آهيان. ظاهر آهي:-

ليليٰ را بچشم مجنون بايد ديد

الهه بخش توکي ڪيئن سمجهه ۾ ايندو؟ بعد از مرگ به اهوئي خوف دامنگير ٿيو ٻيڻو اٿو ته سنڌ کي مان سندس نالي جاگهائي رکندس. بيشڪ سنڌ جي آزادي سندس خون سان لکي ويئي آهي. سنڌ يقيناً پنهنجو مقام حاصل ڪندي. تحقيق انهيءَ قبر تي وقت جي حڪومتن جا جهنڊا ۽ عملدار سلاميون پرڻ ايندا. سنڌ جي آزاديءَ جو پاسبان، پنجن پيرن جي قبرستان ۾، حورن جي هنج ۾، آرامي آهي. سندس نگاهه مان عاجز جي چرپر تي ڪُتل آهي. اسان هڪٻئي سان محو گفتگو آهيون. ٻڌڻ وارا ٻڌن ٿا. شهادت — سرگهوري ڦتوڪرڻ، ڪو آسان ڪم آهي، جو آن کي اڪرن، لفظن ۽ جملن جي ايرڦير سان ڦيرائي يا ميساري مٽائي سگهبو آهي. تو الهه بخش جي صورت بگاڙي آهي، عيان نه ڪئي آهي. ڇا جا تو الهه بخش جا همعصر ٻڌائي رکيا آهن؟ شهيد جو همعصر ڪو ڪونه هوندو آهي. حسيني زمري ۾ آيل شهيد پنهنجو نه مٽ رکندو نه ثاني. وري لک ڀيرو شهيد اعظم بابت ۽ سندس ياد ۾ تون ۽ تنهنجا قلم ٻيئي سربسجود ٿي مان کي خوش ڪريو! حڪيم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صاحب سان حق دوستيءَ جو تو ادا ڪيو...... مضمون جو داد رڳو هن صورت ۾ ڏيئي سگهبو آهي، جو پاڻ مرجي، آن خوشيءَ سان تہ تون اهڙو ڪو مضمون بعد از مرگ لکندين پر خود تنهنجي قلم جي اعجاز جو اهو ذڪرو معراج آهي- وري اها ادا توکان بہ ادا نہ ٿي سگهندي- تنهنجي تحريري ڪمالات جو صلو الله توکي حڪيم صاحب جي ياد ۾ لکيل تنهنجي شاهڪار ۾ عطا ڪيو!

— محمد امين کوسو

١٠-٤-١٩٦٦ع [علي محمد شاهہ راشديءَ ڏانهن لکيل خط جو نقل:]

حضرت سيد اعظم، ١٩ تاريخ هت اسان جي ڳوٺ اچڻ وارو آهي. تون بہ اچي ذڪرين، حسام الدين شاه صاحب سان، تہ ڏاڍو بهتر! سالن جي وڇوڙي بعد اکيون تہ سيڪي وڃون- وري ڪو نئون تب و تاب ڏيئي ڇڏيانءِ!

ليگ- ليگ- ليگ— آهي توکي ڇا؟ قرمساقن جي ڳـلا کان بہ آدمي پرهيز ڪندو آهي. تون پاڻ خود پنهنجي عقل ۽ دماغ جي صلاحيتن سان آهين- مسلمانان هند سان ڪهڙا ويل ٿيا، آن جي ذميواري ڪنهن جي ڪنڌن تي آهي. هيڏين خوارين ۽ خرابين هوندي بہ توکي آرام نہ آيو آهي!

"پسر خر هم خر باشد!"

بابا شاهہ صاحب! هاڻي تہ اسان جي جند ڇڏ، ملڪ ۽ قوم سان گڏ پاڻ بہ آرام جا ڪي ڏينهن ڏسي قبر داخل ٿيون. .... تون "مالڪ"، اسين "غلام" آهيون. ڇا جا حجاب، تہ ڇا جون دعوتون؟ تون مان ڪي ڪراچيءَ واريءَ فضا ۾ گهلين ٿو. دنيا ۾ گندن جا ايڏا ڍير ڏسڻ کان پوءِ بہ طبيعت ۾ ڪراهت نٿي پيدا ٿيئي. آنهن منافقتن جي منارن سان تہ ڪا زالي وابستگي اٿيئي- هيڏي آءٌ، نہ تہ بہ خيال ڪي تہ اِتان هتائي اسان غريبن جي حال طرف ڪري بيهاريندو ڪر!

"خوي ليگيت" ڪي لت مار- بدترين باب آهي مسلمانن جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هندستان اندر اهو! مسلمان آيرندا ضرور، ليڪن مان واري نموني سان ـ هندن سان بغض نه، سندن مطيع و تابع نه، بلڪ سندن مالڪي ڪرڻ جي خيال کان.

سر سيد جو زمانو ته اهو هو، جو انگريزن سان مقابلو، جهاد ۽ قتال مسلمان ڪري چڪا هئا. آن طرف جو هڪ خاندان خود سيد جو خاندان به ظلم ۽ ستم جي حملي کان بچيل ڪونه هو، تنهنڪري هن ڪي اها لائين اختيار ڪرڻي پيئي.

اسان کي کهڙيءَ بلا ورتو آهي، جو هندن سان لڙي، پين جا...... پير چمندا وتون، هند ۾ اسلام جي دوباره فروغ لاءِ سمورا اسباب موجود آهن، افسوس ڪو مير ڪاروان بڻجڻ وارو ڪونه آهي......

يه نغمه فصلِ گل و لاله کا نهين پابند
بهار هو که خزان لااله الا الله !

"اقبال" فرمايو ته ٺيڪ، پر ڪيس ڏرتيءَ تي اهڙو نغمه سنڇ نظر آيو ڪونه هو. اسان جون دليون ۽ اسان جا ڪن انهيءَ روح پرور نغمي جا روز ازل کان خوگر بڻايل آهن.

تون انهيءَ نغمي کي سنڌ اندر بنياد ڏيندڙ جد امجد جو پٽ آهين. حضرت روضي ڌڻيءَ جي جماعت جو اهو نعرو هوندو هو، جو آهه! هاڻي ڦري بٽيو "پيچ پاڳاره" ـــ چه نسبت خاڪ را با عالم پاڪ!

تون "فضوليات" نه لکندو ڪر. خود "مشرق و مغرب" ۾ پنهنجي سير و سياحت بابت لکندو ڪر. احمقن جي حوالي ڏيڻ ۾ ڇا توکي هڙ حاصل ٿيندو آهي؟

تنهنجا دردمند لوڙائو ۽ ڪلام، رايل هوٽل جي، تنهنجي قيام دوران پڙندو هوس ـ ڇيم نه منهنجون واڇان ٽڙي ويندبون هيون، منهنجي حالت جو احساس ڪري سگهين ته چوين ها ته ڪنڌڪوٽ اليڪشن ۾ توکي آيو ڪري بيهاري تقرير ڪرائڻ جو درجو ميمبريءَ کان گهٽو مٺي هو. فتح جو ڏونڪو ئي تنهنجو اچڻ هو. اليڪشن تہ ڪانه ٿي، زوريءَ هر مقام ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هرهنڌ تي ووٽرن کي تو شير ڪري ييهاريو هو.

مان ساڳيو آهيان- تو ۾ عشق جون حرارتون گهٽيل آهن. ورنه جيئن ڪراچيءَ ۾ ڪڏهن ڪندو هئين، يا ته مهينن جا مهينا خبرچار ڪانه. يا ٽيليفون تي حڪم ڏيندو هو "هڪدم نيرن تيار ڪرائي رکي ڇڏ- تيار هجي- مان اچان ٿو. نيرن تيار نه هوندي ته هڪ سيڪنڊ به نه ترسندس." ايندين، "نيرن ٺيڪ ڏاهي اٿس! چڱو، ماني به آتي ڪائيندس، پر پيلي الله جو قسم اٿيئي شيخ صاحب يا مولانا وفائي يا ٻئي ڪنهن کي مان مسڪين جي موت لاءِ عزرائيل ڪري نه گهراءِ!"

مان کي تنهنجي خبر هئي ته هڪ دفعو ٺهي وئين، ته وري ملڻ مشڪل .... تون مان کي لغو مضامين جي تحرير لاءِ هاڻوڌار نٿو ڏين. ڇاڇيون اسيمبليون ڏاهي آنهن بابت لکندو آهين. ڇپرن، گدڙن، ڳڏهن جي آوازن ۽ ٻولين جو ڪنهن ذڪر قلم گوهر افشان سان ڪيو آهي، جو تون هاڻي ڪرين ٿو. توبهون ڪر ته آئينده اهڙو گناه جو ڪم نه ڪندين.

حضرت سيد اعظم کي لکندو هوس- هر روز تنهنجي آنهن مضمونن جي واهياتين تي ڇوهه ڇنڊيندو هوس، ڇو جو منهنجو اهو وطيرو رهيو آهي ته تنهنجو يا تنهنجي ٻاءَ جو ڪو لکيو به مليو ته ان کي بسم الله ڪري پڙهندس- وري پڙهندس. پڙهندو به ويندس، ۽ جيڪا ڳالهه نه وڻندي، اُن تي ٽپندو به ويندس، وڻن جهڙي ڳالهه تي ڳوڙها ڳاڙڻ جو موقعو ايندو ته خوب روئندس، اخبار ۾ سڀ کان اول تنهنجي ئي مضمون جي ڳولا ڪندس، مان لاءِ اهم ترين واقعو هن دنيا اندر تنهنجي قلم جو نوشتو آهي.

ڳهاڻا ڪان هڪ احمق ويو، پيو قرمساق آيو، ته ڇا ٿيو؟ تنهنجي قلم جيڪي لکيو، اُن جي اثرن کي متاثر جي طاقت ۽ حق ته رڳو مان هڪ کي آهي. ٽيٽيهر رات جون ٽنگون مٿي ڪري سمهندو آهي -- ڇي، آسمان ڪرندو ته جهليندس!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سچ آهي تہ هن وقت تائين مان کي تنهنجي ڪنهن بہ سياسي بات تي پڪ نہ هوندي آهي. تون "ليڪ" بڻيو، ڀلا پاتيون وتندو هئين. مان کي اها پڪ نہ هوندي هئي تہ ڪنهن وقت ور چڙهي وئين، بہ چار دڙڪا ڪڍي، ڪا ڳالهہ اهڙي ڪيم جو کلي ويئين تہ بازي منهنجي هٿ ۾. تون پڇ لڪائيءَ مان کون اهڙن وقتن تي ڀڄي ويندو آهين، تہ پوءِ چاڪريان.

هاڻي جو ٻاهر نوڪرين تي هئين، کي گهڙيون تہ روئي روئي ڪن ڪيم تہ ويو ڇو؟ هڪ دفعي زور زبردستي ڪري پيسو بچائڻ شروع ڪيم، تہ هانگ ڪانگ وڃي ڏسي اچانس، الهہ بخش سان توکي محبت رکڻ ايندي ڪانہ. اهو وڏو مقام، وڏو درجو آهي. اي ظالم! شهيد آهي شهيد!! ڪٿي توئي آن ۾ ڪو پارٽ ادا ڪيو هجي.

سنت "بہ خون ِ خاڪ غلطيدن" وارن جو مقام چاڻ! قلم کي ڏوئبو آهي ڳوڙهن جي آب سان. هزار لک دفعا دل جا ان کي بوسا ڏياربا آهن، پوءِ ئي انهن پاڪ طينتن وارن جو تذڪرو ڪبو آهي. ڪنهن پڙوي پيٺوءَ توکي ٻڌايو تہ وزارتن جو بکيو يا خواهان هو؟ روزانا ئي لک دفعا دڙڪا چاڙهيندو هوس. وزارت کي ٺُڪ هڻ تي بگڙجي پيهندو هو تہ راءِ بهادر پهلاج سنگهہ لٌولو هڪدم مان وٽ پهچي ويندو هو. واٽين ميمبرن يا ڪانگريسين کي ڏو سندس دڙڪا ٻڌا؟ پيرزادي کي جو ميمبرن جي سامهون چوندو هو، سو تو ٻڌو؟ منهنجيئي ڪري وزيريءَ سان ڳنڍيو ايندو هو...... ڪانگريسين کي پيشاب بہ نہ ڪري ها، جي مان ڪيس نڪ ۾ ناڪيلي نہ وجهان ها!...... بادشاهي تخت تي ظاهري لباس ۾ الله وارو آخرين قسم جو اهو الهہ بخش اتيئي.... ....تون منهنجو آهين، چاڪاڻ جو اِهو منهنجو ئي حق آهي. حضرت سيد اعظم سان لاڳاپا اٿم، پر انهن جو نمونو قدري پيو آهي...... هاڻي بہ منهنجي چئي آ کي طرف ڪن ڏيندين تہ قيامت برپا ڪري رکندس. لفظي پروگرام بازي ڪڍڻ جو ڪم.

مقصد معين ۽ آهو هٿ ڪرڻ هڪدم مردن جو ادنيٰ ڪيل!
يا مرد يا ڪدڙو؟
يا اين بکن يا آن بکن؟

ـــــ محمد امين ڪوسو ١١٠٤٠٦٦

(٧٧)

٠٧.٥.١٩٦٦ع، حضرت قبلا جي-ايم سيد! ڪراچيءَ ۾ ”بدنام ڪننده- نيڪو نامي چند“ (ڏسٽا وائسٽا ڳلاخور) ڪراچيءَ جي عام چيز آهي.

تڙن پنهنجي ڪناره ڪشيءَ ڪي نہ ٽوڙ. پاڻ ڪي نجي ملاقاتن ۾ بہ محفلون تنهنجي ذاتي سان رڳو بد بختن، چندن ۽ ڪوتاهہ قسمن جون نہ ٿينديون آهن. تون محفلون سينگاريندڙ مرد مجلسي آهين. حق پرست تہ ضرور پروانہ وار گڏ ٿيندا، تعداد سندن ڪيترو بہ مختصر ڇو نہ هجي! ڪو آنهن مجلسن ڪان جلي تہ آن جو علاج ڪو نہ آهي. باقي ٻندو تـوڪي اميرالمسلمين محمد ايوب خان بادشاهہ جي ڪردار ماپڻ جو ڪم بلڪل نٿو سونپي. اهو چاڻي سندس ڪم نجاڻي. مان سان سندس گفتگوءَ جو ڪو دڳ پيدا ٿي پوي تہ مزو اچي. تنهنجو آن ۾ چاهہ تہ ڪنهن جي وڏي هجي يا ڪنهن جي ننڍي هجي؟ تنهنجو ڪم معين. تنهنجو قدرت طرفان هڪ خاص مقام مقرر آهي. تو پاڪستان بڻايو. اڄ تنهنجيئي وجود ڪري مسٽر جناح کي اڳوتر ۾ ڪجهہ آتت ايندي هوندي. اعراف ۾ آهي سندس روح- اهو عيان نظر آيو.......اها ٻي ڳالهہ تہ سيد علي محمد شاهہ راشدي سنڌ جي جيئري ڪل لاهڻ ڪان بہ ڪا وڏيڪ سزا سنڌ کي ڏيڻ جي خيال ڪان اهڙا مضمون لکـي، جنهن جي آزاد پاڪستان ۾ بندش هجي ها- ۽ انهن کي مسٽر جناح جي تعريفن سان ڀري رکي. بنياد ئي ڪج، ديوار ئي ڪج، تہ خير سلامتي ڪاٿئون ايندي؟

البت فيلڊ مارشل محمد ايوب خان خليفة المسلمين کي منهنجو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏس پٽو، تون ڏين ته ڪيس عرض ڪريان ته ”اي عالمن جا ابا! جي پنهنجو ڪو حشر ٺيڪ ڪرڻو اٿيئي ته پڻ مان مسڪين فخر امين جي......“ پر فيلڊ مارشل محمد ايوب خان ڪي انهن راحتن ۽ لذتن جو پتو ۽ احساس پوندو ڪيئن، جيڪي تنهنجي اڌن سالن جي نظربنديءَ ڪان پوءِ مان مسڪين وٽ آمد ۾ عيان و پنهان پيئي آهن؟ هندستانين سان خير ڪين ”ذمي“ بڻائي ڇو نه ڪجي، جو اسلام تي ماٺهو ڪلائجن- هڪ ڳڌهي، جو شينهن جي تعريف ڪندو، ته شينهن جي لڄ ۽ ندامت اُن ڪان وڌيڪ پيو ڇا ۾ آهي!

ٽيپوءَ جي تلوار ۽ خالد جي تلوار جا نعرا هڻي، مسلمانن کي ناحق قتل ڪرائڻ مان ڇا هٿ حاصل؟ سڌو دڳ اختيار ڪجي، اجائي هيجان ڇو پيدا ڪجي، هندستان دوباره تسخير ٿي سگهندو آهي، قطعاً آسان بات آهي......قومون ۽ فرد محبت ۽ اخلاق جي حملي اڳيان بيءَبس ٿي پونديون آهن، تيئن اسلام ذريعي هندستان ڇو نه فتح ڪجي، اُن ڪان جو تلوار ڪٽي آنهن کي به قتل ڪجي، پاڻ کي به مارائجي،

هندستان ته آهيئي اسان جو، افسوس تو وقت تي نه پڌي، نه ته پيٺي تڪليف ڪجي ئي نه ها، هڪئي ڏڪ مان انگريز به وڃن ها ته هندستان ۾ اسان جي نظرين جي ماتحت حڪومت قائم ٿي وڃي ها...... اعلان ڪرين ته منهنجو حوالو ڪاٽي نه ڪاٽي ضرور اچڻ گهرجي، ته مان توکي موجوده حڪومت جي مقابلي ڪان قطعاً روڪي ڇڏيو آهي ۽ تنهنجي موجوده پروگرام کي بلڪل صحيح ڄاڻان ٿو، تون ڪٽي اُن موجوده حڪومت واري لشڪرن تي اعتراض رکندهجين، مان کي ته ڪم سان ڪم آهي، منهنجي ناليءَ سان اهڙيءَ ڳالهه جو اچڻ نه اچڻ ڪو خاص فرق ته نه وجهندو، پر تنهنجي زباني پاڻ کي تيس مار خان چورائڻ ۾ جيڪو مزو آهي، اُن مزي ۾ جيڪا معني آهي، سا دوست دشمن ٻنهي لاءِ ڪم اينڊڙ چيز بڻجي پوي ٿي،

—محمد امين ڪوسو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(٧٨)

٢٦-٤-١٩٦٦ع حضرت سيد اعظم، جي-ايم سيد !

تو فقر ۽ درويشيءَ جي روح کي اچا نہ چاتو، جي هن سال واري سن شريف جي جشن مهديءَ ۾ ٿيڻ مسڪين عاجز هيٺي گنهگار جي آهہ و زارين جو برملا هٿ نہ ڏنو.

مان جي پنهنجي پير دستيگر جي دروازي تي اڳ بہ عاجزيون ڪريان ها تہ ٽوٽي بندشن وجهڻ وارو ساءُ پٽ نہ ڇٽيو هو. خيال آيم- اهو خيال سنهنجي خطن ۾ بہ اشاري طور عيان آهي، تہ زوريءَ يعني مقابلي ۾ اچي، تنهنجي بندشن لهرائڻ لاءِ اعلان ڪري ميدان ۾ نپي پوان، حُرُ ميدان ڪربلا ۾ اهو تہ ڪيو هو. مان هت سن شريف جي سيد سونهاري واسطي تلوار هٿ ۾ کڻي اعلان جهاد ڪريان. هيءُ ويهين صدي، ائٽم جو زمانو آهي. پر منهنجي خطن ۾ ڇيڪي نظر بنديءَ وقت توکي لکيل آهن، اعلان ٿيل آهي...... مان حڪومت پاڪستان وٽ توکي مجبور، هيٺو، بيڪار نٿو ڏسان ۽ محسوس ڪريان. تون صاحب طاقت ۽ ٽئين آهين- رڳو رمز درويشيءَ جو عملي پهلو الائي ڇو توکان لڪايو ويو آهي.

تو شاهنشاهہ جو مان ڏي اچڻ ! پيو مان ڪيل ڪان بہ گهٽ جو تو ڏي اچان تہ مطلب ڪهڙو نڪتو؟ اچڻ ڪان انڪاري تہ ڪونہ آهيان- ايندس، بدن بہ آئيندس- باقي منهنجا شب و روز جا طواف دل و دماغ جا ظاهر ٿيا پيئا آهن !

تون هر دفعي ايندين، نقارا وڄندا تہ شاهنشاهہ الله جي مخلوق جي عاجز ترين ماڻهوءَ ڏانهن اچي رهيو آهي- سو اچڻ تنهنجو!! اطلاع اڳ ۾ مان کي بہ هجي تہ اخبارن ۾ بہ هجي. هن ۾ شرم، ڪسر نفسي ڪرڻ گناهہ آهي. اهي روحاني ناتا برملا ڪري پيهارڻ بہ وڏي ۾ وڏي عبادت آهي...... پاڪستان جي اصلي طاقت جو مظهر تون آهين نہ ڪِ پيو. توکي تنهنڪري اهو ڏک وٺڻ ئي نہ گهرجي، جنهن مان کو تصادم جو

اعلان هتان ئي رهيو آهي. منهنجي ڳوٺ مان مان. وٽ ته ايوب خاني حڪومت جي ڪر جيتري مخالفت جو احساس به نه جاڳيو آهي، نه سندس صحيح ڪمن سان به تر جيترو لاڳاپو اٿم، نه ڪو ثابت ڪندو. آهو چاٽي آن جا ڪم چاٽين. مان نه مخالفت ۾ نه موافقت ۾! تون منهنجي عنديه ڪي چڱي طرح پروڙ. وڌو اٿاهم ڪم توکي هتان سونپجي ملي ٿو- متان هنن لکين ڪي تو وقتي، هنگامي ۽ رسمي ڳالهه چاتو آهي- ”من نه نمي گويم، دار مي گويد بگو!“ مان ڪي خوف رکيو اهڙ آهي ته متان ڪا توکان غلطي ٿيندي هجي. ذري ماتر به مخالفت هنن ظاهري حڪومتي ڪارندن سان تنهنجي، منهنجي نزديڪ منع آهي. — محمد امين کوسو.

(٧٩)

٢٧-١٢-١٩٦٦ع، سيد اعظم جي- ايم- سيد!

ڏسين تو عشق جا معاملا، انڌن ڪي به ڏسڻ اچي ويو، گونگن به ڳالهائڻ شروع ڪيو، پوڙن به ٻڌڻ جو هنر هٿ ڪيو!

مان جو چيو ”سيد اعظم“، ته پين تائين به اهو ”خطاب اعظم“ پهچڻ لڳو. پاڪستان جي قباي خسروي ۾ درويشي سونهي توکي. تون اڳ به عملي طرح غلط وئين. مان توکي آن وقت به آگاهه ڪيو ته منهنجو سائين جيئڻ چوي تون ائين ڪر- دين جو ظاهر ۾ برملا محافظ ٿي بيهه!...... قدرت دين جي استواريءَ جو ڪم توکان وٺڻ گهري ٿي. قباي خسروي و عباي درويشي تو لاءِ موزون آهي...... پيو مان ڪي پاڻ کان پري نه چاٺندو ڪر، مان ظاهري طرح هجان نه هجان، منهنجو خيال تو ڏي آهي ئي آهي.

مان ڪٽر ۽ صاف پير پرست آهيان، آن ۾ ترميم ٿي سگهڻي ڪانهي آهي.

هر قوم را ست راهي ديني و قبله گاهي،
قبله راست کردم بر سمت ڪج ڪلاهي!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجو رخ تو ڏي ته منهنجي پير جو رحمت ڀريو رخ
به تو ڏي، تون رڳو جلد بازيون نه ڪر- آسان ۾ آسان بات
تون نه سمجهي سگهيو آهين ته باطني دنيا اندر منهنجو پير ۽
ظاهري سياست ۾ تون پاڪستان ڏهرائڻ ۾ ڪامياب ٿيئو، نه ته
مان ڪوجياڻيءَ جي پٽ ڪي هلڻ ڏيان ها. ٽيٺ ڪيڏي رڪانسن
ها. ٿيندو ڪير هو آهو؟. ڪجهه هوش حواس ڪان ڪم وٺ.
رڳو پير علي محمد راشديءَ جيان نمبر ڏيئي، مضمون لکڻ جي تقليدن
ڪي ترڪ ڪر. پاڻ (راشدي) عقل ۾ اڪابر، شايد اڌ دنيا
جي برابر عقل اٿس، ته به احمقائيءَ جا ڍيرن ڍير اِنهي جي قلم
مان نڪرندا رهندا آهن. ڇاڪاڻ جو قلم انهيءَ جو آهي،
تنهنڪري سڀ ڪان اول آهي مضمون پڙهندو آهيان، ڇو جو
هاڻوڪيءَ دنيا ۾ اهم ترين ڳالهه منهنجي نظر ۾ پير علي محمد شاه
جو مضمون هوندو آهي. انهن مضمونن، خرافاتي مضمونن جا
جواب گهڙي، خطوط جي صورت ۾ تو ڏي موڪليندو آهيان، جو
توتي سنئون سڌو اثر نٿو پوي.

بي سبب، بي معنيٰ محض لفظ هي خط نه آهن. تقدير جي
نوشتن ڪي عيان ڪندڙ بعض دفعا ڦيرينڌڙ عملي نمونا آهن هي
خط ! .... اسان بلاڪشانِ محبت جي طاقتن جو اندازو ڪنهن
ڪي؟ لکيو اٿم، وري وري لکيو اٿم ته پاڪستان جي طاقت
جو مرڪز تون آهين. سنڌ جي سياسي ڪعبي جو مجاور
سيد اعظم جي- ايم- سيد. اهو اعلان ڪرڻ جو حڪم ٿئيم ٿو
ته عدولي ڪريان ڪيئن؟ ساز و سامان، اسباب طريقا گڏ ڪرڻ
ڪم تنهنجو ! .... سنڌ جو والي وارث سياسي معنيٰ ۾ آهين ئي
تون. سنڌ ۾ انساني حقوق جو تحفظ ڪندڙ !

— محمد امين کوسو.

(٨٠)

٣٠-٤-١٩٦٦ع، حضرت سيد اعظم، جي- ايم- شاهه صاحب !
اصل گرمي ۽ حرارت عشق جي، الله، الله جي حبيب ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اولياءِ عظام جي محبت سان پيدا ٿيندي آهي. جنهن جي دل انهن هنڌن تان تير جو زخم نه کاڌو، سا دل درد آشنائيءَ جي اصلي لذتن کان محروم چائڻ کپي.

مان کي ڪراچيءَ ۾ تو ڏي پنهنجا پنڌ ياد پون ٿا، ته صاف صاف ٿي ٿو ڀيهي، ته سواءِ منهنجي پيو ڪوبه توکي ايترو ويجهو ڪونه هو. هرڪو مطلب ۽ مقصد واسطي ايندو هو ۽ هليو ويندو هو. رڳو مان ئي اڪيلو هوس، جو سياسي اختلاف جي شدتن هوندي به توسان هوندو هوس. هڪ خط ۾ اڳ ۾ ئي لکجي آيو آهي ته سال جي هر موسم ۽ ڏينهن رات جي هر گهڙي ۽ سواريءَ جي هر قسم، ويندي توکي هوائي جهاز تي سوار ڪرائڻ تائين موجود هوس، منهنجا دوست رفيق، اُن وقت جا، ويندي ارباب نور محمد خان پليجي تائين چوندا هئا ته تون سيد کي ليگ کان موڙي نه سگهندين ـــ اجايو پنڌ ٿو ڪرين. هاڻي به مان کي ڪنڪو اهو آهي، ته متان وري پنهنجن سان يعني ليگ وارن سان ملي ويندو هجين. منهنجي نزديڪ جنسنگهين کي اسلام قبول ڪرائڻ جي اميد رکڻ جو موقعو آهي، پر هنن [مسلم ليگين] جن اِسلام جي نبيءَ برحق جي مقابلي ۾ قاديانين کان به وڌيڪ ڪٽر عقيدي سان هڪ نئون نبي (نعوذ باالله) پيدا ڪيو آهي، اُنهن کان ڪڏهن اسلام آڻڻ جي اميد رکي نٿي سگهجي. پاڪستان اُنهن ڦهرايو يا آندو، اِهو افسانو تنهنجي مهربانين ڪري اجا هلندو اچي ٿو........ انهيءَ رجعت پسند گروه سان جيڪو ويو، سو ختم ٿيو. انهيءَ جو طلسم ٽوڙڻ ئي وڏو ڪم آهي........

پنهنجي طبع حُسن بين جون تعريفون ڪنهن جي اڳيان ڪريان؟ قدرت کان دل درد آشنا ۽ نگاهه حسن بين وٺي آيو آهيان.

ڪراچيءَ ۾ ڪوبه هڪ ڏينهن شيخ صاحب جي ماڻ کان سواءِ نه گذاريم. توسان به ساڳيو حال هو. پر ڪڏهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪڏهن ناغو به ٿيندو هو، پر شيخ صاحب وٽ وڃڻ ۾ ناغو تڏهن ٿيندو هو، جڏهن منهنجو منو سائين پرچوندڙيءَ جو فقير، درويش، سلطان ايندو هو. نه ته هر روز ۾ هر روز ۾ اڪثر ڪيترا ئي ڀيرا ملندو هوس........

الله وڏيڪ سنڌ سان ڀي ڪهڙي مهرباني ڪري، جو ڪو خدا پرست بڻي. تو پارو ۾ شيخ صاحب پارو ته سياست ۾ انهيءَ ملڪ کي عطا ڪيائين.

شايد حافظو به تنهنجو گهٽ آهي، يا ڄاڻي واڻي جيڪا ڳالهه تنهنجي ڇنڊڇاڻي پروگرام سان ٺهڪندي ڪانه آهي، اها ياد نه رکندو آهين. ياد ڪرڻ تي ايندين، ته ياد اچي ويندءِ ته دنيا ۾ ڪابه اهڙي ڳالهه منهنجي سامهون ڪانه آئي، جنهن جو مشورو تو سان نه ڪيو هجيم. باقي هاري- مزدور تحريڪ نه اڳ تون سمجهي سگهندو هئين، نه هاڻي به سمجهندين. تون ۽ حيدربخش جتوئي، منهنجي نزديڪ هن معاملي ۾ ٻيئي ساڳئي زمري ۾ آهيو........ بهر نوع هارين ۽ مزدورن جي تنظيم ڪهڙيءَ بلا جو نالو ٿيندو آهي، سو توهان ٻنهي کي سمجهه ۾ نه ايندو. انهيءَ چيز کان سواءِ ٻي هر ڳالهه مان تو سان ڪئي. تون جيل ۾ هئين، ته مان تي جيڪي تڪليفن جا وقت گذريا، سي ڇا چوان؟ آخر ۾ ته هڪ روز و شب اوندهه جي حالت هئي. پريشانيءَ جي اها حالت، جو جيڪر بيان ڪريان ته ماڻهو اعتبار نه ڪن. اڪيون هر وقت پُر آب رهنديون هيون. تو کي لکيم ته مس جناح جي اليڪشن واري جلسي ۾ سکر ۾ موجود هوس ۽ فوٽن ۾ به (جيڪي جيڪڏهن ڪاٿي دستياب ٿين ته) مان مس جناح جي قريب بيٺل هوس، پر طبيعت ايتريقدر پريشان هئي، جو بي اختيار زار زار روئڻ تي هوس. بدبخت سنڌي، مس جناح ياد اٿن، جي- ايم سيد وساريون ويٺا آهن! شمس الدين شاه صاحب، مس جناح، جي "شوق" ۾ هو، ڪيس ور ور ڪري ٻئي همٿ کان جهليم، ته جي- ايم- سيد جو احساس توهان کي ڇو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نہ ٿو ٿئي؟ هي ڇا ٿا ڪريو؟ — پر اهڙن احمقن جي ڪمي هجي ها، تہ سنڌ آزاد نہ هجي ها!؟........

بندهٔ خدا! تنهنجي ياد بہ منهنجي وجود جو حصو آهي، يعني تنهنجي ياد کان سواءِ هوندو ئي ڪونہ آهيان. تنهنجي محبت، پنهنجي پير جي محبت جو حصو جو بڻايم! مجي پاڙيءَ کان سواءِ جيئري رهي سگهندي آهي، مان پنهنجي پير جي ياد کان سواءِ جيئرو رهي نہ سگهندو آهيان. تنهنجي ياد بہ آن مان شامل، يا آن جو ئي حصو!........ ٿون يوناني معالجو ڪندو ڪر. فڪر ۾ گهٽتيون نہ ڪر، تون ظاهري معاملات ۾ خود پارس آهين. طبع ۾ ذاتي طرح خاموشين هوندي، غصو اٿيئي، تنهنڪري جلد بازي اچا ڏائين ترڪ نہ ڪيئي. نہ تہ تنهنجي هوندي زماني جي معاملن ۾ ڪو غم جيڪر سنڌين کي هت توڙي هندستان اندر رهي ئي ڪونہ. مان جتن تہ گهٽائي ٿو ڪريان تہ توکي سمجهائي سگهان، پر اچا ڏائين تہ ڪاميابيَ پوري حاصل ڪانہ ٿي اٿم.........

مان وضعدار آدمي آهيان، ذاتي ڳالهيون منهنجون زماني بابت رڳو عبدالقادر مرحوم کي پتو هوندو هو. نور محمد پليجو پري کان ڄاڻندو هو. اوڙي پاڙي جي ضرورتمندن کان علاوه هر ڪنهن ڳوڙهيءَ مصيبت وارو آدمي مان وٽ ئي امداد لاءِ اچي پهندو آهي. پاڻ کي ڏکيو رکندو آهيان، اِنهن معاملن ۾ ڪنهن کي ”نہ“ ڪري نہ سگهندو آهيان. خود اسان جو خاندان هن ضلعي اندر وڏن امتحانن ۾ آهي. سردار بهادر عبدالرحيم خان کان پوءِ مان ئي هن خاندان جو عملي طرح مکيہ آدمي آهيان. سڀڪا مخالفت گويا هن ضلعي اندر مان سان ئي آهي. سردار بهادر مرحوم پنهنجي حياتيءَ ۾ اها روش رکي هئي تہ مان کي اڳيرو ڪري. انحطاط پذير خاندان جي فڪرات بابت تو سان رڳو سردار بهادر جي وفات وقت مدد ورتي هيم ۽ آن ۾ ڪامياب ٿيس. ٻيو موقعو ئي ڪونہ مليو. تون جيان ۽ نظربندين ۾ رهين، ڪيڏو

نہ ظلم! سنڌ جي هر فرد جو انفرادي طرح بہ مدون ڏيڻ وارو نظر بندن ۾ ! ! ....

– محمد امين کوسو.

(٨١)

١٧-٥-١٩٦٦ع، بخالِ هندويش بخشم سمرقند و بخارا را !

حضرت سيد اعظم جي-ايم شاهہ !

خط بنهي جهانن جي خلعت پهتو- دل وڃي تنهنجي قدمن جي خاڪ تي سجدا ڪيا.

اين سعادت بزور بازو نيست،
گر نہ بخشد خدائي بخشنده !

تو، جي-ايم شاهہ، شاهہ اعظم ڪوٺايو هجي نہ توکي پتو پوي تہ اهڙن خطن جي قسمت هت ڏهندي ئي ڪانہ آهي. ازلي و ابدي برڪتون جن خطن ۾ سمايل هجن، سي روزِ ازل کان وٺي آيس.

تو خرچ جو ذڪر ڪيو، اُن جي عيوض جيڪو تو وٺان مليو، اُن کي ڪَچ، ماپ ۽ تورِ تہ پتو پوي! تنهنجي هڪ قدم هن طرف کڻڻ تي سر قربان ڪجي تہ حق ادا نہ ٿئي! عشق واري دل سانيڊي پوءِ ٿي ڳالهہ ڪر. تون مان کي، منهنجي پونين، آبا و اجداد کي نوازيو آهي. خرچ ٿئي ۽ گهٽو ٿئي. ڏيندڙ الله، تون ڇو بخل ڪرين؟ تون ايندين تہ ظاهري و باطني خزانا الله جا مان وٽ کلندا.

تنهنجي اندازن کي بدلڻ گهران ٿو. تو لکيو آهي ”سرڪار“- ڪهڙي سرڪار؟ ”سرڪار“ تہ تون آهين. اصل سرڪاري آدمي وڏي ۾ وڏو مان آهيان. باقي علي محمد شاهہ ۽ الانا ڪهڙيءَ سرڪار جا آدمي آهن؟ هي خراج پنندڙ سرڪاريون ڪهڙي حساب ۾؟ ....

خطوط جيڪي وقتي حالات تي مان کون قضا و قدر جا مالڪ لکرائين ٿا، اُنهن جو مفهوم پاڻ دل ۽ ذهن تي نقش ڪر،

پوءِ پين کي تبليغ ڪر! اهوئي لٽريچر الهامي ذريعن سان، منهنجي ناقص- الفاظ جي صورت ۾ ظاهر ٿئي ٿو. هن وقت پيا ۾ لکن ٿا، سان ۾ لکان ٿو، آسمان وارن جي محفلن ۾ ڪنهن جي تحريرن ڪري رونق ٿئي ٿي؟

سان وٽ تون آءُ، سدا آءُ، هڪ پل ۾ جدا نه ٿيءُ! ڇا، جو تنهنجي آمد نه آندو آهي؟ دنيا، دولت، دين، حڪومت و ايمان!! دين و دولت خداداد سان وٽ تنهنجي قدمن ڪري اچي، ۽ سان چوان ته سان خساري ۾ آهيان! خساري ۾ الله ۽ الله جي رسول جا دشمن ويا، تنهنجي آمد جو تاب نه جهلي، هاڻي آهي ۾ پڇتائين ٿا ته اسان ڇو نه هن محمدي جشن وقت شامل رهياسي. — محمد امين کوسو.

(۸۲)

۱۹۶۶۰۵۰۷ع. حضرت سيد اعظم! حضرت سيد علي محمد شاه راشديءَ جو مضمون ڪربلا تي- آهه سندس بيخبريون! ”آمريت- آمريت- آمريت!“ محض بدل لفظ، نه معنيٰ جو احساس ۽ نه مفهوم جو لحاظ! ڪربلا جو رازئي اهو هو ته حضور جي جگر گوشي سان مقابلو ٿيو. جيڪو حق سراپا حق، نور سراپا نور- جسم نبيءَ جو، چهرو نبيءَ جو، روح نبيءَ جو! جگر گوشهٔ فاطمتہ الزهرا! هڪطرف دين، ٻئي طرف دين جي دشمني! حسيني پيڪر ۾ دين جلوه گر هو! حضرت حسين ظاهر و باطن دين رسول ﷺ جو پيڪر! اهو مقابلو ناجائز، اهو هٿيار کڻڻ ناجائز اها حڪومت ناجائز- آمريت ۽ غير آمريت جو ڇا سوال؟ جي ”جمهوريت“ هجي ها- يقيناً جمهوريت ته هئي، جو جم غفير بظاهر مسلمانن جو آنهن سان هو. رهت مختصر ٽولو. هڪ، توڙي جو هڪ هجي، ساريءَ امت کان ڀاري آهي نبيءَ جي اولاد!

پڙهين ٿو اسلام جي باطني معنيٰ، جا لکان ٿو؟ آهيان سو آسي، اٿپڙهيل- اعتقاد ته صحيح رکجن- اها حڪومت جيڪا امام حق سان مقابلي ۾ آئي، سا غلط هئي، ناحق تي هئي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ناحق تي هجڻ، ٻين معاملن ۾ نه- دين جي بنياد ۾.

سر داد، نه داد دست در دست يزيد،

حقا ڪه بناي لاالــــه اســت حسين.

يزيديت ۽ حسينيت جو مقابلو هو. ڪٿي ساري دنيا گڏ ٿئي، ته به هڪ ئي حسين هر دور ۾ حــق تي ۽ حق وارو رهندو. ڇا جي آمريت، ڇا جي جمهوريت؟ دين سان مقابلو هو. هن سلسلي ۾ ٻين ڌارين لفظن ڪي آڻڻ جي ڪهڙي ضرورت؟ اسلام ۽ امام حسين، هڪٻئي کان جـُدا ڪاٿي آهن؟ قيامت تائين اهو سلسلو هلڻو آهي. پنهنجي بچاءَ ۾، هتي اسلام جي بچاءَ ۾، امام حق تلوار ڪٿي ڀيڻو هو. توکي ڪنهن پنهنجي لازوال خط ۾ لکيو هوم- ”هو ڪربلا رهي ُسن. هـُو حـُر هي محمد امين ڪوسو. رڳو درجن جو فرق آهي. دين جي تقاضا هڪ، حـُب رسول الله جو مطالبو ساڳيو!

افسوس حسيني اولاد تي ڪري ٻه، سيد علي محمد شاه راشدي رسمي الفاظ جو سهارو وٺي ٿو. عشق ٻين جي محتاجي ڪيندو ئي نه آهي. حضرت امام جو نالو ساريءَ دنيا ۾ هڪئي مقام رکندو آهي. ”اسلام زنده هوتا هي هر ڪربلا ڪي بعد!“

مطلب سمجهين ٿو- سن جي نظربندي، عين دين جي خدمت آهي. اسلام نئين آب و تاب سان نظربندين جي ختـم ٿيڻ تي چمڪندو آهي. ڪو ”ڪربلائي“ ٻڌي سهي! سنائـي عڪس آهي ڪربلائي جو- اعتقاد صحيح سان.

ڇا ٿي ويو آهي هن جادو و سحر پکيڙيندڙ قلـم ڌڻي مالڪ کي؟ ُنڪ ڪي آبتو پڪڙجي ڇو؟ سڌي ڳالهه آسان طريقن سان ڇئجي. بغاوتون ڪجن ڇو؟ تو سان مقابلا، توکي رد، توکي پس برده وجهڻ، توکي هٿائي ٻيهارڻ، اهي سڀ علامتون اٿيئي يزيديت جون!...... انهيءَ قلم ۾، جنهن کي غلط استعمال ڪري ٿو، ڪيڏو نه اعجاز آهي! سندس مير بيگ جي موت جو احوال ته ڪو پڙهي سهي- دل هجيس ته آوچنگارون

ڏيئي روئندو! پڇا ڪرينس، تون ڇو پنهنجي لياقتن ۽ صلاحيتن کي ائين برباد ڪندو، بي رحم ثابت ٿيندو رهين ٿو؟ حضرت مولانا ابوالڪلام آزاد ڦمثيل ڏني آهي، ته ڪن جي سيني ۾ دل جي بجاءِ برف جي سرَ هوندي آهي!! هيءُ آهي ته اهڙو نه، بيروني عقل وارو به سينو داغ داغ رکندڙ آهي. ڇو ٿو پنهنجي قلم کي لغام چاڙهي الڪي! جيڪو لکڻ جو ڪيس حق ٿو پهچي. حضور صلي الله عليه وسلم جي تاريخ سنڌيءَ ۾ لکي، عقل کي پنهنجو مقام ڏئي. هت ته بيپرده حسن ازليءَ جي تعريف جو معاملو آهي!....... تو جيڪو هيڏانهن اچڻ شان ڪيو. "شنيده ڪي بود مانند ديده". ڏاڍو آلڪوهيم، ڇو جو اهڙا واقعات ٿيندائي گهٽ آهن. تون اليڪشنون لڙ ين، گهمندو وتين، سو آوڙ هت هن طرح رونق افروز ٿئين، تنهن تاريخ جو دورو ڦيرائي ڇيهاريو! ڪاش! علي محمد شاه، حسام الدين شاه وارا هجن ها. سندن موجودگي شرعاً ۽ حقيقتاً هئي، جو مان کي سندن انتظار ۽ خيال هو. تو کي بار بار لکندو رهيو آهيان، واڄٽ وڄي ويا. باطل شڪست ڪامل کاڌي. حق وارن جون خوشيون ۽ شادمانا ظاهري به ٿيا. ڇو نه ٿين ها، جڏهن عالم بالا ۾ هيڏو هنگامو هو. نبيءَ جي اولاد جي آمد، مظلوميت جي خاتمي تي. الله اڪبر! الله الصمد!! مير جغفر خان هن راز جو اظهار پنهنجي لفظن ۾ ڪيو، جنهن اندر ٺاري رکيو!! —محمد امين کوسو.

(٨٣)

١٩٦٦٠٥٠٩ع حضرت سيد اعظم! تو بابت منهنجا خيال، جيڪي توڏانهن لکجي اچن ٿا، تن جو پتو اٿيئي؟ تو واريءَ سنڌ ۾ نغما ۽ نعرا، ڪن بدبختان ازليءَ جي زبانن ۽ قلمن مان "غيرن" جا نڪري، ساريءَ سنڌ جي روح کي شرمائڻ جهڙا، چوطرف اوندهه انڌوڪار کي وڌيڪ اڻ قابل برداشت ڪندڙ بڻائين ٿا. انهن جو جواب، هي رحماني تحريرون وجود نه وٺن ها، ته خدائي قهر ۽ غضب سنڌ تي نازل ٿئي ها. اتري بيخبري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ نا شڪرگذاري! رڳو عبادت گذاريون، شيطاني ڪارگذارين جو جواب نہ آهن.

روزا ۽ نمازون، ايءُ پڻ چڱو ڪم،
اُوڪو پيو فهم، جنهن سان پسجي پر ڪي!

اِن تاريڪيءَ جي ماحول ڪي زيرو زبر ڪندڙ هي رندانہ، عاشقانہ ۽ سرمستانہ گفتا، سنڌ جي عظمت، تہ جي-ايم شاه،سيد اعظم، جي لاثاني وجـود ۽ قربانين ڪري، قيامت تائين قائم ڪن ها! هن گهڙيءَ بہ سنڌ ئي پاڪستان جو نڪ آهي، ڇو جو تون ۽ حضرت فخر سنڌ و هند شيخ صاحب سنڌ ۾ آهيو! سنڌئي دنياي اسلام جي رهبريءَ ۽ احياي اسلام جو مرڪز آهي؛

پاڻ تائين محدود رکندڙ هي معاملا نہ آهن. منهنجي هنن خيالات جي تبليغ توتي فرض عين آهي. هيءَ ڪا صوبي‌پرستي ڪانہ آهي. انساني عزت ۽ توقير جڏهن ختم ٿي وڃي تہ اهڙن طوفانن ۾، اُن وقت چراغ خودشناسي ۽ حق‌گوئي و حق نمائي ڪو جلايون وينو هجي، تہ اهائي انسان جي وڏي ۽ عظمت جي نشاني آهي!

چوڌري خليق‌الزمان پارو تمغن وٺندڙن ۾ شامل هو. خانبهادر مولابخش ٽن ڪروڙن جي مشينري هٿ ڪرڻ جي خوشيءَ ۾ ڪپڙن ۾ نہ ٿو ماپي. گوڪ سندس لک هزار گناه معاف ٿي ويندا آهن، رڳو الهہ‌بخش جي پاءُ هڄڻ جي ڇنڀي ۾!

الهہ‌بخش بہ سنڌ جي گناهن کي ڍڪيندڙ چادر- تون بہ آخر منهنجيئي بيتابين جي گرفت سبب جناحي رونقون ۽ محفلون ٺوڪاري، سنڌ جي عظمت جو دائمي ثبوت ڏٺئين! حضرت شيخ قبلو!! سندس نالي ۾ئي آها بهار آهي، جنهن جو هميشه ڪان اڪيلي سر، بلا شرڪت غيري خوشہ چين رهڻ جو فخر ۽ امتياز رهيو اٿم.

تنهنجي آمد ۽ اُن سلسلي ۾ خرچ، سيڪڙهہ پيدا ڪري ڏيکاريندا آهن تہ تون روپيہ، دولت ۽ دين آڻيندڙ ”مهمان“ آهين!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڪندر خان اڳئين ڀيري نہ آيو، ٻهاني سازيءَ سبب، هاڻي هڪ دعوت تي آيو تہ ٻڌي ڪيس ڇيو تہ اهو درجو ڪو ڪوشش سان تہ عطا نہ ٿيندو آهي، جو اُن سالن جي نظربندين ڌان سنڌ جو آفتاب عالمتاب آجو ٿئي، ۽ تنهنجي جلوو بذات خود هت هن ڳوٺ ۾ اچي، منهنجي ڪاشانہ جي ازلي ۽ ابدي روشنيءَ جو سبب بڻي! مان ڪيس ڇيو تہ توکي ايتري طاقت هئي ڪانہ، جو انڪار تي قائم رهي سگهين. سو آئين ۽ آن جاءِ تي اچي نياز ۽ نوڙت ڪرڻ تي مجبور ٿئين، جاتي سيد سونهارو منهنجي عاجزين کي نوازڻ واسطي آيو هو. تنهنجي اچڻ، سڄي جا واڇٽ وڃائي ڇڏيا. وڏو اعزاز آهي، وڏي ڪرم نوازي آهي، اها جيڪا تو ڪئي؟ تون آيو ڪر. خرچن جي ضمني ڳالهين کي ڪو ڏسبو آهي ڇا؟ خرچ ٿيندا رهن، ڇو نہ ٿين؟ پر خرچ بجاءِ خود مقصود ڪونہ آهي، جو اُن واسطي اصلي مقصد فوت ڪجي. مقصد آهي تنهنجي هت آمد. هت اچي عارضي سڪونت ڪرڻ ضروري مرحلو نظر اچي ٿو. ”مسئلا“ ٻيءَ طرح حل ٿيندا نظر نٿا اچن. ٽپال وغيره جو بندوبست بہ هت، تہ آسمان وارن جي رونقن جي اضافي جو بندوبست بہ هت...... هيءُ اهو شهر آهي، اهو ڳوٺ آهي، جاتي ڪنهن جي خوش قسمتي ان کي کُلي ايندي آهي. وڏيون عظمتون برملا هت آهن.

تنهنجو خط تہ تو هت خدمت ڏئي، ٻنهي جهانن جي خلعت نہ آهي؟ ڪير، جو اهڙي انعام حاصل ڪرڻ لاءِ پيرَ نہ سوريندو هوندو تو سميت......

— محمد امين کوسو.

(۸۴)

۱۳-۵-۱۹۶۶ع، حضرت سيد اعظم!

تو سان هڪ چڱي، ايماندار، فرض شناس، وطن ۽ ملت دوست عملي جي ضرورت آهي.

سياسي اختلاف، بمعني محمد ايوب خان بادشاهہ اميرالمسلمين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي يادگيري، بلڪل ترڪ ڪري ڇڏ. ڪُس سمجهائڻ وارو مانکون سواءِ ملٺو ڪونہ. مان ڪي پهچاڻڻ وارو نہ وز. تنهنڪري تُنهنجي ۽ حضرت نخر سنڌ و هند جي عَظمتن کان آءُ بہ ائين بيخبر، جيئن سنڌ جو احمق اخبارين!

تنهنجو وجود هڪ ڪرامت، هڪ معجزو آهي. انهيءَ ڪري هر طرح جي محافظت فرض عين آهي.

منهنجيءَ ناتوان جسم کي پتو آهي تہ اڏ راتين جو غم، غصي، ۽ ملاقاتن جي جذبن کي ڪيئن ڳوڙهن جي شڪل ڏيئي، پنهنجي عاجزين ۽ گنهگارين سان ملائي، پنهنجي مولا جي حضور ۾ سجدن ۾ پيش ڪندو هوس؟

انگريز حاڪمن جي محفلن ۾ ويندوئي آن ڪري هوس، جو منهنجي دلي جذبات ۾ هيجان پيدا ٿئي. دل جو درد اهڙن موقعن تي آخرين منزان تي هوندو هو. ڳوڙها طوفان بڻجي، اکين کان ٻاهر نڪري، ساريءَ محفل کي زيروزبر ڪرڻ تي آماده هوندا هئا. يعني سيد نظربندين ۾، سنڌ جي سرزمين تي ههڙيون خوشيون!؟

تون دَرويشن جي اولاد، درويشن جي صبر جو نمائندو آهين. منهنجو عشق عالم سوز هر وقت تہ قابو ۾ اچي نہ سگهندو آهي. ڪاهي ڪاهي ڪاٿي ۽ ڪنهن هنڌ، جو هيڏن سالن ۾ ڀڙڪ ڪئي اٿم، آتي شعلا ڀڙڪندا نظر اچن ٿا. اهو سڀ ڪجهہ منهنجيءَ گفتارن جو اثر اٿيئي. پر، مان ٻين جو طواف ڪندڙ ڪو نہ آهيان. سنڌ ۽ بلوچستان کي مرڪز بڻائي، ساري هندستان جا چڪر ڪانيم. اهم رکيو آنهن هنڌن کي ٺي چاتم ۽ بڻايم. آهو بہ ڪن حدود قوانين جي ماتحت.

مسٽر جناح جو خاص چيلو تون. مقابلو توسان تہ هيم ڪونہ، مسٽر جناح سان هيم ۽ اٿم. پر آن مقابلي لاءِ روحاني لذتون توکان ۽ شيخ صاحب کان پئي ورتم......سان جو ضد ڪري نہ ٻيهان ها، تہ تون تہ فيلڊ مارشل محمد ايوب خان کان

۽ وڏيڪ فيلڊ مارشل ٻٽيو ٻيڻو هجين ها اڄ! برابر تون سنڌ جو محسن، پر آهو محسن ورايو ڪنهن جي آهن ۾ زارين؟

فضوليات چاڻ، بيهودگي سمجهه، اهو ڪجهه جيڪو سيد اعظم جي اردگرد سنڌ ۾ چڪر ڻئو ڪاٽي!

ملڪ ۽ وطن جي عظمت جو پاسبان، امت محديہ جي دوباره اوج ۾ ترقيءَ جو آئيندڙ، اهو مان وارو سيد اعظم بيروني ۽ خارجي مقابلہ آرائين جي منزلن کان هاڻي گهٽوئي متسي ٿي ويو آهي......مان مصنوعي ۽ هٿ جو ڏهيل معتبرين ۾ ڪارروائين جو قائل نہ هوندو آهيان. يزيد ۽ هٿ جو ڏهيل، مصنوعي معتبر هو، حضرت امام جي مقابلي ۾! پير علي محمد شاه واري جمهوريت تہ يزيد سان هئي. آمريت يعني شخص واحد جي حڪمراني ۾ برتري حضرت امام وٽ هئي! جمهور جو گڏهہ ٻڄي پوي تہ هڪ شخص انساني عقل وارو سو ۽ آنهن سان شامل ٿي وڃي، اهو ممڪن ٿي نہ آهي. سو تاريخ انسانيت ۾ خون خرابا نہ ٿيا، پر مختصر انسانن قتل ٿيڻ قبول ڪيو، گڏهہ ٿيڻ نہ قبوليائون.

نيپولين اعظم- عجيب متضاد رايا آهن هن مرد عظيم بابت آدمين جا. پر هيو تہ انسان! قيد ۾، بيڪسيءَ جي حالتن ۾ مرڻ قبوليائين، گڏهہ ٿي تخت ني نہ رهيو. فريڊرڪ جي قبر تي ڪيس فريڊرڪ جي تلوار ٿي ڏنائون. چيائين "تہ مان ڪي پنهنجي تلوار ڪانہ آهي ڇا، جو فريڊرڪ جي تلوار وٺان؟" انسان هو گڏهن جي مجموعي ۾. قيد ۾ مئو، گڏهن جو تابع نہ ٿيو!

حياتي انسان جي مختصر، ڪم اٿاهہ. تو جيڪو ڪيو آهي، سو سنڌ کي تباهيءَ کان بچائي رکندو. پر آهہ! اڇوڪا بيخبر سنڌي، انن ڪا پيٽ، انن ڪو پتو، انن ڪو احساس؟ هي مان واريون تحريرون ۽ نہ وجود وٺن ها، تہ الله جي فرشتن جي غيض و غضب جا نشانا بنجي وڃن ها!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪراچيءَ جي هڪ ڪنڊ ۾، عمر ساري اسلام جي برتريءَ ۽ مسلمانن جي آزاديءَ واسطي حرڪت ۾ ايندڙ بدن جو مالڪ شيخ صاحب بيمار آهي. جنهن جي ڪري ئي انگريز شهنشاهيت کي وڏي ۾ وڏو ڌڪو آيو. پر اتس ڪنهن کي ڄاڻ؟ هُي طرف ”زنده باد“ جا نعرا گڏهن ۽ ڪتن لاءِ ٻُڌڻ ۾ اچن ٿا. هاءِ ڙي سنڌڙي! تو کي پنهنجن محسنن جو احساس ئي نه رهيو. شيخ صاحب جي جُتين جي جيڪا مٽي آهي، سا به مسلمان حڪمرانن (ساريءَ دنيا جي) کان ڪروڙ ين دفعا مٿي آهي. عظمتون ته هن هڏن جي پڃري جون ڪو محسوس ڪري! عقل چرخ ٿيو وڃي.

تو پاڻ کي جهوري رکيو، پر سنڌ رُنس ڪان مِس نه ٿي. بظاهر پڙهيل آهن. سوٽ ۽ نيڪٽاءِ به ساڻ اٿن. دنيا جي ملڪن جو اپياس ڪرڻ به ويندا.

خر عيسيٰ اگر به مڪه رود هنوز خر باشد!

الفاظ پورا آهن يا ڪين، مثال ائين ئي آهي.

سيد اعظم جي.ايم سيد هت، هي هليا آهن دنيا جي ڏسڻ ۽ اپياس ڪرڻ لاءِ! اهي پڙهيل ڇُٻا؟ محقق ڇُٻا؟ تاريخدان ڇُٻا؟ انساني تاريخ جي فلسفي جا ڄاڻو ڇُٻا؟ انساني تاريخ جا هاڻوڪا زرين باب ته سن جي نظربنديءَ ۾ لکجي ويا ۽ صفحي جو پيو اڌ سول اسپتال جي سامهون، برهمو مندر ۾ رهندڙ مرد مومن پنهنجي ئي استغنا سان لکندو رهيو!

هي منهنجون تحريرون به نه هجن ها ته ثبوت ڪاٿئون آڻجي ها، ته ڪتن ۽ گڏهن جي بادشاهيءَ جي دور ۾ انسانيت جو سبق ڏيندڙ به موجود هئا. خير! ائين به ٿيندو آيو آهي، جن جي واسطي هيڏا ڪشالا، تن کي رکو احساس ئي ڪونه!

بسوخت عقل زحيرت ڪه اين چه بوالعجبي ست!

هاڻي اچجي تنهنجي پروگرام تي:

تون ڪڏهن ٿو اچين؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تنهنجا ڪتاب ڪڏهن ٿا شايع ٿين؟ ايتري دير ڇو؟ ڇو نہ ٿو اسٽاف ۾ اضافو ڪيو وڃي؟ ڇو نہ ٿو بندوبست مزيد ڪيو وڃي؟

— محمد امين کوسو.

(۸۵)

عزيزآباد، انڙواه،

۱۳-۵-۱۹۶۶ع. حضرت سيد اعظم! آهين ئي هن دور جو مرد عظيم ٿون. توکي ڪاٿون نہ ورايو اٿم. ڪاٿي ائڪشن ڪاميٽيون، اليڪشن ڪاميٽيون ليگ جي جلسن جا ڀلا- ڪاٿي خادم رسول، سيد اعظم، جي.ايم سيد؟

ببين تفاوت راه ڪ است ڪُجا تا بڪجا!

عشق ۽ محبت وارن جا حملائي ائين ٿيندا آيا آهن. تون ”ليگ“ هجين ها، تہ حيف هجي ها منهجي جذبہ دل کي!

......حضرت مولانا ابوالڪلام جي خطن ۾ ڪاٿي ايندو آهي تہ ”پوءِ مان پنهنجي اشغال ۾ ڀڙي ويس.“ اهي اشغال ڇا آهن؟ ذڪر و فڪر، مراقبو ۽ دل جو محاسبو! سندس قبر تي توکي ۽ شيخ صاحب کي وڃي وڃڻ بہ وڏوئي ڪم آهي. ”سرمد“ جو پاڙيسري آهي. دل سرمدي، ظاهري نمونو اور. صفا صاحب درد هو. ملندوئي ڀاڪر پائي هو! هاڻي ئي تنهنجي نظربنديءَ تي دل داغدار جي زخمن جي وهڻ وقت سندس اصلي دردمنديءَ جو احساس جاڳيو!

جيئن امان جو سيد علي محمد شاه راشدي. ڀاهريون عمل تہ ڏسينس! شيطان کي شهہ ڏنيون بيٺو آهي. پر دل ڏاڍي نرم اٿس. سنڌ جي ڪل لاهڻ تي آيو تہ جيئري ڪل لاهي رکيائين ۽ مير غلام عليءَ ڀاري تي ظلم ڪرڻ کان ڪين ڪُٿو. ها- جڏهن آدميءَ تي شيطان سوار ٿي ويهندو آهي تہ ائين ڪري ڏيکاريندو آهي. سنڌ لاءِ تہ هن شمر کان بہ وڌيڪ لرزه اندام ڪڏو ڪم ڪيو. پر لکندو جو آهي ڪڏهن دردوندن کي ڪي محظوظ ڪندڙ ڳالهيون، تہ بخشجي وڃي.

اڇوڪيءَ "جنگ" ۾ جـُتين چورائڻ جو بيان فرمايو اٿس. پاڪستان اندر حڪومتن جا چور وسري ويس، هيءُ يار هلبو آهي جـُتي چورن جي استهزا ڪرڻ. جـُتي چور تہ لک ڪروڙ دفعہ حڪومتي چورن کان معزز آهن، جو پين جو سردار تہ ٿتا چورائين. جي ڪو ائين نہ چوي ۽ مڃي، تہ ان کي جيل ۾ تہ ڪونہ ٿا موڪلين. چورن جي برادريءَ ۾ "جـُتي- چور"، حڪومت جي چورن کان يقيناً معزز، محترم ۽ باوقار آهن. ڇو جو انهن آدمين جا حق ڪونہ چورايا، محض جتي چورايائون.

—محمد امين کوسو.

(۸٦)

۱۴-۵-۱۹٦٦ع، حضرت سيد اعظم!

السلام عليڪم. تنهنجو هت اسان وٽ اچي قيام پذير ٿيڻ، هڪ ضروري ۽ اشد ضروري مرحلو نظر اچي رهيو آهي.

منهنجي ننڍي پاڻتي ڪنون خان (عبدالسميع) (اهو منهنجي ڇاڇي جو نالو آهي ۽ سندس پڙ نانو آهي) ڪلهہ جمعي جي ڏينهن نماز پڙهڻ کان اڳ مان کي ورايو تہ جي-ايم- سيد جو اهو خط پڙهي ٻڌاءِ، جنهن ۾ اسان کي "ڳرانڙيون ۽ پيار رسن" لکيو اٿس. مان چيو "نماز پڙهون." مان سان گڏجي مسجد ۾ هليو. اتان نماز کان پوءِ وري گڏجي آيو. ايتري تائين جند نہ ڇڏيائين، جيستائين اهو سارو خط کيس پڙهي ٻڌايم ۽ ڳرانڙيون بہ پاتيم. اُن تي خوش ٿي ڪاڻ لڳو. مان کي پروچڪيءَ ۾ چيائين، "هاڻي خط بند ڪري رک." هن معصوم اُن وچ ۾ اٺ ڏهہ ڀيرا انهيءَ خط جو ذڪر ڪيو آهي. هيءُ اُنس ڪو هتان جو هجي تہ اُن کي ماڻي ۽ توري سگهجي. وڏو معاملو آهي اهو— سو تنهنجو هت رهڻ ئي هڪ معين مقصد رکي ٿو. تون ڏڄ نہ— تنهنجو هت اچڻ روپيا، پيسا مان کي ڏيندو. مان تي هرگز هرگز بار زماني جي معنيٰ ۾ نہ ٿيندو. خرچ پيدا ڪندڙ جو ايندو تہ خرچ بہ ضرور ٿيندا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ابي مرحوم جو فرمان ته توکي ٻڌايم، ”وڃي آئي هت رهائيتس“ تو ثابت ڇيائين. ڀهريون ٿي پيرو آهي، جو ابي مرحوم جو روح مخاطب نظر آيو. مان کي انديشو رکيو اهو آهي ته متان کي ڇغلخور توتي غلط ڇغليون نه هڻن. صحيح ڳالهه کو ڄاڻي ۽ ڇوري ته پوءِ غنيمت آهي. ڇو جو تو ۾ ۽ پاڪستان جي حڪومتن ۾ جيڪو رشتو آهي، سو ظاهر آهي. اڄ مسٽر جناح ٻئي جهان مان تنهنجي وجود ڪري فرحت ۽ لذت محسوس ڪري ٿو. ڪيس ڏوهه ڏيو ٿي ڪوٺ، ڇو جو هن جي ذهن ۽ قلب جي ساخت ۾ ايماني لذتون اڄن ڪٿان هيا؟ نه تعليم اها، نه پيدائش اها، نه ماحول آهو، البت ديکا ديکي جيڪو حاصل ڪيائين ۽ مسلمانن جي ٻات ڪيائين، تنهن ڪيس ”اعراف“ ڏياريو.

پنديخانا تو پارن لاءِ ضروري ٻه هوندا آهن، نه ته معاملو ٻئي ڪيئن؟ سو معاملو ٻئجي چڪو، ڏسين ٿو؟ آهين ٿي موجوده حڪومتن ۽ حاڪمن جو ابو ڏاڏو (تون پاڪستان نه ٿاهين ها ته هي حڪمران ڪيئن ٿين ها؟) پر سنڌن هر مشرب نه آهين، تون عشق و محبت جون رمزون کوليندڙ ۽ رازن جو افشا ڪندڙ، تون آنهن ”م“ ۽ آنهن ”منجهان“ نه پيو ٿهين. قدرت توکي سختين ۽ تڪليفن ۾ خود آنهن پيغمبرن جي هٿان وجهرايو، جن جو ظاهري خالق، زماني جي اوجن جو، تون آهين. سو اها منزل تو ڪاٽي.

اسان وٽ هت ٻه توکي کهڙيون گذارئيون آهن. محفلون ۽ رونقون تنهنجي ذات سان ٻڌل آهن، سي ته لڳنديون. تون پاڻ ٿي هڪ انجمن، هڪ محفل آهين.

حضرت شيخ صاحب اڄن ته زهي قسمت!

— محمد امين کوسو.

(٨٧)

١٦-٥-١٩٦٦ع؛ حضرت سيد اعظم، جي-ايم سيد!

السلام عليڪم- تنهنجي تالي ۾ جو ڪيف و سرور،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حيات آفريني ۽ انقلاب انگيزي، هنن رحماني خطوط پيدا ڪئي آهي، آنهن جي ترويج ۽ تبليغ جو پورو اهتمام ٿي سگهي ها، ته هن خطهءَ سنڌ جي فضا ئي ٻي ٿي وڃي ها......

انسان جيڪي ٻڌندو آهي، ڪندو ڏسندو آهي، آن کان متاثر ٿيندو آهي. هڪ وقت هو، جو ضرورت سبب ڪن چڱن ٻه مسٽر جناح جون تعريفون ڪيون. نتيجو اهو نڪتو جو ساري ملڪ جي هڪ چڱي چوکي حصي کي اسان آدمي ذهني پستيءَ جي هن رو کان بچائي نه سگهياسي. خود تون آن پروپيگنڊا ۽ عام ذهنيت ۾ وهي وئين ۽ مان مسڪين جون عاجزيون آن وقت بيڪار ويئون.

تعليم ۽ تربيت، تحرير ۽ واعظ جي ذريعي، آن ڪري ضروري حصو آهي انسان کي سيکارڻ جو.

"سيد اعظم"، سنڌين کي ڪنهن پڙهايو، جو پڙهن ! يا ته مسٽر جناح جون تعريفون هيون، يا خود سنڌس ۽ سندس پارن جي عتاب هيٺ اچي وئين. هاڻي تنهنجي وجود سان هن واديءَ جو بقاءُ ڳنڍي ڇڏيو اٿم. هر سياسي قيدي ۽ نظربند جي قسمت ۾ اهو نه ايندو آهي، يا آيو آهي، جيڪي قدرت توکي نصيب ڪيو آهي. عجيب معاملو آهي ته جنهن شيءِ ۽ تحريڪ جي ذريعي سنڌ کي تو نقصان پهچايو، خود توکان ئي قدرت آن جي اُبتڙ ڪم وٺي، سنڌ کي سنوارڻ جو رستو معين فرمايو آهي. هي منهنجون تحريرون اِن ڪري قدرت جو آواز آهن. هي چورايل ۽ حڪم ڪيل گفتا آهن. آنهن ۾ جي مفهوم ۽ مطالب اچي وڃن ٿا، تن جو پرچار توتي فرض آهي.

باقي هت هن ڳوٺ ۾ منهنجي نوازش جو بندوبست، سو ته منزل مقصود تي پهچڻ جو ذريعو آهي، آن کان سواءِ ڪجهه حاصل ٿي نه سگهندو. هيءُ بندوبست به قدرت طرفان ٿيل آهي. ائين نه ڪندين ته غلطيون سرزد ٿينديون، جيئن تو سان سنڌ کي نه ڳنڍيو ته سنڌ جي ستياناس ٿي ويندي!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ـ محمد امين کوسو.

(۸۸)

۱۸-۵-۱۹۶۶ع. حضرت سيد اعظم! ڪڏهن تـو اچين؟ پروگرام ظاهر و برملا واچڻ وڃائڻ واسطي ظاهر ڪري، آيو ڪر! ....شيطاني ۽ طاغوتي طاقتون هن حق جي آمد رفت جي ڏهڪي سبب لرزي رهيون آهن!.......

پير سائين علي محمد شاهه راشديءَ جو تازو قصيدو ڏيکال- فرانس بابت پڙهيم. الفاظ و معانيءَ جو غلط استعمال! هت، هن مقدس واديءَ (سنڌ) ۾ چوطرف چوڌار تاريڪي، پر مرد خدا جاءِ ڪمزور بدن سان (هڪ ته عمر جي انتهائي حصن تي وڃي پهتو آهي)، انهيءَ تاريڪيءَ جي پردن کي چاڪ ڪري، آزادي ۽ حريت جو ڏيئو ٻارين ٿا ـــ شيخ صاحب ۽ تون ـــ انهيءَ واقعي طرف اشارو به نوڪ قلم تي نٿو اچي. ڏيکال، هڪ آزاد ملڪ، آزاد فوج، پنهنجي ئي ماحول ۽ يورپ وارن جـي همعصرن سان انهيءَ آزاد ملڪ جي ڳالهه، آزاد فوج جي نالي تي ڪري ٿو، ته هيڏو سارو قصيدو بصد صدق و حسن ظن سپرد قلم ٿئي ٿو. هاڻي جي ايم سيد جو تذڪرو نه ڪو پڙهندڙ ۽ نه ڪنهن جي ذهن ۾ انهيءَ عظمت جو احساس ئي پيدا ٿيندو، ڇو ته ڏيکال جي وقت ۾ هت هيوئي ڪو ڪونه، محض ڏيکال ئي هيو، جنهن بابت لکجي ها! هن وقت هزارين نوجوان تعليم وٺي رهيا آهن. انهن جي ذهنن اڳيان سنڌ جي خودداريءَ ۽ خود اعتماديءَ جو ڪو مثال پيش ئي نـه ڪيو ويندو، تـه اهي ڪيئن ۽ ڪاٿئون سکندا؟ سنڌ، هن دور جو اهم ترين ملڪ آهي. پر ان جي اهميت جي نمائندگي ٿيندي ڪيئن، جڏهن بهترين صاحب قلم بغير ڪنهن ضروري سبب جي سنڌ جو نالوئي نه وٺندا؟ ڏسين ٿو، هر موقعي ۽ محل تي تنهنجي ڪاوشن ۽ همتن جي ضرورت آهي. ادب ۽ تاريخ جيڪا تيار ڪئي پيئي وڃي، انهن سڀني محاذن تي تنهنجي توجهه جي ضرورت آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اخبارن ۾ انبار خرافات جا لکجي، آدمين جي ذهنن جي تباهيءَ واسطي تيار ٿين ٿا. اخبارون، رسالا، ڪتاب، سڀ ڇا آهن؟ دلين ۽ ذهنن تي ڪارنهن جا پردا! اهو جڏهن ”علم“ ٿيو، ته باقي ”جهل“ الائجي ڇا جو نالو آهي؟

فضا هرطرف هر طرح اونداهي آهي. آن اونداهيءَ فضا ۾ روشنيءَ جا ڪرڻا رڳو سنڌ جي مقدس سرزمين ۾ موجود آهن. ظاهري شڪل ۾ يعني دنيوي اعتبار کان آهي ڪرڻا نڪري ٿي ”سن شريف“ کان سگهن ٿا، جن سان هن اونده انڌوڪار کي ختم ڪرڻ جو ارادو رکيو آن ٿو. منهنجي ارادي ۽ عزم ۾ محض شاعري آهي يا حقيقت آهي، آن بابت ڪنهن ٻئي جو، خود تنهنجو، اختلاف مان کي ڇا ڪري سگهندو؟ جي تو کي منهنجي ڪا واهر ڪرڻي آهي ته ڪندو ڪر، نه ته خير! ٿورڙا ڪم، صلاحن ۽ بشورن جي دير سهي نه سگهندا آهن. هڪ هڪ گهڙي قيمتي هوندي آهي، ڇو جو آن سان واسطو ٿي آن فرد واحد جي حياتيءَ جي گهڙين کي آهي.

صحبت سپيريان جي، ايءُ ٻڻ ڇڱو هاڄ،
قضا ڪج نماز، وقت ورائڻ ويڇهڙو.

نٿو احساس ڪري سگهين، ته پنهنجو پاڻ ڇاڻ. مان کي ته ڇوٽو آهي، سوچوندو رهندس، لکندو رهندس...... محمد امين کوسو.

(۸۹)

۱۹۶۶-۵-۱۹ع. حضرت سيداعظم، جي-ايم سيد! توهان ٿي ”شاهه اعظم“ آهين. تنهنجي آمد، الله اڪبر! ڪجهه ته احساس خود پاڻ ۾ پيدا ڪر، هت هن ڳوٺ ۾ جڏهن بهشت برين جون رونقون پيدا ڪري وجهي ٿي، ته هي دنيا وارا ڇا آهن؟ اهو ڪوڙ نه آهي، افسانو نه آهي، مبالغو نه آهي، اڻ ڏٺل واقعو بيان نٿو ڪريان! پيا ٿا ڏسن، ته آن جي معنيٰ ته مان به ڏٺل واقعو بيان نه ڪريان. ڪاوڙ جو سبب آهي، نه غصي جو. تقريباً ٻارهن هزار کن هن ”محفل مهدي“ جي اهتمام ۾ خرچ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿيو، ۽ جيڪي آن جي عيوض آيو، آهو تون نہ ڳڻيندين. ڇو جو ظاهري اکيون آن کي ڏسڻ لاءِ تيار نہ آهن، پر تون تہ باطن جي نگاهہ رکين ٿو. مان ڪان مستيون ٿيون آهن! نہ تہ هڪ نئون شهر آباد ڪري توکي ڏيکاريان ها! ڪير جو تنهنجي استقبال لاءِ نہ اچي ها؟........ ”شاهہ اعظم“ جي آمد؟ ڪيڏو نہ اعزاز آهي، رشڪ تہ اِن درجي تي خود تُون بس ڪر! اهو چاءِ جو مسٽر جناح آيو يا پيو ڪو آيو تہ مُڙس آڪڙجي ويا. شاهہ اعظم، جي-ايم سيد نظربندين ڪان پوءِ آٿي ڏيکارين ها تہ توکي بہ ميچيان ها. الله منهنجي قسمت ڏاهي ٿو، تہ توکي بہ خيال پون ٿا تہ توکان تہ ساري زندگيءَ ۾ اهڙو ڪم ٿيو ڪونہ. ڪوا، چپرا، آلو، ڪيڙا مڪوڙا يا خَرَ چِٹن ڪنن وارا، تن جا استقبال پئي تو ڪيا.

هت اهو آيو ۽ وري ايندو، الله ڪندو، جنهن جي آمد تي ملائڪن جي محفلن ۾ مبارڪباديون ٿيون. — محمدامين کوسو.

(٩٠)

٢٠٫٥٫١٩٦٦ع. حضرت سيد اعظم، جي-ايم سيد صاحب! ڪيڏيون بہ سيد علي محمد شاهہ ڊيگالن جون تعريفون ڪري، آن جي مقابلي ۾ هڪ ضعيف بدن سيدزادي، جي-ايم شاهہ، جون سرزمين سنڌ واسطي ڪوشش جو تجزيو ڪبو، تہ زمين و آسمان جو فرق نظر ايندو. جي بنيادي طرح سيد ۽ پين جي ذهني ساخت ۾ ڪو فرق ڪونہ آهي، تہ هيءُ بہ ڇو نہ پين جيان زندگيءَ جا مزا ماڻي ها؟ زندگيءَ جا حقيقي مزا تہ بيشڪ هن ماڻيا، جو پاڻ کي پين جيان پيٽ جي خاطر ذليل نہ ڪيائين. ڪٿِن سان ڪتو ٿيڻ- توبهہ!

جي-ايم سيد جي بنيادي خصوصيت اها آهي، جو سندس
جي-ايم سيد جي بنيادي خصوصيت اها آهي، جو سندس
ضمير ۾ اسلامي شان و شوڪت جو احساس ۽ جذبو موجود آهي. سنڌين کي حب الوطنيءَ جو عملي نمونو ڪري ڏيکاريائين.

وري هن مرد عظيم، حضرت فخر سنڌ و هند شيخ عبدالمجيد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو معاملو وڌو. عمر آخرين ايامن تائين اڇي پهتي آهي، خردي ۽ خودداريءَ جو جذبو معراج تي!

پنهي سان محبت ۽ نياز مندي پنهنجي انتهائي عروج تائينءَ جو شرف هن بندي عاجز مسڪين کي آهي...... منهنجو اهو پڪو يقين آهي ته توکان ۽ تنهنجي تالي کان قدرت کي وڏي ۾ وڏو ڪم مان مسڪين جي ذريعي سان وٺڻو آهي. تون پاڻ هڪ محفل، هڪ انجمن آهين- ڪراچي تو وٽ ڇو نه اچي، جو تون ڪراچيءَ پيو وڃين. "سيوا ڪام" ۾ ڪانڌي مهراج رهندو هو، دنيا جهان جا ڪيس ڏسندڙ آتي ٿي ايندا هئا.

هندستان ۾ امن و امان، سک ۽ ساٿ ابتدائي اسلامي جهنڊي جي پناهه سبب! اسلام جو جهنڊو، جي ڪهڙي خان جي هٿ ۾ ڏبو ته رڳو صبح جو سويري قرآن پاڪ جي تلاوت ڪري، سارو ڏينهن رويين ڳڏ ڪرڻ جا سوداءَ لهندو...... غير ضروري، فضول، وقتي ۽ هنگامي ڳالهيون توکي جيئن متوجهه نه ڪن، مان توکي تنهنجي ٿي عظيم الشان زندگيءَ جو قائل ڪرڻ تو گهران! اڄوڪي ملڪي تاريخ ۾ تو ۽ مان پورو پورو حصو ورتو آهي. تنهنجو نمونو پوءِ يڪسوئيءَ جو ٿي سکهي تو، منهنجي وابستگين جو دامن ته ڦهليل هو. انگريز عملدار، سر غلام حسين، مسٽر جناح ۽ ليگ جا پيا وڏا ليڊر، توکان ۽ شيخ صاحب کان علاوه مان کي سڃاڻندا هئا. مان چئي سگهان ٿو ته داخلي طرح سنڌ ٿي اهم ۽ فيصلي ڪن حصو هندستان جي آزاديءَ آڻڻ ۾ ورتو آهي، الهه بخش جي قربانين سبب ــ ۽ الهه بخش سان بيڪ وقت تنهنجو ۽ منهنجو گهري ۾ گهرو واسطو رهيو آهي ۽ هاڻي به موجود آهي، جو الهه بخش سان سينوسيني مان ملائي، تون مان سينه و دامن چاڪ طرف وڌي سگهين! تنهنجو هٿ رهڻ، ڇا چئجي؟ هڪ مڪمل تصوير آهي!

"آ مليں گے سينه چاڪانِ چمن سے سينه چاڪ"

۱ ـرو تساهل هوڙن عالمگير واقعات کي مرتب ڪندڙ ڪن ۾ نہ ڪبو آهي. تون چو اوچتو اچين ۽ وڃين؟ واضح پروگرام ئي تنهنجي هٿ آمد آهي. سچ جو اپرندو تہ ڪورلهيون ۽ ڪارا ڪٿي پيهندو، تہ لڪي سگهندو؟ خرچ و اخراجات ضمني معاملا آهن. انهن ڪني ڪا ايڏي اهميت ڏني آهي ڇا؟ ٿيندا بہ آهن، نہ بہ ٿيندا آهن پنهي صورتن ۾ ڪنهن خاص فڪر جي ڪهڙي حاجت؟ تنهنجي آمد محض حساب ڪتابن ڪري رُڪجي وڃي، ڇو؟ گهٽو ڪجهہ هن آمد رفت جو محتاج آهي. هيڏو سارو واقعو، تنهن کي پنهنجي بد قسمتين ڪري هاٺوڪي سنڌين نہ ڏٺو ۽ نہ محسوس ڪيو! انهن کي تون صاحبِ ذوق سليم چوندين؟ هر لحاظ کان حسن و جمال هن تنهنجي آمد سببِ آسمانن کان مٿي وڃي، پکڙجي ويو— ڪو شاعر صاحب ذوق آهي ڪاٿي، جو لکي ها؟ ـ محمد امين کوسو.

عزيز آباد، اٽڙواه، (۹۱)

۲۱-۵-۱۹۶۶ع. حضرت سيداعظم، جي-ايم-سيد صاحب!

السلام عليڪم- انسانيت جا وڏا وڏا معاملا تو سان متعلق ڪري رکيا اٿم. تنهنجو بتوجهہ ٿيڻ ۽ انهن جو حل ٿي وڃڻ! هزارين لکين بيتابيون سان مسڪين گنهگار جون اِن توجهہ تنهنجي سان گنڍيل آهن. ڪيترا هزار دفعا "آهہ! هاءِ هاءِ!" منهنجي دل سوخته کان نڪري، زبان کان ظاهر ٿينديون رهيون آهن. اهي آهون ۽ دانهون مان گنهگار جون هڪ "مقام" رکن ٿيون. اهي رائگان نہ وڃن، اُن ڪري توکي ئي واهر ۽ امداد لاءِ سڏيان ٿو.

واديءِ عشق بسي دور و دراز است ولي
طي شود جاده صد سالہ بہ آهي گاهي!

خدا پرستي ۽ خدا مستيءَ جو رواج ئي وڃي ڪن ڪڏن ۾ محدود ٿيو، پاهر و برملا شيطان جي گرم بازاري آهي. دنيا هڪ وحدت بڻجي رهي آهي. ويڇا ۽ فاصلا گهٽ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿيندا ٿا وڃن. سڀ يڪرنگيءَ ۾ رڱبا وڃن ٿا، يعني نسل، مذهب ۽ جغرافيائي فاصلا گهٽ ٿيندا ٿا وڃن. هر هنڌ، هر مقام تي انسان شيطان جو ايجنٽ ٿيندو ٿو وڃي. فرق آهي ته رڳو ڏکرين جو! جيڪو ماسڪو ۾ سوئي دهليءَ ۾، جيڪو دهليءَ ۾ سوئي لاهور ۾، جيڪو لاهور ۾ سوئي لنڊن ۾، جيڪو لنڊن ۾ سوئي پئرس ۾ - فرق آهي ته رڳو نمونن ۽ طريقن ۾ آهي!

مان انفرادي گنهگاريءَ کي ايترو جُرم ڪاٿي قرار ڏيندو آهيان. پاڻ ڪهڙو نيڪوڪار آهيان؟ مان اجتماعي خرابين ۽ بربادين جي اڏن ۽ عقيدن جو ذڪر ڪريان ٿو. اٿين تحقيق آهي ته انهيءَ شيطاني چار جي مقابلي ۾ هر هنڌ ڪي نفوس نيڪ موجود هوندا، نه پر آهن. انهن نيڪ نفوس جي ڪري ئي دنيا اڃا درهم برهم نه ٿي آهي. آنهن جي بدولت ئي اڃا قيامت برپا نه ٿي آهي. ورنه الله جي غضب و قهر کي حرڪت ۾ اچڻ جي هاڻي دير بلڪل ڪانه آهي.

اهي شيطان جا ايجنٽ، ڪهڙي به مذهب جو نالو وٺن، ڪهڙيءَ به قوم ۽ ملڪ جي جغرافيائي حڪومت جو جهنڊو جهولائين، سڀ "هڪ" آهن. انهيءَ شيطاني اتحاد ۽ وحدت کي زير و زبر ڪرڻ جي ارادن ۽ انقلابي ڪوشش جو پيو نالو آهي "عبيداللهي سياست ۽ حڪمت عملي"! جنهن کي منهنجي مٺي سائين محبوب پرچونڊي شريف واري جي مڪمل تائيد آهي.... مان ڇا به آهيان، منهنجي دل ناتوان هنن پنهي بزرگن جي سهاري هيٺ عظيم الشان عزائم جي مرڪز آهي. منهنجي فڪر ۾ جيڪا تنظيم آهي، تنهن کي ڪو به ماءُ جو پٽ هاڻي اکاڙڻ جي طاقت نٿو رکي. منهنجي نگاهه پرسوز هر گهڙيءَ، هر لحظي آٿندي آهي، ته توتي ئي پوندي آهي

هي ظاهري حرڪتن جو پابند انقلاب نه آهي. پهرياٺين فڪر ۽ ذهن صاف ٿين، ته ميدان عمل سر ڪرڻ آسان آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آن آسانيءَ جو سبب ٿي بظاهر تون آهين.

هيڏا سارا معاملا جڏهن توسان وابستہ، تہ تون هن طرف نہ ايندين، پٺي طرف ويندو رهندين، تہ مسئلن جو حل تہ پيدا ڪونہ ٿيندو. تحريڪون ۽ ڪوششون شيطان جون، حڪومتون ۽ نظام شيطان جا تہ ھر هنڌ مضبوط شڪل ۾ آهن. انسان ذات جو صحيح صحيح اونو ۽ فڪر اڄ وقت ۾ رَڳو هت آهي. آن فڪر جي بنياد عبيد الاهي عمل و جدوجهد جو نمونو آهي. نہ ظاهري مادي انقلابين سان سڪو نڪر جو سوال آئي ٿو. آهي هڪ ڪم ڪري رهيا آهن. آنهن سان الجهادُ تہ شيطان کي وڌيڪ مضبوط ڪندو. پر اهو ڪم يڪطرفو آهي، محض "مادي مظالم" جو جواب آهي. "مادي مظالم" خود هڪ بيمار، سڙيل ۽ ڪينٽين ڪاڌل جهنمي ذهن ۽ فڪر تي ٻڌل "نظام" جا براہ راست نتيجا آهن. ظاهر و باطن انقلاب، انقلاب ٿي انقلاب تہ ايندو ٿي دين رسول الله تي جيڪي پردا جهالت جا چڙهيل آهن، آنهن جي چاڪ ڪرڻ سان!

نياز آگين
محمد امين کوسو

(٩٢)

٢٤-٥-١٩٦٦ع. حضرت سيد اعظم، جي-ايم شاهہ صاحب!

حضرت مولانا عبيد الله سنڌي رحہ جي الهہ بخش جي دور حڪومت ۾ آمد هت هڪ خواب نہ حقيقت آهي. سندس مان مسڪين تي مهرباني ۽ شفقت بہ حقيقت ٿي آهي. مولانا دين محمد وفائيءَ جهڙي محقق، تاريخ جي فيلسوف جي مولانا سان نيازمندي بلڪ غلاميءَ جي ڪمرڪشي ڀيهڻ بہ حقيقت آهي. توسان منهنجي نيازمندي بہ حقيقت آهي. خود توڪي ليگ جي خطرناڪ سياسي ڪارڪردگين جي نتائج کان آگاهہ ڪري، آن سان سڀ واسطا ٽوڙڻ لاءِ آماده ڪرڻ بہ حقيقت آهي. وري تنهنجون نظربنديون ۽ حضرت شيخ صاحب تي ڪيس ۽ مقدما بہ حقيقتون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن. انهن حقائق جي پس منظر ۾ تون ۽ مان سنڌ سونهاريءَ جي بظاهر ”سجدي“ ۾ پيل حالتن کي ٺيڪ ڪرڻ ۽ سڌارڻ لاءِ اڃا بہ حياتيءَ ۾ آهيون. مان هن مسئلي کي تمام آسان بڻائي رکيو آهي. سڀ بار تنهنجي ”نالي“ مٿان اڇلائي، پاڻ رڳو ڳالهہ پولهہ ڪرڻ لاءِ فراغتون حاصل ڪيون اٿم.

تنهنجي تندرستيءَ جو خيال بہ تولاءِ جهاد تہ هنن خطن جي معنائن کي سنڌ اندر ڦهلائڻ بہ جهاد آهي.

سنڌ، ڪونئيو ملڪ ڪونہ آهي. سڀ کي اکين ۽ دل کان انڌا ڪونہ ٿا رهن، پر سندن اکين، دل ۽ مغز تي احمقائيءَ جا پردا چاڙهيا ويا آهن. پيا وڃي جهنم جي تري ۾ پون، هي سبڌي جن ۾ تون ۽ شيخ صاحب روشنيءَ جا منارا موجود آهيو، سي ڇو ٿا بيپرواهيون ۽ الغرضايون ڏيکاريو. آنهن کي تڏهن ڏوهہ ڏجي، جڏهن هنن جي ذهني پرداخت طرف ڪنهن توجهہ ڏنو هجي، آهي احمقائيءَ وارا پردا ڪنهن چاڪ ڪيا هجن! اخبارون، رسالا، سئنيمائون، ادب سڀڪجهہ هڪ ئي رنگ ۾ رنگيل آهي. سو سڀڪن تہ ڪنهن کان سکن؟

اڃڪلهہ دپيل لفظن ۾، اشارن ۾ بہ نہ شيخ صاحب جو نالو ملندو نہ تنهنجو! سنڌ، ڪشمور کان ڪراچيءَ تائين هاٿوڪيون حدون اٿس. پر هي ملڪ شروع ٿي درياءَ سنڌ جي مُهن کان، پهاڙن جي چوٽيءَ کان ٿئي ٿو.

نہ گهبراهٽ سان ڪجهہ حاصل ٿيندو ۽ نہ وري جوش عمل خاليءَ سان ڪجهہ ممڪن آهي. سنجيده ۽ گران طبعيءَ سان، پنهنجي ٿي حالات جي مڪمل جائزي مطابق عملي پروگرام ڏاهيو، تہ سڀ ڪجهہ آسان ۽ ممڪن عملي شڪل وٺي بيهندو. اهو آن ڪري تہ حضرت شيخ صاحب ۽ تون آهيو! مان کي توسان ڳالهائڻ ۾ دقت پيش اچي ٿي، چاڪاڻ جو تنهنجو ذهن هڪ دفعو ليگ جي غلاظتن سان آلوده ٿي چڪو آهي. گندي ۾ گندي سياسي گروه سان ڦاهہ تہ ٿي سگهندو آهي، پر انهيءَ

گروه (مسلم ليگ) سان شامل ٿجي، سوئي خرابيون اڀريون پيدا ڪندو، جن جو ازالو گهڻي محنت کان پوءِ ئي ٿي سگهندو. مان کان سبق وٺ، جيڪو پنهنجي محدود وسائل کي ليگ جي هيڏي سازي خرافات جي مقابلي ۾ آڻي چڪو آهي! آن وقت جي عملي جد و جهد کي هن دل ۾ ڏڏوان ڪهڙي شڪل ڏني هئي، ڪاش تون آن تي غور ته ڪري! اهو پراڻو نه هاٿوڪي دور جو حقيقت سان ڀريل ”قصو“ آهي. ونجي حال کي، سو تون پنهنجي ذات ۾ سڀ ڪجهه آهين. تنهنجي ذريعي ڇا آهي جو نه ٿو ڪري سگهجي؟........ — محمد امين کوسو.

(۹۳)

۲۵-۵-۱۹۶۶ع. حضرت سيد اعظم!

پروفيسر براؤن، مشهور فارسي ۽ عربي دان جو واقعو آهي ته هن دنيا کي ٻن حصن ۾ ورهايو هو. هڪڙا آهي، جي فارسي ڄاڻن، ٻيا آهي جي فارسي نه ڄاڻن. جي فارسي نه ڄاڻن، سي وٺس چٽ محض هوندا هئا. مان وٽ به هاڻي سنڌ جا ٻه حصا آهن:

هڪ اها سنڌ، جيڪا توکي منهنجي ذريعي ڄاڻي، ٻي سنڌ، جيڪا تنهنجي نالي جي ڄاڻ هوندي به بيپرواهي ڏيکاري.

مان کي خوف رکو اهو هيو ته متان قضا ۽ قدر جا مالڪ توکي هٿ هن گوٺ تائين پهچڻ نه ڏين. هاڻي ڪو شڪ شبهي جو معاملو رهيو ئي ڪونه. تون پاڻ پنهنجي قدم تي مضبوط رهه! توکي نه ڪو چاڙهيون ڏيئي ڦيرائي وڃي، اهو خيال اٿم!

تون هت پهتين. سڀ ڪجهه، جيڪو منهنجي ذهن ۽ دل ۾ هيو، سو ٿي ويو. مان کي حقائق کي پنهنجي پير علي محمد شاه راشديءَ وانگر موزون نه ايندو آهي. منهنجي نظر انسان جي تاريخ تي آهي، جيڪا انسان ٺاهي آهي. تنهنجو مان وٽ پهچي وڃڻ، ڪجهه محسوس ته ڪر! تصوف اسلام

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ڇوڏهن سون ورهين جو نچوڙ آهي.......

— محمد امين کوسو

(٩۴)

۲۵-۵-۱۹٦٦ع. حضرت سيد اعظم، جي- ايم سيد !

السلام عليڪم ورحمة الله و برڪاته ! تنهنجو مڪتوب گرامي ۲۳-۵-۱۹٦٦ع جو، سن شريف مان، ڪراچيءَ مان واپس اچڻ کان پوءِ جو لکيل پهتو. زهي عنايت ! خط منجهند ڌاري ئي مليو هو. منهنجي ڀڻ معصوم ڀائٽين کي معلوم ٿيو ته تنهنجو خط آهي، ته پنهنجي سلامن پڙهڻ لاءِ بيتاب ٿي ويا. چوڻ لڳا ته پڙهي ٻڌاءِ سچو- ! ننڍي ڪنون خان (عبدالسميع) چيو ته اڳيون به پڙهي ٻڌاءِ ! سو اڳيون خط به کولي سمورو پڙهيم....... هاڻي تنهنجي خط ۾ ڀهريائين تقاضا آهي، منهنجي فوٽي جي ! فوٽو ڪاٿون تيار ڪرايان ؟ تنهنجي ۲۹ تاريخ حيدرآباد ۾ اچڻ جي تاريخ آهي، آتي اچي ڪو ٻئسان گڏجي فوٽو ڪڍائجي.......

تو پٺي صاحب جي خط جو احوال ڏنو، ته هن توکي لکيو ته هن توتان بندش لهرائڻ جي ڪوشش ڪئي. شاباش اٿس. باقي پڇيا ڪجيس ته بندش وڌي ڪنهن هئي ؟ کيس ته پوءِ ڪو نه ڪو حق آهي، جو سنڌ جي ناسياري گهراڻي، زميندار ۽ سرڪرده جو پٽ آهي، پيا ٿيندا ڪير هئا، جو تو جي-ايم- شاهه تي بندشون وجهي رهيا هئا؟ افسوس پنهنجو قدر به نه ڄاڻائون ! پوءِ به غنيمت، جو پنهنجي ڪئي تي پڇتاءُ ته آيس. شال ! ان تي [پٺو] قائم رهي. تو بلڪل ٺيڪ ڪيو، جو کيس پنهنجي زيارت ۽ ملاقات ڪرڻ جو وجهه ڏنو. پاڻ به خيرن سان ”سنڌ بدر“ آهي. اٿس ڪو اُن جو احساس ؟ سنڌي ٻڌائينس. سنڌي ! آسمان ٿائين وڃي پهچي ٿو. ڪشمير کي ته آزاد ڪرائڻ جا واڪا ڪري ٿو، خود پاڻ پنهنجي صوبي ۾ ”آزاد“ آهي ؟ پاڻ کي ته ڀهريائين آزادي وٺي ڏني !....... اڄ ته آهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌي پهرياڻين پيدا ڪريون، جن جي لاءِ "سنڌ" بڻي ! سنڌي
تہ فقط ٿي عدد- نخر سنڌ و هند شيخ صاحب، توڻ ۽ بنده !
تولاءِ ڪهڙو اعـزاز جو آهـو ملڻ آيو. اعزاز انهيءَ لاءِ
جيڪو سنڌ جي پاسبان سان ملي ٿو !....... ذوالفقار علي خان
جي آواز ۾ يقيناً اثر هوندو. سنڌ جو سپوت ڳالهائي رهيو هو،
جيتوڻڪ سنڌ جـي ماضيءَ ۽ حال کان يڪسر بي پرواهہ ٿي
هجي. سلڇڻو نوجوان آهي. تـربيت ۽ سڪا ڏٺس تہ جيڪر
سنڌ بہ سمجهي وڃي !....... تـولاءِ پڻي صاحب جي ملاقات
۾ بہ احتياط لازمي آهي.......

خانبهادر چاڪر خان مرحوم بابت ڪجهہ لکين، تہ منهنجي
والـد مرحـوم سان سندس دوستي هئي. سندس ڪيترائي خطوط
مان وٽـان دستياب ٿـي سگهندا، جي هن منهنجي والد مرحوم
کـي لکيا آهن. والد مرحوم هن ضلعي اندر ڪافي کان زياده
حشمت ۽ بـ بـي وارو انسان ٿي گذريو آهي. سندس نالو تہ
توکي ياد آهي- عبدالعزيز- منهنجي ڏاڏي جو نالو "امين خان"
جنهن جو نالو مان تي رکيائين. منهنجو پڙ ڏاڏو ولي محمد، پروچڪيءَ
۾ "وليو خان" نالـو منهنجو مير حيات خان. اهي سـڀ هتي نالي
وارا ٿي گذريا آهن. منهنجي والد جو ايترو تہ اثر رسوخ هوندو
هو، جو منهنجي مشهور تاريخي اليڪشن ۾ هن سنئون سڌو
چڙهي ڪنهن کي نہ وڃي چيو. يارن ۽ دوستن ڏانهن مختصر
خط لکيائين، تہ منهنجو پٽ ان طرف اليڪشن تي آيل آهي،
سندس مـدد ڪريو. حضرت پيـر سائينءَ جـون دعائون ۽ والد
مرحوم جـي دوستين يـارين جو اثر هو، ۽ آخر ۾ علي محمد شاه
راشـديءَ ڪانگريس سميت ميدان اچي سر ڪيو. علي محمد شاه،
حسام الـدين شاه سان گڏ آيو هـو. منهنجي والد کي چيائين،
"چا چا ! توکي مبارڪ. تنهنجو پـٽ ميمبر نہ ڪيو، تہ ڪتي
تـي منهنجو نالـو رکجانءِ !"- پـوءِ جيڪي ڪنڊڪوٽ جي
ميدانن ۾ هن تقريرون ڪيون، تن واڇٽ وڃائي ڇڏيا. ڪانگريسين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي اصل موضوع ئي ڳالهائڻ ئي نه پيو اچي. هن جي تقريرن باهه مچائي ڏني. بلڪ ته جوش ۽ خروش ڪنڊڪوٽ جي شهر ۾ پيدا ٿي ويو، جو مسٽر ”بوٽ“، آن وقت جو ڊپٽي ڪمشنر، جڏهن پولنگ بوٿ ڏسڻ آيو، ته ڪانگريس جي ڪم ڪندڙن سندن برخلاف نعرا بلند ڪيا. هو غصي کان بي قابو ٿي، والنٽيئرن کان ڪانگريس جو جهنڊو کسڻ لڳو، ته والنٽيئر چيو ته ”هتان نڪري وڃ. تو کي جهنڊو نه ڏيندس، اليڪشن بوٿ ڇڏي وڃ!“ پڌين ٿو نه! ”ڪٽ انڊيا“ جي ابتدائي شڪل ”ڪنڊڪوٽ“ مان ئي پيدا ٿي! سڀ ڪنهن بوٿ تي زبردست اڪثريت سان کٽيم، سواءِ خاص ڪرمپور جي، جنهن ۾ به اڌ کان ٿورا گهٽ ووٽ کنيم. آتي آن پولنگ بوٿ تي مولوي عبيدالله سوبرو، هالوڪو مير جعفر خان جماليءَ جو صاحب موجود هو.

هيءَ مثال اڄ هن مڪتوب ۾، جيڪو آئي رات جو لکڻ شروع ڪيو اٿم، آن ڪري ڏيان ٿو، جو نئين تاريخ ڏهندي ئي اِن دڳ سان! محض ماضيءَ جا بيفائدا ۽ بي معني داستان نٿو بيان ڪريان. — محمد امين کوسو.

(٩٥)

٢٧-٥-١٩٦٦ع. حضرت سيد اعظم!

منهنجو ننڍڙو پوٽيو ڪنون خان (عبدالسميع) ڪلهه شام جو آهستگيءَ سان چوڻ لڳو ته ”جي ايم سيد وري نه ايندو ابا!“ مان چيو ”ها!“ پوءِ تو واري خط جو مضمون دهرائڻ لڳو، ته ”خرچ گهٽو ڪندؤ ته اوچتو اچي موٽي ويندس.“ منهنجي پرپٽ اهو خط ڪٽي ويو هو. وڃي پنهنجي پيءُ کان پڙهايائين، جو جو سندس ۽ سندس ڀاءُ جي نالي سلام هئا. وري صبح جو سويري اچي چيائين ته ”ابا! جي ايم سيد جو نالو ڇا آهي؟“ مان چيو ”سيد غلام مرتضيٰ شاه“ ۽ منهنجو نالو اٿس ”سيد اعظم!“ هيترن سارن مهمانن جي آمد ٿيندي رهندي آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

موٽرون جن تي هي معصوم ٻار سوار ٿيڻ لاءِ منتظر نظر آيا، يا ته سائين ننڍي محبوب جي ڀڃڻ ۽ ٻوڙڻ جون موٽرون آهن يا توهانجي موٽر!........ سو ڪنون خان کي توهانجي هن طرف اچڻ جو وڏو انتظار آهي. توهانجو خط اڪثر ڏينهن اڌ پنهنجي کيسي ۾ کڻي گهمندو آهي. گهر جي سڀني ڀاتين کي چوندو آهي، توهانجو (جي-ايم سيد جو) خط آهي ۽ سندس ۽ سندس ٻارن کي سلام لکيل آهن! وڏي جو نالو ابي مرحوم جو عبدالعزيز عرف ننڍو خان آهي، ٻيو ڪنون خان، هو ڪان، هو باري ۾ مان کون ٻه ٽي ڪلاڪ ٿو گهري. مان کي به گهڻ انتظار هوندو آهي...... هيتري تائين خط لکيم ته اچي نڪتو، مان کيس خط پڙهي ٻڌايو. ڪلي چوڻ لڳو ته "خط ۾ لکيو اٿيئي"؟ مان چيو "ها." مان پڇيا ڪئي ته "جي-ايم سيد کي ڇا لکان"؟ چيائين ته "چوينس ته هيڏي اچ!". توهانجي ڪار جي تفصيلات جي پڇا ڪيائين. ڪار ۾ ريڊيو هو ڇا؟

پڇا ڪري ٿو "ابا! نالو سيد اعظم اٿس؟" ته مان چيو "ها!"........ سو ڪنون خان جون دعوتون هاڻي توکي رد ڪرڻ جي طاقت ته ڪانه آهي. - محمدامين کوسو.

(٩٦)

٢٨-٥-١٩٦٦ع. حضرت سيد اعظم!

خطن جو توهانجي نالي هڪ قسم جو ذخيرو گڏ ٿي ويو آهي. توهان ڪراچيءَ ۾ هئين، مان رهت ٿي توهانجي نالي ۾ توهان محفلن ۽ ڪچهريون لاتيون وينو هوندو هوس، منهنجي هن بزم آرائين جي فروغ تي ٿي هاڻي سنڌ جي قسمت جي فراوانين جو مدار اٿيئي. بازبار اهو اعلان ٿيندو ٻڌندو آهين. سنڌ جي قسمت هنن خطوط جي دائري مان ٿي جاڳيٿي آهي. سو نه ته تساهل ۽ سستي ڪر، ۽ نه ئي الغرضائيءَ مان هنن هيرن جواهرن ڪان به وڌيڪ قيمتي مضامين کي وڌيڪ ڇپاءِ!

ساريءَ سنڌ جي اولياءالله جون ملاقاتون سندن ٿي جاين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي ڪري آئين. اتان ٽيندو پرچونڊي شريف ۾ الهہ بخش شهيد کان ٿيندو، رهت آئين. انهيءَ سفر جو مقصد محض اتفاقي معاملو تہ نہ آهي، وري هر لحظي، هر گهڙيءَ منهنجي دل جي تارَ توسان ڳنڍيل رهي ٿي. پنهنجي ڳوٺ جي مسجد شريف ۾ اڪيلي نماز پڙهندي، صاف صاف ڏسي ونندو آهيان، تہ اصل معاملو ٻٽوئي مان وٺان آهي. مٿان ان کي منهنجي درويشيءَ ۾ فقيريءَ جي معنيٰ ۾ ورتو اٿيئي!......سن شريف مان کي پرچونڊي شريف جي ذريعي پنهنجي ساهہ کان ويجهو نظر ايندو آهي، يعني مان پنهنجي دل اندرئي توکي پسندو آهيان. هاڻي تون منهنجي وجود جو هڪ حصو، ان کي پٺي هند ڪاٿي ڳوليندو وتان! توسان ٿي اڪثر محو گفتگو رهندو آهيان. ظاهري طرح هڪ قسم جي گواهي هي خطوط بہ ڏيندا.

باقي حضرت مولانا ابوالڪلام جا سڏ ڏاڍيءَ شدت سان محسوس ڪريان ٿو. هاءِ ڙي ماتم! الائي ڇا ڇا حسرتون دل ۾ کڻي ويو هوندو؟ هاڻي، يعني جنهن وقت فصلن ۾ هڪ ڏينهن اڪيلي تنهنجي نظربنديءَ کي ياد ڪري، زار زار سڏڪا پئي رنو هوس، تہ مولانا آزاد جو روح آن ڏينهن کان بلڪل ٻيءَ طرح سان نظر اچي ٿو........ سرمد بہ آتي ٿي آهي. سرمد سان بہ ڏاڍي ويجهڙائي آنهن وقتن کان پيو محسوس ڪريان. ڪنهن کي چئي آ کي، ڪنهن پڙهيل آدميءَ جي قلم مان سرمد جي زندگيءَ جو احوال ۾ ڪلام تہ چپرائجي! اسان جي مولانا غلام مصطفيٰ قاسميءَ کان وڏيڪ پڙهيل تہ ڪوڪونہ هوندو، پر هن کي ٿورڙي قلعيءَ جي ضرورت آهي. دماغ کي بہ روغن جي ضرورت اٿس. حضرت مولانا عبيدالله سنڌيءَ جي زندگيءَ کي رهن هڪ ”ڪتابيءَ“ جي زندگي چاتو آهي. مان اڻپڙهيل کان اچي مولانا جي زندگيءَ جو احوال ڇو نہ تو پڇا ڪري؟ الله وارن جي دلين جا راز ڪو ڪتابن ۾ هوندا آهن ڇا؟ اهوئي نٿو سمجهي، تہ سيالڪوٽ ۾ چاپور جو هڪ سک يتيم پار،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو اسلام آئڻ طرف مائل ٿئي ٿو، ته پرچونڊي شريف ۾ حضرت حافظ صاحب رحمةالله وٽ ڪيس آندو ڪنهن؟ حضرت سيد اعظم جي-ايم سيد، جو سنڌ جي آزاديءَ جي اڻ اجهامندڙ شمع ٻارڻ واسطي شعلي وٺڻ سان پرچونڊي شريف جو رُخ نظربندين ڪان پوءِ اختيار ڪري ٿو، ته اهو رستو هن کي وڏرائي ڪير ٿو؟ لکجي ويو نه سنڌ جي آزاديءَ جي اڻ اجهامندڙ شمع تو جي-ايم سيد سيداعظم پرچونڊي شريف جي نوراني چڻنگڻ سان ٻاري، جاتي مولانا عبيدالله الله جو نالو سکيو، آتان ئي سنڌ جي آزاديءَ جي شمع هميشه لاءِ نور و تجلي قيامت تائين چوطرف چوڏار ڦهلائيندڙ تو به اچي ٻاري!......سنڌ ۽ بلوچستان جا سمورا معاملات، جنهن گهڙيءَ کان توکي ڏسي پسند ڪيو هوم، توسان وابسته ڪري رکيا هئم. هاڻي تنهنجي عنايتن ۾ قدري ڦيرو آيو آهي ته آهي ڳتيون ۽ ڳنڍيون پائهي کلنديون وينديون. سو جيترو جلد، جيترو آسان پورو مڙئي ٻيهنديون، اوترونئي جلد ۽ آسان آنهن منجهيل ڳنڍين کي کليل ڏسندين. ڪو به معاملو انسان جو ظاهري توکي اهڙو نظر نه ايندو، جنهن جو حل، مان دل ۾ دردمند توسان نه ڳنڍيو هجي. سنڌ جا هندو واپس اچي سنڌ ۾ ئي جيئڻ مرڻ، ۽ هتان جي مُلڪ ۽ آدمين جي خدمت ڪن- اهو به توسان واسطو رکي ٿو. آچاريا ڪرپلاڻي شيخ عبدالرحيم جو پاڻ جو ”ڪافر“ ٿي مري؟ ڇڪي نه ٿي اچيئي؟ سنڌ جو، پنهنجي پاڻ سان گڏ بهشتن ۾ چونه هجي؟ بهشت جو اصلي معراج ته ديدار الاهي آهي، نه ڪي حورون ۽ قصور!...... مان عاجز آهيان، گنهگار آهيان، پر معاملات ملڪيءَ متعلق صاف صاف راز رکندو آيو آهيان. تو هڏڻ ۾ سستيون ڪيون، تنهنڪري معاملات سنورڻ ۾ تاخيرون واقع ٿيون. هاڻي وڌيڪ التوا ۾ ته قصن ڪي نه وجهه!

”آزاد“ اخبار ۾ مولانا الهورائي بروهيءَ جو مضمون پڙهيو اٿئي؟ اخبار ”آزاد“ آهي. بلڪل ساڳيو نالو، جنهن نالي سان

الهه‌بخش سنڌ تو واري آن وقت سياستن جي اونداهين کان منهنجي ڇوٽ تي بچائڻ تي گهري!

آهي تو وٽ انهن پاڪبازن کي ڏيڻ واسطي ڪلمو هن وقت؟ سڀ اغيارن جي حوالي ڪري ويئين. هاڻي ”استوار“ ٿيڻ جا مشورا ڏيان ٿو.

الهه‌بخش شهيد جي هئڻ ۾ ته حڪومت خود تو ڏني هئي، پوءِ اڃا به مسٽر جناح سان دامن اٽڪائڻ جو شوق باقي رکڻ جو معني؟ اهوئي ته وقت هيو ته سنڌ سنڌ ٿي بڻجڻ جي رستي تي هئي. اها ڪا صوبائي حڪومت هئي. ”آزاد سنڌ“ جي آزاد حڪومت حقيقتاً هئي. آهه! تو آن وقت مان مسڪين جون دانهون نه ٻڌيون! الهه‌بخش ائين نه ڪيو، جيئن ٽيپو سلطان ڪيو هو؟ ٽيپو سلطان جي شهادت جو نتيجو ٻـر وقت نظر نه آيو. هت ته الهه‌بخش جي لاش جو ترڙڻ ۾ هندستان جو آزاد ٿيڻ!...... تنهنجا ڪتاب شايع ٿين، جلد شايع ٿين. هزارن جي تعداد ۾ آنهن جي نيڪال جو انتظام ٿيڻ گهرجي. خود سيد علي محمد شاهه راشديءَ جو ”اهي ڏينهن، اهي شينهن“ خفتهِ سنڌ کي عصا مثل آهي. الله رکيو ايتري رحماني سمجهه عطا ڪريس، جو انهيءَ ڪتاب جي وڪري جو بندو بست ڪري. قيمت گهٽ آهي، ٻن قسمن جا ايڊيشن هئڻ گهرجنس...... پيچا ڪرينس خط لکي، ته اهو ڪتاب هڪ سيٽ ۾، هڪ جملي هڪ اکر ۾ ”ون يونٽ“ آهي؟

رتي ديري جي ٻن منشين جو احوال لکيو اٿس، ڪيتر يقدر افسانو آهي، ڪيتر يقدر حقيقت آهي، سو پنهنجي جاءِ تي، پر معاملو ته ”ون‌يونٽ“ سوز آهي.

اِن ڪتاب ”آهي ڏينهن، آهي شينهن“ جي اشاعت ڪري ٿي ڪيس ۾ سندس شيطاني عقلمندين کي هميشه لاءِ شڪست ڏيڻ جو شوق اٿم......الهه‌بخش جي سچي مضمون ۾ رکيو هڪ فقرو ٿي آهي ته ”شڪارپور جي شمع آخر ٻن پڙڪو کاڌو......“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اِن فقري کي بار بار پڙهي، ڪپڙا ڦاڙي، آڇنگارون ڏيئي، پنڪو پري سٽي، پيرين اگهاڙو، الهه‌بخش جي قبر اڳيان روج راڙو ڪجي! منهنجي دل ۾ ته اها ڪيفيت رهندي آهي.

وري پنهنجي پير جي رحلت ته هتي دل ئي "ماتم ڪده" بڻائي رکي آهي. سان اصل ۾ "ماتمي" آهيان. پنڪو هٿ، جتي هٿ، متو ۽ پيرين اگهاڙو، دامن چاڪ! اصل ۾ اهوئي ته آهيان، جو هنن خطن جي ذريعي تو وٽ هر وقت اچي پيش رهندو آهيان. دل جي اکين سان ڏس ته سهي!....

– محمدامين کوسو.

(۹۷)

۱۹۶۶-۵-۲۹ع. حضرت سيداعظم!

امير بهاولپور، حاجي محمدصادق خان جي موت تي ڏک ٿيو اٿم. مسٽر جناح سندس ئي ملير واري بنگلي ۾ سندس ئي مهمان هوندو هو. هڪ دفعي نواب محمداسماعيل خان صاحب مرحوم و مغفور جيڪو تنهنجي سنڌ تي سنڌ آيو هو، تنهن جو هوائي جهاز دهليءَ ويندڙ ٿي چار ڪلاڪ ليٽ ٿيو، ته هوائي اڏي کان نواب صاحب سان گڏ مليو ۽ نواب صاحب مرحوم جي بنگلي تي آياسي. شام جو وقت هو. چاءِ آئي، مسٽر جناح بمعه مس جناح به اچي نڪتا. پڪوڙا مسٽر جناح جسي چوڻ تي حاضر ٿيا، جنهن سان شايد ڪيس رغبت هئي. اها دعوت گويا نواب صاحب مرحوم جي ڪاڌم. مسٽر جناح آن نجي مجلس ۾ مان کي نواب صاحب مرحوم سان ڏسي، گهٽائي حوالا ڏنا سنڌ جا ۽ مان کي شاهد پئي ڪيائين.

"Khoso Will bear me out"

نواب صاحب مرحوم جو نمڪ گويا سنڌس پريٽ ڪاڌم. سندس موت تي قل پڙهي، دعا گهريم.

اهم معاملو جيڪو آهي سو ٿو لکان، ته رهي بادشاهه به منهنجي سائين مٺي محبوب جي دور جو هيو. رياست بهاولپور

طرف سائينءَ جا مريد گهڻا آهن......اهل الله اهڙن جون امدادون ڪندا آيا آهن، جيڪي سندن وقتن ۾ ٿي گذريا آهن......

اچوڪي تاريخ جو معاملو آهي. تفتيش ڪبي ته مزيد حالات ملي به ويندا ته ڪاٿي سائينءَ جي زيارت ڪئي اٿس يا نه؟ ضرور ڪونه ڪو معاملو آهي، جو سان ڪي ڇڪ به اچي ٿي ۽ آن جو منتظر به هوس ته توکي به هن جي منوت بابت پنهنجي دل جا واقعات لکي موڪليان. الله جنت نصيب ڪريس، مرنج مرنجان قسم جو انسان هو. مرڻ هن ملڪ ۾ پسند نه ڪيائين.

سياست ۽ ملڪي معاملات ۾ توکان مٿانهون فرد پاڪستان ۾ ٻيو ڪو ڪونه آهي. اها ڳالهه ٻئي وري ٻي، جو توکان پاڻ کي مٿاڏهون چاڻن ۽ توکي نظربند به رکن ها! منهنجي دانهن وڃي سندن ڏنهن ڏوتو. هي آزاديون ڪيئن آيون، ڪٿان آيون، سي راز ته ڪونه آهن. آخر ته ائين ٿيڻو هو، نه ته جيڪي ارادا ڪري ويٺو هوس......!

تون بيشڪ فقير آهين. فقير نه هجين ها، ته شاهن جو شاهه ڪيئن سڏيانءِ ها؟ توکي آنهي زماني ۾ مٿاڇل آدمين يعني شاهزادن، بادشاهزادن جي مڙيوئي خبر رکڻ گهرجي، گئوشاله ۾ جيئن ڏتڙيل ڳئن جي هندو ماڻهو وڏيون خدمتون ڪندا آهن، اهي ويچارڙا به ڏتڙيل ڳئن مثل اٿيئي. انگريز ويو ته هنن جا پر به ويا ته ڇهه به ويا، ڪي ته انگريز جا مخالف هئا، جيئن اسان جو بادشاهه قلات! اهو گئوشاله جي ڏتڙبل نه آهي، پر پنهنجي نوڪرن، خوشامدين، حالات ۽ ماحول جو قيدي آهي. خوشامدي ٽنڊو ڪيس بيخبر رکي قريندا رهندا آهن، ائين اعليٰ ترين قسم جو آدمي آهي. ”ڪلين شيو به قلندر“ آهي......

— محمد امين کوسو.

۱۹۶۶.۵.۲۹ع. حضرت سيداعظم!

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجي خطن ۾ تنهنجي نظربندين تي توتي ئي ڪاوڙ جا مضمون توکي ياد هوندا. مطلب هوم تہ تون سنڌ کي پنهنجو ادب، پنهنجو لحاظ، پنهنجي سڃاڻ ڏيڻ کان اڳ، انهن بدبختان ازليءَ سان انڪي پئين يا آهي تو سان انڪيا، جي حڪومتن جا مالڪ ئي تنهنجي صدقي بڻيا.

ايڏي بي ادبي، اها جسارت (جو توکي اهي نظربند ڪن) انهن اِن واسطي ڪئي، جو تو رستو هموار ڪري، انهن لاءِ پاڪستان جو تخت ۽ تاج ميسر ڪري رکيو هو؟ تُفو برتو اي چرخ گردان تُفو! تون آهو دڳ ئي ڇو ٿو اختيار ڪرين، جنهن ۾ رڳو احسان فراموشين جي ڪمينہ صفتيءَ جو مظاهرو ٿئي! چنڊ منڊي کي واريءَ ۾، پاڻهي ڀوٽ پر هڪ دفعو نہ سؤ هزار دفعا ڪائيندا !.......

تو پيٽي صاحب جي خط جو ذڪر فرمايو هو. ڪڏهن ٿا سندس نصيب کُلن ۽ تو در لنگهي ٿو، اچي؟ توکي ملڻ جي باهر دعوت ڏئي تہ ڪيس پڏائجانءِ تہ مان بہ ساڻس ملڻ لاءِ ويندس. پر بي سبب پنهنجا خرچ اهڙن ڪمن ڪرڻ لاءِ فضول سمجهان ٿو. سرڪاري اخراجات تي سندس ڪو قبضو آهي تہ اڳواٽ بندوبست ڪري تہ مان جيڪر ساڻس ملان. مان کي سندس لاءِ پيار آهي تہ سر شاهنواز جو پٽ آهي. سندس آواز ۾ طاقت آهي. سندس آواز ۾ طاقت آهي. سندس اهلينون صحيح صحيح طرح ڪتب اچن ٿيون يا نہ، اهو مان ڪيئن ۽ ڇو چوان؟

مجال سخن تا نہ بيني بہ پيش،
بہ بيهوده گفتن مبر قدر خويش!

پراين محلن اڏڻ بجاءِ پنهنجي جهوپڙيءَ جي خيال رکڻ جو سبق ڏينس! پاڻ نہ ڏينس تہ مان سان ڳانڍاپو ڪرينس! ڪيترن نااهلن ۽ ناشڪرگذارن جا گهر تو هن وقت ڏائين اڏيا آهن. سڀ کان اول ڪم آهي نااهل تو ئي پاڪستان جا

حاڪم بڻايا، پوءِ سنڌ آهي- جنهن ڪنهن کي نوڪريون يعني وزارتون تو ئي وٺي ڏنيون. سواءِ هڪ صحيح قسم جي آدمي يعني حضرت شهيد حق الهه بخش جي، ٻيا سڀ هڪ ٻن کان سواءِ نمڪحرام ته پنهنجا ۽ سنڌ جا نڪتا! پيرزادو، مير غلام علي خان- هي به تنهنجا نمڪخوار اٿئي! هئين ليگ جو ليڊر، وري متان پنهنجن سان ملي وڃين! سو اسان غريبن جي هرطرح پارٽ هجيئي. ”ليگ“ ....؟ اِن نالي سان دلي بغض اٿم. حق جي فروغ واسطي شيطانن سان ڏاهه ڪرڻ واري ئي ڳالهه، باقي اِن لفظ سان نيڪي اوڙڪ نه رهي!

هاڻي وري سنڌ يونيورسٽيءَ کي ”اسلامي“ بڻائين ٿا. لفظ ”سنڌ“ ۾ جيڪو اصلي اسلام نمايان ۽ باطن آهي، سو هن پنجابي ”اسلام“ ۾ ڪاٿي آهي؟ المدبا

حسن عليءَ جو پيءُ عبدالرحمان ته رڄ چڱو ماڻهو هو، هن کي ڪهڙي مرض ورتو آهي؟ ڪو هٿ پير پڄيئي ته اِن ”اسلام ڇاپ“ يونيورسٽيءَ کان بچاءُ ڪجانءِ ـــ الله پناهه! جل تون جلال تون، آئي بلا ٽال تون! ”اسلام خوليا“ انهيءَ کي چئبو آهي، ”پارو نه پڙهي، رکي ڦاهيءَ چڙهي.“ سڀ ڪم اسلام جي ڏاهڻ جا، نالو ”اسلامي“!

بسوخت عقل ز حيرت ڪه اين چه بوالعجبي است!

عبدالرحمان جون شهپرون به سنڌي مسلمان جون هيون. آصف عليءَ جو يار هوندو هو. شيخ صاحب جي ذريعي منهنجي ساڻس واقفيت ٿي هئي. مجلس ۾ خاص جاذبيت سنڌي ندوني جي هوندي هيس.

لفظ ”سنڌ“ سان بغض ۽ بغاوت، اسلام سان بغض ۽ بغاوت آهي. سنڌ سنڌ ئي آهي. سنڌ اسان جو ڪعبو! انهن سنڌ کي سمجهيو ڇا آهي؟ سنڌ جو ڏوتي بند واڻيو به اسلام جي روح کي پين هندن جي ملن کان وڌيڪ ويجهو آهي. جيئيءَ جو روح به يقيناً قطعاً اسلام جو قائل آهي. پر ظاهري طرح

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪنهن جي لاءِ اسلام قبول ڪري؟ آنهن لاءِ جيڪي اسلام فروش آهن!

هر شيخِ حرم هے جو چُرا کر بيچ کهاتا هے،
گليم بـــوذر و دلق اويـس چـــادرِ زهـــرا!

اهي ٻاتيون عشق و ٻيرهه جونءَ ڪري ڪو ڄاڻي نه!

ماقصهٔ سڪندر و دارا نه خوانـده ايـم،
از ما بجز حڪايتِ مهر و وفـــا مپرس!

يار جي ناليءَ مرءُ قربان ڪرڻ کان نٿو روڪيان، پر يار جو نالو به ڪو وٺي نه! "وقتي ۽ ذاتيءَ اغراض لاءِ استعمال ڪرڻ اسلام کي ۽ قتل ڪرائڻ مسلمانن کي، اهو دين نه پر پاپ آهي. ان کي روڪڻ جائز نه آهي؟ اهو به ته هڪ قسم جو جهاد آهي.

خير! اِن موضوع تي نه ڳالهائجي، جو حدن کان ٻاهر آهي.

— محمد امين کوسو.

(٩٩)

٢٩-٥-١٩٦٦ع. حضرت سيد اعظم!

ملڪ ۾ اڄڪلهه هڪ آهي "اسلام خوليا"، ٻي آهي "عوام خوليا". هرڪنهن جي زبان تي "عوام — عوام" لڳو پيو آهي. خبر ناهي ته اهو "عوام" آهي ڪهڙي بلا؟

سيد علي محمد شاه صاحب راشدي به هن ئي دور جي اديب جا حق پورا ادا ڪري ٿو، تنهن به هڪ مضمون ۾ اها "عوام خوليا" ڏيکاري، چي: "جماعت" جا ميمبر تي وڃو- سبحان الله! جماعت مان سندس مقصد الائجي ڇا آهي؟ سنڌ کي وڏيڪ تباهه ڪرڻ مقصد اٿس، يا ٻئي ڪنهن جو خانو "آباد" ڪرڻو اٿس.

توکي اردوءَ جي بيمثل اديب، حضرت مولانا ابوالڪلام آزاد جي. مقوليءَ بابت لکيو هوم ته "هان ڀائي! عوام ڪا ڪيا ڪهنا؟ نه ماننے پر آئين تو مسيح ابن مريم ڪو نه مانين، ماننے پر آئين ته گؤسالہ ڪي پرستش ڪرين!" سو اِن قسم جو "عوام"

به هنن ”عوام خوليا“ وارن جو آهي.

مسٽراعظم خان جرنيل، فيلڊ مارشل محمد ايوب خان جو منگهي ۽ يارغار آهي. جيڪب آباد ۾ آيو ته مير جعفر خان جمالي جي بنگلي تي مان جيان وڏا وڏا واعظ، نجي ملاقاتن ۾ ڪرڻ لڳو. مان ڪان رهيو نه ٿيو. مان فرمايو ته ”اِن جمهوريت ۽ عوامپسنديءَ جا اسان ڏڏل آهيون. الائي ڪهڙين حرفتن سان توکان ۽ تنهنجي يارن کان ڪَلَ بچائي ورتي آٿسي اگهي— سو هاڻي توکي اهو مرض نئون لڳو آهي. تون پاڻ کي سمجهاءِ، اسان گهڻو ڪجهه سمجهيل آهيون. شال! توکي اهي واعظ راس اچن- وري نه ڀڳ ڪپائي، پنهنجن سان شامل ٿي وڃين؟“- ڏاڍو اِن تي ڪِليو. آتي ئي سڀني کي چوڻ ”لڳو ته هيءَ سچو آدمي نظر اچي ٿو.“- دل ۾ چيم، متان نوٽ ڪندو هجين اهو نالو! دوباره مارشللا جاري ڪرائي، پاڻ به اُن ۾ شامل ٿي ڪري، مان تي خود پاڻ ئي گواهيون ڏين، ته مان غريب تنهنجو ڇا بگاڙي سگهندس!

سو، ملڪ آيو آهي اهڙن جي هٿ ۾- الله پناهه ڏئي! اميرالمسلمين ايوب خان بادشاهه کي ته پتو ڏيڻ ڏيندائي ڪونه هوندا، يا اصل ڪيس اگهه ۾ ئي پتو ڪونه آهي ته ”ڪڪڙ ڪاٺئون مٽي ٿي؟“ منهنجي وڏن وڏن خطن مان متان غلط فهمي ٿيندي هجئي؟......پنهنجو پاڻ چاڻين، مان رڳو توکي تنهنجي پنهنجي ڪارنامن جي يادگيري ڏياريان ٿو. تنهنجو قدر نه ڪيائون، حيف هجين!

مان ته جيڪي آهيان، آهيان، تون ته اُنهن جو سنئون سڌو محسن آهين. شيخ صاحب ته سندن ابو ڏاڏو آهي. سنڌي بيخبر ته ڏس! تو پاڻ کي انهن لاءِ جهوري رکيو، اٿن ڪو احساس؟ ملڪن ۽ قومن جون برباديون مڪمل ائين ٿينديون آهن. پر اڃا ڪي آهين ڪلجگ سندا ڪاپڙي! — محمدامين کوسو.

(۱۰۰)

[انگريزي ۾]

هوٽل اورينٽ حيدرآباد!

سيداعظم، جي-ايم-سيد، مهرباني ڪري ڪجهہ ڏينهن حيدرآباد ۾ رهو ۽ مڪمل آرام ڪريو. دوائون حد ڪان وڌيڪ نہ واپرايو، مون کي روزانہ اطلاع پهچڻ کپي، ٻيءَ صورت ۾ سخت انتظار رهندو.

خط ۽ تار لاءِ مهرباني! — محمد امين کوسو.

(۱۰۱)

عزيزآباد، انڙواه، ضلعو جيڪب‌آباد.

۳۰-۵-۱۹۶۶ع. حضرت سيداعظم!

منهنجي خطوط جو هڪ موضوع تہ تون سنڌ جو والي وارث ۽ مالڪ ملڪي ۽ سياسي معاملات ۾ آهين! توتي عيان ٿيو آهي يا اڃا اَن باري ۾ بہ مسٽر جناح جي رفاقتن جا پردا چڙهيل آهن؟ جيڪو جنهن شيءِ جو مالڪ هوندو آهي، اُن جي سنڀال ۽ پرداخت جو بندوبست بہ انهيءَ کي ئي ڪرڻو آهي. ٻين جو جا وڃي، جو پرائي شيءَ جي پرداخت ڪن؟

سنڌي جيڪو بہ جاتي بہ، تنهن جو سياسي وارث تون آهين. وارث جا سنڌي، سنڌي نہ آهن ڇا؟ انهن جو وارث، ليڊر ۽ قائد تون آهين. هڪڙي کي منهنجي خطن جي روشنيءَ ۾ سچائي وڻو. تون مالڪ، آهي تنهنجا ٻوٽلگ سمورا سنڌي!

وري جو سيد علي محمد شاهہ صاحب راشديءَ جو ڪتاب "آهي ڏينهن آهي شينهن" نازل ٿيو آهي، تنهن تہ سنڌ کي اها علحده هستي ڏني آهي، جو ڪو بہ لک جتن ڪري، تہ بہ سنڌ ٻين سان ڪانہ ملندي. گوڪہ سنڌ جو اصلي مقام يعني روحانيت جو باب اڃا تائين واضح طرح بيان نہ ڪيو اٿس. شايد ٻئي، ٽئين يا چوٿين جلد ۾ ايندو. ڪيس سندس ئي مضمون، بينچ تي ٻيهاري، منهن پٽ ڏي ڪرائي، بر زبان پڙهائڻ گهرجن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

من کو احساس جاڳيس! پاڻ هاڻي، وٽي ٿو ڪٿان جي چٽ لکندو. فلاڻي ڪئي هيئن ڇيو، فلاڻي ڪئي هيئن ڪيو!

پڇيا ڪرينس، ”ڇڏ اهي خباڻتون، سنڌ جو ڏي بيهه! هروڀرو ماڻهوءَ ٽڪر واسطي ملڪ ۽ قوم جي قسمتن تي ته تاريڪيءَ جا پردا نه چاڙهيندو رهه!“- سندس احسان سنڌ تي، جو اِن ڪتاب پڙهندي، جي ڪو سندس پنهنجين حرڪتن جو بيان ڪندو ته ڪو مڃيندو ئي ڪونه، ته ههڙي ڪتاب جو لکندڙ به ماڻهوءَ ڳيي واسطي ايترو ڪري پيو هو! خير! ڪيس پڄي پوندس، جي ڏون واهر ڪرين ته،

حال في الحال ته توسان ڏاهه جي معاهدي جا فقرا پورا ٿئي ڪري وڃان. مٿو جاءِ تي رکي، يعني هوا ۾ نه اڏري، پاڻ منهنجي حوالي ڪر! نهايت ايماندار سنڌي، پراڻين خوبين وارو مڪمل ”اسٽاف“ پاڻ وٽ رک. هيڏو سارو اٿاهه ڪم، ٿوري وقت اندر توکي ڪرڻو آهي! سنڌ جا ڳاڻٽي ۽ ٻاڻٽي اٿئي!! سنڌي وائڙا، واڇ-پٽيا، بيخبر، ڪم حوصلا، تن کي سڌارڻ جا طريقا ڳولڻا آهن. ڳولي، اُن تي بنان دير عمل ڪرائڻو آهي. ڇهن مهينن اندر سنڌ کي سنڌ ٻڌائڻو آهي........آهين شعله مزاج آدمي، وڏا فرائض آهن تنهنجا! وقت جون تقاضائون محسوس ڪر، متان غلطي ڪئي اٿئي!

منهنجا خط محض قصن ۽ ڪهاڻين جا نه آهن، انسان جنهن مشڪلات ۾ گهيريل آهي، اُن جو ذڪر ڪيو اٿم.

هيءُ ملڪ واديءِ مهراڻ، جنهن (جمنا نربدا) سنڌ ساگر پارنيءَ وارو ملڪ، بهشت برين جو هڪ ٽڪرو آهي زمين تي! هن جون اصلي حدون ته آسمانن تائين پهتل آهن، پر زمين تي به ڪامل قنڌار سڀ انهيءَ جي زيراثر اٿئي! سنڌ، سنڌ، هر وقت سنڌ پڙهندو رهه !.... سنڌ بابت جوش ۾ اچي، ڳالهه ٻولهه ڪرڻي ڪانه آهي.

جيڪو ڪجهه هنن الهامي خطن ۾ جدا جدا صفحن تي پکڙيل آهي، سو سڀ انسانن ذات جي ڀلي خاطر بندوبست آهي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻيو ڪو چاره ڪار ڪونه آهي. سڀ ڪجهه سنڌ کان ئي شروع ٿئي.
سنڌ ئي نجات ڏهندڙ عالمِ انسانيت آهي.

سنڌ ۾ اسان جو پائنيو ذوالفقارعلي خان ڀٽو به آهي، پر ٻين جو ڍهل وڄائيندو وتي. اهو آواز ٻين جي خاطر ٻي سودو ڪيائين. ڇا فائدو ٻين خاطر ڍهلاري ٻڻ مان؟ تو جي-ايم-سيد ۽ شيخ صاحب جون تعريفون ڪري ها، توهان وٽ پنڌ ڪري ها ۽ فوٽا ڇپائي ها، مان مضامين ڪوسي کي ذريعو ٻڌائي، تہ وڏي ۾ وڏو قسم يعني "چيني جي چمپل جو قسم" کڻي چوان ٿو، تہ ڪشمير پاڪستان جو حصو بنان خونريزيءَ جي ٻڌائي ڏيکاريان ها. هاڻي بہ ائين ڪري سگهندو آهيان. وقت وڃائڻ وڃڻو نہ آهي- ڪو صحبت سپرينءَ جي ڪرڻ ڄاڻي سهي!
.... هيءَ درگاهہ شريفؒ بمع پير سائين پاڳارن ۽ سيد علي محمد شاه و حسام الدين شاه جي؛ هوءَ پرچونڍي شريف عشق حقيقيءَ جي نگري؛ هو امروٽ شريف، خليفي صاحب جو مرقد؛ هوءَ دين پور شريف جتان پيڙي محبوب عبيدالله سنڌيءَ جا پيغام شب و روز، هر گهڙيءَ هر لحظي پهچندا رهن ٿا؛ هو دل جي بلڪل قريب، انهن سڀني مقامات جي برڪتن هيٺ سن شريف، سنڌ جو زنده جاويد سياسي ڪعبو: مان جو انهن طاقتن جو نمائندو ڪجهہ نٿو ڪري سگهان، تہ ماءُ پيو ڪهڙو پٽ ڄڻيو آهي، جو هندستان سان مان کان وڌيڪ مقابلي آرائيءَ جي طاقت رکي ٿو؟ "گفتن و ڪردن فرقي دارد" مان ڪري ڏيکاريندڙ ۽ عملي آدمي آهيان، هندن کي راضي ڪريان ڏڙڪن سان توڙي رمت محبت جون ڳالهيون ڪري، آهي آڻ مڃيندا، تہ منهنجي ڳالهين اڳيان، پيا وڃي........! مرندي مري ويندا، ٻن جي دام ۾ مان وارا "ڪراڙ صاحبان" نہ اچڻا!........ شاهہ صاحب قبلا! رحم ڪر سنڌ جي ايندڙ نسلن تي. وڙهہ ۽ مقابلو بلڪل نہ ڪر باقي اصليت تہ بي نقاب ڪر. اسان کان سواءِ ڪجهہ بہ نہ ٿيڻو! جي اسان حق پرست آڳر جي اشاري جون سڀ

مھمون محتاج بيغل آھن. ”تون ۽ مان“ ”تون سيد اعظم، مان
ھڪ ادنيٰ غـلام— ۽ حضرت شيخ عبدالمجيد سنڌيءَ جـو
اسم گرامي“— اھـو اٿيئي معاملن کي طئي ڪندڙ ”گروھ“.
ڪل ٽي عدد—! Three men only. يا ھميشه جون تاريڪيون
۽ بربادـيون سـھـم ۽ قبول ڪر، يـا اِنھن ٽن ماڻھن جي ھٿان
پاڪستان ۽ ھندستان جي موجوده ۽ آئينده نسلن ۾ امن ۽
عافيت جون بنيادون رک! فيصلو تنھـجي ھٿ ۾. يا ”اين بڪن
يا آن بڪن.“

— محمد امين کوسو.

(۱۰۲)

۳۰-۵-۱۹۶۶ع، حضرت سيد اعظم!

ڪنھن سان وير وروڌ ڪونہ آھي. پر روشنائيءَ جو ڦھلاءُ
تاريڪيءَ کي ختم نہ ڪندو آھي؟ تنھنجي نالي ۾ روشنايون
آھن. ڇھري تان پردا ھٽاءِ ۽ انجمن آرائي ڪر! اڪيوٽ جو
ڪيل بند ٿئي. آفتاب عالمتاب جون روشنايون مصنوعي پردن سان
ڍڪي نہ سگھبيون آھن.

تنھنجي ڪتابن جي اشاعت ۾ ايتري تاخير ڇو ٿي ٿئي؟
ڏڍا ڏڙ نڪرندا رھن. سنڌ جي فضا انھن سان معمور ٿيڻ گھرجي.
معنائون مان پاڻ ڍڪائيندو رھندو سان!

— محمد امين کوسو.

(۱۰۳)

۳۱-۵-۱۹۶۶ع، حضرت سيد اعظم!

نواب امير حاجي محمد صادق خان جي تدفين جو احوال پڙھيم،
دل کي ڏاڍي ڇـڪي آئي. مان بہ بي اختيار رُنس. ”اک مري،
لکپال نہ مري.“ ظاھر آھي ھزارن نـادارن جي خدمت الله ھن جي
ھٿان ڪرائي ھوندي! دل ۾ ور ور ڪري خيال ٿو جاڳي تہ
سنڌس قبر تي ساڻس ملان وڃان! اھوئي ھنڌ آھي، جتي شاھيءَ
۽ گدائيءَ ۾ امتياز جا پردا ھٽي ويندا آھن. الله جو بندو، الله

اڳيان سيني درماندگيءَ ۽ عاجزيءَ سان حاضر هوندو آهي......
توکي ۽ تنهنجي جاءِ کي مان هندستان ۽ پاڪستان جي سياست
۾ هڪ مرڪزي مقام ڏنو هو. افسوس آن وقت تون پاڻ
سنڀالي نه سگهئين. وڏو نشو توتي چڙهيل هو غلط خيالات جو.
ڪيڏو وڏو نقصان ڏئي وئين بيخبرين، ڪاوڙ، غصي، جوش ۽
جلال ۾! هاڻي به حالات جو پورو جائزو رکي پاڻ هلائين،
ته به مسلمانن جو عروج تنهنجي ذريعي اسلام جي صحيح صحيح
ترقيءَ جي صورت وٺي بيهندو. ڪريلن کي اڏارڻ، آٿيلن کي
رفتار جي لذت ڏيڻ، هلندڙن کي پرواز جي طاقت ڏيڻ، سڀڪنهن
جو ڪم نه هوندو آهي. منهنجي نگاهه انتخاب توتي ٻنان سببن
جي ڪانه پيئي آهي.

اقبال جو هڪ شعر مان کي ڏاڍو پسند آهي.

مقام شوق ترے قدسيون کے بس کا نهين،
انهين کا کام هے يه جن کے حوصلے هين زياد!

سو مسلمانن جي زوال جو چڪر ڦيرائڻ "جناحن" جو
ڪم ته نه هيو، جو سان هن جي "زنده باد" جي نعرن ۾
توکي ڏسان ها ۽ خاموش ويهان ها. يا شيخ صاحب ٻاري کي
پنهنجي ٿي اکين آڏو "جناحي سياستون" ڏاهيندو ڏسان ها!
محض "مسلمان" هجڻ، هت، هن مقام تي ڪهڙي ڪم جو؟
هت ته آهو هجي، جو هزار گناهگارين هوندي، مٽي متي مهراڻ
۾ ٽپو ڏيئي بيهي. وقت اچي ته وڏي ۾ وڏي جناحيءَ کي
ٽيڙ ڏوکي ڪليي ۽ پنهنجو سينو ۽ سر ظالمن جي اڳيان
پيش ڪرڻ کان نه گسي- لهو پنهي ڏنو، زخمي ٿئي تياسي.
الهم بخش مثل شهيد، مان جيئرو شهيد! سو منهنجي دل دردمند
۽ نگاهه حق پرست تنهنجون چوڪنون ڳولي ڪيڏيون ته خطا نه
ڪيائين، باقي تون ٻڌين نه ٻڌين. ٻڌين ۽ پورو نه سمجهين،
سو تنهنجو ڪم. توکي آهو دڳ وٺڻو ئي ڪونه آهي، جنهن
۾ توکي سمجهائين جي ضرورت پوي، ته تون سياستن ۾ آهين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

با: آهين. تون، تون آهين. ”من، منم“- جوئي آهيان سوئي آهيان، هندو مومن ناهيان!......پاڻ سو بلڪل نڪارو آهيان، پر عشق و محبت جي منزلن وارن جؤن غلاميون الله مان کي نصيب ڪرايون.

هاڻوڪي سنڌ جي ننگي ڪل کي سڌو ڪري بيهارڻ ڪم تو سنائي سيد جو. تون جاتون محض لنگهنديون، آتان ايندي بنوءِ بهار جي!......اهو ڪم نه بندوبست ۽ ظاهري انتظام ته گهرندو. هڪ شخص واحد جي بدن ۾ ايتري سگت آهي ڪاٿي، جو هيڏو سارو ڪم رڳو پاڻ اڪيلي سر آٿلائي. هڪدم، بنا دير سرمايو، قومي سرمايو توکي گڏ ڪرڻ گهرجي. سنڌ، تنهنجي نالي تان جان نه گهوري، رکندي، پر اهو جان نثاريءَ جو هنر توکي ڪيس صحيح دڳ سان ڏيڻو پوندو. اڳ به تنهنجي ئي حڪمن تي سنڌ غلطخراميءَ کان ڪم ورتو. سڀ ڪجهه تنهنجي اشارن ۽ حڪمن تي سنڌ ڪري ڏيکاريو. تنهنجي جذبات کي برانگيخته ڪري، توکان غلط ڪم ڪرايو ويو هو. الهه بخش پارو املهه ماڻڪ تون وڃائي ويٺين. هاءِ افسوس! سياستون خاڪبازن وارن جون مان ڇڙندس ڇو؟ مان رواجي سياستن جو داعي نه آهيان. مان وٽ تنهنجي موجودگي اهڙي طاقت آهي، جنهن جو مثال ڪونه آهي. رڳو صحيح صحيح دڳ وٺجي. پنهنجون موجوده روٿون ۽ حدون نه وسارجن. آن جي معنيٰ ئي اها آهي ته توکي غلط طرح استعمال نه ڪيو ويو، ته اسان جي وٿن ۽ حدن وسائل جي اوڙڪ ئي ڪانه ٿي رهي. سمجهين ٿو، جيڪي فرمائي رهيو آهيان؟

معاف فرمائجانءِ، مان سياست جي عملي راهن جو پاڻ خود واقفڪار آهيان! اهو هنر هاڻي پيرانه ساليءَ ۾ پڻ کان نه سکندس. چاٺان ٿو، جيڪي چاٺان ٿو، تو پاري جي موجودگيءَ ۾ ٿئي کي ملڪ ۾ وڏو مچڻ ملڪي معاملي ۾ گڏهن ۽ ڪٽن جو ڪم آهي. اهو هو منهنجي خط جو مطلب، جيڪو ڊاريڪٽر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تعليمات ڪي ڪ ۽ ...هه وري پڙهه! انهن کي پڙهيل ڪيئن
ڇئبو سنڌ ... ڪي ڌهنجي ۽ شيخ صاحب جي مقام جو
پتو ڪو نه اهي؟ جي آهي ته ...ڄ کان ڇپيا ويئا آهن. شاهه
جو ڪلام ... سنڌين واسطي آهي؟ حضرت شاهه لطيف کان
تو پڇا ڪيون آهن ته ڪيس آهي گوڙ ۽ گهمسان، سندس
ڪلام ... بي ادبي ڪندڙن جا وٺن ٿا؟ ڪجهه ته لحاظ رکبو
آهي. فرق مراتب اهو آهي، جو شاهه جي قبر کي مٿيءَ جو
ڍير ... توڪي قيد ڪندڙن جون تعريفون ڪيون وڃن!
ماں کي خوف جاڳي ٿو، سنڌين جي موجوده نسل کي
اعزاز بي ادبين ۽ گستاخين ڪري، آهي اهل مماتيءَ وارا پڻ ٿي
حلائي نه رکن...... اندازو ته ڪر، مارئيءَ جا گيت پڙهندڙ،
سن شريف جي نظربند کي وسارين. ٿا ۽ برهمو سماج جي مندر
۾ رهندڙ پير مرد جوان همت شيخ صاحب جو نالو نٿا کڻهن؟
حضرت امام مالڪ کان هڪ ڪربلا جي پاسي رهندڙ
پڇيا ڪئي، هيءَ ته ڇچڙ، جو ڪنهن کان حج ڪندي سري پوي
ته دم ڏيو يا ڪيئن؟ حضرت امام کان رڙ نڪري ويئي ته
اي انسانو! حضرت امام کي شهيد ڪندڙن جي ملڪ مان ڇچڙ
جي رت هارڻ جو مسئلو پڇي رهيو آهي.
سيد اعظم جي ايم سيد ۽ فخر سنڌ و هند شيخ صاحب
جي دور جو سنڌي، سنڌ دوستيءَ لاءِ مارئيءَ جي گيتن کي پڙهي ٿو.

وائــــي ناڪامي متــاعِ ڪاروان جاتا رها،
اورڪاروان ڪي دل سي احساسِ زيان جاتا رها!

شاهه جي آن ڪلام جي معني ڏي هڪ شـيخ صاحب ۽ پيـو
تون!! متان جوش آيو اٿئي ۽ آپار ڪيا اٿيئي! وقت ورائڻ
ويجهڙو نه گهبراءِ، نه ڪاوڙ ۾ اچ! تون آهين، سڀ ڪجهه
آهي. گهـم، گشت ڪر. سنڌ جي گهٽيءَ گهٽيءَ کي پنهنجي
هٻڪار مان آزاديءَ ۽ انسانيت جو مظهر بڻاءِ! تون گلِ گلزار
آهين. سڀلن کي هرهنڌ پنڌ پيئي وڃي جاڳاءِ! — محمد امين کوسو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۱۰۴)

۲-۶-۱۹۶۶ع ۰ حضرت سيد اعظم!

چوٽي آهي تہ ”چتو ڪتو“ بہ مالڪ سڃاڻيندو آهي. ھ (سنڌي) حضرت آخر سنڌ ۽ هند شيخ صاحب ۾ توکي سا سڃاڻن. خطا ڪنهن جي؟ جيتري اُنهن جي اوتري توهان جي تعجب ..ن جي. لکيو اٿم، لکندو رهيو آهيان تہ وقت وراثت ويجهڙو. سڀ وسزون تو ۾ ئي آهن. پڻ جون ساربون عمر يون، تنهنجي هڪ گهڙيءَ! سنڌ تہ آهي ئي اهڙن جو هنڌ، جاتي قيامت تائين سنڌ تنوارون ڪن وارن کي پڌڻ ۾ ايندڻيون. سنڌ جلوا، اڪين وارن جي سامهون رهيا ئي آهن. تون اُنهن ”برهم وارن“ جي نمائندگي ڪندڙ ”شاهن جو شاهہ“ فقير آهين. معاملا سڀ سنوان ٿي ٿيڻا توسان ۽ تو وڏان آهن.

سنهنجي نزديڪ سڀ کان اهم بات پير علي محمد راشديءَ جو مضمون هوندو آهي. توسان سنڌ جي ون يونٽ جي باري ۾ اختلاف ڪيائين، سو ٿورو ليچ ڪندو هوندو. پر هن کي اهڙن معاملن ۾ ليچ ڪانہ ايندي، انهيءَ جو استاد مان آهيان، پر ملندو گهٽ آهي. سندس مضمون پڙهي، ڏک ۽ حيرت ۾ پئجي ويندو آهيان، تہ هي ڪري ڇا ٿو؟ باتيون تہ لاجواب، پر نتيجا هميشه غلطين سان ڀريل ڏيندو آهي. ڇو نہ چوندو آهي تہ جي-ايم سيد واري سنڌ، دنيا جي رهبري ڪري سگهندي آهي.

— محمد امين کوسو.

۱۰۵

۳-۶-۱۹۶۶ع ۰ حضرت سيد اعظم!

........تون مس جناح جي اميد واريءَ وقت شمس الدين شاه پارن جون واڇون ٽڙيل ڏسين ها، ۽ منهنجي نگاهہ ٻڌجي ڏسين ها، تہ توکي بيحد ڪاوڙ اچي ها.

قدرت توکي حضرت سيد اعظم جي-ايم-سيد تہ بڻايو، پيو تو سان ڪهڙو لطف ڪري ها؟ باقي پاڻ کي استور

ڪرڻ ۾ هن تاخير ڪان پوءِ به تنهنجو ۽ پيءُ سنڌين جو ڪم آهي، جيڪي هاڻي سڀ جا سڀ شاهه جي ڪلام جا ماهر ۽ پارکو ٿي پيا آهن!

هڪ تو پاري شاهه جي حقيقي معنيٰ بيان ڪندڙ جيان مولوي صاحب واعظ تي ڪيو. هڪ ٻڪرار بيٺي ٻڌو. مولوي صاحب جي ڳالهائڻ وقت ڏاڍو ٿي رنائين. واعظ کان پوءِ مولوي صاحب هن سان ٻڪر پاڻي مليو. چيائين ”ادا! تو کان سواءِ هن محفل ۾ اوندهه هجي ها. توئي منهنجي واعظ کي سمجهيو“. ٻڪرار جواب ڏنو ته ”مون تنهنجو ڳالهائڻ ته ڪونه سمجهيو، پر تنهنجي ڏاڙي اڙين لڏي رهي هئي، جيئن منهنجي ٻڪر جي ڏاڙهي منجهند مهل اوڳر ڪندي لڏندي هئي!“

تون ۽ شيخ صاحب اهڙن سنڌين ۾ گهيريل آهيو! واهه سبحان الله، چو نه شاهه جون ورسيون ملهائين! سنڌ بلڪل آزاد آهي! سنڌ جي زميندار، شاهوڪار، عزت آبروءَ واري ۽ مسڪين، هاريءَ ناريءَ، غريب جو سڀ ڪجهه سلامت آهي. نه چوريون، نه ڌاڙا، نه ڦر نه فساد، ملڪ ۾ چوطرف چوڌار امن امان آهي، صلح سانت آهي! وقت ئي شاهه جي ورسين ملهائڻ جو هيءُ آهي!!! باقي رهيو تون ۽ شيخ صاحب، اهي ڪهڙي حساب ۾؟

شاهه صاحب (لطيف) سان محمد امين کوسي کي فرمائي تو ته سواءِ سيدن، فقيرن، اهلِ علم ۽ غريب غربن جي، ٻين اکڙخانن جي پُوٽ ۾ ڪيريءَ سان پريل موچڙا مار!

خود حسام الدين شاهه صدارت ڪندو، ائين چوندو ڇا ته جنهن دور ۾ حضرت سيد اعظم نظربندين ۾ هجي، اُن دور تي شاهه لطيف پنائي گهوٽ جون ابدي ڪاوڙيون آهن.

جي شيخ صاحب ۽ خود جي-ايم سيد نه هجن ها ته سنڌ اونڌي ٿي پوي ها. ڪتي ۽ گڏهه کي به جيڪو ماني يا گاهه اڇلائي ڏيندو آهي، اُن جو ڪين پتو هوندو آهي، هنن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(سنڌين) کي توهان جو احساس ئي ڪونہ آهي.

ائين چوندو. جي نہ چوندو تہ پيو جيڪو ڳالهائيندو، سي ڪوڙ هوندو، يا محض خوشامد بيجا هوندي. شاهہ صاحب جي ڪنن تي اهو بارُ آهي ۽ ڪمال بي ادبي ٿيندي، جو شاهہ جي سامهون اِن قسم جا خرافاتي خطبا پڙهيا وڃن .... هيءُ خط، شاهہ عبداللطيف جي پيغام کي تو تائين پهچائي رهيو آهي. تون ئي ڪٿي جنهن محفل ۾ هجين، تہ بابت پوري الفاظ سان ذڪر نہ ڪرڻ، لطيفي روح کي چڙ ڏياريندڙ آهي. سان تہ شاهہ عبداللطيف گهوت جو محض پيغام، پنهنجي ناقص الفاظ ۾، تو تائين پهچائي رهيو آهيان.

— جمالدين ڪوسو.

(١٠٦)

١٩٦٦٠٦٠٤ع. حضرت سيد اعظم!

پنهنجي خيالات جي اظهار تي هرڪس و ناڪس وت احتياط رکندو ڪر. عام سنڌين جا حال اهي آهن، جو وتن ٽا گوا مارڻيندا. نہ نقصان جو پتو، ۽ نہ ڪا ڪين عزت نفسي ۾ آهي.

اقبال هڪ شعر ۾ هڪ "محڪوم" جي قبر جي فرياد لکي آهي، تہ قبر ۾ آن مُردي کان فريادي آهي، جو ههڙو منحوس مرد آن ۾ آهي.

اهي حال اٿن تہ تنهنجي نظربندي ۽ شيخ صاحب جي مقدمن جي تائيد ۾ شاهہ صاحب حضرت پنائيءَ جي ڪلام مان ڳولي ڪيندا. غلامن جي ڪهڙي ثقافت يا ڪلچر؟ غلامن جو ڪلچر پرايا جوتا صفا ڪرڻ! شاهہ جي ورسين ڪرڻ- جو اُنهن کي حق ڏنو ڪنهن؟ اڄ سنڌ "ماتم ڪده" آهي، هي هليا آهن شاهہ جي نالي اجتماع ڪرڻ! ائين ٿيندو آيو آهي. "بدنام ڪنندے نيڪو نام چند".

شاهہ جو ڪلام، عشق، مستي ۽ حرارت پيدا ڪندڙ ڪلام آهي. آن ۾ غلاميءَ کي جلائي خاڪ ڪندڙ شعلا موجود آهن. شاهہ جي ڪلام سان نسورو ظلم آهي، جو آن کي نوڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مروڙي هنن حالات مطابق بڻايو وڃي. بهتان عظيم شاهه جي ڪلام تي هٿندڙ، ڪيئن شاهه جي ڪلام جي محفلن جا صدر ٿي سگهندا آهن؟ شاهه چيو آهي ته ”خرات برسير بامرء يوسف بہ چاهه“ ڪريو؟ ڀين جي زنده باد جا نعرا آهن ۽ جي-ايم سيد، شاهن جو شاهه، ڳوٺڙي جي فضا ۾ بند؟

اهڙن کي نه شاهه جي ٿالي وٽڻ جو اختيار، نه هن زندگيءَ جي نغمن کي ڳائيندڙ وجد آفرين شاعر جي ڪلام پڙهڻ جو حق! آهي شاهه جي ڪلام سان ٺٺولي ۽ مسخري ڪن ٿا.

پنهونءَ جي فراق ۾ رت روئيندڙ سسئيءَ جي زباني جيڪو فرمايو اٿس، آن کي ڪير پڙهندو ۽ پروڙيندو؟ اهڙا مجموعا، جي محض فضوليات ۽ خرافات، سڀ بہ ساده آدمين جا نہ پر سياسي شاطربازين سان پريل هجن، غلاميءَ جي جذبن کي تقويت ڏيندڙ آهن. سي ممنوع قرار ڏنا وڃن. قوم جي روح، قوم جي عزم کي ماريندڙ ۽ فنا ڪندڙ، اهي حرفتن ۽ شعبده بازين سان پريل مجموعا، پراڻن ملهم ملاڪڙن جي ميلن کان لک دفعا وڌيڪ خطرناڪ آهن. اهڙا مجموعا، سنڌ جو روح ماري ۽ فنا ڪري رکندا.

— محمد امين کوسو.

(١٠٧)

٠٩-٠٦-١٩٦٦ع. حضرت سيد اعظم!

اخبار ۾ طبع جي ناسازيءَ جي خبر پڙهي، دل بيچين ٿي. ننڍڙن معصومڙن ڪنون خان ۽ رنڪو خان کي چيم، ته ”جي-ايم سيد بيمار آهي، اچو ته دعا گهرون.“ نهايت نماڻائيءَ سان ٻارن هٿ مٿي ڪنيا. اخبار ۾ وري ڪابه تندرستيءَ بابت خبر نظر کانه چڙهي، ڪمشنر مسرور حسن خان کي تار ڪيم، ان ۾ هڪ تعريف تنهنجي 'The great living man in Pakistan' لکيم. حضرت مولانا ابوالڪلام آزاد، ”ٽالسٽاءِ“ جي تحريرن جي تعريف ڪئي آهي. مان هاڻي آن کان پوءِ دوباره ٽالسٽاءِ جي ڪتابن تي ورهين کان پوءِ نظر وجهي رهيو آهيان 'War and Peace' جي پهرئين جلد ۾ هن نيپولين بوناپارٽ واسطي ڪنهن پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪئريڪٽر جي زباني، 'The greatest living man Erope' لکيو، جو اچ ڏٺم.

عجيب اتفاق هڪ پراڻو تاريخي افسانو ۽ هڪ هاڻوڪي حقيقت!! نيپولين جي حالات سان بيحد دلچسپي هوندي هيم، جو انگريزن جي دشمنيءَ جو شڪار ٿيو، پيون جيڪي خاميون هيس، آنهن تي اِن هڪ خوبيءَ سبب نگاهه پوندي ئي ڪا نہ هيم. ڪيترائي ڪتاب سندس حالات بابت ڏٺم.

تنهنجو لکيل خط "اورينٽ" جي پئڊ تي آهي، تنهن جي معنيٰ "اورينٽ" ۾ آهين. آن کي بہ درجو ٿيو.

علامہ غلام محمد گراميءَ، حضرت مولانا (سنڌيءَ) جا اشارا ۽ حوالا شاهہ بابت ڪنهن بسندس تقرير ۾ ڏنا آهن. اهو ڪير آهي؟ ڇا ٿيندو آهي؟ حضرت مولانا بابت ڳالهائڻ جو حق ڪاٿئون حاصل ڪيائين؟ ڪا خبر هجيئي تہ لکي موڪل! مولانا جو نالو تہ ورتائين، پر هن دور ۾ شاهہ جي ڪلام جي جيئري تفسير ۽ معنيٰ، يعني جي-ايم-سيد جو ذڪر تہ نظر ڪونہ چڙهيم.

سندس مضمون مولانا عبدالڪريم چشتيءَ بابت ڏٺو هوم. مولانا چشتيءَ جي سياست جو وڏي عرصي کان مان سان تعلق رهيو، آن بابت تہ هڪ لفظ بہ ڪونہ هيو. گويا سنڌ جي تاريخ، موجوده تاريخ جو اهم ترين باب، هن علامہ جي ذهن تائين رسيوئي ڪونہ. إنالله وانااليه راجعون! — محمد امين کوسو.

(١٠٨)

١٩٦٦٠٦٠١٣ع. حضرت قبلا جي-ايم شاهہ صاحب!

منهنجي خطن کو بہ اهڙو پهلو ڪو نہ ڇڏيو آهي، جو تشنہءِ وضاحت هجي. سمورن خطن کي گڏ ڪري ڏسندين، تہ هڪ نئين دنيا، نئين انسانيت، جيڪا پنهنجي آدميت جي فروغ ۾ مشغول هجي، تنهنجي ذريعي پيدا ڪرڻ گهران ٿو. ۽ آها انسانيت ۽ عالمگير تحريڪ، سنڌ تنهنجي اڳواڻيءَ ۾ هلائي،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪاميابيءَ تائين پهچائيندي. اِها آس، اِها اميد هن خطن ۾ آهي!
اهو محض وهم آهي، ڀُور آهي يا خيال آهي، جو شرمندهٔ عمل نه ٿي سگهندو، سو ته تڏهن چئجي، جڏهن توهان پاڻ ان پاڇاريءَ ۾ ڏيکڻ لاءِ تيار ٿي ويهو! شخص واحد هن دور جو، هن دور جي خرابين کي چئلينج ڪرڻ لاءِ آڻاري ويهاريو اٿم، سو توهان آهيو. منهنجي اسڪيمن کي محض وهم ۽ ڀُور ته تڏهن چئجي، جڏهن اڳ ڪا اهڙي ڳالهه ڪئي هجيم. ماڻهو سؤ دفعا اعتراض ڪن ته ڇا ٿيندو، جڏهن ڳالهه ئي اڻ ٽرندڙ منهنجي ذهن ۾ اچي ۽ زبان ۽ قلم مان ظاهر ٿئي؟

حادثه وه جو ابهي پردهٔ افلاک مين هي
عکس اس کا ميري آئينهٔ ادراک مين هي!

مان ٻين کي ڏسندڙ چوندڙ نه آهيان. پنهنجي ئي دل ۾ جيڪي ڏسندو آهيان، ان جو اظهار ڪندو آهيان...... منهنجو رخ تو ڏي آهي ته چاڻ پڪ چاڻ ته سارو معاملو ئي تو وٽان ٿيڻو آهي. سو جيتري سستي ذهن، دل ۽ دماغ جي توکي هن اصول جي اهميت کان روڪيندي، اوتري ئي مصيبت ساري ملڪ کي پوڻي پوندي. ملڪ جو ڇوٽڪارو توهان تنهن پڙهين ڇا؟ آئي ويهاريو ٿي آئي اٿم ته جي-ايم شاهه جي چوڪٽ پڪڙجي، شڪ شبها هائي پوءِ ڇا جا؟ ڪا ترميم جي گنجائش هجي ته مان ان جي اجازت ڏيان. هن اٽل قانون ۾ گنجائش آهي ئي ڪانه. يا هيءَ يا هو، ٽيون ڏڳ ڪونه آهي. يا تباهي مڪمل، يا بچاءُ مڪمل! توکان سواءِ تباهي. برعڪس ان جي همه گير انساني فلاح جو ڏڳ ئي سن شريف کان هائي نڪرڻو آهي. توهان ليڊر انسانيت جو!.... — محمد امين کوسو

(۱۰۹)

۸-۷-۱۹۶۶ع. حضرت قبلا جي-ايم شاهه صاحب!
.... شيخ صاحب کي صاف صاف چيم جيڪب آباد ۾ ته مسٽر جناح بلڪل ڪامياب نه ٿيندي. پوءِ اهو طريقو عمل ۽

شيخ صاحب لاءِ گهڻ ۾ گهڻ ڪم نيڪ ڪونه آهي، جو هڪ فضول مهم ۾ ٽنگ اڙائي. مان مير جعفر خان جي ڪري ٽنگيو ويٺو هوس. پر جڏهن شيخ صاحب آيو تہ مان شيخ صاحب جي حضور ۾ ويٺل هوس.

دوست از مسجد سوي ميخانہ آمد پيرِ ما

چيست ياران طريقت بعد زين تدبير ما!

ہ چار تقريرون مختصر ۾ مختصر هن پيرانہ ساليءَ ۾ ڪيائين، پر موتي پڳڙي رکيائين. سوالين جي مجموعي ۾ داناي راز اهو هڪ ئي هو. سندس عظمتن جو ذڪر ڇا ڪريان؟ هيڏن سارن سالن جي ويجهي ۾ ويجهي نيازمنديءَ هوندي، شيخ صاحب ہ آنهن مان هڪ آهي، جن مان ڇڻ هڪ لحظو بہ گڏ نہ ويٺو آهيان. ڇوان تہ سندس پرسان ويٺو رهان ۽ ڪيس پيو ڏسان.

اِءا محبت جي ڇڪ اظهار ڪرڻ ۾ اچي تہ اظهار ڪريان

مس جناح جي قريب اچڻ جو منتظر ئي ڪونہ هوس، سو مير جعفر خان جي ميزبانين جو خوگر تہ آهيان. مان هوندو آهيان تہ سڀ کان قريب‌ترين مقام منهنجو ئي هوندو آهي. سندس ڏاڏي سخي درمحمد جماليءَ جو واسطو اسان سان اِن طرح آهي. وري سندس شتر غمزه مٿي قاڙائڻ وارا بہ سـَنمر. الائي ظالم تي ڪهڙو شيطان ليگ وارو سوار هيو، جو انگريز عملدارن کي خوش ڪرڻ جو هن اهو دڳ اختيار ڪيو...... جڏهن شيخ صاحب آئي هاڻ لڳو تہ منهنجيءَ دل ۾ گوڙهن جا طوفان گڏ ٿي ويا. مير جعفرخان جماليءَ جي بنگلي کي هنن طوفانن جي مرڪز ٿيڻ کان بچائڻ واسطي. مان پاڻ سکر شيخ صاحب سان رئيس پرڳڙيءَ جي موٽر ۾ هاڻ لاءِ تيار ٿيس. واهـہ ڙي عشق و محبت جون بوقلمونيون! يا تہ جيڪب‌آباد ۾ مان شيخ صاحب جي وقتي مفارقت جو بار نہ پئي سهي سگهيس، يا وري موٽر ۾ منهنجي ۽ پنهنجي لاڳاپي جي شدتن جي بار کان لاچار ٿي، شيخ صاحب جي دل جا راز سندس اکين جي آب سان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏ رڏا ٿي، هن مقدس رستي جي تقديس ۾ هڪ نئون باب
ڏيندي رهيا هئا. اهوئي رستو بارها پنهنجي محبوب مٺي سائين
پرچو ندي شريف جي فقير، درويش و سلطان جي خدمت ۾
حاضر ٿيو آئيم. بارها شهيد الهه بخش سان گذر ٿيو. اڄ انهي رستي
تي شيخ صاحب سان گڏ وڃي رهيو هوس.

سکر جي جلسي گاهه ۾ مان ۽ شيخ صاحب گڏ ويٺل
هئاسون. ڪيترن يعني تمام مختصر پراڻن يارن، جو اسان ٻن
کي گڏ ڏٺو، ته سندن اکين ۾ آب اچي ويو. خود نعمت الله
قريشي ۽ پارو سخت جان، سخت طبيعت آدمي به انهن ۾ شامل
آهي. مان هن ناٽڪ تي نظر وڌي، ته هڪ مرندڙ ۽ فنا ٿيندڙ
قوم جون چڙهيون محسوس ٿيون! ڪير ۽ الائي ڪيئن، هن
قوم کي بچائي سگهندو؟

هت به شيخ صاحب به چار لفظ فرمايا. هن شراب ڪهن
جو خريدار ۽ لائق ڏي مان هوس.

شيخ صاحب ته جلسي کان پوءِ روانو ٿي ويو. مان
سرڪٽ هائوس ۾ پهتس ته در و ديوار کان ”جي-ايم-سيد
زنده باد“، ”جي-ايم-سيد زنده باد“ جا نعرا منهنجي دل ٻڌا.
پريان، سامهون درياهه سنڌ جي موجن به هنن ترانن تي رقص
و وجد شروع ڪري ڏنو. وري جو سرڪٽ هائوس جي وڻن
۽ سندن پتن تي نظر وڌيم، ته آهي هن روح پرور نغمي جي
آواز تي مسحور ٿي، لڏي رهيا هئا. ”سيد، سيد، سيد“ جو
چوطرف چوڌار سکر جي لبِ دريا جي فضا جو هيءُ رقص
مان مستِ محبت کي بيخود بڻائي رهيو هو.

شمس الدين شاهه مليو. تمام زماني ساز قسم جو ظاهر ائين
اندر جو پتو ڪونه آهي. مان کان رڙ نڪري ويئي، ته هي
سڀ ڪجهه ته ٿيندو رهندو، پر ڪڏهين جي-ايم-سيد جو
نالو به ياد ڪندا آهيو؟

.... شيخ صاحب، جو چيو ته ”مس جناح جي مدد ڪريو“.

اهو به ياد آيم ته نه ڏينديون، پڪ نه ڏينديون. پر شيخ صاحب جي حڪم کي ڇا ڪريان؟ نيٺ لاچار ٿي پيس. خورشيد کي چيم ته بابا! مس جناح سان ملاءِ! هن بندوبست ڪيو. ڪيس به ساڳيءَ طرح چيم. چيائين ته ”ماڻهو مان کي ووٽ ڏيندا ته پوءِ ڇا ڏيندو؟“ مان کان سختيءَ سان پڇڻ لڳي بختاور ته ”تون ڪانگريس ۾ ڇو هئين؟“ مان چيو، ”جيڪي هوس سو ته هوس. تون ته پنهنجي ڀاءُ وٽ مان کي ڏسندي هئينءَ.“

پوءِ وري چوڌري محمد عليءَ سان به مليس. ڪيس به ساڳيءَ طرح چيم ته سنڌس ڪٽڻ جي ڪا به گنجائش ڪانه آهي. پر گنجائش هجي ها يا نه هجي ها، مان ته شيخ صاحب جي حڪم تي تدم ڪٽڻ لاءِ تيار ٿي ويو هوس.

به مئي سجاده رنگين ڪن گرت پيرِ مغان گويد!

پر قدرت جي ڪارپردازن کي اِئين ڪرائڻ مان ڪون مقصود نه هيو. مان خاموش ٿي رهجي ويس.

— محمد امين کوسو.

(١١٠)

از اسٽيشن نئون ڏَل.

٢٥-١١-١٩٦٦ع، حضرت قبلا سيد اعظم جي-ايم. سيد صاحب!

السلام عليڪم. اڄ اوچتو ڏَل ۾ سيد دامن علي شاه صاحب سان نياز جو موقعو مليو. هن جي سن شريف جي آمد ۽ آتان جي حالات جو علم ٿيو. هن چيو ته تو منهنجي بدني غير حاضريءَ کي محسوس ڪيو. افسوس، جو منهنجي دلي طوافن کي تون حساب ۾ ئي نٿو آڻين. منهنجي دل و دماغ جو رخ ئي تو طرف آهي.

دامن علي شاهه چيو ته ڪميونسٽ سيد اعظم کي استعمال ڪري رهيا آهن. اِها تنهنجي ديرينه ڪمزوري آهي، جو جيڪي ڏهنجا درباري هوندا آهن، آئهن کان برملا ڪنڌ تون ڪڍائي نه سگهندو آهين.

منهنجي بنيادي نظرين ۾ اهو آهي، ته تون ئي سنڌ کي

بچائي، ھھڙي ڏکئي وقت ۾ سندس پوري مقام تي پهچڻ جي مان کي عملي امداد ڏيئي سگھندو آھين. جي ائين نہ ٿيو، تہ الله پناھہ ڏئي، سنڌ کي ھينئان بہ وڌيڪ ڏکيا ڏينھن ڏسڻا آھن.

مان پنھنجي طبع جي خاص ساخت سبب، آئڻ ويھڻ ۾ سخت پابندين جو عادي آھيان. آن ۾ ذري جيتري نرمي ڪيم، تہ منھنجي بدن جو ڍانچو ھاڻي خود منھنجي ھيجان پرور طبيعت جو بار کڻڻ جھڙو باقي نہ رھيو آھي. طوفان ۽ انقلاب، جيڪي منھنجي طبع ۾ نھان ۽ مستور آھن، انھن لاءِ ڪابہ محفل آرائي سردست موافق نہ آھي، چاھي ان کي ثقافت جو بہ رقعو چو نہ پھرايو وڃي. سياسي انحطاط، جيڪو انتھائي شڪل اختيار ڪندو پيو وڃي، آن جو خفيف اظھار منھنجي زبان مان محفل کي شوريده بڻائڻ ۾ ڪامياب ٿي ويندو. مان نٿو چاھيان تہ توکي مڪمل طور پنھنجي نقطہ خيال سان متفق ڪئي بغير، مان طوفانن ۾ بدن جي ھنن حالتن ۾ ٽپي پوان.

جيتوڻيڪ خود تنھنجو وجود ھڪ مڪمل اطمينان بخش محاذ آھي، تہ بہ تنھنجون پنھنجون بي صبريون ڪير روڪي؟

مان توسان بنيادي بات، سنڌ جي حالات مطابق ڪندو رھيو آھيان. اھا ڳالھہ پھرينءَ ملاقات کان وٺي اڄ تائين ساڳي ئي آھي- تون ھن دور ۾ سنڌين کي ڪيئن امن امان ۽ پناھہ ڏيئي سگھندين. چو جو توکان ۽ حضرت نخر سنڌ و ھند شيخ صاحب کان علاوه چوطرف چوڌار اوندھہ انڌوڪار لڳي پيئي آھي. روشنيءَ جي ڪرڻ ئي فقط اِتي آھي، جيڪا منھنجي چشم بينا ڏسندي رھي آھي.

— محمد امين کوسو.

(۱۱۱)

۲۹-۱۱-۱۹۶۶ع، حضرت سيد اعظم، جي- ايم شاھہ صاحب!

السلام عليڪم - ھيءَ دنيا ھڪ لحظي مثل آھي. آن لحظي خاطر ڪروڙن سون سالن جي بلڪ ابدي ۽ ھميشگيءَ جي زندگيءَ کي خطري ۾ تہ نہ وجھبو آھي. اصل مصيبت ھاڻوڪي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دنيا جي آهي ٿي اھا، تہ قياس ھن جي اکين، خيال ۽ دل ڪان پري آهي.

توڻ ھن دنيوي حيات ۾ سنڌ جو سياسي سرتاج جو ھٽين ٿو، اُن جي معني اھا تہ ڪانہ آهي تہ آخرت آهي ٿي هيچ! توڻ رڳو تيار ٿي بيهہ. سنڌين جي (اهي جاتي بہ هجن) دلين تائين تنهنجو آواز پهچندو.

منهنجو ناتو رشتو توسان الله خاطر آهي.

ڪوريءَ ڪي جائو ھو پٽ، چئي: في الحال مختصر نالو رڪانس ٿو رب العالمين، پوءِ ناناڻا اچي پورو نالو رڪندس. الله جي خاطر جيڪا دوستي آهي، اُن جهڙي دوستي ٻي ڪهڙي؟ اھا دهل دماچڙي واري ثقافت ڇا، تہ اُن جو مقصد ۽ مطلب ڇا؟ تو تہ برملا دين لاءِ هڪ سلطنت ڏاهڻ جو اولين طرح اعلان ڪيو ۽ اڄ اُھا موجود آهي. مان ڪي قسم ڏيندين دنيا جي سيني ڪيڙن مڪوڙن جو، جيڪي مثال ۾ اُن ڪوجياڻيءَ جي پٽ جيان آهن، تہ ھن ڪي تہ پاڪستان ڏهندو، اهو وهم گمان ۾ بہ ڪونہ هو...... عهدي بازي گناهہ، باقي حق جي حمايت ۽ باطل جي سرنگون ڪرڻ واسطي اقتدار هٿ ڪرڻ جي ڪوشش جو نالو جهاد ۽ اُن خيال ۾ مرڻ شهادت آهي. پر اھا ڪوشش حيدربخش جتوئيءَ وارو دماغ ڏاڙي تہ نہ ڪرٽي آهي! پاڻ ڪي نانگن جي وات ۾ ديده دانستہ وجهڻ جهاد نہ خودڪشي آهي.

توتي پڌل سڌل ڳالهين جو بيحد اثر ٿيندو آهي. مثلاً ڪنهن اچي چيو تہ اسلام ڏاڙهيءَ ۾ رکيل نہ آهي، تہ تو هڪدم ڪلين شيو ٿي، عملي طرح ڏيکاريو تہ توڻ وڏو روشن دماغ، اپ ٽو ڊيٽ، ماڊرن آدميءَ سان گڏ قلندر صوفي بہ آهين.

......طاقت دنيا جي اسلام ۽ اهل اسلام وٽ ھن گهڙيءَ بہ آهي. حضرت شيخ عبدالمجيد ۽ جي-ايم سيد پارا بہ منجهن آهن. باقي عقل جو هوندن حيدربخش خان جتوئيءَ وارو تہ پينگوئي

ڏيري ڪري رکندا، ۽ وري عقل فروشي هوندين قبلي سيد علي محمد شاه راشديءَ جي، ته متو هيٺ چنگهان ،متي هوندين. آهو عقل ڪم ڪهڙي جي، جو سنڌ پارو ملڪ آدمي وڪٽي!

- محمدامين کوسو.

(۱۱۲)

عزيزآباد، انڙواءِ ضلع جيڪب آباد.

۱-۱۲-۱۹۶۶ع. حضرت سيداعظم، جي-ايم شاه صاحب!

منهنجي نزديڪ ساري دنيا "بيمار ستان" بڻيل آهي. آن "بيمارستان" کي شفا ڏيڻ جو ڏگ، مان سنڌ جي مقدس سرزمين جي هن بظاهر ننڍڙي ڪُوٽ مان ڏسي رهيو آهيان. مقصد ڪيڏو اهم آهي! پهريائين ته ڏسجي ته منهنجي تشخيص ته دنيا بيمارستان آهي، صحيح آهي يا غلط؟ جي تشخيص صحيح آهي ته علاج جي نوعيت تي غور ڪجي. پردوائي عجيب ۽ نئين ايجاد ڪريان ٿو. اها ڪڏهن ڪنهن آزمائي هجي، ته آن جي پوري يا اڻپوري هجڻ جي راءِ ڏني. مان شخص واحد، سيداعظم يعني توکي سنڌ جي ذريعي هن بيمارستان جو ڪامياب علاج ڏسيان ٿو. مان کي آن علاج آزمائڻ جو موقعو ڪاٿي مليو آهي، جو صحيح هجڻ آن جو ثابت ڪريان. اهو علاج ايجادئي منهنجو آهي. آن جي استعمال جا ذريعا به مان ئي ڏسيان.

جڏهن مان پهريائين پهريائين توسان مليس، ته تون سنڌ اندر ننڍين ننڍين گروهه‌بندين ۾ منهمڪ هئين ۽ مان انگريز شاهيءَ جي خاتمي آڻڻ جي خيالن ۾ محو ۽ عملي پروگرامن ۾ رڌل هوس. ته به مان توکي هڪدم سڃاڻي ورتو، ته سنڌجو اصل معاملو توسان وابسته ڪجي. اڄ ڏينهن تائين مان اِن خيال تي بيٺو آهيان. سنڌ جو هيءُ مختصر ملڪ انسان ذات جي خدمت لاءِ راهه پيدا به ڪندو ۽ ڪامياب به ٿيندو .... تو اصل ۾، منهنجون دلي تمنائون ڇا آهن، انهن کي شايد ساڃهوئي نه آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪم نظر بي تابئيءِ جانم نہ ديد
آشڪارم ديد و پنهانم نہ ديد!

هن وقت، پنهنجي گوشڙي ۾، تڏي تي جيڪو صاف ٻہ نہ آهي، ويٺل آهيان. ۽ ڪوٺڙي، جيڪا اهم ترين جاءِ تي آهي، اُن جي ڪچين سِرن جي ڪلر ڪاڌل ديوار سان ٽيڪ ڏنيون، توکي خطاب ڪري، دنيا جون تاريڪيون ختم ڪرڻ جو اعلان ڪري رهيو آهيان.

اخبارون جيڪي منهنجي ٻانهن جي نالي آيون آهن، آهي سڀ پڙهندو رهيس- پر دل ۽ دماغ ۾ توکي سڏ ڪرڻ جو جذبو وڌندو رهيو. لاچار ٿي، ڪاغذ جو دستو گهران ڪٽي، هت اچي ويٺو آهيان......توسان منهنجي غلامي، الله واري جي محبت جي زنجيرن سان جڪڙيل آهي. اُن غلاميءَ جي آزاريءَ ٻنا تي هي اعلان حقيقت‌افروز ٿيندا رهن ٿا. ظاهري ساز و سامان، ڪنهن توکي چيو آهي تہ ڳنڍ نہ ڪر. جهاد آهي تہ اهو آهي. هي خط خالي خولي خط آهن ڇا؟ آهہ! تو هنن جو مطلب ڇاتو نہ آهي پوريءَ طرح- جي ڇاتو آهي تہ ان کي آشڪارا نہ ڪرڻ ڪن مصلحتن جي بنا تي آهي. مان تہ اصلي عشق ۽ محبت جي داستان سرائي هنن خطوط جي ذريعي ڪري رهيو آهيان. پهريائين پاڻ کي ڪنهن بہ طرح هنن جي حقانيت جو قائل ڪر، پوءِ ٻين تائين پهچاءِ!

الله جون سنڌ تي وڏيون مهربانيون آهن، جو شيخ صاحب ۽ تون نااهلن کي عطا ڪيائين ۽ هنن نااهلن اهل بڻائڻ جو ڪم منهنجي حوالي ڪيائين. سنڌي سڀ سنڌي، سڀني کي هڪ رنگ ۾ رڱي رکڻ ڪم تو سيداعظم جو!.......... دنيا اندر امن ۽ امان آڻڻ جو دڳ ئي اهو آهي تہ عملي طرح فقط هڪ حضرت سيد اعظم جي-ايم سيد سنائيءَ کي عَلَم ۽ جهنڊو ڪري ان طور ۽ طرح سان ٻيهارجي، جيئن مان چئي رهيو آهيان.

— محمدامين کوسو.

(١١٣)

١٩٦٦-١٢-١ع. حضرت سيداعظم جي-ايم شاه صاحب!

هاٿي ۽ شينهن شير خدا کي ماڪوڙي ۽ ڪوَل ڪري بيهارڻ به ايتروئي مضحڪه خيز آهي، جهڙو ڪوَل ۽ ماڪوڙيءَ کي شينهن ۽ هاٿي سڏڻ....... بابا، سيد سونهارا! شينهن وڃي ڪري ڏاهبا ڪونه آهن، شينهن پيدائش واري ڏينهن ئي شينهن هوندو آهي. شيخ عبدالمجيد سنڌي، جو فهم و تدبر، عقل ۽ دانائي ماءُ جي پيٽان ئي کڻي آيو آهي، قدرتي ڳالهه آهي. جي-ايم شاهه پيدا ٿيندو آهي ته جي-ايم شاهه ئي هوندو آهي. پيا ته ٿيا سڀ انڌا اکين جا به عقل جا به، جو توهان کي رواجي ماڻهو ڄاڻين. مان تي تون لٽ کڻيون بيٺو آهين، ته مان به توکي ٻين جيان رواجي آدمي ڄاڻان، شيخ صاحب کي به ائين ئي سمجهان!

بسوخت عقل ز حيرت ڪه اين چه بوالعجبي است!

وري ڪاوڙ مان تي، تون ايندو ڇو نه آهين؟ بابا زورآور مان جو توهان ٻنهي وٽ نه آهيان ته ٻيو ڪير آهي؟

آدمي ئي جڏهن سنڌ ۾ نه، انساني حقوق وٺندڙ ڦاهيم، توهان ٻه ٽيون مان! باقي الله وارا فقير درويش لک ئي هوندا. بيخبرن، احمقن جي تعداد جو پتو ئي ڪونه.

ڪو عقل بابت لٽ کڻندڙ ”عبرت“ ۾ ”سنڌ جي سياست“ بابت لکندو رهي ٿو. توکي فرمايم ته سنڌ جي سياست آهي ئي ٻن آدمين جي هن وقت تائين- تون ۽ مان!....... هڪ طرف تون سنڌ منهنجي. هٿان ڪسڻ جي مضمونن کي رچائڻ ۾ رڌل هئين، ٻئي طرف مان سنڌ جي آزاديءَ کي برقرار رکڻ لاءِ سر ترِيءَ تي کڻيون بيٺو هوس. پر اُن وقت به تنهنجي محبت ۽ شيخ صاحب جو عشق سيني ۾ رکندو هوس. هن وقت به منهنجي گفتار ۽ نصيحت ساڳي آهي. توکي ٻين رواجي آدمين جيان قيل و قال جي حاجت ڪهڙي؟

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بخال و خط چہ حاجت روي زيبا را؟

شيخ صاحب جي جتين جي ميٺي ۾ دنيا سموريءَ جي ملڪن اندر حڪومت جي سربراهن ڪان واقعي ۽ حقيقت ۾ مٿي آهي. ههڙو فقرو، جنهن تي لعل و گوهر گهورجن، سنڌي زبان جو حصو مان بٽايان، ۽ آن ڪي مبالغو چئي پردا تون چاڙهين! وري تو پارو ۽ سياست ۾ ڪاٿي ٻيو، ڪنهن ٻيو قوم ۽ ڪنهن ۾ ملڪ ۾ آهي، تہ هلي ڏيکار! باقي نہ ٻيا تنهنجو قدر ڪن يا نہ پاڻ ڪري چاٽو- ويچارو مسڪين هڪ قدردان ۽ چشم بينا وارو هجي، تہ آن ڪي زور، قلم سان پورالو ۽ مبالغي وارو ڪري ثابت ڪرڻ جي ڪوشش توهان ڪريو! هي ڪهڙو انڌير، هي ڪهڙو ظلم ۽ ويل؟

مائوزي تنگ تہ ٺيو- آن جي تعريف ۾ ٺيڪ، پر شيخ عبدالمجيد تہ ڏسو! ڪفر جي پيدائشي اونده[1] مان پاڻ ڪي پاڻ روشنيءَ ۾ کهلي ۾ آيو تہ ڪريل ۽ پست مسلمانن جي سياست ڪي ۾ ڏوئي رکيائين. شيخ صاحب جي نالي وٺندي، ايڏو تہ خمار ۽ نشو چڙهي ويندو اٿم، جو بيان ڪري نہ سگهندو آهيان......مردو مسلمان، پاڪستان جو آتندو ئي شيخ صاحب ۽ تنهنجي نالي جي نعرن سان......اسان جو هڪ عزيز هوندو هو ايوب خان، پوءِ حاجي ۾ ٺيو. ملي يا آخوند وٽ ويندو هو. آخوند هن ڪي سبق ڏيندو "الف-ٻ"، تہ "الف-ٻ" چوندو رهندو هو. ڪا مڪ، اچي مٿس ويهندي. مک ڪي هڪاليندو تہ کلي آخوند ڪي چوندو، "آخوند! هو تہ ويو." يعني سبق وسري ويو. حاجي ايوب خان ست اٺ سال مدرسي ۾ وينو، پر "الف-ب" هن ڪان ويندو رهيو. مان ۾ توکي ۾ نالا- "شيخ صاحب ۽ تون" پڙهائيندو رهيو آهيان. اسان جي حاجي ايوب خان جيان اهي توکان ويندا رهن ٿا. پڪا ڪري چڏ اهي ۾ نالا- سنڌ جي نجات انهن ۾ مضمر آهي. باقي سڀ هيچ- باقي سڀ افسانا!......هيءُ وقت وري هٿ نہ ايندو. سنڌ توڙي دنيا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

لاءِ هيءُ وقت غنيمت آهي. اصول ۽ بنياد (شيخ صاحب ۽ جي- ايم سيد) موجود آهن — آهه! سنڌ وارن جون انڌيون اکيون، انڌيون دليون!

هڪ صاحب بصيرت لکندو رهي ٿو، ”سنڌ جو سياسي ڪعبو“. پر اُن جي لٺ کي مجيندڙ ڪاٿئون آڻجن؟........ انسانيت جي ڪشتيءَ کي پار ڪرڻ لاءِ هنن طوفانن کي آخر جي اشاري سان ختم ڪرڻ لاءِ اڄ تون منهنجي ذريعي ميدان ۾ دوباره آندو وڃين ٿو. هي سڀ ڪم قادر جا! گُل سامهون ۽ بلبل نغمہ سرا نہ ٿئي، اهو ممڪن آهي؟

— محمد امين کوسو.

عزيز آباد، انڙ واه،
ضلعو جيڪب آباد. ۱۳-۱۲-۱۹۶۶ع

بر ڪفر جام شريعت بر ڪفر سندان عشق،
هر هوسناڪي نداند جام و سندان باختن!

جيڪب آباد ضلعي جي ڊپٽي ڪمشنر سجاد احمد سان الله خاطر دوستي ڳنڍڻ ۽ وري احمد ميان وارن جي خانداني تعلق کي نہ ٽوڙڻ، اهو هنن رڳو مان هڪ چاهيندو آهيان، ۽ ورهين کان انهيءَ رستي جي خطرات کي ڪاميابيءَ سان مُنهن ڏيڻ جو عادي آهيان. احمد ميان توڙي سندس والد خانبهادر حاجي مولا بخش، پنجن روپين کان بہ گهٽ قيمت تي منهنجو سر ڪَپي بہ ڏيندا ۽ اُن تي خوشيون بہ ڪندا، تہ هڪ وڏو عظيم الشان ڪارنامو هنن ڪيو!

اهو سان آهيان جو نہ هنن جي روزمره جي خرابين يا وَڏ ماڻهپين سان ذري جيترو واسطو اٿم، پر هر مصيبت واري معاملي ۾ هنن جو ڏاڍي پائيوار بلڪ وڏو پائيوار بڻيو آهيان ٿو. ڪهڙي تڪليف آهي، جو هنن جي خاندان جي دوستيءَ سبب منهنجي حصي ۾ نہ آئي، هيڪا سان خنده پيشانيءَ سان برداشت نہ ڪئي. هنن کي نہ انهيءَ جو پتو ۽ احساس هيو ۽ نہ هاڻي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ آهي. مان کي شهيد الهه بخش وسرڻو ڪونهي، هنن کي ياد اچڻو ڪونهي! مان الهه بخش جو يار، هي پنهنجي پيٽ جا دوست! ياري ۽ پيٽ پرستي گڏ هلي نه سگهنديون آهن - پر مان اهو ناممڪن ڪم ٻه ڪندو ٿي رهان ٿو. وڏا وڏا طوفان آيا ۽ گذري ويا. مان الهه بخش جي ياد جو نوراني ڏيئو، انهن هوائن ۽ طوفانن ۾ ظاهر ظهور جلايون اچان ٿو. جيڪو مان کي ڏسندو، ان کي الهه بخش ياد ايندو. ڇو جو سندس ياد ٻه پين اهڙين يادگيرين سان منهنجي جان جو حصو آهي.

اهو ئي سبب آهي جو سيد اعظم ڀيريائين منهنجي پير پرچونڊي شريف جي خانقاهه تي ملاقات لاءِ ويو، پوءِ الهه بخش سان پنجن پيرن جي مقام تي مليو ۽ تهان پوءِ اچي مان کي نوازيائين. سيد اعظم جي هن سفر جي اهميت رڳو انهن مقامات تي وڃڻ ڪري جيڪا صاف ٿي بيهي ٿي، ڪو ڏسي ۽ محسوس ڪري ته سنڌ جي غلاميءَ جون زنجيرون هڪدم ٽٽي پون.

منهنجون يارانيون محض ماضيءَ جو افسانو نه، پر حال ۽ مستقبل تي حاوي، ٿيندڙ عملي پروگرام ٻه پيش ڪن ٿيون. منهنجي گوشه نشينين ۾ جي انقلاب پوشيده آهن، سنڌ جو مستقبل ڏهندو ٿي آنهن جي ذريعي.

مان پنهنجي پير جو پانهو، شهيد الهه بخش جو يار، فخر سنڌ و هند شيخ عبدالمجيد و سيد اعظم جي-ايم سيد جي دوستيءَ جو دعويدار آهيان.

- محمد امين کوسو.

جي-ايم سيد جا جوابي خط، سال ۱۹۶۶ع

ون يونٽ جي مخالفت ڪري، ۱۹۵۴ع ۾ کهڙي صاحب، سڪندر مرزا جي حڪم موجب، ڇهه مهينا جيل ۾ موڪليو. انهيءَ کان پوءِ مغربي پاڪستان جي اسيمبليءَ ۾ وڃي، ۱۹۵۷ع ۾ ون يونٽ جي خلاف ٺهراءُ پاس ڪرايم، جنهن پنجابي مهاجر

حڪمران طبقي ۾ نهايت جوش پيدا ڪيو. آن تي هنن جنرل ايوب ۽ سڪندر مرزا جي معرفت ٨- آڪٽوبر ١٩٥٨ع تي ملڪ سان مارشل لا لاڳو ڪرائي، ١٠- آڪٽوبر تي ٻنان ڏوهه، مون کي جيل ۾ موڪليو. جتي ١٥ مهينا کن رهائي، پوءِ ڳوٺ ۾ نظربند ڪيائون.

اُن عرصي ۾ باوجود انهيءَ جي جو سنڌ جي مفاد خاطر آواز اٿارڻ سبب جيل ۽ نظربندي ڪاٽي رهيو هوس، سنڌ جو عوام ۽ خواص اکهور ننڊ ۾ مستل هو. ڪنهن لفظي همدردي بہ ڪانہ ڪئي. آن وقت برادرم ميان محمد امين کوسي جا روح افزا خط ۽ سحرگاهي آهون نهايت همت افزا هيون. نيٺ انهن هٿي وڃي هنڌ ڪيو ۽ ٢٣ مارچ ١٩٦٦ع تي ستن سالن، پنجن مهينن ۽ تيرهن ڏينهن بعد آزاد ٿيس. پوءِ ڳوٺ گهمي، بزم صوفياءِ سنڌ جون ڪانفرنسون سڏائي، سنڌي عوام جي اخلاق ۽ ڪلچر سڌارڻ لاءِ ڪوشش ڪيم. اُن عرصي (١٩٦٦ع) ۾ ميان محمد امين کي موڪليل منهنجا خط هيٺ ڏجن ٿا. (ج- س)

(١)

سن، ٩-١-١٩٦٦ع، برادرم محمد امين!

ڏائي چڙهي ڏار تي، ڪي جو ڪانگ ڪهيو،
سوريتي، سور پسي، پهو پسٽ هڻيو،
ڪامي ارٿ ڪنيو، ويچاريءَ ورونهن مسان!
(شاهہ)

ڪالهہ تنهنجا چار خط پهتا. الامان! اهي هڪ ڏکيا، پيو غور ۽ فڪر لاءِ تازيانو هڻندڙ، ٻيون تنبيهہ ڪندڙ، چوٿان منجهائيندڙ هئا. بروقت جواب ڏيڻ لاءِ فيصلو ڪري نہ سگهيس ۽ اهو ڪم فردا لاءِ ڇڏيو ڪيم. اڄ صبح جو ٤ بجا ٿيا تہ مُلا مسجد جي لائوڊ اسپيڪر تان آواز ڪڍيو تہ:

سُتا آئي جاڳ، ننڊ نہ ڪجي ايتري،
تو جو سائيہ پانيو، سو مانجهاندي ڊو ماڳ،
سلطاني سُهاڳ، ننڊون ڪندي نہ ملي!

(شاهہ)

جاڳي پيس، ڪئين قصا ۽ ڪهاڻيون اچي ياد پيئون. ڪن ڏيئي پڌو!

(۱) ۱۹۳۸ع جو زمانو هو- سياسي مهاجار مان دل شڪستہ ٿي پيئي هئي. مخدوم بصرالدين سيوهاڻيءَ جي حڪم پٽاندر حضرت خواجہ حسن جان سرهنديءَ وٽ فيض حاصل ڪرڻ لاءِ ڪوئيٽا ڪهي ويس. حڪم ٿيو تہ ڏاڙهي رکان، تهجد پڙهان، ذڪر قلبي پچايان، مراقبي ۾ ويهي فڪر ڪريان. قاضي عبدالڪريم مرحوم قاضي عارف جي ڳوٺ واري سندس خليفي کي حڪم ڪيائون تہ هر رات ۴ بجي جو آٿاري، ڪوئيٽا جي ٿڌي پاڻيءَ ۾ وضو ڪرائي، تهجد پڙهائي، ذڪر ڪرائيم. آتي ڪجهہ وقت رهي موٽي آيس. آن مان ڪو خاص فائدو ڪونہ ٿيو، ليڪن شڪ جو فائدو حضرت صاحب کي ڏيئي چيم تہ:

شُدم بدريا غوطہ زدم نديدم دُر
اين گناهِ بختِ من است گناهِ دريا نيست!

(۲) وري ٻي ڳالهہ ياد آيم- ۱۹۳۵ع جو زمانو هو. ڪراچيءَ بنگلي ۾ سُتو پيو هوس. راضي فقير بہ آنهيءَ روم جي ٻاهران سُتل هو. اڌ رات بعد موٽر جو هارن وڳو. هُو ٻاهر نڪري پُڇا ڪري موٽي آيو ۽ چيائين تہ هڪ مائي ۽ مرد ٻاهر بيٺا آهن، ملڻ ٿا گهرن. ٻاهر نڪري ويس. پُڇيومانِ تہ خبر پئي هيڏيءَ مهل ڪيئن اچڻ ٿيو آهي؟ مائيءَ ورندي ڏني تہ ”گهر ۾ ويهي ڳالهيون ڪندي، اچي تنهنجي يادگيري پيئي. مڙس کي چيم تہ هل تہ سيد جي زيارت ڪري اچون.“ ائين چئي، ڪجهہ منٽ ترسي موٽي ويا. منهنجي خوشيءَ جو آهو عالم ٿيو، جو باقي ساري رات فرط خوشيءَ ۾ رنم ۽ هيءَ.

مصرع پڙهندو رهيس.

حبيبن هيڪار، منجهان ميهر سڏ ڪيئو،
سو مون سڀ چمار، اورڻ آهوڻي ٿيو!
(شاهه)

(۳) وري ورق وريو ۽ ٻي ڳالهه ياد پيم. ۱۹۵۴ع جو زمانو هو. ون يونٽ ڪري جيل ۾ موڪليو ويو هوس. ڪراچي سينٽرل جيل ۾ سٽو پيو هوس. رات جو ڇئين بجي اچي بارش پيئي. صبح ٿيڻ بعد ٻاهر نڪرڻ تي ٿڌيءَ هوا ۾ عجب موج چڙهي ويئي، يڪايڪ هيءَ مصرع پڙهڻ لڳس:

سڪر سيئي ڏينهن، جي مون گهاريا بند ۾،
وسايم وڏ ڦڙا، مٿي ماڙين مينهن،
نيٺ منهنجي نينهن، آجاري اچو ڪيو!
(شاهه)

آن ڪان پوءِ اچي تنهنجا، ۴ بجي سحريءَ وقت جا لکيل خط ياد پيم. توهان ڇئو ٿا ته:

(۱) ليگ غلط جماعت هئي ۽ آهي. آن جي تون منڌ ڪان خلاف هئين. آن جا پير سنڌ ۾ مون ڄمايا، نه ته تون آن کي اکيڙي ڇڏين ها. هاڻ اِها بدعت ختم ٿيڻ گهرجي.

(۲) تون پاڪستان جو منڌ ڪان برخلاف هئين، ڇاڪاڻ ته تخم بد جو ميوو مٺو ڪڏهين نه ٿيڻ وارو هو. مون زور ڪري تنهنجي مرضيءَ جي خلاف آن کي قائم ڪرايو.

(۳) جناح صاحب کي مون عوام جي زبان مطابق هڪ مضمون ۾ پاڪستان جو باني سڏيو آهي. آن تي اوهان ناراض ٿي لکو ٿا. ته پاڪستان جو حقيقي باني آءٌ هوس. آن گناهه جي پاداش ۾ سزا ڪاٽي رهيو آهيان، ۽ اڃا به دماغ درست نه ٿيو اٿم.

انهيءَ احوال لکڻ بعد وري اوهان ساڳين خطن ۾ لکو ٿا:

(۱) پاڪستان جي خلاف تازيءَ جنگ وقت اوهان اڌ رات

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جو روئي، درگاهہ الاهيءَ مان دعا گهري آن کي بچايو، نہ تہ ختم ٿيڻ کي ويجهو هو.

(٢) پاڪستان جو خطرو اڃا پوريءَ طرح دور نہ ٿيو هو. ان کي دور ڪرڻ لاءِ منهنجي مدد جي ضرورت محسوس ڪريو ٿا.

(٣) موجوده دور ۾ اسلام تي ڪٺن گهڙيون گذري رهيون آهن، انهيءَ مان ڪيس پار اڪارڻ لاءِ منهنجي مدد جي ضرورت محسوس ڪريو ٿا.

(٤) اوهان جي اميرالمومنين (جنهن مون کي نظربند ڪيو آهي) کي بنان سڏڻ ملي، مدد ڪرڻ جو دلاسو ڏيئي، پاڻ آزاد ڪرڻ جو حڪم فرمايو ٿا. "هتي جن نہ ڪن، اديءَ جن کي عشق انڌو ڪيو" جو مستحق بنائڻ گهرو ٿا. وغيره.

جوانيءَ جي جوش ۽ جذبي ۾ اچي، اخلاص ۽ صداقت کي رهبر راه بنائي، ڪيئي قدم کنيم. جن تي بہ اوهان جهڙي تهجدگذار اشڪ محبت وهائيندڙ، فنافي الشيخ بزرگ، اها فتوي ڏني تہ پهريائين ڪم غلط هئا ۽ آهن. هاڻ آن تي غورفڪر ڪرڻ بعد توبهہ تائب ٿي، ڪيل گناهن جي ڪفاري ڏيڻ لاءِ تيار ٿيان ٿو، تہ اوهان رايو بدلائي نوان ارشاد ڪريو ٿا.

هم هوئے کافر تو وه کافر مسلمان هوگيا !

هاڻ تہ انهن مختلف حڪمن کي ٻڌي منجهي پيو آهيان، تہ اوهان جي ڪهڙن حڪمن جي پيروي ڪريان- پهرين جي يا پوين جي؟

ڪجهہ وقت ٿيو آهي تہ هڪ نوجوان کهڙي صاحب تي ڪاوڙجي ظاهر ڪيو تہ هن سنڌ کي ون يونٽ ۾ آٽڻ مان ناقابل تلافي گناهہ ڪيو آهي. مون اوهان جا فيصلا ياد ڪري، کيس چيو تہ "بابا ! ماٺ ڪر. گناهن جا ٿورا نہ تولهہ. جي ائين ڪنداين تہ منهنجا گناهہ شايد آن کان وڏيڪ نڪري پون. بقول هڪ بزرگ جي مون پاڪستان ٺاهڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ مان جو گناهہ ڪيو آهي، آهو هن کان وڏيڪ سزا جو مستحق

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بنيو. آهي. کهڙو صاحب هڪ سال سزا ڪاٽڻ بعد رها ٿي ويو آهي اڃان سال سزا ڪاٽي رهيو آهيان، آن مان گناهه جو اندازو تي سگهي ٿو."

ادا منهنجا! اوهان پوين حڪمن ۾ ارشاد فرمايو ٿا ته اوهان جي اميرالمومنين (ايوب) جي هٿ تي بيعت ڪري، بدثمر درخت ۾ آبياري ڪريان. اهي ڳالهيون مون جهڙي ڪمزور، گنهگار ۽ تائب ماڻهوءَ جي سمجهه کان مٿي آهن. هن وقت عمر جا ٦٢ سال پورا ٿيا، ١٧- جنوريءَ تي ٦٣ سالن ۾ پير پائڻ وارو آهيان. عمر ساري چڙ ۾ جهوتون ڏنيون اٿم، پر دُر مُراد هٿ نه آيو اٿم. هڪ جرم ۾ ٨ سال سزا ملي اٿم، پيو ڪو اهڙو جرم نه ڪرايو، جو پويان به سزا ڪاٽيندا رهن. مهرباني ڪري، سوچي سمجهي، صلاح ڏيندا ڪريو. تازو هڪ بزرگ سان مُلاقات ٿي. آن سان اوهان جا احوال ڪيم. چيائين ته سنڌ ۾ مثال ڏيندا آهن ته جيڪو ماڻهو اکين کان جڏو ٿي، آٽڻ ويهڻ کان لاچار ٿي، ڪنولي تي پنجي رهندو آهي، ته سندس همدرد چوڻ لڳندا آهن، ته خدا ڪٽي پنهنجو ڪريس. سو ڪوسي صاحب کي لکو ته آن بدثمر درخت کي بچائڻ کان آن کي وڍي، صاف ڪري، نئين درخت پوکڻ لاءِ محنت ڪري."

وڌيڪ اوهان ڄاڻو اوهان جا ڪم.

رموز مملڪت خسروان دانند!

مون وس ڪرڻ واڪا، پڌڻ ڪم پروچ جو! (شاهه)

زياده خير والسلام ـــغلام مرتضيٰ.

(٢)

سن. ١٠-٢-١٩٦٦ع. برادرم محمد امين!

اسلام عليڪم. گهڻي وقت جي ناغي کان پوءِ سڄا سارا ست خط، جدا جدا لفافن ۾ پهتا. اهي هيٺين تاريخن جا لکيل هئا: (١) ١٣-١-٦٦ (٢) ٢٠-١-٦٦ (٣) ٢٠-١-٦٦ (٤) ٢١-١-١٩٦٦، (٥) ٢٧-١-١٩٦٦، (٦) ٣٠-١-١٩٦٦، (٧) ٣-٢-٦٦

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خبر نہ آهي تہ پال ۾ خط دير سان وڏو، يا سينسر وارن جي سستيءَ ڪري دير سان پهتا. پر شڪر آهي جو پهتا.

بهتر آهي تہ آئيندي خطن تي نمبر ۽ ٽپال ۾ وجهڻ جي تاريخ داخل ڪئي وڃي، تہ پتو پئجي سگهندو تہ ڪڏهن موڪليو ويو ۽ ڪڏهن پهتو. ڪهڙا گم ٿيا، ڪهڙا مليا؟ منهنجي خطن جو حوالو ۽ پهچڻ جي تاريخ بہ درج ڪئي وڃي، تہ پتو پئجي ويندو ۽ انتظار نہ ٿيندو تہ ڪهڙا خط مليا ۽ ڪهڙا گم ٿيا.

سڀني خطن جا جواب، هن خط ۾ ڏيان ٿو.

اميد تہ خوش خرم هوندا.

— غلام مرتضيٰ،

(٣)

من، ١-٣-١٩٦٦ع.

شب از مطرب کہ دل خوش باد وے را
شنيدم نالۂ جان‌سوز نے را.
چنان در‌جان من سوزش اثر کرد،
کہ بي رقت نديدم هيچ شے را.

برادرم عزيز ميان محمد امين!

اسلام عليڪم:- ڪالهہ سڀ سارا ١٢ لفافا، ١٥٤ صفحن تي مشتمل خطن سان پهتا. حسب معمول پنهنجي لکڻ پڙهڻ جو ڪم سيڙائي، اوهان جي دل‌افروز خطن کي پڙهيم. ڪاش! اوهان جهڙا سنڌي تهذيب ۽ تمدن، سنڌ شناسي، سنڌ تصوف (حقيقي‌اسلام) جا ڄاڻو، درد دل رکندڙ، محب وطن، حقيقت‌شناس قومي ڪارڪن ۽ خداڪارڻ دوست، سنڌ ۾ زياده هجن ها تہ

فلڪ را سقف بشگافيم و طرح ديگر در اندازيم

جڏهن چوڌاري نظر ڪرڻ بعد ڏسان ٿو تہ عمر عزيز جا پنجاهہ سال جنهن ملڪ ۽ ماڻهن جي بيداريءَ ۽ خدمت لاءِ صرف ڪيا اٿم، سي خواب غفلت ۾ ستل آهن، تہ خيال اچي ٿو تہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

معرفت ميست درين قوم، خدارا مددي
يا ببرم گوهــــر خــود را بخريدار دگر
رڍن اڳيان رباب، وڄائيندي ورهه ٿيا،
غرض ڳُلي‌ءَ کي نه پوي، جا ڳي ڏي نه جواب!

واقعي غنودگي چڙهيو وڃي. گوشي نشيني‌ءَ جا مزا عود ڪري پاهر اچن ٿا، ليڪن انهي اونده انڌوڪار ۾ جڏهن اوهان جا محبت پريا خط ملن ٿا، ته اونده ۾ روشني‌ءَ جي جهلڪ نظر اچيو وڃي، ۽ خواب خوش مان ”رقص ڪنان برخيــزم“ واري حالت بڻجيو وڃي.

وري اڄ خط پهتو. آن ته بجنسي ”چو شوقم ديد در ساغر مي يفزود“ جو ڪم ڏنو.

۲۱ تاريخ کان ۲۳ تاريخ تائين شيخ عبدالمجيد، حسام‌الدين راشدي ۽ محمد ابراهيم جو يو هتي هئا. رات ڏينهن ڪچهريون ڪيون‌سين. گهڻا قصا ڪيا ويا. اوهان جي خطن جو ذڪر اذڪار ٿيو. پهرين خيال آيو ته تار ڪري ”ايانو“ پر اڄ ڪالهه تارون دير سان پهچن ٿيون، هي گهڻو وقت رهڻ وارا ڪونه هئا.

اوهان جا جملي خط گوهرافشان ۽ جان افروز آهن. ليڪن آن ۾ پوڙهپڻ ۾ ”سنڌ اسلامي‌ءَ جي شوق“ جو اظهار ۽ آن ذريعي اولاد حاصل ڪرڻ خاص دلچسپي‌ءَ جو باعث بڻيا. ڪاش! جي حالتون سازگار بڻجن ته بيشڪ اها خدمت خوشي‌ءَ سان سرانجام ڪبي. پوءِ ته ”من وساقي بهم سازيم، بنيادش براندازيم“ جو معاملو بڻجي پوندو.

برادرم علي محمد شاه راشدي، اڄڪلهه ٻن هفتن کان دادوءَ ۾ رهي ٿو. هڪ ٻه دفعو فون تي ڳالهايو اٿس. (منهنجي فون جو نمبر ۱۸- سيوهڻ آهي.)

”وعده اهلِ دنيا چون گوزه خر“

اڄ طالب‌المولي مخدوم محمد زمان لکيو آهي ته، اوهان خواب

۾ ملي، خواهش ڪئي آهي ته ملاقات ڪجي. جلد حاضري ڏبي.
اوهان به خط پيا لکو. ڪڏهن نصف ملاقات ڪان مڪمل ملاقات ڪرايو ته ڪهڙو نه چڱو ٿئي! هفتي پڻ لاءِ! اچو ته بهتر! اميد ته خوش و خرم هوندا.

زياده خير والسلام،
غلام مرتضيٰ.

(۴)

سن، ۲۴-۳-۱۹۶۶ع.
برادرم عزيز ميان محمد امين!
السلام عليڪم. خدا جي مهرباني، درويشن جي دعائن ۽ اوهان جي آهن، هٿي وچي هنڌ ڪيو. پاڪستان سرڪار سنهنجي نظربندي دور ڪرڻ جو آرڊر ڪالهه مون ڪي موڪليو. بروقت اوهان کي ڏل تار آفيس معرفت تار ڪئي ويئي. خبر ناهي پهتي يا نه؟ تنهنڪري هيءُ خط اطلاع لاءِ موڪليان ٿو.

بلبل خون جگر خورد گل حاصل ڪرد!
هاڻي اچي صلاح ڏيو ۽ رهبري ڪريو.

زياده خير والسلام. غلام مرتضيٰ.

(۵)

۲۸-۳-۱۹۶۶ع. برادرم ميان محمد امين صاحب!
السلام عليڪم. هڪ تار ۽ هڪ خط موڪليو اٿم. جواب ڪونه پهتو. خدا جي مهرباني ۽ اوهان محبن جي دعا سان بندش لٿي. هاڻ ٻاهر نڪرڻ جهڙو ٿيو آهيان. صحت جي ناتسلي بخش، ماحول جي ناسازگاري، عوام جي ناشعوري، خواص جي خودمطلبيءَ ۽ ڪمزوريءَ ڪري، سياست ۾ حصي وٺڻ کي غيرمناسب ڄاڻي، ثقافت طرف توجهه ڪرڻ جو ارادو رکان ٿو. ان جي سروي لاءِ، قديم ڪلچرل ادارن جو گشت ڪري احوال وٺڻ شروع ڪيو اٿم. اميد هئي ته اوهان وعدي موجب اچي ديدار ڪرائيندا، پر جواب به ڪونه پهتو. آن ڪري دورا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

شروع ڪري ڏنا اٿم. پهرين شاهه صدر عليه الرحمة، لڪي، قلندر شهباز عليه الرحمة، سيوهڻ، مخدوم بلاول عليه الرحمة، دادوءَ جي زيارت ڪري آيو آهيان. ٻيو پروگرام هيٺينءَ طرح آهي.

۴-۵- اپريل- مٽياري، ڀٽ شاهه ۽ هالا طرف وڃڻ جو ارادو آهي.

۱۰-۱۱ اپريل- شاهه عبدالڪريم بلڙي ۽ شاهه عنايت صوفي جهوڪ طرف.

۱۸-۱۹ اپريل- درازا، روهڙي، ڀرچونڊي شريف ۽ اوهان ڏي اچڻ جو ارادو آهي. جي اچو ته گڏجي سفر ڪجي. جي اوهان کي فرصت ڪانه آهي ته توهان جي ڳوٺ اچي صاحب جن جو سلام ڪبو. اميد ته خوش و خرم هوندا.

زياده خير و السلام،

غلام مرتضيٰ.

(٦)

سن ۹

۳۱-۳-۱۹٦٦ع، برادرم ميان محمد امين!

السلام عليڪم - اوهان جا پنج ئي خط پهتا. مهرباني! مون هڪ تار ۽ هڪ خط اڳي موڪليا هئا. جن جي اوهان ڪالهوڪن خطن ۾ پهچ موڪلي. ان کان پوءِ سنڌ جي گشت جي پروگرام بابت هڪ خط موڪليو اٿم، اميد ته اهو به پهتو هوندو.

اوهان جي هڪ خط ۾ صدر پاڪستان ڏي تار جو مسودو به پهتو. آن ۾ اوهان جي ظاهر ڪيل محبت ۽ صداقت لاءِ ممنون آهيان. ڏسڻ ۾ ائين پيو اچي ته ڪيترين ڳالهين بابت اوهان صاف ذهن نه ٿي سگهيا آهيو. شيخ صاحب کي اوهان ويجهو نه ڏٺو آهي. نهايت ڪمزور ٿي ويو آهي. ڪنهن به محنت جهڙي ڪم ڪرڻ جي لائق نه رهيو آهي. ڇو جائيڪ وزارت ازان سواءِ سياسي نظرين جي اختلاف ڪري، آءٌ نٿو ڀانيان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ته جيڪڏهن هن کي موجوده جوڙجڪ ۾ ڪابه پوزيشن جي آڇ ڪئي وڃي ته هو قبول ڪندو. اوهان کي خبر آهي ته هو هميشه قلندر رهيو آهي. انهيءَ حالت ۾ دنيا جي ڇڏڻ کي ترجيح ڏيندو. جيتريقدر منهنجو تعلق آهي، ملڪ جي عملي سياست کي خيرباد ڪري چڪو آهيان. تنهنڪري ڪابه قيمت يا لالچ مون کي ان طرف ڪان موٽائي نه ٿي سگهي.

غني تـريـم گـرچ مفلس ايـم مـا،
ڪ بر سفري حاتم نه نشيند مگس ما!

مون کي تعجب هن ڳالهه تي لڳي ٿو ته اوهان هڪ طرف ملڪي سياستدانن جي خود مطلبين، بزدلين، غلط روين ۽ عوام جي خواب غفلت، اديبن جي ڪم سمجهيءَ، پيرن ۽ ملن جي فرض ناشناسيءَ جي شڪايت ڪريو ٿا. ٻئي طرف مون کي انهن رستي تي هلڻ جي ڪوشش ڪريو ٿا، جنهن راهه ذريعي گذريل ۱۸ سالن ۾ ملڪ ۽ ماڻهن کي ڪوبه نفعو نه پهتو آهي.

تاريخ مطالع ڪري ڏسندا تـه گذشته ۷٥ سالن کان هندستاني سياست جي واڳ هند و مسلم ڪامورن جي هٿ ۾ رهي آهي. جيڪڏهن مسلمانن جي جاگيردارن ۽ زميندارن، مسلم ڪامورن جي پوئلڳي ڪئي آهي، ته هندن سيٺين ۽ ڪارخانيدارن تي به هندو ڪاموري جو ڪافي اثر آهي. پاڪستان بنجڻ بعد چند خود مطلب، جاهل، غير تجربيڪار، نعريباز سياستدان طاقت ۾ رهيا، جن جو آڳ وانگر ڪوبه عضوو ڏنگ نه هو. سي جيڪڏهن معاملات کي ڀرت ڪري نه سگهيا ته صرف انهن تي ڏوهه مڙهڻ ٺيڪ نه ٿيندو. انهيءَ گناهه ۾ ڪجهه قدر ڪامورا به شريڪ ڪار هئا. هن وقت جڏهن سموريءَ حڪومت جي اڳواڻي ڪاموري ڪلاس جي هٿ ۾ آهي، ته سياستدان به ان ۾ شريڪ آهن. تفاوت صرف هيءُ آهي ته اڳي اڳواڻي سياستدانن جي هٿن ۾ هئي، هاڻ ڪامورن جي هٿ ۾ آهي. ملڪي مسئلن جي خاطرخواه نموني حل نـه ٿيڻ جو ڏوهه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪن فردن تي مڙهڻ ٺيڪ نہ ٿيندو. حقيقت ۾ سمورين خامين جو مکيہ ڪارڻ عوام ۾ سياسي شعور جي گهٽتائي ۽ مٿانهين طبقي جي خودسطلبي ۽ اخلاقي ڪمزوري آهي. اسان جي ڪاموري ڪلاس ۾ دماغي صلاحيت جي ڪمي نہ آهي، ليڪن عمر جو گهڻو حصو ميز ڪرسيءَ تي ويهڻ، انتـــظام درست ڪرڻ، مغربي ملڪن جي پوئلڳيءَ ۾ بنان ملڪي حقائق تي نظر ڪرڻ جي تعميري پروگرامن جي محدود دائري ۾ رهڻ ۽ ملڪي حالتن مطابق ڪنهن انقلابي فڪر لاءِ اهليت نہ رکڻ ڪري، هو ڪامياب نہ ٿي سگهيا آهن. اسانجا سياستدان تہ گداگر آهن، آنهن جي سياست ڪهڙي ٿي سگهي ٿي؟ ليڪن باوجود انهيءَ خامين جي پنهي گروهن جا فرد پروارن ملڪن جي ڪامورن ۽ سياستدانن جي مقابلي ۾ ڪنهن بہ طرح گهٽ نہ آهن. پوءِ بہ مکيہ ملڪي مسئلا حل ٿي نٿا سگهن، آن جو ڪارڻ ڪهڙو آهي؟ آن سموري مسئلي تي غور ڪرڻ بعد آءٌ هن نتيجي تي پهتو آهيان، تہ قوم ۾ صحيح مفڪرن جي گهٽتائي آهي. عمل گهڻو آهي، فڪر گهٽ آهي. ملڪ جي سياست اڄڪلهہ پاور پاليٽيڪس جي اوڙاهہ ۾ غرق ٿي پيئي آهي. آن ۾ ڪير بہ داخل ٿيندو، بمصداق "هرڪہ درڪان نمڪ رفت نمڪ شد" وارو حال ٿيندس. تنهنڪري بهترين طريقو اهو آهي تہ ملڪ جي سياست کي درست ڪرڻ بدران ماڻهن جي اخلاقي معيارن کي بلند ڪرڻ طرف توجهہ ڏنو وڃي. اها خامي صرف قومي ڪلچر کي زرخيز بنائڻ سان پوري ٿي سگهي ٿي.

مون کي وزارت ۾ موڪلڻ جي عيوض اوهان کي مون کي ملڪ ۾ بهترين قومي ڪارڪن پيدا ڪرڻ لاءِ خانقاهن قائم ڪرڻ جو مشورو ڏيڻ گهرجي. سنڌ ۾ ڪيترائي قديم ڪلچرل ادارا آهن، جي ماڻهن جي اصلاح نفس ۽ درستيءِ اخلاق لاءِ ڪيتري وقت کان ڪم ڪندا رهيا هئا. افسوس آهي تہ آنهن مڙهين ۾ هن وقت ماٺ لڳي ويئي آهي، ليڪن آها مڙئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

زرخيز آهي. ممڪن آهي ذرا آبياري آنهن ۾ تازگي پيدا ڪرائي سگهي. جي آنهن جي مدارالمهامن مان ڇاڙهو نه ٿئي، ته انهي مرڪزن جي نالي ۾ نوان ڪارڪن پيدا ڪري سگهجن ٿا. البت سجادن جي شخصي مفاد سان هٿچراند نه ڪرڻي پوندي. آءٌ درگاهن جي زيارتن لاءِ گشت انهيءَ مقصد سان ڪري رهيو آهيان. سروي ڪري ڏسڻو آهي ته گهٽا مرڪزي ادارا هڪ وفاقي صورت ۾ آڻي، انهيءَ ڪم جيءَ سر انجامي ڪرائي سگهبي. سياست عمل جا ڪارڪن گهٽا آهن، هن خاص رستي جا ڪارڪن ٿورا ملندا. آءٌ موجوده جملي سياسي پارٽين ۽ انهن جي ڪارڪنن کي آزمائي چڪو آهيان. انهن مان هر هڪ پارٽي، سواءِ نئشنل عوامي پارٽيءَ جي، آزمائش ۾ ناڪامياب ثابت ٿي هي. هن وقت نيشنل عوامي پارٽيءَ مان به منهنجو ويساهه ٽٽي چڪو آهي. هن ۾ وحدت خيال ۽ عمل عدم موجود آهي. ان جي ڪارڪنن ۾ هوش کان جوش کي زياده دخل آهي. هنن جي اڪثريت چين جي اڳـرائيءَ واري ڪميونزم جي پوئلڳ آهي، جنهن ۾ سياسي نظرين جي پکيڙڻ لاءِ جهاد لازمي سمجهيو وڃي ٿو. ڪيترن جي قول ۽ فعل ۾ تفاوت آهي. تنهنڪريً ملڪ جي موجوده سياست مان تنگ ٿي چڪو آهيان. پوريءَ صحت جو نه هئڻ به ان لاءِ مانع آهي، جو سڏ ۽ انتظار ڪرڻ ڪري دل جو دورو ٿئي ٿو.

آءٌ هن راءِ جو آهيان، ته ملڪ جي حڪمرانن مان ڪو به ملڪ ۽ ماڻهن جي ڀلي خاطر مدد ۽ صلاح گهري، ته اُها کين ٻنان معاوضي جي ڏيڻ گهرجي. حڪومت "الف" جي هٿ ۾ هجي، يا "ب" جي، آن سان ٻي تعلق رهڻ گهرجي.

گاؤ رفت، خر آمد، مرا ازين چہ سود.

جيڪڏهن موجوده حڪمران ڪي غلطيون ڪري رهيا آهن ۽ ملڪ جي مکيه مسئلن کي حل نه ڪري سگهيا آهن، ته اڳين سڪهڙا پال پلايا هئا ۽ کهڙا مسئلا طئي ڪيا هئاؤون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن وقت هنن جي مخالفت ڪرڻ وارا ڪيتريقدر بهتر آهن. اسان ناڪامياب رانده مجلس سياستدان جي هٿن ۾ جمهوريت، اسلام وغيره جي نعرن سبب ڪيڏڻ نتا گهرون. اهڙيءَ طرح سان اسان موجوده حڪمران طبقي جا پڻو ٿي، ڪم ڪرڻ لاءِ به تيار نه ٿينداسون. هر مسئلي تي آن جي لياقت ۽ صداقت مطابق غور ڪري قدم کڻڻ گهرجي. اسان کي موجوده حڪمرانن سان ملڪ ۽ قوم جي ڀلي جي ڪمن لاءِ تعاون ڪرڻ ۾ ڪو اعتراض نه آهي، ليڪن ناخوانده مهمانن وانگر بنان ضرورت جي اسان پنهنجو قيمتي وقت سندن طواف ڪرڻ ۽ خط و ڪتابت ۾ رائگان وڃائڻ، پنهنجي هتڪ سجهنداسون. اوهان جو مشورو اهڙو نه هجڻ گهرجي، جو ”هتي جن نه ڪن، ادي جن کي عشق ويڙهيو ويٺو هجي.“ اڳيان درويش چريا ڪونه هئا، جو حاڪمن جي نزديڪ وڃڻ ۽ انهن جي هديي وٺڻ کان ڇرڪندا هئا. هڪ سنڌي درويش کي مير رستم خان نوازش ڪري لنگر لاءِ جاگير عطا ڪئي، ان کان پوءِ هن تي روحاني القاءَ بند ٿي ويا. انهيءَ تي نهايت مغموم ٿي، رستي تي ويهي چوندو رهيو ته ”وات وندر جي ڪو ڏسي!“ آن تي هڪ پيءُ درويش کيس چوائي موڪليو ته ”جاگير ڏئي جڏ ڪري، ويٺي رستم، راند ڪئي- هاڻ پيو چوين ته ڪو وات وندر جي ڏسي!“ پنهنجي دنيا جدا هئڻ گهرجي، جنهن ۾ ”ملڪ دل جو موڪرو جنهن جو عرش زمين آسڻ“ شمايل هجن. پاڻ کي ڪهڙي ضرورت پيئي آهي، جو درخواستون ۽ تارون ڪندا وتون. اسيمبليءَ کان ٻاهر نڪتو آهين، ته به حڪمرانن جي گهٽيءَ جي بوءِ توکي چڪيو وڃي. آنهن جي آسپاس طواف ڪرڻ ۾ ملڪ ۽ قوم جو ڀلو ڏو سمجهين! توکي ملڪ جي ڪهڙي فڪر اچي ورايو آهي؟

تنهنجي دوست اقبال جي مصرع چتائي پڙهه! ”مجهي فڪر جهان ڪيون هو، جهان تيرا هي يا ميرا!“ يار زنده صحبت باقي.

زياده خير و السلام غلام مرتضيٰ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۰۷)

سن،
۱۳-۴-۱۹٦٦ع، برادرم ميان محمد امين صاحب!
السلام عليڪم - خط ۽ تار پهتا، مهرباني!
لاڙ جو گشت پورو ڪيو اٿم. باقي ان طرف جو رهيل آهي. آن لاءِ ۱۷- تاريخ اپريل، اول خير هتان نڪري، ان طرف ايندس. اوهان وٽ ۱۹ تاريخ، ۴ بجي شام جو پهچندس. ۱۹ تاريخ پيهرو حاجي مولا بخش وٽ ڪندس. جيئن ته حال ساريءَ سنڌ کي چڪر ڏيڻو آهي، آن ڪري ۱۹ تاريخ شام جو اوهان وٽ رهي، ۲۰ تاريخ صبح جو واپس موٽندس. وڌيڪ جي اوهان جي مرضي هوندي ته ٻئي دفعي پروگرام رکبو. هن دفعي وڌيڪ رهڻ کان معافي - حسام الدين شاه، علي محمد شاه، حاتم علوي ۽ شيخ صاحب کي تڪليف ڏيڻ مناسب نه آهي، نه وري هو ايندا.
برڪت علي آزاد مليو هوم - آن چيو ته ۱۹ تاريخ مرحوم الهه بخش جي مزار تي مون کي ملندو، جتان گڏجي اوهان وٽ ايندو.

زياده خير و السلام.
غلام مرتضي

(۸)

سن،
۳-۵-۱۹٦٦ع، برادرم عزيز ميان محمد امين!
السلام عليڪم - معاف ڪندا، جو اوهان کان موٽي گوٺ اچڻ بعد احوال موڪلي نه سگهيو آهيان. سڀ کان اول اوهان جي مهمان نوازي ۽ صدق دل سان خاطر تواضع ڪرڻ لاءِ شڪريو ادا ٿو ڪريان.
۲- آءٌ اول خير سڀان ڪراچيءَ وڃي رهيو آهيان. ۲ هفتا کن آتي رهڻ جو ارادو آهي. اوهان، جي ايندا ته نهايت خوشي ٿيندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

٣. اوهان جو حڪم تہ وري اوهان ڏي اچان، اهو منظور آهي. ليڪن اوهان اهڙن موقعن تي نهايت گهٽو خرچ ڪريو ٿا، سو ڪرڻ جي بند ڪندا تہ پوءِ اچبو- نہ تہ اوچتو اچي موٽي وڃبو.

٤. ڪراچيءَ جي دوستن مان گهٽن ڪي ملئي ١٢ مهينا ڪن تي ويا آهن، الانا اچڪلهہ سرڪاري ماڻهو هئڻ ڪري ڪونہ ملندو هو. ساڳي حالت علي محمد شاه جي آهي. باقي حسام الدين شاه، شيخ صاحب ۽ ٻيا پيا ملندا هئا.

٥. ميان نظام الدين کي منهنجا سلام ڏيندا ۽ چوندا تہ تڪليف وٺڻ لاءِ شڪريو. ڪيس ميمبر چونڊجڻ تي مبارڪ ڏيندا. ننڍين خانن کي پيار ۽ ڀرائٽڙيون رسن.

اميد تہ خوش و خرم هوندا،

زياده خير و السلام،

غلام مرتضيٰ.

(٩)

سن،

٢٣-٥-١٩٦٦ع، برادرم عزيز ميان محمد امين!

السلام عليڪم- آءٌ ٤ مئي تي ڪراچيءَ پهتس ۽ ٢٠ مئي تائين آتي هوس. جتان ٢١ شام جو واپس ڳوٺ پهتو آهيان. ڪراچيءَ ۾ سڀني دوستن مان تنهنجا احوال ڪيم. شيخ صاحب، حاتم، حسام الدين، مبارڪ ساغر، گزدر، سڀني توکي ياد ٿي ڪيو. هن طرف جهولا لڳڻ شروع ٿي ويا آهن. آءٌ ٢٥ تاريخ سيهڙ ۽ ٢٩ تاريخ حيدرآباد وڃڻ جو ارادو رکان ٿو. پوءِ ڪجهہ وقت گرمين وارو ڳوٺ گذارڻ جو ارادو آهي.

ڪراچيءَ ۾ غلام مصطفيٰ شاه کان تنهنجي موڪليل خط جو احوال پڇيم، هن چيو تہ ڪيس خط ڪونہ پهتو هو. پوءِ لب لباب ٻڌايومانس- ڪلهو.

ڪتاب ”مشاهير سنڌ“ ڇپجڻ شروع ٿي ويو آهي. اميد ته جلد ڇپجي تيار ٿيندو. تنهنجي فوٽي جي ضرورت آهي، جو جلد موڪليندا ته ڪين موڪلجي. پٽني صاحب خط موڪلي ظاهر ڪيو ته مون تان نظربندي لهرائڻ لاءِ هن ڪوشش ورتي هئي ۽ ملڻ لاءِ خواهش ظاهر ڪئي اٿس. مون ڪيس خوشيءَ سان ملڻ قبول ڪيو آهي.

اميد ته تون بمع دوستن احبابن، ميان نظام الدين ۽ پاڻئين سان خوش و خرم هوندين.

زياده خير و السلام،

غلام مرتضيٰ

(١٠)

حيدرآباد -

٧-٦-١٩٦٦ع برادرم عزيز ميان محمد امين !

السلام عليڪم - اوهان جي تار پهتي - يادگيريءَ لاءِ مهرباني - تار جو بروقت امير حيدر جواب موڪليو آهي، اميد ته پهتو هوندو -

١. هتي بزم صوفياي سنڌ بنسبت صلاح مصلحت ڪرڻ لاءِ آيس. اوچتو دل جي ڌڙڪ (جا اڪثر ڪري ٿيندي رهندي آهي) ٿي پيئي. ٻن ٽن ڪلاڪن کان پوءِ لهي ويئي. پر صبح جو وري ڊائريا ٿي پيئي. جا پنج ڏينهن هلي. آن مان چاڪ ٿيڻ تي، دوائون جي ڊائريا جي بند ڪرڻ لاءِ ورتيون هيم، تن ڏورو بلڊ پريشر وڌائي ڇڏيو- آن ڪري مڪمل آرام ڪرڻ جي صلاح ملي. هڪ ٻن ڏينهن لاءِ وزيٽرس تي بندش وڌي ويئي، جي روزانو ٽيهه چاليهه آيا ٿي. آن ڪري مشهور ٿي ويو ته شاه صاحب جي طبيعت سخت بيچاڪ آهي. جو وزيٽرس کي اچڻ نٿو ڏنو وڃي. خدا جي مهرباني ۽ اوهان دوستن جي دعا سان هينئر طبيعت ٺيڪ آهي. گوٺ سخت گرمين ڪري، حال ١٠ تاريخ تائين هتي رهڻ جو ارادو آهي. آن کان پوءِ

اول خير گوٺ ويندس. جتان وري انشاءالله تعاليٰ، ١٦ تاريخ ڪراچيءَ ويندس.

سلام ميان نظام الدين ۽ پائٽين کي ڏيندا.

زياده خير و السلام،

غلام مرتضيٰ.

(١)

سن ،

١-٦-١٩٦٦ع، برادرم عزيز ميان محمد امين!

السلام عليڪم - رات ١١ بجي گوٺ پهتو آهيان. هيءَ سمورو وقت حيدرآباد ۾ هوس. علاج پئي ڪرايم. خدا جي مهرباني سان هينئر بهتر آهيان.

هتي اچي ڏٺم ته تنهنجا ٢ خط گڏ ٿيا رکيا هئا. آن ڪري انهن کي پڙهڻ شروع ڪيو اٿم، صرف پڙهڻو هجي ته ڪلاڪ ۾ ڪافي آهن، ليڪن هتي ته پرجهڻو به پوي ٿو. انڪري شايد ڏينهن به لڳي وڃن. ازانسواءِ "مشاهير سنڌ" جو ڪتاب جنهن تي نالو "جنب گذاريم جن سين" رکيو اٿم، ڇپجي رهيو آهي. اڌ کن ڇپجي ويو آهي. آن جي آخري پروفن کي ڏسڻ جو ڪم به آهي. اوهان جي حياتيءَ جو بيان آخري طرح پريس کي موڪلٺو آهي. اهي سڀ ڪم ڪجهه هتي ۽ ڪجهه ڪراچيءَ ۾ اول خير ڪبا.

آءٌ هتي ١٦ تاريخ تائين رهندس. پوءِ ڪراچيءَ وڃڻ جو ارادو آهي. ٺٽي ۾ بزم صوفياءِ سنڌ جي پروگرام ڏاهڻ لاءِ ٥ تاريخ ڪراچيءَ ۾ ميٽنگ رکيل آهي. ارباب نورمحمد پليجو، جنهن ٺٽي جي اجلاس جو بندوبست ڪيو آهي، آن اوهان ڏي دعوتنامو موڪليو هوندو. مون کي به چيو اٿس ته اوهان کي لکان ته ٢٠ تاريخ ڌاري ڪراچيءَ پهچي وڃو، ته آتان گڏجي ٺٽي هلجي. هن وقت تائين ذهني هدايتن تائين پاڻ کي محدود پئي رکيو اٿو. اوهان جي دوستن سان ملڻ ۽ صحبت ڪرڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ضرورت محسوس ٿي رهي آهي. اميد ته خوش و خرم هوندا.
سلام ميان نظام الدين ۽ پاڻئين نڪو خان ۽ ڪنون خان کي ڏيندا.

زياده خير و السلام،
غلام مرتضي.

١١-٦-١٩٦٦ع.
قلم تازو: خط سڄي پڙهي پورا ڪيا اٿم. اوهان وار وار وري گهوٽ اڇڻ لاءِ لکو ٿا. گهوٽ اڇڻ مان اوهان جي روحاني صحبت جو حصول ۽ مرڪزي حيثيت قبول* ڪرڻ آهي. اها نه قبول ڪريان ها ته سنڌ جي قديم صوفياي ڪرام جي زيارت ڪان پوءِ اوهان وٽ ڪيئن اچان ها؟

سن آن زمان طبع بريدم ز عافيت
ڪه اين دل نهاد در ڪف عشقت زمام را!

مون اوهان ۾ اهو ڏسڻ شروع ڪيو آهي، جو عام کي شايد پتو نه آهي. تنهنڪري بقول شاهه صاحب:

ڪي ويجهائي ڏور، ڪي ڏور ٻه اوڏا سپرين،
جئن مينهن ڪنڍيءَ پور، تئن دوست وراڪو دل سين!
(شاه)

هاڻ اوهان جي چوڻ موجب ٻنان دير جي هيٺيان ڪم شروع ڪيل آهن:

١- ضروري، مواد لکڻ، ڇپجڻ تيزيءَ سان شروع ٿي ويل آهي، انشاءالله ٻن سون ماڻهن جي زندگيءَ جو احوال "جنب گذاريم جن سين" ٻن مهينن اندر اٽڪل هزار کن صفحا ماڻهن وٽ پهچي ويندا.

٢- ٻئي طرف هيٺين سنڌ جي بزرگن جو احوال ڪٺو ڪري، انهن جي اقوال ۽ تعليم سان تيار ڪرڻ لاءِ تجويز تيار ٿي رهي آهي:

(١) حضرت قلندر شهباز عليه رحمة، (٢) مخدوم بلاول عليه رحمة

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

(۳) سيد حيدر عليہ رحمة، (۴) شــاہ عبدالڪريم عليہ رحمة، (۵) شاہ عنايت عليہ رحمة، (٦) شاہ لطيف عليہ رحمة، (۷) سچل سرمست عليہ رحمة، (۸) سيد عالي شاہ، ٺٽو، (۹) پير صاحب، پرچونڊي شريف.

۳ـ سنڌ جي مکيہ هيروز جا احـوال ڪٺا ڪري، انهن جي اکڻ ۽ ڇپائڻ جي تجويز زير غور آهي:

(۱) دودو سومرو، (۲) نواب دريا خان، (۳) مخدوم بلاول، (۴) سيد حيدر، (۵) مير شير محمد خان ٽالپر، (٦) رئيس غلام محمد خان ڀرڳڙي، (۷) مولانا عبيدالله سنڌي، (۸) سيٺ هرچندراءِ وشنداس، (۹) مسٽر جمشيد ميهتا، (۱۰) الهہ بخش مرحوم، (۱۱) شيخ عبدالمجيد سنڌي.

ازانسواءِ سنڌ جي پيغام جـي پکيڙڻ لاءِ سنڌ ۾ ثقافتي ڪانفرنسن جو پروگرام رٿيل آهي. (۱) ۲۳ جون ۱۹٦٦ع ٺٽي ۾، سيد عالي شاہ عليہ الرحمة جي عرس جي موقعي تي ڪانفرنس زيرصدارت حسام الدين شاہ؛ (۲) ۱ـ۲ـ آگسٽ ۱۹٦٦ع ڀـياپور جي پير ۾ سيد داد شهيد جي عرس تـي ڪانفرنس ـ زيرصدارت شيخ عبدالمجيد؛ (۳) ۱۲ـ۱۳ـ آڪٽوبر ۱۹٦٦ع جهوڪ شريف ۾ شاہ عنايت جي درگاہ تي ڪانفرنس ـ صدر مقرر ڪبو؛ (۴) ۱ـ۲ـ ڊسمبر ۱۹٦٦ع، سيوهڻ شريف ۾ قلندر شهباز جي درگاہ تي ڪانفرنس ـ صدر مقرر ڪبو.

جيڪڏهن جنوريءَ جي وچ ڌاري يا فبروريءَ جي اول ۾ اوهان حڪم ڪندا، تہ اوهان جي ڳوٺ يـا جيڪب آباد ۾ سڀ گڏ ٿي سگهنداسون. اوهان جو اهـڙن موقعن تي هئڻ ضروري آهي.

ـ غلام مرتضيٰ

(۱۲)

برادرم ميان محمد امين صاحب!

السلام عليڪم. اوهان جي زندگيءَ جو احوال ڇپجڻ لاءِ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

موڪلي رهيون آهيان. هينئين احوال جي خاطر ٻَري ڪرڻي آهي. مهرباني ڪري جلد اهو احوال ميسر ڪندا. ڏيگهه ۽ نصيحت وغيره وارا خط جدا موڪليندا، ليڪن هي جوابي خط صرف هينئين احوال بابت سڌو سنواڻو روشني وجهندڙ هجي:

(١) اوهان جي ڄم جي تاريخ ۽ سال؟ (٢) مير زين الدين خان سندراڻيءَ جي وفاتيءَ جي تاريخ ۽ سال؟ (٣) اوهان جي اليڪشن جي تاريخ ۽ مهينو، سال؟ (٤) اوهان کي ڪيترا ووٽ مليا ۽ سردار شير محمد خان کي ڪيترا ووٽ مليا؟ (٥) اوهان جو فوٽو. (٦) اوهان جي ڀائٽين جا نالا، (٧) والد جي وفات جي تاريخ.

اميد ته خوش و خرم هوندا،

غلام مرتضيٰ.

(١٣)

سن،

٢٩-١١-١٩٦٦ع، برادرم ميان محمد امين صاحب!

السلام عليڪم- حاڪمن جي شڪار وقت کي ويچارا تيتر ڊپ کان وڃي، پاڻ بچائڻ خاطر ٻوڙن ۾ لڪندا آهن. پر ڪي بي رحم هاڪا (هڪلڻ وارا) لٺيون کڻي، ٻوڙن تي هڻي، کين ٻاهر ڪڍي، شڪارين جو نشانو بنائڻ ۾ خوش ٿيندا آهن. تنهنجا خط بعينه اهو ڪم ڏين ٿا. ازان سواءِ خط وري اهڙا ڏکيا ۽ ڳجهارتن سان پريل اچن ٿا، جي مون جهڙي بيمار، ضعيف الدماغ ساٺهن جي سمجهه کان مٿي ٿيو پون. مثلن هيٺيون ڳالهيون سمجهه ۾ نٿيون اچن:

(١) موجوده حڪمرانن جي ساريءَ قوم جي پنهنجائيءَ سان ڪشمير وڃڻ.

(٢) پاڪستان مضبوط بنائڻ جي ڪوشش کي ناڪافي سمجهين ٿو.

(٣) بخاري صاحب جي فتويٰ دهريت جي باوجود، مون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي ديني سياست جي قيام لاءِ لائق ۽ صالح سمجهڻ.

(٤) مون کي باوجود جسمي نظربنديءَ جي آزاد سمجهڻ.

(٥) منهنجي سياست مان رٽائرڊ ٿيڻ جي باوجود سياسي مرڪز سمجهڻ.

(٦) نااميديءَ کي اوڏو ڏسڻ.

(٧) بي دينيءَ ۾ دين پرکڻ ۽ دين ۾ بيديني ڏسڻ.

تون چاڻين، تنهنجا ڪم- منهنجي اتي پڇندي ڪانهه آهي.

اميد ته خوش خرم هوندين.

زياده خير و السلام،

غلام مرتضيٰ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اسان جا ڇپيا ڪتاب

* ١ - اڄ پڻ ڇڪيم ڇاڪ : مرتب جي - ايم سيد - قيمت ٣٠ روپيا
* ٢ - جديد عالمي سياست (تعارف) جي ايم سيد - قيمت ٤٠ روپيا
٣ - فڪر جي آزادي : اسٽيفن زويگ (مترجم) محمد ابراهيم جويو قيمت ١٥ =
٤ - گليلو : برٽالٽ بريخت (مترجم) محمد ابراهيم جويو - قيمت ١٠ روپيا
٥ - شاهه - سچل - سامي : محمد ابراهيم جويو - قيمت : ١٠ روپيا
* ٦ - ڪيرٿو ڪن ڪري : شيخ اياز
* ٧ - لڙيو سج لڪن ۾ : شيخ اياز
* ٨ - وکر سو وهاءِ : حضرت علي عليه السلام جي شعرن جو انتخاب (مترجم) محبوب علي جوکيو

٩ - سچ جا سنيها : حضرت علي عليه السلام جي قولن جو مجموعو (مترجم) محبوب علي جوکيو
* ١٠ - ڳالهيون من اندر جون : لعل محمد شفيع محمد چانڊيو - قيمت ٥ روپيا
١١ - باويهه سؤ باويهه : قاضي فيض محمد - قيمت ١٥ روپيا
١٢ - جنسار : قاضي فيض محمد : قيمت ٢٠ روپيا -
١٣ - جاترا چنڊ : الطاف عباسي : قيمت ٢٠ روپيا
١٤ - ڪنول پاڙون پاتار ۾ : فتاح ملڪ - قيمت ٤ روپيا
١٥ - الوحيد جو سنڌ آزاد نمبر : قيمت ٢٠ روپيا
* ١٦ - ١٧ - ١٨ شاهه جو رسالو - سچل سرمست ۽ سامي جا سلوڪ (سنڌ جي اعليٰ ادب جا ٽي لافاني ڪتاب) هڪ ئي پيتي ۾ اوچي ايڊيشن ٢٥٠ روپيا، معياري ايڊيشن ١٥٠ روپيا، شاگردن لاءِ ايڊيشن ١٠٠ روپيا.
١٩ - گيت گلابي ٻارن جا - استاد بخاري
٢٠ - ٻارن جو مسيح - محمد ابراهيم جويو - قيمت ٢٠ روپيا
٢١ - ادب جا نئين تحريڪ : ڊاڪٽر الهداد ٻوهيو - قيمت ٣٠ روپيا
٢٢ - ڪجهه خط جي - ايم سيد ڏانهن سياستدانن ۽ قومي ڪارڪنن جا - قيمت ٥٠ روپيا

* نشان وارا ڪتاب وڪڻي ويل آهن - آرڊر داخل ڪرائي سگهجن ٿا.

سنڌي ادبين جي
سهڪاري سنگت

٣ - منظور چيمبرس گاڏي کاتو حيدرآباد

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڙهندڙ نسُل . پ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڇُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، ياڙي، ڪاٺو، ياجوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو. پَر اسان اِنهن سڀني ۾ ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسُل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہ ڪُوڙو آهي.

جھڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙھا، نيرا، پيلا يا ناسي ھوندا آھن اھڙيءَ طرح پڙھندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختلِف آھن ۽ ھوندا. اُھي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙھندڙ، پَرندڙ ۽ پڙھندڙ، سُست ۽ پڙھندڙ يا وِڙھندڙ ۽ پڙھندڙ بہ ٿي سگھن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَنَ ڪا خُصوصي ۽ ٽالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آھي.

ڪوشش اھا ھوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَھڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آھي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اھڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ ھِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ ھيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رھندا. پَنَن پاران ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ کان پوءِ ٻيو اھم مرحلو وِرھائڻ distribution جو ٿيندو. اِھو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏھن ڪو پيسا ڪمائي سگھي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ ھوندو.

پَنَن کي ڪُليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ ھو وَسَ پٽاندڙ وڌِ کان وَڌِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي ھِمٿائِن. پر ساڳئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦھلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنھن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڻڄاڻائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاٿي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‍ءَ جي نشاني آهي.

پَڙهڻ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۽ سماجي حالتن تان نظر ڪچي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَرَ نِصابي ڪتابن سان گَڏوگَڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بڻائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسُل جا پَنَ سيني کي **چوءِ چالاءِ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽل گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ياکي پائي چيو تہ ”منهنجا ياءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ "سنڌ سلامت ڪتاب گهر" ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو.

اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book